

SOSYAL

VE BEŞERİ BİLİMLERDE ULUSLARARASI ARAŞTIRMA VE DERLEMELER - CİLT 2

Mart 2023

EDİTÖRLER

DOÇ. DR. AYŞE ÇATALCALI CEYLAN

DOÇ. DR. SALİH BATAL

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Mart 2023

ISBN • 978-625-6399-86-0

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla

çoğaltılamaz. The right to publish this book belongs to Serüven

Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in

any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruyenyayinevi.com

e-mail: seruyenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Uluslararası Araştırma ve Derlemeler

CİLT - 2

Mart 2023

Editörler

Doç. Dr. Ayşe ÇATALCALI CEYLAN

Doç. Dr. Salih BATAL

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

MEDYA, KAMUOYU VE İDEOLOJİ

Mevlüt ALTINTOP, Gökhan BAK 1

BÖLÜM 2

GAZETECİLİK KÜLTÜRÜNÜN DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Fatih SÖĞÜT 17

BÖLÜM 3

JEAN BAUDRILLARD'IN BATI KÜLTÜRÜNE BAKIŞI BAĞLAMINDA THE CAPTURE DİZİSİ

İrfan AKPINAR 33

BÖLÜM 4

GÖRSEL KÜLTÜR ODAĞINDA DİJİTAL KÜLTÜR ÇAĞINDAN METAVERSE ŞAFAĞINA

Burak KARABULUT 51

BÖLÜM 5

SAĞLIKLI YAŞAM PAZARLAMASI ÇERÇEVESİNDE OUTDOOR GİYİM MARKALARININ İLETİŞİM STRATEJİLERİNE BAKIŞ

Merve ÇELİK VAROL 73

BÖLÜM 6

REKABET AVANTAJI SAĞLAMANNIN GİZLİ İTİCİ GÜCÜ: ÇEVİK PAZARLAMA

Hilal UYGURTÜRK 93

BÖLÜM 7

DİJİTAL ÜRÜNLERİN PAZARLANMASINDA ZEİGARNİK ETKİSİNDEN FAYDALANABİLİR MİYİZ?

Kader EROL, Nihan TOMRİS KÜÇÜN 123

BÖLÜM 8

BÜYÜK VERİ ANALİZİYLE TAM TASDİK DENETİMİNDE DÖNÜŞÜM

Merve AYGÜN 137

BÖLÜM 9	
ESTETİK BOYUTUYLA SANATTA DOĞA KAVRAMI: RESİM	
SANATINDA BİÇİMLENİŞİ ÜZERİNE	
Seda AĞIRBAŞ	157
BÖLÜM 10	
COĞRAFYA VE DOĞA KAYNAKLI AFETLERİ ANLAMA,	
KORUNMA, YÖNETME	
Çağla Melisa KAYA	179
BÖLÜM 11	
GÜVENLİKLEŞTİRME KURAMI KAPSAMINDA SURİYELİ	
SİĞİNMACI KRİZİ	
Duhan KALKAN	197
BÖLÜM 12	
KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA İKLİM GÖÇÜ VE	
SOSYAL KORUMA	
Aykut AYDIN.....	217
BÖLÜM 13	
ANTİK ÇOĞULCU MATERYALİSTLERDEN PLATON'A VARLIK VE	
BİLGİ KURAMLARINDA ÖNEMLİ MESELELER	
Ali Sertan BEŞER.....	231
BÖLÜM 14	
LİDERLİĞİN KARANLIK TARAFI: MAKYAVELCİ, YIKICI VE	
ZEHİRLİ LİDERLİK	
Fatih ÖZÇALIK.....	247
BÖLÜM 15	
BOURDİEUCÜ PERSPEKTİFTEN YEREL GAZETECİLİK ALANINDA	
EĞİTİMİN ETKİLERİNE BAKIŞ	
Güney ÇEĞİN, Merve ÇETİN	269
BÖLÜM 16	
HİZMETLERİN SOYUTLUK ÖZELLİĞİNİN TÜKETİCİ DAVRANIŞI	
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	
Filiz ASLAN ÇETİN, Alev ADA	283
BÖLÜM 17	
BİREYSEL HAZLARDAN TOPLUMSAL HAZLARA: JEREMY	
BENTHAM	
H. Aslı ÇAVUŞOĞLU AKSOY.....	303

BÖLÜM 18

BAVULUNDA NELER VAR? : MARDİN SÜRYANİLERİNİN “EVE” DÖNÜŞÜ

Ayşe GÜÇ 319

BÖLÜM 19

ORTA-ÜST GELİR GRUBU ÜLKELER İÇİN MERKEZ BANKASI BAĞIMSIZLIĞI VE ÖNEMLİ MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİ: 1995-2017 DÖNEMİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ

Ahmet Gökçe AKPOLAT 345

BÖLÜM 20

DOĞAL AFETLERE BAĞLI GELİŞEN POST TRAVMATİK STRESLE İLİŞKİLİ BOZUKLUKLAR (ASB, TSSB) VE PSİKOLOJİK MÜDAHALEDE YÖNTEMLER

Güliden Akkan MACAR, Mehmet Ali TOMBALAK,

Selami Varol ÜLKER.....363

BÖLÜM 21

KONYA ÖRNEĞİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE TAŞRASINDA KUİR OLMAK DENEYİMİ

Erdinç KİNEŞÇİ.....401

BÖLÜM 22

UZAKTAN EĞİTİMDE MESLEKİ MOTİVASYONUN İŞE TUTULMA ÜZERİNE ETKİSİ

Duygu Burcu GÖNÜLAÇAR GÜVENDİ,

Özlem ÇETİNKAYA BOZKURT 433

BÖLÜM 23

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ ALANINDA GLOBAL TRENDLER: BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

Abdulkadir ALTINSOY, Fatih SERT 453

BÖLÜM 24

TÜRKİYE’DE GENEL MUTLULUK DÜZEYİNİ ETKİLEYEN MEMNUNİYET DEĞİŞKENLERİNİN WILCOXON İŞARETLİ SIRALAR TESTİ İLE İNCELENMESİ

Zeynep ÇOLAK 471

BÖLÜM 1

MEDYA, KAMUOYU VE İDEOLOJİ

Mevlüt ALTINTOP¹ Gökhan BAK²

1 Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Bölümü, Kayseri, Türkiye. E-posta: mevlutaltintop@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1731-9064>

2 Dr., Doktora Öğrencisi, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İngilizce İşletme Bölümü, Adana, Türkiye. E-posta: gokhanbak2010@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4520-0930>

GİRİŞ

Modernite hayatı derinden etkilemiş ve birçok alanda hem düşünce hem de eylem bazında klasik dönemden çok farklı bir paradigma ortaya koymuştur. Özellikle siyasal ve toplumsal alanlardaki gelişmeler kamuoyu gibi bir yapıyı modern hayatın vazgeçilmez bir parçası hâline getirmiş, yönetme ve yönetime katılma konularında yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni siyasal ve sosyal atmosfer içindeki iktidar kamuoyu desteğiyle icraat yapmanın kolaylaştırıcı ve meşrulaştırıcı yönünü fark etmiştir. Aynı zaman dilimindeki ekonomik gelişmeler neticesinde burjuvanın bir güç hâline gelmesiyle birlikte sermayenin siyasal ve sosyal alana sirayet etmesi, söz konusu değişimi farklı bir alana taşımıştır.

Fransız Devrimi sürecinde kamuoyunun, Sanayi Devrimi sonrasında ise sivil toplumun önemi bariz şekilde ortaya çıkmıştır. Gazetelerin toplumsal konumunun tahkimi ve ideolojinin kavramsal olarak ortaya çıkışı yaklaşık olarak aynı döneme, on sekizinci yüzyılın sonlarına denk gelmektedir. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren kamuoyu oluşturmada basının etkisi keşfedildiğinde süreç yeni bir boyut kazanmıştır. İdeoloji olgusu bu işleyişin içine dâhil olmuş ve etkisini giderek arttırmıştır. Sonuç itibarıyla basın üzerinden ideolojileri kullanan siyasal ve ekonomik güç blokları istedikleri biçimde kamuoyu oluşturma ve kitleleri etkileyebilme erkini kazanmıştır.

Basın yirminci yüzyılın ortalarına doğru işlevi aynı kalmak kaydıyla önemli teknik yeniliklerle birlikte kitle iletişim araçları (*KİA*) ve medya olarak güncellenmiştir. Yirmi birinci yüzyıla girildiğinde ise medya artık yeni medya olarak adlandırılan ileri teknolojik bir form kazanmıştır. Her ne kadar postmodernite ile büyük anlatıların -bir anlamda ideolojilerin- çağının kapandığı söylene de etkilerinin devam ettiği yadsınamaz bir gerçektir. Bugünün dünyasında yukarıda sözü edilen erk, geleneksel medyanın yanında yeni medyadaki gelişmeler ile sosyal ve siyasal alanlardaki değişikliklere ek olarak postmodern paradigmanın yeniden şekillendirdiği ideolojik anlayışın da tesiriyle eskisinden çok daha etkin biçimde kullanılmaktadır. Dolayısıyla, günümüzde kamuoyu oluşturma ve uygulama süreçleri klasik dönemkinden daha esnek olmasına rağmen çok daha etkilidir.

Toplumu kontrol edilmesi gereken bir güç olarak tanımlayan modernite, onu yönetebilmek için birtakım araçlar kullanarak yol ve yöntemler geliştirmiştir. Zira modern paradigmanın ürettiği yenedünyada toplum artık modern öncesi dönemdeki gibi pasif konumda değil, siyasal, askeri ve ekonomik güç konumundadır. Bu potansiyel bir güçtür ve lehte olduğu gibi aleyhte de kullanılabilecek durumdadır. İktidar, toplum denilen bu kontrolsüz gücü lehine çevirmek istemiştir fakat önemli bir engelle karşı

karşıyadır. Toplum eskiden (*modernite öncesinde*) olduğu gibi güç kullanarak istendiği gibi hareket ettirilebilen bir yapı olmaktan çıkmıştır. Modern toplum kendi başına bırakıldığında kaosa neden olacaktır. O halde toplumu kontrol etmek, denetlemek, yönlendirmek ve yönetmek isteyen onu ikna etmek zorundadır. Literatüre “rıza imalatı” (Herman & Chomsky, 2012, s. 66) olarak geçen bu yöntem modern iktidarın işleyişinin en önemli dinamiklerinden biridir.

Toplum ikna edildiğinde kamuoyu denilen genel ve ortak yargı ortaya çıkmaktadır. Toplumun ortak yargısı önemli bir güçtür. Bu gücü elinde bulundurmak isteyen siyaset kurumu toplumu ikna etmenin yollarını aramış ve ideoloji kavramından yararlanmıştır. İdeoloji, ikna için önemlidir çünkü birey ve/veya toplumun akıldan ziyade duygu dünyasına hitap etmektedir. En önemlisi, bu hitap esnasında manipülasyon, dezenformasyon ve propaganda gibi gerçeği değiştirmeye yönelik teknikler kullanılmaktadır. Sonraki aşama, bu teknikler kullanılarak oluşturulan verinin ikna için topluma iletilmesidir. Yani toplumu ikna etmek için oluşturulmuş enformasyonu topluma ulaştıracak bir araç gerekmektedir ve bu araç medyadır. İletim kanallarına sahip olan medyanın toplum üzerindeki etkisi ve ikna potansiyeli açısından sürece dâhil oluşuyla sistem tamamlanmaktadır. İktidar artık ideolojiyi kullanarak hazırladığı mesajları medya aracılığıyla topluma ulaştırarak kamuoyu oluşturabilecek ve istediği yönetim ortamını oluşturabilecektir.

Bu çalışmada yukarıda belirtilen süreçlere değinilerek kamuoyu oluşturmada medya ve ideolojinin etkisi ele alınmaktadır. Önce sırasıyla kamuoyu, ideoloji, medya ve bu üç kavramın dil üzerinden işlevsel hâle geldiği iletişim kavramları açıklanarak konunun genel bir çerçevesi çizilmiştir. Hemen arkasından ise ideoloji, kamuoyu ve medya etkileşiminin düşünce ve eylem aşamalarındaki durumu/etkisi tartışılarak elde edilen veriler doğrultusunda teorik bir değerlendirme yapılmıştır.

1. Modern Toplum ve Kamuoyu

Modern bir kavram olan kamuoyunun önemi Fransız Devrimi öncesine yönelik arkeolojik okumalarla netlik kazanmaktadır. Jürgen Habermas’ın (1929) “dönemin kamuoyu” diye nitelediği kafeler halkın toplanarak siyaset, toplum ve ekonomi hakkında tartıştığı yerlerdir (Hekimoğlu, 2018). Devrim bir anlamda bu tartışmalarla örgütlenmiştir denilebilir. Bugün baktığımızda Fransız Devrimi’ne zemin hazırlayan halkın bu eğilimin modern toplumun temelini oluşturduğu ve her ne kadar postmodern topluma geçişle silinmeye yüz tutsa da bugün bile izlerini devam ettirdiği görülmektedir. Kafe ve benzeri alanlar tüm değişimlerine karşın yine insanların bir araya gelerek hayata dair meseleleri konuştuğu yerler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kamuoyu kavramının birden çok tanımı bulunmaktadır. Akademik literatür ve günlük kullanımdaki anlamı sözlük anlamının biraz farklılaşmış hâlidir. Sözlük anlamı “bir konuyla ilgili halkın genel düşüncesi, halkoyu, amme efkârı, efkâriumumiye” (Türk Dil Kurumu, 2005, s. 1181) şeklindedir. Kamuoyu olgusu felsefi açıdan “kamusal düzeyde gözlemlenebilen durum ve davranışların onaylanması ve onaylanmamasına işaret eden” (Marshall, 1999, s. 379) kavram olarak tanımlanmıştır. İletişim alanına yönelik daha spesifik tanımlamasında ise “halkın kamusal ilgi konularına ilişkin kanılarının toplamı; genel kamunun üyelerinin siyasi konular ya da güncel olaylar hakkındaki tutumlarının anlatımları” (Mutlu, 1994, s. 174) şeklinde tanımlanmıştır. Görüldüğü üzere yapılan tanımların ortak noktası, herhangi bir konu hakkında toplumun genel yargısını yansıtan düşünsel ve kavramsal çerçeve olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kamuoyu olgusu ortaya çıktığı dönemden itibaren değişmeye devam etmiştir. Modernite ile değişen siyasi ve sosyal yapı yeni bir yönetim ilişkisi içine girmiş; halkın ne düşündüğü, ne söylediği, nasıl hareket ettiği siyaset kurumu için önemli hâle gelmiştir. Bu durumu lehine çevirmek isteyen siyaset kurumu halkı denetleme, kontrol etme, yönlendirme ve yönetme yollarını tartışırken kamuoyu mekanizmasını üretmiştir. Sonraki aşama kamuoyu oluşturmanın yollarını bulmak olmuştur ve bu konuda bulunan en etkili yöntem basındır (Öksüz, 2007, s. 66-81). Basın kavramı zamanla birlikte gazete ve dergi gibi yazılı materyalleri aşarak daha geniş bir anlamsal çerçeveye kavuşmasının sonucu olarak, kullanım sahası ve etki alanına karşılık gelen kitle iletişim araçları ve/veya medya (KİA/medya) şeklinde revize edilmiştir.

İletişim olgusu tarihsel olarak teknolojik ilerlemelerle eşsüremliliğe değişme ve/veya gelişme göstermiştir. Her yeni teknoloji yeni bir iletişim dili, ortamı veya çerçevesi üretmektedir. Bu yenilikler iletişim vasıtasıyla doğrudan hayatın içine sirayet ederek yeni bir sosyal durum oluşturmaktadır. Dolayısıyla her teknolojik yenilikte yeni bir etkileşim alanına sahip yeni bir sosyal tabaka veya kesim ortaya çıkmaktadır. Siyasi ve ekonomik iktidarın istediği şey ise doğal olarak bu yeni toplumsallığı denetleme, kontrol etme, yönlendirme ve yönetmektir. İktidar bu isteğini farklı yöntemler kullanarak yapmaktadır ve buradaki en önemli aracı yukarıda belirtildiği gibi kitle iletişim araçları/medyadır (Arsan & Çoban, 2014, s. 11). İktidarın kullandığı yöntemlere bakıldığında dolaşımdaki bilgi (enformasyon) üzerinde hegemonya kurmaya yönelik olduğu görülen manipülasyon, dezenformasyon ve propagandadır. Buradaki yöntemlerin tümü bilginin tahrif edilmesi üzerine kuruludur. Bununla birlikte bu yöntemlerin kullanımında insanın psiko-biyolojik yapısından kaynaklanan eğilim ve zaafılarından faydalanılarak algı oluşturulmaktadır (Utma, 2022, s. 61). Kamuoyunun başlangıcı buradaki bireysel oluşumdur fakat asıl gücünü

bireysel düşüncelerin kopuk kopuk da olsa toplu hâle gelmesiyle kazanır. Yukarıda belirtildiği üzere, kamuoyu oluşturmada kullanılan başlıca yöntemler manipülasyon, dezenformasyon ve propagandadır.

Manipülasyon: Herhangi bir bilginin seçme, ekleme, çıkarma yoluyla değiştirilerek toplumun yanıltılması ve istenilen yöne kanalize edilmesi yöntemidir (Türk Dil Kurumu, 2005, s. 1501). Bu yöntemde dikkat edilen nokta, kasıtlı olarak manipüle edilen bilginin içinde gerçek bilginin de olmasıdır. Gerçek ve sahte birbirinden ayırtılamayacak biçimde karıştırılarak çıkar amaçlı kullanılmaktadır. Duyuları ve duyguları harekete geçirerek algı oluşturma üzerine kuruludur.

Dezenformasyon: bilginin kasıtlı olarak çarpıtılması, değiştirilmesi anlamındadır (Türk Dil Kurumu, 2005). Hedef alınan kişi, grup, toplum ya da ülke hakkındaki bilgiler çarpıtılarak aktarılmaktadır. Doğrudan zarar verme amacıyla yapılmaktadır.

Propaganda: Sözlük anlamı “Bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma, yaymaca” (Türk Dil Kurumu, 2005, s. 1827) olan propagandada amaç “hedef kitleyi ikna etmek, herhangi bir görüşü benimsetme ve yönlendirmektir” (Türk Dil Derneği, 2012, s. 1411). Abartı ve çarpıtma propagandanın en önemli özelliğidir. Propaganda kapsamına alınan bilgi daha çok kitleye yöneliktir ve hedef kitlenin eğilim ve zaaflarından faydalanılır. Dolayısıyla propaganda faaliyetlerinde hedef kitlenin sosyo-psikolojik ve sosyo-kültürel durumu önem arz etmektedir.

Ayrıca KİA/medya aracılığıyla faal hâle gelen *misenformasyon* kavramı da bu kapsam içinde değerlendirilebilir. Misenformasyon; kasıtlı olarak oluşturulmamasına rağmen zarar verici nitelikteki yanlış bilgidir (Erçan, 2021). Bilginin niteliği ve kaynağı yeterince araştırılmadan ve doğrulanmadan aktarılması KİA/medyayı önemli kılmaktadır. Bu durum KİA/medyanın kamuoyu oluşturmadaki rolü ve etkisini de göstermektedir.

Kamuoyu oluşturma faaliyetleri modern toplumda bir dönem faal olarak kullanılmıştır fakat postyapısalcı felsefe ve postmodern anlayışın tesiriyle bütün modern durum ve kavramlar gibi tartışma konusu olmuştur. Süreç sonunda katı, kurallı modernitenin yerini esnek, rölativist bir anlayış olan postmodernite almıştır. Dolayısıyla artık bu anlayışın ürettiği bir toplum söz konusudur. Postmodern dönemle birlikte uygulanmaya başlanan neoliberal politikalar üzerinden yeniden şekillenen dünyada kamuoyu faaliyetleri de değişime uğramış, yeni bir form kazanmıştır. Toplumun rızasını imal ve ikna etmenin yolları bulunmuştur ve bu faaliyetler sırasında KİA/medya yine en önemli araçtır.

1.1.Postmodern Toplumda Kamuoyu

Kamuoyu olgusu bugün içinde yaşadığımız sosyal yapının klasik kamuoyunun dışına taşmış durumdadır. Söz konusu taşmayı açıklamak gerekirse, bugünün kamuoyu ekonomi-politik ve sosyolojik açıdan işlevsel olarak klasik dönemle aynı olmakla birlikte uygulama ve etki alanının, konvansiyonel biçimdeki KİA/medyanın sunduğu kapasiteden daha fazla genişlediği görülmektedir (Altıntop, 2021, s. 139). Buradaki genişlemede özellikle iletişim alanındaki gelişmelerin payı büyüktür. Ezcümle, kamuoyunun modern dönemde taşıdığı anlam ve önem postmodern dönem için de aynısıyla geçerlidir fakat postmodern etki modern paradigmaya yeni bir format atmış (güncellemiş) ve modern toplumdaki postmodern topluma geçişte siyasi ve ekonomik açıdan bazı yenilikler ya da farklılıklar ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde postmodern anlayışla birlikte gerek neoliberal felsefenin ve gerekse küreselleşmenin etkisi sonucunda değişen ya da farklılaşan siyasi ve ekonomik dinamikler yeni bir toplumsal durumu doğurmuştur (Zafer & Vardarlier, 2019). Bu süreçte ortaya çıkan teknolojik gelişmeler yeni toplumsallığın önemli bir bileşenidir.

Bu yeni dönemde temelde içeriği aynı kalmak kaydıyla kamuoyu olgusu da farklı bir bağlama oturmuştur. Bu bağlamın dinamikleri, bir sonraki başlıkta ele alınan ideolojilerin geçirdiği evrimin yanında teknolojik gelişmelerin yol açtığı ve çalışmanın ilerleyen bölümlerinde tartışılacak olan yeni kitle iletişim araçları ve yeni medyadır. Değişen toplumsallığın ve KİA/medya aracılığıyla yeni şekli belirlenen yeni öncelikler nedeniyle kamuoyu faaliyetlerinde de yeni bir aşamaya geçilerek sanal/dijital ortamda yapılan çalışmalara odaklanılmıştır (Altıntop, Bak, & Bak, 2020). Bu çalışmalarda elbette önceki dönemin kuramsal yaklaşımları ve pratikteki uygulamalarından yola çıkılmıştır fakat yeterli olmadığı görülmüştür. Bütün bu gelişmeler kamuoyu olgusunun hem önemini arttırmış hem de onu çok daha karmaşık hâle getirmiştir. Artık bu yeni dönem postmodern kamusal alanda dijital/sanal ortamı ve yöntemleri kullanarak kamuoyu oluşturma dönemidir.¹

2. İdeoloji

İdeoloji kelimesi ilk kez 1796 yılında Antonie Destutt de Tracy (1754-1836) tarafından kullanılmıştır. Tracy Fransız Devrimi döneminde ide ve loji kelimelerinden türettiği ideoloji kavramı “fikir bilimi” anlamına gelmektedir. İdeoloji sözcüğünün siyasi literatürde kullanımı ise Karl Marx’ın (1819-1883) yazdığı metinlerde siyasi alanda kullanımıyla başlamıştır. Marx ideolojiyi sermaye, sınıf mücadelesi, iktidar, emek ve mülkiyet gibi kavramlarla birlikte kullanarak kapitalizmin gizlediği kötülüklerini açığa

¹ Kullanılan araç ve yöntemler yeni medya başlığı altında değerlendirilecektir.

çıkarmayı denemiştir. Marksist geleneğin ideoloji kavramına ilgi gösterip oluşturdukları terminolojinin sonucunda gizem ve yanıltma gibi negatif özellikler ideoloji kavramının üzerine yapışmıştır (Heywood, 2010, s. 23). Karl Mannheim (1893-1947) Marx'ın ideolojiye yüklediği negatif anlamsal uzamın karşısında ideoloji kavramını makul bölgeye çekmeyi amaçlamıştır: “Mannheim, ideolojileri, belli bir sosyal düzeni savunmaya hizmet eden düşünce sistemleri ve bu düzendeki baskın ya da yönetici grubun çıkarlarının kabaca ifadesi olarak tanımlamıştır” (Heywood, 2010, s. 26). Buna göre sosyal gerçekliği belirli bir sistematik ölçüde ele alan her düşünsel yapı ideoloji olarak değerlendirilmektedir. Mannheim'ın ideoloji kavramını modern düşünce tarihiyle içli dışlı hâle getirme çabası zamanla karşılık bulmuş ve ideoloji negatif konumundan kısmen uzaklaşmıştır. Yirminci yüzyıla gelindiğinde ideoloji kavramı daha makul tanımlanır olmuştur.

İdeoloji kavramı yirminci yüzyılın ilk yarısında savaş gerilimlerinin belirlediği bir düzeyde gelişmiştir. Nazizm, faşizm, komünizm gibi daha çok totaliter rejimlerle ilişkilendirilerek kullanılarak alanı daraltılmıştır (Heywood, 2010, s. 26). Fransız Devrimi sonrasında yaygın kullanılmaya başlanmasının ardından 1960'lara gelinceye kadar daha çok eleştirilen ya da karşıt görüşü tanımlamak için kullanılmıştır. Bu tarihten itibaren sosyal ve siyasi çözümlemelerde kullanılmaya başlanmış ve nispeten negatif özelliklerinden arınmıştır. Bu yeni anlayışa göre “ideolojiler, ne iyi ne kötü, ne doğru ne yanlış, ne açık ne kapalı, ne özgürleştirici ne de baskıcıdır ya da hepsi olabilirler” (Heywood, 2010, s. 28). Yukarıdaki tarihsel anlatıyı bir kenara koyarsak, sosyal bilim alanında tanımlanmasında en zorlanılan kavramlardan biri olan ideolojinin pek çok tanımı vardır ve bu tanımların bazıları nötr iken bazılarının birbiriyle çeliştiği görülür. Her kullanıcı kullanım bağlamına göre bir ideoloji tanımı bulabilir. İdeoloji pozitif özellikleriyle kullanılarak olumlu bir sonuç elde edilebileceği gibi negatif özellikleriyle kullanılarak da olumsuz bir sonuç elde edilebilir (Eagleton, 1996, s. 18-19). İdeoloji kavramının bu şekilde yorumlanması İkinci Dünya Savaşı sonunda olmuştur. Dolayısıyla bu aşamaya gelmesinde postyapısalcı düşünce ve postmodern anlayış etkili olmuştur. En baştan itibaren bir şeyi gözü kara şekilde savunacak teknik yapısı olan ideoloji, postmodern etkinin tesiriyle daha yumuşak ve esnek bir yapıya dönüşmüştür. Örneğin ideoloji sayesinde irrasyonel bir düşünce aşırı rasyonel bir düşünce gibi anlatabilir (Eagleton, 1996, s. 22). Postmodernitede rasyonelliğin ve irrasyonelliğin ne olduğu tartışmaya açık olduğundan ideolojinin bu özelliği daha da genişlemiştir.

İdeolojiler paradigmayı oluşturan alt/iç sistemler olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle belirli ilkeler doğrultusunda eyleme yönelik tüm felsefi görüşlerin ideolojik yapıda olduğu söylenebilir (Dijk, ve diğerleri, 2003,

s. 109). Dolayısıyla herhangi bir görüşün ideolojik olduğu ve salt doğruya veya yanlışla işaret ettiği söylenemez. İdeolojiler fikirleri ve fiilleri anlamlandırmaya, anlamaya yardımcı olur. Herhangi bir ideolojinin hakikate yakınlığı veya uzaklığının ölçülebilmesi mümkün değildir. Zaman içinde bilimselleştirilmeye, felsefi bir forma sokulmaya veya sanatsal ve entelektüel görünüm verilmeye çalışılmıştır. İktidar ideolojiyi rasyonelleştirerek (Habermas, 1993, s. 33-34) daha saygın ve etkili olmasının yollarını aramıştır. Fakat ideoloji tüm bunların kapsamı içine girdiği gibi dışında da kalabilme özelliğine sahiptir.

1960’lardan itibaren dünyayı farklı anlamlandırmaya başlayan post-modern düşüncenin ilk dönemlerinde tüm büyük anlatılar gibi ideolojilerin önemsizleştiği, etkisinin bittiği veya ortadan kalktığına yönelik ciddi görüşler ortaya atılmıştır (Bell, 2013, s. 431-432). Fakat geldiğimiz noktada bu iddialı görüşün açıklayamadığı durumlar ortaya çıkmıştır. Dünyanın farklı yerlerindeki siyasi ve sosyolojik olaylarda ideolojilerin hâlâ hayatın içinde ve faal durumda olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ideolojiler belki ortaya çıktıkları ilk dönemin sertliğine sahip olmadığı şeklinde değerlendirilebilir lakin yok olduklarını söylemek zordur. Dolayısıyla artık ideoloji kavramı katı bir çerçevede kullanılmış olan eski hâlden sıyrılarak çok daha belirsiz/muğlak bir çerçeveye oturmuştur. Bu durum belki ideolojinin günlük yaşam pratikleri içerisindeki baskın görünürlüğünü etkilemiştir fakat etki düzeyinden herhangi bir azalmaya sebebiyet vermemiştir.

3. Medya

Etimolojik olarak Latince “araçlar” anlamına gelen “medium” kelimesinin İngilizce’ye “araçlar” demek olan “media” (medya) kelimesine dönüşmesiyle türemiştir (Nişanyan, 2022). Medya kelimesinin günümüzdeki kullanımı niteliğine bakarak “yazılı, sesli ya da görsel tüm kitle iletişim araçları, basın yayın” (Türk Dil Derneği, 2012, s. 1189) şeklinde özetlemek mümkündür. Basın kavramı matbaanın icat edildiği on beşinci yüzyıldan itibaren dönemin kitle iletişim araçları olan gazete, dergi ve kitap gibi kâğıt üzerine basılı materyalleri tanımlamak için kullanılmıştır. Yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren ise önce radyo ve sonrasında televizyonun faal olarak kullanımıyla kitle iletişiminde yeni bir döneme girilmiştir.

Basın kavramı yirmini yüzyılın ikinci çeyreğiyle birlikte yaygınlaşan kitle iletişim araçlarını tam olarak karşılamamaktadır. 1930’lardan itibaren Amerika Birleşik Devletleri’nde kitle iletişimi ve araçlarına yönelik çalışmaların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu çalışmalar özellikle televizyonun çok etkili olmaya başladığı İkinci Dünya Savaşı sonrasında ağırlık kazanarak devam etmiştir (Crowley & Heyer, 2019, s. 307). Televizyonun çok etkili olması iktidar ve sermaye için basın alanını daha da cazip hâle getirmiştir zira toplumsal etkisi inanılmayacak derecede büyüktür.

Holdingleşme süreçlerinin başladığı 1960'larla birlikte medya kavramının kullanıma sokulduğu görülmektedir. Medya tabiri Batı'daki gelişmeleri geriden takip eden Türkiye'de ise 1980'lerle birlikte kullanılır olmuştur (Yapar Gönenç, 2012). Bu değişimde, basın kavramının klasik dönemin iletişim aracı olan gazete ve dergi gibi yazılı materyalleri geri plana atan televizyon ve radyo gibi sesli ve görsel özellikli yeni kitle iletişim araçlarının sisteme entegrasyonu ve basın kuruluşları da dâhil farklı sektörleri içinde barındıran işletmelerin (holdinglerin) kapsamlı ticari faaliyetleri etkili olmuştur. Bu dönemden itibaren neoliberal ekonominin küresel çapta etkinliği neticesinde, zaten sermaye ve siyasi kurum lehine sıkı ilişki içinde bulunan medyayı daha fazla ekonomik dünyanın içine çekmiştir. Dolayısıyla medyanın siyasi ve ekonomik güç blokları açısından önemi ve işlevi daha da artmıştır. Kısacası medya iktidarın çıkar amaçlı faaliyetleri için salt araç olma özelliği tam anlamıyla ortaya konmuştur. Medyayı kuramsal açıdan ele alan çalışmaların neredeyse tamamı bu noktaya işaret etmektedir.

Oysa medya teorik anlatıda toplumu bilgilendirme, bilinçlendirme, eğlendirme ve kamu adına iktidarı denetleme görevine sahiptir. İktidarın icraatlarına eleştirel gözle bakarak toplum açısından sorunlu ve eksik yönlerini tespit ederek giderilmesi için takipçisi konumundadır (Yaylagül & Korkmaz, 2008, s. 17). Medya bu idealize edilmiş yönüyle modern toplum ve devlet mekanizması için vazgeçilmezdir. Fakat teoride idealize edilen bu işleyiş pratikte aynı şekilde gerçekleşmemektedir. Siyasi ve ekonomik güç blokları medyanın konumu ve etkisini lehine çevirmek amacıyla medyanın aktardığı enformasyona müdahale etme fonksiyonunu kullanmaktadır. Medya işlediği enformasyon üzerinde manipülasyon, dezenformasyon ve propaganda faaliyetleri uygulamaktadır.²

Medya manipüle edilmiş, dezenformasyona uğratılmış, propaganda barındıran içerikler ve onların tekrarları sayesinde bireyleri etkilemekte, denetlemekte, yönlendirmektedir. Günümüz toplumunda medya iktidarın istediği biçimde hareket eden bir onaylama aracıdır. Medya içerdiği farklı araçlar ve kanallar açısından farklılıkların bulunduğu bir alan gibi gözükabilir fakat gerçekte durum tam tersidir. Medyadaki tercih edilebilirlik muhatap açısından sadece beğeniye ya da kurumsal kimliğe özgü fantezi içeren bir duruma dönüşmüştür. Zira tüm medya kuruluşları aynı gerçeği, medyanın ideolojik gerçekliği çerçevesinde ve işbirliği içinde olduğu kesimlere faydası olacak biçimde sunar (Mora, 2008, s. 29). Medya sahip olduğu teknik imkânlar ve dil kullanımı sayesinde istediği iletiye rezerv uygulayabilir. Dolayısıyla sahip olduğu filtre sistemi sayesinde istediği

2 Kamuoyu olgusunun ele alındığı birinci bölümde iktidarın kitle iletişim araçları yoluyla kullandığı yöntemler olan manipülasyon, dezenformasyon ve propaganda kavramlarına değinilmiştir.

haberi ya da kişiyi ön plana çıkarabilir, istediği haberi ya da kişiyi engellerebilir. Medyanın enformasyon üzerinde (Aydoğan, 2018, s. 85) çarpıtma, değiştirme, ekleme, çıkarma, abartma, görmezden gelme, üzerine örtme gibi yöntemleri ona herhangi bir şeyi keyfi olarak tanımlama, betimleme, etiketleme, belirleme ve kısıtlama imkânları vermektedir. Medyanın bu eşsiz özelliği siyasi ve ekonomik güç blokları için biçilmiş kaftandır.

3.1.Yeni Medya

Basın olgusu elli yıl içinde medyaya dönüşmesinden sonra ikinci bir dönüşüm daha yaşamıştır. Bu ikinci dönüşümün başlangıcı Soğuk Savaş'ın bittiği 1990'lı yıllar olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemden itibaren Amerika Birleşik Devletli ve Avrupa'da internet ve bilişim teknolojilerinin büyük bir gelişme kat ettiği görülmektedir. Türkiye'de yaygınlaşması ve kullanımı gecikmeli olarak başlayan bilişim ve internet teknolojilerindeki gelişmeler 2000'li yıllarla birlikte toplumumuzda etkisini göstermiştir (Aydoğan, 2018, s. 87). Medyanın henüz yirmi yıl gibi kısa bir süre önce yakaladığı işleyiş biçimi bu dönemden itibaren birçok açıdan yeni bir form kazanmıştır. Yeni medya olarak adlandırılan bu yapıyı konvansiyonel medyadan ayıran önemli yapısal özellikleri vardır.

Yeni medya geleneksel medyanın etki düzeyine sahip olmakla birlikte, kendine özgü yapısal özellikleri sayesinde geleneksel medyanın ötesine geçmektedir. En önemli yapısal özellikleri zaman-mekân farkını ortadan kaldırması, sınırsız etkileşimli iletişim, herkese her yerde ve her an faal olma imkânı sunması, aynı anda hem tüketici hem üretici olmaya sağlaması, kolay erişilebilir, kolay terk edilebilir ve ucuz olması, gizemli bir ortam sunması, anonimliğe olanak tanınması şeklinde sıralanabilir (Aktaş, 2007). Burada sıralanan özellikler bireyi kişisel arzu ve tatmini sağlamaya yöneliktir ve bireysel kullanım görüntüsüyle öne çıkarak kitlesel etkiyi yakalayabilme özelliğiyle iktidar açısından konvansiyonel medyadan daha verimlidir. Yeni medyanın inşa ettiği sanal dünya sayesinde gerçeklikten kopardığı bireyi ve toplumu çok daha kolay etkileyebilmektedir. Yeni medya bütün bu özellikleriyle manipülasyon, dezenformasyon ve propaganda yöntemlerinin etki boyutunu arttırmaktadır. Dolayısıyla kamuoyu oluşturmada konvansiyonel medyadan çok daha kullanışlı ve etkilidir.

Yeni medyanın alt dalları olarak tanımlayabileceğimiz bilgi, reklam ve haber için kurulan internet siteleri, sosyal medya uygulamaları, dijital platformlar, formlar, bloglar ve her türlü paylaşım sitelerine yönelik kamuoyu çalışmaları da güncellenmektedir (Eraslan, 2020, s. 188). Gelişen teknoloji sayesinde online bir kamusal alan oluşmuştur. Bugünün insanı kamuya dair gereksinimlerini bu alan üzerinden gerçekleştirmektedir (Berkman Köseleli, 2017). Sonuç itibarıyla postmodern toplumda kamuoyu oluşturmada yeni medya hayati derecede önemli bir konumdadır.

İletişim en basit anlamıyla duygu, düşünce veya bilginin bir yerden başka bir yere/kişiye etkileşimli olarak aktarılmasıdır. Bu yönüyle etkileme potansiyeli oldukça yüksektir ve etkileşimli olmadığı takdirde iletişim değil, iletim olmaktadır. İletim ise tek yönlüdür, ileti üzerinde kaynak tam denetime sahiptir. Hedef edilgen pozisyonudur ve bu yüzden geri beslemeye ihtiyaç duyulmaz. Geleneksel medya daha çok tek yönlü iletişime yakındır. İnteraktif yönü son derece sınırlıdır. Çift yönlü olan iletişim etkileşimli olduğu için kaynak dışında hedef de bazı tasarruflarda bulunabilir. İletişimde geri besleme iletişimin niteliğini belirlediği için önemlidir (Eraslan, 2020, s. 22). İletinin yukarıda özetlenen iki özelliğini kullanan siyasi ve ekonomik güç blokları kişi veya kitleyi denetleme, kontrol altına alma, yönlendirme ya da yönetme olanağına sahip olmaktadır. İletişimin gücü üzerinden oluşan bu etki düzeyi aracılığıyla kamuoyu oluşturulmaktadır.

Yeni medya her şeyden önce sayısal ortam, matematiksel işletim gibi teknik/teknolojik ve mühendislik içeren alt yapısıyla farklı bir boyutun iletişim dünyasıdır (Yanık, 2016). Sıradan insanı doğrudan ilgilendiren ise günlük hayata yansıyan ve yeniliğini ortaya çıkaran değişimlerdir. Yeniliğin en önemli boyutu iletiyi aktaran ve iletinin aktarılan tarafın anında, çok hızlı ve üst düzeyde etkileşimli olmasıdır. Bu sayede oluşan çift taraflı bir ilişki, konvansiyonel medyanın kısıtlı etkileşimli iletişimi karşısında gerçek anlamda bir iletişim oluşturmaktadır. Yeni medya iletişimde tartışmaya açık olan iletişimin niteliğidir. Teknik olarak kusursuz bir iletişim oluşmaktadır fakat ideal anlamıyla iletişim gerçekleşmemektedir. Çünkü konvansiyonel medya döneminin iktidar ve sermaye lehine olan medya-toplum ilişkisi yeni medya ile birlikte çok daha baskın biçimde faal hâle gelmiştir.

SONUÇ

Modern dönemin siyasi ve ekonomik iktidarı faaliyetlerini gerekçelendirmek ve kolayca yerine getirebilmek için bazı dayanaklara ihtiyaç duyar. Kamuoyu onlardan birisidir ve burada kamuoyunun niteliği önem kazanmaktadır. Teorik olarak iktidarın aleyhine oluşabilecek bir kamuoyu mümkündür. Bu tehlikeyi göze almayan iktidar, lehine olacak şekilde kamuoyu oluşturma yoluna gitmektedir. Bunun için içeriğini ideoloji ile düzenlediği mesajı kitle iletişim araçları vasıtasıyla hedef kitleye iletmektedir. İdeoloji ve KİA/medya iktidar tarafından araçsallaştırılarak ideal anlamından soyutlanmış ve kamu adına yarar sağlama açısından da işlevsizleştirilmiştir. Diğer bir deyişle, ideoloji ve KİA/medyaya iktidarın lehine olacak şekilde yeni bir işlev kazandırılmıştır. Başkalaşıma uğratılmış bu iki yapı üzerinden kamuoyu oluşturulmaktadır.

Burada bu üç kavramın bir başka ortak noktasının olduğunu belirtmek gerekir. Medya, ideoloji ve kamuoyu idealize edilmiş şekliyle, yani teorik olarak insanlığın huzur ve refahı için kullanılan araçlardır. Fakat pratikte bu üç kavramın idealden saptığı, hatta tam tersi bir işlev gördüğü ortadadır. Bu sürecin başlıca aktörleri ise medyayı araçsallaştırarak topluma yön vermeye çalışan siyasi ve ekonomik güç bloklarıdır.

Dikkatle bakıldığında medya, ideoloji ve kamuoyunun ortak paydası ya da buluşma noktasının iletişim olduğu görülmektedir. İletişimin temel olan dil bu üç kavramın tutkalı gibidir. Kamuoyu oluşturma yine dil üzerinden gerçekleştirilen bir faaliyettir ve ideoloji en nihayetinde bir dil olayıdır. Medyanın ise temel bileşeni dildir. Bu bağlamda iletişimin esas dinamiği olan dil her üç kavramı teorik ve pratik düzeyde bir araya getiren bir olgudur. Medya, sahip olduğu iletişim kanallarıyla ideolojik görüşleri dil üzerinden kamuoyuna aktararak işlevini görmektedir.

Medya, kamuoyu ve ideolojinin modern paradigmanın ürettiği yapıda işlevi değişmemişse de içerik ve işleyiş açısından birtakım değişimlere uğramıştır. Postmodern anlayışın tornasından geçen ideoloji modern dönemdeki katı formundan oldukça uzaktır fakat hâlâ hayatın içinde, her yerdedir. İdeoloji kavramının geleneksel tarzı dönemi yansıtan bir süreç olarak yorumlanmakta ve arkeolojik bir çalışma alanı olarak kullanılmaktadır. Köşelerinden arındırılan ideolojiler fantastik bir eğlenceden ibarettir ve kapitalist sisteme hizmet etmektedir. Konvansiyonel medyanın tek yönlü akışa dayalı ve üstenci yapısı internet ve bilişim teknolojilerinin ortaya çıkardığı yeni medya olgusuyla birlikte büyük bir değişime uğramıştır. Yeni medya hızlılık, interaktiflik, yakınsama, zaman-mekân olgusunu ortadan kaldırma, anonimlik rahatlığı, erişilebilirlik, ucuzluk ve herkese ünlü olma imkânını bir arada bulundurma gibi konvansiyonel medyada olmayan etkili özelliklere sahiptir. Geleneksel medyadan yapısal özellikleriyle ayrılan yeni medya bu özellikleri sayesinde tüketici olan bireyi aynı anda üretici konumu getirmektedir. Bu cezbedici durum özgür olarak içerik ürettiğini düşünen bireye gündemi belirleyen aktör/özne yanılsaması yaşatmaktadır. Fakat bireyin özgürlüğü kendisine sunulan alternatifler arasında seçim yapmaktan ibarettir ve belirleyici olan yeni medyayı kurgulayanlardır. Neoliberal politikalar kamuoyu kavramında da değişimlere neden olmuştur. Kitleleri mobilize etmeye yönelik klasik kamuoyu çalışmaları yerini bireyi öne çıkaran faaliyetlere bırakmıştır. Bireyin arzu ve duygularına yönelik faaliyetler yeni medya uygulamalarıyla uyumlu olarak yürümektedir. Dolayısıyla birey kontrol edilmekte ve yönlendirilmektedir.

Medyanın iletiye aracılık yapması ona aktardığı veri üzerinde değişiklik yapma ayrıcalığı kazandırmaktadır. Bunu da bir anlamda dili bozarak, yani sahip olduğu teknik kapasite sayesinde manipülasyon, dezen-

formasyon ve propaganda faaliyetleriyle yapmaktadır. Bugünün dünyasında gerçeği eğip bükerek yeni bir gerçeklik formuyla aktarma özelliği ve özerkliğine sahip medyanın ideolojiyi de kolaylıkla lehine kullanabilen siyasi ve ekonomik güç blokları ile çıkara dayalı olan ilişkisi artık herkesin malumudur. Sonuç itibariyle medyanın ürettiği gerçeklik üzerinden toplum yanıltılarak iktidarın lehine olacak şekilde kamuoyu oluşturulmaktadır. Medya araç, ideoloji paravan, kamuoyu sahtedir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, C. (2007). Yeni Medyanın Geleneksel Medya İle Karşılaştırılması. (G. Erol, Ed.), *Medya Üzerine Çalışmalar (1-14)*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Altıntop, M. (2021). *Zygmunt Bauman Sosyolojisinde İletişim Olgusu*. İstanbul: Kitap Yurdu Doğrudan Yayıncılık.
- Altıntop, M., Bak, G., & Bak, A. (2020). Yeni Medya Okuryazarlığı. *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6 (24), 414-421.
- Arsan, E., & Çoban, S. (2014). *Medya ve İktidar*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Aydoğan, F. (2018). *Yeni Medya Kuramları*. İstanbul: Der Yayınları.
- Bell, D. (2013). *İdeolojinin Sonu*. (V. Hacıoğlu, Çev.) Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Berkman Köseleli, B. (2017). Yeni Medya Ortamının Yeni Kamusal Alan Olarak Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme. *Humanities Sciences (Nwsahs)*, 12 (1), 51-64.
- Crowley, D., & Heyer, P. (2019). *İletişim Tarihi*. (B. Ersöz, Çev.) Ankara: Siyasal Kitap.
- Dijk, T. V., Milis, S., Wilson, J., Fairclough, N., Graham, P., Heek, M. C., Çoban, B. (2003). *Söylem ve İdeoloji*. (N. Ateş, Z. Özarslan, & B. Çoban, Çev.) İstanbul: Su Yayınevi.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji*. (M. Özcan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eraslan, L. (2020). *Sosyal Medya ve Algı Yönetimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ercan, E. (2021). Haber ve Misenformasyon Bağlamında Yeni Gazetecilik Pratikleri: Veri, Mecra ve Robot Gazeteciliği. *Enformasyon Çağı* (55-76). İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Habermas, J. (1993). *'ideoloji' Olarak Teknik ve Bilim*. (M. Tüzel, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hekimoğlu, G. (2018). Kamusal Alan: Toplumsal Katılımın Bir İmkânı. *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (19), 543-555.
- Herman, E., & Chomsky, N. (2012). *Rızanın İmalatı Kitle Medyasının Ekonomi Politikası*. (E. Abadoğlu, Çev.) İstanbul: BGST Yayınları.
- Heywood, A. (2010). *Siyasi İdeolojiler*. (A. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnaç, Ş. Akın, & B. Kalkan, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay, & D. Kömürcü, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mora, N. (2008). *Medya Çalışmaları Medya Pedagojisi ve Küresel İletişim*. İstanbul: Alt Kitap.
- Mutlu, E. (1994). *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Ark Yayınevi.
- Nişanyan, S. (20.11.2022). <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/medya> adresi.

sinden alındı

- Öksüz, O. (2007). Kamuoyu Oluşum Sürecinde Basın-Siyaset Etkileşiminin Etik Açıdan Değerlendirilmesi: “Kıbrıs Müzakerelerinin Hürriyet Gazetesinde Sunumu”. *Selçuk İletişim*, 5 (1), 66-81.
- Türk Dil Derneği. (2012). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Dil Derneği Yayınları. 20.11.2022 tarihinde <http://www.dildernegi.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html> adresinden alındı
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Utma, S. (2022). *Medyada Gerçeklik Algısının Dönüşümü: Medya ve Dezenformasyon*. Ankara: İksad Yayınevi.
- Yanık, A. (2016). Yeni Medya Nedir, Ne Değildir. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (45), 898-910.
- Yapar Gönenç, A. (2012). Basından Medyaya Geçiş. *İletişim Fakültesi Dergisi*, 18, 48-56.
- Yaylagül, L., & Korkmaz, N. (2008). *Medya, Popüler Kültür ve İdeoloji*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Zafer, C., & Vardarlier, P. (2019). Medya ve Toplum. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22 (2), 355-361.

BÖLÜM 2

GAZETECİLİK KÜLTÜRÜNÜN DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Fatih SÖĞÜT¹

1 Doç. Dr. Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, Radyo-Televizyon Programcılığı, fatih.sogut@klu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-6529-9056

Giriş

Gazetecilik, özellikle ülkemizde çeşitli şekillerde radikal bir dönüşüm geçirmektedir. Gazeteciler, yeni medya teknolojilerinin, kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğin, profesyonelleştirilmiş halkla ilişkilerin, reklam ve pazarlamaya ilişkin ortaya çıkan zorluklarla daha fazla karşılaşmaktadır. Özellikle son 20 yılda belirginleşen tüm bu gelişmeler, bir ‘gazetecilik krizi’ çerçevesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Franklin, 2012: 665). Hiç şüphe yok ki, yaratıcı endüstrilerin dijital dönüşümü, demokratik toplumların kilit kurumlarından biri olan gazetecilik için, haberin doğası ve gazeteciliğin profesyonel uygulamaları hakkında uzun süredir var olan inançları sarsarak temel etkilere sahip olmuştur (Zelizer, 2009).

Bu dönüşümlerin bir sonucu olarak, dünyanın dört bir yanından gazetecilikle ilgili akademik çalışmalar, yeni teknolojilerdeki değişimlerin sektörü nasıl değiştirdiğine dair önemli miktarda kanıt üretmeye başlamıştır. Gazeteciliğin oldukça temel şekillerde değiştiği konusunda bir fikir birliği olsa da gazeteciler ve onların mesleki pratikleri genellikle çalışmanın ana nesneleri olmamıştır (Dickinson, Matthews ve Saltzis, 2013: 5). Bu durum, gazetecilerin yeni ortamdaki deneyimlerine odaklanan çalışmaların sayısının artmasıyla birlikte değişmeye başlamıştır; ancak bu çalışmalar, gazeteciliğin toplumdaki değişen rolüne ilişkin daha geniş bir anlayıştan ziyade teknolojinin belirli iş pratikleri üzerindeki etkisine odaklanma eğilimindedir. Buna ek olarak, gazetecilikteki değişimleri inceleyen çalışmalar çoğunlukla tek tek ülkelere, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri’ne odaklanma eğilimindedir ve bu da karşılaştırmalı kanıtların görece eksikliği nedeniyle tek taraflı bir anlayışa yol açmaktadır (Mitchelstein ve Boczkowski, 2009: 577).

Bu çalışma, gazetecilik kültürü üzerindeki etkilere odaklanarak, haber çalışmalarındaki değişimlerin gazeteciliği daha geniş anlamda nasıl dönüştürdüğüne dair derinlemesine genel bir bakış sunmayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken, üç geniş eğilimi -kültürel, ekonomik ve teknolojik değişimler- tanımlamakta ve gazeteciliğin dönüşümünün daha kapsamlı bir değerlendirmesi için akademisyenlerin yalnızca birini tek başına incelemek yerine tüm bu yönleri göz önünde bulundurması gerektiğini savunmaktadır.

Gazetecilik kültürü

Gazeteciliği genel olarak tanımlarsak; kamuoyunu bilgilendirmek ve aydınlatmak üzere, toplumda meydana gelen olaylarla ilgili bilgi toplayan, bunları değerlendirerek yorumlayan ve anlaşılır bir şekilde bu bilgileri iletişim araçları ile yayınlanmaya hazır hale getiren kişidir. Oya Tokgöz (2012 ,34) gazeteciliği şu şekilde tanımlamaktadır:

Gazetecilik her yönüyle kişilerin sorunlarının çözülmesine yardımcı olan bilgilerin ulaştırılmasıdır. Sunulan enformasyonun içeriği, bilgilendirme veya eğlence yüklü olabilir. Genelde basit bir tanımlama ile sunulan bu içeriğe günlük dilde ‘haber’ adı verilir. Gazetecilik, haber malzemesi sayılan enformasyonun toplanması, yazılması, düzenlenmesi ve dağıtılmasını içeren bir işlemdir. Gazeteciliğin başlangıcı basın kavramıyla ortaya çıkıp gelişim göstermiştir. Bugün sözlü, yazılı, görsel ya da elektronik olsun bu alanların hepsinde çalışan haberciler gazeteci olarak adlandırılır.

Gazeteciyi ortaya çıkaran onun kimliğini oluşturan koşullar ülkeden ülkeye farklılık gösterir ancak bu gazeteciliğin meslek ilkelerine yönelik bir değişim olmayıp, gazetecilerin mesleki kimliklerine yönelik bir farklılık yaratmaktadır. Gazetecilik dünyada bir değişim süreci içine girmiştir. Teknolojinin ilerlemesi ve yeni medya ortamlarının yayılmasıyla gazetecilerin sürekli olarak bilgi işleme yöntemlerini daha çok benimsemesi gerekiyor. Önce Radyo, sonra Televizyon ve şimdi de internet, gazeteciliğin iş tanımlarının genişlemesinde ve dönüşmesinde önemli parametrelerdir.

Gazetecilik kültüründeki dönüşümleri incelemeden önce, sıkça kullanılan ancak nadiren iyi tanımlanmış bir terim olan gazetecilik kültürü ile ne kastettiğimizi tanımlamak önemlidir. Son zamanlarda bu alanda dünyanın dört bir yanından çok çeşitli çalışmalar ortaya çıkmasına rağmen, gazetecilik kültürü teriminin ne anlama geldiğine dair ortak bir kavramsal yaklaşım nispeten yakın zamana kadar analizlerde eksiktir (Hanitzsch, 2007). Tanımlardan biri, gazetecilik kültürünü “haber çalışanları arasında paylaşılan mesleki ideoloji” olarak gören Hollandalı akademisyen Mark Deuze (2005: 446) tarafından yapılmıştır. Benzer bir şekilde, Alman akademisyen Thomas Hanitzsch de gazetecilik kültürünü “gazetecilerin toplumdaki rollerini meşrulaştıran ve işlerini anlamlı kılan belirli bir fikirler ve uygulamalar dizisi” olarak tanımlamayı önermiştir (Hanitzsch, 2007: 369).

Gazeteciliğin toplumdaki işlevleri, gerçeklik kavramları ve neyin kanıt teşkil ettiği ve gazetecilerin etik sorunlarla nasıl başa çıktıkları olmak üzere üç temel bileşene odaklanmıştır. Hanitzsch’in çerçevesi 21 ülkedeki gazeteciler üzerine yapılan karşılaştırmalı bir çalışmaya uygulanmıştır (Hanitzsch vd., 2011) ve Hanitzsch (2011) dört tür gazetecilik rolü tanımlamıştır. Bu roller sırasıyla: popülistler, watchdog gazeteciler, eleştirel değişim ajanları ve fırsatçı kolaylaştırıcılar. Bu rollerin her birinin önemi, Hanitzsch ve meslektaşları tarafından incelenen farklı ülkeler arasında oldukça büyük farklılıklar göstererek, gazeteciliğin dünya genelindeki toplumsal rolünün karmaşıklığını ortaya koymuştur. Gazeteciliğin son yıllardaki dönüşümü bağlamında, sektördeki değişimleri gazetecilik kültürünün arka planında kapsamlı bir şekilde inceleyen çalışmalara nadiren rastlandığını, çoğunun gazetecilik kültürünün belirli yönlerine odaklandığını belirtmek gerekiyor.

Son yıllarda gazetecilik üzerine yapılan çalışmaların odak noktalarından biri de dijital teknolojilerin etkisi olmuştur. Kuşkusuz internet, Web 2.0 ve sosyal medya, geleneksel gazetecilik otoritesine ve özerkliğine büyük meydan okumalar getirmiş, bazılarının ‘yakınsama kültürü’ (Jenkins, 2006) haline geldiğini savunduğu medya yaratımı ve medya tüketiminin sınırlarını bulanıklaştırmıştır. Yine de bu odaklanma, daha geniş toplumsal düzeydeki diğer önemli değişikliklerin yeterince araştırılmaması pahasına gerçekleşmiştir. Bu çalışma, gazetecilik kültürünün nasıl ve neden dönüştüğüne dair daha kapsamlı bir resme ulaşmak için bu değişikliklerin de araştırılmasının önemli olduğunu savunmaktadır. Bu aşamada üç temel zorluk şunlardır: sosyal ve kültürel dönüşümler, ekonomik değişimler ve teknolojik gelişmelerdir.

Gazeteciliği Etkileyen Sosyal ve kültürel dönüşümler

Dünyanın dört bir yanındaki modernleşme süreçleri, giderek çok seçenekli hale gelen toplumlarda artan bir yönlendirme ihtiyacı yaratmıştır. Günümüzün yadsınamaz toplumsal değişim süreçleri bireyselleşme, değer değişimi ve gündelik hayatın medyatikleşmesidir. Bu bağlamda bu üç toplumsal değişim olgusunun gazeteciliğe etkisi yaşam tarzı haberlerine daha fazla odaklanma ve daha geniş anlamda magazin haberlerinde artış olarak kendini göstermektedir (Hanusch ve Hanitzsch, 2013). Bireyselleşmenin bireyleri tarihsel olarak belirlenmiş sosyal formlardan ve bağlılıklardan uzaklaştırdığı, pratik bilgi, inanç ve yol gösterici normlara ilişkin geleneksel güvenliğin kaybına ve yeni sosyal bağlılık biçimlerine yol açtığı düşünülmektedir (Beck, 1992: 128). Sonuç olarak, izleyiciler kendi kimlikleriyle ilgili olarak artan seçeneklerle karşı karşıya kalmakta ve rehberlik için medyaya bakmaktadır. Sosyal değer değişiklikleri, özellikle sanayileşmiş toplumlarda, artan seçim özgürlüğü, cinsiyet eşitliği ve kişisel özerklik ile kişinin yaşam tarzını şekillendirmede daha fazla esnekliğe yönelik daha genel bir eğilim doğrultusunda hareket edildiğini göstermektedir (Inglehart, 1997; Inglehart ve Welzel, 2005).

Son olarak, medya ve medya mantığı her türlü sosyal süreç için giderek daha önemli hale gelmektedir; bu gelişme tipik olarak medyatikleşme olarak adlandırılmaktadır. Hjarvard (2008: 113), bu durumu toplumun giderek artan bir ölçüde medyaya ve medyanın mantığına teslim olduğu ya da bağımlı hale geldiği bir süreç olarak tanımlamaktadır. Benzer bir şekilde ifade edilirse, insanlar artık medya ile değil, giderek artan bir şekilde medyanın içinde yaşamaktadır (Deuze, 2012). Medyatikleşme artık medya üzerine yapılan çalışmalarda yerleşik bir alan olsa da halen sosyal süreçlerin gazetecilik kültürünü nasıl etkilediğine dair nispeten az çalışma bulunmaktadır. Geleneksel haberciliğe yeni yollarla meydan okuyan yaşam tarzı ve magazin gazeteciliğinin yükselişi üzerine giderek artan sayıda çalışma bulunmaktadır (Hanusch, 2013; Hanusch ve Fürsich, 2014;

Marshall, 2006; Turner, 2004). Araştırmaların bir başka kolu da siyasi haberlerin farklı formatlarda sunulmasına odaklanmıştır; örneğin birçok sanayileşmiş toplumda hiciv haberlerinin yükselişi (Baym, 2005; Harrington, 2012) daha önce ana hatlarıyla belirtilen daha geniş toplumsal süreçlere bir yanıt olarak görülebilir. Bazıları bu tür gazeteciliği eleştirirken, diğerleri bilgiyi popülerleştirerek gazeteciliğin demokratik sürece katkısını artırabileceğine inanmaktadır (Hanusch, 2012; Hartley, 2000; McNair, 2009).

Muhtemelen, modernleşme süreçlerinin sonuçları gazetecilik kültürünü geniş çaplı olarak etkiliyor olabilir. Özellikle yaşam tarzı gazeteciliği üzerine yapılan araştırmalar, gazetecilik anlayışının genel yönelimini gazetecilerin halkın bilmesi gerektiğini düşündükleri şeylerden ziyade, halkın bilmek istediği şeyleri verdikleri tüketici yönelimine doğru kayıyor olabileceğini göstermiştir (Hanusch ve Hanitzsch, 2013). Yine de bu toplumsal eğilimlerin gazetecilik anlayışı üzerindeki etkisini daha iyi anlamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır.

Gazeteciliği Etkileyen Ekonomik değişimler

Son yıllardaki temel eğilimler arasında, geleneksel gazetecilik için muazzam ekonomik sonuçlar gözlemleyebiliriz. Starr (2012), Batı dünyasındaki gazete, dergi ve diğer haber medyasının gelirlerine ilişkin son verilere işaret etmektedir; bu veriler tipik olarak yirminci yüzyılın son otuz yılı boyunca bir büyüme modeli, 2000 yılı civarında bir zirve ve ardından son birkaç yılda hızlanarak ortaya çıkan bir düşüşü göstermektedir. Siles ve Boczkowski (2012), gazetelerin ve gazeteciliğe ait geleneksel iş modellerinin içine girdiği krizinden genellikle birbiriyle ilişkili ekonomik faktörlerin bir kombinasyonunun sorumlu görüldüğünü belirtmektedir. Picard (2001) gibi akademisyenler, gazetelerin zaman içinde seri ilanlara aşırı bağımlı hale geldiğini savunmuştur. Starr (2012: 239), ABD gazetelerinin “gelirlerinin yüzde 80’ini reklamlardan elde ettiğini ve bu reklam gelirlerinin çoğunun geri döndürülemez bir şekilde kaybedildiğini” belirtmektedir. Dahası, pek çok haber kuruluşu haberlerinden ziyade kar marjlarına odaklanmaya başlamıştır (Downie ve Kaiser, 2002). Batı’da, özellikle de ABD’de gazete tirajlarının son yıllarda istikrarlı bir şekilde düştüğü tespit edilmiştir (Starr, 2012).

İnternetin gelişiyle birlikte, seri ilanlar çevrimiçi ortama taşınmıştır. Buna bağlı olarak iş arama, araba satışı ve emlak konularına yoğunlaşmış web siteleri ortaya çıktı. Birçok yerleşik haber medyası yayıncısı bu gelişmeleri kaçırdı ve bu durum reklam gelirlerinde önemli kayıplara yol açtı (Williams, 2013). 2008’deki küresel mali kriz işleri daha da kötüleştirdi ve reklam gelirlerini daha da büyük ölçüde etkiledi (Kaye ve Quinn, 2010). Temel sorunlardan biri, çevrimiçi reklamcılığın çok daha az gelir getirme-

si (Thurman ve Myllylahti, 2009) ve haber kuruluşlarının paralı abonelik oluşturma girişimlerinin kısa vadede henüz uygulanabilir olmamasıdır (Myllylahti, 2014).

Küresel bağlamda, ekonomik etkiler ve gazete tirajlarındaki düşüşlerle ilgili tartışmaların çoğunun Batı dünyasına, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'ne odaklandığı ve bunun da “ilginç bir şekilde Kuzey Amerika ve Avrupa merkezli bir basın görüşüne” yol açtığı belirtilmektedir (Franklin, 2008: 631). Ayrıca, çoğu çalışma tek bir ülke perspektifinden yürütülmüş, haber medyasının farklı ulusal bağlamlarda krizleri nasıl farklı deneyimlediğine dair çok az karşılaştırmalı analiz yapılmıştır. Siles ve Boczkowski (2012: 1387) gazetelerdeki kriz üzerine yaptıkları incelemede, karşılaştırmalı çalışmaların eksikliğine dikkat çekmekte ve muhtemelen “her ulusal ve bölgesel ortamı aynı şekilde etkileyen tek ve homojen bir krizden ziyade, ülkelerin belirli gazete krizleri yaşamış olabileceğini” savunmaktadır.

Haber medyasındaki ekonomik değişimlerin gazetecilik kültürü üzerinde kuşkusuz yansımaları vardır. İlk olarak, ekonomik kriz Avustralya, Almanya, Hollanda, Norveç ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde çok sayıda gazetecinin işini kaybetmesine yol açmıştır (O'Donnell, McKnight ve Este, 2012; Starr, 2012). Pek çok akademisyen, bu durumun gazetecilerin haber yapma kapasitesini ve sonuç olarak genel haber kalitesini etkilediğini savunmaktadır. Norveç ve Avustralya'da yapılan anketler, gazetecilerin daha az parayla giderek daha fazla çalıştıklarını belirtmiştir (Hanusch, 2015; Ottosen ve Krumsvik, 2010).

Siles ve Boczkowski (2012: 1380) “krizin demokrasi üzerinde olumsuz etkileri olduğu, çünkü basının geleneksel olarak oynadığı bekçilik rolünü ve ifade özgürlüğü için bir araç olarak önemini zayıflattığı” konusunda genel bir mutabakat olduğunu belirtmektedir. Haber medyası, azalan reklam payı için rekabet eden daha az sayıda oyuncuyla giderek ticarileştikçe, bazı araştırmalar gazetecilikte daha piyasa odaklı bir yaklaşıma ve daha az siyasi haberciliğe doğru bir eğilim tespit etmiştir (Cohen, 2002; Franklin, 1997). Ayrıca Starr (2012), ABD gazetelerinin tirajlarındaki düşüşün de daha partizan bir gazetecilik kültürüne yol açabileceğini savunmaktadır. Ancak genel olarak, haber medyasındaki ekonomik gelişmeleri gazetecilik kültüründeki değişikliklerle doğrudan ilişkilendiren analizler hala çok nadirdir.

Gazeteciliği Etkileyen Teknolojik gelişmeler

Son zamanlarda gazetecilik üzerine yapılan çalışmalarda en büyük ilgi, dijital teknolojilerin haber çalışmaları üzerindeki etkisine ayrılmıştır. Teknolojiler sayesinde izleyiciler, haber içeriğini etkileme ve yaratma sürecine giderek daha fazla dahil olmakta ve geleneksel gazetecilik

tanımlarını yeniden şekillendirmektedir (Lewis, 2012). Değişimin hızlı temposuna rağmen, gazeteciliğin karşı karşıya olduğu zorluklara ilişkin araştırmaların ortaya çıkması başlangıçta yavaş olmuştur. Tarihsel olarak, internet, Web 2.0 ve sosyal medya gibi gelişmekte olan teknolojilerle ilgili çalışmalar daha çok bloglar ya da wikipedia gibi katılımcı web sitelerinin öncü çalışmalarına odaklanmıştır (Bruns, 2005). İdealize edilmiş bir kamusal alanın yeniden canlandırılması için yeni fırsatlar olarak müjdelenen bu amatör siteler çok daha fazla ilgi görürken, ana akım gazeteciliğin artan kullanıcı katılımıyla nasıl değiştiğine dair sınırlı araştırma vardır (Paulussen vd., 2007). Bu durum önemli ölçüde değişti ve artık dijital medyanın gazeteciliği nasıl etkilediğine dair oldukça büyük bir akademik araştırma vardır (Mitchelstein ve Boczkowski, 2009).

Başlangıçta izleyici katılımını benimseme konusunda isteksiz olan gazeteciler, yavaş yavaş etkileşime açılıyor gibi görünmektedir (Anderson, 2011; Lasorsa, Lewis ve Holton, 2012) ve bunun haber kararları üzerinde bir miktar etkisi olduğu ve dijital teknolojilerin gazetecilik kültürlerini daha geniş anlamda yeniden şekillendirdiği görülmektedir. Örneğin, internet gazetecileri üzerine yapılan çalışmalar, gazetecilerin nesnellik kavramına geleneksel gazetecilere kıyasla daha az bağlı olduklarını göstermiştir. Son olarak, Agarwal ve Barthel (2015: 381) Amerika Birleşik Devletleri'nde 14 internet gazetecisiyle görüşmüş, gazetecilerin nesnellik ve tarafsızlık fikirlerini 'toptan reddettiğini', bunun yerine 'hakkaniyet' kavramına vurgu yaptıklarını belirtmiştir. Gazeteciler ayrıca şeffaflık, bireycilik ve risk almayı vurgulayan yeni normlar geliştirmiştir. Dolayısıyla, Agarwal ve Barthel (2015: 387) internet gazetecilerinin "geleneksel normları işyeri rutinlerine, uygulamalarına uyarlarken ve yeniden tanımlarken yeni bir dizi normu benimsediklerini" ileri sürmektedir.

Dijital teknolojilerle ilgili önemli bir husus, son on yılda sosyal medyada yaşanan ve yerleşik iş uygulamalarını temelden etkileyen yeni haber pratikleridir. Özellikle Twitter'ın ve daha az ölçüde Facebook'un etkisi akademik araştırmalarda önemli ölçüde derinlemesine tartışılmıştır. Sosyal medyanın gazetecilik pratiklerindeki en önemli etkisi etkileşim, katılım ve bağlanabilirlik derecesi olmuştur. Hermida (2012) sosyal medyanın gazeteciler ve haber kuruluşları tarafından üç temel alanda kullanıldığını belirtmektedir: (1) haber fikirleri ve kaynakları bulmak için haber toplama; (2) orijinal habercilik ya da başkalarının tweet'lerinin küratörlüğü yoluyla olayların canlı yayını için haber raporlama ve (3) bir kuruluşun erişimini genişletmek için Twitter'ı kullanılmasıyla beraber bu kuruluşun gazeteciler için bir haber kaynağı haline gelmesidir. Canter (2014), Twitter ve gazetecilik üzerine yapılan son çalışmaları gözden geçirirken, gazetecilerin Twitter'ı haber fikirlerini test etmek, haber ipuçları için kaynakları takip etmek, kişisel markalar yaratmak, işlerinde daha fazla şeffaflık

ve hesap verebilirlik sağlamak için kullandıklarını belirtiyor. Twitter'ın bu çeşitli kullanımlarının yanı sıra Hermida (2012), Twitter'da haberleri doğrulamanın zorluğu, kişisel ifadeyi teşvik eden bir ortamda objektiflik tartışmaları ve gazetecilerin sosyal medyada kişisel kimliklerini nasıl yönettikleri gibi bazı temel zorluklara dikkat çekmektedir.

Gazetecilik ve sosyal medya arasındaki ilişkiye dair çalışmalar çoğunlukla gazetecilerin sosyal medyada gerçekte ne yaptıklarına dair betimleyici anlatımlara odaklanmıştır. Bunun gazeteciliği nasıl etkileyebileceğine dair daha açıklayıcı anlatımlar ve araştırmalar ise ancak son zamanlarda ortaya çıkmıştır. Yine de ilk bulgular, özellikle nesnellik kavramı ve gazeteciliğin pazar yönelimi söz konusu olduğunda, sosyal medyanın geleneksel gazetecilik kültürlerini yeniden şekillendiriyor olabileceğini göstermektedir.

Twitter'daki görünürlük büyük ölçüde bireysel kişiliğe, yani gazetecilerin sosyal medya platformundaki faaliyetleri aracılığıyla kendi varlıklarını başarılı bir şekilde 'markalaştırmalarına' bağlı görünmektedir (Bruns, 2012). Kişilik sergilemek, elbette, gazetecilerin kendi görüşlerini sunmaktan kaçınmasını öngören geleneksel nesnellik kavramlarına aykırıdır. Canter'in (2014: 3) belirttiği gibi, Twitter gazetecilerin profesyonel ile kişisel, nesnel ile öznel arasındaki tarihi çizgiyi aşmaya başladığını göstermiştir. Araştırmaların çoğu, gazetecilerin yeni teknolojileri geleneksel uygulamalara dahil ederek 'normalleştirdiğini' ortaya koymaktadır (Singer, 2005; Lasorsa, Lewis ve Holton, 2012). Bu doğrultuda, Hermida (2012: 317) "bugüne kadar yapılan araştırmaların, haber kuruluşları ve gazetecilerin sosyal medya teknolojilerinin 'sosyal' yönünün tüm potansiyelinden henüz yararlanamadıklarını gösterdiğini" belirtmektedir. Gerçekten de Hollanda gazetelerinin Facebook kullanımı üzerine yapılan bir çalışma, "içeriğin tanıtımı ve dağıtımının etkileşim ve sohbetten daha önemli görüldüğünü" göstermiştir (Hille ve Bakker, 2013).

Bununla birlikte, Twitter'ı sık kullanan gazetecilerin uyum sağlama olasılığının daha yüksek olduğunu gösteren bazı kanıtlar da ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Holton ve Lewis'in (2011: 1) Twitter'da mizah kullanımına ilişkin çalışması, "bu sosyal alana daha fazla alışan gazetecilerin, gayri resmîlik, sohbet ve mizah ortamını benimsemeye daha yatkın olduğunu" göstermektedir. Benzer şekilde, Lasorsa, Lewis ve Holton'un (2012) 22.000'den fazla gazeteci tweet'i üzerinde yaptıkları çalışma da gazetecilerin sosyal medyayı normalleştirirken aynı zamanda fikirlerini daha özgürce ifade ettiklerini, iş pratikleri hakkında hesap verebilirlik ve şeffaflık sağladıklarını ve takipçileriyle kullanıcı tarafından oluşturulan içerikleri paylaştıklarını göstermiştir. Hermida (2010) da benzer şekilde gazetecilerin sosyal medyaya uyum sağladıkça ve canlı tweet gibi pratiklere giriştikçe gazetecilik normlarının büküldüğüne dikkat çekmiştir.

Çinli gazetecilerin Twitter'ın Çince eşdeğeri olan Weibo'yu kullanımları üzerine yapılan bir çalışma, normalleşme kalıplarının orada da var olduğunu, Weibo'da aktif olan gazetecilerin aynı zamanda politik olarak daha ilgili olma eğiliminde olduklarını, sosyal konulara daha fazla ilgi gösterdiklerini ve filtrelenmemiş bilgi sağladıklarını göstermiştir. Böylece Weibo, “gazetecilere geleneksel gazetecilik normlarına meydan okuma ve dolayısıyla geleneksel olmayan bir şekilde gazetecilik yapma imkânı” sağlamıştır (Fu ve Lee, 2014: 17). Twitter gazetecilerin siyasetçilerle ilişkilerini de yeniden biçimlendiriyor olabilir. Broersma ve Graham (2012) gazetecilerin haber yaparken Twitter kullanımlarını analiz etmiş ve tweetlerin düzenli olarak kullanılan bir kaynak haline geldiğini tespit etmiştir. Bu durumun gazeteciler ve siyasetçiler arasında daha yüksek bir güç mesafesine yol açabileceği uyarısında bulunmuşlardır. Gazetecilerin giderek artan bir şekilde siyasetçilerin açıklamalarını sorgulamak yerine sadece haberleştirmesi, “gazeteciler ve siyasetçiler arasındaki güç dengesini siyasetçiler lehine değiştirebilir” (Broersma ve Graham, 2012: 128) ve siyasetçiler ile seçmenler arasında daha az aracılı bir iletişime olanak tanıyabilir.

Aynı zamanda, Hedman ve Djerf-Pierre'in (2013) 1.400'den fazla İsveçli gazeteciyle yaptığı anket, gazetecilerin sosyal medya kullanımlarıyla ilişkili olarak mesleki ideallerinde çok az fark olduğunu ortaya koymuştur. İzleyici adaptasyonu ve markalaşmaya yönelik tutumlarda farklılıklar bulurken, nesnellik, inceleme, tarafsızlık ve bağımsızlık gibi geleneksel mesleki idealler açısından önemli bir farklılık bulamamışlardır. Onlara göre bu durum, “sosyal medyanın gazetecilik mesleğini izleyicilerle/kamuyla nasıl ilişki kurduğu açısından değiştirdiğini, ancak dördüncü kuvvet olarak temel toplumsal rolünü nasıl algıladığı açısından değiştirmedini göstermektedir” (Hedman ve Djerf-Pierre, 2013: 382).

Sosyal medyanın yanı sıra, teknolojik değişimin bir başka alanı da haber medyasının izleyicilerin haberi olağanüstü ayrıntılı bir şekilde takip edebilmesi ve gazetecilik kültürünü potansiyel olarak yeniden şekillendirmesi ile ilgilidir. Gazetecilerin özellikle de gazetelerde izleyicilerden çok az geri bildirim aldığı ve haber kararlarının yalnızca içgüdülere dayandığı günler geride kaldı. Günümüzde kapsamlı analiz (web metrikleri olarak da adlandırılır) yazılımları, çevrimiçi izleyicilerin haber hikayelerini kullanımları hakkında gerçek zamanlı geri bildirim sağlamaktadır. Kanıtlar, okuyucu davranışlarının gerçekten de haber kararları üzerinde etkili olabileceğini göstermektedir (Anderson, 2011; Lee vd., 2012); bu eğilim, kuruluşların sadece web sitelerinde tıklama peşinde koşmaları ve daha popülist, yumuşak bir haber tarzı benimsemeleri sonucunu doğurabilir (Nguyen, 2013; Thurman ve Myllylahti, 2009). Ancak analizlerin etkisine ilişkin araştırmalar henüz başlangıç aşamasındadır ve bu tür geri bildirimlerin ne ölçüde daha piyasa odaklı gazetecilik kültürlerine yol açıp açmayacağı henüz belli değildir.

Gazeteciler ve dijital teknolojiler söz konusu olduğunda, özellikle de sosyal medya ile ilgili olarak karşılaştırmalı çalışmalar hala nadirdir. Gulyás'ın (2013: 270) Finlandiyalı, Alman, İsveçli ve Britanyalı gazeteciler arasında yaptığı anket, gazetecilerin kullanım biçimleri ve görüşlerinde önemli farklılıklar olduğunu göstermiş ve Gulyás'ın “gazetecilerin, tıpkı izleyiciler gibi, giderek daha fazla parçalandığını ve mesleki uygulamalarının sayısız farklı değişkenden etkilendiğini” iddia etmesine yol açmıştır. Bir başka çalışmada Hollandalı ve İngiliz gazeteciler arasında Twitter kullanımında önemli farklılıklar bulunmuştur (Broersma ve Graham, 2012) ve bu da gazeteciler ile sosyal medya arasındaki ilişkinin karmaşıklığını daha iyi anlamak için daha fazla karşılaştırmalı çalışmaya ihtiyaç duyulduğuna işaret etmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada gazetecilik kültüründeki değişimleri incelerken dikkate alınması gereken üç temel süreç vurgulanmıştır: sosyal ve kültürel dönüşümler, ekonomik değişimler ve teknolojik gelişmeler. Bu üç kategori bu genel bakışta birbirinden ayrı olarak ele alınmış olsa da genellikle birbirleriyle ilişkili olduklarını akılda tutmak çok önemlidir. Örneğin, ekonomik değişimler teknolojik gelişmelerden önemli ölçüde etkilenmiştir. Teknolojik gelişmelerin, profesyonel kontrol ile açık katılım arasında süregelen bir gerilime yol açan ‘katılımcı’ ya da ‘dijital’ kültürün ortaya çıkışı (Deuze, 2006; Jenkins, 2006) gibi bazı kültürel değişimleri yarattığı da görülebilir (Lewis, 2012). Son olarak, kuşak değişimi gibi sosyal gelişmeler gazete tirajlarındaki düşüşle ilişkilidir ve bunun da ekonomik sonuçları vardır. Bu sosyal gelişmelerin aynı zamanda, izleyicilerin haberi giderek daha fazla internetten alması nedeniyle teknolojik gelişmeler tarafından da desteklendiği söylenebilir.

Bu çalışmada, bu büyük süreçlerin gazetecilerin çalışma pratiklerini ve gazetecilik kültürü teriminde özetlenen rol algılarını etkilediği ileri sürülmüştür. Genel olarak bu gelişmeleri burada tanımlandığı şekliyle gazetecilik kültürüyle açıkça ilişkilendiren çok az araştırma olsa da göstergeler bu gelişmelerin daha piyasa odaklı, daha ilgili, daha az objektif gazeteciliğe yol açabileceğini göstermektedir. Ancak gelecekteki araştırmaların bu değişimleri kapsamlı bir şekilde ele alması ve gazetecilik kültürünün analitik bir kavramsallaştırmasıyla açık bir bağlantı kurması gerektiği açıktır. Bu, sadece burada özetlenen üç gelişmeyi eşzamanlı olarak ele almayı değil, aynı zamanda kuruluşlar ve medya sistemleri arasındaki farklılıkları dikkate alan karşılaştırmalı bir yaklaşımı da içerir. Gazetecilikteki son dönüşümler üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu gazete endüstrisine odaklanmıştır (Siles ve Boczkowski, 2012) ve burada bile farklı gazete türleri farklı şekillerde değişim yaşıyor olabilir. Ancak televizyon, radyo ve basılı yayınlar gibi platformlar arasında da farklı-

lıklar vardır. Bu nedenle gelecekteki çalışmalar, geniş sayfalı gazetelere karşı tabloid gazetelerdeki, yalnızca çevrimiçi olanlara karşı çevrimiçi ve geleneksel (örneğin gazete, radyo veya TV) varlığı olan haber kuruluşlarındaki ve ticari medyaya karşı kamu hizmeti yayıncılığı yapan medyadaki gazetecilik kültürü analizlerini içerebilir. Benzer şekilde, çalışmalar bu dönüşümlerin farklı medya sistemlerinde nasıl gerçekleştiğini de dikkate almalıdır. Bu konuda bazı araştırmalar yapılmıştır, ancak bunlar çok farklı bağlamsal değişkenlere sahip medya sistemlerini dikkate alan daha kapsamlı bir yaklaşımdan ziyade çoğunlukla tek bir coğrafi bölge içindeki farklı ülkelere odaklanmıştır. Gazetecilik kültürünün nasıl dönüştüğüne dair anlayışımızı mevcut ABD ve Avrupa merkezli bakış açısının ötesine taşıyabilecek bu tür çalışmalara acilen ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Agarwal, S.D. and Barthel, M.L. (2015) "The Friendly Barbarians: Professional Norms and Work Routines of Online Journalists in the United States." *Journalism* 16(3): 376–391.
- Anderson, C.W. (2011) "Between Creative and Quantified Audiences: Web Metrics and Changing Patterns of Newswork in Local US Newsrooms." *Journalism* 12(5): 550–566.
- Anderson, C.W. (2013) *Rebuilding the News: Metropolitan Journalism in the Digital Age*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Baym, G. (2005) "The Daily Show: Discursive Integration and the Reinvention of Political Journalism." *Political Communication* 22(3): 259–276.
- Beck, U. (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*. London, UK: Sage.
- Broersma, M. and Graham, T. (2012) "Social Media as Beat: Tweets as a News Source during the 2010 British and Dutch elections." *Journalism Practice* 6(3): 403–419.
- Bruns, A. (2005) *Gatewatching: Collaborative Online News Production*. New York, NY: Peter Lang.
- Bruns, A. (2012) "Journalists and Twitter: How Australian News Organisations Adapt to a New Medium." *Media International Australia* 144: 97–107.
- Canter, L. (2014) "Personalised Tweeting: The Emerging Practices of Journalists on Twitter." *Digital Journalism* 3(6): 888–907. DOI: 10.1080/21670811.2014.973148.
- Cohen, E.L. (2002) "Online Journalism as Market-Driven Journalism." *Journal of Broadcasting and Electronic Media* 46(4): 532–548.
- Deuze, M. (2005) "What is Journalism? Professional Identity and Ideology of Journalists Reconsidered." *Journalism* 6(4): 442–464.
- Deuze, M. (2006) "Participation, Remediation, Bricolage: Considering Principal Components of a Digital Culture." *The Information Society: An International Journal* 22(2): 63–75.
- Deuze, M. (2012) *Media Life*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Dickinson, R., Matthews, J. and Saltzis, K. (2013) "Studying Journalists in Changing Times: Understanding News Work as Socially Situated Practice." *International Communication Gazette* 75(1): 3–18.
- Downie, L. and Kaiser, R.G. (2002) *The News about the News: American Journalism in Peril*. New York, NY: A.A. Knopf.
- Franklin, B. (1997) *Newszak and News Media*. London, UK: Arnold.
- Franklin, B. (2008) "The Future of Newspapers." *Journalism Studies* 9(5): 630–

641.

- Franklin, B. (2012) "The Future of Journalism." *Journalism Studies* 13(5–6): 663–681.
- Fu, J.S. and Lee, A.Y.L. (2014) "Chinese Journalists' Discursive Weibo Practices in an Extended Journalistic Sphere." *Journalism Studies* 17(1): 80–99. DOI: 10.1080/1461670X.2014.962927.
- Gulyás, A. (2013) "The Influences of Professional Variables on Journalists' Uses and Views of Social Media: A Comparative Study of Finland, Germany, Sweden and the United Kingdom." *Digital Journalism* 1(2): 270–285.
- Hanitzsch, T. (2007) "Deconstructing Journalism Culture: Towards a Universal Theory." *Communication Theory* 17(4): 367–385.
- Hanitzsch, T. (2011) "Populist Disseminators, Detached Watchdogs, Critical Change Agents and Opportunist Facilitators: Professional Milieus, the Journalistic Field and Autonomy in 18 Countries." *International Communication Gazette* 73(6): 477–494.
- Hanitzsch, T., Hanusch, F., Mellado, C., Anikina, M., Berganza, R., Cangoz, I., et al. (2011) "Mapping Journalism Cultures across Nations: A Comparative Study of 18 Countries." *Journalism Studies* 12(3): 273–293.
- Hanusch, F. (ed.) (2013) *Lifestyle Journalism*. New York, NY: Routledge.
- Hanusch, F. (2012) "Broadening the Focus: The Case for Lifestyle Journalism as a Field of Scholarly Inquiry." *Journalism Practice* 6(1): 2–11.
- Hanusch, F. (2015) "Transformative Times: Australian Journalists' Perceptions of Changes in their Work." *Media International Australia* 155(1): 38–53.
- Hanusch, F. and Fürsich, E. (eds) (2014) *Travel Journalism: Exploring Production, Impact and Culture*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Hanusch, F. and Hanitzsch, T. (2013) "Mediating Orientation and Self-Expression in the World of Consumption: Australian and German Lifestyle Journalists' Professional Views." *Media, Culture & Society* 35(8): 943–959.
- Harrington, S. (2012) "The Uses of Satire: Unorthodox News, Cultural Chaos and the Interrogation of Power." *Journalism* 13(1): 38–52.
- Hartley, J. (2000) "Communicative Democracy in a Redactional Society: The Future of Journalism Studies." *Journalism* 1(1): 39–48.
- Hedman, U. and Djerf-Pierre, M. (2013) "The Social Journalist: Embracing the Social Media Life or Creating a New Digital Divide?" *Digital Journalism* 1(3): 368–385.
- Hermida, A. (2010) "Twittering the News: The Emergence of Ambient Journalism." *Journalism Practice* 4(3): 297–308.
- Hermida, A. (2012) "Social Journalism: Exploring How Social Media is Shaping Journalism." In Siaper, E. and Veglis, A. (eds) *The Handbook of Global Online Journalism*. Oxford, UK: Wiley-Blackwell, pp. 309–328.

- Hille, S. and Bakker, P. (2013) "I Like News. Searching for the 'Holy Grail' of Social Media: The Use of Facebook by Dutch News Media and their Audiences." *European Journal of Communication* 28(6): 663–680.
- Hjarvard, S. (2008) "The Mediatization of Society: A Theory of the Media as Agents of Social and Cultural Change." *Nordicom Review* 29(2): 105–134.
- Holton, A.E. and Lewis, S.C. (2011) "Journalists, Social Media, and the Use of Humor on Twitter." *The Electronic Journal of Communication* 21(1–2). <http://www.cios.org/EJCPUBLIC/021/1/021121.html>
- Inglehart, R. (1997) *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. and Welzel, C. (2005) *Modernization, Cultural Change and Democracy*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Jenkins, H. (2006) *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York, NY: New York University Press.
- Kaye, J. and Quinn, S. (2010) *Funding Journalism in the Digital Age: Business Models, Strategies, Issues and Trends*. New York, NY: Peter Lang.
- Lasorsa, D.L., Lewis, S.C. and Holton, A.E. (2011) "Normalizing Twitter: Journalism Practice in an Emerging Communication Space." *Journalism Studies* 13(1): 19–36.
- Lee, A., Lewis, S. and Powers, M. (2012) "Audience Clicks and News Placement: A Study of Time Lagged Influence in Online Journalism." *Communication Research* 41(4): 505–530.
- Lewis, S.C. (2012) "The Tension between Professional Control and Open Participation." *Information, Communication & Society* 15(6): 836–866.
- Marshall, P.D. (ed.) (2006) *The Celebrity Culture Reader*. London, UK: Routledge.
- McNair, B. (2009) "Journalism and Democracy." In Wahl-Jorgensen, K. and Hanitzsch, T. (eds) *The Handbook of Journalism Studies*. New York, NY: Routledge, pp. 237–249.
- Mitchelstein, E. and Boczkowski, P.J. (2009) "Between Tradition and Change: A Review of Recent Research on Online News Production." *Journalism* 10(5): 562–586.
- Myllylahti, M. (2014) "Newspaper Paywalls-the Hype and the Reality." *Digital Journalism* 2(2): 179–194.
- Nguyen, A. (2013) "Online News Audiences: The Challenges of Web Metrics." In Fowler-Watt, K. and Allan, S. (eds) *Journalism: New Challenges*. Bournemouth, UK: Centre for Journalism and Communication Research, Bournemouth University, pp. 146–161.
- O'Donnell, P., McKnight, D. and Este, J. (2012) *Journalism at the Speed of By-*

- tes: Australian Newspapers in the 21st Century. Sydney, Australia: Walkley Foundation.
- Ottosen, R. and Krumsvik, A.H. (2010) "Digitization and Editorial Change in Online Media: Findings from a Norwegian Research Project." *Nordicom Information* 32(4): 17–26.
- Paulussen, S., Heinonen, A., Domingo, D. and Quandt, T. (2007) "Doing It Together: Citizen Participation in the Professional News Making Process." *Observatorio* 3: 131–154.
- Picard, R.G. (2001) "Effects of Recessions on Advertising Expenditures: An Exploratory Study of Economic Downturns in Nine Developed Nations." *Journal of Media Economics* 14(1): 1–14.
- Siles, I. and Boczkowski, P.J. (2012) "Making Sense of the Newspaper Crisis: A Critical Assessment of Existing Research and an Agenda for Future Work." *New Media & Society* 14(8): 1375–1394.
- Singer, J.B. (2005) "The Political J-Blogger: 'Normalizing' a New Media Form to Fit Old Norms and Practices." *Journalism* 6(2): 173–198.
- Starr, P. (2012) "An Unexpected Crisis: The News Media in Postindustrial Democracies." *The International Journal of Press/Politics* 17(2): 234–242.
- Thurman, N. and Myllylahti, M. (2009) "Taking the Paper Out of News: A Case Study of Taloussanomat, Europe's First Online-Only Newspaper." *Journalism Studies* 10(5): 691–708.
- Tokgöz, O. (2012). *Temel Gazetecilik*. 9. Baskı. Ankara: İmge Yayınları
- Turner, G. (2004) *Understanding Celebrity*. London, UK: Sage.
- Usher, N. (2014) *Making News at The New York Times*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Williams, P. (2013) *Killing Fairfax: Packer, Murdoch and the Ultimate Revenge*. Sydney, Australia: Harper Collins.
- Zelizer, B. (ed.) (2009) *The Changing Faces of Journalism: Tabloidization, Technology and Truthiness*. New York, NY: Routledge

BÖLÜM 3

JEAN BAUDRILLARD'IN BATI KÜLTÜRÜNE BAKIŞI BAĞLAMINDA THE CAPTURE DİZİSİ

İrfan AKPINAR¹

1 Öğr. Gör., Giresun Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu,
Radyo ve Televizyon Programcılığı, ORCID:0000-0003-4719-5207, irfan.
akpinar@giresun.edu.tr

Giriş

Jean Baudrillard kendi içinde büyüdüğü toplumun olumsuzluklarını yazan nadir yazarlardan birisidir. Onun bu öz eleştirileri, kendisinin akademik ve aydın çevrelerce sevilmemesine yol açsa da ölene değin savunduğu düşüncelerden vazgeçmemiştir. Çalışmalarının temelini oluşturan simülasyon kavramı üzerine çeşitli analizler yapılan düşünür Batı medeniyetinin can çektiği son yıllarda bitirici darbe için diğer toplumlara salık vermekte ve en çok da İslam coğrafyasını işaret ettiği analizlerinde kurtuluşun Batıda değil doğu toplumlarında olduğuna dikkat çekmiştir. Her fırsatta önümüze hazır getirilen Batı hayranlığı sadece bize has değil Batı harici diğer toplumlara empoze edilen ve dayatılan bir fikirdir. Diğer toplumların hedefe Batıyı değil kendi öz kültürlerini almalarını tavsiye eden düşünür batının ancak onu ciddiye almadıklarında yara alarak çökeceğini ve sonunda bu yaralar ile sürünüp öleceğini iddia etmektedir. Bu çalışmanın amacı Baudrillard'ın savunduğu Batı hakkındaki görüşlerinin The Capture dizisinde nasıl yer bulduğunun ortaya çıkarılmasıdır. Dizi içerisinde kullanılan söylemleri analiz etmek için literatür taraması ve söylem analizi yöntemlerinden faydalanılmıştır.

Baudrillard ve Simülasyon

Baudrillard'a göre simülasyon veya hipergerçeklik “Bir köken ya da gerçeklikten yoksun gerçeğin modeller aracılığıyla türetilmesidir” (Baudrillard, 2014:14). Düşünürün eserlerinde de üstüne basa basa vurguladığı ebede kadar devam edeceğini düşündüğü simülasyon olgusu modernliğin iletişim, yapay zeka, teknoloji ve başka sistemler ile arasındaki bağı açıklayan bir kavramdır. Simülasyonda gerçeğin tekrar üretilmesinde kullanılan sayısal kodlar, siyasal düzen ve kitle iletişim araçları, gerçeği saklamak ya da örtmek için kullanılmaz (Horrocks, 2000:5). Gerçekliğin günümüzde aranan bir özellik olarak karşımıza her an çıkması iletişim araçlarının da kendilerine ölçü olarak gerçekliği almaları simülasyon için araştırma konularını çeşitlendirmektedir.

Düşünür simülasyon mantığı ile modern sonrası toplumlarda gerçeğin yok oluşundan yola çıkarak gerçeğin artık hipergerçek olduğunu vurgulamaktadır. Ortaya çıkan durum aslında bir simülasyon örneğidir. Bu yeni ortamda kaybolarak sadece bilgisi kalan gerçeklik simülakrlar tarafından acımasızca ortadan kaldırılmaktadır. Oluşan yapay gerçeklik ile simülasyon gerçekten daha gerçek bir hal olarak nitelendirilirse hayvanat bahçeleri ve bitki bahçeleri örneğinde bu tarz yerler gerçeklik çerçevesinde orijinal görüntülerinden hiçbir ayrımı görülmeyen dahası orijinal halini de geçerek daha gerçek hale bürünmüş olmalarıdır. Bu yerlerin en büyük dezavantajı kendi ruhlarının olmayışdır yani ruhlarını kaybetmişlerdir (Çakmak ve Çimen, 2022:2-3-4). Baudrillard, simülasyon mantığı-

nın mevcudiyetini dünya üzerinde kabul edilebilir yegane gerçeklik diye belirtmiştir, bunu devam ettirenin ise yoğun çabalarıyla ve çalışmalarıyla kapitalist düşünce ve onun modellerinin olduğunu ileri sürmüştür (Kershaw, 2015:109). Batı dünyasının kapitalist mantıkla yürüttüğü, batı haricindeki toplumlar üzerinde uyguladığı yöntemlerde Baudrillard'ın üzerinde durduğu Batı hegemonyasının sonu yine batının kendisi tarafından getirilecektir.

Baudrillard'ın Batı Toplumuna Bakış Açısı

Baudrillard batı toplumunun göstermelik değerlerini çoktan kaybettiğini üstüne basa basa vurgulamaktadır. Bu değer kaybını ilk defa seslendiren nadir düşünürlerden olan Baudrillard, batıyı çağdaş görüşüyle analiz ederek kötümser biri olarak tanınsa da kendisini iyimser olarak betimlemektedir. Baudrillard batının ölmekte olduğunu ve ötenazi hastası gibi fişi çekilmesi gerektiğini vurguladığı yazılarında batı medeniyeti sona erdiğinde ancak yeni adımlar atılacağına inanmaktadır. Tüm batı medeniyeti içerisinde beşeri bilimler ve fen bilimleri de dahil olmak üzere hepsini en ileri seviyeye götürüp çökmesi sağlanıp kısa devre yaptırılarak sonuca göre ne yapılacağına bakılmalıdır (Baudrillard, 2008:8). Çimen'e göre (Çimen, 2020b:23) yazar bunu Kuramsal Şiddet olarak açıklamıştır. Kuramsal şiddet; sosyoloji, psikoloji, antropoloji, dil bilim gibi sosyal disiplinleri birbirleriyle karşı karşıya getirip bundan çıkacak yeni sonuçları beklemektir. Karşı karşıya gelen bu disiplinlerin mücadelesinde başka disiplinlerin de yardımı alınmaktadır, mesela; siyaset, ekonomi, edebiyat, tarih vb. gibi.

Batı toplumunu çok iyi tanıyan Baudrillard, Kuramsal Şiddeti uygularken en etkili silahı ironidir. Okuyucunun konuya dahil edilmesi anlamındaki ironi çok önemlidir. Batı sisteminin geldiği kötü durumdan kurtulması imkânsız değildir. Yazara göre her daim bir umut ışığı vardır kurtulmanın olması için (Eroğlu, 2014:74-156). Bu yok oluşa radikal ve kuramsal şiddet şekilleri ile destek olup hızlandırılmalı, zaten Batı sistemi kendi kendini yok edecektir. Sebebi Batıda iyilik namına bir şeyin kalmamış olmasıdır (Adanır, 2008:98). Her şeyin kendi coğrafyasında olan şekliyle devam etmesini isteyen Batı, elbette ki bunun kalıcı olması için elinden geleni yapmaya gayret etmektedir. Bu gayretleri olumlu da olsa olumsuz da olsa, kendi halinde olan toplumların yaşam tarzlarını alenen bozmaktadır.

Batı medeniyetinin gerisinde kalmış toplumlara medeniyet ve demokrasi götürme fikri çöküşe geçmiştir. Sebebi de gerçekte iş birliği, diyalog, yardımlar ve geliştirme stratejileri hiçbir zaman uygulanmamıştır. Diğer toplumlar tarafından iki yüzlü olduğu anlaşılan Batı, artık görmezden gelinmekte ve yok sayılmaktadır. Diğerleri batıyı, aşagılanmaya karşı

ters bir simülasyon ile aşağılattırma politikası uygulamaktadır. Batı harici toplumlar özgün değerleri ile düzene karşı durarak gelişme mitini önemsiz hale getirmiştir (Çimen, 2020b:24). Kendi özlerinin farkına vararak uyanan toplumlar bu dejenere yöntemleri anlamakta çabuk davranabilmektedirler, ama tam anlamayan karma toplumlar tam da Batı'nın istediği gibi kolay bir av olmaktan kaçamamaktadırlar. Batı'nın her fırsatta dile getirdiği yerel adetler ve görenekler çok kıymetlidir ancak bunu çaktırmadan bozarak kendi kültürünü empoze etmek temel gayesidir.

İdeoloji, hastalık ve teknoloji gibi yöntemlerle Batı diğer toplumlara kendi gücünü kanıtlama çabasındadır. Bunlar karşısında zayıf toplumlar savunma kuvvetlerine hakim değilken, ironik olarak dünyanın altının üstüne gelmesiyle, Batı çok daha az korunaklı hale gelmiştir. Kötüye karşı daha kötü olmak lazımdır çünkü batının yaptığı kötülükler karşısında iyilik kar etmiyor (Baudrillard, 2016:90-91) Kötüye kötülük ile karşılık vermek Batı harici toplumların yaşam tarzları ile örtüşmeyen bir düşünce olsa da Düşünür bunun son çare olarak kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. Kötü artık kötülüğünün farkına varmalı ve iyilik ile karşılanmak istiyorsa iyi işler yapmaya başlamalıdır.

Batı dışındaki diğer toplumlara, Avrupa kıtasında yaşanan ve Batı toplumuna has olan burjuvazi, aristokrasi ve feodal hayat gibi devrimlerin hiçbir faydası olmamıştır. Batıya has bu durumları kendine uydurmaya çalışan diğer toplumlar gülünç durumlara düşmüş ve çizgilerinden sapsmışlardır (Baudrillard, 1986:116) Batı demokrasi adı altında yaptıklarını meşrulaştırma çabasındadır. Demokrasi gibi göstererek insanlık dışı eylemlerini modernlik gibi yutturarak bu bozuk düzeni sürdürme isteğindedir. Yazar, Batının düzeninden caymasını, ahlaksızlığını ve ötekine karşı utanç verici ara buluculuk yapmasını demokratik çürüme diye adlandırıyor (Baudrillard, 1996:7). Her toplumun kendi içinde iç dinamikleri kendilerine özeldir ve bu dışarıdan bir uydurma şekilde alınıp uygulanmaya çalışılırsa aksamalar baş gösterir. Toplumdaki birey yaşantısından toplu yaşam kültürüne kadar her ülkede farklılıklar toplumu toplum yapan şifrelerdir. Bu şifreler sadece kendi toplumu içinde anlaşılır, açılır ve kabul edilir. Bir diğerine bu, anlamsız gelebilir hatta komik hatta kabul edilemez bile olabilir. Batının dayatması üzerine genel bir kültür gibi lanse edilen hazır yaşam tarzları ile diğer toplumlar kendilerini ne hale soktuklarını bazen görememektedirler.

Amaç

Bu çalışma, Batı ile diğer toplumlar arasındaki farkın günümüz medya araçlarındaki içeriklerde nasıl yer bulduğunun ortaya çıkarılması ve Baudrillard'ın savunduğu fikirlerinin yıllar sonra da geçerliliğinin çok izlenen yapımlarda kendini göstermesinin ispatını amaçlamaktadır.

Yöntem

Baudrillard'ın hayatının ve batıya bakışının açıklandığı ilk bölümde literatür taraması yapılmıştır. İkinci kısımda ise “The Capture” dizisi örnekleminde dizinin bölümlerine söylem analizi uygulanmıştır. Söylem analizi; metinsel analiz, toplumsal analiz, eleştirel inceleme ve dilbilim araştırması diye de tanımlanabilir. Tüm bunların birleştiği yer eleştirel olmalarıdır. Çünkü, söylem araştırmaları tüm bunlara içinde yer vermektedir ve bütünü sarmalamaktadır. Söylem analizini farklı kılan şey ise onu kullanan farklı disiplinlerdir (Sözen, 1999:81). Sadece söylem olmayan, sosyal yaşamında kurucusu olan dünyayı tekrar mental olarak yönlendiren söylem, ideolojileri kapsayan, kişiler arası sosyal düzeni anlamlı kılan sosyal içerikli faaliyetlerde yerini almıştır (Bal, 2013: 258).

Söylem çözümlemesi akademik alanda ve bilim çevrelerinde sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. İnsan ilk başta aklında tasarladığı, sonrasında diliyle aktardığı şeylere düşüncelerini, yorumlarını, yöntemlerini, tecrübelerini, değerlerini vb. ekleyerek iletişim amaçlamaktadır. Bu sebeple, ortaya dökülen söylem onu üretene, ortaya çıktığı kültüre, topluma dair emareler vermektedir. Söylem araştırmaları bu emarelerden yola çıkarak söylemin içinde, derin noktalarında, etkisinde, başka söylemlerle arasındayken nasıl anlamların var olduğunu inceler (Harris, 1952). Toplum için çok karmaşık olmayan yollarla kurulan iç iletişim biçimlerini analiz etmek de yine o topluma özgü kullanılacak yöntemlerden geçmektedir.

Bulgular

The Capture Dizisi

Film Hakkında:

Film Adı: The Capture (Yakalamak)

İlk Yayın Tarihi: 3 Eylül 2019

Bölüm sayısı: 1. Sezon 6 Bölüm

2. Sezon 6 Bölüm

Kategori: Gerilim-Suç-Dram

Yönetmen: Ben CHANAN

Oyuncular:

Ana Karakterler:

Holliday Grainger, DI/DCI (Dedektif Baş Müfettişi) **Rachel Carey** rolünde

Cavan Clerkin, DS (Dedektif Çavuş) **Patrick Flynn** rolünde

Ginny Holder, DS/DI (Dedektif Çavuş-Dedektif Müfettişi) **Nadia Latif** rolünde

Ben Miles, Komutan **Danny Hart** rolünde

Ron Perlman, CIA (Merkezi İstihbarat Teşkilatı) Bölüm Şefi **Frank Napier** rolünde

Lia Williams, DSU (Dedektif Müfettişi) **Gemma Garland** rolünde

Nigel Lindsay, DCI (Dedektif Baş Müfettişi) **Tom Kendricks** rolünde

Daisy Waterstone rolü **Abigail Carey**, Rachel'ın üvey kız kardeşi

Peter Singh, DI (Dedektif Müfettişi) **Phillips** rolünde, daha sonra CIA'e atandı

1.Sezon Karakterleri:

Callum Turner, Lance Onbaşı **Shaun Emery** rolünde

Sophia Brown rolü **Karen Merville**, Emery'nin eski kız arkadaşı

Paul Ritter, **Marcus Levy** rolünde

Famke Janssen, CIA Yönetici Danışmanı **Jessica Mallory** rolünde

Ralph Ineson, DCI **Alec Boyd** rolünde

Laura Haddock **Hannah Roberts**, Emery'nin avukatı rolünde

Barry Ward **Charlie Hall**, Emery'nin avukatı rolünde

Tommy McDonnell rolü **Matt**, Sean Emery'nin en iyi arkadaşı

Alan Williams, **Eddie Emery** rolünde

2.Sezon Karakterleri:

Paapa Essiedu rolü **Isaac Turner**, Güvenlik Bakanı ve Güney Hazle-
mere Milletvekili

Indira Varma, **Khadija Khan** rolünde, Newsnight sunucusu

Andy Nyman, İçişleri Bakanı **Rowan Gill** rolünde

Rob Yang, **Yan Wanglei** rolünde, Çinli yapay zekâ şirketi XAN-
DA'nın İngiltere başkanı

Charlie Murphy rolü **Simone Turner**, Isaac'ın karısı

Tessa Wong, DC **Chloe Tan** rolünde

Harry Michell rolü **Rhys Edwards**, siyasi bir yardımcı

Natalie Dew rolü **Aliza Clarke**, siyasi bir yardımcı

Joseph Arkley, Truro Analytics CEO'su **Gregory Knox** rolünde

Angus Wright, **Anthony Reed** rolünde, OBE, BBC güvenlik muhabiri

Ülke: Birleşik Krallık

Yayın Yeri: BBC One

Dizi Konusu: Dizinin konusu iki sezon da ayrı işlenmiştir. İlk sezonda tutuklu asker Shaun Emery, asker olduğu Afganistan’da işlediği iddia edilen bir cinayetten sorumlu tutulduğu hapishaneden, video kanıtlar sayesinde serbest bırakılır. Asker Shaun, serbest kalmasının ardından kısa bir süre sonra ortaya çıkan bazı video görüntüler üzerine yeniden tutuklanır. Tüm yaşananları inceleyen Dedektif Müfettişi Rachel Carey, araştırmanın derinleştikçe olayların daha fazla karmaşık hale geldiğini görür. Olaylar kamu güvenliği adı altında görüntü değiştirme yani doğrulama olarak gayri resmi şekilde yürütülmektedir. Dedektif Rachel ilk sezon boyunca bu gerçekleri ortaya çıkarmak için canla başla çalışır.

İkinci sezonda ise yükselen politikacı Isaac Turner etrafında gelişen tuhaf olayların Dedektif Rachel tarafından aydınlatılması ve kamu yararına yapılan gizli yürütülen doğrulama işlemlerinin ortaya çıkarılması konu edilmiştir.

Bu çalışmada daha çok ilk sezon bölümlerindeki sahnelerde Baudrillard’ın batı hakkındaki söylemlerine atıf yapıldığı görüldüğü için ilk sezona yoğunlaşılmıştır.

Söylem Analizi Araştırması

Dizi ilk sezonun 1. Bölümünde Güvenlik kameralarının ekranlarının olduğu yönetim odası planıyla açılır. Sahnede Afganistan’da asker olarak savaşan Shaun’un hapishane çıkışı avukatını otobüs durağına bırakması sahnesiyle başlar. Olaylar bu video görüntülerinin kaydedilmesi esnasında yaşanan manipülasyon ile daha da karmaşık hale gelir. İlk sezon boyunca kendini aklamaya çalışan eski askerin ve onun işlediği ya da işlediğini zannettiği cinayetin maktulünü arayan Dedektif Rachel’in gerilim dolu sahneleriyle geçer. Hapisten kurtulması için Asker Shaun’a yardım eden avukatın cesedini arayan Dedektif Rachel elde ettiği görüntüler ile olayın hiç de düşünülen gibi olmadığını anlar. Görünen ve görünenin arkasındaki çok farklı olduğu için dedektif hem cinayet sonrası cesedi hem de görüntüleri kimin değiştirdiği hakkında araştırmaya koyulur. Asker Shaun, aktif olarak Afganistan’da savaşırken arkadaşının kask kamerasına yansıyan görüntülerin uzmanlarca doğrulanması sayesinde hapisten kurtulurken, aynı uzmanlıkta hazırlanan görüntülerle işlemediği bir suçun kurbanı olmuştur. CCTV (Close Circuit TeleVision) yani “Kapalı Devre Televizyon” sistemi ile olan görüntüleri olmayan ya da kendi yarattıkları görüntüler ile değiştiren-manipüle eden kişilerin yaptıkları iş kendilerince ülkeyi kurtar-

ran kahramanca hareketler olarak adlandırılırken içinde bulunduğu organizasyonun sonradan farkına varan Dedektif Rachel ilk sezonun ilk dört bölümü aydınlanma yaşayarak doğruları araştırmaya başlar.

Araştırmaya konu olan ilk sahne ise dizinin 5. Bölümünde ortaya çıkmıştır. Kamu yararına yapılan doğrulama işleminin ortaya çıkarılması için ilk bölümde Asker Shaun tarafından kaçırıldığı ve öldürüldüğü süsü verilen Avukat Hannah Roberts'in ölmediği için olayın ortaya çıkmasını istemeyen CIA ajanlarının onu öldürerek olayın bir doğrulama olayı olmadığını gerçekten olan bir olay olduğunu kanıtlamak için Avukat Hannah Roberts'in saklandığı eve operasyon yaptıktan sonra CIA ajanı Frank ile Avukat Hannah arasında geçen diyaloglar incelendiğinde tüm bu olanların neden yapıldığını açıklayan konuşma görülür. Konuşma aynen şöyledir.

CIA Bölüm Şefi Frank Napier:	Hiç durup ironiyi düşündün mü Hannah? Güzeller güzeli, pırıl pırıl bir mihenk taşı sistemin. Bu, savunduğun insanları aforoz ediyor. İslamcı müvekkillerin sadece seni veya beni ve birkaç bin kişiyi daha öldürmek istemiyorlar. Yaşam tarzımızı sonlandırmak istiyorlar. Faysal Dahmani güzeller güzeli sistemin yok edilmesini istiyor.
Avukat Hannah Roberts:	Kanıtla Öyleyse!

Baudrillard, Batının kendini kaybettiği dünyada tüm çarpıtmalarına rağmen İslamiyet'in ayakta kalmasının önemli olduğunu düşünürken kendi yolunu çizecek güçte olduğunu vurgulamaktadır. Batı hala güçlüdür evet ama kimse örnek almamaktadır. Yazar, Japonya ve İslamiyet'in hala dünyaya karşı ayakta kalan iki güç olduğunu savunmaktadır. Batıya karşı aldıkları karşıt tavır ve meydan okuma bu iki zıt gücün ortak yönünü teşkil etmektedir (Altun, 2011:163) İslamiyet'in terör ve teröristlerle adının birlikte anılmasına karşı olan yazar insanlığın elinde kalan tek seçeneğin İslam dini olduğunu düşünmektedir (Dağ, 2014:18) 16. yüzyıldan sonra keşifler, bilim, teknik gelişmeler vs. ile Batı toplumu dünyanın geri kalan kısmından kopmaya başlamıştır. Diğerleri hesaba katılmadı ve görmezden geldiği için bu halklar ile arasında çok keskin bölünmeler yaşanmıştır. İki ayrılan kutbun bir tarafında Batının zenginliklerini ve yüksek yaşam koşullarını kıskanan geri kalmış toplumlar ile diğer tarafta geri kalan toplumların doğallığını ve özgünlüğünü kıskanan Batı medeniyeti vardır (Baudrillard, 2017:115). İçerisi intikam isteği ile dolu olan Batı diğer kültürlerle karşı silah olarak küreselleşmeyi kullanmaktadır.

Diğer toplumların batının muazzam zenginlikleri karşısındaki tek gücü sadece ironidir. Yapılan kötülüğe karşı farklı bir anlayış getiren Batı harici toplumlar aynı silahı kullanmamayı öğrendiler. Batıya karşı beslenen kin ve aldanma duyguları anlaşılırken modern sayılan ve kabul görülen Batının da kendisinde olmayan simgesel kültürleri içten içe kıskanması ve kendinde olmayana yok etme çalışmaları gayet normaldir. Her bir

tarafın diğerini sorumlu tuttuğu bu ilginç durumda, teknoloji anlamında çağın ötesinde olan Batı'nın diğer kültürleri ortadan kaldırma ve parçasının dahi kalmaması için çalışmaları aralıksız devam etmektedir (Baudrillard, 2017:34)

Dizinin bu bölümünde geçen bir diyalogdaki “İslamcı müvekkillerin sadece seni veya beni ve birkaç bin kişiyi daha öldürmek istemiyorlar. Yaşam tarzımızı sonlandırmak istiyorlar.” Cümlesi ile dizi de terörist ve Batı düşmanı olarak gösterilen kesimin Müslüman olduğunun anlaşılması üzerine Baudrillard'ın batı medeniyetinin mevcudiyetinin devamı için pompaladığı korku ve panik havasının gerçek yaşamda olduğu gibi dizide de Müslümanların suçunun olduğu gösterilmektedir. Baudrillard ile yapılan bir mülakatta, terör ile İslamiyet'in aynı kefeye konulmasına karşı olduğunu ve insanlık eğer kurtulacaksa bunun da tek yönteminin yine İslamiyet olduğunu vurgulamaktadır (Dağ, 2014:18). İslamiyet'in dönüştürülemez, değiştirilemez ve kendi içinde simgesel oluşu, Düşünür tarafından Batının ve modern hayatın batışı için bir umut ışığı olarak kabul görmektedir (Almond, 2009:310-319). Batı'nın yaşam tarzı, İslamiyet ya da ona yakın fikirler tarafından bitirileceği görüşü yazar tarafından dilendirilmesi çok uç bir tahmin gibi görülmesine rağmen, batının yaptıkları da bu fikir ile bire bir örtüşmektedir. Kendisine tehdit olarak görmese bu denli saldırmayacağı kesin olan Batı'nın korkunç eylemleri Kendinden olmayan toplumlarda özellikle İslam Coğrafyasında tahrik unsuru olarak kullanılmaktadır.

Yine konu etrafında bir diğer sahne dizinin 6'ncı bölümünde cereyan etmiştir. Avukat Hannah'ın öldürülmesi ve Asker Shaun üzerine suçun atılması sonlanan 5'inci bölümden sonra Asker Shaun'a yardım ederek evine götüren Dedektif Rachel tarafını belli ederek Asker Shaun'un yanında olduğunu gösterir. Her tarafta aranan Shaun'un kızı okuduğu okuldan kaçırılarak ortaya çıkması sağlanır. Peşinden giden Rachel onu bulmak için CIA gizli evlerinden birine gider ve CIA Bölüm Şefi Frank Napier ile konuşur. Frank'in kızı bırakması için Frank ve ekibini tehdit eden Rachel bunda başarılı olur. Kızın yerini söylerler ama babası Asker Shaun'u tehdit ve şantaj yapma ihtimali olduğunu anlatarak kendilerine teslim olmaya ikna ederler. 40'ıncı dakikadan sonra CIA ajanı Frank ile Asker Shaun arasında geçen diyaloglara baktığımızda konuşmanın doğrulama yapılmasının ne kadar kolay olduğu anlatılmaktadır. Kanepede bacak bacak üstüne atmış pozisyonunda CIA Bölüm şefi Frank ile ayakta elleri belinde olan Asker Shaun arasındaki konuşmada şunlar geçmektedir.

CIA Bölüm Şefi Frank Napier:

Şimdi, Shaun uçuşumun kenarındayız galiba. Olağanüstü bir nokta. Şimdiye kadar deneyimlediğin düzeltme metotları var ya! Standart versiyon. Ama eğer şu anda ne üstünde çalıştığımızı bir görebilsen gözlerine inanamazsın!

Bu esnada Frank Shaun'a izlemesi için eline bir tablet bilgisayar verir. Ve konuşmasına devam eder.

CIA Bölüm Şefi Frank Napier:

Gelişmiş tekniklerimiz biraz daha vakit istiyor. Ve daha fazla kaynak materyali gerektiriyor.

Kaynak materyali deyince Shaun etrafındaki eşyalara daha dikkatli bakarak, eşyaların üzerinde gizli kameralar olduğunu farketmeye başlar. Frank konuşmasını sürdürür.

CIA Bölüm Şefi Frank Napier:

Fakat sonuçlar. Yüzde 100 gerçek manipülasyon. Yüz haritalama yok. Aktör yok. Tamamen dizginlenemez bir hayal gücü.

Shaun elinde tuttuğu tablet bilgisayar ekranına bakarken görülür. Ekran altı farklı kareye bölünmüş ve evin bulundukları odası altı farklı açıdan kayıt altına alınmıştır. Kayıtlarda Shaun ve kızının oynadıkları ve birlikte geçirdikleri vakitler görülmektedir. CIA ajanı Frank devam eder.

CIA Bölüm Şefi Frank Napier:

Şu an elinde tuttuğun kayıtlar tamamen saf görüntü. Dokunulmamış diyebilirsin. Ama adamlarım yaratıcı olmaya karar verirse istedikleri şeyi yapabilirler. Hayatının geri kalanı boyunca senin peşini bırakmayacak görüntülerden bahsediyorum. Ve ailenin hayatını da.

Ayağa kalkarak Shaun'un karşına dikilir ve yüzüne yaklaşarak konuşmasını yüz yüze sürdürür.

CIA Bölüm Şefi Frank Napier:

İş birliği yap! Bunu senin için kolaylaştırırız. Avukat Hannah'ın ölümü planlı bir cinayet değildi. Sen istemsizce, şiddetli bir nöbet geçirdin. Gözün karardı. Otopside cinsel bir irtikap bulunmaz. Hannah'a tecavüz edilmedi. Yozlaşmış biri değilsin. Sen bir askersin. Travma sonrası stres bozukluğu olan hayatını ülkesi için riske atan biri. Ve önemli bir şekilde bize karşı komplo kuranları susturmamıza yardım ederek yine ülkeniz hizmet etmiş olacaksınız. Cezan hafif olacak. Ve bu olayı bilenler tarafından fedakarlığın asla unutulmayacak.

Bu diyalogdan da anlaşılacağı üzere batıyı temsil eden dizi karakteri CIA görevlisi tehdit ve şantaj yapmadan sadece ima ederek asker Shaun'u ikna ederken kullandığı ifadeler Baudrillard'ın batı dünyasının sırf kendi rahatlarının ve düzenlerinin bozulmaması adına yapamayacakları bir şey

olmadığını bize bir kez daha hatırlatıyor. Baudrillard'ın savunduğu batının sonunun geldiği savı ve ayakta kalma mücadelesi yukarıdaki diyalog ile izleyicilere aktarılmaktadır.

Bir diğer konumuzla ilgisi olan diyalog mahkeme salonu sahnesinde geçmektedir. Asker Shaun'un suçlamaları kabul ettiği mahkeme salonunda herkesin çıkması ile Dedektif Rachel ile arka sıralarda oturan Dedektif Müfettişi Gemma Garland arasında geçen konuşmalarda şunlar yer almaktadır.

Dedektif Müfettişi Gemma Garland:	Mahkeme Salonları ve umumi tuvaletler İngiltere'de kameraların izlemediği son iki yerler. Diğer hareketin ne? Kanıt onu suçlu çıkarıyor. Ama yüklenen video onun tam tersini söylüyor. Otobüs görüntüyle karar oyu sende olabilir.
Dedektif Rachel Carey:	Eğer dosyayla oynamamış olsaydınız.
Dedektif Müfettişi Gemma Garland:	Eminim kopyasını yapmışsındır. Etkisini düşünebiliyor musun? Düzeltilme tamamen ortaya çıksaydı. Son yirmi yıldır Mobeselerden yakalanan tüm suçlular tuzak kurulduğunu söyleyerek davalarını tekrar açmak isterdi. Ve gelecek suçlarda halk bir daha asla video kanıtı inanmaz.
Dedektif Rachel Carey:	En başından beri ne düşündüğünüzü merak ediyorum açıkçası.
Dedektif Müfettişi Gemma Garland:	Bizi suçlama! Çin bunu başlattı. Rusya devam ettirdi. Bu olmadan batı nasıl boy ölçüşecek? Düzeltilme bir gerçektir. Halk cahilliğinden memnun. Ve bu şekilde çok daha iyiler. Eğer bize katılırsan düzeltmeyi terörle mücadelede casuslukla mücadelede iyi şekilde nasıl kullanılacağını öğrenirsin. Dany Hart haklıydı. Senin gibilere ihtiyacımız var. Doğru yola ilerlememize yardımcı ol. Nerede olduğumuzu biliyorsun Rachel.

Der ve yerinden kalkarak yürür giderken Rachel konuşmaya başlar ve Müfettiş Gemma tam mahkeme salonunun ortasında durur. Diyalog şöyledir.

Dedektif Rachel Carey:	Bilmiyorsam peki! Ya görüntüyle emniyete gidersem. Bir arabanın bagajında Hannah Roberts gibi cesedim mi bulunur?
Dedektif Müfettişi Gemma Garland:	O operasyonu ben yönettim. Roberts'in çok sinirlendiği operasyonu.
Dedektif Rachel Carey:	Faysal Dahmani?

Dedektif Müfettişi Gemma Garland:

Kanıtının gerçek olmadığını neden kanıtlayamadı sence?

Sycamore komplocuları, aynı şey.

İnkâr etmek neden o kadar zor geldi onlara.

Çünkü yaşandığını bildiğimiz görüntüleri üretiriz sadece.

Faysal Dahmani'nin büyük bir AVM'yi patlatmak için yeteri kadar peroksit aldığı ile ilgili sağlam istihbaratımız vardı.

Dedektif Rachel Carey:

Ama elinizde hiç geçerli kanıt yoktu.

Dedektif Müfettişi Gemma Garland:

Telefon takibi ve kameralar onu tam olarak mobeselerin gördüğü yer ve zamana koydu.

Düzeltilmiş olabilir ama Dahmani'nin kanıtındaki olaylar bizim şu an burada durduğumuz kadar gerçektir.

O adam teröristlere bomba materyali veriyordu.

Tabi ki inkar etti! Sanık sandalyesine oturdu ve sonuna kadar yalan söyledi.

Ama sana soruyorum hangisi daha doğru?

İfadesi mi yoksa görüntüsü mü?

Düzeltilme sahte kanıt değil!

Yeniden canlandırılmış gerçek!!

Ve senin soruna gelirsek, dert etmene gerek yok. Hannah Roberts'tan çok daha zekisin.

Dizinin bu bölümünde geçen diyaloglar dizinin konusunu pekiştirir mahiyette ilerlemekte ve diyalog arasında geçen “*Çünkü yaşandığını bildiğimiz görüntüleri üretiriz sadece*” cümlesi ile Baudrillard'ın olay olmayan olay düşüncesi tam da bu noktada birbirleriyle örtüşmektedir. Dizinin başından beri Müslüman bir zanlıyı maruz kaldığı komplotan kurtarmaya çalışan avukatın da benzer bir komployla baş başa kalması ve bu düzenlenen komplonun açığa çıkarılması konusu işlenmektedir.

Baudrillard'ın olay olmayan olay mantığında, gerçekleşmesi muhtemel olabilecek olduğu düşünülen olayın daha olmadan istenilen şekilde sonuçlandırılması işlemidir. Düşünür; Körfez, Afganistan ve Irak Savaşlarını olay olmayan olay olarak kategorize etmektedir. Mesela Irak Savaşı'nda batı üzerine yönlendirileceği iddia edilen bombaların savaştan sonra olmadığının ortaya çıkması ve savaşın yoktan yere çıkarıldığının anlaşılması gibi (Baudrillard, 2002c:34) bazı şeyler engellenebilecekken amacın yönünün değiştirilerek ceza verme yöntemi Batının diğer toplumlara dayattığı bir uygulamadır (Bayrı, 2011:98-99). Olması muhtemel olduğu düşünceden ibaret olayların olma ihtimaline karşı yapılacak her hareket ya da davranış sadece tahminden ibarettir ve insan ya da kurumu içinden çıkılmayacak durumlara sevk edebilir.

Araştırmamızı ilgilendiren bir diğer konuşma yine 6'ncı bölüm 50'nci dakikada geçmektedir. CIA bölüm şefi Frank Napier ile Frank'ın elinde tutuklu bulunan kendi ekip elemanı Eli karakterini alarak giden CIA Yönetici Danışmanı Jessica Mallory arasında geçen konuşma dikkatleri çekmektedir. Konuşma bir araba içinde Frank ön yolcu koltuğunda Jessica ise arka koltukta oturarak konuşmaktadırlar. Konuşma aynen aşağıdaki gibidir.

CIA Yönetici Danışmanı Jessica Mallory:	Sana hiçbir şeyi açıklamak zorunda değilim. İyilik yaptığımı farz et eski zamanların hatırına. Eli'nin ki gibi komploların yarı başarısını istiyoruz.
CIA Bölüm Şefi Frank Napier:	Niye koca operasyon riske giriyor?
CIA Yönetici Danışmanı Jessica Mallory:	Operasyon fonlamaya bağlı Frank! Halk gördüğüne inanmazken, kim muhtemelen kazanabilir ki?
CIA Bölüm Şefi Frank Napier:	Yapmaması gerekeni yaparken yakalanan herkes.
CIA Yönetici Danışmanı Jessica Mallory:	Bazı. Bireyler var. Senden ve benden fazla maaş alan bir birey var ve bu kişinin yapabileceklerine dilim varmıyor. Yani koskoca programı ifşa edeceksin. Sırf onu korumak için.
CIA Bölüm Şefi Frank Napier:	İfşa yok! Açığa çıkaramayız, anarşi olur. Düzeltme bir komplo teorisi gibi dedikodu olarak yaşamalı.
CIA Yönetici Danışmanı Jessica Mallory:	Alternatif bir gerçek!
CIA Bölüm Şefi Frank Napier:	Ortada şüphe ve karışıklık varsa, reddedilme de vardır.
CIA Yönetici Danışmanı Jessica Mallory:	Yakalamam gereken bir uçagım var.

Jessica'nın bu sözü sonrası acelesi olduğunu anlayan Frank arabanın kapısını açarak aşağı iner ve binanın kapısının önündeki ekibinin hareketlerinin farklılaşması üzerine tekrar arabaya yönelir ve arabanın arka camına eliyle tıklayarak Jessica'nın camı açmasını ister. Jessica camı açınca ona şöyle sorar:

CIA Bölüm Şefi Frank Napier:	Kaç tane daha köstebek var? Kendi ekibimde.
CIA Yönetici Danışmanı Jessica Mallory:	Görev süren devam edecek Frank. Şimdilik. Ama sen herkesi izlerken birilerinin seni izlemediğini sanma sakın.

Frank konuşmasını bitirip araba gidince bina girişindeki kameranın ona doğru döndüğünü fark eder. Ve az önce Jessica'nın kendisine söyledikleriyle bu bakışı birbirini tamamlamıştır.

Yukarıdaki konuşmaların arasında geçen “Yani koskoca programı ifşa edeceksin. İfşa yok! Açığa çıkaramayız, anarşi olur. Düzeltme bir komplo teorisi gibi dedikodu olarak yaşamalı.” Cümleleri ile aslında anlatılmak istenen şeyin Baudrillard'ın da belirttiği üzere konuşmaların, yazışmaların, görsellerin ve teknolojik iletişim aletlerinin hepsinde aynı özellik vardır. O da mekanikleşmedir. Görsel efektler ile dolu olan filmlerin mekanik

özellik barındırması gibi bu tür yapımların etkilerinin de geçici olmasını ve anlamsızlığını hep makinemsi durumlarına yormalıyız. Görüntüleri, yazıları, sesleri vb. istenilen formata uydurma hazzı ve beklentisi, sürekli olarak dürtü şeklinde her şeyi doğrulamaya ve düzeltmeye yönlendirme çalışması, belli bir zaman sonra toplumu istenilen şeye inandırmaya kadar gitmektedir (Baudrillard, 2002a:165). Dizide işlenen konu itibariyle yapılan video üzerinde oynama ve gerçekliğin değişimi işlemine düzeltme ya da doğrulama denmesi, yapılan işin sanki iyilik için yapıldığını çağrıştırmaktadır. Baudrillard'ın düzeltme olarak üstünde durduğu noktada dizinin benzer söylemler içinde olduğu gözlenmiştir.

Sonuç

Batı medeniyetinin son yüz yıl içinde yaptığı insanlık, demokrasi vb. kılıfı altındaki faaliyetleri artık diğer toplumlar tarafından anlaşılmaya başlanmıştır. Modernlik ve medeniyet görünümünde kendinden olmayan toplumlara empoze etmeye çalıştığı fikir düşünce ve yaşam tarzlarının artık karşılık bulmayarak ters tepkiye neden olduğu aşikardır. Baudrillard (2017) Batının diğer toplumlara sattığı sözde insan hakları, demokrasi gibi normlar, parasal düzenlemeler, kitle iletişim araçları ve görsel kavramları festival ve yamyam kültürünün dünyaya yayılmasını sağlamıştır (Baudrillard, 2017:30). Geri kalan az gelişmiş topluluklar yani batının hegemonyasına girmek isteyenler ise itiraz etmeden batının bu ilkelerini ve kavramlarını kabul etmişlerdir. Kendilerinin komik duruma düşürdüklerini ilk başlarda anlamayan bu toplumlar, batının kötü bir karikatürü olduklarının farkında bile değillerdir (Çimen, 2020b:265). Kendi istekleriyle Batı gibi olma arzusundaki az gelişmiş toplulukların gelişmelerine izin verilmez, çünkü iktidar ve güç her zaman onların elinde olmasını isteyen batı hegemonyalarının bozulmasını istemez.

Baudrillard, niyetinin kötü olduğunu düşündüğü Batının, iyilik kılıfı altında diğer toplumları kendi sömürgesi altına alma düşüncesine kendisini de koşulsuz inandırmasına rağmen yaptığı bu harekette en küçük bir iyilik parçası dahi yoktur (Altun, 2006:160). Kendinden aşağıda gördüğü toplumlar kendine yaklaşsın ama kendisi çizgisinden çıkmasın ve bozulmasın isteyen Batı, her ne kadar tüm gücüyle çalışsa da diğer toplumların ilgisizliği ile karşılaşmaktadır. Bu ilgisizliğin temel sebebi batının art arda yüklediği görseller, imajlar, fikirler, ideolojiler vb. teknolojik bombardıman ile tekrara düşerek can sıkımaya başlamıştır. Batının her ne kadar geri kalmış dediği toplumlar teknolojik olarak geri kalmışlarsa da kültürel olarak birkaç adım önde olduklarının farkına varmışlardır. Çimen'e göre, Batı harici toplumlar globalleşmenin anlamını çözmeye başladıklarından beri her yerde bunu dillendirmeye ve seslerini çıkarmaya başlayarak Batıya karşı durduklarını belli etmeye başlamışlardır. Bu duruş kendini rekabetten çok dışa dönük olarak dalgalanma şeklinde göstermektedir. Bunun

farklı birçok yöntemi olduğu gibi en bilineni terör eylemleridir. Bu olaylar şiddet yanlısı olduğu kadar daha sessiz biçimi olan mülteci olayları gibi de olabilmektedir. İki türlü de egemen güçler için tehlike yaratıp onların güçlerinde boşluk yaratmaya dönük faaliyetlerdir (Çimen, 2020b:31-32). Terörist eylemler, zayıf tarafın artık elinden gelen bir şey kalmadığında başvurduğu, başkaldırmanın vurgulanması için en bilindik yöntem olarak bilinmektedir. Ancak bu doğal olarak tepki verildiğinde bir nebze de olsa anlaşılabilirlik vardır ama ortada hiçbir şey yokken yapılan manipülasyonlar bu doğrallığı bozmaktadır. Halkı kendi hegemonyalarından çıkarmak adına terör korkusu pompalayan batı iktidarları kitle iletişim araçları vasıtasıyla gerçekliği değiştirerek yapay gerçekler üretme çabası içinde olması düşündürücüdür.

Çalışmaya konu olan doğrulama-düzeltilme çabaları içinde olan devlet adına çalışan gizli servislerin günlük hayatta güvenlik için kullanılan şehir kameralarından televizyon stüdyolarındaki canlı yayın kameralarına kadar tüm görüntüleri yapay zeka ile değiştirmeleri gerçekliğin sorgulanmasına yol açmaktadır. Tüm bu yapılanları toplum yararı ve çıkarı adına yaptıklarını, kendilerini gizli kahraman ilan etmeleri tüm yaptıklarının kılıfı mahiyetindedir. Batının baştan beri kendi egemenliğinin yıkılması adına yaydığı küreselleşme ve evrenselleşme fikrinin altında yatan ana gerçek de budur. Baudrillard'a göre (2005), gerçekliği ölüm kalım meselesi durumuna getiren Batı toplumundan başkası değildir ve bunu tüm dünyaya kabullendirmek için canla başla çalışmışlardır (Baudrillard, 2005:36). Küresel olma aşırılığı ve diğer tüm milletleri ortadan kaldırma azgınlığı nasıl olup da hala devam edebilmektedir (Baudrillard, 2002b:42). Diğer ırklar yok olmasın ama kendi istedikleri gibi varlıklarını sürdürmelerini isteyen Batı medeniyeti kendilerini her fırsatta tehdit eden ve dünyayı mantıklı anlayışa sevk eden İslamiyet'i hedefe alması gayet normaldir. Tüm yapım ve içeriklerinde, üçüncü cinsiyet ve cinsiyetsizliği ön plana çıkarması gibi kötü olan ne var ise Müslüman toplumun üzerine yıkma konusunda da uzmanlaşmışlardır. Çalışmaya konu olan dizinin içeriğinde de Afganistan'da ölenlerin ya da batı da eylem yapanların hep Müslüman kökenli olmalarını buna bağlayabiliriz. Sadece söylem değil tutuklu ve hükümlülerin giysileri ile görsellerle ya da isimleri ile söylemlerle bunu vurgulamaktadırlar.

Duyarsızlığın en uç noktasını yaşayan Batı toplumu, duyarsızlaşmakla da kalmayıp kendinden olmayan yani ötekilere karşı öç alma duygusuyla nefret duymaya başlamıştır (Baudrillard, 2012:159). Bu kini ancak karşı tarafa acı çektirerek bastırmaya çalışan Batı tüm gücüyle saldırmaya ve demokrasi-insanlık-kurtarıcı rolleri altında diğer toplumları ezmeye çalışmaktadır. Ancak kendi içindeki katı kuralları ile yönetmeye çalıştığı toplumun gördüklerine inanmaları için izlenen içeriklerin de kendi iste-

dikleri gibi olması gereklidir. Tam da bu noktada yapay zekalar, kodlamalar, gelişen teknolojiler vb. ekmeklerine yağ sürmüştür. Baudrillard'a göre insanoğlunun teknolojik araç ve gereçleri, insan aklını taklit eden hatta geçen akıllı cihazları icat etmelerindeki amaç kendi akıllarından ve zihinlerinden umudu kesmeleri ya da işe yaramaz zekalarının altında ezilmeleridir (Baudrillard, 2016:56). The Capture dizisi her ne kadar bir kurgusal yapım da olsa bize kullanılan söylemler ile bunu kanıtlama fırsatı vermiştir. Batının kendi hayat tarzının bozulmasına imkan vermemek için yaptığını savunduğu eylemleri artık dana net görebilmekteyiz. Her görünenin gerçek olmadığı, gerçeğin ardındaki hakikatin illaki sorgulanarak ortaya çıkarılmasının gerekliliği elzemdir.

Kamera görüntüsünü izleyen ekranlar, görüntünün yerini almıştır. Artık görmeyi, düşünmeyi, canlandırmayı, zihinsel yorumlamayı, yanılsamayı sağlayan doğal görüntünün yerini ekranların doğrudan bize sunduğu dijital görüntü aldı (Toffoletti, 2014:38). Ortaya çıkan dijital teknolojiler, daha gerçek olanın yani bütünsel gerçekliğin aşırı gerçekliğidir. Bu teknolojilerde insanların her şeye uyum sağlaması beklenmektedir. Bu adaptasyon biçimi, aşırı uyumluluğu içeren hiper uyumdur. Ancak arka planda, sistemin tüm değer yargılarını doğru ve yanlış olarak istediği gibi kullanabileceğini unutmamak önemlidir (Çimen, 2020a:336). Kamera görüntülerinin gerçeği yansıtmadığı düşüncesinin insanın zihnini bulandırmaya yettiği günümüzde akıp giden zaman içinde gelişen iyi, kötü ya da sıradan olayları, anı ya da delil olarak kullanılmak üzere kaydetme rutini bir gereklilik haline gelmiştir. Bu kayıt ortamlarının gerekli olduğunda başvurulacak bir güvenli ortam olduğuna kanaat getirilen teknolojik olanakların bozulması insan doğasının da bozulmasına yol açmaktadır. İnsanların hafızasının yetmediği yerde teknolojiden yardım alması ve yaşanan anların kayıtları yeri geldiğinde hayat kurtarabilmektedir. Söz konusu dizi içinde geçen diyaloglardan anlaşılacağı üzere görüntülerin üzerinde oynanması ile kurulan tuzaklar ortaya çıkmasını diye oynanan oyunlar, çevrilen dümenler insanların ne duruma düştüğünü bize anlatmaktadır. Diyalogların birinde yapılan görüntü doğrulama-düzeltilme işleminin ortaya çıkması halinde eskiye dönük binlerce davanın da yeniden açılması anlamı taşıdığını ve bunun da sistemi bloke etmeye yeteceği vurgulanmaktadır. Kayıtların değiştirildiğinin de bir tür itirafı olan konuşmalardan anlaşılacağı üzere doğrulama-düzeltilme yöntemi ile Batı toplumları hem kendi halkını bir arada tutmak hem de diğer toplumların elini kolunu sallayarak aralarına girmelerini engellemek istemektedirler.

KAYNAKÇA

- Adanır, O. (2008), *Simülasyon Kuramı Üzerine Notlar ve Söyleşiler*, İstanbul: Hayalet Kitap
- Almond, I. (2009), Two Versions of Islam and Apocalypse: The Persistence of Eschatology in Schlegel, Baudrillard and Zizek, *Journal of Cultural Research*, Vol:13, Numbers:3-4
- Altun, F. (2011), Jean Baudrillard'ın Medya Teorisinin Kaynakları Hakkında Bir Tartışma, *Özne Dergisi*, 14. Kitap, Bahar.
- Altun F. (2006), *M.McLuhan ve J.Baudrillard'ın Medya Kuramlarının Karşılaştırılması Çözümlemesi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Bal, H. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemi*, Isparta: Fakülte Kitabevi
- Baudrillard, J. (1986) Made in U.S.A. Mutluluğu (Çev. Yakup Şahan), *Felsefe Dergisi*, Sayı:3, sayfa 116.
- Baudrillard, J. (1996), Çürümenin Aynası, *Express Haftalık Hayat Ansiklopedisi*, Yıl:3, Sayı:128, 7.
- Baudrillard, J. (2002a), *Tam Ekran* (Çev. Bahadır Gülmez), İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Baudrillard, J. (2002b), *Cool Anılar 5 (2000-2004)* (Çev. Ayşegül Sönmezay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2002c), *The Spirit of Terrorism and Other Essays*, (Çev. Chris Turner), London and Newyork: Verso
- Baudrillard, J. (2005), *Şeytana Satılan Ruh Ya da Kötülüğün Egemenliği*, (Çev., Oğuz Adanır), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2008) *Metinler ve Söyleşiler*, (Çev., Oğuz Adanır), İzmir: Ajans Tümer Tanıtım Ürünleri Tic. Ve San. Ltd. Şti.
- Baudrillard, J. (2012), *Kusursuz Cinayet* (Çev. Necmettin Sevil), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Baudrillard, J. (2014), *Simülakrlar ve Simülasyon*, (Çev. Oğuz Adanır), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2016), *Kötülüğün Şeffaflığı Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme* (Çev. Işık Ergüden), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2017) *Can Çekişen Küresel Güç* (Çev. Oğuz Adanır), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bayrı, D. (2011) Gözün Egemenliği Tarihin Sonu mu?, *Özne Dergisi*, 14. Kitap, Bahar, .98-99.
- Çakmak, F. & Çimen, Ü. (2022). Baudrillard'ın Simülasyon Kuramı Bağlamında Kur'an'da Eleştirilen Kişilik Tipleri ve Modern Dünyada Gerçeklik Arayış-

şı. İlahiyat Tetkikleri Dergisi, (57), 1-10.

Çimen, Ü. (2020a). Concretization of Integral Reality Theory with the Video Assistant Referee System: Analysis of The Football Competitions of Metropolitan Municipality Erzurumspor, One of The Sportoto Super League Teams, within The Season 2018-2019 Turkish Journal of Sport and Exercise, 22 (2) , 327-337.

Çimen, Ü. (2020b), Kötülüğün Terlemesi Tüm Yönleriyle Jean Baudrillard, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 1246 Erişim Adresi: <https://ekitap.atauni.edu.tr>

Dağ, A. (2014), *Ölümçül Şiddet: Baudrillard'ın Düşüncesi*, İstanbul: Külliyyat Yayınları.

Eroğlu, Ö. (2014), *Baudrillard'ı Okumak*, İstanbul: Tekhne Yayınları.

Harris, Z. S. (1952), Discourse Analysis, *Language* 28: 1-30

Horrocks, C. (2000), *Baudrillard ve Milenyum*, (Çev. Kaan H. Ökten), İstanbul: Everest Yayınları.

Kershaw, B. (2015), *Radikal Performans Breht ve Baudrillard Arasında*, (Çev. Bahadır Sina Şener), Ankara: Dost Kitabevi.

Sözen, E. (1999). *Söylem*, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Toffoletti, K. (2014), *Yeni Bir Bakışla Baudrillard*, (Çev. Y.Başkavak), İstanbul: Kolektif Kitap Bilişim ve Tasarım Ltd. Şti.

BÖLÜM 4

GÖRSEL KÜLTÜR ODAĞINDA DİJİTAL KÜLTÜR ÇAĞINDAN METAVERSE ŞAFAĞINA

Burak KARABULUT¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İletişim Fakültesi
Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, ORCID ID: 0000-0003-4838-6064,
Elektronik Posta: karabulutbu@gmail.com

Giriş

Bir zümreye ait olan bilgi, beceri, sanat, ahlak ve örf, adet gibi alışkanlıkları içeren kültür, çok yönlü, karmaşık ve zamanla değişen bir kavramdır. Kültür, ilk olarak İngilizce’de “cultivation” kelimesinden türetilmekte o dönemde hayvan yetiştirmek ve ekin ekmek anlamına gelmektedir (Smith, 2007, s. 13). Genel anlamıyla üretim anlamına gelen kültür kavramı dinamik bir yapıda olması nedeniyle insanlığın gelişimiyle birlikte değişim göstermektedir. Ayrıca insanlık tarihine bakıldığında önceleri işaret, sembol, resim, yazının bulunması daha sonra matbaanın icadıyla birlikte üretilen bilgi, paylaşılr hale gelmiştir. Böylece uygarlıkların tarihsel belleğini oluşturan bilginin paylaşılabilmesi, toplumların kültürel birikimlerinin kaydedilerek gelecek kuşaklara iletilmesini sağlamaktadır. Bilginin üretilmesi, kaydedilmesi, paylaşılması süreci yeni teknolojilerin keşfedilmesiyle birlikte kültürel birikimlerin iletilmesinde farklılıklara neden olmakta ve bu durum kültürün kendisini de etki etmektedir. Castells (2008, s. 441)’e göre “kültür, iletişimle aktarıldığı, iletişimle başlatıldığı için üretilen inanç sistemlerimiz ve geleneklerimiz yeni teknolojik sistemle temelden dönüşmüş, zaman içinde daha da fazla dönüşecektir”. Dolayısıyla kültür, modern dönem ve ardından yaşanan postmodern döneme geçişle birlikte değişerek, onu sınırlandıran ifadelerin ötesinde bir kavram haline gelmektedir.

Toplumların yaşamsal düzenleri ve teknolojik gelişimleri perspektifinden bakıldığında, ilk olarak göçebe yaşamdan yerleşik düzene geçilen tarım toplumunda, zirai faaliyetlerde kullanılmak üzere birçok inovatif araç ve gereç bulunduğu görülmektedir. Buhar makinasının icadı ile endüstri devrimi başlamış ve sonra sanayide seri üretimde kullanılan buhar gücüyle birlikte ikinci endüstri devrimi yaşanmıştır. Üçüncü endüstri devrimini ise buhar makinesi yerine elektriğin kullanıldığı ve programlanabilir makinelerin icat edildiği süreç olarak tanımlayabiliriz. Bu süreci, internetin keşfedilmesi, kişisel bilgisayarların kullanımı ve yayılımı takip etmektedir.

20. yüzyılın son çeyreğinin en önemli keşfi olan internet; 1989 yılında Tim Berners-Lee tarafından icat edilmiş ve 2004 yılına kadar web 1.0 olarak adlandırılan versiyonu kullanılmıştır. Ardından gelen web 2.0 teknolojisi birçok yeniliği beraberinde getirerek toplumların; sosyo-kültürel, ekonomik, siyasal gibi pek çok açıdan değişmesine neden olmuştur. Yaşanan bu değişim genel olarak dijital kültür olarak kavramlaştırılmakta, hem internet teknolojisi ve sunduğu imkânlar hem de bireyler üzerindeki etkisinin devam edeceği düşünülmektedir. Ardından gelen web 3.0 ve halihazırda tartışılan web 4.0 ve web 5.0 gibi yeni web sürümlerinin yanı sıra 21. yüzyılın fenomeni olacağı öne sürülen metaverse’ün ise yaşanan dijital kültürel dönüşümün devamı niteliğindedir. Bu dönüşüme başlan-

gıçta Endüstri 4.0 dediğimiz, üretimde bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanılarak, nesnelerin interneti (IoT), simülasyon, yapay zeka, büyük veri analitiği, ileri seviye robotik uygulamalar, artırılmış gerçeklik gibi teknolojilerin kullanıldığı (Oliveira, vd., 2020, s. 593), fiziksel ve dijital dünyanın iç içe geçtiği siber fiziksel sistemler aracılığıyla oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla yaşanan dijital dönüşümde Endüstri 4.0 diye tanımlanan sürecin, ilerleyen safhasında daha yoğun hissedeceğimiz metaverse etkisinin, dijital kültürle olan etkileşiminin nasıl şekilleneceği merak edilmektedir. Bu nedenle öncelikle dijital kültür kavramını irdelemek konuyu araştırmamız odağında değerlendirmek adına önem arz etmektedir.

1. Dijital Kültür

İnternetin gelişimi, kişisel bilgisayarların yayılması, mobil cihazların artması ve kitle iletişim araçlarının değişimi ile birlikte bu teknolojileri kullananların sayısı her geçen gün artmaktadır. Genel anlamda dijital teknolojiler olarak adlandırılan bu cihazlar bireyin yaşamını, alışkanlıklarını ve değerlerini dijitalleşmenin gereklilikleri doğrultusunda etkilemektedir. Dolayısıyla bu ortamda yeşeren kültürün kendisi de artık dijital temelli bir yapıya bürünmektedir. We Are Social'ın Temmuz 2022'de hazırlamış olduğu raporda 7,98 milyarlık dünya nüfusunun %63.1'i (5,03 milyar) internet kullanıcısıdır. Sosyal medya kullananların sayısı 4.7 milyar ile dünya nüfusunun %59'unu kapsamaktadır. Günlük yaşamda sağlıktan, devlet işlerine, eğlenceden, iş takibine, bankacılık işlemlerinden eğitime kadar birçok ihtiyacı karşılayan akıllı telefonları kullananların oranı ise %66,9'dur. Rakamlara bakıldığında dünya nüfusunun yarısından fazlasının ağlarla birbirine bağlanarak çevrimiçi bir topluma dönüştüğünü ifade edebiliriz. Bu durum bilginin iletilmesi ve üretilmesi sırasında çevrimiçi araçların kullanıldığı böylelikle iletinin, yüz yüze yerine daha çok ağlar üzerinden gönderildiğini göstermektedir. Dolayısıyla günlük hayatın giderek dijitalleştiğini toplumun kültürel anlamda bundan fazlasıyla etkilediğini söyleyebiliriz.

Diğer taraftan, Deuze (2005, s. 66): dijital kültür için herkesin çevrim içi olduğu veya er ya da geç çevrimiçi olacağı düşüncesine dayanamayacağını, insanların ve makinelerin bilgisayarlaşması ve dijitalleşmesinin toplum üzerindeki etkisi sonucu ortaya çıkan bir dijital kültürden bahsetmektedir. Dolayısıyla We Are Social'ın paylaşmış olduğu istatistiklere dayanarak dünyanın geri kalan kısmının internet, sosyal medya ve akıllı telefon kullanmadığı, fakat yaşanan dijitalleşmenin, ilkel topluluklar haricinde çağdaş dünyada yaşayan birçok kesimi etkilediği çıkarımını yapabiliriz. Bu nedenle dijital kültürün hem çevrimiçi hem de çevrimdışı ortamda sosyal düzeyde etkileri olmaktadır.

Telgrafın bulunmasıyla başlayan dijital kültür anlayışını, 1950'li yıllardan itibaren kullanılmaya başlanan televizyonun icadı takip etmektedir. 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da enformasyonun iletim şeklini belirleyen tipografi ve matbaa kültürü, telgrafın ardından elektrik temelli televizyonun icadıyla yerini bu etkin kitle iletişim aracına bırakmıştır (Yücel, 2017, s. 64). Ardından internetin, askeri sınırların dışına çıkarak kamulaşması, daha önce hiç görülmeeyen bir kültürel enformasyon hareketliliğinin yaşanmasına neden olmuştur. Böylece dijital teknoloji hızla gelişmiş, ağa bağlanma hızı artmış, cep telefonları gün geçtikçe fonksiyon, işlem kapasitelerini arttırmış ve enformasyonun üretimi hızlanarak, edinilen bilgi dijitalleşmeye başlamıştır. Dijk (2018, s. 78-79), dijitalleşme ile ilgili, telekomünikasyon, veri iletimi ve kitle iletişimindeki tüm yeni medya ağlarını birbirine bağlayan yapı olarak ifade etmektedir. Dijitalleşmenin teknik alt yapısına vurgu yapan Dijk, iletişimi sağlayan tüm sinyallerin sadece sıfır ve birlerden oluşan ufak parçacıklar aracılığıyla gerçekleştiğini söylemektedir. Mikro-elektronik alanındaki ilerlemenin yardımıyla bitler hızla ve karışma olmaksızın taşınabilir ve bağlanabilmektedirler. Bu süreçte en iyi sonuçlar iletiliciyle alıcı arasındaki tüm bağlantının dijital sinyallerden oluştuğu durumlarda alınmaktadır. Böylece veriler kolaylıkla işlenmekte, metinler kelime işlem için hazırlanmakta sesler ve görüntüler daha kaliteli hale gelmektedir. Dijitalleşme ile veri iletimi ve bilgisayar teknolojisi tüm iletişim altyapılarındaki baskın unsur haline gelmiştir. Dijitalleşme, teknik anlamda yaşanan gelişmeler sonucunda ortaya çıkan yeniliklerin yayılması olarak ifade edilebilir. Dahası böylelikle yöndeşme dediğimiz durum yaşanarak medya, yeni medyaya ya da multimedya dönüşmektedir.

Gere, (2008, s. 16), dijitalleşmenin, kültürün bir belirteci olarak düşünülebileceğini bunun nedenini ise, çağdaş yaşam tarzının başkalarından açıkça farklı gösteren hem insan yapımı eserleri hem de anlam ve iletişim sistemlerini kapsadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla dijitalleşmenin, insan hayatındaki her türlü şeye etki ettiği ve giderek kültürel bir etki yarattığı söylenebilir. Teknolojiyle toplumu özdeşleştiren Castells'e göre internet, bilgisayarlı iletişim ağlarının oluşumu ve yayılması yeni iletişim araçlarının yapısını, ağın mimarisini, ağa bağlı olanların kültürünü ve iletişim biçimini ebediyen değiştirmiştir (2008, s. 511). Bu bakımdan internetin keşfiyle birlikte, iletişim biçim ve içerik anlamında değişime uğramakta, bireyler çevrim içi ortamda sürekli çevrimiçi ağda kalarak ağ toplumuna dönüşmekte, enformasyon ise dijitalleşmektedir.

Dijital kültür, toplumun ekonomi temelindeki dönüşümlere dayanan ve teknolojik altyapılardaki yeniliklerle etkinleştirilen genel bir sosyal sürecin bir parçası olarak görülebilirken, aynı zamanda yeni kültürel biçimlerin dönüşüm sürecini ifade etmektedir. Dahası sadece eski eğilimlerin devamını değil, üstyapıyı oluşturan teknolojik altyapıların yenilikçi etki-

leşimlerini de içermektedir (Miller, 2020, s. 285). Dijital kültür, bugünkü özgün biçimiyle 20. yüzyılın ortalarında savaşın talepleri ve modern kapitalizmin gerekliliklerine bir cevap olarak çeşitli alanlara yayılmış tarihsel bir olgudur (Gere, 2008, s. 18). Dijital kültür, çağın ekonomik şartları ve gerekliliklerine cevap vermek amacıyla gelişen teknik imkânlar sayesinde oluşturulan sosyo-kültürel yapı olarak tanımlanabilir. Bu durumu Castells (2008, s. 20), enformasyonel kalkınma biçimi şeklinde değerlendirmekte ve üretkenliğin kaynağını; bilgi üretme, bilgi işleme ve sembollerle iletişim teknolojisi olarak değerlendirmektedir. Ona göre şüphesiz bilgi ve enformasyon bütün kalkınma biçimlerinde kritik unsurlardır; çünkü üretim süreci her zaman belli bir bilgi düzeyine ve enformasyonunun işlenmesine dayalıdır.

1990'lara gelindiğinde dijital kültür, bilgisayar ve internet gibi araçların yaygınlaşmasıyla birlikte güçlenen, her türlü üretim faaliyetinde dijital mecralara ihtiyaç duyan bir kültürel yapıyı ifade etmektedir. Bu bakımdan dijital kültür, teknolojik araçların bireylerin etkileşimini nasıl şekillendirdiğini de açıklamaktadır. Dijk (2018, s. 42), teknolojik araçlar vasıtasıyla etkileşim sağlayan bu kitleyi, ağ toplumu kavramıyla tanımlamaktadır. Ağ toplumu sosyal ve medya ağlarından oluşan bir alt yapının, toplumun tüm kademelerindeki bireysel, grupsal ve sosyal örgütlenme tarzını belirlediği modern bir toplum türü olarak tanımlamaktadır. Bu ağlar giderek toplumun her birimini veya parçasını birbirine bağlamaktadır. Ona göre, özellikle batı toplumlarında, ağlar tarafından birbirine bağlanmış bireyler ağ toplumunun temel birimi haline gelmektedir. Doğu toplumlarında ise temel birim halen aile, topluluk, iş arkadaşları gibi ağlar tarafından birbirine bağlanmış gruplardır. Özetle; Dijk, dijital kültürün etkisi altında olan ağ toplumunu teknik bir bakış açısıyla sosyal ve medya olarak ifade ederek, ağ yapısının toplumdaki her birey, grup ya da örgütü etkilediğini böylece yeni modern bir toplum yarattığını ifade etmektedir. Ağ toplumunu kültürel dinamikler odağında batı ve doğu olarak ikiye ayıran Dijk, batı toplumundaki bireylerin ağ toplumunun merkezi haline geldiğini belirtirken, doğuda bu durumun halen aile, arkadaşlık ve topluluk gibi temel değerler üzerinde şekillenen bir ağ birlikteliğinden söz etmektedir.

İnsanların kişisel uzmanlık alanlarını internet üzerinden ortak amaçlar doğrultusunda kullandıklarını öne süren Lévy, kolektif zekâ kavramını geliştirmekte ve sanal toplulukların üyelerinin birleşerek uzmanlıklarını güçlendirebileceklerinden bahsetmektedir. Lévy, bilemeyeceğimiz ya da kendi başımıza yapamayacağımız şeyleri artık kolektif bir biçimde yapabileceğimizden söz eder ve *“kimse her şeyi bilmez, herkes bir şeyler bilir, tüm bilgi insanlığın içinde bulunur”* ifadesini kullanmaktadır (Lévy'den aktaran Jenkins, 2018, s. 49). Fransız siber kuramcı Pierre Lévy'nin görüşlerinden yola çıkan Jenkins (2018, s. 50), tüketimin kolektif bir hal al-

dığını ifade etmektedir. Ona göre, sosyal toplumun eski biçimleriyle olan bağlarımız koparken, fiziksel coğrafya ile köklerimiz zayıflarken, geniş ve çekirdek aile ile bağlarımız dağılırken ve ulus-devletlere olan bağlılığımız tekrar tanımlarken, yeni bilgi kültürü ortaya çıkmıştır. Yeni topluluk biçimleri gelişmekte; fakat bu yeni topluluklar gönüllü, geçici ve taktiksel ilişkilerle tanımlanmakta, ortak fikri atılımlar ve duygusal yatırımlarla yeniden onaylanmaktadır. Üyeler menfaatleri ve ihtiyaçları değiştikçe bir gruptan diğerine geçebilir ve aynı anda birden fazla topluluğa ait olabilir. Fakat bu topluluklar, bilginin ortak üretimi ve karşılıklı değiş tokuşu ile bir arada tutulur. Bu topluluklar herhangi bir zaman diliminde kendisi için gereken mevcut bilginin tamamını kolektif zekâ için erişilebilir kılmaktadır.

Bireylerin sahip olduğu bilgi, internet vasıtasıyla kurulan ağ toplulukları içerisinde birleşerek kolektif bilgiye dönüşmektedir. Böylece sanal topluluklar birleşerek uzmanlıklarını güçlendirebilecek, bireyin tek başına yapamayacağı şeyleri ağlar sayesinde kolektif biçimde yapılabilir hale getirecektir. Bu durum geçmişte birey için önemli olan sosyal bağlar, yerel köklere olan bağlılık, aile bağları, ulus-devlet anlayışında yaşanan tanımlama değişikliklerine neden olurken, yeni değer, tutum, davranış, norm ve inançlardan oluşan yeni bir dijital kültür oluşturmaktadır.

Günümüz dijital kültürüne postmodernite odağında yaklaşan ve akışkan modernlik/modernite terimini geliştiren Bauman (2015, s. 18), kültürün günümüzde kendisini, müşterilere dönüşmüş bireylerin alışveriş yaptığı dünyadaki dev mağazaların raflarına benzetmektedir. Ona göre dev mağazanın diğer bölümlerinde olduğu gibi kültürün de rafları günlük olarak değişen ilgi çekici ürünlerle doldurulmuş, tezgahları reklamını yapmakta oldukları ve tükenmekte olan yenilikler gibi birden bire biten son promosyon ürünleriyle süslüdür. Raflarda sergilenen ürünler de tezgâhlardaki reklamlar gibi durdurulamaz ancak doğası gereği anlık hevesleri uyandırmayı amaçlar. Bauman'ın akışkan modernlik kavramında kültür; kitleler üzerinde aydınlatıcı bir görev yerine bireyleri bir müşteri gibi görmektedir. Kültürün görevi asalet kazandırma ve aydınlatma gibi gereksinimlerin giderilmesi değil yeni ihtiyaçların yaratılmasıdır. Bu durumu Bauman (2018, s. 63-64), dijital kültür çerçevesinde *“bir ağ/şebeke içinde yaşamak, ağda hareket halinde olmak büyüyen bir hız ve yetkinlikle ağlar arasında dolaşmak, ı ışık hızında seyahat edip, hep hareket halinde olmak zirveye çıkmanın ve orada kalmanın anahtarıdır”* şeklinde yorumlamaktadır. O, akışkan modern toplumda artık eylemlerin ifade edilmesinde sörf yapma gibi metaforların kullanıldığı, habersiz ya da kısa vadede bir araya getirilebilen, parçalanıp yeniden monte edilebilen, gevşek örgütlenme biçiminin peşinde olduklarını söylemektedir. Bu bireyler etraflarındaki dünyayı çoğul, karmaşık, hızla hareket eden ve bu nedenle muğlak, puslu,

plastik, belirsiz, çelişkilerle dolu, hatta kaotik bulan görüşle uyumlu olduğunu bu durumun akışkan yani bütünüyle istikrarsız bir toplum yarattığını ifade etmektedir. Bauman'ın akışkan toplumunda bir ağda yaşayan birey için bu ortamda hareket etmek ve hızla gezinmek esastır. Bir taraftan esnek toplumsal yapının görüldüğü bu toplumda diğer taraftan dünyayı karmaşık, belirsiz ve karışık algılamaktadırlar. İşte bu durum toplumun istikrarsız yapısına ve akışkanlığa gönderme yapmaktadır.

Ağların temelini oluşturan enformasyon için Bauman (2012, s. 25-26), artık taşıyıcılar üzerinden bireyden bağımsız olarak hareket ettiğini, bu noktada anlam ve ilişkileri yeniden düzenlemek için bedenlerin fiziksel mekân içinde yer değiştirmesinin gereksiz olduğunu ifade etmektedir. Bedenin fiziksel hareketinin gereksiz olduğu ve benliğin fiziksel bedenin sınırlarından kurtulduğu bu ortama sibermekân denmektedir. Sibermekânda bedenlerin önemi yoktur, ama bedenlerin hayatında sibermekânın kesin ve vazgeçilmez bir önemi vardır. Bauman'ın bu tanımından yol çıkılarak teknoloji aracılığıyla zaman ve mekânın anlamsızlaştığı ve sibermekânda bedenin önemini yitirerek, enformasyonun birey olmaksızın hareket ettiği söylenebilir. Dijitalleşmeyle birlikte sanal dünyaya entegre edilmeye çalışılan bedenin en önemli özelliği esnek oluşudur. Bu dijital ortamda birey kısıtlanmamalı ve engellenmemeli akışkan olması sağlanmalıdır. Bu akışkanlık bireyler arası ilişkilere de yansımaktadır. Akışkan ilişkiler sibermekanda oluşturulmakta ve akışkanlıkta yepyeni davranış pratikleri sergilenmektedir.

Web siteleri üzerinden bireylerin bir profil hesabı aracılığıyla, müzik, video ve resim paylaşımından politikaya varıncaya kadar pek çok alanda birebir ya da grup olarak iletişimde bulunduğu çevrimiçi alanlar, pek çok kültürel etkinliğin gözlemlendiği yeni bir “mekân” olarak değerlendirilebilir. Sibermekân dediğimiz bu mekanda sanal gerçeklik yaşanmakta ve bu nedenle sanal kimlik sahibi bireyler türemektedir. Sanal kimliklerin sahnelendiği sosyal medyada, öz benliklerine yabancılaşan profiller bir çeşit imaj göstergelerine dönüşmektedirler. Sonuç olarak birey bütün bu süreç içinde çevrimiçi alanda sosyalleşme, çevrimdışı alandaysa hızla asosyalleşme düalitesinin ekseninde kalmakla birlikte, farkında olmadan dijitalleşen kültürün yeni kurallarını kimliğine transfer etmektedir (Güzel, 2016, s. 86-87). İletişimin dijitalleşmesi bireylerin yüz yüze iletişim biçimini de değiştirmiştir. Bireyler artık kullandıkları akıllı cihazlar aracılığıyla aynı fiziksel mekânda bulunmadan birbirlerine görüntü, ses ve farklı veriler ileterek görüşebilmekte, bulundukları ortam üzerinden büyük bir ağıın parçası olabilmektedirler. Sibermekânda edindikleri sanal kimliklerle dışarıya eski öz benliğinden farklı ve bir çeşit imaja dönüşmüş dijital bireyler oluşturulabilmektedir. Gerçek kimliğin sınır ve sorumluluklarından kurtulan bireyler, toplumsal normlardan sıyrılarak dijital kül-

türün yeni kurallarının içerisinde var olmaya başlamaktadırlar.

Dijital kültür, toplumsal değişimin hızlanması ve şaşırtıcı derecede kısa sürede bir takım teknolojik ve toplumsal dönüşümlere neden olmasıyla ilişkilendirilmektedir. (Creeber ve Martin, 2011, s. 5). Toplumun yapısını belirleyen ağlar, bireyi tarihten ve coğrafyadan kopartarak etkilediği kültürü, elektronik iletişim hatlarıyla aktarmıştır. Kültürün en hızlı taşıyıcılığını imaj ve görüntülerin egemen olduğu bu çağda televizyonun ardından internet teknolojisinin bulunduğu dijital ortamlar sağlamıştır. Farklı sosyal paylaşım platformları üzerinden ağa bağlanan bireyler, imajın üstünlüğü karşısında çaresizce dijital kültürün önemli parçalarından biri olan görüntünün metalaştığı birer nesne haline gelmektedirler. İnternet teknolojisinin bireylere sunduğu en önemli avantajlardan biri de birçok veriyi bir arada sağlayabilmesinin yanı sıra fotoğraf/video gibi görsel verilerinde ağ üzerinde sınırsızca dolaşabilmesidir. Bu durum dünyada popüler hale gelecek bir sürece doğru ilerlemiştir ki; bireyler artık hayatın her alanında görüntü ister ve izler hale gelmektedir. Dolayısıyla dijitalleşme, yoğun görsel verinin egemenliği paralelinde ilerleyerek kültürel olarak; dijital kültürün bir alt kolu olabilecek görsel kültür kavramına da sebep olmaktadır.

2. Görsel Kültür

Bilginin üretimi, iletimi ve tüketimiyle ilgili yaşanan teknolojik ve toplumsal gelişmeler sonrası ileti ve metnin yapısında da dönüşüm yaşanmakta, geleneksel kitle iletişim araçlarından sunulan enformasyonun yanı sıra yeni medyanın sunduğu imkânlar doğrultusunda bireylerin çağın gerisinde kalmamak için yeni iletişim faaliyetlerine uyum sağlama gerekliliği oluşmaktadır. Bireylerin fiziksel, sosyal ve psikolojik açıdan gelişim gösterdiği yaşam süreci içerisinde medya araçları ile oluşturduğu ilişki, kişinin kültür edinim sürecini, hayata, insana ve geleceğe olan bakış açısını etkilemektedir. Dolayısıyla yeni medya araçları ve iletişim biçimlerinde yaşanan dönüşümler ile toplumsal yapı arasındaki ilişki önem arz etmektedir (Gençalp, 2019, s. 54). Bu bakımdan bahsedilen dönüşümün sonucu ortaya çıkan dijital kültürün en önemli özelliklerinden biri de bireylerin görüntüyle olan ilişkisidir. Toplumların oluşturulan görüntüyle olan ilişkisinin kültüre olan etkisine görsel kültür denmektedir.

Görsel kültür terimini 1983 tarihli *The Art of Describing* adlı çalışmasında ilk olarak Svetlana Alpers kullanmaktadır. Sanat tarihi uzmanı olan Alpers, resim sanatı üzerine, özellikle Hollandalı sanatçıların yapmış olduğu eserlere odaklanarak, Michael Baxandall'a borçlu olduğunu söylediği görsel kültür kavramını ortaya atmıştır. Alpers (1986, s. 25), "Hollandada görsel kültür; toplumun yaşamının merkezinde yer almaktaydı. Gözün, kendini temsil etmenin merkezi bir aracı olduğu ve görsel deneyimin, özbilincin merkezi bir biçimi olduğu söylenebilir. Kraliçe Elizabeth'in

İngiltere'sinin kendisini en eksiksiz temsil ettiği arena tiyatro sahnesi, Hollandalılar için ise imgelerdir.” ifadelerini kullanmaktadır. Alpers, görsel kültür hakkında toplumun yaşamına etkisine, görme ve görünmenin temsil yeteneğine, imaj üretim araçlarının, kültürel kaynak olarak görsel beceriler merkezinde odaklanıldığı önce sürmektedir.

Bu noktada bahsedilen görsel kültür; postmodern kültürde görüntüsel deneyimin zenginliği ile yapılan gözlemleri analiz edebilme yeteneği arasındaki temasın yaratmış olduğu alanı içermektedir. Çeşitli görsel medya iletileri birbirinden bağımsız olarak çalışmış olmasına rağmen, gündelik hayatın her alanında bulunan küreselleşen görüntülerin yorumlanması gerekliliği, farklı alanlar odağında değerlendirmeyi de beraberinde getirmektedir. Bu bakımdan sanat tarihi, sinema, medya çalışmaları ve sosyoloji gibi farklı disiplinlerdeki düşünürler, gelişmekte olan bu çalışma alanını görsel kültür olarak tanımlamaktadırlar. Görsel kültür görsel bir arabirimde tüketicisinin bilgi, anlam ya da haz aradığı görsel olaylarla ilgilidir. Burada görsel teknoloji, yağlı boyadan televizyona ve internete kadar bakmak veya görüş vizyonunu zenginleştirmek için gereken tasarım araçları ile oluşturulmuş herhangi bir form olarak karşımıza çıkmaktadır (Mirzoeff, 1999, s. 3). Bu tanımlamalardan yola çıkarak günümüz dünyasında yaşanan teknolojik gelişmelerle paralel şekilde artan görselin artışı ve teknolojik yaratılan imajların yükselişiyle birlikte analiz ve yorumlama ihtiyacının farklı disiplinler üzerinden yapılma ihtiyacının karşılığı olarak görsel kültür yorumlanmaktadır. Dolayısıyla görselin egemenliğinde oluşan bu çalışma alanının kültürle olan ilişkisinde Barnard (2002, s. 34)'ın “görsel olan, insanlar tarafından üretilmiş, yorumlanmış ya da meydana getirilmiş, işlevsel, iletişimsel ve/veya estetik amacı olan her şey” yorumunu getirmiş, böylelikle insan eliyle, toplumsal kodları barındırarak elde edilen kültürel görsel çıktıları ifade etmektedir.

Mitchell (1994, s. 15), “görsel/resimsel dönemeç” terimiyle görsel kültürün doğuşunu ifade ederek *Resim Kuramı* (Picture Theory) kitabında durumu; kültürün yazılı kültür sürecinden görüntülü görsel kültüre dönüşmesi olarak ifade etmektedir. Mitchell (1994, s. 15), 20. yüzyılın ikinci yarısında bir ikileme karşılaşıldığını, birincisinin benzeri görülmemiş derecede yeni güçlü biçimlerin ortaya çıkması, video ve sibernetik teknolojisiyle, elektronik yeniden üretim çağındaki yanılsamalar ve görsel simülasyonlar yeni biçimlerin gelişimini, hızlandırırken; diğer taraftan görüntünün bu kadar egemen olmasının yarattığı korku ve endişenin ortaya çıkması olarak ifade etmektedir. Görüntülü kitle iletişim araçlarının günlük hayatın her anında yer aldığı bu dönemi kimi düşünürler; yazılı kültürden görüntülü kültüre geçiş, resme, imgeye dönüş ya da görsel kültür şeklinde tanımlamaktadır.

Freedman ve Stuhr (2004, s. 816)'a göre görsel kültürü imaj ve yapay halde oluşturulmuş görüntüler oluşturmakta, bu görüntüleri ise; kültürel kimliği oluşturan görsel kodlardan, yaratıcı görsel unsurlar, görüntülerden çıkartılabilecek anlamlar, yaygın teknoloji kullanımı aracılığıyla oluşan görüntü bolluğu ve farklı disiplinlerin görsel kültüre olan yaklaşımlarını içermektedir. Görsel kültür özellikle popüler kültür, yeni medya ve sosyal teori arasındaki ilişkiyi ele alan ve geçmişteki sanatsal oluşumların etkisinde oluşan yeni bir fikirdir (Tavin, 2005, s. 5). Televizyonla başlayan sürecin ardından akıllı mobil teknolojilerin ve diğer görsel medya araçlarının günlük yaşama bu kadar etki etmesi, görüntünün hâkim olduğu kültürel bir değişime neden olmaktadır. Post modern kültürün dinamiklerinde var olan yoğun görsel bombardıman; yeni imaj biçimleri, görsel simülasyonlar ve yeni görsel formlar yaratarak hem imajların hem de nesnelerin tüketimini hızlandırmaktadır. Bu durum imgenin bu kadar egemen olduğu bir ortamda korku ve endişeyi de beraberinde getirmekte, bahsi geçen görsel/resimsel dönemeci hatırlatmaktadır.

Görme becerisi, bilgi ve gerçeği elde etme noktasında diğer duylardan çok daha özel bir konuma sahiptir. Fakat görsel kültür ilerleyen süreçte imgenin üretiminde gerçekleşen yapısal değişimin bir sonucu olarak gerçekleşen dijital imge üretim teknikleriyle birlikte postmodern ya da hipermodern üretim mekanizmalarını da kapsamaktadır. Bu nedenle bir takım değişimler ve genel anlamda birbirine eklemlenen görsel kültürel unsurları içermektedir. Modern dijital imge/görsel üretim biçimlerinden nasıl bir toplumsal ilişkiler ağı oluşturulduğunu irdeleyen Debord (2017), görsel kültürün önemli ürünlerinden birinin *Gösteri* olduğunu ifade etmektedir. Debord (2017, s. 34-35)'e göre gösteri, *“bir imajlar toplamı değil, kişiler arasında varolan ve imajların dolayımından geçen bir toplumsal ilişkidir.”* Gösteri, aslında üretilen imajların tamamından ziyade bireyler arasında tercih edilen imajların yaratmış olduğu toplumsal dönüşümü tarif etmektedir. Ona göre; gösteri, ne bir görüntü dünyasının suis-timal edilmesidir ne de imajların kitlesel yayılma tekniklerinin ürünüdür. Gösteri daha ziyade somutlaşmış ve nesnelleşmiş bir dünya görüntüsüdür. Bu bakımdan gösteri, gerçek toplumun gerçekdışılığının temel noktasıdır. Gerek enformasyon ya da propaganda, gerek reklam ya da doğrudan eğlence tüketimi biçiminde olsun bütün özel biçimleriyle gösteri, toplumsal olarak hâkim olan yaşamın mevcut modelini oluşturmaktadır. Gösterinin dili hâkim olan üretimin işaretlerinden oluşur ki bunlar aynı zamanda bu üretimin nihai hedefleridir.

Gösteriyi üretilen imajların somutlaşmış hali olarak tanımlayan Debord'un bu fikrinden yola çıkarak günümüz dijital imge üretim tekniklerinin ardından oluşan toplumsal dönüşüm, kültürün nesnelleşmiş görüntüsü olarak açıklanabilir. Bu bakımdan oluşan kültürde yaşanan meta

bolluğuna Debord (2017, s. 50); gösterinin, “*metanın toplumsal yaşamı tümüyle işgal etmeyi başardığı andır. Görülebilir olan sadece metayla kurulan ilişki olmakla kalmaz, ondan başka bir şey de görülemez: Görülen dünya metanın dünyasıdır.*” şeklinde ifade etmektedir. Debord’un tanımladığı anlamıyla gösteri, kapitalist toplumun meta fetişizminin bir başka şekilde ifade edilmesidir. Gösterinin etkisi bu anlamda sahip olunan metalar üzerinden kurulan kimlik, ahlak ve bireyleri gündelik yaşamın gerçekliklerine ve olaylarına katılımını yabancılaştırıcı etkisidir. Gösteri, yaşamsal etkinliğin ürünü olan, değerlerin dışına çıkmak ve görüntüler/metalar dünyasının sunduğu hazır değerleri tüketmektir. Başka bir yönüyle gösteri, metalaştırılmış değerlerin bütünsel dolaşımı olduğu içindir ki, insanların metalar ve görüntüler vasıtasıyla kurdukları toplumsal ilişkiler, sitemine gönderir. Bu ilişkiler sistemi içerisinde bireyler arası belli bir etik yaklaşımdan çok sermaye birikiminin mantığına uyan bir maddeleşmiş etik söz konusudur (Köse, 2010, s. 341-344). Kültürün metalaşması görünüşte somut şeylerin benzeri imgelerini üretmektedir. Artık görüntüler, yaşamla bağı olmayan özerk imajlara dönüşmekte ve toplum tarafından bu görüntüler tercih edilmektedir. Bu bakımdan sanal evrenin yeni imgeler ve görüntüler merkezi olacağı öngörülen ve toplumsal olarak 21. yüzyılda bireyin yaşam pratiklerinin tümünü değiştireceği ön görülen metaverse, kültürün de metalaştığı yeni bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla metaverse kavramını, yaşanan değişimi anlamak, açıklamak ve kültürel etkilerini sistematik olarak incelemek ve oluşacak görüntü evreninin etkilerini değerlendirmek gerekmektedir.

3. Metaverse Kavramı

2010’lu yıllarda, Web 2.0 teknolojisiyle kullanıcı aktif hale gelmiş, bu durum toplumların dinamiğinin değişmesine neden olmuştur. Yaşanan değişim, genel anlamda dijital kültür olarak kavramlaştırılmakta ve hem internet teknolojisi ve sunduğu imkânlar hem de bireyler üzerindeki etkisi noktasında devam edeceği düşünülmektedir. Hâlihazırda tartışılan web 3.0, web 4.0 ve web 5.0 gibi yeni web sürümlerinin yanı sıra 2020’lerin ana paradigması olacağı ön görülen metaverse kavramının ise yaşanan dijital kültürel dönüşümün devamı niteliğindedir. İnternet teknolojisi ve dijitalleşmenin ilk adımları 1950’ler de birçok araştırmacının konuyla ilgili yapmış olduğu çalışmalar sonrası kaydedilen adımlarla ilgilidir. Bu dönem ve sonrasında kaydedilen teknolojik gelişmeler metaverse’in de öncülüğünü yapmıştır.

1950’li yıllardan bugüne teknolojik gelişmeleri kısaca özetleyecek olursak; yapay zeka teknolojisiyle başlamak gerekmektedir. 1936 yılında ilk elektronik dijital bilgisayarı tasarlayan kişi olan Alan Turing, 1950’lerde yapay zekânın; kendi geliştirmiş olduğu *Imitation Game* adını verdiği bir test ile tanımlanabileceğini ifade etmektedir (Turing, 1950, s. 433;

Chayko, 2018, s. 20). Yine 1950’lerde John McCarthy öncülüğünde bir grup bilim insanı da internetin olduğu interaktif bilgisayarlar geliştirmeye başlamış ve yapay zeka araştırmaları yaparak görsel algılama, ses tanıma, dama ve satranç oynama gibi eylemlerde bulunan bilgisayarlar geliştirmişlerdir (McCarthy, 1959, s. 77). Askeri faaliyetlerde kullanım amacıyla geliştirilen internet ise, 1970’li yıllarda ARPANET adıyla bugünkü kullanım haline evrilmeye başlamıştır. 1970’lerin sonuna gelindiğinde yavaş yavaş kişisel bilgisayar satışları başlamış ancak 1983 yılına gelindiğinde ABD nüfusunun sadece %10’u kişisel bilgisayara sahip olmuştur. 1989 yılında ise World Wide Web (WWW) olarak bilinen dünya çapında internet ağı, Tim Berners-Lee tarafından icat edilmiştir (Chayko, 2018, s. 22-26, Solanki ve Dongaonkar, 2016, s. 75). 20 Şubat 1990 tarihinde ARPANET projesi tamamen sonlandırılarak, internetin askeri çağı tamamen kapanmış sivil ağa geçilmiştir. 1993 Ekim ayında internete bağlı bilgisayar sayısı 2 milyondan fazladır (Ryan, 2019, s. 103). 2000’li yıllara gelindiğinde telefonlarda standart mesajlaşma, web tarama özelliği olan akıllı cihazlar ortaya çıkmış kablosuz mobil iletişim başlamış, 2004 yılında Dale Dougherty tarafından ise Web 2.0 bulunmuş böylelikle *Wikipedia* ve *Facebook* gibi erken çevrimiçi ağ dönemi gibi bilgi iletişim teknolojisindeki çeşitli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır (Ryan, 2019, s. 157-160).

Metaverse kavramını ise, ilk olarak 1992 yılında Neil Stephenson’un *Snow Crash* romanında geçmiş ve “meta” (anlam ötesi) ve “universe” kelimesinden kopartılarak türetilen “verse” evren, kısaca metalar evreni, ya da anlamlar ötesi evren olarak tanımlanmaktadır. Metaverse sistem olarak sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, yapay zekâ gibi yeni teknolojilerin kullanıldığı bireylerin avatarlarıyla yer aldığı sanal dünya olarak ifade edilmektedir (Duan, 2021, s. 153). Kimileri ilk metaverse’nin tarihini 1950’lere ve temel bilgisayarların yükselişini göstermekte, bireylerin farklı cihazlardan oluşan bir ağ üzerinden birbirleriyle tamamen dijital mesajlar paylaşabildikleri ilk zamanı temsil eden bilgisayarların ortaya çıkışını göstermektedir. Fakat çoğu araştırmacı metaverse’nün keşfini; 1970’lerde “Dungeons & Dragons” olarak bilinen metin tabanlı sanal dünya oyununun geliştirilmesi olarak ifade etmektedir. Oyuncular burada insan dillerine benzeyen metin tabanlı komutları kullanarak birbirleriyle etkileşim kurabilmektedirler (Ball, 2022, s. 13-14).

Son yıllarda Facebook, Microsoft, Epic, Roblox ya da Nvidia gibi birçok uluslararası şirketin CEO’su tarafından bahsedilen ve popüler olan metaverse, aslında 2007 yılında yayınlanan “*Metaverse Yol Haritası*” adlı çalışmada bahsedilmekte, gelecek 10 yıl içerisinde internetin “kullanıcılar açısından ister fiziksel alanlarda dolaşıyor olsun, ister sanal alanlarda gezinsin, insanların sürekli devam eden bir dijital bilgi seline daldıkları, böylece her şeyi kapsayan bir dijital oyun alanı” haline geleceği ön gö-

rülmekteydi (Smart, vd., 2007, s. 3). 2007’de hazırlanan bu çalışma bir hayal ürünü değil, o dönemde hâlihazırda geliştirilmekte olan teknolojilere dayandırılmaktaydı. Araştırmacılar, metaversal dünyanın dört ana senaryosunun; artırılmış gerçeklik (augmented reality), yaşam günlüğü (lifelogging), sanal dünyalar (virtual worlds) ve ayna dünyalar (mirror worlds) olduğunu belirlemişlerdir. 15 yıldan daha kısa bir sürede, önde gelen teknoloji şirketleri metaverse’yi artık bu senaryoları birleştirme ve gerçek dünyanın ötesinde bir dünya yaratma fırsatı olarak görmektedirler. Web 3.0 olarak adlandırılan metaverse’nin gelecekte nasıl bir yer olacağını ise kimse net olarak kestirememektedir (Kim, 2021, s. 141). Fakat Bibri ve Allam (2022, s. 715-716)’ya göre, metaverse; Yapay Zeka (AI), büyük veri, Nesnelerin Interneti (IoT), uç bilgi işlem, blokzincir, Dijital İkizler (DT), Sanal Gerçeklik (VR), Artırılmış Gerçeklik (AR), Karma Gerçeklik (MR) ve yüksek hızlı 5G ağları gibi temel teknolojilerin geliştirilmesindeki hızlı ilerleme ile mümkün olacaktır.

2020 yılından beri teknoloji dünyasının ilgisini çeken metaverse kavramı gerçek insanların avatarlarının yaşadığı üç boyutlu bir sanal dünya olarak tanımlanmaktadır (Kim, 2021, s. 141). Diaz (2020, s. 95)’a göre ise metaverse’nin üç temel özelliği bulunmaktadır. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

Etkileşim: Kullanıcı başkalarıyla iletişim kurabilir ve metaverse ile etkileşime girebilir. Bu durum, davranışlarının nesneler ve diğer kullanıcıların davranışları ve görüşleri üzerinde bir etkiye sahip olabileceği anlamına gelir. Bu durum ancak sanal dünya içerisinde Instagram, Snapchat vb. bir sosyal medya ağının kullanılmasıyla gerçekleştirilebilir fakat bu uygulamaların kişisel veya küresel etkileşim olanaklarını genişletmesi gerekmektedir.

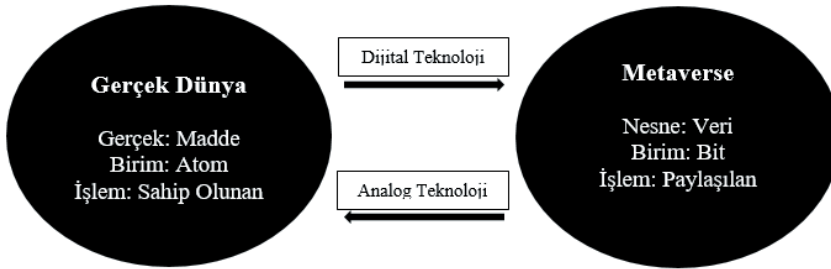
Fiziksel var olma: Kullanıcılar avatarlarla temsil edilmektedir. Fiziksel var olma; belirli yasalara tabi olduğu ve sanal dünyada sınırlı kaynaklara sahip olduğu için sınırları olan o alanda avatarının varlığından ibarettir.

Kalıcılık: Program, üyeleri bağlı olmasa bile çalışmaya ve gelişmeye devam eder. Ayrıca, konum, konuşmalar vb. şeyler kaydedilir ve kullanıcı sanal dünyaya yeniden bağlandığında geri alınır. Gelecekte avatarlar, kullanıcılarından öğrendiği ve bağlantısı kesilmişken sanal dünyada aldığı kararlar yapay zekâ ile bütünleşerek uygulanacaktır.

Metaverse, gerçekliğin sanal dünya ile genişletilerek zenginleştirilmesidir. Bu zenginleştirme gerçek dünya ile sanal ortam arasında etkileşimin olduğu bir ortam olarak; kullanıcıların da etkileşimini artırdığı, avatarlarla var olunan ve sürekliliği olan bir alan olarak düşünülmektedir. Mystakidis (2022, s. 486)’e göre metaverse, fiziksel gerçekliği dijital sa-

nallıkla birleştiren sürekli, kalıcı ve çok kullanıcıli bir ortam olan gerçeklik sonrası evreni ifade etmektedir. Sanal ortamlar, dijital nesneler ve sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) gibi insanlarla çok duyulu etkileşimi mümkün kılan teknolojilerin yakınsamasına dayanmaktadır. Metaverse, sosyal ağların birbirine bağlı olduğu bir ağ olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle gerçek zamanlı ve dinamik etkileşimi mümkün kılan kusursuz bir kullanıcı iletişimi sağlamaktadır. Bu özellikleri ile metaverse, çeşitli verilerle geliştirilmiş ve etkileşimi yüksek bir sanal alan olarak tanımlanabilir.

Şekil 1. Gerçek Dünya ile Metaverse Arasındaki İlişki

Kaynak: Jeon, H., J., Youn., H., C., Ko., S., M. & Kim, T., H. (2021). *Blockchain and AI Meet in the Metaverse*. (Ed.; Tiago M. Fernández-Caramés and Paula Fraga-Lamas), *Advances in the Convergence of Blockchain and Artificial Intelligence*, DOI: 10.5772/intechopen.99114.

Jeon vd., (2021, s. 2-3)'nin değerlendirmesi, gerçek dünya ile metaverse arasındaki yakınsamayı ifade ederken, gerçek dünya maddeden yapılmış, en küçük yapı taşı atom olan ve işlem ya da eylemin sahip olunan şey üzerinden gerçekleştiği bir alandır. Metaverse ise veriden oluşturulan, en küçük yapı birimi bit olan ve işlem hacmi sistem üzerinde paylaşılanın üzerinden oluşturulduğu bir alan olarak tanımlanmaktadır. Gerçek dünyayı taklit eden metaverse'de politik, ekonomik, sosyal ve kültürel konularda etkileşim yaşanabilmektedir. Bu bakımdan metaverse, gerçek dünyada tam anlamıyla başarılabilenlere alternatif bir dünya sunmaktadır. Smart vd., (2007, s. 4)'e göre; "Metaverse, sanal olarak geliştirilmiş fiziksel gerçekliğin ve fiziksel olarak kalıcı hale getirilmiş sanal alanın yakınsamasıdır. Kullanıcıların her ikisini de deneyimlemelerine izin verirken, her ikisinin bir birleşimidir". Metaverse, fijiital olarak adlandırılan ve hem yaşanan ve canlandırılan bir ortam hem de dijital ve fiziksel alanlar arasında sınırsız arayüzler yaratan bir tür paradokstur (Gaggioli'den aktaran, Van Der Merwe, 2021, s. 3). Metaverse kavram olarak fijiital denilen artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik, karma gerçeklik gibi çeşitli teknolojilerden faydalanarak oluşturulan fiziksel alanla sanal ortamın birleştiği ve

kullanıcıların avatarlarıyla yer aldığı yeni bir mekân olarak açıklanabilir. Metaverse'nin ortaya çıkış biçimlerini etkilemesi muhtemel bir spektrumda iki anahtar süreklilik seçmişlerdir: Artırma (Augmentation) ve Simülasyon (Simulation). Artırmadan simülasyona giden bu spektrumda, dahili (kimlik odaklı) ve harici (dünya odaklı) etkilerden söz etmektedirler. Bu dört kavram aşağıdaki gibi açıklanmaktadır (Smart vd., 2007, s. 5):

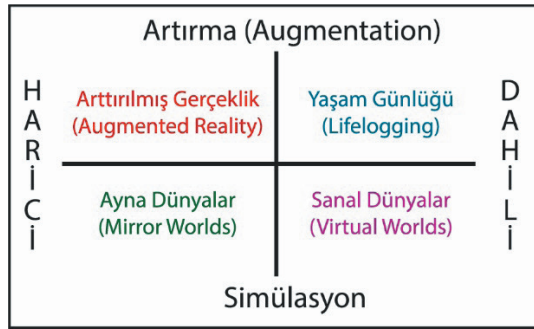
Artırma (Augmentation), mevcut gerçek sistemlere yeni yetenekler ekleyen teknolojileri ifade etmektedir. Metaverse bağlamında bu durum, bireylerin fiziksel çevre algılarına yeni kontrol sistemi müdahaleleri ve bilgiler ekleyen teknolojiler anlamına gelmektedir.

Simülasyon, gerçekliği (veya paralel gerçeklikleri) modelleyen ve tamamen yeni ortamlar sunan teknolojileri ifade etmektedir. Metaverse bağlamında bu durum, etkileşim için yer olarak simüle edilmiş (sandbox vb.) dünyalar sağlayan teknolojiler anlamına gelmektedir.

Dahili etkiler, bireyin veya nesnenin kimliğine ve eylemlerine içsel olarak odaklanmaktadır. Metaverse bağlamında bu durum, kullanıcının (veya yarı akıllı nesnenin) sahip olduğu teknolojiler anlamına gelmektedir: ya bir avatar/dijital profil kullanımı yoluyla ya da sistemde bir aktör olarak doğrudan görünüm yoluyla çevrede temsilcisi olduğu teknolojiler anlamına gelmektedir.

Harici etkiler ise, genel olarak dünyaya odaklanmaktadır. Metaverse bağlamında kullanıcının yaşam alanı hakkında bilgi ve kontrol sağlayabilmesi anlamına gelmektedir. Bu da Sandbox çerçevesinde mümkün olabilmektedir.

Şekil 2. Metaverse Çeşitliliğinde Etkileşim Döngüsü

Kaynak: Smart, J., Cascio, J., & Paffendorf, J. (2007). Pathways to the 3D Web: A Cross-Industry Public Foresight Project. Metaverse Roadmap, <https://www.metaverseroadmap.org/MetaverseRoadmapOverview.pdf>

Etkileşim döngüsü incelendiğinde simülasyon ve artırma sürekliliklerinin birbirini beslediği ve yine sürekli olarak dahili ve harici etkiler ile

şekillendirildiği görülmektedir. Tasarlanan bir metaverse içerisinde kullanıcıya sunulan kontrol yelpazesi, kullanıcının etkileşimini artıracak gibi, sunulan gerçekçi ortam ve sosyal olanaklar da metaverse tartışmalarındaki “gerçekçi” olma durumu ile direkt ilişkili olarak harici ve dâhili etkiler ile tekrar tekrar pekiştirilmektedir. Döngü incelendiğinde tasarlanan metaverse’de kullanıcı; bilgi ve kontrollere hâkim etkileşim oranı yüksek, benliğini ve dünya görüşünü istediği şekilde temsil edebilecek alt yapıya sahip bir deneyim yaşayabilmektedir. Bunun olabilmesi için ise, söz konusu metaverse’in kullanıcılarına yukarıda sayılan tüm edinimleri gerçekleştirebileceği ve sürekli olarak yenilenen bir teknolojik alt yapı sunması gerekmektedir (Güdüm ve Erdiñ, 2022, s. 208).

Metaverse’de simülasyon ve artırma bileşenlerinin dahili ve harici etkenler ile etkilendiği ve yarattığı gerçeklik alanlarıyla hem fiziksel gerçekliğin yansımasını ve fiziksel gerçeklikten ayrı oluşan sanal ortamı hem de her ikisinin bileşimiyle oluşan fijital ortamın bir formunu yansıtmaktadır. Bu ortamın kullanıcıları; yaşayacakları deneyim sonrası başka türden bir gerçeklik algısına sahip olacak ve yaşamlarının geri kalanını bir karma evren içerisinde şekillendireceği söylenebilir.

Metaverse, her ekonomiyi ve endüstriyi etkileyen hiper bağlantılı, akıllı yeni bir teknoloji kullanarak fiziksel, dijital ve biyolojik dünyaları birleştiren 3 boyutlu bir dünya olarak tanımlanabilir. Bu nedenle fiziksel, artırılmış ve sanal gerçeklik arasında entegre bir hizmettir. Metaverse’deki kullanıcılar dijital kimliklerini kullanarak kendilerini ifade edebilirler. Metaverse, avatarlar gibi dijital kimlikler aracılığıyla siyasetin, ekonominin, toplumun, kültürün hem gerçek hem de gerçekdışı olarak bir arada bulunduğu canlı ve oyun tipi bir sanal dünya anlamına gelmektedir. Yapay zeka (AI), sanal gerçeklik (VR) gibi teknolojilerin gelişmesiyle birlikte, artırılmış gerçeklik (AR), Nesnelerin İnterneti (IoT), Blockchain, Non-Fungible Token (NFT) ve metaverse hizmetlerini uygulayan diğer teknolojiler, sanallık ve gerçekliği birleştirerek yeni bir deneyim düzeyi sağlayan metaverse uygarlığına geçişe hazırlanmaktadır (Lee, 2022, s. 2). Metaverse, fiziksel gerçekliği dijitalle birleştiren sürekli ve kalıcı olan, kullanıcıların avatarlarıyla yer aldığı bir ortamdır. Bu noktada yapay zeka, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik ve karma gerçeklik vb. sanal destekleyen teknolojiler aracılığıyla dijital nesnelerin bireylerle etkileşimde bulunmasına yardımcı olan teknolojilerin yakınlaşmasına neden olmaktadır.

Bu bakış açısıyla oluşturulan ve internet üzerinden yayınlanan sanal bir dünyanın simülasyonu olan *Second Life* adlı oyun 2003 yılında Linden Research firması tarafından geliştirilmiş, metaverse ortamını destekleyen ilk fikirlerdendir. Kullanıcılar, internet bağlantısı üzerinden 3 boyutlu sanal dünyaya bağlanarak insan, hayvan, robot veya melez formlarda avatarlarıyla yer almaktadır. Kullanıcılar avatarlarını kendileri kontrol ederek,

evrende dolaşır, çevreleriyle ve diğer avatarlarla etkileşime girerler. Kullanıcılar ortamda önceden belirlenen görev ya da amaçlar doğrultusunda yer alıp bu görevleri yerine getirmeyi amaç edinmeksizin, kendi amaç ve yaşamlarını oluşturup çok yönlü ve çok amaçlı sanal bir dünyada karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada klasik oyun anlayışının tersine Second Life ve benzeri metaverse denemelerinde, evrenin tüm etkileşimsel ve davranışsal yapısı tamamen kullanıcılar tarafından oluşturulmaktadır (Tasa, 2009, s. 10-11). *Second Life*, kültürel bir arayüzdür. Sadece kendi görsel kültürünü yaratmakla kalmaz, aynı zamanda içinden geldiği kültürü de yansıtmaktadır. Avatarlar, siber uzayda görsel kültür yaratılmasına bir örnektir. Kullanıcılar kendi avatar görünümlerini ve kıyafetlerini oluşturarak *Second Life*'i yalnızca fantezi oyunlarına izin veren teknolojik bir platform değil, aynı zamanda insanlar ve teknolojilerin etkileşimini içeren kültürel bir arayüz haline getirmektedir (Liao, 2008, s. 88). *Second Life*'de kullanıcılar, avatarlarını kendileri yönlendirerek fiziksel nitelikler kazandırabilir ardından meslek sahibi edebilir, para kazanabilir, sosyalleşebilirler. Kullanıcılar oyunda eğitim faaliyetleri, kültür ve sanat etkinlikleri, mesleki organizasyon gibi birçok eylemi sanal halde düzenleyebilirler. Bu durum kullanıcıların birbirleriyle iletişim kurmasını ve böylece dijital ortamda görsel bir kültürel deneyim yaşanmasına olanak sağlamaktadır.

Sonuç

Teknolojik gelişmelerin sonucunda bireylerin hayatlarında yaşanan dijital dönüşüm süreci, dünya genelinde etkisini göstermektedir. Sosyal ve ekonomik olarak tüm yaşam pratiklerinin değişmesine neden olan dijital dönüşüm toplumların kültürel anlamda farklılaşmasına neden olmaktadır. Teknolojide yaşanan bu değişimin etkileri bireyler için temel bir ihtiyaç olan iletişim eylemine de etki etmektedir. İletişim teknolojileri olarak kavramlaştırılan ve iletişim eylemine teknik olarak yardım eden her araç gün geçtikçe gelişmekte ve ortaya çıkan her araç ya da uygulama daha kolay, hızlı ve işlevsel olmasıyla birlikte her geçen gün daha gerçekçi bir ortam haline gelmektedir.

Henüz metaverse, çok yeni bir terim olup gelişim aşamasındadır. Fakat içerisinde artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik, karma gerçeklik, yapay zeka, 5G internet hızı vb. birçok yeni teknolojiyi içinde barındıracağı belirtilmektedir. Teknolojik yakınsamanın en önemli örneği haline gelen metaverse, yaratmış olduğu sanal evrenle birlikte kültürel değişime de neden olacaktır. Teknolojik gelişmelerin yarattığı etkiyle yaşanan dijital kültüre, oluşturacağı simülasyon dünya ile yeni bir görsel kültür oluşturacağı öngörülmektedir.

Metaverse bireye dair tüm pratikleri etkileyen, gelişim gösterdikçe insanların tüm duyu organlarını uyarak kapasiteye sahip, gerçeklik algı-

sını yenileyecek, gerçek dünyaya ait tüm süreçleri bu evrende gerçekmişçesine simüle edebilen bir platforma dönüşmektedir. Bu durum kullanıcıların sanal görüntülerle kaplı bu evrende, fiziksel dünyanın bir uzantısı ya da paralel başka bir dünyaymış gibi gerçek deneyimler yaşıyormuş hissini yaratmaktadır. Bir gerçeklik olarak algılanması istenen görüntü olarak simülakr, gerçek olmayan bir şeyi gerçekmiş gibi sunan simüle etme süreci ve bir araç, makine, sistem ya da olguya özgü işleyiş biçiminin incelenme, gösterilme amacıyla bir bilgisayar programı ile yapay olarak yeniden üretilmesini sağlayan simülasyon kavramından oluşmaktadır (Baudrillard, 2017, s.7). Simülasyon; bir şeyin kopyalanarak yeniden üretilmesinin yanı sıra herhangi bir gerçekliği olmayan bir şeyin sonsuz sayıda üretilmesi anlamına gelmektedir ve böylece “gerçek” olarak algılanan her şeyi kendi kökeninden uzaklaştırıp hipergerçeğe dönüştürmektedir. Metaverse, tam olarak Baudrillard’ın bahsetmiş olduğu simülasyon bir evrene karşılık gelmektedir. Yaratılan hipergerçek dünya, bireylerin gerçeklik algısını yitirmesine ve oluşturulan görüntüler evreninde yeni bir kültürel deneyimi tecrübe etmesine neden olmaktadır. Bu görüntüler evreninde fiziksel dünyanın yeniden üretilmesi ve oluşturulan avatarların, hem dijital kültüre hem de görsel kültüre etkisi olacaktır. Bu bakımdan yaşadığımız dijital ve görsel kültürün etkilerini arttırarak başka bir durumla tezahür edeceğini ön görmek mümkündür. Bauman’ın tanımladığı akışkan toplumun sibermekan’da yoğun grafiksel görüntünün tasarlandığı bu ortamda bireylerin dijital ve görsel kültür olarak adlandırılan iki nosyona karşı algılamalarının pozitif yönde olacağı ve bu kültürel farklılığın fiziksel alana taşıacağı düşünülmektedir. Artık bu kültürel durumun dijitalin fiziksel alana olan etkisi olarak ifade etmenin yanı sıra metaverse evreninde oluşturulan görüntüsel dijital evrende yer alan kullanıcılar arasında farklı bir etkileşimin yaşanmasına da neden olacağı düşünülmektedir. Bireylerin artık dijital dünyada var olan avatarlarının görüntüleri üzerinden yeni bir görsel yarışın içerisinde olacağı bu durumun fiziksel dünyada da kendisini göstereceği ön görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alpers, S. (1983). *The Art of Describing: Dutch Art in the Seventeenth Century*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ball, M. (2022). *The Metaverse: And How It Will Revolutionize Everything*. New York: Liveright Publishing Corporation.
- Barnard, M. (2002). *Sanat, Tasarım ve Görsel Kültür*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Baudrillard, J. (2017). *Simülakrlar ve Simülasyon*. (Çev.: Oğuz Adanır). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Bauman, Z. (2015). *Akışkan Modern Dünyada Kültür*. (Çev.: İhsan Çapcıoğlu ve Fatih Ömek). Ankara: Atıf Yayınları.
- Bauman, Z. (2018). *Kuşatılmış Toplum*. (Çev.: Akın Emre Pilgir), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme*. (Çev.: Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bibri, S. E., & Allam, Z. (2022). The Metaverse as A Virtual Form of Data-Driven Smart Urbanism: on Post-Pandemic Governance through the Prism of the Logic of Surveillance Capitalism. *Smart Cities*, 5(2), p.715-727.
- Castells, M.(2008). *Ağ Toplumunun Yükselişi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chayko, Mary. (2018). *Süper Bağ(lantı)lı, İnternet, Dijital Medya & Tekno – Sosyal Hayat*. (Çev.: Berkan Bayındır, Deniz Yengin, Tamer Bayrak) İstanbul: Der Yayınları.
- Creeber, G. & Martin, R. (2011). *Digital Cultures*. Berkshire: Open University Press & McGraw- Hill Education.
- Debord, G. (2017). *Gösteri Toplumu*. Yedinci Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Deuze, M. (2005). Participation, Remediation, Bricolage: Considering Principal Components of a Digital Culture. *The Information Society*, 22(2), pp. 63-75.
- Díaz, J. E. M., Saldaña, C. A. D., & Ávila, C. A. R. (2020). Virtual World as a Resource for Hybrid Education. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)*, 15(15), pp. 94–109. DOI: [10.3991/ijet.v15i15.13025](https://doi.org/10.3991/ijet.v15i15.13025).
- Duan, H., Li, J., Fan, S., Lin, Z., Wu, X., & Cai, W. (2021). Metaverse for Social Good: A University Campus Prototype. In *Proceedings of the 29th ACM International Conference on Multimedia*. p.153-161.
- Freedman, K., & Stuhr, P. (2004). Curriculum Changes for the 21st Century: Visual Culture in Art Education. In E. Eisner & M. Day (Eds.), *Handbook of Research and Policy in Art Education*. pp. 815-828, Reston, VA: The National Art Education Association.

- Gençalp, H. (2019). Görsel Kültür, Çoklu Okuryazarlık ve Çoklu Biçimlilik Bağlamında Sosyal Medya İletileri. *Global Media Journal TR Edition*, 10 (19), pp. 52-75.
- Gere, C. (2008). *Digital Culture*. Expanded Second Edition. London: Reaktion Books.
- Güdüm, S. ve Erdinç, E., D. (2022). Metaverse Kapsamında Oyun-içi Reklam Uygulamaları: Sandbox Alpha 2 Örneği. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 41 ss. 203-233, DOI: 10.17829/turcom.1121686.
- Güzel, E. (2016). Dijital Kültür ve Çevrimiçi Sosyal Ağlarda Rekabetin Aktörü: “Dijital Habitus”. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4(1), ss.82-103.
- Jenkins, H. (2018). *Cesur Yeni Medya: Teknolojiler ve Hayran Kültürü*. (Çev.: Nihan Yeğengil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Jeon, H., J., Youn., H., C., Ko., S., M. & Kim, T., H. (2021). Blockchain and AI Meet in the Metaverse. (Ed.; Tiago M. Fernández-Caramés and Paula Fraga-Lamas), *Advances in the Convergence of Blockchain and Artificial Intelligence*, DOI: 10.5772/intechopen.99114.
- Kim, J. (2021). Advertising in the Metaverse: Research Agenda. *Journal of Interactive Advertising*, 21(3), p.141-144.
- Köse, H. (2010). *Medya ve Tüketim Sosyolojisi*. Ankara: Ayraç Kitap.
- Lee, C. W. (2022). Application of Metaverse Service to Healthcare Industry: A Strategic Perspective. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(20), DOI: [10.3390/ijerph192013038](https://doi.org/10.3390/ijerph192013038).
- Liao, C. L. (2008). Avatars, Second Life, and New Media Art: The Challenge for Contemporary Art Education. *Art Education*, 61(2), p. 87-91, DOI: 10.1080/00043125.2008.11651148.
- Link: <https://wearesocial.com/uk/blog/2022/07/the-global-state-of-digital-in-july-2022/>, E.T: 29.12.2022.
- McCarthy, J. (1959). Programs with Common Sense. In Mechanisation of Thought Processes, *Proceedings of the Symposium of the National Physics Laboratory*, p.77–84, London.
- Miller, V. (2011). *Understanding Digital Culture*. London: SAGE Publications.
- Mirzoeff, N. (1999). *An Introduction to Visual Culture*. London: Routledge.
- Mitchell, W. J. T. (1994). *Picture Theory*. Chicago: University of Chicago.
- Mystakidis, S. (2022). Entry Metaverse. *Encyclopedia*, 2, p.486–497, DOI: 10.3390/encyclopedia2010031
- Oliveira, B., G., Liboni, L., B., Cezarino, L., O., Stefanelli, N., O., & Miura, I., K. (2020). Industry 4.0 in Systems Thinking: From a Narrow to A Broad Spectrum. *System Research and Behavioral Science*, 37: 593–606.

- Ryan, J. (2019). *İnternetin Geçmişi ve Dijital Gelecek*. (Çev.: Birsen Keleş). Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Smart, J., Cascio, J., & Paffendorf, J. (2007). Pathways to the 3D Web: A Cross-Industry Public Foresight Project. *Metaverse Roadmap*, <https://www.metaverseroadmap.org/MetaverseRoadmapOverview.pdf>.
- Smith, P. (2007). *Kültürel Kuram*. İkinci Basım, İstanbul: Babil Yayınları.
- Solanki, R., M. & Dongaonkar, A. (2016). A Journey of Human Comfort: Web 1.0 to Web 4.0. *International Journal of Research and Scientific Innovation (IJRSI)*, 3(9), p.75- 78.
- Tasa, U., B. (2009). İçeriği Kullanıcılar Tarafından Oluşturulan 3 Boyutlu Sanal Dünyalarda Sanat ve Mimari Tasarım: Second Life® Üzerine Bir Vaka Çalışması. Yüksek Lisans Tezi, TC. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat ve Tasarım Ana Sanat Dalı İnteraktif Medya Tasarımı Yüksek Lisans Programı, İstanbul.
- Tavin, M., K. (2005). Opening Re-Marks: Critical Antecedents of Visual Culture in Art Education. *Studies in Art Education, A Journal of Issues and Research*. 47(1), p.5-22.
- Turing, M., A. (1950). Computing Machinery and Intelligence. *Mind*, 59(236), p.433-460.
- Van Der Merwe, D. (2021). The Metaverse as Virtual Heterotopia. *3rd World Conference on Research in Social Science*. Vienna, Austria.
- Van Dijk, J. (2018). *Ağ Toplumu*. İstanbul: Kafka Yayınları.
- Yücel, R. (2017). Yazılı Kültür–Dijital Kültür Bağlamında Mesajın Değişen Yapısı (Örnek Olay: Ana Britannica Ansiklopedisi ile Ekşi Sözlük Karşılaştırması). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Anabilim Dalı, Antalya.

BÖLÜM 5

SAĞLIKLI YAŞAM PAZARLAMASI ÇERÇEVESİNDE OUTDOOR GİYİM MARKALARININ İLETİŞİM STRATEJİLERİNE BAKIŞ

Merve ÇELİK VAROL¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Beykent Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-0698-929X

GİRİŞ

Günümüzde sağlıklı yaşam pazarlaması, sağlığına dikkat eden ya da sağlık konusunda bilinçli tüketicilere hitap eden önemli iletişim çalışmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle kent yaşamında yüksek sosyo-ekonomik statüye sahip olan bireyler arasında önemli bir konu haline gelen “sağlıklı ve zinde yaşam” kavramının çeşitli sağlık ürünlerine, sağlıklı yiyeceklerle, sağlık temalı giysilere, sağlık hizmetlerine olan talebi artırdığı bilinmektedir. Bu bağlamda güncel bir konu olarak karşımıza çıkan “sağlıklı yaşam pazarlaması” kavramından bahsetmek mümkündür. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve kullanımının yaygınlaşması, sosyal ağlarda var olan akımlar ve yeni eğilimler söz konusu sağlıklı yaşam alanındaki farkındalığı artırmakla kalmamış aynı zamanda sağlıklı beslenme, spor, stres yönetimi, sağlık temalı giyim tarzının da pazarlanmasına katkı sağlamıştır. Sağlıklı yaşam tarzına yönelik farkındalığın artması ve tüketicilerin konu ile ilgili bilinçlenmesi sağlıklı yaşam pazarının genişlemesini sağlamış ve tüketicilere sağlık ile ilgili proaktif davranmalarına katkı sağlamıştır. Günümüzde tüketiciler fiziksel ve zihinsel sağlıklarını koruyabilmek adına spor salonlarına gitmekte, egzersiz ve yoga yapmakta, vegan yiyecekler tüketmekte, outdoor giysiler giyerek yürüyüş ve koşular yapmayı bir yaşam tarzı haline getirmeyi amaçlayabilmektedir. Günümüzde doğal ve organik gıda ürünlerine verilen önemin artması, her geçen gün sayısı artan spor salonlarına talep gösterilmesi, yoga ve pilates gibi sağlıklı yaşam merkezlerinin yaygınlaşması, sağlık sigortalarına yönelik talebin artması; meditasyon, akupunktur gibi alternatif sağlık yöntemlerinin yaygınlaşması, sağlıklı yaşam merkezlerinin ve otellerinin artış göstermesi (spa & wellness), yaşlanma karşıtı güzellik ürünlerinin kullanımının artması, outdoor ve spor ürünlerinin günlük yaşamda sıklıkla kullanılması gibi nedenlerden dolayı “sağlıklı yaşam pazarlaması” postmodern bir pazarlama anlayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sağlık iletişimi ve sosyal pazarlama izleğinde de değerlendirilebilecek olan söz konusu kavramın yaygınlaşmasında sivil toplum örgütlerinin, medyanın, kanaat önderlerinin, pazarlama uzmanlarının önemli bir rol oynadığı söylenebilmektedir. Bununla birlikte son yıllarda kullanımı ve kullanıcı sayısı artan outdoor ürünlerin pazarlama çalışmalarında yeni nesil kanaat önderleri olarak adlandırılan etkileyicilerin (influencer) ve sosyal pazarlamanın etkisinin de söz konusu olduğu ifade edilebilmektedir. Günümüzde outdoor ürün tüketicileri yalnızca doğa yürüyüşü ve kaya tırmanışı yapan, dağcılık sporu ile ilgilenen, kayak yapan tüketiciler tarafından satın alınmamaktadır. Dolayısıyla sağlıklı yaşam pazarlamasının içinde güncel bir konu olarak karşımıza çıkan outdoor markaların iletişim çalışmalarına yönelik bir inceleme gerçekleştirmek bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, bu çalışmanın amacı günümüzde önemli

bir pazar haline gelen outdoor markaların pazarlama stratejilerini güncel örnekler üzerinden içerik analizi yöntemini kullanarak analiz etmektir.

Sağlık İletişimi ve Sosyal Pazarlama Perspektifinden Sağlıklı Yaşam Pazarlaması

İçerisinde bulunduğumuz postmodern çağda bireylerin ya da halkın sağlığını korumaya ve yaşam kalitesini artırmaya yönelik kişilerarası ve örgütsel/kurumsal iletişim faaliyetleri olarak karşımıza çıkan “sağlık iletişimi” nin önemli halkla ilişkiler faaliyetleri olduğu bilinmektedir.

2010 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde gerçekleştirilen “Healthy People” isimli araştırmaya göre araştırmacılar sağlık iletişiminin hastalıkların önlenmesi, sağlıklı yaşamın bir hayat tarzı haline getirilmesi için katkı sağlayan önemli bir farkındalık konusu haline geldiğini belirterek; sağlık uzmanı- hekim- hasta ilişkilerini, bireylerin sağlıklı yaşam konusunda bilinçlenmelerini sağlayan iletişim kampanyalarının düzenlenmesi, halk sağlığı mesajları ve iletişim çalışmalarının düzenlenmesi, bireysel ve halk sağlığı risklerinin ortaya konulması, kültürde sağlık imgeleri konusunun irdelenmesi, halk sağlığı ve sağlık sistemlerine erişim noktasında oldukça önemli bir rol üstlendiğini ortaya koymuşlardır (Ishikawa ve Kiu-chi, 2010, s. 1). Bu bağlamda güncel ve etkili bir halkla ilişkiler çalışması olarak sağlık iletişimi, önemli sağlık sorunları hakkında ya da sağlıklı yaşam ile ilgili bireysel, kurumsal, kamusal anlamda bireyleri doğru bir biçimde bilgilendirme sanatı şeklinde tanımlanabilmektedir (Feeley ve Chen, 2013, s. 2). İçerisinde bulunduğumuz iletişim çağında bireyler pek çok sağlık iletişimine maruz kalmaktadır. Söz gelimi; konvansiyonel ve dijital medyada yer alan sağlık programları, açık hava reklam iletileri, broşürler gibi araçlar kullanılarak sağlık ile ilgili bilgiler, haberler ve kampanyalar kamuoyu ile paylaşılmaktadır (Koçak ve Bulduklu, 2010, s. 6). Dolayısıyla kitle iletişim araçlarının sağlık iletilerini halk ile paylaşabilmeleri adına önemli bir rol üstlendiklerini ifade edebilmek mümkündür. Örneğin, televizyon programları sağlıklı yaşam ile ilgili bilgilerin hızlı bir biçimde kitleler ile paylaşılabilmesi, öğretilbilmesi adına kullanılan etkili bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda sağlık iletişiminde kitlelerin ihtiyaçlarının, beklentilerinin, inançlarının, tabularının, tutumlarının, yaşam tarzlarının anlaşılması önem arz etmektedir (Schiavo, 2007, s. 6). Özellikle sağlık konusunda bilinçlenmek isteyen, farklı yaşam tarzlarına yönelen tüketicilerin ve organik ile doğal yaşam söylemlerinin artış gösterdiği günümüzde sağlıklı yaşama dair iletişim çalışmalarının dikkat çektiği bilinmektedir.

Sosyal pazarlama çerçevesinde ele alınabilecek olan söz konusu kavram günümüzde postmodern tüketicileri ilgilendirebilecek konuların başında gelmektedir. Sosyal pazarlama, toplumsal olarak fayda sağlayabile-

cek, tutum ve davranış değişikliği yaratabilecek programlar tasarlamak ve uygulamak, halk sağlığı konusunda pazarlama iletişimini kullanabilecek çalışmalar gerçekleştirmek anlamına gelmektedir (Grier ve Bryant, 2004, s. 319). Dolayısıyla sosyal pazarlamanın halk sağlığı konusunda kullanılması önem arz etmektedir. Diğer bir deyişle, sağlık iletişimi son yirmi yılda hızla değişerek kamu hizmetinin tek boyutlu tanımlamasından “sosyal pazarlama” adı verilen başarılı teknikler ile halka seslenen sofistike bir yaklaşıma dönüşmüştür (Weinreich, 2006, s. 1). Tüketici odaklı olan söz konusu yaklaşım, “araştırma” ve “değerlendirme” süreçlerini kapsayan geniş bir yaklaşımı ifade etmektedir. İlk kez 1972 yılında Philip Kotler tarafından tanımlanan söz konusu kavram, pazarlama kavramı içerisinde toplumsal açıdan sorumlu ve etik bir model vaad etmiştir (Crane ve Desmond, 2002, s. 548). Diğer bir deyişle, sosyal pazarlama yalnızca pazarlama uzmanlarına ya da kurumlara fayda sağlamak için değil asıl olarak kamuya ve hedef kitleye fayda sağlayabilmek adına gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda sosyal pazarlama, klasik pazarlama için vazgeçilmez olan “ürün”, “dağıtım”, “fiyatlandırma”, “tutundurma” karmasına ek olarak “halk”, “ortaklık”, “politika”, “ekonomik konular” biçiminde de ele alınmaktadır (Weinreich, 2006, s. 2):

-Halk: Sosyal pazarlamanın hedef kitlesi oldukça geniş olduğundan birincil ve ikincil hedef kitleye hitap edecek biçimde iletişim mesajları üretmek önemli görülmektedir.

-Ortaklık: Sağlık konusunun ve toplumsal konuların oldukça karmaşık olması nedeniyle farklı kurum ve kuruluşlar ile işbirliği yapmak ve benzer hedefler doğrultusunda gelişim göstermek sosyal pazarlamanın temel amaçları arasında yer almaktadır.

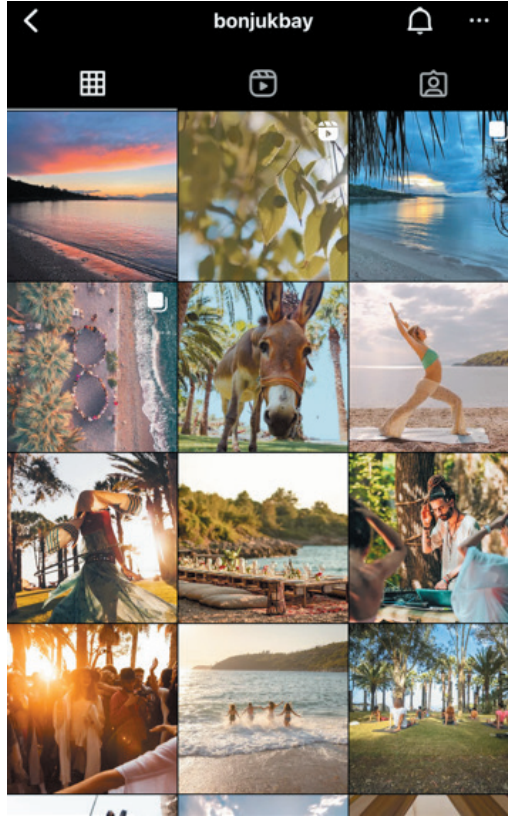
-Politika: Sosyal pazarlama çalışmaları, bireylerin tutum ve davranışlarının değiştirilmesinde etkin bir rol oynayabilmekte ancak uzun vadede tasarlanmadığı ya da uygulanmadığı sürece bu çalışmaları sürdürmenin oldukça zor olduğu ifade edilebilmektedir. Dolayısıyla, bu gibi durumlarda genellikle politika değişikliğine gidilmekte ve medya programları bir sosyal pazarlama programının etkili bir tamamlayıcısı haline gelebilmektedir.

-Ekonomik Konular: Sosyal pazarlama çalışmaları geliştiren çoğu kuruluş; vakıflar, devlet hibeleri veya bağışlar gibi kaynaklar tarafından sağlanan fonlarla çalışmaktadır.

Günümüzde etkili ve etkin bir biçimde kullanılan sosyal pazarlama çalışmaları hem toplumsal bir fayda sağlamak hem davranış değişikliği yaratmak hem de kamuyu odak nokta haline getiren bir düşünce yapısı konusunda halkı ikna etmek amacıyla gerçekleştirilmektedir (Özgen, 2017, s. 46). Sosyal pazarlama konusu kadar önemli ve güncel bir konu olarak

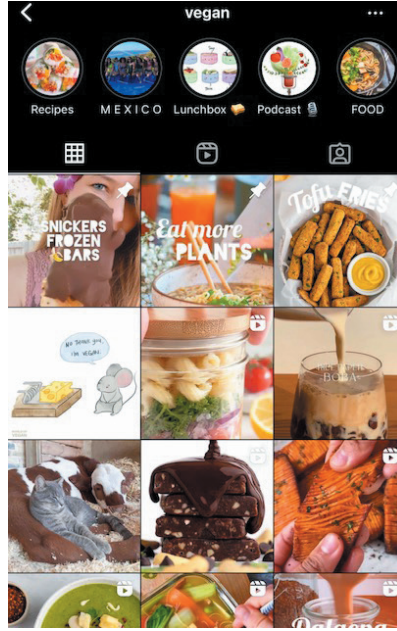
karşımıza çıkan “sağlıklı yaşam pazarlaması” da özellikle son yıllarda hem medyada hem de tüketici davranışlarında karşılık bulmaktadır. Sağlıklı yaşam pazarlaması yalnızca bir hastalığa yönelik farkındalık yaratma çabalarını ifade etmemekte aynı zamanda sağlıklı yaşamı, kişisel bakımı, sporu, doğayla iç içe yaşamayı, organik ve katkısız beslenmeyi bir yaşam tarzı haline getiren tüketicileri de hedeflemektedir (Bozkurt, 2015, s. 84). İçerisinde bulunduğumuz postmodern çağda bilinçlenen tüketiciler kişisel rahatlığı önemsemekte, zinde kalmanın yollarını aramakta, doğa içinde sakin bir yaşamı hedeflemekte, outdoor ve spor markalarını bir yaşam tarzı haline getirerek günlük yaşamlarının içerisine de dahil etmektedir. Özellikle sosyal medyada yer alan bazı sağlıklı beslenme, sağlıklı yaşam alanları ya da sağlık temalı dinlenme alanlarının bir akım haline gelmesi, rekreasyonel sağlık alanlarına olan talebin artması, fitness ve masaj salonlarındaki artış, spa otellerinin pazarlaması, spor ve outdoor kıyafetlerin bir moda haline gelmesi tüketicilerin satın alma tercihlerini de etkilemektedir (Logrosen ve Grunden, 2014, s. 253).

Resim 1. Sağlıklı yaşam alanlarına örnek bir glamping uygulaması Bonjuk Bay’e ait bir Instagram görseli

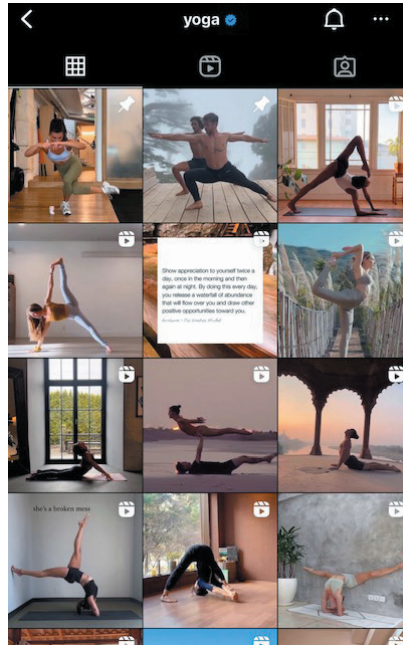
Kaynak: Instagram.com/bonjukbay.com

Resim 2. Sağlıklı beslenme akımlarından biri olan vegan beslenmeye ait bir Instagram görseli

Kaynak: [Instagram.com/vegan.com](https://www.instagram.com/vegan.com)

Resim 3. Meditasyon ve zinde kalma yöntemlerinden biri olarak yogaya ait bir Instagram görseli

Kaynak: [Instagram.com/yoga.com](https://www.instagram.com/yoga.com)

Günümüzde değeri ve önemi her geçen gün artan, tüketicilerin bilinçlenmesi yönünde çaba harcamayı gerektiren önemli kavramlar olarak karşımıza çıkan “sağlık iletişimi” ve “sağlıklı yaşam pazarlaması”, sağlık ile ilgili önemli konuları gündeme getirmekte, farkındalık yaratmayı amaçlamakta ve pazarın genişlemesine katkıda bulunmaktadır. İçerisinde bulunduğumuz postmodern çağda; tüketim kültürünün ve konvansiyonel, dijital mecraların itici gücünün de etkisiyle sağlıklı yaşam ve sağlıklı yaşamı bir hayat tarzı haline getirmeyi aşıl原因an iletişim çalışmalarının halkın gündemine yerleştirildiği görülmektedir. Bu bağlamda sağlıklı yaşamın bir hayat tarzı olması gerektiği, sağlık okuryazarlığının önemli bir konu olarak karşımıza çıktığını vurgulayan iletişim çalışmalarının önem kazandığını söyleyebilmek mümkündür (Bozkurt, 2015, s. 79). Diğer bir deyişle; günümüzde yalnızca sağlıklı olmak ve sağlıklı görünmek adına değil sağlıklı yaşamı bir yaşam tarzı haline getirdiğini göstermek isteyen tüketicilerin de var olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla içerisinde bulunduğumuz çağda doğa yürüyüşleri yapmak, sağlıklı beslenmek, spor yapmak kadar dikkat çeken bir diğer husus da vegan restoranların ve bu restoranlara giden kişi sayısının artış göstermesi, meditasyon ve yoga eğitimi alan bireylerin sayıca fazla olması, outdoor ürünlerin ve giysilerin günlük yaşamda yer alan bir moda akımına dönüşmesi gibi konulardır. Özellikle günümüzde tüketicilerin teknolojik, kullanışlı, dayanıklı gibi kelimeler ile tanımlayabileceğimiz söz konusu giysilere olan talebinin artış gösterdiğini söyleyebilmek mümkündür. Doğa sporlarına verilen önemin artması, doğa içerisinde geçirilen ya da geçirilmek istenen sürenin “kaliteli yaşam” ile eşleştirilmesi, doğa sporlarının sürdürülebilir kumaşlardan özel giyim ve ekipmanlar gerektirmesi gibi nedenlerden dolayı outdoor ürünlere olan arz ve talep artmıştır (Lindahl, 2019, s. 3). Söz gelimi; “*Outdoor Apparel Market Growth, Size, Trends, Analysis Report*” başlıklı araştırmaya göre outdoor giyim pazarının -geniş ürün yelpazesi sunması ve yeni pazarlama stratejilerini benimsemesi gibi nedenlerden dolayı- 2022 yılından 2027 yılına kadar 4.40 milyon dolar büyüyeceği tahmin edilmektedir (prnewswire, 2023). Özellikle doğa içerisinde bireyin kendini konforlu hissedecek kumaştan üretilen outdoor giysiler; hafif olması, sıcak tutması, nemi düşük tutabilmesi, rüzgar ve yağmura karşı koruyucu olmak, hareketleri sınırlandırmamak, kolay çıkarmak gibi işlevsel niteliklere sahip olması nedeniyle günlük hayatta da tercih edilebilmektedir (Ağaç ve Sakarya, 2014, s. 104). Marketing Türkiye adına YouGov’un gerçekleştirmiş olduğu 320 bin kişiyle gerçekleştirilen “*Türkiye Açık Hava Spor ve Etkinlik Araştırması*” başlıklı araştırmada da outdoor ürünler tercih ederken tüketicilerin %94’ünün ürünlerin kullanışlı olmasına, %92’sinin ise farklı hava koşullarına dayanıklı olması özelliğine dikkat ettiklerini ortaya koymuştur (Önder, 2022). Bununla birlikte farklı giyim pazarlarının söz konusu olması, insanların günlük yaşamlarında kaliteli ve konforlu giysilere

yönelmesi nedeniyle özellikle 20. Yüzyıldan itibaren outdoor giysi üreten markaların sayısının artış gösterdiği bilinmektedir (Kim vd., 2015, s. 20). İşlevsel tasarımlar ile yüksek kaliteli kumaşların birleşiminden oluşan outdoor giysiler ve ayakkabılar günlük yaşamın bir parçası olarak popüler kültür ürünleri haline gelmiştir (Kim ve Ha, 2012).

Çalışmanın bir sonraki bölümünde sağlıklı yaşamın önemli bir parçası olarak görünen doğa yürüyüşlerinde, koşullarda, tırmanışlarda kullanılan outdoor ürün markalarının pazarlama stratejilerinin incelenmesine yer verilecektir.

Outdoor Giyim Markalarının Pazarlama Stratejilerinin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi

Amaç

Sağlıklı ve zinde yaşam söylemlerinin artış gösterdiği, outdoor markaların günlük yaşamımızın bir parçası haline geldiği günümüzde farklı markalar farklı stratejiler kullanarak tüketicilerin satın alma kararlarında etkili bir rol oynayabilmektedir. Özellikle konvansiyonel ve dijital medya araçlarının günlük yaşam eğilimlerini belirlediği postmodern dünyada “sağlıklı görünmek”, “sağlıklı yaşamak”, “zinde kalmak” kadar rahat ve dayanıklı giysiler içerisinde konforlu hissetmenin de bir moda haline geldiği söylenebilmektedir. Dolayısıyla günümüzde pahalı, dayanıklı, esnek, rahat, sürdürülebilir ürünler üreten outdoor markaların kendilerine ait pazarlama stratejileri olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bu bağlamda, “sosyal pazarlama”, “sağlık iletişimi”, “sağlıklı yaşam pazarlaması” izleğinde yer alan bu çalışmanın amacı; en çok tercih edilen outdoor markaların pazarlama stratejilerini incelemektir.

Önem

Ele alınan konu bakımından alanında ilk olma özelliği gösteren bu çalışmanın tüketici davranışlarına ve pazarlama stratejilerine yönelik farklı bir bakış açısı getireceği düşünülmektedir. Konu ile ilgili alan yazınına bakıldığında her ne kadar “sosyal pazarlama”, “sağlık iletişimi” ile ilgili çalışmalar gerçekleştirilse de söz konusu kavramlar ile birlikte “sağlıklı yaşam pazarlaması” ve “outdoor ürünler” ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda söz konusu çalışmanın tüketici sayısı giderek artan ve güncel bir moda akımı haline gelen outdoor ürünler ile ilgili araştırmaların sayısının artmasına yönelik bir fikir vereceği düşünülmektedir.

Yöntem

Söz konusu amaç ve önemden hareketle Amerika Birleşik Devletleri’nde 2022 yılında gerçekleştirilen ve yaşları 18-64 yaşları arasında de-

gişen katılımcılar ile gerçekleştirilen anket verilerine dayanarak en fazla tercih edilen outdoor markalarının iletişim çalışmaları ve pazarlama stratejileri analiz edilecektir (Statista, 2022). Dolayısıyla Türkiye’de de Marketing Türkiye’nin de yapmış olduğu araştırmada en fazla tercihe dilen outdoor markalarının The North Face ve Columbia markaları olması nedeniyle araştırmada söz konusu dünyaca ünlü 2 outdoor markasının iletişim kampanyaları, pazarlama stratejileri, sürdürülebilirlik çalışmaları gibi konular içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenecektir. İçerik analizi, son yıllarda sosyal bilimlerde en fazla kullanılan yöntemlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İçerik analizi, *“farklı disiplinlerde birçok araştırma sorusuna yanıt aranmak üzere kullanılan temel bir araştırma aracıdır”* (Koçak ve Arun, 2006, s. 22).

Bu bağlamda bu çalışmanın ana araştırma sorusu *“2022 yılında gerçekleştirilen araştırmaya göre en fazla tercih edilen 2 outdoor giyim markasının iletişim çalışmaları ve pazarlama stratejileri nelerdir?”* şeklindedir. Söz konusu araştırma sorusu çerçevesinde aşağıda yer alan sorulara da yanıt aranmaya çalışılacaktır:

-En fazla tercih edilen outdoor markaların konumlandırma stratejisi nedir?

-En fazla tercih edilen outdoor markaların pazarlama stratejileri nelerdir?

-En fazla tercih edilen outdoor markaların sürdürülebilirlik çalışmaları mevcut mudur?

Bundan bir sonraki bölümde yukarıda yer alan sorulardan hareketle 2022 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde Statista tarafından gerçekleştirilen ve yine 2022 yılında Türkiye’de Marketing Türkiye tarafından gerçekleştirilen, en fazla tercih edilen outdoor giyim markalarının sorgulandığı araştırmaya göre en fazla tercih edilen 2 outdoor giyim markasının -The North Face ve Columbia- iletişim çalışmaları analiz edilecektir.

(Söz konusu araştırmalara <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/turkiyenin-outdoor-markalari/> ve <https://www.statista.com/statistics/1343785/most-well-known-outdoor-fashion-brands-in-the-united-states/> adreslerinden ulaşılabilir.)

The North Face

1960’lı yıllarda Amerika Birleşik Devletleri’nde -San Francisco sporculara ve keşif tutkunlarına hitap eden ürünler üretmek için kurulan The North Face markasının temel misyonunun küresel keşif hareketlerine destek vermek olduğu söylenebilmektedir. 1960’lı yılların sonlarında sponsorluk çalışmalarını genişleten ve keşif gezilerinde kendini daha ge-

niş kitlelere tanıtan iletişim kampanyalarına imza atan söz konusu marka 1980’li yıllara gelindiğinde ürün gamını genişleterek özgür ruhlu kış sporcuları için kayak malzemeleri üretmeye başlamıştır (The North Face, 2023). Geçmişten günümüze ürettikleri ve sattıkları ürünlere farklı teknolojik özellikler eklenmesi bu markanın bir statü sembolü haline gelmesine katkı sağlamıştır (Lemon, 2021). 1960’lı yıllarda dayanıklı sırt çantaları ve ekipmanları üretmek için kurulan bu küçük mağaza 90’lı yıllara gelindiğinde doğa yürüyüşçüleri, arazi koşucuları, outdoor tutkunlarına kusursuz ve inovatif tasarımlar ile seslenmiştir (The North Face, 2023). “Never Stop Exploring”- “Keşfetmeyi Asla Bırakmayın” sloganı ile hareket eden The North Face pek çok prestijli spor müsabakalarına da sponsor olmuştur. Söz gelimi; 2011 yılında Amerika Birleşik Devletleri Serbest Kayak Takımı ile 8 yıllık bir sponsorluk çalışması imzalamış, 2012 yılında Everest Dağı’na tırmanan sporculara aynı ve nakdi destekte bulunmuş, 2014 yılına gelindiğinde ise en büyük sponsorluk çalışmalarından biri olarak kabul edilen Olimpiyat Oyunları’na katılmıştır (Jason, 2015).

Resim 4. The North Face markasının iletişim çalışmalarına ait bir görsel

Kaynak: ReferralCandy.com

The North Face markasının Avrupa ve Asya’da pek çok mağazaya sahip olsa da Kanada ve Kuzey Amerika gibi soğuk havanın hakim olduğu bölgelerde daha geniş bir müşteri kitlesine sahip olduğu bilinmektedir. Kadın, erkek ve çocuklar için giyim- ayakkabı- aksesuar gibi malzemeler üreten söz konusu outdoor markası; açık hava sporlarına meraklı, aktif

bir yaşam tarzına sahip, kaliteli giyimden hoşlanan kişileri hedeflemektedir. Bu bağlamda, North Face, müşterilerine kaliteli ürünler sunan ve aynı zamanda “Clothes the Loop” stratejisi ile çevre üzerinde olumlu bir etki yaratan bir marka olarak kendini konumlandırmaktadır (Shastri, 2022). Ayrıca sürdürülebilir bir dünyayı önemseyen, doğayı korumak için çeşitli çalışmalara imza The North Face, “döngüsel” bir koleksiyon oluşturarak; sürdürülebilir kumaşlar kullanmakta ve kolayca geri dönüştürülebilir tasarımlara imza atmaktadır. Ayrıca The North Face; “bilinçli tüketim” konusunda tüketicilerine farkındalık sağlamaya çalışmakta, uzun ömürlü kullanılabilecek giysiler ve ayakkabılar tasarlamakta, kullanım ömrü sona eren ürünleri tüketicilerinden teslim alarak söz konusu ürünleri geri dönüştürebilmektedir. Dolayısıyla, “bağışlanabilir”, “yeni bir şans verilebilir”, “geri dönüştürülebilir”, “yenilenebilir” bir dünya sunmayı amaçlamaktadır (The North Face, 2023). The North Face markasının iletişim stratejileri değerlendirildiğinde tüketicilerin ürünlerini deneyimleyebileceği spor etkinliklerini desteklemekte, kar amacı gütmeyen alanlarda fark yaratarak iyi niyet oluşturmaya çalışmakta, sosyal medyada farklı, özgün ve etkileşimli içerikler üretmekte olduğu ve etkili bir sosyal medya yönetimi yaptığı görülmektedir (Jason, 2015). Söz gelimi, tüketici sayısı her geçen gün artan söz konusu outdoor markasının 15 Ekim 2020 tarihinde başlayan “Reset Normal” isimli pazarlama kampanyası Covid-19 döneminde yaşanan olumsuz dönemin ardından insanları “normali sıfırlamaya” davet ederek keşif güçlerini fark etmelerini sağlayacak içerikler üretmiş ve tüketicileri ile uzun vadeli bir iletişim kurmayı amaçlamıştır. Ayrıca yalnızca kadınlar için de farklı iletişim kampanyaları tasarlamış ve gelecek nesillere örnek olması açısından Amerika Birleşik Devletleri’nin kız izcileri ile bir ortaklık kurarak dağcılık, tırmanma, sırt çantasıyla gezme, patika koşusu gibi aktiviteler düzenlemiştir. Bununla birlikte söz konusu marka yalnızca pazarlama kampanyaları ile değil aynı zamanda sosyal medyada etkili içerikler üreterek ve başarılı sosyal medya kampanyalarına imza atarak da tüketicilerini etkilemeyi başarmaktadır. Söz gelimi, takipçilerinden sosyal medyayı kullanarak Longerdays.thenorth-havece.com web sitesinde veya etiket (hashtag) #LongerDays aracılığıyla en maceracı oldukları fotoğrafı paylaşmalarını istemekte ve onlara ödüller kazanma şansı tanımaktadır (Shastri, 2022). The North Face; klasik pazarlama yöntemlerinin yanı sıra etkileyici pazarlaması, içerik pazarlaması, mobil pazarlama ve farklı e-ticaret stratejileri ile müşteri kitlesini genişletmeyi ve sadık müşteriler kazanmayı amaçlamaktadır.

Resim 5. The North Face markasına ait güncel bir iletişim çalışması

Kaynak: Kristoffererickson.com

Columbia

Amerika Birleşik Devletleri'nde –Oregon- kurulmuş olan ve günümüzde outdoor giysiler, ayakkabılar, çantalar üreten bir marka olarak karşımıza çıkan Columbia, Gert Boyle'nin "Columbia Hat Company" adını verecekleri küçük bir şapka fabrikasını 1938 yılında satın almalarıyla temelleri atılmıştır. Gert Boyle'nin "sağlam anne" imajı, mükemmeliyetçilik ilkesi, yüksek teknolojik uygulamaları markanın konumlandırılmasındaki önemli nitelikler olarak karşımıza çıkmaktadır (Columbia, 2023). Söz konusu marka balıkçılık, kayak kıyafetleri, güneş gözlükleri, eldivenler, montlar, botlar, şapkalar üreterek müşterilerine oldukça geniş bir ürün yelpazesi sunmaktadır. Günümüzde Columbia, 90'da fazla ülkede mağazası olan ve 13.000 perakendeciye ürün dağıtan bir markadır. Dolayısıyla Columbia iletişim çalışmalarında müşterilerine serin, korumalı, sıcak, kuru ve korumalı ürünler sunan bir marka olduğu mesajını vermektedir (MBA Skool, 2017). Ayrıca söz konusu marka kullanmış olduğu "Browzwear" teknolojisi ile rakiplerinden farklılaşmakta ve rekabet avantajı elde etmek-

tedir. Özellikle geliştirmiş olduğu “ısıtmalı elektrik teknolojisi” sayesinde en soğuk havalarda bile tüketicilerine sıcak ve konforlu bir deneyim sunmayı amaçlamakta ve geliştirmiş olduğu bu tür yenilikler ile rakiplerinden farklı bir konumlandırma stratejisi kullanmaktadır. Bu bağlamda, “sağlıklı toplumlara yatırım yapmak”, “sürdürülebilir bir dünya yaratmak”, “yenilikçi ürünler tasarlamak” gibi ilkeler ile hareket eden Columbia markasının sosyal sorumluluk konusunda da oldukça duyarlı adımlar attığını söyleyebilmek mümkündür. Söz gelimi, “Columbia Sportswear Pink” isimli kampanyasında Meme Kanseri Vakfı ile ortaklık kurarak bir giyim koleksiyonu oluşturmuş ve vakfa fayda sağlamayı amaçlamıştır (Columbia, 2023). Benzer biçimde özellikle son yıllarda etkili olan sürdürülebilirlik çalışmaları konusunda da duyarlı davranan outdoor giyim markası, “Gezegen Suyu” ve İngiltere Milli Parkları” isimli iki önemli projeye imza atmıştır. Temiz suya erişimin acil ve küresel bir sorun haline geldiğinin altını çizen Columbia, Planet Water Foundation ile ortaklık kurmuş ve su krizine yönelik bir çözüm arayışı içerisine girmiştir. Ayrıca Columbia, UK National Parks ile ortak bir çalışma gerçekleştirmiş ve İngiltere’de yer alan en değerli ve sevilen manzaraları koruyan görevlilere aynı destek sağlayan bir proje yapmıştır.

Resim 6. Columbia markasına ait bir iletişim çalışması görseli

Kaynak: Pinterest.com

Columbia konvansiyonel ve dijital medya stratejilerini etkili bir biçimde kullanan söz konusu marka; televizyon, dijital reklamcılık, sosyal ağlar gibi araçlar ile daha geniş bir müşteri kitlesi yakalamayı amaçlamaktadır. Ayrıca “sürdürülebilirlik” ve “geri dönüştürülebilir ürün” vurgusu yapan bir reklam stratejisi kullanan söz konusu markanın montlarında %21 geri dönüştürülmüş malzemenin kullanıldığını anlatan ve 13 plastik şişeden üretilmiş outdoor giyim ürünlerinin tanıtıldığı reklam filmleri mevcuttur. (Söz konusu reklam filmi <https://www.youtube.com/watch?v=WKj-JeIN-3rY> adresinden izlenebilir.)

Dayanıklı ve her koşulda konfor sağlayan bir marka olarak Columbia, sadece kış sporları ile özdeşleştirilmemek adına başarılı bir sosyal medya kampanyası başlatarak, “Live from Outdoors” adını verdiği bir iletişim çalışmasına imza atmıştır. 2021 yılında başlatılan söz konusu kampanyada Suudi Arabistan’daki etkileyiciler ile işbirliği gerçekleştirmiş ve takipçilerini yayınladıkları 2 farklı video aracılığıyla Orta Doğu’yu keşfetmeye davet etmiştir (Marketing Communication News, 2021).

Resim7. Live from Outdoors isimli kampanyadan bir kare

Kaynak: Marketing Communication News

Columbia, 2010 yılında “The Stupidest Cold” isimli küresel bir iletişim kampanyasına imza atarak “Omni-Heat” adını verdiği soğuktan koruyan özel teknoloji ile üretilmiş montları Hong Kong’da açık hava reklamları ve çeşitli halkla ilişkiler kampanyaları aracılığıyla tanıtmıştır (Campaign, 2010). Bununla birlikte Columbia, net mesajlar veren ve potansiyel müşterileri de hedefleyen reklam ve pazarlama çalışmalarıyla da dikkat çekmektedir. Reklamlarında ürün özelliklerini gösteren ve anlatan,

net görsellerin olduğu, satın almaya ikna edici bir iletişim dili kullanan Columbia, minimal görseller ve basit bir anlatım dili ile hedef kitlelerine ulaşmayı amaçlamaktadır (Fowler, 2022).

Resim 8. Columbia'nın 2022 yılına ait iletişim çalışmalarından bir örnek

Kaynak: Jfowler Marketing

Dayanıklı, sağlıklı, üstün teknoloji ile harmanlanmış aynı zamanda estetik ürünler sunmaya çalışan The North Face ve Columbia markalarının iletişim çalışmalarına bakıldığında; her iki markanın kendilerini pazarda konumlandırma stratejilerinin farklı olduğu, farklı nitelikte ve teknolojide ürünler ürettikleri fakat sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarına yönelik duyarlılıklarının söz konusu olduğu ifade edilebilmektedir. Günümüzde her iki outdoor markasının da pazarlama ve reklam iletilerinde postmodern tüketicilerin duyarlı oldukları “deneyim”, “sağlık”, “konfor”, “sürdürülebilirlik” kavramlarının vurgulandığı ifade edilebilmektedir. Özellikle içerisinde bulunduğumuz tüketim çağında tüketicilerin sadece temel istek ve ihtiyaçlarını tatmin etmek için tüketmediklerini aynı zamanda ürünlerin ve markaların aktardıkları sembolik anlamlardan da faydalanmak istedikleri göz önüne alındığında tüketicilerin hem hazzı hem de faydacı amaçlar doğrultusunda satın alma tercihleri gösterdikleri bilinmektedir (Çelik Varol, 2022, s. 77-78). Diğer yandan günümüzde kurumların ya da markaların farklı bir yaşam tarzı sunan, sağlıklı ve zinde kalma mesajları veren, doğa ve yaşam odaklı mesajların verildiği iletişim çalışmaları dikkat çekmektedir. Dolayısıyla sağlıklı yaşam pazarlaması içerisinde değerlendirilebilecek olan outdoor giyim markalarının pazarlama, konumlandırma ve sürdürülebilirlik çalışmalarının da bu doğrultuda hazırlandığı ifade edilebilmektedir.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

İçerisinde bulunduğumuz çağda pazarlama, reklam, halkla ilişkiler faaliyetleri her geçen gün değer kazanmakta sosyal medyanın da etkisiyle değişmekte ve dönüşmektedir. Bu bağlamda, kurumlar ya da markalar farklı pazarlama stratejileri ve iletişim çalışmaları aracılığıyla tüketicileri ile iletişim kurmak istemektedir. Diğer yandan farklılaşan yaşam tarzları tüketicileri etkilemekte ve söz konusu tüketiciler bu farklı yaşam tarzlarının getirdiği mal ve hizmetlerden yararlanmak istemektedir. Postmodern pazarlama stratejileri içerisinde değerlendirilebilecek olan “sağlıklı yaşam pazarlaması” her geçen gün yaygınlaşmakta ve kurumların ya da markaların söylemleri bu çerçevede şekillenmektedir. Söz gelimi; tüketiciler sağlıklı beslenme, doğa sporları, zinde yaşam iletilerinin artış gösterdiği bir dönemde sağlıklı yaşamın elde edilebileceği mal ve hizmetlerden yararlanmak istemektedir. Bu bağlamda sağlıklı yaşamın değer kazanması, doğada zaman geçirmenin ve farklı deneyimler yaşamının yeni lüks olarak adlandırılması, doğa sporlarına verilen önemin artması gibi nedenler spor ve spor giyimin hem fonksiyonel hem de sembolik değerlerinden faydalanmak isteyen tüketici gruplarının oluşmasını sağlamıştır. Bu nedenle günümüzde özellikle outdoor giyim markalarının farklı pazarlama stratejilerine başvurdukları bilinmektedir. “Sağlıklı”, “uzun ömürlü” ve “sürdürülebilir” kavramları ile özdeşleştirilebilecek outdoor giyim ürünlerinin sadece outdoor sporları yaparken değil aynı zamanda günlük yaşamda kullandığımız giysiler haline gelmesine katkı sağlamıştır. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde, Asya’da, Avrupa’da ve Türkiye’de yer alan outdoor giyim markaları ile ilgili iletişim çalışmalarına bakıldığında söz konusu markaların reklam, pazarlama ve sürdürülebilirlik ile ilgili çalışmalarının hem dijital medyada hem de konvansiyonel medyada yoğun bir medya planlama dahilinde gerçekleştirildiği görülmektedir. “Sosyal pazarlama”, “sağlık iletişimi”, “sağlıklı yaşam pazarlaması” izleğinde gerçekleştirilen bu çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenen; hem Amerika Birleşik Devletleri’nde hem de Türkiye’de gerçekleştirilen araştırmalara göre en fazla tercih edilen outdoor giyim markalarının ikisi olan The North Face ve Columbia markalarının farklı konumlandırma stratejilerine sahip olduğu bulgulanmıştır. Söz gelimi; 1960’lı yıllarda temelleri atılan The North Face markasının konumlandırma stratejisi “dönüştürülebilir moda”, “keşif” ve “insanın/doğanın geleceğini şekillendirmek” üzerine kuruluyken Columbia markasının konumlandırma stratejisi ise “yüksek teknoloji ürünler tasarlamak”, “sıcak-soğuk-kuru havalara özel farklı ürünler üretmek”, ve “yenilikçi olabilmek” şeklindedir. Benzer biçimde her iki markanın kullanmış olduğu pazarlama stratejileri benzer olsa da Columbia markasının “kurumsal sosyal sorumluluk” alanında önemli projelere imza attığı; sağlık ve eğitim alanında farklı ve yaratıcı

çalışmalar gerçekleştirdiği ifade edilebilmektedir. Bununla birlikte The North Face markasının konumlandırma stratejisinin bir parçası olarak ekolojik ve toplumsal sürdürülebilirlik ile ilgili çok sayıda iletişim kampanyası hazırladığı ve bunu bir kurum kültürü haline getirmeye çalıştığı söylenebilmektedir. Her iki markanın da konvansiyonel ve dijital medyanın yeniliklerinden faydalandığı; özellikle Columbia markasının reklam iletilerinde sade, anlaşılır ve net mesajlar içeren dilsel ve görsel iletilerden faydalandığı bu sayede sadece mevcut müşterilerine değil aynı zamanda potansiyel tüketicilere de seslenmek istediği ifade edilebilmektedir. Ayrıca her iki markanın pazarlama ve sosyal medya çalışmalarına bakıldığında yalnızca ürünlerin fonksiyonel özelliklerini tanıtan ya da anlatan mesajlar içermediği aynı zamanda bu markaların kendilerine bir “değer”, “yaşam tarzı”, “farklılık” gibi sembolik anlamlar da gönderdiği görülmektedir. Dolayısıyla günümüzde tüketicilerin sadece ürünün işlevsel özelliklerine bakıp satın alma faaliyetinde bulunmadıkları düşünüldüğünde bu iletişim çalışmalarının haz ve duygulara da hitap eden mesajlar içermesinin de kaçınılmaz olduğu söylenebilmektedir. Bu bağlamda ürün gamı oldukça geniş olan her iki marka için özellikle sosyal medyada yer almak, ilgi çekici ve özgün sosyal medya kampanyaları aracılığıyla tüketiciler ile iletişime geçmek, orijinal içerikler üretmek, etkileyicilerden yararlanmak ve farklı coğrafyalarda yaşayan potansiyel tüketicilere de seslenebilmek değer ve önem arz etmektedir. Dolayısıyla The North Face ve Columbia markalarının konvansiyonel ve dijital mecralarda yer alan çalışmalarının bütünselik ve tutarlı biçimde yönetildiği de ifade edilebilmektedir.

Her iki markanın hedef kitlesi de düşünüldüğünde “tüketici” yerine “insan” odaklı olan, ekolojiye zarar vermeyen, doğal yaşamı destekleyen, sağlığa uygun ürünler üreten, tüketicilere bir yaşam tarzı sunan bir iletişim stratejisi benimsedikleri ifade edilebilmektedir.

“Sağlıklı yaşam pazarlaması”, “sağlık iletişimi”, “sosyal pazarlama” çerçevesinde ele alınan outdoor markaların iletişim stratejilerini içerik analizi yöntemiyle analiz etmek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmanın alanında ilk olması nedeniyle hem pazarlama alanında hem de outdoor giyim sektöründe farklı bir bakış açısı sunacağı düşünülmektedir. Bundan sonraki çalışmalarda özellikle nicel araştırma yöntemleri kullanılarak outdoor markaların tüketicilerinin örneklem olarak seçildiği farklı araştırmalar gerçekleştirilmesi ve farklı pazarlama yaklaşımlarının kullanıldığı daha fazla outdoor giyim markasının incelendiği çalışmaların yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağaç, S., Sakarya, M. (2014). Evaluation of outdoor sports clothing brand personality by users. *International Journal of Science Culture and Sport*. 2(2) ISSN: 2148-1148 Doi : 10.14486/IJSCS67.
- Bozkurt, F. (2015). Sağlıklı yaşam ve pazarlama. Beta Yayınları.
- Campaign. (2010). Columbia Sportswear debuts ‘The stupidest cold’ global campaign in China. Columbia Sportswear debuts ‘The stupidest cold’ global campaign in China | The Work | Campaign Asia, Erişim tarihi: 11.03.2023.
- Crane, A. , Desmond, J. (2002). Societal marketing and morality. *European Journal of Marketing*, Vol. 36 No. 5/6. p. 548-569. <https://doi.org/10.1108/03090560210423014>.
- Columbia. (2023). Hakkımızda. <https://www.columbia.com.tr/hakkimizda>, Erişim Tarihi: 11.03.2023.
- Çelik Varol, M. (2022). Lüks tüketimde ikinci el. Orion Akademi.
- Feeley, H.T, Chen, Y. (2013). An introduction to health communication. *Principles of Communication, Readings in Communication*. University of Buffalo. p.1-12.
- Fowler, J. (2022). Communication and central vs. peripheral persuasion. <https://jfowlermarketing.com/2022/03/03/communication-and-central-vs-peripheral-persuasion/>, Erişim Tarihi: 11.03.2023.
- Grier, S., Bryant, A.C. (2004). Social marketing in public health. *Annu. Rev. Public Health* 2005. 26:319–39 doi: 10.1146/annurev. pub.alth.26.021304.144610.
- Ishikawa, H., Kiuchi, T. (2010). Health literacy and health communication. *BioPsychoSocial Medicine*. 4:18. p. 1-5.
- Jason, L. (2015). 4 ways the north face dominates outdoor sports apparel. <https://www.referralcandy.com/blog/the-north-face-marketing-strategy>, Erişim Tarihi: 11.03.2023.
- Jfowler Marketing. (2022). Communication and central vs. peripheral persuasion. <https://jfowlermarketing.com/2022/03/03/communication-and-central-vs-peripheral-persuasion/>, Erişim Tarihi: 11.03.2023.
- Koçak, A., Bulduklu, Y. (2010). Sağlık iletişimi: yaşlıların televizyonda yayınlanan sağlık programlarını izleme motivasyonları. *Selçuk İletişim Dergisi*, 6-3. s. 5-17.
- Koçak, A., Arun, Ö. (2006). İçerik analizi çalışmalarında örneklem sorunu. *Selçuk İletişim Dergisi*, 4-3.s. 21-28.
- Kim, S.M. , Won, M.S., Han, K.H. (2015). The benefit segmentation of outdoor wear consumers and purchasing behavior. *International Journal of Costume and Fashion*. Vol. 15 No. 2, p. 19-36.

- Kim, I., & Ha, J. S. (2012). A study on design characteristics in outdoor wear. *Journal of the Korean Society of Fashion Design*. 12(1), p. 93-109.
- Kristoffer Erickson. (2023). The Nortf Face Commercial. <http://kristoffererickson.com/commercial-the-north-face/single-gallery/3209294>, Erişim Tarihi: 11.03.2023.
- Lemon, M. (2021). The north face brand history and strategies. <https://postfunnel.com/the-north-face-brand-marketing-strategy/>, Erişim Tarihi: 11.03.2023.
- Logrosen, O.S., Grunden, K. (2014). Social media marketing in the wellness industry. *The TQM Journal*. Vol. 26 No. 3, p. 253-260.
- Lindahl, E. (2019). The outdoor apparel industry:measuring the premium for sustainability with a hedonic pricing model. Scripps Senior Theses. 1322, https://scholarship.claremont.edu/scripps_theses/1322.
- Marketing Communication News. (2021). Columbia sportswear middle east invites influencers to become outfluencers with live from the outdoors campaign from serviceplan middle east. <https://marcommnews.com/columbia-sportswear-middle-east-invites-influencers-to-become-outfluencers-with-live-from-the-outdoors-campaign-from-serviceplan-middle-east/>, Erişim Tarihi: 11.03.2023.
- MBA Skool. (2017). Columbia sportswear marketing strategy & marketing mix (4ps). <https://www.mbaskool.com/marketing-mix/products/17416-columbia-sportswear.html>, Erişim tarihi: 11.03.2023.
- Önder, N. (2022). Türkiye'nin outdoor markaları. Türkiye'nin Outdoor Markaları | Marketing Türkiye (marketingturkiye.com.tr), Erişim Tarihi: 10.03.2023.
- Özgen, E. (2017). Kurumsal sosyal sorumluluk projeleri. Profil Kitap.
- Pinterest. (2023). Columbia Commercial. <https://tr.pinterest.com/pin/381398662183176472/>, Erişim Tarihi: 11.03.2023.
- PrNewswire. (2022). Outdoor Apparel Market to Record a CAGR of 5.3%, Growing Tourism Industry to be a Key Trend – Technavio, Outdoor Apparel Market to Record a CAGR of 5.3%, Growing Tourism Industry to be a Key Trend - Technavio (prnewswire.com), Erişim Tarihi: 09.03.2023.
- ReferralCandy. (2023). 4 ways the north face dominates outdoor sports apparel. <https://www.referralcandy.com/blog/the-north-face-marketing-strategy>, Erişim Tarihi: 11.03.2023.
- Schiavo, R. (2007). Health communication from theory to practice. John Wiley & Sons, Inc.
- Shastri, A. (2022). In-depth marketing strategy of the north face – with detailed analysis. In-Depth Marketing Strategy of The North Face - 2023 | IIDE, Erişim Tarihi: 11.03.2023.
- Statista.com. Leading outdoor fashion brands ranked by brand awareness in the United States in 2022. Outdoor fashion brand awareness KPI ranking U.S. 2022 | Statista, Erişim Tarihi: 10.03.2023.

The North Face. Hikayemiz. <https://www.thenorthface.com.tr/thenorthface-hakki-mizda>. Erişim Tarihi: 11.03.2023.

Weinreich, K.N. (2006). What is social marketing. <http://www.social-marketing.com/Whatis.html>, Erişim Tarihi: 08.03.2023.

BÖLÜM 6

REKABET AVANTAJI SAĞLAMANIN GİZLİ İTİCİ GÜCÜ: ÇEVİK PAZARLAMA

Hilal UYGURTÜRK¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, hilaluygurturk@karabuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6925-0150

1. Giriş

Günümüz dünyasında işletmeler o kadar çok değişim ve gelişmeyle karşı karşıyadır ki bu seviyedeki uyarılar işletmelerin operasyonlarında aksaklıklara sebep olmakta ve sonuçta işletmeler değişen müşteri talepleri, zorlu rekabet ve teknolojik ilerlemeler karşısında zorlanmaktadır. Söz konusu bu durumda işletmelerin içinde bulundukları durumu fırsata çevirme ve başarılı olmaları işletmenin değişimi yönetme becerisine ve esnekliğine bağlı olmaktadır. Ancak yoğun rekabet ortamında işletmenin faaliyetlerine devam edebilmesinin tek kriteri yönetim becerisi ve esnekliği değildir. Bu kapsamda önemli faktörlerden biri de işletmenin müşterilerinin istek, ihtiyaç ve tercihlerindeki hızlı değişimi yakından takip edebilmesi ve bunlara hızlı bir şekilde cevap verebilmesidir. Bir başka ifade ile rekabet avantajı elde edebilmek, müşterilerin sürekli değişen ve çeşitlenen ihtiyaçlarına hızla bir şekilde uyum sağlamak ve cevap verebilmek için birtakım becerilere sahip olmak gerekmektedir. Bu becerilerden biri çevik anlayışa sahip olmaktır.

Çeviklik tamamen adaptasyon, değişim ve müşterilerin ihtiyaçlarına, onlara verilen değeri sürekli olarak en üst düzeye çıkararak yanıt vermekle ilgilidir (Smith, 2016: 1). Bu çerçevede hızlı değişim, gelişim ve yenilik odaklı bir pazarlama anlayışının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Pazarlarda meydana gelen hızlı değişim pazarlamacıların da çevik olmasını zorunlu hale getirmekte, pazarlama departmanının bunları başarabilmesi için de çevik bir karakteristik yapıya sahip olması önem arz etmektedir. Pazarlama bu çevikliği gösterirken, işletmenin sahip olduğu sınırlı imkanları en etkin şekilde sürdürebilmesi için (Penpece ve Çelik, 2013: 2-3) doğru yöntem ve süreçleri izlemesi önemlidir. Bu yöntem ve süreçlerin değişimi çevik pazarlama uygulamaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

İşletmelerin yoğun rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilmeleri ve hızlı bir şekilde daha da karmaşık hale gelen pazarlama faaliyetlerinde başarılı olabilmeleri için çevreye uyum sağlamaları ve esnek bir işletme yapısına sahip olmaları önemlidir. Söz konusu bu kapsamda çevik pazarlama, uyum ve tepki süresini artırdığı bildirilen değerler ve ilkeler sunmaktadır (Sommer, 2019; Poolton vd., 2006). Bu değer ve ilkelerin benimsenmesi ve hayata geçirilmesi işletmelere fırsatları ve riskleri görebilme imkanı tanıyarak rekabet gücü elde etmelerine yardımcı olacaktır. Böylece işletmeler gelecekte karşılaşmaları muhtemel durumlara da hazırlıklı olma avantajını elde edebilmektedirler. Ancak bu hazırlık yapılacak işleri planlamaktan ziyade süreç ile ilgili değişimin planlamasını ifade etmektedir (Penpece ve Çelik, 2013: 2). Çevik pazarlamanın genel hedefleri arasında hız, öngörülebilirlik, şeffaflık ve değişen pazar senaryolarına uyum sağlama kabiliyetinin geliştirilmesi yer almaktadır (Rajagopal, 2022: 192). Pazarlama alanında, çevik yaklaşım yeni müşteri deneyimi tasarımı,

ürün inovasyonunda, pazarlama süreçlerinin iyileştirilmesinde, yaratıcı pazarlama kampanyalarında ve yeni iş geliştirme süreçlerinde kullanılabilmektedir (Kotler vd., 2021: 177-178). Müşteri temas noktalarındaki artış, hızla değişen rekabet ve teknoloji dinamikleri ile müşterilerin alışveriş yapma biçimlerindeki değişiklikler, çevik pazarlamaya verilen önemin artmasına neden olmuştur (Kalaigian vd., 2021: 35).

2020’li yıllardan itibaren teknolojinin muhteşem hızı, büyük verinin kullanılması, fiziksel/dijital hemen hemen tüm nesneleri ve cihazları birbirlerine bağlayabilen teknolojilerin kullanılması ile ortaya çıkan “İnsan için Teknoloji” diğer bir ifade ile Pazarlama 5.0 dönemi başlamıştır. Pazarlama 5.0, işletmelerin karşılaştıkları güçlükler karşısında çözüm yaratan bir anlayış olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Pazarlama 5.0, teknolojiadaki gelişmeleri, tüketici davranışlarındaki değişiklikleri ve yeni nesil iş modellerini bütünleştiren bir anlayış olarak ele alınmaktadır. İşletmelerin uygulamaya çalıştıkları Pazarlama 5.0’ın temel bileşenleri arasında çevik pazarlama da yer almaktadır (Kotler vd., 2021: 13).

Bu bilgiler çerçevesinde bu çalışmada öncelikle bilişim teknoloji sektöründe ortaya çıkan ve daha sonra pazarlama alanına giren çevik anlayış ve çevik pazarlama kavramlarına yer verilmiş, daha sonra çevik pazarlama sürecinden bahsedilmiştir. Çevik pazarlamanın faydaları ve zorlukları başlığından sonra bu alanda literatürde yer alan çalışmalardan bazıları özetlenmiştir.

2. Çevik Anlayıştan Çevik Pazarlamaya Geçiş ve Manifestolar

Çeviklik, teknoloji ekiplerinin çalışma biçiminde devrim yaratan bir çalışma süreci olmakla birlikte bundan çok daha fazlasını ifade etmektedir. Çevik anlayış, zihniyetleri, davranışları ve örgüt kültürünü değiştirmek için fırsatlar sunmaktadır (Perkin ve Abraham, 2021: 243). Çevik kavramı ilk olarak 2001 yılında on yedi yazılımcıdan oluşan bir ekibin yayınladığı çevik manifestosunda yer alan ve daha sonra yaygın olarak kullanılan bir kavramdır. Bu manifestoda Çevik Yazılım Geliştirme için dört temel değer ve bunu destekleyecek on iki ilke tanımlanmıştır. Bu ilkeler iki amaca odaklanmaktadır. İlk olarak, insanların çevik yazılım geliştirmenin ne olduğunu daha iyi anlamalarına yardımcı olmak, ikinci olarak bir çevik yöntem izleyip izlenirse de ilkelerin belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Bir başka ifade ile manifestoda daha iyi yazılım geliştirme yollarını uygulamak ve başkalarının da uygulamasına yardım etme amacından söz edilmektedir. Yinelemeli, uyarlanabilir süreçler o dönemde var olmasına rağmen, manifesto yeni bir çalışma şeklinin yakalanmasına yardımcı olmuştur. O zamandan bu yana, çevik yazılım geliştirme uygulamaları yaygın olarak benimsenen ve son derece sağlam süreçler haline gelmiştir. Bir dizi yinelemeli geliştirme metodolojisi genellikle çe-

vik şemsiyesi (SCRUM, Kanban, Lean, Scrumban vb.) altında kategorize edilmektedir. Çeviklik, teknoloji ekiplerinin çalışma biçiminde ve yazılımın oluşturulmasında devrim yaratmıştır. Bu dönemde yayınlanan manifestodan da anlaşılacağı üzere bu tamamen yazılım geliştirme ile ilgilidir. Çalışmaları sonucunda süreçler ve araçlar yerine bireyler ve etkileşimlere, kapsamlı dokümantasyon yerine çalışan yazılıma, sözleşme pazarlıkları yerine müşteri ile iş birliğine ve son olarak bir plana bağlı kalmak yerine değişime karşılık vermeye odaklandıklarını belirtmişlerdir. Çevik metodoloji uzmanları ağırdan hafif işlere, belge odaklı hedeflerden kod odaklı hedeflere, uyarlanabilir yöntemleri öngörmeye ve süreç odaklı faaliyetlerden insan odaklı faaliyetlere hareket eden yöntemler tasarlamaya çalışmışlardır. Çevik ilkeler bir yöntem üzerinde ısrar etmemekte, daha ziyade “çevik”in uyum sağlaması gereken bir dizi yol gösterici ifade olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, çevik metodolojiler bu ilkelere uygun olmalıdır. Bu manifesto hayatın birçok farklı alanına aktarılma potansiyeline sahip bir zihniyet ve çalışma yaklaşımı olarak ele alınmaktadır. Manifesto yazılım geliştirme yerine pazarlama kampanyaları geliştirme olarak ele alındığında aynı değerlerin pazarlama için de geçerli olduğu görülmektedir (Smith, 2016: 21-23; Hunt, 2006: 11-12; Perkin ve Abraham, 2021: 80-81; Yusoff vd., 2019: 1420; Ewel, 2021: 21; Agilemanifesto, 2023a). Söz konusu bu durumda çevik pazarlama kavramının çevik yazılım geliştirme kavramından ve sürecinden yola çıkarak pazarlamaya uyarlanmış bir kavram olduğu anlaşılmaktadır.

2012 yılında bir grup pazarlamacı, çevik pazarlamayı bir sisteme oturtmak ve tanımlamak için bir araya gelmiş ve çalışmaları sonucunda daha önce hazırlanan çevik manifestoyu örnek alarak çevik pazarlama manifestosunu hazırlamışlardır. Çevik pazarlama manifestosu, biçim olarak orijinal çevik yazılım geliştirme manifestosuna benzemektedir. Pazarlamacılar bu manifestoyu yayınlamak için kendi süreçlerini uygulayacaklarını belirtmişlerdir. Bu süreç; sonuçları ölçün, geri bildirimlerden ders çıkarın, uyarlayın ve yineleyin şeklindedir (Agilemanifesto, 2023b). Çevik pazarlama manifestosu kapsamında pazarlamada yeni yaklaşımlar aracılığı ile müşterilerine ve organizasyonlarına değer yaratmanın daha iyi yollarını ortaya çıkartmayı amaçlamışlardır. Bu çalışmaların sonucunda pazarlamanın hızına ve karmaşıklığına ayak uydurmak için yeni çalışma yöntemleri ve değerleri benimsemişlerdir. Bunlar (Agilemanifesto, 2023c; Ewel, 2021: 44-48):

- ✓ *Faaliyet ve çıktılar yerine müşteri değerine ve iş sonuçlarına odaklanmak.* Müşteri ve işletme ihtiyaçlarına öncelik verildiğinde daha doğru hedefler ve ilgili pazarlama programları yaratılmaktadır. Başka bir ifade ile “daha fazla şey” yerine “doğru şeyler” yaratmak önemlidir. Pazarlama faaliyetlerini sadece yapmış

olmak için yapmak kolay bir hatadır. Öncelikli değer, müşterilere en fazla değeri neyin sağlayacağına ve bunun işletmeyi nasıl etkileyebileceğine odaklanmaktır.

- ✓ *Çoğu zaman mükemmelliği beklemekten daha fazla değer sunabilmek.* Pazarlamacılar her şeyin ‘mükemmel’ olmasını beklemek yerine, müşterilere değer sunmaya sürecin erken aşamalarında başlamaktadırlar. Bir önceki programdan öğrendiklerine dayanarak değer sunmaya devam etmekte ve süreç böyle sürmektedir. Mükemmeli beklediklerinde, daha sonra daha fazla değer sunabilecekleri müşterilerinden öğrenme şansı ortadan kalkmaktadır. Mükemmellik için çabalamak uzun üretim döngülerine ve big-bang yaklaşımına yol açmaktadır. “Big-Bang” kampanyalarından ziyade uyumlaştırılabilir ve döngüsel kampanyalara odaklanmaktadırlar.
- ✓ *Fikirler ve gelenekler üzerinden küçük deneyler ve veriler yoluyla öğrenme.* Sayısız küçük deney az sayıda büyük tahminlerden daha değerli olmaktadır. Deney yapıldığında veri toplanmakta ve bu veriler ile öğrenilen sonuçlar daha iyi ve daha etkili pazarlama kararları almaya yardımcı olmaktadır. Verileri görmezden gelir ve yalnızca birinin görüşüne ya da modası geçmiş bir kurala bağlı kalınırsa, hedef kitlelere yetersiz hizmet verme ve yanlış şeyler üretmek adına değerli zamanı harcama riskiyle karşı karşıya kalınabilmektedir. Bu değer, gelenekleri takip etmek veya ortamdaki en yüksek maaşlı kişinin görüşüne dayanarak neyin en iyi olduğuna karar vermek yerine, bir uygulama-ölçme-öğrenme geri bildirim döngüsü yoluyla öğrendiklerini doğrulama sürecini ifade etmektedir.
- ✓ *Silolar ve hiyerarşiler üzerinde işlevler arası iş birliği.* Müşterinin ihtiyaçlarına odaklanan iş birliği, silolardan, departman savaşlarından ve hiyerarşik karar alma sürecine sıkı sıkıya bağlı kalmaktan daha iyi pazarlama üretmektedir. Silolar, bir pazarlama organizasyonunda bilginin dağılmasına neden olmaktadır. Söz konusu bu durumda, müşteri ihtiyaçlarından uzaklaşılmasına yol açmaktadır. Kısaca iş birlikleri, büyük departmanlar ve hiyerarşiden daha değerli olmaktadır.
- ✓ *Statik bir planı takip etmek yerine değişime yanıt vermek.* Bu değer 2001 yılında yayınlanan orijinal Çevik Yazılım Geliştirme Manifestosu’ndan türetilmiştir. Çevik pazarlama manifestosuna bu değer yazılırken “statik” kelimesi eklenerek küçük değişiklik yapılmış ve pazarlama dünyasıyla biraz daha iyi ilişki kurmasına yardımcı olduğu düşünülmüştür. Alıcı/pazar/küresel bir değişik-

lik meydana geldiğinde katı bir plana bağlı kalınırsa, hedef kitlelere yetersiz hizmet verme ve kötü sonuçlar elde etme riskiyle karşı karşıya kalınabileceği vurgulanmaktadır. Özetle değişime yanıt vermek ve ayak uydurmak, katı bir planın uygulanmasından çok daha değerlidir.

Söz konusu bu değerlerden çevik pazarlamanın amacının pazarlama fonksiyonunun değişmesi ve iyileşmesi için hız, öngörü, şeffaflık ve adaptasyonun geliştirilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Pazarlamacıların manifestoda belirttikleri ve destekledikleri prensipler/ilkeler bulunmaktadır. Bu prensipler çevik pazarlamanın nasıl bir yaklaşım olduğu konusunda fikir vermekte ve değerleri ayrıntılandırmaktadır. Bu prensipler aşağıda maddeler halinde yer almaktadır (Agilemanifesto, 2023d; Ewel, 2021: 49):

- ✓ Mükemmel pazarlama, iç ve dış müşterilerle yakın uyum, şeffaflık ve kaliteli etkileşimler gerektirmektedir.
- ✓ Farklı ve çeşitli bakış açıları araştırılmalıdır.
- ✓ Müşteri değerini artırmak için değişime açık olmak ve hızlı yanıt vermek gerekmektedir.
- ✓ Yalnızca etkili ve yürütmeyi sağlamaya yetecek düzeyde plan yapmaya öncelik verilmelidir.
- ✓ Risk almaktan kaçınılmamalı ve başarısızlıklardan ders çıkarılmalıdır.
- ✓ Mümkün olduğunca küçük, çapraz işlevli ekipler halinde organize olunmalıdır.
- ✓ Motive olmuş bireyler etrafında pazarlama programları oluşturulmalı ve işlerini yapmaları, bitirmeleri için onlara güvenilmelidir.
- ✓ Uzun vadeli pazarlama başarısı, sürdürülebilir bir hızda faaliyet göstermenin avantajlarından yararlanmaktadır.
- ✓ Çevik pazarlama yeterli değildir. Pazarlamada mükemmellik, pazarlama temellerine de sürekli dikkat etmeyi gerektirmektedir.
- ✓ Sadelik, basitlik için çaba gösterilmelidir.

Çevik pazarlamacılar bu prensipler çerçevesinde işletmenin amaçları, hedefleri ve çalışanları arasında uyum sağlayarak verimliliği ve performansı arttırmaya çalışmaktadırlar. İç ve dış müşterilerle etkileşimin arttığı, müşteri değerinin ön planda tutulduğu, müşteri geri bildirimlerinin merkeze konulduğu, uzun stratejik pazarlama planları yerine kısa zaman aralıklarına göre pazarlama programlarının yapıldığı bir süreç oluşturmayı önermektedirler. Böylece içeride ve dışarıda bilginin hızlı aktığı, geri bildirimlerin olduğu sağlıklı bir iletişim ağını oluşturarak, değişime

açık, esnek, sürdürülebilir pazarlama süreçlerini hayata geçirmeye odaklanmaktadırlar. Uzun ürün geliştirme döngüleri, zaman ve kaynak israfı vb. gibi geleneksel pratik sorunların üstesinden gelmek için ilkelere uyum sağlamak önem arz etmektedir.

3. Çevik Pazarlamanın Kavramsal Çerçevesi

İş dünyasında çeviklik, nöro-davranış perspektifleri (mağaza içi ve çevrimiçi alışveriş uygulamaları) de dahil olmak üzere tüketici davranışlarını daha iyi anlama eğiliminde olan müşteri odaklı işletmeler arasında yerleşik bir kavram olarak gelişmiştir. Bu işletmeler pazarda kişiselleştirilebilir, uygulanabilir ve yenilikçi kalmak için yaklaşımlar geliştirmektedirler. İşletmelerdeki çeviklik, işyeri kültürü, karar verme, operasyonlar, teknoloji, inovasyon ve insan, kâr ve sürdürülebilirlikten oluşan müşteri davranışını içermektedir. Çeviklik ve çevik dönüşüm iş dünyasının iki yönüdür ve her ikisi de iş performansı ile ilişkilidir. Çeviklik, işletmelerin tüketici davranışlarındaki değişimlere, rekabetçi aksaklıklar nedeniyle algılanan değerlerdeki değişikliklere ve tüketim kalıplarındaki sosyal dönüşüme uyum sağlaması için gereklidir. Çeviklik anlayışı tasarım odaklı ve teknoloji odaklı pazarlama stratejilerinin yanı sıra aynı zamanda tüketici davranışları, tüketimdeki davranışsal değişimler, ortak zeka ve sosyal medyada artan etkileşim tarafından da yönlendirilmektedir. Birçok operasyonel unsurun yanı sıra, iş dünyasındaki çeviklik öncelikle tüketici davranışının sosyal ve ekonomik varsayımlarıyla bağlantılıdır. Müşteri memnuniyetinin yanı sıra, işletme modellerinin çoğu, insanları ön planda tutarak kurumsal değerler ve yenilenen normları hızlı bir şekilde benimsemiye çevikliği tarafından yönlendirilmektedir (Rajagopal, 2022: 1-17).

Artan rekabet, dijital dünya ve internet, pazarlama uygulamalarını değiştiriyorsa, yöneticilerin pazarlamanın şu anda nasıl yönetildiğine, strateji geliştirildiğine ve gerekli değişiklikleri nasıl gerçekleştirebileceklerine temelden göz atmaları gerekmektedir. Çevik anlayış ister yöneticilik ister strateji veya organizasyonel değişim üzerine olsun, her birinde ve her üçünde de sürekli birleştirici rolü bulunmaktadır. Bu kapsamda çevik anlayış, pazarlama uygulamalarıyla birlikte, yöneticilik, strateji ve organizasyonel değişikliklerde de hayata geçirilmeli ve bir bütün halinde hareket edilmelidir (Smith, 2016: 2-3). İşletmelerin hem müşterilerinin istek, ihtiyaç ve taleplerindeki değişim hızına ayak uydurmaları hem de rakiplerinin önüne geçmeleri gerekmektedir. Bu durumda hızla değişen ve öngörülemeyen iş ortamında işletmelerin varlığını sürdürebilmesi ve rekabet edebilmesi için elindeki en önemli güç çevikliktir (Kotler vd., 2021: 175).

Pazarlama çevikliği kavramı, gelişmekte olan piyasalardaki işletmelerin iş performansını önemli ölçüde etkileyen önemli bir değişim unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Pazarlama çevikliği, pazarlama stratejileri geliş-

tirmek için değer odaklı, proje odaklı ve esnek bir süreçtir. Bir işletmenin pazarlama çevikliğinin temelini, belirsizlik ortamında sürekliliği ve iş süreçlerindeki değişiklikleri yönetmek üzere değer yaratmak için kaynaklarını yeniden düzenlemesi ve yeniden konumlandırması yönündeki sahip olduğu dinamik yetenek oluşturmaktadır. Aynı zamanda çeviklik hem proaktif olarak değişiklik yaratmayı hem de mevcut ve gizli fırsatları ve tehditleri hızla algılamayı ve bunlara yanıt vermeyi de içermektedir (Rajagopal, 2022: 189-197). İşletmelerde pazarlama çevikliği bir zorunluluk haline gelmiştir ve liderlerin bunu etkili bir şekilde yapmaları için çalışanlarını, süreçlerini ve teknolojilerini müşteriye yönlendirmeleri ve inovasyonu teşvik etmeleri gerekmektedir (Lewnes, 2021: 64). Günümüzde müşteri ilişkilerinin geliştirilmesindeki bu eğilim, firmaları davranışsal beklenmedik durumlara karşı hazırlıklı olmaları ve çevik pazarlama stratejileri geliştirmeye odaklanmaları konusunda uyarmıştır (Rajagopal, 2022: 12-13).

Literatürde yer alan çevik pazarlamaya ilişkin tanımlardan bazıları aşağıda yer almaktadır.

Pazarlama faaliyetlerinin, işletmenin, pazarın ve müşterilerin hızına ulaşması çok önemlidir. Çevik pazarlama, kaynakları gerektiği gibi yeniden düzenleyecek kadar çevik davranıp pazarda tamamladığınız işi geride bırakma ve rakiplerinizden daha iyi yapabilme becerisidir (Accardi-Petersen, 2011: 63). Çevik mantık (uyumsuz ve açık bir zihinsel duruş) tarafından tetiklenen ve çevik eylemlere (sürekli değişen koşullara esneklikle hızlı bir şekilde uyum sağlayabilme, koordine edebilme ve yanıt verebilme) neden olmak için çevik öğrenme (verileri araştırabilme ve yorumlayabilme) tarafından kolaylaştırılan bir süreçtir (Gomes vd., 2019: 263). Çevik pazarlama müşteri ihtiyaçlarını karlı bir şekilde belirleme, tahmin ve tatmin etme süreci olarak tanımlanmaktadır. Her ne kadar bu süreç, pazarlama kavramı ile aynı kapsamda açıklansa da çevik pazarlamada değişen, bunların nasıl etkinleştirildiğidir. Başka bir ifade ile işletmeler halihazırda faaliyetlerinde hala müşteri ihtiyaçlarını belirleyip karşılamakta ve bunu iyi, karlı bir getiri sağlayacak şekilde yapmaktadırlar. Ancak artık çeviklik ön plana çıkmaktadır (Perkin, 2022: 21).

Çevik pazarlama, bir işletmenin pazarı anlamlandırma ve pazara uyum sağlama kararlarını uygulama arasında ne ölçüde hızla yineleme yaptığıdır (Kalaighanam vd., 2021: 36). Çevik pazarlama, ilhamını çevik yazılım geliştirmeden alan ve bir planı takip etmek yerine değişime yanıt vermeye, büyük kampanyalar yerine hızlı yinelemelere, görüşler ve eğilimler yerine testler ve verilere, birkaç büyük iddia yerine birçok küçük deneye, herkese uyan tek bir model yerine bireyler ve etkileşimlere, silolar ve hiyerarşi yerine iş birliğine değer veren bir pazarlama yaklaşımıdır. Çevik pazarlama, pazarlama işlevinin üretkenliğini, etkililiğini, şeffaflığını

ve değişime uyum sağlama yeteneğini geliştiren bir süreçtir (Ewel, 2021: 41). Çevik pazarlama, bir işletmenin kısa sürede taktiksel olarak pazarlama stratejileri geliştirebilme ve pazar rekabetini etkin bir şekilde sürdürebilmek için değişen pazar koşullarına uyum sağlayabilme yeteneğini ifade etmektedir (Rajagopal, 2022: 191).

Çevik pazarlama, farklı birimlerden insanların oluşturduğu ekipler tarafından ürünlerin ve pazarlama kampanyalarının hızlı bir şekilde hayata geçirilmesini ifade etmektedir. Çevik olmak değişikliklere hızlı ve verimli bir şekilde uyum sağlama yeteneğini gerektirmektedir. İşletmelerin müşterilerin taleplerindeki değişim hızına cevap verebilmeleri ve aynı zamanda rakiplerinin önüne geçebilmelerine imkan tanıyan çevik pazarlama, bağımsız çevik ekipler tarafından gerçekleştirilmektedir. İşletmelerin her bölümünde çapraz işlevli ekipler oluşturularak ve bunu kitle kaynak kullanımı ile diğer cihazlar aracılığıyla müşterilere ve potansiyel müşterilere genişleterek, daha çevik bir pazarlama ekibi oluşturulabilmektedir (Kotler vd., 2021; Accardi-Petersen, 2011).

Çevik pazarlama, stratejik tepkiler tasarlamak ve rekabet gücünü artırmak için daha gelişmiş çevik pazarlama yeteneklerine ihtiyaç duyan özellikle küçük firmalar için pazarlama alanında önemli ve yeni bir trenddir (Moi vd., 2019: 138). Söz konusu bu kapsamda çevik pazarlama stratejilerinin müşteri merkezli yeniliklere ve rekabetçi eylemlere hızlı bir şekilde cevap vermeye odaklanması gerekmektedir. Çevik pazarlama uygulamaları, müşterilerin ihtiyaçlarına odaklanan ortak hedefler üzerinde ekip kültürünü geliştirmektedir. Dolayısıyla pazarlama çevikliği, değişen müşteri ihtiyaç ve beklentilerine odaklanmakta ve kaynakları uygun şekilde kullanarak pazarlama hedeflerini esnek bir şekilde koordine etmektedir (Rajagopal, 2022: 191). Çevik pazarlama, yönetimin gerekli *verileri* düzenli ve değişken formatlarda toplamasını, merkezi analizlerin ve optimizasyonların kullanıcı dostu bir şekilde gerçekleştirilebileceği *araçları* kullanıma sunmasını, *çeviklik zihniyetini* teşvik etmesini ve ilgili *süreçleri* kurum bünyesine yerleştirmesini gerektirmektedir (Stürze vd., 2022: 83).

Pazarlama faaliyetlerinde çevik ilkelerin hayata geçirilmesi için tek bir yol bulunmamakta, geniş bir çevik düşünce yelpazesinden yararlanılan ve bunların pazarlamaya uygulanması için pragmatik bir yaklaşım sağlayan bir dizi yararlı yöntem, sözleşme ve model bulunmaktadır. Bu sürecin uygulanmasında bireysel pazarlama ekiplerinin önemi büyüktür. Bununla birlikte, pazarlamaya yönelik geleneksel, doğrusal yaklaşımlardan uzaklaşarak çok daha uyarlanabilir ve çevik uygulamalara geçmenin içerdiği zihniyet değişimlerini dikkate almak da aynı derecede önemlidir. Çevik pazarlama, bir sürecin hayata geçmesine imkan tanıyan anlayışla yakından ilgilidir. Doğru kültür ve davranışlar olmadan bu yaklaşımın uygulanması zorlaşacak belki de sürdürülemeyecektir. İşletmeler öngörü-

lemeyen, belirsiz bir dünyada faaliyetlerini yürütmeye çalışmaktadırlar. Söz konusu bu durumda işletmenin çevik pazarlama ilkelerine ve zihniyetine ilişkin sahip olduğu potansiyel, pazarlama yapılarını, süreçlerini ve operasyonlarını gerçekten amaca uygun hale getirmek için dönüştürme kapasitesinde bulunmaktadır (Perkin, 2022: 21).

Çevik pazarlamanın, sorunlara sürekli olarak en iyi çözümleri bulmak ve ardından bunları hızlı bir şekilde test etmek, sonuçları değerlendirmek ve hızla yinelenmek için verileri, analizleri ve üye geri bildirimlerini kullanan üye merkezli bir zihniyet olduğu ifade edilmektedir. Çevik pazarlamanın en önemli faydalarından biri, ekip üyelerinin ve liderlerin katılımıdır. Çevik bir dönüşümün uzun bir süreç olduğu, ancak işletmenin daha bilinçli davranarak ve gerçekleştirdikleri faaliyetler ile müşterilere nasıl değer kattıklarını eleştirel bir gözle inceleyerek başlamak mümkün olmaktadır. Çevik pazarlamanın başarılı olması için işletmelerin düşünme ve çalışma şekillerinde sistematik bir değişim olması gerekmektedir (Lerch, 2022: 6).

Çevik pazarlama, ekip ortamında değişiklik, güçlü bir vizyon, çevik ilkelerin anlaşılması ve gereken davranış değişikliğini hayata geçirmek ve bunları öğrenme zihniyeti ile ilgidir. Bu bir günde gerçekleştirilebilecek bir değişim değil, sürekli gelişen bir yolculuk olarak nitelendirilmektedir. Bunun nedeni, bir pazarlama ekibinin gerçekten çevik olacak şekilde dönüştürülmesinin ciddi bir süreci gerektirmesidir. Yaşanacak değişimle birlikte elde edilecek faydalar önemli olabilir, ancak zorluklar da çok gerçektir. Yöneticilerin ve işletmelerin, gerçek değişimin gerçekleşmesi için istekli olduklarından emin olmaları gerekmektedir (Perkin, 2022: 25).

Sürekli değişen ve gelişen piyasada geleneksel pazarlama yaklaşımları artık etkisini kaybetmeye başlamış, yeni pazarlama yaklaşımları ön plana çıkmıştır. Geleneksel pazarlama ile çevik pazarlama arasında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Geleneksel pazarlama silolara ayrılmıştır. Uzun planlama döngüsüyle büyük fikirler üzerinde bağımsız olarak çalışmakta ve önemli ölçüde çaba gerektirmektedir. Çevik pazarlama ise pazarlamada oldukça yinelenmeli ve uyarlanabilir bir yaklaşım benimseyerek bu siloları yıkmaktadır. Geleneksel pazarlama ve çevik pazarlama arasındaki temel farklar Tablo 1’de gösterilmektedir (Katare, 2022: 94).

Tablo 1: *Geleneksel Pazarlama ve Çevik Pazarlama Arasındaki Farklar*

Tema	Geleneksel Pazarlama	Çevik Pazarlama
Takım Yapısı	Silo haline getirilmiş ekipler	Çapraz fonksiyonlu ekipler
Zaman dilimi	Uzun planlama ve geliştirme döngüsü	2-4 haftalık yinelemeli döngüler
Yaklaşım	Uzun vadeli stratejiler	İşletme hedeflerine uygun kısa sprintler (hızlanmalar, ataklar)
Uygulama	Stratejiye göre katı ve sabit	Yaratıcı, gerçek zamanlı ve esnek
Veri	Metriklerin ve içgörülerin sınırlı kullanımı	Açıkça tanımlanmış metriklerle veriye dayalı
Süre Çerçevesi	6-7 Ay	Gerçek zamanlı
Otomasyon	Otomasyon yok	Pazarlamacılar, içeriklerinin nasıl performans gösterdiğine dair gerçek zamanlı veri toplamak için otomasyon kullanır
Esneklik	Sert	Piyasa koşullarına göre şekillendirilebilir
Varlıklar	Görseller, Videolar, Slogan vb.	Taze içerik
Hiyerarşi	Hiyerarşi uygulanmalı veya yönetim kararına daha fazla güvenilmelidir	Yönetim kararına daha az güven

Kaynak: *Katare, 2022: 94; Gera vd. 2019: 41.*

Geleneksel pazarlama uygulamasını sürdüren işletmeler, kuralların katı ve sabit bir şekilde uygulandığı ve bürokrasinin hakim olduğu bir yapıya sahip oldukları için çevik pazarlama ilkelerini işletmeye uyarlamada zorluk yaşarken, günümüz işletmeleri daha esnek yapıya sahip oldukları için çevik pazarlama ilkelerine daha kolay uyum sağlamakta, kolay ve hızlı sonuçlar almaktadırlar. Bu nedenle çevik pazarlamayı geleneksel pazarlamadan ayıran en önemli özellik, çevik pazarlama yapısında bilgiye dayalı olarak iş süreçlerinin daha kısa ve hızlı bir şekilde yürütülmesidir (Zengin, 2022: 102).

Çevik pazarlama, çevik proje yönetimi metodunu pazarın, işletmenin ve en önemlisi müşterinin ihtiyaçlarına yanıt verebilmesini sağlamak için bir işletmedeki pazarlama sürecine uygulamayı önermektedir. Çevik pazarlamada geleneksel pazarlamanın 4P'si hala önemlidir ancak burada beşinci P (insanlar) önemli rol oynamaktadır. İnsanlar en büyük farkı yaratan unsurdur (Accardi-Petersen, 2011: 65-66).

Çevik anlayışı pazarlamaya uygulamak için ekiplerin altı disiplinde uzmanlaşması ve işletmenin inanç ve davranışlarda dört boyutta değişim yapması gerekmektedir. Söz konusu altı disiplin uyum, yapı, süreç yönetimi, doğruluğu onaylanmış öğrenme, değişime uyum sağlama ve olağanüstü müşteri deneyimleri yaratmaktır. Altı disiplin tabanda benimsenebilir ve organizasyon boyunca yayılabilir ancak dört boyutta değişim farklıdır. Bu dört boyut; çıktılar yerine sonuçlar, sürekli iyileştirme, müşteri odaklı-

lık ve merkezi olmayan kararlardır. Dört boyutta değişim organizasyonun pazarlama dışındaki bölümleri de dahil olmak üzere organizasyon kültüründe, inanç ve davranışlarında değişiklikler gerektirmektedir. Pazarlama genellikle bu değişimlere öncülük etmektedir. Aynı zamanda pazarlama bunların herhangi bir kuruluştaki benimsenmesi için kritik öneme sahiptir (Ewel, 2021: 21-22).

Altı Disiplin, çevik pazarlamayı benimsemek için bir yol haritası değil bir çerçeve sağlamaktadır. Pazarlamacıların çevik pazarlamaya başlamasını sağlamak için, *Günlük Toplantılar* yapmadan veya *Sprint*'ler gerçekleştirmeden önce herkesin başarının nasıl bir şey olduğu konusunda hemfikir olması gerektiğini ve çevik başarıyı mümkün kılan bir organizasyon yapısına sahip olunması gerektiğini vurgulamaktadır. Altı Disiplin, pazarlamacılara Scrum veya Kanban'ı bir süreç olarak uygulamanın yeterli olmadığını, sürecin amacının müşteri ihtiyaçlarını karşılamak, olağanüstü müşteri deneyimleri sunmak ve değişime hızlı ve etkili bir şekilde uyum sağlamak olduğunu hatırlatmaktadır. İşletmeler çevik pazarlamayı güçlenmek için fırsat olarak görmektedir (Ewel, 2021: 53-57) ancak işletmelerin çevik pazarlamayı benimsemelerinde altı disiplinde uzmanlaşmaktan daha fazlasını yapmaları gerekmektedir. Aynı zamanda işletme kültürlerini, inançlarını ve davranışlarını da değiştirmeleri gerektirmektedir. Başka bir ifade ile çıktılara odaklanmaktan sonuçlara odaklanmaya, kampanya zihniyetinden sürekli iyileştirme zihniyetine, kurum içi odaklılıktan müşteri odaklılığa ve yukarıdan aşağıya karar alma sürecinden merkezi olmayan karar alma sürecine dönüşmeyi başarabilmelidirler. *İlk değişim* olan çıktılara odaklanmaktan sonuçlara odaklanmaya geçiş, pazarlamacıların dikkatlerini içerik, reklam, sosyal medya kampanyaları ya da diğer pazarlama materyalleri üretmekten çekip, bunun yerine müşteri davranışlarıyla ölçülen iş sonuçlarına nasıl ulaşılacağına odaklanmalarını gerektirmektedir. Bu, pazarlamanın, hangi iş sonuçlarının önemli olduğunu ve müşteri eylemleri açısından bunlara nasıl ulaşılacağını belirlemek için iş birimleriyle iş birliği yapmasını gerektiren bir zihniyet değişikliğidir. *İkinci değişim* noktası olan kampanya zihniyetinden sürekli iyileştirmeye geçiş, geleneksel pazarlama zihniyetine sahip işletmeler için kabullenmesi zor olabilmektedir. Her adımda pazarlama kampanyaları planlayan, bütçele-yen, raporlayan bir düzenden, kısaca kampanya zihniyetinden, uzaklaşarak bunun yerine sürekli, artan iyileştirmeler ve yıkıcı pazarlama inovasyonuna odaklanılmaktadır. Kampanyalar marka bilinirliği, satış fırsatları ve temel gelir sağlamak için hala uygulanabilir ancak odak noktası sürekli iyileştirme ve yıkıcı yenilik olacaktır. *Üçüncü değişim*, kurum içi odaklılıktan müşteri odaklılığa geçiş, sözde gerçekleştiriliyormuş gibi iddia edilse de müşteriler birçok işletme için böyle düşünmemektedir. Çevik bir değişim için gerçekten müşteri odaklılığa geçiş yapılmalıdır. *Dördün-*

cü değişim boyutu yukarıdan aşağıya merkezi olmayan karar alma çoğu kuruluş için en zoru olabilir. Pazarlama yöneticileri, müşteriye dönük içeriğin neredeyse her parçasını incelemekten ve hakkında fikir yürütmekten vazgeçmek istememektedirler. Ancak liderliğe odaklanabilmek için birçok karar verme yükünden vazgeçmeleri gerekmektedir. Bu değişim boyutu, karar alma mekanizmasını müşteriye yaklaştırmaktadır. Ön saflarda çalışanlar, müşteriye memnun etmek için en iyi bilgiye sahip olma eğilimi göstermektedirler. Ön saflarda çalışanları daha sorumlu kılan bu değişim, aynı zamanda onların karar verme becerilerini de geliştirmektedir (Ewel, 2021: 191-193).

Pazarlamada çeviklik, Scrum, eXtreme Programming, Feature Driven Development, Dynamic Systems Development Method, Adaptive Software Development, Kanban, Scrumban ve Lean Software Development gibi mevcut çeşitli yöntemler kullanılarak yönetilebilir. Çevik pazarlama uygulayan işletmeler genellikle söz konusu bu yöntemlerden birini veya bunların bir kombinasyonunu kullanmaktadırlar (Rajagopal, 2022: 190).

4. Çevik Pazarlama Süreci

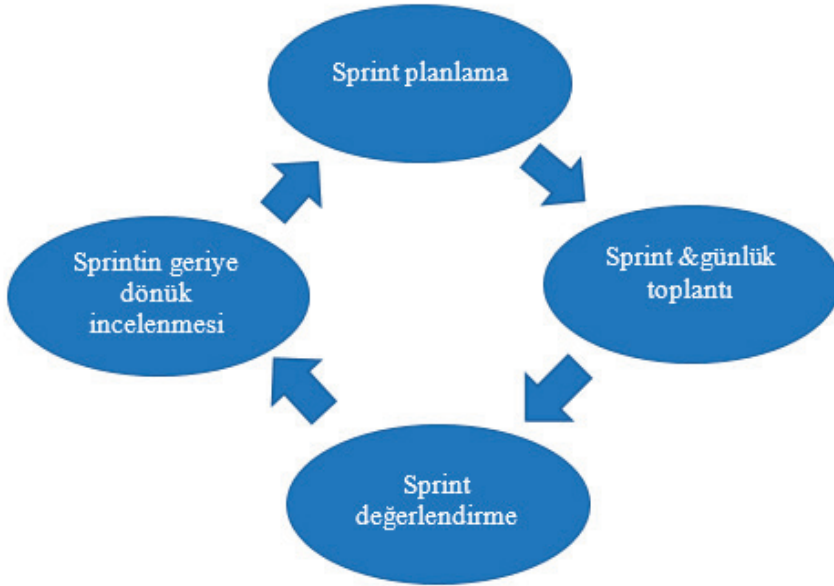
Gerçek çevik dönüşüm, çok çeşitli bağımlılıklar ve faktörlerle iç içe geçmiş, son derece karmaşık ve çok yönlü bir süreçtir. Bu nedenle, bunu doğru yapmanın kesin bir yolu bulunmamaktadır. Bu süreç küçük başlayabilen ancak öğrenme yoluyla hızla hızlanabilen ve ölçeklenebilen bir yolculuk olarak ifade edilmektedir. Değişim bir olay değil, bir süreçtir. Gerçekten çevik bir işletme olma yolculuğu, bir dizi temel unsur içeren çok yönlü bir yolculuktur. Dolayısıyla bu dönüşüm beş temel boyut bağlamında ele alınmaktadır (Perkin ve Abraham, 2021: 279-281):

1. Kişisel boyut: Bireysel yolculuk, zorluklar, inişler ve çıkışlar, yükseliş ve alçalışlar.
2. İlkeler boyutu: Yeni bir temel örgütlenme fikri etrafında yeniden yönlendirme ve vizyon. Bu vizyona uygun değerlerin, davranışların ve sonuçların haritalandırılması.
3. Süreç boyutu: Değişimin yapısı ve süreci, dönüşüme giden yol, yolculuğun temel aşamaları ve ilerlemesi.
4. Uygulama boyutu: Davranış yoluyla değişim, değişimin sistematik hale getirilmesi.
5. Hız boyutu: Zaman boyutu-bileşen parçalarının değişim hızı ve dönüşüm sürecinin kendi temposu.

Çevikliğin özü, geri bildirim alma, risk alma ve sürekli öğrenmeden gelmektedir (Yusoff vd., 2019: 1420). Söz konusu bu çerçevede çevik pa-

zarlamanın amacı, pazarlama fonksiyonunun değişmesi/iyileşmesi için hızını, öngörülebilirliğini, şeffaflığını ve değişime uyumluluğunu/adaptasyonunu artırmaktır. Çevik pazarlamacılar, işletmenin ve satış personelinin iş hedefleriyle uyumunu artırmak, hem pazarlama ekibi içinde hem de dışında iletişimi geliştirmek ve pazarlamanın hızını ve yanıt verebilirliğini artırmak için tasarlanmış Scrum adlı bir süreci takip etmektedirler. Süreç, ayrıntılarda bazı farklılıklar olmakla birlikte, ilham aldığı çevik (yazılım) geliştirme sürecine benzemektedir. Süreç dört başlıkta toplanmaktadır: Sprint Planning (Sprint Planlama), Sprint & Scrum (günlük toplantı), Sprint Review (Değerlendirme, gözden geçirme) ve Sprint Retrospective (Geriye dönük inceleme) şeklindedir. Bu süreç yinelemeli olup kısa süreli pazarlama deneylerine, sık geri bildirimlere ve değişen pazar koşullarına anında tepki verme becerisine olanak tanımaktadır (Agilemarketing, 2023a). Sprint kavram olarak depar, hızlı koşma, koşuşturma anlamlarına gelmekle birlikte burada bir ekibin belirli bir çıktıyı tamamlamayı vaat ettiği bir zaman dilimi olarak kullanılmaktadır (Gera vd., 2019: 41). Süreç Şekil 1’de gösterildiği gibi her biri birbirine bağlı ve bir döngü halinde ilerlemektedir.

Şekil 1: Çevik Pazarlama Süreci

Kaynak: Agilemarketing, (2023a).

Çevik pazarlama, genel olarak Scrum çerçevesinde, ekiplerin görev, hedef, zaman, itici güç ve güvenden oluşan 5T unsurlarına odaklanarak

iş birliğine dayalı çalışma ortamına uyum sağlamalarını gerektiren bir iş yönetimi metodolojisidir (Rajagopal, 2022: 191). Bir başka ifade ile çevik pazarlamacıların takip ettiği “Scrum” özünde bir proje yönetim metodolojisidir. Yazılım geliştirme projelerini yönetmek için geliştirilmiş olmakla birlikte sadece birkaç değişiklikle pazarlama projelerini yönetmek için de kullanılabilir. Yöneticinin talep ettiği veya pazarlama hedeflerine ulaşmak için pazarlama ekibi tarafından belirlenen pazarlama görevlerinin bir liste olarak belirlenmesiyle ilk adım atılmış olmaktadır. Sprint Planlama toplantısı sırasında ekip, bu listeyi gözden geçirmekte ve mevcut günlük toplantı sırasında gerçekleştirilecek görevler üzerinde anlaşmaya varmaktadır. Bu genellikle pazarlama ekibinin her üyesinin üç soruyu (dün ne yaptım?, bugün ne yapacağım? ve önümde duran herhangi bir engel var mı?) yanıtladığı ortalama 15 dakikalık bir toplantıdır. Bu görevlerin tamamlanması, esas olarak günlük toplantı (scrum) mekanizması aracılığıyla toplantı lideri tarafından izlenmektedir. Genel olarak scrum, ekibe ve yönetime ilerleme konusunda görünürlük sağlayan basit bir proje yönetimi metodolojisi olarak tasarlanmıştır (Agilemarketing, 2023b). Çevik pazarlama süreçleri, yeni fırsatlara ve ortaya çıkan zorluklara hızlı bir şekilde yanıt vermek için planları ve stratejileri kolayca uyumlaştırma eğilimindedir. Çevik pazarlama uygulamaları, ekiplerin çapraz işlevli faaliyetleri sürekli geri bildirimle tekrarlayan bir düzende yürütmeleri için kendi kendini organize etme becerileriyle çalışmaktadır (Rajagopal, 2022: 191-192).

Çevik pazarlama sürecine başlayacaklar için dikkat etmeleri gereken hususlar şöyle özetlenmiştir: 4-7 pazarlamacıdan oluşan bir grupla küçük başlamak ve herkesin çevik pazarlamayı anladığından ve çevikliği bir metodoloji olarak denemekten heyecan duyduğundan emin olmak önemlidir. Ayrıca herkesin temel bilgiler konusunda eğitilmiş olduğundan ve araçları rahatça kullandığından emin olunmalıdır. Herkes süreçte yeni olduğu için sprint planlama, sprint gözden geçirme ve sprint geriye dönük inceleme toplantılarında fazladan zaman harcama ihtimali yüksek olmaktadır. Bu ekstra süreye göz yummak gerekmektedir. Pazarlama scrum toplantıları her gün aynı yerde yapılmalı ve işin göze çarpan bir görsel unsuruna (her ekip üyesi başına bir satır içeren bir beyaz tahta veya kanban panosu, kullanıcı öyküleri ve görevleri içeren Post-It notları veya hazır görevlerin, devam eden ve yazılımda tamamlanmış görevlerin büyük bir çıktısı gibi) sahip olunmalıdır. İlk yinelemede, herkesin farklı yerlere dağılmış bir ekibin parçası olmak yerine aynı yerde olmasını sağlamaya çalışmak önemli olmaktadır (Agilemarketing, 2023c). Çevik pazarlama, hedefe başarılı bir şekilde, en yüksek kalitede ve mümkün olan en kısa sürede ulaşmaya yoğun ve sürekli bir şekilde odaklanmayı gerektirmektedir (Accardi-Petersen, 2011: 67).

Çevik pazarlama büyük ölçüde ekip tabanlıdır. Teknoloji uygulamaları, müşteriler ve paydaşlarla etkileşimlerle tasarlanabilir, geliştirilebilir ve uygulanabilir. Çeviklik ilkeleri, tüm iş silolarını ve hiyerarşileri ortadan kaldırmayı ve paydaşlarla birlikte bir ekip genelinde esnek bir iş birliği kurmayı önermektedir. Bu süreçte, ekip üyeleri projede kapsayıcılık sergilemeli ve çevik pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi ve uygulanmasının çeşitli aşamalarında çalışmaya dahil olmalıdır. Strateji geliştirme ve uygulama sürecinde iş birliğini teşvik etmek için ekip toplantıları, kurumsal ve sosyal iletişim kanalları kullanılmaktadır. Çevik pazarlamacılar, ekibin performansını artırmak için yeni deneyleri teşvik eder ve çabalarını ölçmek ve ayarlamak için verilere güvenirlir. Çevik pazarlama ekipleri, ekiplerin sprint zaman dilimi içinde daha küçük miktarlarda işi ele almasına ve sürekli bir iş sürümü üretmesine olanak tanıyan sprint döngüsünü kullanır. Sprint, planlanan bir dizi görevi tamamlamak için scrum ekipleri tarafından takip edilen kısa, önceden belirlenmiş bir dönemdir. Sprintler, planlanan görevleri yerine getirmek için yazılım tarafından desteklenen popüler çevik metodolojiler olarak kullanılmaktadır (Rajagopal, 2022: 196).

Accardi-Petersen (2011) çevik pazarlama sürecini yine dört aşamada ele almış, ancak bu aşamaları planlama, yineleme (tekrarlama), başarısızlık ve başarı şeklinde sıralamıştır Çevik pazarlama sürecinde *planlama* başarının en önemli unsurudur. Öncelikle ulaşılmak istenen pazarlama amaç ve hedefleri için ne kadar bir bütçeye ihtiyaç duyulduğu ve işletmenin ne kadar bütçesinin olduğunun tespit edilmesi gerekir. Bu süreçte sponsorlarla görüşmek önemlidir. Daha sonra projenin/programın/kampanyanın mümkün olduğunca başarılı olması için hangi nitelikte kaç kişiye ihtiyaç duyulduğu tespit edilerek ekibin kurulması ve ekipteki kişilerin belirlenen amaç ve hedefe ulaşmak için istekli ve motive olduklarından emin olunması gerekmektedir. Bu kapsamda işletme genelinde geniş bir araştırma yapılması ve faydalı olacak kişilerin sürece dahil edilmesi önemlidir. Ekip bir araya geldikten sonra sprint planlama (sprint planning) adımı başlamaktadır. Bu aşamada işletmenin pazarlama faaliyetlerinde gerekli olan görevler, bu görevleri tamamlamak için gereken saatler belirlenmektedir. Ekibin hızını kesmemek adına az sayıda kişiden oluşması önemlidir. Gerekirse işletme dışından da çevik anlayış konusunda deneyimli kişiler ekibe dahil edilebilir. Çalışma sonucunda hedeflere ulaşıldığından emin olmak için projenin/programın/kampanyanın başlangıcında net bir planlama gereklidir. Sürecin ikinci adımını *yineleme* oluşturmaktadır. Yinelemeler projenin/ /programın/kampanyanın kalp atışı gibidir. Projenin ilk yinelemesi, genellikle iş fırsatının tanımlandığı ve projenin uygulanabilir ve/veya uygun olduğunun kabul edildiği proje öncesi planlama yinelemesidir. Bu birkaç haftadan daha uzun olmamalıdır. Bir sonraki yineleme,

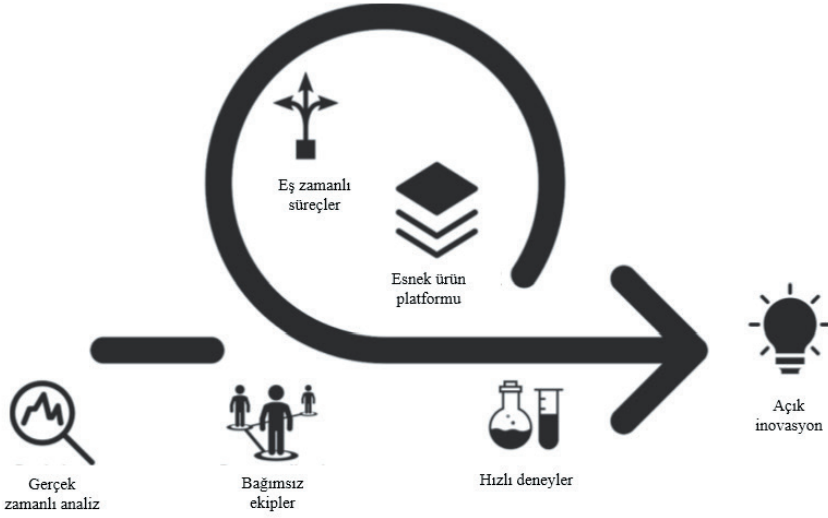
destek toplanılan, paydaşların dahil edildiği, bütçelerin belirlendiği, ekibin oluşturulduğu ve proje ortamının kurulduğu planlama yinelemesidir. Sonraki yinelemelerin tümü, projelerin geliştirildiği ve uygulamaya konulduğu geliştirme yinelemeleri olmalıdır. Yinelemeler çevik bir pazarlama uzmanının mevcut durumu uygulamasına, bunun işe yaramadığını ya da yaradığını çok hızlı bir şekilde göstermesine ve oradan devam etmesine imkan tanımaktadır. Ardından sponsora ve paydaşlara geri dönülüp, onlara mevcut duruma ilişkin yeni önerilerde bulunabilir. Yinelemelerin önemli bir parçası scrum olarak ifade edilen günlük toplantılardır. Ekip her gün en yüksek önceliğe sahip konuya odaklanır. Bu aynı zamanda herkese neyin nerede olduğu konusunda aynı noktada olma fırsatı vermekte ve herkesin aynı hedef doğrultusunda çalışmasına yardımcı olmaktadır. Program özellikleri, yineleme içinde teslim edildikçe, ürün sahibi/satış/müşteri tarafından gözden geçirilir ve uygunsa kabul edilir. Her gün, 15 dakikalık kısa bir scrum, bireysel ayrıntılı durumun ve bir proje/program/kampanya yöneticisi için kritik bilgiler olan engellerin veya sorunların iletişimini kolaylaştırır. Çevik pazarlamada, kısa yinelemeler daha iyi sonuç vermektedir. Bu durum sorunun kısa sürede tespit edilmesine, sorunu çözmek için zaman kalmasına ve yeni gereksinimleri görmeye fırsat tanımaktadır. *Başarısızlık*, sürecin en iyi parçası olarak ifade edilmektedir. Bu durum sürekli olarak nerelerin geliştirilebileceğini öğrenmenin en kolay yolunu sunmaktadır. Çevik pazarlama ekipleri sürekli iyileştirme, uyarlanabilir planlama, iş birliği, tasarım, geliştirme, test ve entegrasyon ile sürekli olarak mükemmelliğe doğru ilerlemektedirler. İşlerin nerede yanlış gittiği tespit edilebilir, başarısız deneyimlerden ders çıkarılabilir ve bu proje için ayrılan kaynaklar başarılı diğer projelere aktarılabilir. *Başarı* da başarısızlık kadar kısa sürelidir ve çok önemlidir. Çevik pazarlamada başarı, tıpkı proje/program/kampanyanın sürekli değişmesi gibi sürekli değişmektedir. Çevik pazarlama uzmanları yinelemelerden ve başarısızlıklardan elde ettikleri bilgileri başarılı bir proje/program/kampanya oluşturmak için kullanmaktadırlar (Accardi-Petersen, 2011: 149-159).

Pazarlama uygulaması, programlama, tahsis etme ve bütçeleme, pazarlama planlaması, strateji geliştirme, izleme ve denetim, analiz ve araştırma adımları pazarlamacılara çevik pazarlamayla ilgili süreci nasıl planlayacaklarını, yinelemeyi, başarısızlığı ve en sonunda başarılı olacaklarını göstermek için yönerge niteliği taşımaktadır (Accardi-Petersen, 2011: 167-168).

Çevik pazarlama, geleneksel işletmelerin sahip olmadığı farklı bir anlayışı gerektirmektedir. Yeni kurulan işletmeler, kıt kaynakları nedeniyle zaten çevik bir anlayışa sahiptirler. Bu işletmelerin kısıtlı bütçeleri tükenmeden önce işleri hızla gerçekleştirmeleri gerekir. Bununla birlikte büyük işletmeler çevik pazarlamayı farklı bir şekilde benimsemelidir.

Büyük işletmelerin doğasında var olan karmaşık yapı ve bürokrasi, çevik pazarlamanın en büyük düşmanıdır. İşletmeler bir yandan istikrarlı ve kârlı operasyonlarını sürdürürken bir yandan da bir sonraki büyük fırsatı kaçırmamak için ayrı çevik ekipler kurmaları gerekmektedir. Bu kapsamda çevik pazarlama uygulamalarının geliştirilmesi sürecinde işletmelerin dikkat etmeleri gereken adımlar bulunmaktadır. Bu adımlar Şekil 2’de gösterilmektedir (Kotler vd., 2021: 175-176).

Şekil 2: Çevik Pazarlamada Takip Edilen Adımlar

Kaynak: Kotler vd., 2021: 176.

Şekil 2’de görüldüğü üzere işletmelerin ilk olarak, *gerçek zamanlı analiz sistemleri* kurması gerekmektedir. Bunun nedeni çevik pazarlamanın hızlı bir tepki mekanizmasına sahip olmasıdır. Buradaki temel amaç, çözüm gerektiren sorunların veya büyüme fırsatlarının tespit edilmesidir. Gerçek zamanlı analizler, işletmelere deney yapma ve hızlı bir şekilde öğrenme becerisi kazandırmaktadır. Ardından, analiz sistemlerinin ürettiği öngörülerden beslenen merkezi olmayan *bağımsız çevik ekipler* kurulmalıdır. Çevik pazarlama, farklı konular üzerinde çalışan ve gerçek zamanlı analizler tarafından üretilen öngörülerden beslenen birden fazla küçük ekip gerektirmektedir. Her ekip tamamlanması gereken bir zaman çizelgesi olan belirli bir göreve atanmakta, böylece ekiplere sorumluluklar verilmektedir. Bu model, yazılım geliştirmede yaygın olarak kullanılan çevik bir yöntem olan scrum’dan ilham almaktadır. Çevik pazarlamanın önündeki en büyük engellerden biri kurumsal silolardır. Birçok büyük işletme farklı fonksiyonları arasında uyum sağlamakta zorlandığı için çevik ekiplerde farklı fonksiyonlardan gelen farklı uzmanlıklara (ürün geliştirme, pazarlama ve teknoloji gibi) sahip üyelerin bulunması gerekmektedir.

Böylece grupların küçük olması ve aynı hedefler doğrultusunda çalışması sayesinde silolar ortadan kaldırılabilir. Bununla birlikte kararların hızlı şekilde verilmesi gerekmektedir. Ancak geleneksel işletme modellerinde çok katmanlı onay yapısı süreci yavaşlatmaktadır. Bu nedenle, ekipler bağımsız olmalı ve görevleriyle ilgili merkezi olmayan karar verme yetkisine sahip olmalıdır. Esnek model, güçlü bir üst yönetim taahhüdü gerektirmektedir. Çevik pazarlamada üst yönetimin rolü, ilerlemeyi izlemek, stratejik düzeyde geri bildirim vermek ve takımlara özgürlük sağlarken takımlara koçluk yapmaktır. Ancak en önemlisi, üst düzey yöneticiler tüm çevik projeleri bütünleştirmeli ve bunları işletmenin genel hedefleriyle uyumlu hale getirmelidir. Üçüncü adım olarak ekipler *esnek bir platforma dayalı olarak çok sayıda ürün* veya kampanya tasarımı yapmaktadır. Çevik ekiplerin hızlı dönüş yapmasının en önemli nedeni sıfırdan yeni projeler inşa etmemeleridir. Bunun yerine, her yeni yineleme, platform adı verilen aynı temelden gelmektedir. Örneğin, müşteriler belirli bir ürünü değerlendirdiklerinde, onu tamamen sevmeyebilirler veya nefret etmezler. Bazı unsurlardan hoşlanmazken diğerlerini arzulayabilirler. Bu nedenle her şey (ürün özellikleri, yazılım bileşenleri, müşteri deneyimi temas noktaları veya yaratıcı tasarımlar gibi) modüler ve katmanlı olacak şekilde tasarlanmaktadır. Bu taban, çekirdek ürün olarak işlev görürken, diğer modüller, ürünü büyütmek için üstüne farklı şekilde monte edilebilmektedir. Esnek ürün platformu ile çevik ekipler, piyasadan en olumlu geri bildirimi alana kadar çeşitli versiyonları hızla deneyebilmektedirler. Ancak en önemlisi, ürün platformları ve modüler bileşenler, işletmelerin toplu özelleştirmeler yapmasına olanak tanımaktadır. Müşteriler, donmuş yoğurt, ayakkabı ve dizüstü bilgisayar gibi her türlü ürün için kendi benzersiz versiyonlarını seçebilmektedirler. Fikir aşamasından prototip oluşturmaya kadar *eşzamanlı bir süreçte hızlı deneyler* gerçekleştirilmektedir. İnovasyon projelerinde genellikle, fikir aşamasından lansmana kadar olan her adımın sırayla yapıldığı bir şelale veya aşama- kapı modeli izlenmektedir. Her etabın sonunda bir kontrol noktası bulunmakta, önceki aşama tamamlanmadan süreç bir sonraki aşamaya geçmemektedir. Bu durum oldukça uzun zamanda tamamlanmaktadır. Çevik pazarlamada model, farklı aşamaların paralel olarak çalıştığı eşzamanlı yöntemle değiştirilmektedir. Çalışmalar kısa kilometre taşları olan küçük iş akışlarına bölünmekte, böylece potansiyel problemler, inovasyon çalışmaları çok derinlerine inmeden önce belirlenebilmekte ve giderilebilmektedir. Çevik ekipler koordinasyonun sağlanması amacıyla hızlı karar vermeleri gereken kısa bir günlük toplantı yapmaktadırlar. Çevik pazarlamada, geliştirme aşamaları da deneylerle eş zamanlı olarak yapılmaktadır. Ekipler, yakın zamanda tamamlanmış bir yinelemenin pazar testini kesinlikle beklememekte, bunun yerine, bir sonraki yinelemeye devam etmektedirler. Her bir versiyonu gerçek zamanlı piyasa kabul analizleri ile test ettikten sonra hangisinin en iyi sonucu ge-

tireceği belirlenmektedir. İşletmelerin tüm bu çevik süreç boyunca hem iç hem de dış kaynaklardan yararlanılan *açık bir inovasyon* anlayışını benimsemeleri gerekmektedir. Çevik yaklaşım, her ne kadar ekiplere odaklansa da işletmelerin her şeyi kurum içinde yapması gerektiği anlamına gelmemektedir. İşletmelerin ürünlerini pazara sunma süresini kısaltmak için hem iç hem de dış kaynaklardan yararlanması gerekmektedir. Söz konusu bu durumda açık inovasyon anlayışı işletmelere, küresel bir fikir, çözüm ve uzman yetenek havuzuna erişim sağlamaktadır. Ayrıca bu anlayış ile işletmeler, maliyeti daha yüksek olan inovasyon laboratuvarlarını veya araştırma geliştirme merkezlerini kurmadan daha hızlı hareket edebilmektedirler (Kotler vd., 2021:176-182).

5. Çevik Pazarlamanın Faydaları ve Zorlukları

Uygulamada çevik pazarlamanın birtakım fayda ve zorlukları olduğu görülmektedir. Çevik pazarlamanın faydaları aşağıda sıralanmaktadır (Gera vd., 2019: 43):

Yüksek Kaliteli İş: Yüksek kaliteli işler yapmaya veya yaratmaya yardımcı olmaktadır. Pazarlamada ortak bir hedef vardır ve bu hedef çeşitli küçük projelere bölünmüştür. Ekip, günlük olarak sapmaları bulmak, projenin işleyişini kontrol etmek ve gereksiz süreçleri ortadan kaldırmak için toplanmaktadır. Bu basitleştirmeye yol açmaktadır.

Kolay Sorun Tanımlama: Çevik pazarlama ekibi günlük olarak toplanmakta ve her adımda birbirleriyle iletişim kurmaktadır. Böylece herhangi bir sorun varsa ilk aşamada kolayca tespit edilebilmektedir.

Doğruluk: Çevik pazarlama “Ekip çalışması hayalleri gerçekleştirir” fikrine dayanmaktadır. Tüm ekip üyeleri ortak hedefe ulaşmak için birlikte çalışarak zayıf adımları ortadan kaldırmakta, böylece iş yüksek derecede verimlilik ve etkinlikle doğru bir şekilde gerçekleştirilmektedir.

Esneklik: Geleneksel pazarlamada, pazarlamacının çevrede meydana gelen sık değişikliklerle başa çıkması çok zorken, çevik pazarlama, devam eden pazarlama fırsatlarını yakalamak için düzenli aralıklarla bir araya gelen ekip olarak gerektiğinde değişiklik yapılmasına yardımcı olmaktadır. Böylece esneklik sağlanmaktadır.

Inovasyon: Çevik pazarlamada, iyi tanımlanmış çapraz fonksiyonel bir ekip birlikte çalışmakta, farklı geçmiş ve çevreye sahip üyeler yenilikçi fikirleri ve önerileriyle projenin başarıyla tamamlanmasına katkıda bulunmaktadır. Bunun dışında çevik pazarlamayı benimsemenin üretkenliği artırma, şeffaflık sağlama, gecikmenin olmaması, iş bölümü ve her adımda gerekli kontrollerin yapılması gibi çok sayıda faydası bulunmaktadır.

Çevik pazarlama uygulamaları, iş ekosistemi içindeki faaliyetleri entegre ederek yüksek pazar payı ve kâr elde etmek için müşteri değeri yaratma ve koruma konusunda firmalara yardımcı olmaktadır. Söz konusu bu durumda çevik pazarlama stratejileri uygulayan firmalar daha yüksek müşteri bağlılığı ve değeri elde edebilmekte, pazardaki belirsizliklere uyum sağlama ve pazar talebine yönelik değişim hızını teşvik etme becerisini artırabilmektedirler (Rajagopal, 2022: 190).

Çevik pazarlama anlayışı üretkenliği geliştirme, pazarlamanın katkısı konusunda daha fazla farkındalık yaratma, değişime uyum sağlama, iş tatmininin geliştirilmesi ve üst düzey yetenekli insanları bulma ve elde tutma gibi avantajları da beraberinde getirmektedir (Ewel, 2021: 25-26). Bu faydaların ötesinde, çevik pazarlamacılar müşterilere daha fazla odaklanılması, yaklaşımlarının deneyler yoluyla doğrulanması, iş sonuçlarında ölçülen iyileştirmelere vurgu yapılması ve göstermelik metriklerin kaldırılması, hızlı yineleme yoluyla gerçekleşen talep ve memnuniyet oranlarındaki istikrarlı iyileşme gibi özelliklerini geliştirmekte ve pazarlama faaliyetlerinin etkinliğini artırmaktadırlar (Ewel, 2021: 50). Çevik pazarlama, pazarlama işlevinin üretkenliğini, etkililiğini, şeffaflığını ve değişime uyum sağlama yeteneğini geliştirmektedir (Ewel, 2021: 41).

Çevik anlayışın zorlukları da bulunmaktadır. Örneğin çevik pazarlama yaklaşımının temelden anlaşılmadığı durumlarda uygulama, ekiplerin yanlış bir şekilde çevik olduklarını düşünmelerine yol açarak genel potansiyellerine ve performanslarına zarar verebilmektedir (Sommer, 2019). Çevik çalışmaya geçmek, kültürde ve çalışma pratiğinde önemli bir değişim yaratmaktadır. Mevcut iş süreçleriyle ve önceliklendirmeyele kolayca karşı karşıya gelinebilmektedir. Tam olarak yapılmayan bir çeviklik uygulaması çoğu zaman başarısız olmaktadır. İş dünyasında, son derece karmaşık ve akışkan ortamlarda bile gelecekteki ihtiyaçların, durumların ve sonuçların tahmin edilebilineceğine dair bir inancın olmasına rağmen yine de çevikliğin doğasında bulunan uzun vadeli öngörülebilirliğin belirsizlik eksikliği, birçok yöneticinin her adımın zaten haritalanmadığı bir yol haritasına girmekten rahatsız olmasına neden olabilmektedir. Yöneticiler ayrıca işleri, daha geleneksel yaklaşımların birçok adımı olmadan (örneğin bir projenin ilk aşamalarında kapsamlı dokümantasyon gibi) yapmak zorunda kalmaktan da rahatsız olabilmektedirler (Perkin ve Abraham, 2021: 82-83).

Geleneksel pazarlama faaliyetlerini sürdüren işletmelerde süreç, kuralların katı bir şekilde uygulandığı ve bürokrasinin çok fazla hissedildiği bir şekilde ilerlediği için çevik pazarlama ilkelerini işletmeye uyarlamada zorluk yaşanmaktadır. Modern işletmeler ise daha esnek yapıya sahip oldukları için çevik pazarlama ilkelerine daha kolay uyum sağlamak ve hızlı sonuçlar almaktadırlar (Zengin, 2022: 102).

6. Literatür Taraması

Bu bölümde, literatürde çevik pazarlama alanında yapılan çalışmalardan bazılarını kısaca yer verilmiştir. Yapılan bu literatür taraması aynı zamanda konuyla ilgili gelecekteki çalışmalara ışık tutması, kapsamı ve sınırlılıkları belirlemek adına önem arz etmektedir.

Poolton vd. (2006) küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) bağlamında “çevik üretim” ilkelerinin pazarlama stratejisi, planlaması ve yönetimine uygulanmasını incelemişlerdir. “Çevik pazarlama”nın gelişimini ve yayılımını test etmek için vaka analizi yapılmıştır. Analize dahil olan şirket, İngiltere’de pazarlama geçmişi olmayan ve diğer üreticilere teknolojik ürünler sağlayan küçük bir tedarikçidir. Çalışmanın odak noktası, proaktif bir pazarlama yaklaşımının yeni müşteri yaratmak için nasıl kullanılabileceğidir. Çalışma sonucunda “çevik pazarlama” yeniliklerinin gizli kapasiteyi açığa çıkardığı belirlenmiş ve yeni müşteriler kazanmak için stratejik bir pazarlama planı oluşturulmuştur. Bu proaktif yaklaşım, yeni pazar nişlerinin hedeflenmesi gerektiğinde planın yeniden yapılandırılabilmesinin kolaylığı gibi, işletme tarafından iş büyümesi için uygun maliyetli bir yol olarak kabul edilmiştir. Araştırmacılar çevik pazarlama yaklaşımının şirketi daha uyumlu olmaya teşvik ettiğini ve değişikliklere kısa sürede tepki verebildiğini tespit etmişlerdir. Genel olarak, çevik pazarlamanın büyüme, tepki süresi ve adaptasyon açısından etkisi olumlu bulunmuştur.

Penpece ve Çelik (2013) yaptıkları çalışmada çevik pazarlama kavramını açıklamayı amaçlamışlardır. Çalışmalarında çevik pazarlama kavramı, önemi, prensipleri, süreci açıklanmış ve çalışma sonucunda Türkiye’de yeni ele alınmaya başlayan çevik pazarlamaya ilişkin kavramsal bir çerçevenin oluşturulduğu belirtilmiştir. Inversini vd. (2014) turizm destinasyonlarında çevik pazarlama uygulamalarını incelemişlerdir. Araştırmada, pazarlama ve e-pazarlama kampanyalarının destinasyon performansı üzerindeki etkisini değerlendirmek amacıyla üç farklı İsviçre destinasyonundan elde edilen veriler analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda pazarlama ve e-pazarlamanın geceleme dönüşüm üzerinde bir etkisi olmakla birlikte, bu etkinin incelenen destinasyonlar arasında farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu çerçevede son olarak, destinasyonların, iç ve dış paydaşlarla iş birliği içinde çevik kampanyalar tasarlayarak, yürüterek ve test ederek pazarlamaya dinamik bir şekilde yaklaşmaları ve performanslarını en üst düzeye çıkarmak için çabalarını dinamik bir şekilde sürekli olarak geliştirmeleri önerisinde bulunmuşlardır. Vassileva (2017), müşteri-marke dinamiklerine odaklanan çevik pazarlama stratejilerinin kavramsal bir modelini oluşturmayı ve uygulamayı amaçlamıştır. Hizmet sektöründe faaliyet gösteren Bulgar şirketleri arasında yapılan bir ankete dayanan çalışmada, yöneticiler tarafından değişim stratejisi olarak ifade edilenler ile

gerçekte uygulananlar arasında bir boşluk olduğu sonucuna varılmıştır.

Aydın ve Yaşarol (2018) rekabetin ve piyasa koşullarının çok sert olduğu bir ortamda, en kaliteli ürünü mümkün olan en kısa sürede sunacağı düşünülen çevik pazarlama metodolojisinin katkısını değerlendirmek amacıyla çalışma yapmışlardır. Çalışmada karşılaştırılabilir bulgular elde etmek için, bir telekomünikasyon şirketinde yeni bir mobil internet kampanyasının geliştirilmesi sırasında ampirik bir çalışma tasarlanmıştır. Aynı kampanya, ön ödemeli planlar için geleneksel şalele modeli ve faturalı planlar için çevik yöntem olmak üzere iki farklı yaklaşımla eş zamanlı olarak yürütülmüştür. Çalışma sonucunda geleneksel şalele modeli ile kampanyanın baştan sona üretim sürecinin 22 gün sürdüğü, çevik yöntem ile ise ilk yinelemeden sonra (9,1 gün) ilk edinmelerin gözlemlendiği ve tüm işin 14,7 günde tamamlandığı belirtilmiştir. Böylece çevik yöntemin pazara çıkış süresinde %33,2'lik bir iyileşme sağladığı tespit edilmiştir. Sonuçlar, çevik yaklaşımın müşteri taleplerine hızlı yanıt vermenin yanı sıra pazarlama operasyonlarının verimliliğini de artırdığını ortaya koymuştur. Yusoff vd. (2019) çalışmalarında çevikliğin yükseköğretim sektöründe, özellikle de Özel Yükseköğretim Kurumlarında bir pazarlama stratejisi olarak nasıl benimsenebileceğini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Bu kapsamda çalışma, çevik pazarlamanın Özel Yükseköğretim Kurumlarında marka değerini artırmada nasıl bir rol oynadığını incelemektedir. Çalışma sonucunda çevik bir etkileşimin pazarlama stratejisinde, özellikle de sosyal medya kullanımını daha etkili hale getirmede önemli olduğu belirlenmiştir. Moi vd. (2019), bilişim teknolojisi ve dinamik pazarlama yetenekleri üzerine derinlemesine bir literatür taraması gerçekleştirerek “Çevik Pazarlama Yeteneği” çerçevesinin geliştirilmesi için temel teorik temelleri keşfetmeyi amaçlamaktadırlar. Çalışmada, yöneticilerin ve karar alıcıların, pazar ve müşteri ihtiyaçlarındaki sürekli değişimlere meydan okuma becerilerini geliştirmek amacıyla çevik pazarlama yeteneklerinin kullanılmasından elde edilebilecek rekabet avantajlarını daha iyi anlamaları için faydalı bir çerçeve sunmasını beklediklerini ifade etmişlerdir. Çalışma sonunda ilk olarak bilişim teknolojisi ve dinamik pazarlama yeteneklerinin nasıl çevik pazarlama yeteneklerine dönüştüğünü belirlediklerini, ikinci olarak çevik pazarlama yeteneklerinin başarıldığı ayırt edici ve devam eden süreçleri ve özellikleri ortaya çıkardıklarını ve son olarak çevik pazarlamanın temel teorik temellerini tanımladıklarını ve Çevik Pazarlama Yeteneği olarak ifade edilen yeni bir pazarlama yeteneği için anahtar önermeler geliştirdiklerini ve bu başlıklarda katkı sağladıklarını belirtmişlerdir.

Kalaigianam vd. (2021), yaptıkları çalışmada pazarlama çevikliği kavramını kavramsallaştırmayı ve incelemeyi amaçlamışlardır. 22 üst düzey yönetici ile yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen görüşler

doğrultusunda pazarlama çevikliğinin kurumsal, ekip, pazarlama liderliği ve çalışan seviyelerindeki öncüllerini tanımlamakta ve gelecekteki araştırmalar için bir yol haritası sunmaktadırlar. Bununla birlikte, pazarlama çevikliğinin yürütülmesinde çok sayıda zorluk olduğunu, bu nedenle tüm firmalar ve pazarlama faaliyetleri için uygun olamayabileceği konusunda da uyarıda bulunmaktadırlar. Omidi vd. (2021) çalışmalarında sağlık turizmi işletmesinin ilerleyebilmesi için bir çevik pazarlama yeteneği modeli oluşturmayı amaçlamışlardır. Sağlık turizminde çevik pazarlama yeteneği modeli, nitel bir araştırma yöntemi kullanılarak ve alanında uzman kişilerle yapılan görüşmeler kullanılarak oluşturulmuştur. Araştırma sonuçları, 38 ikincil kodun ve paradigma modeli biçiminde 14 ana kavramın [çevik pazarlama yeteneklerinin merkezi kategorisi (uzmanlaşmış ve yapısal yetenekler), nedensel koşullar (insan sermayesi, teknoloji ve müşteri ihtiyaçlarını anlama, mevcut yapılar ve rekabet), stratejiler (maliyet liderliği ve farklılaşma liderliği stratejileri), altta yatan faktörler (uygun reklam ve iletişim kanalları), müdahale edenler (çevresel faktörler) ve sonuçlar (pazarlama performansının iyileştirilmesi ve sürdürülebilir kalkınma)] tanımlanmasına yardımcı olmuştur. Moi ve Cabiddu (2021), nitel araştırma yöntemini kullanarak, uluslararası dijital firma Spotahome'u kapsayan keşifsel bir çalışma yapmışlardır. Çevik Pazarlama Yeteneği olarak tanımlanan yeni bir pazarlama yeteneğini deneysel ve teorik açıdan ele almışlardır. Çalışmada temel teorik boyutlarını tanımlamışlar ve uygulanmasını kolaylaştırmak için pratik yönergeler sunmuşlardır. Çalışma sonucunda, uluslararası pazarlama yöneticileri için önemli çıkarımlarda bulunulmakta ve Çevik Pazarlama Yeteneği bağlamında, pratik bir yaklaşımla, pazarlama stratejileri ve süreçlerinde çevik uygulamaları hayata geçirmek için hangi stratejik eylemlerin gerekli olduğunu ortaya konulmaktadır.

Shahane vd. (2022), perakende sektöründe çevik metodoloji ve IoT teknolojisinin kullanımını incelemişlerdir. Bir ankete dayanan bu vaka çalışması, pilot proje bulgularını, RFID tabanlı envanter yönetiminin fizibilitesini ve Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelerde Perakende Sektöründe Çevikliği benimsemedeki etkililiğini göstermektedir. Ayrıca çalışma sonucunda, uygulanan pilot projenin, çevik pazarlamanın başarılı olabileceğini gösterdiği ifade edilmiştir. Katare (2022) yaptığı çalışmanın çevik metodoloji ile ilgili temel kavramların ana hatlarını çizmek ve değişen iş hedeflerini karşılamak üzere hızla tepki verebilmek için çevik uygulamaları pazarlama stratejilerine dahil etmek isteyen pazarlama kuruluşları için bir rehber görevi görmesini amaçlamıştır. Çalışma Scrum, Kanban ve Scrumban gibi çevik uygulamaları pazarlama iş akışlarına ve süreçlerine dahil etmek için kavramsal çerçeveler ve metodolojiler sunmaktadır. Bulguların, kurum genelinde operasyonel verimliliği artırmak ve kampanya ve ürünlerin pazara sunulmasını hızlandırmak isteyen pazarlamacıların

ilgisini çekeceği belirtilmiştir. Rehber niteliğindeki ilkelerin ve temel uygulama hususlarının, pazarlamacıların hangi çevik yöntemi uygulayacakları, çevikliği artırmak ve yinelemeli olarak çalışmak için ekiplerini ve iş akışlarını nasıl kuracakları konularındaki anlayış ve bilgilerini geliştireceği ifade edilmiştir. Sachdeva ve Kumar (2022) çevik pazarlamanın pazarlama algısında meydana getirdiği değişimi ve bunun firmaların pazarlama stratejileri üzerinde gelecekte yaratabileceği etkileri anlamayı amaçlamışlardır. Çalışmada, incelenen kavramları kavramsallaştırmak ve modelleri, teorileri, faydaları ve stratejileri detaylandırmak için içerik analizi ve sistematik literatür taraması ile nitel araştırmayı tercih etmişlerdir. Araştırma, çevik pazarlamanın, diğer firmalarla daha iyi iş birliği yapabildiği, daha iyi odaklanabildiği ve aynı zamanda uzun vadeli yenilikleri teşvik edebildiği için kuruluşlarda olumlu değişiklikler yarattığını ortaya koymuştur. Araştırma aynı zamanda çevik pazarlamanın geleceği olmasına rağmen, markaların ve işletmelerin bunun getirdiği değişikliklerle başa çıkacak donanımına sahip olmadıkları sürece iyi çalışamayacağı gerçeğini de ortaya koymuştur.

Reis vd. (2023) çalışmalarında marka bağlılığı ve çevik pazarlama ilişkisini incelemişler ve pandeminin spor markalarının çevrimiçi satışları üzerindeki etkisini ve tüketicilerle olan ilişkilerini anlamayı amaçlamışlardır. Çalışma sonunda elde edilen sonuçlar, markaların pandemi dönemine uyum sağladığını, pandemi sırasında, özellikle de karantina döneminde yüksek talep nedeniyle spor ürünlerinin bulunduğu çevrimiçi platformları sayesinde tüketicileriyle olan ilişki ve iletişimi korumayı ve hatta güçlendirmeyi başardıklarını göstermiştir. Ayrıca, karantina döneminde işletmelerle iletişim kurmanın öneminin farkına varılması, marka ve tüketici arasındaki bağın ve sadakatin korunmasına yardımcı olduğu ifade edilmiştir. Son olarak çalışmanın, dijital ve çevik pazarlama ile marka-tüketici arasındaki ilişkinin, yani tüketicinin markaya olan bağlılığının önemine ilişkin dikkate değer bir katkı sunduğu belirtilmiştir.

7. Sonuç

Sürekli artan rekabet, çevresel unsurların hızlı değişimi, tüketici istek ve ihtiyaçlarının her geçen gün çeşitlenerek artması işletmeleri faaliyetlerinde hızlı olma, müşteri memnuniyetini en kısa sürede sağlama ve rekabette varlığını sürdürme konusunda harekete geçirmektedir. Söz konusu bu durumda çevik metodolojilerin ilke ve uygulamalarını kullanan bir pazarlama yaklaşımı olan çevik pazarlama ön plana çıkmaktadır. Çevik pazarlama uygulamaları kısaca, kendi kendini organize eden, çapraz fonksiyonlu küçük ekiplerin sürekli geri bildirimler yaparak, sık yinelemelerle çalışması, ortak hedeflere ulaşmak için etkisiz adımların ve süreçlerin ortadan kaldırılması mantığına dayanmaktadır. Stratejik bir vizyona sahip olmanın yanı sıra kısa, orta ve uzun vadeli pazarlama planlaması da gerektirmektedir.

İşletmeler, önceden tahmin edilemeyen zorlu iş ortamlarında, değişen ve gelişen pazarlar içerisinde varlığını ve karlılığını sürdürebilmek, rekabet edebilmek, fırsatlardan yararlanabilmek ve müşterilerin istek ve ihtiyaçlarına en kısa sürede dönüş yapabilmek için pazarlama faaliyetlerinde çevik olmak zorundadırlar. Ancak o zaman çeviklik ile avantaj sağlayabileceklerdir. Bu kapsamda işletmelerin teknoloji çağında ve yoğun rekabet karşısında hayatta kalabilmek ve varlığını sürdürebilmek için iş modellerini ile süreçlerini, aynı zamanda düşünce tarzlarını dönüştürerek değişime ayak uydurabilmeleri, bunun içinde cesur olmaları gerekmektedir. Söz konusu bu durumda pazarlamacıların çevik pazarlamanın potansiyelinden yararlanabilmeleri için süreci çok iyi benimsemeleri ve adımları doğru atmaları gerekmektedir.

Çevik pazarlama prensipleri önderliğinde gerçekleştirilen pazarlama uygulamaları ile işletme birçok avantaj elde etmektedir. Maliyetlerde ve stoklarda azalma, verimlilikte artış, tutarlı büyüme, odaklanma, yaratıcılık, ekip çalışması, zihniyet değişikliği, şeffaflık, önceliklendirme, ölçülebilirlik, müşteri memnuniyeti, rekabetçilik, geliştirilmiş kurum içi iletişim, kariyer geliştirme imkanı gibi kazanımlar elde edilebilmektedir. Değişen ve gelişen pazar ortamında geleneksel pazarlama yaklaşımları her geçen gün daha az önemli hale gelmektedir. İşletmeler müşteriyle sürekli iletişim halinde olup, istek ve ihtiyaçlarını en kısa sürede karşılamak için operasyonlarını hızlandırmak ve sonuçları hızlı bir şekilde görmek istemektedirler. Söz konusu bu durumda oldukça fazla avantaj sağlayan çevik pazarlama artık, rekabette öne geçmek ve pazarda müşterilerin ihtiyaçlarında ortaya çıkan değişikliklere hızla uyum sağlamak için işletmelerin gizli rekabet gücü ve geleceği olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Accardi-Petersen, M. (2011). *Agile marketing*, New York: Apress.
- Agilemanifesto (2023a). *Çevik yazılım geliştirme manifestosu*. <https://agilemanifesto.org/iso/tr/manifesto.html> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).
- Agilemanifesto (2023b). *Agile marketing manifesto*. <https://agilemarketingmanifesto.org/about/> (Erişim Tarihi: 08.01.2023).
- Agilemanifesto (2023c). *Values*. <https://agilemarketingmanifesto.org/values/> (Erişim Tarihi: 08.01.2023).
- Agilemanifesto (2023d). *Agile marketing principles*. <https://agilemarketingmanifesto.org/principles> (Erişim Tarihi: 10.01.2023).
- Agilemarketing (2023a). *What is agile marketing?* <https://agilemarketing.net/what-is-agile-marketing/> (Erişim Tarihi: 22.01.2023).
- Agilemarketing (2023b). *What is scrum?* <https://agilemarketing.net/what-is-a-scrum/> (Erişim Tarihi: 22.01.2023).
- Agilemarketing (2023c). *Introducing agile marketing to organizations*. <https://agilemarketing.net/introducing-agile-marketing> (Erişim Tarihi: 22.01.2023).
- Aydın, S., & Yaşarol, L. (2018). The contribution of agile marketing to the efficiency of marketing operations: An empirical study in a telecommunication company. *International Congress on Business and Marketing*, İstanbul, 156-162.
- Ewel, J. (2021). *The 6 disciplines of agile marketing: Proven practices for more effective marketing and better business results*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Gera, G., Gera, B., & Mishra, A. (2019). Role of agile marketing in the present era. *International Journal of Technical Research & Science*, 4(5), 40-44.
- Gomes, E., Sousa, C. M. P., & Vendrell-Herrero, F. (2019). International marketing agility: Conceptualization and research agenda. *International Marketing Review*, 37(2), 261-272.
- Hunt, J. (2006). *Agile software construction*. London: Springer.
- Inversini, A., Pesonen, J., & Buhalis, D. (2014). Agile marketing for tourism destinations. *Academy of Marketing Conference*, Bournemouth, United Kingdom, 155-162.
- Kalaigianam, K., Tuli, K. R., Kushwaha, T., Lee, L., & Gal, D. (2021). Marketing agility: The concept, antecedents, and a research agenda. *Journal of Marketing*, 85(1), 35-58.
- Katare, S. (2022). Agile marketing as a key driver to increasing operational efficiencies and speed to market. *International Journal of Business Administration*, 13(2), 92-101.

- Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2021). *Marketing 5.0: Technology for humanity*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Lerch, R. (2022). Marketing that responds to change: Discover the benefits of agile marketing. *The Membership Management Report*, 18(12), 6. <https://doi.org/10.1002/mmr.32036>
- Lewnes, A. (2021). Commentary: The future of marketing is agile. *Journal of Marketing*, 85(1), 64-67.
- Moi, L., Cabiddu, F., & Frau, M. (2019). Towards the development of an agile marketing capability. *Organizing for the Digital World: IT for Individuals, Communities and Societies*, Cham: Springer International Publishing, 137-148.
- Moi, L., & Cabiddu, F. (2021). Leading digital transformation through an agile marketing capability: The case of Spotahome. *Journal of Management and Governance*, 25(4), 1145-1177.
- Omidi, A., Pooya, A., Bastam, H., & Hosseinzadeh, A. (2021). Provide agile marketing capability model for the development of health tourism industry. *Iranian Journal of Operations Research*, 12(1), 93-108.
- Penpece, D., & Çelik, O. (2013). Bilişim sektöründen pazarlamaya aktarılan yeni bir kavram: Çevik pazarlama. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 1-13.
- Perkin, N., & Abraham, P. (2021). *Building the agile business through digital transformation*. 2nd Ed., New York: Kogan Page.
- Perkin, N. (2022). *Agile marketing: Unlock adaptive and data-driven marketing for long-term success*. UK: Kogan Page.
- Poolton, J., Ismail, H. S., Reid, I. R., & Arokiam, I. C. (2006). Agile marketing for the manufacturing-based SME. *Marketing Intelligence & Planning*, 24(7), 681-693.
- Rajagopal (2022). *Agile marketing strategies*. Switzerland: Springer Nature Switzerland AG.
- Reis, R., Catarino, A. P., Sousa, B. B., Malheiro, A., & Santos, V. (2023). Brand attachment and agile marketing: Responses to the (post-) pandemic context in the sports fashion context. *Promoting Organizational Performance Through 5G and Agile Marketing*. Ed. José Duarte Santos, Bruno Miguel Sousa, IGI Global, 42-54.
- Sachdeva, P., & Kumar, D. M. (2022). Strategic marketing: Agile marketing developments. *Journal of Positive School Psychology*, 6(5), 6575-6589.
- Shahane, D., Shahane, D., & Kolte, M. (2022). Agile marketing and future of Indian retail industry – a review. *Journal of Algebraic Statistics*, 13(3), 177-186.
- Smith, G. (2016). *Agile marketing: The incomplete guide*. UK: Bunny Picnic.

- Sommer, A. F. (2019). Agile transformation at LEGO Group. *Research-Technology Management*, 62(5), 20-29.
- Stürze, S., Hoyer, M., Righetti, C., & Rasztar, M. (2022). *Agile marketing performance management_10 success factors for maximizing marketing ROI dynamically*. Wiesbaden, Germany: Springer.
- Vassileva, B. (2017). Agile marketing strategies: How to transform the customer-brand dynamics in services. *International Conference on Marketing and Business Development Journal, The Bucharest University of Economic Studies*, 1(1), 204-213.
- Yusoff, Y., Alias, Z., Abdullah, M., & Mansor, Z. (2019). Agile marketing conceptual framework for private higher education institutions. *International Journal of Academic Research Business and Social Sciences*, 9(1), 1418–1426.
- Zengin, S. (2022). Çevik pazarlama yapısının işletmelerde uygulanmasına ilişkin öneriler. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 98-111.

BÖLÜM 7

DİĞİTAL ÜRÜNLERİN PAZARLANMASINDA ZEİGARNİK ETKİSİNDEN FAYDALANABİLİR MİYİZ?

Kader EROL¹

Nihan TOMRİS KÜÇÜN²

1 Dr. Kader EROL, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, ORCID
No:0000-0002-9143-2946

2 Dr. Nihan Tomris KÜÇÜN, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, ORCID
No: 0000-0001-5548-6093

Giriş

Pozitif psikoloji ekolünün kurucularından Psikolog/ Psikiyatrist Bluma Zeigarnik, 1927 yılında arkadaşlarıyla bir restorana gider. Garson masaya gelir, siparişleri alır ve tüm siparişleri eksiksiz ve doğru şekilde servis eder. Buraya kadar sıradan görünen bu olayın sıradan olmayan tarafı, garsonun hiç kimsenin siparişini not almaksızın hatasız bir şekilde servisi tamamlamasıdır. Normal şartlarda kalabalık bir masanın siparişlerini eksiksiz ve doğru şekilde teslim edebilmek için bir adisyon fişine veya yeni nesil bir el terminaline ihtiyaç varken, 1927 yılında bir garson kalabalık bir masanın tüm siparişlerini aklında tutabilmekte, her müşteriyle tek tek ilgilenmekte ve siparişlerde bir hata yapmamaktadır. Zeigarnik'e ve yanındakilere ilginç gelen bu olay, grup restorandan ayrıldıktan sonra daha da ilginç bir hal alır. Zira, Zeigarnik restoranda çantasını unutmuştur ve geri dönüp aynı garsonu bulur. Oturduğu masayı kolaylıkla hatırlayacağı beklentisiyle garsona çantasını unuttuğunu söyler. Fakat garson bırakın masayı Zeigarnik'i bile hatırlayamaz.

Peki ne olmuştur da aynı garson on dakika önce gördüğü kişiyi bile hatırlayamamıştır? Zeigarnik restorandan çıktıktan sonra bu konuyu uzun uzun düşünür. En sonunda Zeigarnik, garsonun kendilerine yönelik görevi tamamlandığı için profillerini daha fazla aklında tutmaya gerek duymadığına ve bu sebeple de onları hızla unuttuğuna karar verir. Bu çıkarımı literatüre aşağıdaki cümle ile geçer:

“Eksik, bitmemiş veya kesintiye uğramış görevler, tamamlanmış olanlardan daha iyi hatırlanır”.

Bir diğer ifadeyle; eğer bir işi tamamlarsanız o işin sonuna varırsınız ve hayatınızın sonuna dek onun hakkında düşünmek zorunda kalmazsınız. Oysa tamamlamadığınız her iş aklınızın bir köşesinde durur, üzerinde düşünmenizi gerektirir ve daha iyisini yapmaya sizi teşvik eder.

Bu etki, pozitif psikoloji ve Gestalt Kuramı çerçevesinde bireyin deneyimlediği bilişsel sürecin psikolojik bir çıktısı olarak sunulmuş (Savitsky vd., 1997; MacLeod, 2020) olsa da sonraki çalışmalar Zeigarnik etkisinin tüketici davranışları üzerinde de önemli bir belirleyiciliğe sahip olduğunu göstermiştir (Montag vd., 2019; Kodden ve Kodden, 2020; Bauer vd., 2020).

Bu bağlamda Zeigarnik etkisi tüketici perspektifinden dürtüsel satın alma (Sudjatmoko vd., 2022), dikkat (Hammadi ve Qureishi, 2013), öğrenme (Hiramatsu vd., 2014), bilgi işleme kapasitesi (Domzal vd., 1995) ve tutundurma stratejileri (Montag vd., 2019) gibi pek çok farklı değişkenle ilişkileri bakımından incelenmiş ve tüketici davranışları üzerindeki belirleyiciliği ortaya konmaya çalışılmıştır.

İlk sayfasını görebildiğimiz makalelerin devamını merak ettiğimiz için dergi platformunda premium üyelik açıp kredi kartı numaramızı kaydetmemiz, ilk birkaç seviyesini tamamladıktan sonra daha üst seviyelerini merak edip satın aldığımız bilgisayar oyunları, fragmanını gördüğümüz sinema filmlerinin vizyona girmesini sabırsızlıkla beklememiz, Zeigarnik etkisinden kaynaklanmaktadır. Yine, ilk haftadaki yirmi dakikalık bedava eğitimin devamı için bizi satın alma platformuna yönlendiren internet sitelerinde tüm çerez uygulamalarını kabul edip bütün kişisel bilgilerimizi paylaşma açmamız ve her hafta başroldeki kızın uçurum kenarında ayağının kaymasıyla veya yakışıklı jönün vurulmasıyla biten ve sonraki hafta hiçbir şey olmamış gibi devam eden televizyon dizilerinin bir saniyesini bile kaçırmamak için uzun reklamlara tahammül etmemiz de Zeigarnik etkisi ile açıklanabilir. Zira yarım kalan ya da bırakılan olgular birey tarafından “halledilmesi, tamamlanması” hedeflenerek ileriye dönük bellekte (prospective memory) saklanır (Pinto, 2020). Bu durum da tıpkı kurulan bir alarm gibi birey üzerinde bir psikolojik gerilime sebep olmaktadır (Savitsky vd., 1997).

Elbette etkinin büyüklüğü bireyin hedefe yönelik arzusu ve atfettiği önem (Liu, 2008) ile doğrudan ilişkidir. Ek olarak, yapılan çalışmalar bireyin başarısızlık korkusu (Moot vd., 1988) ve ödül algısı (McGraw ve Fiala, 1982) gibi içsel motivasyonlarının da deneyimlenen Zeigarnik etkisinin büyüklüğü üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu etki altında gerçekleştirilen satın alma davranışında, tüketici açısından tatmin edici olan unsur, yalnızca ürün ya da hizmete sahip olmak değildir. Yanı sıra; tamamlamak, başarmak, elde etmek gibi pek çok içsel dinamik de deneyimlenmektedir. Bu da pazarlama için son derece kritik olan motivasyonların desteklenmesi ve tüketici davranışının yönlendirilebilmesi için önemli fırsatlar oluşturduğunu göstermektedir.

1. Zeigarnik Etkisi ve İlişkili Değişkenler

Zeigarnik Etkisi ilk olarak 1920’lerde Sovyet psikolog ve psikiyatrist Bluma Wulfovna Zeigarnik tarafından öne sürülmüştür. Dr. Zeigarnik, bir garsonun herhangi bir not almadan kalabalık bir grubun siparişlerini eksiksiz tamamlayacak kadar dikkatli olmasına karşın kısa süre önce hizmet verdiği müşterileri yeniden gördüğünde tanıyamamasına şahit olmuş ve bu etkiyi açıklamak üzere teorisini geliştirmeye başlamıştır. (Denmark, 2010).

Zeigarnik, bu fenomeni incelemek için bir dizi deney gerçekleştirmiştir. Bazılarında, katılımcılardan kilden bir figür yapmak, bir yapboz yapmak veya bir matematik problemini tamamlamak gibi şeyler de dahil olmak üzere 18 ila 22 basit görevi tamamlamaları istenmiştir. Katılımcıların bazılarının görevleri, tamamlamadan yarıda kesilmiş, diğerlerine

ise görevlerini sonuna kadar bitirmelerine izin verilmiştir. Daha sonra, katılımcılardan üzerinde çalıştıkları görevleri görevliye anlatmaları istenmiştir. Bu deneyle, Zeigarnik katılımcıların kesintiye uğrayan görevleri mi yoksa tamamladıkları görevleri mi daha net hatırlayabileceklerini saptamak istemiştir.

Sonuç olarak, yaptıkları görevleri yarıda kesilen katılımcı grubunun, yarıda kesilen görevlerini tamamladıkları görevlerden % 90 daha iyi hatırladıkları ortaya çıkmıştır (Zeigarnik, 1927). Deneyin temel hipotezini doğrulayan bu sonuçlara göre; bir görevi bitirme arzusu yarım kaldığında, insanların onu hatırlaması daha kolay olabilmektedir. Zira insanlar yarıda kesilmiş ya da tamamlanmamış işler ve görevler konusunda sorumluluklarının bulunduğunu düşünerek bir psikolojik gerilim deneyimlemektedirler (Fox, 2020). Bu görev (bağlamına göre istek ve arzu olarak tanımlanabilecek şekilde), bireyin bilgiyi ileriye dönük belleğe taşımasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla tamamlanamayan bir görevin tamamlanması aynı zamanda göreve özgü gerilimi bitirerek, rahatlamaya ve dolayısıyla bilginin daha kolay unutulmasına sebep olmaktadır (Matos vd., 2020).

Zeigarnik etkisinin bir diğer çıktısı da ilgili durumsal koşullar ortadan kalktığında önceliklendirilen unsurların hızla unutulmasıdır (Kiebel, 2009). Bir görev sırasında, görevin ayrıntılarına daha kolay erişebildiğinde, göreve özgü bilişsel bir gerilim yaratılmaktadır. Bu aynı zamanda görevin tamamlanması için gerekli motivasyonu da canlı tutan bir eğilimdir (Denmark, 2010). Görev tamamlandığında ise gerilim ortadan kalkmaktadır çünkü artık tamamlanmış işlerin detaylarını akıl tutmaya gerek kalmamıştır. Örneğin; final sınavından çıkan bir öğrenci sınavda hangi soruların sorulduğundan ziyade, kendisinin hangi soruları yapamadığını ve süresi yetmediği için hangi soruyu tam olarak cevaplayamadığını daha net hatırlar. Cevaplayabildiği sorularla işi bitmiştir, onlar için yapılması gereken görev tamamlanmıştır. Öğrencinin aklı tamamlamayamadığı ya da eksik kalmış sorulardadır.

Bir hafıza araştırmacısı olan John Baddeley (1963) çalışmasında, katılımcılardan belirli bir süre içinde bir dizi anagram çözmelerini istemiş, daha sonra bitiremedikleri anagramların cevaplarını kendilerine vermiştir. Sonuçta Zeigarnik ile paralel olarak katılımcıların başarıyla bitirdikleri anagramlara karşın, tamamlamayadıkları anagramların sözlerini daha iyi hatırlayabildiklerini tespit etmiştir.

Benzer bir araştırma da 1982 yılında, Kenneth McGraw ve Jirina Fiala tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar, bir muhakeme görevi yapması istenen katılımcıların sözlerini tamamlamalarına fırsat vermeden keserek, görevlerini sonlandırmışlardır. Buna karşılık, kendilerine herhangi bir ödeme yapılmadığı halde, deneye katılanların %86'sı deney

bittikten sonra bile, görev üzerinde çalışmaya devam etmek ve görevlerini tamamlamak istediklerini belirtmişlerdir.

Zeigarnik etkisinin alandaki geçerliliğini destekleyen bu araştırmalara ek olarak, daha güncel çalışmalarda da etkinin diğer bilişsel fonksiyonlarla ilişkilerinin öncelikli olarak incelenmeye başlandığı görülmektedir. Örneğin Savitsky vd. (1997), hissedilen pişmanlığın Zeigarnik etkisiyle görevin tamamlanmasını takiben unutmayı da hızlandırdığını ortaya koymuştur. Bir başka çalışmada Zeigarnik etkisi, yapıcı bir motivasyon olarak değerlendirilmiş ve sürdürülebilir performans üzerindeki rolü tartışılmıştır (Kodden ve Kodden, 2020). Bununla beraber bireylerin yaşadığı travmaları/ olumsuz anıları “yarım kalmış” kabul etmelerinin ilerleyen dönemde yaşanması muhtemel olan travma sonrası bozuklukların tedavisini zorlaştıracak şekilde belleğe aktarıldığını ortaya koyan çalışmalar da (Fox, 2020) mevcuttur. İlgili araştırmalar bütünsel olarak değerlendirildiğinde Zeigarnik etkisinin hem yapıcı hem de yıkıcı sonuçlara yol açabileceği, bu noktada belirleyici olanın ise bireysel ve çevresel faktörler olduğu görülmektedir (MacLeod, 2020).

Pazarlama perspektifiyle incelendiğinde ise Zeigarnik etkisi tüketici davranışlarının şekillendirilmesi için önemli bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Zira pazarlama stratejileri planlanmış ve kontrollü girişimler bütünüdür, bu da tüketici nezdinde yaşanacak deneyimin öncelikle marka tarafından tasarlanabildiği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla tüketici ile kurulacak iletişimin Zeigarnik etkisinin olumlu çıktıları üzerine inşa edilmesi durumunda, tüketicilerin markaya yönelik dikkatlerini bir süre daha canlı tutabilmek (Sudjatmoko vd., 2022), verilen mesajın bilişsel işleme ve öğrenme adımlarını desteklemek (Schwenk vd., 2021) ve nihai olarak satın almayı teşvik etmek (Montag vd., 2019; Bauer vd., 2022) gibi önemli pazarlama hedeflerine erişebilmek mümkün olmaktadır.

1.1. Zeigarnik Etkisi ve Pazarlama Alanındaki Uygulamaları

Zeigarnik etkisinin pazarlamadaki en güçlü uygulamalarından biri, tamamlanmamış marka hikayelerinin oluşturulması/ sunulması, puan toplama vb. faaliyetler içeren kampanyaların kurgulanması, merak uyandırıcı reklamlar veya clickbait (Görsel 1) yöntemlerinin kullanılmasıdır (Lesica, 2022).

Haberin Devamı İçin Tıklayın

Görsel 1. Clickbait örneği

Zeigarnik etkisi, teorik olarak dışarıdan müdahale edilen bir süreci değil, aksine birey düzeyinde gerçekleşen bir bilişsel etkiyi tanımlamaktadır. Bununla beraber pazarlama alanındaki uygulamalar incelendiğinde bu etkinin tetiklenmesi için özelleştirilmiş uyaranlar/ süreçler tasarlandığı görülmektedir. Önceki bölümlerde de değinildiği gibi bu şekilde etkinin yapıcı yönünden faydalanmak ve pazarlama stratejileri doğrultusunda tüketici davranışlarını güdülemek mümkün olabilmektedir (Thomsen ve Hansen, 2009).

Yeniden pazarlama (remarketing) uygulamaları Zeigarnik etkisinin aktif kullanıldığı pazarlama stratejileri arasında kabul edilebilir. Yeniden pazarlama uygulamaları, ilk temasın sağlandığı fakat satın alma (ya da benzeri belirlenen hedef) ile neticelenmeyen marka- tüketici etkileşiminin sürdürülmesi veya yeniden tesis edilmesi yürütülen dijital pazarlama uygulamalarıdır (Süar, 2017). Bu kapsamda büyük veri (big data) tabanlı çıkarımlarla tüketicilerin dijital ayak izleri takip edilerek yeniden ilgili ürün/ hizmetin sunulması sağlanmaktadır. Görsel 2’de verilen örnekte görülebileceği gibi tüketiciyi bir işin yarım kaldığına ikna edebilmek ya da ona kaldığı anı hatırlatabilmek Zeigarnik etkisinin harekete geçirilmesini sağlayabilmektedir.

Görsel 2. Remarketing örneği (Revotas, 2023)

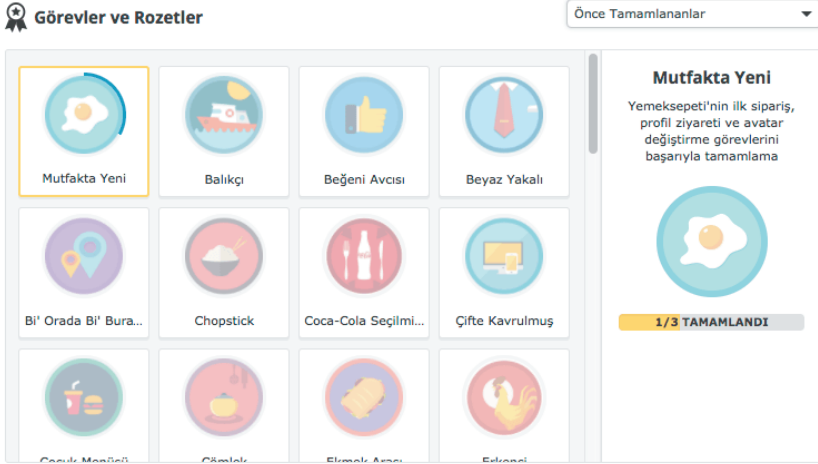
Maftai (2019) araştırmasında sonsuzluğun cazibesini vurgulamaktadır. Bu görüşe göre sürekli devamı olacağı bilinen fakat bir zaman aralığında ancak belli bir kısmına erişimin mümkün olduğu hikayeler, dikkati sürdürülebilir kılmak ve merak uyandırmak için idealdir (Maftai, 2019). Bu görüş pazarlama perspektifi ile değerlendirildiğinde bütünde bir hikaye oluşturacak fakat parçalar halinde hedef kitleye sunulan reklamların tüketicilerin ilgisini daha fazla çekebileceğini öngörmek mümkündür (Görsel 3). Hammadi ve Qureishi tarafından 2013 yılında gerçekleştirilen

çalışma da bu görüşü destekleyecek şekilde sürekliliği olan reklam serilerinin tüketicilerin markaya olan dikkat düzeyleri üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Görsel 3. Arçelik Çelik ve Çelknaz kampanyası (arcelik.com.tr)

Pazarlama uygulamacılarının Zeigarnik etkisini kullanmalarının bir başka yolu da pazarlama kampanyalarında oyunlaştırma tekniklerinin kullanılmasıdır. Oyunlaştırma, ödüller, zorluklar ve seviyeler gibi oyun benzeri unsurları pazarlama kampanyalarına adapte edilmesiyle uygulanan ve yoğun etkileşim hedeflenen bir pazarlama stratejisidir (Noorbehbani vd., 2019). Oyunlaştırma, bitmemiş bir iş duygusu veya bir zorluğu tamamlama arzusu yaratarak Zeigarnik etkisini aktifleştirebilir ve tüketicileri bir marka veya ürünle daha yoğun bir etkileşime girmeye teşvik edebilir. Zira oyunlaştırma aynı zamanda bir başarıma ve ödül kazanma motivasyonu içermektedir. Bu durum da McGraw ve Fiala (1982) tarafından gerçekleştirilen ödüllendirilme arzusunun Zeigarnik etkisi üzerindeki tetikleyici gücünü ortaya koyan çalışmanın bulguları ile paraleldir.

Görsel 4. Yemek sepeti oyunlaştırma kampanyası (webrazzi.com)

Tüketicilerin bir ürün ya da hizmeti herhangi bir finansal risk almadan denemelerini mümkün kılan promosyon, eşantıyon, sınırlı süreli

ücretsiz üyelik vb. tutundurma stratejileri hem fiziksel ortamda hem de dijital alanda sıklıkla kullanılan stratejilerdir. Verilen hizmetin bir kısmına ücretsiz erişim sağlanması, rekabetin son derece yoğun olduğu dijital pazarlarda da önemli bir etkileşim imkanı sunmaktadır (Schaeffers vd., 2016). Bu strateji, aynı zamanda Zeigarnik etkisi çerçevesinde de değerlendirilebilir. Zira tüketicilerin hizmete erişimi kısıtlanmış bir diğer ifadeyle yarım bırakılmıştır. Buna karşın hizmetin tamamına ulaşabilmek için sunulan avantajlı teklifler de bulunmaktadır. Böylelikle hem merak duygusu tetiklenebilmekte hem de hizmetin bütününe erişim vaat edilebilmektedir (Görsel 5).

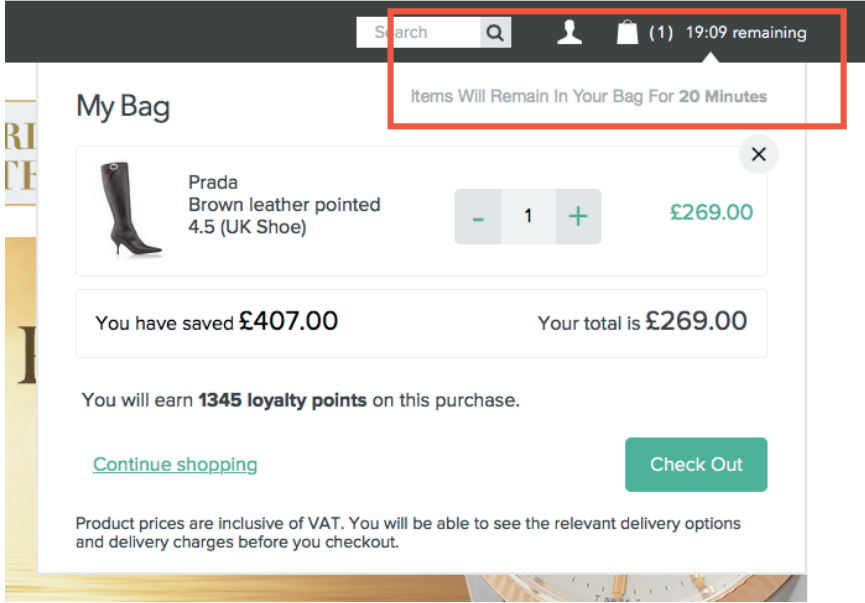
Görsel 5. Deneme erişimi örneği (*music.amazon.com*)

Pazarlamada Zeigarnik etkisinin bir başka örneği de bir aciliyet duygusu yaratmak ve müşterileri bir satın alma işlemini tamamlamaya teşvik etmek için geri sayım sayaçlarının veya sınırlı süreli tekliflerin kullanılmasıdır. Markalar, tüketici üzerinde bir zaman baskısı algısı yaratarak ve teklifin eksik doğasını vurgulayarak, ürün veya hizmetin algılanan değerini artırabilir ve müşterileri harekete geçmeye motive edebilirler. Görsel 6'da örneklendirildiği gibi bu etki aynı zamanda kısıtlı süreli tutundurma faaliyetlerine katılımı ve nihai olarak da kampanya etkinliğini artırmak amacı ile de kullanılabilir.

Görsel 6. Kampanya örneği (bambiniayakkabi.com.tr)

Dijital platformlarda sıklıkla kullanılan ilerleme çubukları ve sayaçlar da Zeigarnik etkisine örnek olarak verilebilecek uygulamalar arasında kabul edilebilir. Bu tür bir kullanım tüketicileri görev tamamlanana kadar markayla etkileşim kurmaya devam etmeye teşvik edebilmektedir. Zeigarnik etkisi, bireylerin tamamlanmamış görevleri hatırlama ve öncelik sırasına koyma eğilimi sebebiyle başladığı etkileşimi sürdürmesine imkan tanımaktadır.

Görsel 7. Alışveriş sepetinde geri sayım örneği (salecycle.com)

Özetle; Zeigarnik etkisi, pozitif psikolojide olduğu gibi pazarlama alanında da geniş bir uygulama yelpazesine sahip olan ve harekete geçirme potansiyeliyle tüketici davranışı çalışmalarına önemli katkı sağlayabilecek bir olgudur. Tüketici davranışları açısından hızlı bir güdüleyici olarak kabul edilen bu psikolojik etki, birden fazla pazarlama stratejisi ile aynı anda entegre kullanılabilmekte ve marka ile etkileşimin süresi, yoğunluğu ve tekrar kurulması bağlamlarında önemli avantajlar sunabilmektedir. Bu bağlamda diğer pazarlama iletişimi unsurları ve stratejileri ile entegre kullanımının hem dijital platformlarda hem de fiziksel ortamdaki uygulamalarda etkili olabileceğini söylemek mümkündür.

Sonuç ve Tartışma

Davranışsal teorilerin oluşmaya başladığı ilk günlerden bu yana insan davranışını anlamlandırmaya çalışırken, araştırmacıların üzerinde durdukları önemli konulardan biri bilişsel ve duygusal önyargılardır. Bu önyargılar farklı kategorilerde ve farklı açılardan ele alınmış, farklı isimlerle literatüre dahil edilmiş ve birçok farklı tanımlamalar yapılmıştır (Güngör, 2018).

İlgili önyargılardan biri de Zeigarnik etkisi olarak bilinen ve uzun süredir Gestalt Kuramı ve pozitif psikoloji çerçevesinde incelenen fenomendir. Bu olguya göre; yarıda kesilen, tamamlanmamış bir görev veya çözülmemiş bir problem, tamamlananlara göre bellekte ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. İnsanların çoğu, yarıda kesilen veya bitmemiş görevleri,

bitmiş olanlardan daha fazla hatırlama eğilimine sahiptir. Ayrıca detay konusunda da tamamlanmış ve tamamlanmamış görevler arasında fark olduğu öne sürülmektedir. Teori, yarım kalan işlerin tamamlananlara göre daha detaylı bir şekilde hatırlanacağını öngörmektedir.

Bu önyargıyı açıklayan ana hipotez, yarıda kesilen bir görevin, görevi tamamlama isteğiyle sonuçlanan psikolojik bir gerilimi tetiklemesidir (Zeigarnik, 1927). Bu gerilim, dikkat ve hafıza gibi bilişsel kaynakları kullanır ki bu mekanizma da etkinin hafıza üzerindeki belirleyiciliğini açıklamak için önem taşımaktadır.

Şüphesiz davranışlarımızın üzerinde etkisi olan bu önyargılar, bireyden bireye farklı şiddetlerde kendilerini göstermektedir. Motivasyon veya kişilik gibi birçok faktör, tamamlanmamış görevleri daha iyi hatırlama yoğunluğumuzu etkileyebileceği gibi, yeni nesil araştırmaların işaret ettiği fizyolojik değişkenler de Zeigarnik etkisi gibi önyargıların şiddeti üzerinde belirleyici olabilmektedir. Örneğin Cesarini vd. (2012) davranışsal anomali olarak tanımladığı önyargıların genetik sebeplerini araştırırken, Davidson vd. (2002) benzer davranış anomalilerinin nörolojik açıdan sebeplerini incelemiştir. Zeigarnik etkisine ilişkin olarak ise, Bluma Zeigarnik bu önyargının hırslı insanlarda daha önemli olduğunu gözlemlemiş; bu kişilerin tamamlanmış görevleri daha hızlı unuttuğunu bildirmiştir. Ayrıca hırslı insanların bu davranışını, yeni görevlerine daha verimli bir şekilde başlayabilmek için, bilişsel kaynakları serbest bırakmalarına izin vermeleri şeklinde yorumlamıştır (James ve Kendell, 1997). Diğer yandan, görev kesintisinin farklı zamanlaması, kişinin bir göreve katılma motivasyonu ve kişinin kendisine verilen bir görevi ne kadar zor ya da basit bulduğu gibi faktörler de Zeigarnik etkisini zayıflatma potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla, Zeigarnik etkisi, bireyden bireye, durumdan duruma ve zamandan zamana göre farklılık gösterebilmektedir. Etkinin iç ve dış faktörlere karşı belirtilen hassasiyetine karşın, farklı boyutlarda da olsa bireylerin davranışları üzerindeki belirleyiciliği literatürde yaygın şekilde kabul görmektedir.

İnsan davranışından ve davranışı şekillendiren unsurlardan ayrı kabul edilemeyecek olan tüketici davranışı da bu yolla Zeigarnik etkisinden bağımsız değerlendirilmemektedir. Değinilen araştırmalar, Zeigarnik etkisinin; tüketiciler açısından marka ile daha uzun süreli ve yoğun etkileşim, plansız satın alma ve marka iletişimi çabalarına yönelik dikkati daha uzun süre canlı tutma konularında önemli avantajlar sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda özellikle karşılıklı iletişimin ve dolayısıyla etkileşimin yoğun deneyimlendiği dijital platformlarda bu olgunun ve etkilerinin pazarlama stratejilerine adaptasyonuna ilişkin yürütülecek çalışmaların, dijital tüketici davranışlarının anlaşılmasına önemli katkı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Amazon (2023), <https://music.amazon.com/> (Çevrimiçi: 09.03.2023).
- Arçelik (2023), <https://www.arcelikglobal.com/tr/> (Çevrimiçi: 09.03.2023).
- Baddeley AD. A Zeigarnik-like Effect in the Recall of Anagram Solutions. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*. 1963;15(1):63-64. doi:10.1080/17470216308416553
- Bambi (2023), <https://www.bambiyakkabi.com.tr/> (Çevrimiçi: 09.03.2023).
- Bauer, C., Spangenberg, K., Spangenberg, E. R., & Herrmann, A. (2022). Collect them all! Increasing product category cross-selling using the incompleteness effect. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 50(4), 713-741.
- Cesarini, D., Johannesson, M., Magnusson, P. K., & Wallace, B. (2012). The behavioral genetics of behavioral anomalies. *Management science*, 58(1), 21-34.
- Davidson, R. J., Lewis, D. A., Alloy, L. B., Amaral, D. G., Bush, G., Cohen, J. D., ... & Peterson, B. S. (2002). Neural and behavioral substrates of mood and mood regulation. *Biological psychiatry*, 52(6), 478-502.
- Denmark, F. L. (2010). Zeigarnik effect, In *The Corsini Encyclopedia of Psychology*, Irving B. Weiner & W. Edward Craighead (Eds.). John Wiley & Sons.
- Domzal, T. J., Hunt, J. M., & Kernan, J. B. (1995). Achtung! The information processing of foreign words in advertising. *International Journal of Advertising*, 14(2), 95-114.
- Fox, J. G. (2020). Recovery, Interrupted: The Zeigarnik Effect in EMDR Therapy and the Adaptive Information Processing Model. *Journal of EMDR Practice and Research*.
- Güngör, S. (2018). Davranışsal Finasta Yatırımcı Önyargıları. Alfa Yayınevi, İstanbul.
- Hammadi ve Qureishi (2013), Hammadi, A. ve F. K. Qureishi (2013). "Relationship Between the Zeigarnik Effect and Consumer Attention in Advertisement". *World Journal of Social Sciences*, 3(4): 131-143.
- Hiramatsu, Y., Ito, A., Fujii, M., & Sato, F. (2014). Development of the learning system for outdoor study using Zeigarnik effect. In *Learning and Collaboration Technologies. Technology-Rich Environments for Learning and Collaboration: First International Conference, LCT 2014, Held as Part of HCI International 2014, Heraklion, Crete, Greece, June 22-27, 2014, Proceedings, Part II 1* (pp. 127-137). Springer International Publishing.
- James, I. A., & Kendell, K. (1997). Unfinished processing in the emotional disorders: The Zeigarnik effect. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 25(4), 329-337.

- Kiebel, E. M. (2009). The effect of directed forgetting on completed and interrupted tasks. *Verfügbar unter <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download>*.
- Kodden, B., & Kodden, B. (2020). The Art of Sustainable Performance: The Zeigarnik Effect. *The Art of Sustainable Performance: A Model for Recruiting, Selection, and Professional Development*, 67-73.
- Lesica, R. C. (2022). Susceptibility to Online Disinformation. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Montclair State University
- Liu, W. (2008). Focusing on desirability: The effect of decision interruption and suspension on preferences. *Journal of consumer research*, 35(4), 640-652.
- MacLeod, C. M. (2020). Zeigarnik and von Restorff: The memory effects and the stories behind them. *Memory & Cognition*, 48, 1073-1088.
- Maftai, L. (2019). The Attraction to Endlessness. *Revista Transilvania*, (9).
- Matos, P., Santos, F. H., & Albuquerque, P. B. (2020). When we must forget: The effect of cognitive load on prospective memory commission errors. *Memory*, 28(3), 374-385.
- McGraw, K. O., & Fiala, J. (1982). Undermining the Zeigarnik effect: Another hidden cost of reward. *Journal of personality*, 50(1), 58-66.
- Montag, C., Lachmann, B., Herrlich, M., & Zweig, K. (2019). Addictive features of social media/messenger platforms and freemium games against the background of psychological and economic theories. *International journal of environmental research and public health*, 16(14), 2612.
- Moot III, S. A., Teevan, R. C., & Greenfeld, N. (1988). Fear of failure and the Zeigarnik effect. *Psychological Reports*, 63(2), 459-464.
- Noorbehbahani, F., Salehi, F., & Jafar Zadeh, R. (2019). A systematic mapping study on gamification applied to e-marketing. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 13(3), 392-410.
- Pinto, S. (2020). *Prospective memory: impact of age and grocery shopping frequency on memory performance* (Doctoral dissertation).
- Revotas (2023), <https://www.revotas.com/tr/blog/neden-web-push/> (Çevrimiçi: 09.03.2023).
- Sale Cycle (2023), <https://www.salecycle.com/blog/strategies/countdown-timers-can-used-drive-ecommerce-sales/>, (Çevrimiçi: 09.03.2023).
- Savitsky, K., Medvec, V. H., & Gilovich, T. (1997). Remembering and regretting: The Zeigarnik effect and the cognitive availability of regrettable actions and inactions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(3), 248-257.
- Schaefer, T., Lawson, S. J., & Kukar-Kinney, M. (2016). How the burdens of ownership promote consumer usage of access-based services. *Marketing letters*, 27, 569-577.

- Schwenk, J. (2021). The impact of multilingual product information on consumer evaluations: an assessment of basic effects, boundary conditions, and drivers.
- Sudjatmoko, A. A., Susanto, A. A., Jayaseputra, J. A., Purwanto, E. S., & Sari, A. C. (2022, October). The Influence of Consumer Interest on the Use of UI and UX in the E-Commerce Application. In *2022 4th International Conference on Cybernetics and Intelligent System (ICORIS)* (pp. 1-8). IEEE.
- Süar A., (2017). Sosyal medyanın geleneksel reklam araçlarına göre hedef kitle belirlemedeki avantajları. *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*, 8(28), 21-44.
- Thomsen, T. U., & Hansen, T. (2009). The application of Memory-Work in consumer research. *Journal of Consumer Behaviour: An International Research Review*, 8(1), 26-39.
- Webrazzi, (2018), <https://webrazzi.com/2017/04/10/yemeksepeti-oyunlastirma/> (Çevrimiçi: 09.03.2023).
- Zeigarnik, B. (1927). Das Behalten erledigter und unerledigter Handlungen. *Psychologische Forschungen*, 9, 1-85.

BÖLÜM 8

BÜYÜK VERİ ANALİZİYLE TAM TASDİK DENETİMİNDE DÖNÜŞÜM

Merve AYGÜN¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu,
Yönetim ve Organizasyon Bölümü, mervve.kizgin@gmail.com, ORCID:
0000-0001-7441-5039

1.Giriş

Vergi denetimi, bugün benzeri görülmemiş miktarda veri kümesini yönetmektedir. Bu veri kümeleri hacmi, hızı ve çeşitliliği yönüyle büyük veri olarak isimlendirilmektedir. Büyük veri, vergi denetimi için hataların ve vergi kaçakçılığının tespit edilmesi ve vergi mevzuatına uyumun sağlanmasında yardımcı olacak önemli bir bilgi kaynağıdır. Dijital ödemeler, elektronik belgeler, nesnelerin interneti ve özellikle pandemiyle birlikte daha önemli boyut kazanan elektronik ticaret vergi verilerini üstel olarak arttırmaktadır. Hızla artan büyük miktarda veri karşısında geleneksel analiz araçları ve platformlar yeterli olamamakta büyük veri analizi teknolojisi gerekmektedir.

Vergi denetimi, mükelleflerin vergi yükümlülüklerini mevzuata uygun olarak beyan edip etmediklerini değerlendirme sürecidir. Vergi denetimleri; iç denetim, yoklama, inceleme ve tam tasdik denetimleri olarak gruplandırılabilir. 3568 Sayılı Kanun’la 1989 yılında kurulan Yeminli Mali Müşavirlik mesleği ülkemizde denetimin arttırılması amacıyla kurulmuştur. 3568 Sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu ile Yeminli mali müşavirlere vergi denetiminde önemli fonksiyonlar yüklenmiştir. Tam tasdik işlemleri bu kapsamdadır.

Yeminli mali müşavirler tarafından gerçekleştirilen tam tasdik kapsamındaki denetimlerle; şirketlerin hesapları ve mali tablolarının kontrolü, vergisel açıdan doğruluk ve uygunluk denetimi yapılmaktadır. Bu kapsamda; finansal tablo kalemlerinin doğruluğunun kontrolü, e-Defter, e-Fatura ve e-Beyannamelerin dijital ortamda senaryolara göre analiz edilmesi, hasılat ve giderlerin vergi mevzuatına uygunluklarının analizinin gerçekleştirilmesi, indirimli mümkün olmayan giderlerin belirlenmesi, risklerin erken tespiti ve raporlama, kredi işlemlerinin vergi mevzuatı açısından incelenmesi, ilişkili şirketlerle olan işlemlerin, ana hatlarıyla, transfer fiyatlandırması mevzuatı açısından gözden geçirilmesi, stoklar, üretilen malın maliyeti ve satılan malın maliyeti işlemlerinin incelenmesi, kurumlar vergisi matrahının kontrolü ve amortisman ve maddi ve maddi olmayan duran varlıkların işlemlerinin vergi mevzuatına uygunluğunun denetlenmesi gerçekleştirilmektedir.

E-Beyanname ile başlayan e-Maliye uygulamaları, son dönemde tüm belgelerin elektronik belge (e-fatura, e-arşiv fatura, e-irsaliye, e-serbest meslek makbuzu, e-müstahsil makbuzu, e-gider pusulası, e-bilet, e-dekont, e-defter, e-sigorta poliçesi, e-döviz alım-satım belgesi) olarak düzenlenmesini kapsamaktadır (Utku ve Kurtcebe, 2020: 77). Vergi mevzuatındaki elektronik dönüşüm alanında yaşanan gelişmeler büyük veri analizi önündeki engelleri büyük ölçüde aşmış durumdadır (Aygün,

2023). Son teknolojik gelişmeler, büyük hacimli verileri işleyen veri analizi için çeşitli araçlar ve teknikler sağlamaktadır. IBM, Oracle, SAP, SAS, Microsoft, Microstrategy, Qlik, Tableau, Tibco dahil olmak üzere farklı şirketler tarafından geliştirilen bilgisayar programları mevcuttur. Bu tür iş zekası veya iş analitiği araç ve çözümlerinin diğer karar verme süreçlerinde olduğu gibi vergi denetimine de faydaları bulunmaktadır. Tableau gibi veri görselleştirme araçlarıyla, büyük miktardaki veriler üzerinde daha fazla inceleme gerçekleştirilebilmekte ve böylece anomalilerin belirlenmesine yardımcı olmaktadır (ACCA ve IMA, 2013). Daha fazla denetim kanıtı erişilebilir duruma gelmektedir. Denetim kanıtlarının erişilebilir ve kullanılabilir durumda olmasıyla vergi denetiminde doğru sonuçlara ulaşma oranı artmaktadır. Karmaşık risk profillerinin geliştirilmesi, eğilimlerin analiz edilmesi, potansiyel denetim sorunlarına işaret edilmesi ve daha derin inceleme için yüksek risk içeren alanların belirlenmesi gerçekleştirilmektedir (Edery, 2016: 49). Hata veya hile tespiti geleneksel vergi denetimine kıyasla çok daha kolay gerçekleştirilebilmektedir. Risklerin daha iyi belirlenmesi ve değerlendirilmesiyle vergi hilesi ve kaçakçılığına karşı mücadelenin etkinliği artırılabilir (Vishnevsky ve Chekina, 2018: 14). Gelişmiş analiz teknikleri, vergi denetiminde karar verme süreçlerinin temel bir parçası durumundadır (Sinnott, 2016: 10). Böylece uygun analiz araçlarıyla, haftalar veya aylarca süren milyonlarca veri kaynağının analizini içeren görevler artık daha kısa sürede gerçekleştirilmektedir (ACCA ve IMA, 2013).

2.Vergi Fonksiyonu ve Dönüşüm

Vergi fonksiyonu günümüzde teknolojiyle birlikte dönüşmektedir. Dönüşüm, geleneksel iş sorunlarını çözmenin yanı sıra rekabet baskıları ve ekonomik dalgalanmalarla mücadele etmek için bir araç olarak günümüzün dijital ilerlemelerinin teknolojiye uygulamasıdır. Teknoloji, vergi dönüşüm süreci için gerekli bir kolaylaştırıcıdır.

2.1.Vergi Fonksiyonu

Vergi, bilanço, gelir tablosu ve nakit akış tablosu üzerinde çok önemli bir kaldiraştır (Deloitte, 2015: 3). Vergi gelirleri ülke ekonomileri için birincil gelir kaynağı niteliğindedir. Kamu harcamaları tahsisini ve gelir dağılımını düzenleyen bir araçtır. Ancak sayısız şirket vergiyi daha az ödemenin yollarını aramaktadır. Vergiden kaçınma ya da vergi kaçakçılığı başvurdukları yollar kapsamındadır. Vergiden kaçınma, vergi kanunda belirtilen yöntemlerle vergilerin yasal olarak asgariye indirilmesidir. Vergi kaçakçılığı ise şirketlerin gelirlerini bildirmemesi, yasal olmayan giderleri bildirmesi veya vergi ödememesi durumudur (Ruan vd., 2019: 508). Vergi kaçakçılığının tespiti, kamu gelir kurumlarının en önemli işlevlerinden biri olarak görülmektedir (Baghdasaryan vd., 2022).

2.2.Vergi Fonksiyonunun Teknolojiyle Dönüşümü

Vergi dönüşümü; süreçleri, insanları, teknolojiyi ve verileri entegre eden bir dijital dönüşüm biçimidir. Günümüz iş ortamında en başarılı şirketlerin vergi stratejileri ile şirketin genel stratejilerini birleştiren, vergi operasyonlarını hangi kaynaklar ile yürüteceğine, hangi teknolojiyi kullanacağına, standartlaştırılmış süreçlerini nasıl tasarlayacağına ve performansı nasıl ölçeceğine dair çalışmalar yapan şirketler olduğu gözlemlenmektedir. Vergide dönüşümle (Tax Reimagined) birlikte vergi fonksiyonunda; maliyetlerin optimize edilmesi, verimliliğin ve kalitenin artırılması ve şirketlere daha fazla değer katması amaçlanmaktadır. (KPMG, 2020). Vergi departmanları, gelişmekte olan teknolojilerden yararlanarak ve manuel görevleri otomatikleştirerek maliyetleri düşürme ve toplam vergi yükümlülüklerini en aza indirme, karlılığı ve geliri artırma fırsatları bulabilir. Vergi mükelleflerinin vergi borcuyla ilgili kararlarını ve eylemlerini daha iyi anlamak için tahmine dayalı modellerin kullanımı genişletilmektedir (Baisalbayeva vd., 2018). Ayrıca vergi operasyonlarını optimize etmek için gelişen teknolojilerden yararlanan vergi uzmanları, uyumsuzluk risklerini azaltırken vergi yükümlülüklerini yönetmek ve en aza indirmek için daha fazla zamana, kaynağa ve araca sahip olabilmektedir (BDO, 2019). Vergi teknolojilerinin şirketlere ve yöneticilere sunacağı diğer yenilik ve faydalar; manuel işlemleri otomatikleştirme, yönetim kararlarının alınmasına yardımcı olma, şirket performanslarını ölçebilme, kullanıma hazır veriler oluşturma ve hataları en aza indirme şeklindedir (Şenyüz vd., 2021: 43).

Bugün bütün dünyada, elektronik fatura başta olmak üzere elektronik defter, elektronik tebligat ve elektronik bilet gibi elektronik uygulamalarla “yaratıcı yıkım” başlamıştır. Klasik muhasebecilik yerine hem vergi mevzuatı hem de teknik konularda asgari bilgiye sahip olmayı ifade eden yeni nesil vergi danışmanlığı gündeme gelmiştir. Böylece ABD’de literatüre girmiş “tax” ve “technologist” kelimelerinden türetilen “Taxologist” kavramı ortaya çıkmıştır (Kızgın, 2017). Bu nedenle vergi işlevinin etkinliğini en üst düzeye çıkarmak için teknoloji kullanımının da öne çıktığı vergi uzmanlığı ön plana çıkmıştır.

21. Yüzyılda “Taxologist” kavramının gündeme gelmesiyle birlikte vergi fonksiyonunda yaşanan önemli gelişmeler şu şekilde sıralanabilir (Mann, 2021):

- Süreç odaklı vergi fonksiyonundan veri odaklı vergi fonksiyonuna dönüşüm,
- Şirket genelinde bilgi teknolojilerinin doğru bir şekilde yönetilmesi,

- İnsanlar, süreçler ve teknoloji aracılığıyla veri platformlarından ve teknolojilerden yararlanılması.

Elektronik dönüşüm uygulamalarıyla başlayan yaratıcı yıkımın üstesinden gelebilmek için mali müşavirlerin, yeminli mali müşavirlerin ve bağımsız denetçilerin kendilerini bu yeni teknolojik bilgi ile donatmaları gerekmektedir. Çünkü yarının vergi fonksiyonu, veri zekasında uzmanlaşmalıdır (Tax Executive Staff, 2020). Günümüzün çalışma dünyası; yetenek, eğitim ve teknoloji karışımıyla desteklenen; verileri elde etmenin, işlemenin ve kullanmanın yeni bir yolu olan akıllı vergi işlevini talep etmektedir. Ernst & Young (EY) tarafından, 2020 Küresel Vergi Teknolojisi ve Dönüşüm Araştırması raporunda “akıllı vergi fonksiyonu” kavramı tanımlanmıştır. Bu akıllı vergi fonksiyonu aynı zamanda işletmenin geri kalanıyla operasyonel açıdan daha sıkı bir şekilde entegre olabilen ve işletmeye değer katmak için veri ve teknolojiye yararlanabilen bir profil çizebilecektir. EY tarafından tanımlanan akıllı vergi fonksiyonunun bileşenleri Şekil 1’de yer aldığı biçimde gösterilebilir (Lee ve Neidhardt, 2020):

Şekil 1: Akıllı Vergi Fonksiyonu Bileşenleri

Şekil 1: Lee ve Neidhardt, 2020.

EY tarafından akıllı vergi fonksiyonu bileşenleri; yetenek, vergi teknolojisi, veri kontrolü, dönüşüm yaklaşımı ve işletme sistemleri kapsamında ele alınmıştır. Yetenek bileşeni; veri tabanları ve analiz araçları gibi konularda çalışanların yeteneklerinin artırılmasını karşılamaktadır. Vergi teknolojisi kavramı ise; vergi teknolojisi fonksiyonu kaynağının vergi veri araçları ve bilgi teknolojileri doğrultusunda gelişimidir. Veri yönetimi; veri ambarlarının yetersiz olması durumunda gerekli yatırımların yapılmasıdır. Dönüşüm yaklaşımı; kurumsal dönüşümde vergi işlevi ihtiyaçlarının yeterince karşılanmasıdır. İşletme sistemleriyle ise; Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP) ve diğer veri havuzlarından yararlanarak, bunların yönetişiminin ve süreçlerinin bir parçası olma durumu ifade edilmektedir (Lee ve Neidhardt, 2020).

3.Vergi (Tam Tasdik) Denetimi

Vergi denetimi, OECD (2006) tarafından, mükellefin vergi yükümlülüklerini doğru hesaplayıp raporlamadığının ve diğer çeşitli yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğinin değerlendirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Nugrahanto ve Alhadi, 2021: 77). Vergi denetimi, mükelleflerin vergi yükümlülüklerini mevzuata uygun olarak beyan edip etmediklerini değerlendirme sürecidir. Dolayısıyla vergi denetiminin mükelleflerin yükümlülüklerini yerine getirmesine yönelik olarak gerçekleştirdiği bir uygunluk denetimi olduğu söylenebilir (Nugrahanto ve Alhadi, 2021: 77). Vergi denetim sistemleri, bir şirketin vergi uyumluluğunun mevcut kural ve düzenlemelere uygun şekilde olmasını ve mali risklerden kaçınmak veya bunları azaltmak için herhangi bir hata veya yanlış muhakemenin zamanında tespit edilmesini sağlamaya yöneliktir. Vergi denetimleri; iç denetim, yoklama, inceleme ve tam tasdik denetimleri olarak gruplandırılabilir (Turan, 2006).

Türkiye’de muhasebe defterleri ve kayıt işlemleri ilk olarak 1926 yılında çıkarılan Türk Ticaret Kanunu ile tanımlanmıştır. Aslında bir vergi incelemesi olan finansal tabloların denetim, Maliye Bakanlığı’nın bir vergi aracı olarak başlamıştır (Sanlı ve Özbirecikli, 2012). 3568 sayılı Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanununu ile kamu tarafından bugüne kadar yürütülen vergi denetiminin artık kamu dışında ancak kamu otoriterleri tarafından kontrol edilen odalara bağlı kişi ve kuruluşlarca yapılabilmesi mümkün olmuştur (Köker, 2009).

3568 Sayılı Kanun’la 1989 yılında kurulan Yeminli Mali Müşavirlik mesleği ülkemizde denetimin arttırılması amacıyla kurulmuştur. Böylece denetim vergisel açıdan önem kazanmıştır (Pur, 2014). Vergi denetimi (Tam tasdik denetimi), Türk Vergi Mevzuatında 3568 sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanun’uyla

1995 yılında uygulamaya geçirilmiştir. 3568 Sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu ile Yeminli mali müşavirlere vergi denetiminde önemli fonksiyonlar yüklenmiştir. Tam tasdik işlemleri bu kapsamdadır (Yoruldu, 2019: 419).

Tam tasdik terimi; yıllık gelir veya kurumlar vergisi beyannameleri ile bunların eki niteliğindeki mali tabloların ve bildirimlerin tasdiki anlamına gelmektedir. Tasdik işlemleri yeminli mali müşavir tarafından yürütülen işlemlerdir. Tam tasdik yaptıran şirketlerin tüm vergi ve hesap işlemleri yeminli mali müşavirler tarafından detaylı bir şekilde incelenmektedir. Bu sayede de herhangi bir mevzuata aykırılık sorunu yaşamalarının önüne geçilmektedir. Tam Tasdik hizmetleri kapsamındaki denetimler, vergi uzmanları tarafından Türkiye’de geçerli olan vergi standartları, yasaları ve mevzuatları göz önünde bulundurularak şirketlerin finansal tablolarının kontrol edilmesi işlemidir.

Yeminli mali müşavirler tarafından yapılan tam tasdik kapsamındaki denetimlerle; şirketlerin hesapları ve mali tablolarının kontrolü, vergisel açıdan doğruluk ve uygunluk denetimi yapılmaktadır. Ayrıca tam tasdik denetiminden ve süzgecinden geçmiş şirketlerin tüm hesap işlemleri yeminli mali müşavirler tarafından incelendiği için, diğer mükelleflere göre daha az vergi inceleme riski ile karşı karşıya kalırlar. Böylece tam tasdik denetimiyle, şirketlerde ortaya çıkması muhtemel vergisel risklerin önceden tespit edilmesi ve Maliye Bakanlığı tarafından yapılabilecek bir denetimden önce, söz konusu risklerin ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır.

Tablo 1’de yer aldığı şekilde tam tasdik denetiminde incelenen konular örneklendirilebilir (Mühür YMM, 2021; Şenses, 2021):

Tablo 1: Tam Tasdik Denetiminde İncelenen Konular

Finansal tablo kalemlerinin doğruluğunun kontrolü
E-Defter, E-Fatura ve E-Beyannamelerin dijital ortamda senaryolara göre analiz edilmesi
Hasılat ve giderlerin vergi mevzuatına uygunluklarının analizinin gerçekleştirilmesi
İndirimi mümkün olmayan giderlerin belirlenmesi
Risklerin erken tespiti ve raporlama
Kredi işlemlerinin vergi mevzuatı açısından incelenmesi
İlişkili şirketlerle olan işlemlerin, ana hatlarıyla, transfer fiyatlandırması mevzuatı açısından gözden geçirilmesi
Stoklar ve üretilen / satılan malın maliyetlendirilmesi işlemlerinin incelenmesi
Yurtdışında mukim firmalar tarafından düzenlenen faturaların, sorumlu sıfatıyla KDV ve stopaj uygulamaları açısından kontrolü
Kurumlar Vergisi matrahının kontrolü ve doğrulanması ile yıl sonu kurumlar vergisi tam tasdik raporunun düzenlenmesi ve vergi dairesine teslimi
Amortisman ve maddi ve maddi olmayan duran varlıkların işlemlerinin vergi mevzuatına uygunluğunun denetlenmesi

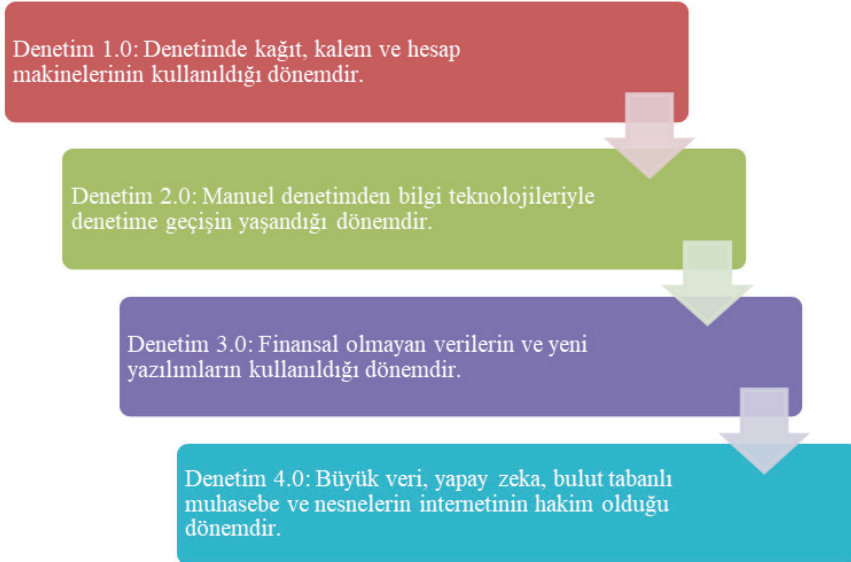
Kaynak: Mühür YMM, 2021; Şenses, 2021.

3.1.Klasik Vergi Denetimi İşlevi

Vergi denetimi, ödenmesi gereken vergilerinin doğruluğunun araştırılması, tespit edilmesi ve vergi idaresi ile mükellefler tarafından gerçekleştirilen işlemlerin kanunlara göre belirlenen ilkeler doğrultusunda uygunluğunun araştırılmasıdır (Arabacı ve Çavdar, 2018: 172). Vergi denetimi, şirketlerin işlemlerinin vergi kanunlarına göre uygunluğunun denetimidir. Vergi denetimleriyle; potansiyel vergi kaçırma eğilimleri azalmakta (mali amaç), kayıt dışı ekonomi ile mücadele edilmekte (ekonomik amaç), gelir dağılımında adalet sağlanmakta (sosyal amaç) ve vergi kanunlarının uygulanması (hukuki amaç) sağlanmaktadır (Köker, 2009). Vergi denetimi, dönem içinde beyanname verilmeden önce işlemlerin yapıldığı anda olabileceği gibi, beyanname verildikten sonra geçmişe yönelik olarak da yapılabilir. Vergi denetiminin sistem üzerinde yarattığı etki, önleyici ve caydırıcı niteliktedir. Böylece etkin bir vergi denetiminin mükelleflerin yasalara uygun hareket etme eğitimlerini arttırdığı söylenebilir (Şamiloğlu, 2001).

Vergi denetimi, denetimin bir alt dalıdır. Sanayi devrimleri gibi denetimde de teknolojinin gelişimiyle devrimlerin gerçekleştiği söylenebilir. Denetim 1.0, Denetim 2.0, Denetim 3.0 ve Denetim 4.0 denetimde gerçekleşen devrimler kapsamındadır. Şekil 2’de denetim devrimleri gösterilmiştir (İçer, Yücel, ve Atak, 2021: 72).

Şekil 2: Denetim Devrimleri

Kaynak: İçer vd., 2021: 72.

Vergi hazırlama, denetim ve strateji danışmanlığı klasik olarak yoğun insan sermayesi kullanımına dayanan hizmetlerdir. Vergi denetimleri klasik denetimden bilgisayar destekli elektronik denetime, daha sonra ise yapay zeka yoluyla veri madenciliği tekniklerinin kullanıldığı bir döneme evrilmiştir (İçer vd., 2021: 64).

Sanayi 4.0 öncesine kadarki dönemde verilerin karar alma süreçlerindeki rolünün geri planda kaldığı bilinmektedir. Örneklem yöntemiyle gerçekleştirilen denetimlerde, mükelleflerin kısıtlı işlemleri ele alınabilmektedir. Dolayısıyla mükelleflerin yanlış beyan verme olasılıkları günümüze kıyasla daha yüksek orandadır.

Klasik vergi denetiminde, veri analizi teknikleriyle veriden çıkarımlar yapılamadığı için reaktif bir yaklaşımın hakimiyeti bulunmaktadır. Reaktif yaklaşımda, hile ortaya çıktıktan sonra ayrıntılı bir hile incelemesi gerçekleştirilmektedir. Ancak hilenin erken tespit edilebilmesi ekonomik kayıpların yaşanmaması için önem taşıyan bir konudur (Şenel ve Yıldırım, 2022: 83). Bu nedenle dördüncü sanayi devrimi öncesi dönemde, şimdilerde büyük veri analizi teknikleriyle önemi daha da artan proaktif yaklaşımdan uzak bir yaklaşımın bulunduğu söylenebilir.

Günümüzde tahmine dayalı veri analizi teknikleriyle, gelecekteki eğilimlerin tahmin edilmesi mümkündür. Veri bilimciler, büyük verilerden olası davranışları tahmin edebilecek tahmin modelleri oluşturmak amacıyla birden fazla değişkeni analiz etmek için derin öğrenme ve karmaşık algoritmalarından yararlanmaktadır. Böylece vergi denetiminde riskli alanların tespiti gerçekleştirilebilmektedir. Ancak klasik vergi denetimi, reaktif yaklaşım hakimiyetinin de gereği olarak öngörülebilir olmaktan uzaktır.

Klasik vergi denetimi yalnızca yapılandırılmış vergi verilerini denetim kanıtlarına dahil etme anlayışına sahiptir. Yeminli Mali Müşavirlerin Tasdik Edecekleri Belgeler, Tasdik Konuları, Tasdike İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik kapsamında kanıtların toplanmasında belirlenen yöntemler şu şekilde belirtilmiştir:

- Sayım ve envanter incelemesi
- Belge incelemesi
- Bilgi toplama
- Doğrulama
- Karşılaştırma ve puanaj
- Analitik inceleme

Denetim kanıtlarının toplanmasında kullanılan yöntemlerde genellikle yapılandırılmış veriler üzerinden kanıtlar elde edilmektedir. Oysaki

büyük veri dünyasında, yapılandırılmamış verilerin de denetim kanıtı olarak kullanılmasıyla kayıt dışılığa yol açabilecek işlemlerin tespiti gerçekleştirilebilmektedir. Örneğin yeniden değerlendirilecek taşıt bilgilerine ilgili web sitelerinden ulaşılarak bir değer biçilmektedir. Böylece yapılandırılmış ve yapılandırılmamış veri kaynakları bir arada kullanılmaktadır (Aygün, 2023). ‘Teknolojiyle Vergi Denetimi İşlevi’ konusunda Şekil 2’de yapılandırılmamış veri kaynaklarına örnekler sunulmaktadır.

Özetle Sanayi 4.0 öncesi süreçte vergi denetiminde verimlilik ve etkinlik boyutlarının daha geri planda kaldığı söylenebilir. Veri bilimi, veri analizi teknikleri, dijital araçlar ve veri analizi kabiliyetine sahip insan kaynağının birleşimiyle vergi denetimi dönüşmektedir.

3.2. Teknolojiyle Vergi Denetimi İşlevi

Vergi idareleri bugün benzeri görülmemiş miktarda bilgi akışını yönetmektedir (Baisalbayeva vd., 2018). Vergi sistemlerinin karışıklığı üzerine bir de yönetilmesi gereken veri miktarı artış göstermiştir. Vergilemede incelenecek veri kaynaklarından bazıları şu şekilde sıralanabilir (Adamov, 2019: 2):

- Beyannameler
- Elektronik faturalar
- Üç aylık veya yıllık vergi raporları
- Banka işlemleri
- Denetimler

Dijital ödemeler, elektronik dönüşüm ışığında ortaya çıkan elektronik belgeler ve bağlı cihazlardan gelen dijital veriler vergi denetimini farklılaştırmaktadır. Sofistike veri analizi gerektiren yapılandırılmamış veri kaynakları Şekil 3’teki gibi belirtilebilir:

Şekil 3: Yapılandırılmamış Veri Kaynakları Örnekleri

Kaynak: Adamov, 2019: 2.

Böylece bildiğimiz şekliyle vergi denetimi işlevinin geçmişte kaldığı söylenebilir. Şirketlerin vergiye yönelik talepleri ve vergi işinin yapısı değişmektedir. Artık birçok şirket, tam ve zamanında uyumluluğu doğrulamak için mali işlemleri ve hesapları sürekli olarak denetleyen otomatik yazılım tabanlı vergi denetim sistemlerini benimsemektedir (Deloitte, 2015: 5).

Teknoloji kullanımı iş sonuçlarının kalitesini genel anlamda iyileştirmektedir. Makine öğrenimi ve yapay zeka uygulamalarındaki son gelişmeler, vergi ve mali dolandırıcılık tanımlama tekniklerinin durumunu büyük ölçüde etkilemektedir (Baghdasaryan vd., 2022). Teknoloji artık uyumsuzluğu daha kesin ve hızlı bir şekilde ele almak için gelişmiş tahmine dayalı analiz tekniklerinin kullanımına izin vermektedir. Makine öğrenimi tabanlı denetim yöntemlerinin vergi hilesi tespitinde yüksek doğruluk ve verimlilik sağladığı söylenebilir (Ruan vd., 2019: 511).

4.Büyük Veri ve Analizi

Büyük veri, geleneksel sistemler ve platformlar kullanılarak etkin bir şekilde depolanamayan ve işlenemeyen boyuttaki herhangi bir veri kümesine verilen terimdir (Adamov, 2019: 4).

Büyük veri analizi; büyük verilerden eyleme geçirilebilir bilgi ve içgörülerin çıkarılmasıyla ilgilidir (Rajaraman, 2016: 701).

4.1.Büyük Veri

Veri, 21. yüzyılın petrolüdür. Veriler, modern dijital çağda faaliyet gösteren endüstrilerin ve şirketlerin birincil varlığı haline gelmiştir. Büyük veri, organizasyonel sermayenin önemli bir yapısı haline gelmiştir.

Büyük veri genellikle insan-makine etkileşimleri ve süreçleri tarafından üretilen terabaytlarca hatta zettabaytlarca yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış verileri içerir (Radanliev ve De Roure, 2023: 2888).

Büyük veri aynı zamanda, onu yönetmeye ve sorgulamaya yardımcı olan teknolojiler ve analiz araçları olarak da anılmaktadır. Microsoft Excel gibi standart yazılımlarla yönetilemeyecek kadar geniş, karmaşık ve dinamik veri kümelerini ifade etmektedir. Son yıllarda MapReduce ve Apache Hadoop gibi büyük veri programlama modelleri ve yazılımlar geliştirilmiştir. Büyük veriden ayrılmaz olan bu sistemler ve çözümler artık neredeyse onunla eşanlamlıdır (ACCA ve IMA, 2013).

Büyük veri, araştırma ve geliştirmeden satış ve pazarlamaya ve tedarik zinciri yönetimine kadar iş dünyasının neredeyse her yönünü dönüştürme ve büyüme yönelik yeni fırsatlar sağlama potansiyeline sahiptir (ACCA ve IMA, 2013).

Dünyanın en büyük muhasebe kuruluşlarından birisi olan ACCA (Association of Certified Chartered Accountants) ve IMA (Institute of Management Accountants) tarafından 2013 yılında yapılan bir ankette, şirketlerin %62'sinin gelecekle ilgili büyük verilerin önem taşıdığı sonucu ortaya konmuştur. Aynı anket, muhasebe alanını önemli ölçüde yeniden şekillendirecek ikinci en etkili unsurun büyük veri olduğunu göstermiştir (Akdoğan ve Akdoğan, 2018: 4).

4.2. Büyük Veri Analizi

İş dünyası, büyük verinin ana kaynağıdır (Chen vd., 2016: 6). Hızla artan büyük miktarda veri karşısında geleneksel analiz araçları ve platformlar yeterli olamamakta büyük veri analizi teknolojisi gerekmektedir. Büyük veri; NoSQL, MapReduce ve makine öğrenimi gibi tekniklerin kullanımıyla büyük veya karmaşık veri kümelerinin depolanmasını ve analizini tanımlamaktadır.

Şirketlerin ileriye dönük içgörülerini sağlamak için veri analizinden yararlanmaları önemlidir. Veri analizi, verimsizliklerin belirlenmesine, harcama ve gelirin izlenmesine ve şirketlerdeki faaliyetlerin optimize edilmesine yardımcı olmaktadır.

Büyük veri analizinin; iş dünyasının farklı alanlarında ve sektörlerinde yer alan şirketlerin (yönetim, finans, vergi, pazarlama, satış, tedarik zinciri, elektronik ticaret ve müşteri analizi) üretim verimliliğini ve rekabet gücünü arttırdığı söylenebilir.

OECD gibi çeşitli kuruluşlar, gelişmiş analiz tekniklerinin vergi idarelerini birçok senaryoda olumlu yönde etkileyebileceğini tasdiklemektedir (Baisalbayeva vd., 2018):

- Dosyalama ve ödeme uyumluluğu: Analiz tekniklerinin vergi mükellefi davranışlarını değiştirebilmesi,
- Borç yönetimi: Ödemeye yapmayan mükellefler için borca ilişkin içgörü sağlayabilmesi,
- Politika değerlendirmesi: Vergi idarelerinin vergi boşluklarını daha iyi ölçebilmesi veya politika değişikliklerinin etkisini değerlendirebilmesi,
- Vergi mükellefi segmentasyonu: Vergi idarelerinin belirli kriterlere göre mükellef gruplarını belirleyebilmesi,
- **Denetim:** Büyük veri kümelerinden içgörülerin elde edilebilmesi, bir sonraki en iyi alternatifin değerlendirilebilmesi, sosyal ağların analiz edilebilmesi veya bildirilmemiş geliri tahmin edilebilmesi gerçekleştirilmektedir.

Vergi denetimini görevini üstlenen yeminli mali müşavirlerin, veri analizini iş akışlarına dahil ederek, işletmelerin büyümesine ve başarılı olmasına yardımcı olan kritik içgörüler sağlayacağı söylenebilir.

5.Büyük Veri Analiziyle Tam Tasdik Denetimi

Günümüzde şirketlerin vergi, muhasebe, yönetim ve denetim raporlama gereksinimleri büyük veri tabanlarını oluşturmaktadır. Danışmanlık ve denetim kuruluşlarının sorumluluğu, şirketlerin yayınlacakları görüşlerin çıktılarını oluşturmalarına olanak tanıyan formatlardaki verileri işleyebilmelerini, analiz edebilmelerini ve görselleştirebilmelerini sağlama yönündedir (Santos, Laureano, ve Albino, 2018).

Günümüzde vergi alanında uzman olmak yeterli olmamakta, veri bilimi ve analizi konularında da bilgili olmak gerekmektedir (Deloitte, 2021). Vergi denetiminde görev alan profesyonellerin yetkinliği arttıkça, vergi denetiminde kalite göstergelerinin de başarı oranı artmaktadır.

Muhasebesel ve vergisel kayıtlar tamamen dijital ortamda tutulduğu için büyük veri kavramı ortaya çıkmakta ve büyük veri analizi vergi denetimi için kaçınılmaz olmaktadır (Atak, 2021). Bu nedenle günümüzün sürekli gelişen taleplerine ayak uydurmak için vergi departmanlarının veri ve teknoloji arasındaki uçurumu kapatması çok önemlidir (Tax Executive Staff, 2020). Veri ve teknolojinin uyumuna yönelik sahip olunması gereken temel kabiliyetler; kanıta dayalı kararların verilebilmesi için verilerin toplanması ve analizi, karar süreçlerine ilişkin ilgili verilerin toplanması, uygun veri analizi tekniklerinin benimsenmesi, istatistiksel analiz, görsel analiz, makine öğrenimi ve yapılandırılmamış verilerin analiz edilmesinde güçlü nicel becerilere sahip olma, büyük veri teknolojisi yapılarını anlama ve verilerden elde edilen sonuçları yorumlama ve paydaşlarla paylaşma şeklinde özetlenebilir (Sarin, 2022). Ayrıca şirketler daha fazla teknoloji uzmanı ve veri bilimcisi istihdam ettikçe ve vergi teknik eğitimini veri yönetimi ve analizi üzerine eğitimle destekledikçe, günümüzün vergi işlevinde var olan veri yeteneği açığının kısa bir zaman içinde kapanması beklenmektedir (Lee ve Neidhardt, 2020).

E-Beyanname ile başlayan e-Maliye uygulamaları, son dönemde tüm belgelerin elektronik belge (e-fatura, e-arşiv fatura, e-irsaliye, e-serbest meslek makbuzu, e-müstahsil makbuzu, e-gider pusulası, e-bilet, e-dekont, e-defter, e-sigorta poliçesi, e-döviz alım-satım belgesi) olarak düzenlenmesini kapsamaktadır (Utku ve Kurtcebe, 2020: 77). Vergi mevzuatındaki elektronik dönüşüm alanında yaşanan gelişmeler büyük veri analizi önündeki engelleri büyük ölçüde aşmış durumdadır (Aygün, 2023). Yeminli mali müşavirlerin üstlendiği tam tasdik denetimlerinde; bugün şirketler tarafından oluşturulan muhasebe ve vergi bilgilerinin hacmi ve niteliği göz önüne alındığında, müşterilere katma değer sağlamak

için büyük veri analizi bir gerekliliktir.

Şirketlerin yönetim sistemlerinden türetilen muhasebe ve ticari bilgilerin artış göstermesiyle vergi denetçilerinin büyük veri analizini benimseme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Nesnelerin interneti ve elektronik ticaretteki artışla birlikte veri sayısının büyük ölçüde artış gösterdiği söylenebilir. Ayrıca artık Facebook gibi web sitelerinden halka açık internet verileri, vergi denetimi kapsamında kanıt olarak kullanılmaktadır (Houser ve Sanders, 2018). Böylece şirketler günümüzde yapılandırılmış ve yapılandırılmamış veriler olmak üzere çok büyük bir veri kümesine sahiptir. Şirketlerin finansal tablolarının vergi idarelerine sunulmak üzere hazırlanması aşamasında bütün bu veriler önemli konuma gelmektedir.

Büyük veri analizinin ortaya çıkmasıyla birlikte mükelleflerin harici ve dahili tüm verilerine ulaşılabilir. Geleneksel vergi denetimindeki örneklem bazlı denetimler yerini şirketlerin tüm veri popülasyonlarının incelendiği bir sisteme bırakmaya başlamıştır. Bu sistem günümüzde büyük veri analizi olarak ifade edilmektedir. Böylece veri üreten bütün sistemlere erişim sağlanabilmekte ve veriden çıkarım gerçekleştirilmek üzere analizler gerçekleştirilebilmektedir. Büyük veriden anlam çıkarmaya yönelik kullanılan bazı analiz türleri bulunmaktadır. Sınıflandırma, kümeleme analizi, metin analizi, regresyon ve veri madenciliği bu analiz türleri arasındadır. Örneğin Kümeleme tekniğinde, anormal veri noktalarının tespiti gerçekleştirilmektedir. Kümeleme, hile tespitinde kullanılan bir veri madenciliği tekniğidir. (Mehta vd., 2019: 313). İşletme çalışanları ve yöneticiler tarafından, banka işlemlerine ilişkin, kredi kartı, bilgisayar ve internetle ilgili çok sayıda hileli işlem gerçekleştirilebilmektedir (Özkul ve Pektekin, 2009: 66). İşletme yöneticilerinin hileli işlem yapma nedenleri genellikle vergi kaçırma amacına yöneliktir. Cironun gerçeği yansıtmaması, stoklar üzerindeki manipülasyonlar, vergi matrahının düşürülmesi için giderlerin gerçeğe uygun olmayan şekilde arttırılması, fazla amortisman ve karşılık ayrılması gibi çeşitli şekillerde karlarını dolayısıyla vergi matrahlarını azaltma yoluna gidebilmektedirler (Ertikin, 2017: 76). Böylece vergi denetiminde sayısı gün geçtikçe artan hileli işlemlerin kümeleme tekniğiyle önüne geçilebileceği söylenebilir.

Son teknolojik gelişmeler, büyük hacimli verileri işleyen veri analizi için çeşitli araçlar ve teknikler sağlamaktadır. IBM, Oracle, SAP, SAS, Microsoft, Microstrategy, Qlik, Tableau, Tibco dahil olmak üzere farklı şirketler tarafından geliştirilen bilgisayar programları mevcuttur. Bu tür iş zekası veya iş analitiği araç ve çözümlerinin diğer karar verme süreçlerinde olduğu gibi vergi denetimine de faydaları bulunmaktadır. Tableau gibi veri görselleştirme araçlarıyla, büyük miktardaki veriler üzerinde daha fazla inceleme gerçekleştirilebilmekte ve böylece anomalilerin belirlenmesine

yardımcı olmaktadır (ACCA ve IMA, 2013). Ayrıca veri depolama ve işleme süreçlerinde büyük veri analizi teknolojisi ve araçlarından yararlanmak gerekmektedir.

Profesyonellerin Microsoft Excel yazılımına aşinalıklarının bulunması, bu formatta birçok analiz aracının geliştirilmesine yol açmıştır. Yüzlerce Gigabayttan daha büyük boyutlu dosyaların işlenmesi ve analizi, Microsoft SQL Server ve Microsoft Excel çözümlerinin birleşimi aracılığıyla daha yerinde yapılabilmektedir (Santos vd., 2018). Böylece vergi denetiminde karmaşık analizler gerçekleştirirken sunulacak raporlara değer katılabilmektedir. Santos vd., (2018) çalışmalarında; Excel'e zaten aşına olan vergi profesyonellerin, iş zekası işlevleri sağlayan SQL Server gibi yazılımların eklerini kullanarak vergi perspektifinde karmaşık analizler geliştirebilecekleri sonucuna varmışlardır. Ayrıca vergi beyannamesine yansıyabilecek hatalarının tespit edilmesi ve vergi mükellefleri sorunlarının olabildiğince erken ele alınması (Houser ve Sanders, 2018) için büyük veri analizi teknolojilerine yatırım yapılması önem taşımaktadır.

6.Sonuç

3568 Sayılı Kanun'la Yeminli Mali Müşavirlere tam tasdik yetkisi tanınmıştır. Tam tasdik denetimi, vergi denetimi türleri arasındadır. Dijital teknolojilerle vergiye ilişkin analizler gerçekleştirilebilmektedir. Vergi denetimi, vergi analizlerinin gerçekleştiği alanlardan biridir.

Klasik vergi denetimi yalnızca yapılandırılmış vergi verilerini denetim kanıtlarına dahil etme anlayışına sahip iken Denetim 4.0 ile büyük veriler birer denetim kanıtı durumuna gelmiştir. Böylece kanıt çeşitliliği hile tespiti, anomalilerin belirlenmesi ve riskin erken saptanması konularında proaktif bir yaklaşım ön plana çıkmıştır. Örneğin Tableau gibi veri görselleştirme araçlarıyla, büyük miktardaki veriler üzerinde daha fazla inceleme gerçekleştirilebilmektedir. Böylece geleneksel vergi denetimindeki örneklem bazlı denetimler yerini şirketlerin tüm veri popülasyonlarının incelendiği bir sisteme bırakmaya başlamıştır. Bu sistem günümüzde büyük veri analizi olarak ifade edilmektedir. Tam tasdik denetiminde büyük veri analiziyle bazı yenilik ve avantajlar gerçekleşmektedir:

- Daha fazla denetim kanıtı erişilebilir duruma gelmektedir. Denetim kanıtlarının erişilebilir ve kullanılabilir durumda olmasıyla vergi denetiminde doğru sonuçlara ulaşma oranı artmaktadır.

Karmaşık risk profillerinin geliştirilmesi, eğilimlerin analiz edilmesi, potansiyel denetim sorunlarına işaret edilmesi ve daha derin inceleme için

yüksek risk içeren alanların belirlenmesi gerçekleştirilmektedir (Edery, 2016: 49).

Hata veya hile tespiti geleneksel vergi denetimine kıyasla çok daha kolay gerçekleştirilebilmektedir. Risklerin daha iyi belirlenmesi ve değerlendirilmesiyle vergi hilesi ve kaçakçılığına karşı mücadelenin etkinliği artırılabilir (Vishnevsky ve Chekina, 2018: 14).

Gelişmiş analiz teknikleri, vergi denetiminde karar verme süreçlerinin temel bir parçası durumundadır (Sinnott, 2016: 10). Böylece uygun analiz araçlarıyla, haftalar veya aylarca süren milyonlarca veri kaynağının analizini içeren görevler artık daha kısa sürede gerçekleştirilmektedir (ACCA ve IMA, 2013).

KAYNAKÇA

- ACCA, & IMA. (2013). Big data: its power and perils. *Accountancy Futures Academy*.
- Adamov, A. Z. (2019). Machine learning and advanced analytics in tax fraud detection. *2019 IEEE 13th International Conference on Application of Information and Communication Technologies (AICT)*. IEEE. 1-5.
- Akdoğan, N., & Akdoğan, M. U. (2018). Büyük Veri-Bilişim Teknolojisindeki Gelişmelerin Muhasebe Uygulamalarına ve Muhasebe Mesleğine Etkisi. *Muhasebe ve Denetim Bakış*. 55: 1-14.
- Arabacı, H. & Çavdar, F. (2018). Temel Finansal Tablolar Analizinin Etkin Bir Vergi Denetimi Açısından Önemi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. 7(4):172-82.
- Atak, O. (2021). Vergisel İşlemlerde ve Denetimde Büyük Veri.
- Aygün, M. (2023). *Büyük Veri Analizinin Muhasebe Denetiminde Kullanımı: Nitel Bir Araştırma*. İzmir: Serüven Yayınevi.
- Baghdasaryan, V., Davtyan, H., Sarikyan, A., & Navasardyan, Z. (2022). Improving tax audit efficiency using machine learning: The role of taxpayer's network data in fraud detection. *Applied Artificial Intelligence*. 36(1):2012002-963-985. <https://doi.org/10.1080/08839514.2021.2012002>.
- Baisalbayaeva, K., Enden, van der E., Tenan, R., & Flores, R. (2018). The Data Intelligent Tax Administration.
- BDO. (2019). What Is Tax Transformation? Four Benefits For Companies.
- Deloitte. (2015). Tax transformation: Increasing tax efficiency, vision, and impact on the bottom line.
- Deloitte. (2021). Tax transformation trends series Talent reimagined.
- Edery, C. (2016). Data Driven Tax Administration. *Data Analytics Tax Administrations*. Budapest: IOTA. (48-51).
- Ertikin, K. (2017). Hile Denetimi: Kırmızı Bayrakların Tespiti için Kullanılan Proaktif Yaklaşımlar. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. (75):71-94.
- Houser, K., & Sanders, D. (2018). The use of big data analytics by the IRS: What tax practitioners need to know. *Journal of Taxation*. 128(2):1-16.
- İçer, Z., Yücel, Y., & Atak, O. (2021). Vergi suçlarının tespiti ve muhakemesinde elektronik denetim uygulamaları ve etkileri. *Dijitalleşme Sürecinin Türk Vergi Sistemine Etkileri Online Sempozyum*. 64-91.
- Kızgın, M. (2017). E-Fatura ve E-Defter Uygulayıcılarının Sürekli Denetim Algıları Üzerine Bir Araştırma. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köker, Z. C. (2009). Yeminli Mali Müşavirlerin Sunduğu Tam Tasdik Hizmeti

Kapsamında Vergi Denetimindeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

KPMG. (2020). Vergi Fonksiyonunda Dönüşüm.

Lee, A., & Neidhardt, K. (2020). The intelligent tax function: 2020 Global Tax Technology and Transformation Survey highlights.

Mann, A., (2021). What is a Taxologist”

Mehta, P., Mathews, J., Kasi Visweswara Rao, S.V, Sandeep Kumar, K., Suryamukhi, K., & Sobhan Babu., Ch. (2019). Identifying malicious dealers in goods and services tax. *2019 IEEE 4th International Conference on Big Data Analytics (ICBDA)*. IEEE. 312-316. DOI: 10.1109/ICBDA.2019.8713211.

Mühür YMM. (2021). Tam Tasdik Denetimi Nedir?

Nugrahanto, A., & Alhadi, I. (2021). A Tax Audit Quality: An Empirical Analysis of the Use of Information Technology, Competence, Task Complexity And Time Pressure. *INFO ARTHA* .5(2):75-92. <https://doi.org/10.31092/jia.v5i2.1380>.

Özkul Ulucan, F. & Pektekin, P. (2009). Muhasebe Yolsuzluklarının Tespitinde Adli Muhasebecinin Rolü ve Veri Madenciliği Tekniklerinin Kullanılması. *World of Accounting Science*. 11(4):57-88.

Pur, H. P. (2014). Vergi Denetimi Karşısında Yeminli Mali Müşavirlik Mesleği.

Radanliev, P., & Roure De, D. (2023). New and emerging forms of data and technologies: Literature and bibliometric review. *Multimedia Tools and Applications*. 82(2):2887-2911.

Rajaraman, V. (2016). Big data analytics. *Resonance*. 21:695-716.

Ruan, J., Yan, Z., Dong, B., Zheng, Q., & Qian, B. (2019). Identifying suspicious groups of affiliated-transaction-based tax evasion in big data. *Information Sciences*. 477:508-532.

Sanlı, N., & Özbirecikli, M. (2012). Türkiye’de Denetim Mesleğinin Gelişim Süreci: Geçmişten Geleceğe Bir Araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış*. (38):1-28.

Santos, M. R. C, Laureano, R. M. S., & Albino, C. E. R. (2018). How tax audit and tax advisory can benefit from big data analytics tools data analysis and processing in relational databases using SQL Server and Power Pivot & Power View in Excel. *2018 13th Iberian Conference on Information Systems and Technologies (CISTI)*. IEEE. 1-6.

Sarin, V. (2022). Data analytics for accounting. Why, What, How.

Sinnott, D. (2016). Data Driven Tax Administration. *Advanced Analytics for Tax Administration: New Opportunities, Old Challenges*. Budapest: IOTA. 6-12.

Şamiloğlu, F. (2001). Etkin Bir Vergi Denetiminde Temel Finansal Tabloların Analizinin Önemi. *NÜAİİ BF*.

- Şenel, S. A., & Yıldırım, H. (2022). Muhasebe Hilelerinin Küresel Maliyeti ve Önlenmesine Yönelik Proaktif Bir Yaklaşım: Adli Muhasebe. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*. 26(1):83-109.
- Şenses, N. (2021). Yeminli Mali Müşavirlerce 3568 Sayılı Yasa Kapsamında Yapılan Tam Tasdik İşlemleri.
- Şenyüz, D., Gedik, G., Çakır, E. U. & Alican M. (2021). Dijitalleşme sürecinin Türk vergi sistemine etkileri. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Tax Executive Staff. (2020). Tax Technology Transformation in 2020.
- Turan, D. (2006). Vergi Denetiminde Bilgisayar Destekli Denetim Teknikleri ve Bir Uygulama. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Utku, M., & Kurtcebe, E. (2020). Muhasebe ve Vergi Uygulamalarında E-Dönüşüm: 509 Nolu Vuk Genel Tebliğinin Ticari Hayata Etkileri. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*. 3(1):75-84.
- Vishnevsky, V. P., & Chekina, V. D. (2018). Robot vs. tax inspector or how the fourth industrial revolution will change the tax system: a review of problems and solutions. *Journal of Tax Reform*. 4(1):6-26. DOI: 10.15826/jtr.2018.4.1.042.
- Yoruldu, M. (2019). Vergilendirmenin Güvenliği Açısından Karşıt İnceleme Kurumu: Mahiyeti, Hüküm ve Sonuçları. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*. 8:415-419.

BÖLÜM 9

ESTETİK BOYUTUYLA SANATTA DOĞA KAVRAMI: RESİM SANATINDA BİÇİMLENİŞİ ÜZERİNE

Seda AĞIRBAŞ¹

¹ Seda Ağırbaş, Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi Bergama Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü. E-posta: seda.agirbas@ege.edu.tr.
ORCID: 0000-0002-2649-5078

Doğa, bilincin dışında kendiliğinden var olan, içinde barındırdığı tüm canlıları çevreleyen sonsuz bir bütünlük olarak tanımlanmaktadır. Felsefi olarak evreni ve bilinçli insanı kapsayan her şey doğanın ürünüdür. Elmanın bir ağacın mı yoksa evrimsel gelişimi içinde bütün bir doğanın mı ürünüdür? sorusuna Osman Hançerlioğlu “*elmanın, ağacın değil doğanın bir ürünü olduğunu, ağacın kendisinin bir doğa ürünü*” olduğunu belirterek, *her şeyin özü doğadır* sözüyle Hegel’in düşüncesine işaret eder. (Hançerlioğlu, 2018, s.65)

Bilim ve felsefe ışında doğa kavramı iki yönden açıklanmaktadır. Doğanın insanın bilincinden bağımsız olduğu diğeri ise düşünceci anlayış yani bilincin ürünü sayıldığıdır. Doğası gereği düşünen bir varlık olarak insanda doğal bir kavrayış yeteneği söz konusudur. Sözlü iletişimin kurulduğu tarih öncesi çağlarda örneğin mitolojilerde tanrı kavramından önce bile doğa vardı, tapınma doğayı ve doğa olaylarını kişileştirmeye başladı. Avcılık toplayıcılıktan tarımsal üretim düzenine geçilmesiyle birlikte medeniyetlerin temellerinin atıldığı bilinmektedir. Doğa inancıyla şekillenen bu sistemde yapılan her tür etkinlikte doğanın hâkim olduğu görülmektedir. Yaşam tarzını dönüştürdüğü gibi, toplumsal çevreyi, tarihsel, kültürel, coğrafi yapıyı şekillendiren doğa her tür gelişme ve değişimin ekseninde yer alırken özü itibarıyla sanatın da kökeninde yer aldı.

Sanatın her alanında edebiyattan müziğe, resimden heykele, mimari-den tasarıma sanatçıyı besleyen bir olgu olarak doğa, sürekli devinim ve değişim içindedir ve sanat yapıtına konu olduğu gibi Hegel’in de aktardığı üzere eserin özsel doğası yani özü olmuştur. Estetik adlı kitabında, İdea’nın ilk varoluşunun doğa olduğunu ve güzelliğin doğa güzelliği olarak başladığını ifade eden Hegel, iki doğanın varlığından bahseder: Biri duyu organlarımızla algıladığımız fenomen dünyaya ait olan doğa; diğeri özsel doğa bir şeyin özü, insan doğası, bilimin doğası, felsefenin doğası, bir canlının doğası gibi. (Hegel, 2012, s.15-16) Doğanın bir parçası olarak sanatı, içeriğinin idea; biçiminin duysal maddenin şekillenmesi olarak tanımlar. Hem biçim hem içerik doğayla ve birbirleriyle uyum içindedir. Sanatsal tasarım haline gelen içerik kendinde soyut; soyut olarak ele alındığında ise somut hale gelir. Özünde soyut olan duysal biçimde somut nesneye dönüşmektedir. Doğa özü gereği değişim ve devinim içerisinde iken sanat ve sanat eseri öz merkezli değildir. Özünde bir soru barındıran zihne ve tine bir çağrı olarak düşünülmektedir. (Hegel, 2019, s.33)

Aragon ise “*doğa, benim bilinçaltımdır*” sözüyle doğa kavramına farklı bir açıdan bakar. Buradan hareketle sanatçının doğa ile etkileşimine tanık olmaktayız. Ressamların doğadan etkilenecek kendi duygularını, düşlerini, özlemlerini, acılarını, yaşadığı toplumun ve kültürün izlerini, belleğini ve bilinçaltını doğayı dönüştürerek yapıtlarına yansıttıkları görülmektedir. Doğanın salt bir resim olarak ele alındığı manzara türün-

de bile semboller kullanarak izleyiciye bir mesaj verildiği bilinmektedir. (Yetkin, 1979, s.23)

Paul Klee ise doğa ile sanat arasındaki ilişkiyi ağacın kökü ile dalları arasındaki ilişkiye benzetmektedir. Bir sanat yapıtının oluşumunu ağaç dallarının gelişmesine paralel olarak resim sanatındaki çizgi, ton, renk değerleri gibi biçimsel unsurlara benzeterek, doğanın orada yeniden doğduğunu ifade etmektedir. (Klee, 1995, s.21)

Maurice Merleau Ponty Algının Fenomolojisi¹ adlı yapıtında ressamın sahip olduğu ya da aradığı gizli bilginin doğada olduğuna değinmektedir. Görünür dünya ile tasarımların dünyası varlık'ın bütüncül bölümleridir. Paul Cézanne'nın "doğa içeridedir" sözüne karşılık olarak varlık olarak vücut hem görendir, hem de görünürdür. Lascaux mağara duvarında resmedilen hayvanlar alelade orada bulunmamakta görünür bir çizim olarak tensel özün veya ikonu olarak değerlendirilmektedir. (Merleau-Ponty, 2016, s.36)

Doğa nesnelerin dışında özelliğin merkezinde de görülmektedir. Kişisel yaşamla iç içe geçmesiyle birlikte davranışlar doğaya indirgenip kültürel bir dünya oluşturacak şekilde orada birikmektedir. Fiziksel dünyayla toprakla havayla ve suyla çevrili bir ortamla ilişki içindedir. Dolayısıyla doğanın ısıltısı, tınısı da izleyeni derinden etkilemektedir. Çiçeklerin ve yaprakların uyum içinde gün ışığıyla yansması şiirsel bir ortam yaratırken renkler, hissedilen hava izleyeni doğanın içine çekmektedir. Ressamın fırça vuruşu, renklerin armonisi, desenin çizimi, ifadeler vs. tabloda bir bütünlük oluşturmaktadır. Doğa ise bunu çaba göstermeksizin sürekli bir devinim içinde gerçekleştirmektedir. Paul Cézanne'nın figürsüz manzaraları bunun örnekleri olarak görülebilmektedir. Ressamın betimlemek istediği doğal dünyanın tuvallere yansımasıdır. (Merleau-Ponty, 2016, s.434-435)

Sanat eserlerinin içeriğini diğer bir deyişle kaynağını sanatçının yaratıcı kişiliği oluşturmaktadır. Sanatçı içsel ve dışsal nedenlerle yaratma iç tepisi ile eserini ortaya çıkarırken nasıl bir yol izlemektedir? Sanatçıların hemen hemen hepsinin doğadan esinlenerek çalışmalarını ürettiklerini, büyük ressamlar olarak bilinen dehaların bile doğaya bakarak doğayı etüt ederek tablolarını yaptıkları bilinmektedir. Kuşkusuz bir ressam doğayı gözleriyle görüp görünüşüyle betimlediği gibi bu görüşü yönetebilen kendine özgü yani iç doğasıyla anıları, düşleri, özelemleri ve kültürü ile bir

¹ Maurice Merleau-Ponty'nin yazarlığını yaptığı orijinal adı *Phénoménologie de la Perception*'un ilk baskısı 1945 yılında Edition Gallimard tarafından yapılmıştır. 2014 yılında Emine Sarıkartal ve Eylem Hacımuratoğlu tarafından Türkçeye çevrilmiştir. 2016 yılında da İthaki Yayınlarından baskısı gerçekleştirilmiştir. Bu yapıtında Merleau-Ponty'nin Husserl'den aldığı fenomenolojik yöntemi estetik bir anlayışla yeniden yorumladığı anlaşılmaktadır. Bilim ve sanat arasındaki derin ilişkiyi de felsefe aracılığıyla okura sunmaktadır. (Merleau-Ponty, 2016, s.7)

bütün olarak görmektedir. Hollandalı ressam Jacob Ruysdael'in manzara resimlerinin **(Res.1)** bu türün en çarpıcı örneklerinden biri olduğu söylenmektedir. Sanatçının doğa manzarası içerisinde köpüklü sel sularının akışı, ağaçların kıvrılarak yükselmesi, her yönde aşınmış çürümüş arazisi ile bu unsurların geçici olduğunu vurgularken görünür olanı da yansıtmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. (Yetkin, 1979, s.23)

Resim 1. Jacob Ruysdael, Ormanlık Bir Manzarada Alçak Şelale, 1660, tüy/b, 99.2x131 cm, Cleveland Museum of Art, A.B.D (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jacob_van_Ruysdael_-_Low_Waterfall_in_a_Wooded_Landscape_with_a_Dead_Beech_Tree.jpg)

Antik Dönemden Ortaçağ Sanatına

İnsanoğlu doğal olarak yaşadığı çevreyi gözlemleyerek onu çözmek ve anlamlandırmak ihtiyacı duymuştur. İçgüdüsel olarak varlığını sürdürmek için avlanmak, doğa ile birlikte kendisi ve tüm canlıların geçiciliğini vurgulamak amacıyla tapınmak, kimi zaman da doğa karşısındaki üstünlüğünü ispatlamak çabası ile doğaya bir iz bırakmak istemiştir. Doğa sanat ilişkisinden kaynaklanan tüm bu uygulamaların kökenini mağara duvarlarına yapmış oldukları görsellerle ortaya koymuşlardır. (Matilsky, 1992, s.4)

İnsan doğanın bir parçası ve onun içinde yer alan bir varlık olarak doğayla yakın ilişki içinde olmuştur. Tarihsel süreçte bilimde sanatta ve teknolojik alanda ilerlemeler kaydederken ilk olarak maddeye çevresinde gördüğü nesneye biçim vermekle işe başlamıştır. İnsanın bu biçimlendirme çabası, onunla bir bütün olmasına olanak sağlamıştır. İlk olarak ihtiyaçların sağlanması durumunda ele alınan madde sonraları sanatın bir parçası olmaya başlamıştır. Böylelikle doğa sanatçının eserlerinde yer almıştır. (Ersoy, 2002, s.45)

Doğa ve sanat arasındaki ilişki Platon'dan itibaren felsefede yerini korur. Sanatın doğa için bir tür ayna olduğu görüşünü savunan düşünürden sonra Kant ise doğanın güzelliğin örneği olduğunu öne sürer. Doğa

güzelliği ile sanat güzelliğini birbirinden ayıran Kant'a göre bu *pitoresk* ile mümkün olabilir. Bu kavram, doğal dünyanın sanatla estetik özellikler açısından benzer olduğu yönündedir; doğa sahneler bölünebilir ve bu doğrudan bir tabloya benzetilebilir. Doğa bir sanat yapıtı olarak görüldüğü zaman güzel olur. Ancak sanat yapıtı estetik bir objedir. Temelinde estetik bilgi bulunmaktadır. Estetik bilgi doğrudan sezgiye dayanan bir bilgi olarak kabul görmektedir. Bir ağacı resimleyeceği zaman sanatçı tarafından ağacın görülmesi onun aslında bilgi objesi olarak kavranmasını gösterir. Bu bakımdan bir tuval üzerindeki manzara ile doğadaki gerçek manzara aynı şey değildir. Doğadaki gerçek olan bir varlıktır. Resimdeki manzara ise bir görünüşten ibarettir. Bu bağlamda duyularımızla algıladığımız doğa ile resimdeki manzara arasında bir farklılık söz konusudur. İzleyici onu estetik açıdan sadece bir resim olarak görmektedir. (Ersoy, 2002, s.16)

Neolitik dönem yerleşmesi olan Çatalhöyük'te bir duvar resmi izleyiciye bir manzara sunmaktadır. Bir yanardağın patlamasını gösteren fresk tekniğindeki bu resmin **(Res.2)** tarihte bilinen en eski manzara resmi olabileceği söylenmektedir. (Şengör, 2017, s.67-68)

Resim 2. Hasan Dağı ve Çatalhöyük, MÖ 9.500-8.400, Neolitik dönem duvar resmi, (<https://www.biblicalarchaeology.org/daily/news/catalhoyuk-mural-the-earliest-representation-of-a-volcanic-eruption/>)

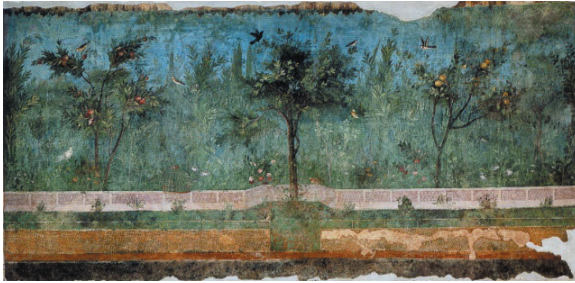
Ardından Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarında doğal görünümle ri kültür ve sanatın bir parçası olarak görülmektedir. Bu betimlemelerde dağlar, denizler, ağaçlar, bitkiler gibi yeryüzünü oluşturan tüm ayrıntıların üst üste dizilerek stilize olarak işlendiği görülmektedir. Geometrik düzen içinde keskin bir doğa izlenimini Mısır sanatında görmek mümkündür. Bu özellik en iyi şekilde mezarların duvarlarını süsleyen kabartmalarda ve resimlerde izlenmektedir. Mısırlı bir sanatçının görevi her şeyi açık ve kalıcı bir biçimde tasvir etmektir. Bu nedenle doğayı rasgele seçilmiş herhangi bir görüş açısından resimlememişlerdir, kurallara uygun bir şekilde yapmışlardır. İçerisinde bir göl olan bahçe tasvirinde **(Res.3)** sanatçılar gölü üstten ağaçları da yandan görüldüğü şekilde çizmiştir. Diğer taraftan göldeki kuşlar ve balıklar üstten bakıldığında ne oldukları anlaşılamayacağı için profilden çizilmişlerdir. (Gombrich, 2004, s.60-61)

Resim 3. Nebamun'un Bahçesi, MÖ 1400, Teb'deki bir mezardan duvar resmi, 64x74.2 cm, British Museum, Londra(https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA37983)

Minos uygarlığının gelişim gösterdiği Girit'te sanatçılar için doğa önemli bir yer tutmaktadır. Şematik düzende betimlenen doğa görünüm-lerinde insan figürünü temel alan Yunan sanatında bu izleri takip etmek mümkün değildir. Ancak Helenistik döneme gelindiğinde Büyük İskender'in doğuya seferleri sırasında karşılaştığı egzotik manzara doğa sevgisine dönüşür ve bu dönemde bir manzara okulunun oluşmasını sağlar. (Rona, 1997: 1171) Tanrılara ve kentlere hizmet etmekle birlikte sanat evlerin zemin ve duvarlarında fresklerle ve mozaiklerle devam eder. Bu tasvirlerde konu olarak mitolojik sahnelerden, egzotik betimlemelere ve manzara resimlerine doğru bir gelişim görülür. (Hollingsworth, 2009, s.72)

Doğa görünümleri veya manzara örneklerine Roma sanatında da rastlanmaktadır. Roma döneminde özellikle konut olarak kullandıkları villaların duvarlarını hoş manzaralarla kaplama geleneği söz konusudur. Pompeii, Herculaneum ve Stabiae gibi lavlar altında kalan kentlerde gün ışığına çıkan dekoratif duvar resimleri (**Res.4**) ve mozaikler incelediğinde hemen her evin, her konağın duvarlarının zeminlerinin ve sütunlarının manzara görünümleri ile bezendiği görülmektedir. (Ling, 1992, s.108-109)

Resim 4. Manzara, MS I. Yüzyıl, duvar resmi, Livia Villası, Roma. (<http://ancientromanartarchitecture.weebly.com/wall-art.html>)

Helenistik dönemden farklı olarak bu dönem resimlerinde daha çok kır yaşamını canlandıran sade tapınaklar ve kent dışındaki evleriyle pastoral sahnelerin **(Res.5)** betimlendiği görülmektedir. (Gombrich, 2004, s.114)

Resim 5. Manzara, MS 1. Yüzyıl. duvar resmi, Agrippa Postumus Villası, Roma. (Gombrich, 2004: 114)

Ortaçağ'dan Rönesans'a

Ortaçağda dinin egemenliğinde gelişmesini sürdüren sanatın tanrı merkezli anlayışa bağlı olarak natüralist etkilerden uzaklaşıp soyut ve gizemli bir nitelik kazandığı görülmektedir. Resim sanatında izleri takip edilen doğal biçimler doğaüstü bir gerçeğin simgeleri olarak belirmektedir. Doğa görünümünün betimlendiği sahnelere genellikle el yazmalarındaki minyatürlerde karşılaşılmaktadır. Limbourg Kardeşlerin 1416 tarihli Berry Dükü'nün Dua Saatleri Kitabı **(Res.6)** adlı yapıtında bu tarz minyatürler görülmekle birlikte doğa bu resimlerde figürlü konulara fon görevi yapmaktadır. (Rona, 1997, s. 1171)

Resim 6. Limbourg Kardeşlerin 1416 tarihli Berry Dükü'nün Dua Saatleri Kitabı, Condé Museum, Chantilly, (https://en.wikipedia.org/wiki/Tr%C3%A8s_Riches_Heures_du_Duc_de_Berry)

Hristiyanlığın ortaya çıkması ve yayılmasıyla din ile paralel olarak gelişen sanat ortamında Yunan ve Roma dünyasında geniş yer bulan klasik estetiğe karşı Hristiyanlığın kendi ideallerini ifade edebileceği yeni bir estetik anlayış ortaya çıkmıştır. İbadeti henüz gizli olarak yapıldığı Roma katakomplarında yani yer altı mezarlarında doğa tasvirleri görülmektedir. Bu fresklerde **(Res.7)** doğa izlenimi veren birkaç ağaç ve hayvanın yer aldığı primitif sahneler betimlenmektedir. (Stokstad, 2005, s.254)

Resim 7: İyi Çoban İsa, İS. geç 3. - erken 4. yüzyıl, duvar resmi, Marcellino Katakompı, Roma. (<https://seeinggodinart.wordpress.com/2015/02/06/the-good-shepherd/>)

Rönesans'tan Modern Sanata

Rönesans döneminde ilk gelişmesinin İtalya'da izlendiği resim sanatının Giotto di Bondone ile başladığı söylenmektedir. **(Res.8)** Sanatçının anlatımcı ve gerçekçi tekniğiyle gelişerek İtalya'nın ekonomik ve siyasal yaşamı içinde büyük ilgi toplayan bir sanat dalı olarak resimde natüralist bir yaklaşımın olduğu izlenmektedir. Doğanın görünüm şeklinde ele alındığı, doğayla uyum içinde yeni bir anlayışla bu yapıtlarda doğanın yorumlandığı görülmektedir. (Cole, 1976, s.3-5)

Rönesans sanatında manzaranın ayrı bir tür olarak yer almadığı bilinmektedir. Doğa görünümlerine ayrıntılı bir şekilde yer veren sanatçılar Rönesans'ın kapalı kompozisyonlarına paralel bir şekilde derinliği sağlayarak manzara ile tema arasında anlamsal bir bütün yakalamaya çalışırlar. Bu sahnelerde perspektifi ön plandan arka plan derinliğine doğru yerleştirerek doğaya ait tüm unsurları konuyu ön plana çıkarmak ve izleyiciye mesaj iletmek için tasvir ederler. (Wölfflin, 1995, s.23-24)

Resim 8. Giotto, Kuşlarla Söyleşi, 1297-1299, duvar resmi, 270 x 200 cm, San Francesco Kilisesi, Assisi. (<https://fineartamerica.com/featured/saint-francis-of-assisi-preaching-to-the-birds-giotto-giotto-di-bondone-1266-1337.html>)

İlerleyen yıllarda Rönesans'ta doğaya duyulan ilgi, estetik açıdan güzelin ancak doğada bulunduğu görüşü yaygınlaşmaya başlar. Dinsel, mitolojik, tarihsel ve alegorik konuların yanı sıra sipariş edilen portrelerde de doğa manzaralarına rastlanır. Farklı yaklaşımların sergilendiği bu resimlerde doğa görünimleri ve manzaraya ait detaylar konuyu destekleyen görsel unsurlar olarak yer alır. (Alberti, 2005, s.221)

Resim 9. Giorgione, Fırtına, 1508, tüybu, 83x73 cm, Gallerie dell'Accademia, Venedik (<http://theearthstoryjournal.blogspot.com/2011/02/giorgione-ve-firtna.html>)

Giorgione'nin Fırtına adlı eseri (**Res.9**) Rönesans döneminin ilk manzara resimlerinden biri olarak görülmektedir. Az sayıda figürün ve kente dair unsurların yer aldığı geniş bir doğa görünümü içinde tüm detaylarıyla manzara hâkimdir. Floransa dışında gelişim gösteren Giorgione'yi Alman

ressam Albrecht Altdorfer takip eder. Tuna okulunun en önemli sanatçısı sayılan Altdorfer, modern manzara resminin kurucusu olarak kabul edilir. Sanatçının ilk çalışmalarından biri olan Aziz George ve Ejder Ormanda (**Res.10**) arka planda manzaranın bütün olarak kompozisyonu kapsadığı anlaşılmaktadır. (Silver, 1999, s.209)

Resim 10. Albrecht Altdorfer, Aziz George ve Ejder Ormanda, 1510, tüy, 28.2x22.5 cm, Alte Pinakothek, Münih (https://tr.wikipedia.org/wiki/Albrecht_Altdorfer#/media/Dosya:Albrecht_Altdorfer_045.jpg)

Manzara bağımsız olarak Barok dönemde ressamlar tarafından ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Fransa'da Claude Lorrain, Nicolas Poussin Yunan ve Roma resim sanatının etkilerinin yoğun bir şekilde görüldüğü antik doğa görünümelerini betimlemişlerdir. Poussin'in manzaraları (**Res.11**) epik tarzda birlikteliğe, uyuma ve güzelliğe duyulan ebedi özlemin yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Lorrain'in resimlerinde (**Res.12**) doğayla kültür birleşerek adeta bir hayal âlemi yaratmaktadır. Onun resimlerinde doğa sessiz, dingin ve huzurlu bir şekilde betimlenmektedir. (Krausse, 2005, s.37)

Resim 11. Nicolas Poussin, Dört Mevsim, 1660–1664, tüy, 118 x 160 cm, Musée du Louvre, Paris. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Nicolas_Poussin#/media/Dosya:Nicolas_Poussin_-_L'%C3%89t%C3%A9_de_Ruth_et_Booz.jpg)

Resim 12. Claude Lorrain, Apollon ve Musalarla Manzara, 1652, tüy b, 186 x 290 cm Scottish National Gallery of Modern Art, İskoçya (<https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/4760>)

Hollanda manzara resminde ise Hobbema, Salomon van Ruysdael, **(Res.13)** Jacob van Ruisdael, Jan Van Goyen, Philips Koninck ve Esaias Van De Velde gibi ressamlarla doruğa yükselir. Bu resimlerde derinlik doğada yer alan tüm ayrıntılarla gökyüzünde bulutların dizilişi, ağaçların simetrik olarak çizilmesi az sayıda figüre yer verilmesi kentin mimari unsurlarıyla hayli geniş bir manzara betimlenmektedir. (Alpers, 1984, s.144-146)

Resim 13. Salomon Van Ruysdael, Nehir Üzerinde Yelkenli ve Kilise Manzarası, 1649, tüy b, 75 x 106.5 cm, Mauritshuis Museum, Lahey. (<https://www.mauritshuis.nl/en/our-collection/artworks/738-river-view-with-church-and-ferry/>)

Bununla birlikte kent panoramalarını tasvir eden Jan van Der Heyde **(Res.14)**, Frans Post **(Res.15)**; pastoral sahneleri betimleyen Paulus Potter de **(Res.16)** Barok Hollanda Altın Çağı'nın bilinen manzara ressamlarıdır.

Resim 14. Jan van Der Heyde, Düsseldorf Kent manzarası, 1667, panel üzerine yağlıboya, 51x63.5 cm, Özel Koleksiyon, Lahey. (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/31/Jan_van_der_Heyden_-_The_Church_of_St_Andrew_in_D%C3%BCsseldorf_-_53_-_Mauritshuis.jpg)

Resim 15. Frans Post, Brezilya Manzarası, 1650, panel üzerine yağlıboya, 61 x 91.4 cm, Metropolitan Museum of Art, New York. (<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/437323>)

Resim 16. Paulus Potter, Suyun Yüzeyindeki Yansımalarıyla İnekler, 1648, panel üzerine yağlıboya, 43.4x61.3 cm, Maurithuis Museum, Lahey. (<https://www.mauritshuis.nl/en/our-collection/artworks/137-cows-reflected-in-the-water/>)

Modern Sanattan Çağdaş Sanata

19. Yüzyılın başlarında sanatçılar yerel görünümüler üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bilimi, sanatı, felsefeyi, edebiyatı etkisi altına alan doğa, figür resminin önüne geçmiştir. Hollanda manzara ressamlarından etkilene İngiltere ve Almanya’da bu gelenek Romantizm akımında geniş bir yer bulur.

Alman ressamlardan Caspar David Friedrich’in resimlerinde doğa hep ayrıcalıklı yer tutar. Erkek ve Kadın Mehtabı Seyrederken adlı eserde (**Res.17**) gezinen çiftin yanı başında hafif devrilmiş, kökleriyle toprağa tutunmaya çalışan meşe ağacıyla mehtabın loş ışıkları, doğadaki doğum ve ölüm döngüsüne işaret eder. (Krausse, 2005, s.58)

Resim 17. Caspar David Friedrich, Erkek ve Kadın Mehtabı Seyrederken, 1822, tüybu, 55x71 cm, Ulusal Galerisi, Berlin. (<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/438417>)

Romantizm’de İngiliz ressamlardan William Turner, John Constable (**Res.18**); Fransız ressamlarından Camille Corot, Jean François Millet, Theodore Rousseau gibi manzara ressamları ve ardından Barbizonlu sanatçılar gün doğumundan batımına kadar doğada eskizler çizerek daha sonra Empresyonistleri etkilerler. Modern sanatın başlangıcı olarak kabul edilen İzlenimcilerde manzara tamamen bağımsız bir tür olarak resim sanatında yerini alır. William Turner’ın resimlerinde (**Res.19**) adeta doğa olaylarının savaşı tasvir edilmektedir. Renkler ve çizgiler natüralist bir üslupla kullanılmamış, doğa sanatın araçlarıyla taklit edilmeye çalışılmıştır. Doğalcılık ve gerçekçiliğin bir arada betimlendiği Barbizon ekolü sanatçılarında figürlerle birlikte tüm detaylar doğanın bir parçası olarak kendine özgü gerçeklikle tasvir edilmektedir. (İnankur, 1997, s.34)

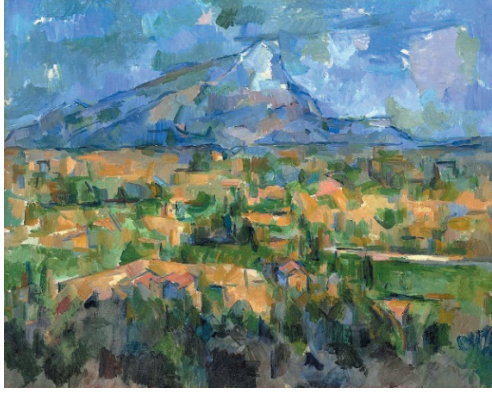

Resim 18. John Constable, Saman Arabası, 1821, tüy, 130x185 cm, National Gallery, Londra. (<https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/john-constable-the-hay-wain>)

Resim 19. William Turner, Denizde Kar Fırtınası, 1844, tüy, 91x122 cm, Tate Gallery, Londra. (<https://www.tate.org.uk/art/artworks/turner-snow-storm-steam-boat-off-a-harbours-mouth-n00530>)

İzlenimci ressamların çalışmalarında doğa, başlıca resim konusu olmaya başlar ve Rönesans'tan beri süre gelen natüralist anlayış son aşamasına ulaşır. Paul Gauguin'in ve Vincent Van Gogh'un dışavurumcu; Paul Cézanne ile George Seurat'nın deneysel yaklaşımlarında manzara türünde doğa evrilerek soyut bir görünüm kazanmaya başlar. Paul Cézanne'nın Saint Victoire Ovası'nı resmettiği eserinde (**Res.20**) Hokusai'nin Fujiyama Dağı'ndan (**Res.21**) esinlendiği bilinmektedir. Dağın sert kayalık yapısını geçici varoluş içinde değil, sonsuz ve insanı saran kitleselliğiyle yaşayan bir varlık olarak resmetmektedir. Psikolojik durumunu dış dünyayla; içsel doğayı dışarıdaki doğayla bu iki unsurun ayırt edilemez olduğu noktada uyumlu bir şekilde kaynaştırmaktadır. (Borghesi, 2000, s.109)

Resim 20. Paul Cézanne, Saint-Victoire Dağı, 1898-1904, tüy, 65.5x81 cm, Philadelphia Museum of Art, Pensilvanya. (<https://smarthistory.org/cezanne-mont-sainte-victoire/>)

Resim 21. Katsushika Hokusai, Fujiyama Dağı, (36 adet baskı serisinden) 1800'lerin başı, Museum of Art, RhodeIsland, A.B.D. (<https://risdmuseum.org/exhibitions-events/exhibitions/hokusais-mount-fuji>)

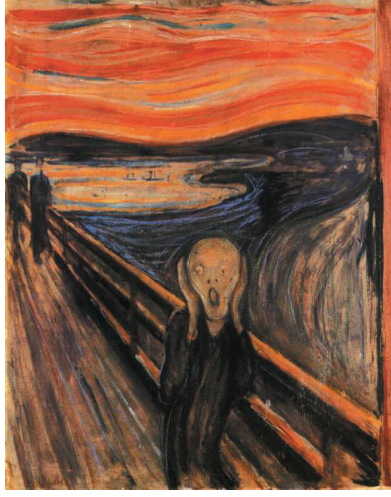
Resim 22. Vincent Van Gogh, Yıldızlı Gece, 1889, tüy, 83.5x111 cm, Musée d'Orsay, Paris. (<https://www.moma.org/collection/works/79802>)

Vincent Van Gogh'un akıl hastanesinde yattığı dönemde yapmış olduğu Yıldızlı Gece (**Res.22**) ışıldayan yaz manzarasından oluşan fon önünde zeytinlikler, tepeler ve siyah servilerden oluşan bir doğa manzarası sunmaktadır. İzleyicinin önündeki görünüm sanatçının iç dünyasından dış dünyayı nasıl algıladığını gösteren öğelerden oluşmaktadır. Ufuktaki parlak ışık huzmesi üzerine vurduğu dağları aydınlatmaktadır. Kayaların biçimi koyu konturlarla verilmektedir. Bu konturlar dağların ışıkla görünür kıldığı ancak yerküreye ait olduğu gerçeğinin altını çizer gibi düşündürmektedir. Zeytin ağacı kümeleri, kilise kulesi ve servi ağaçlarının koyu silüetleri resmin büyük bir bölümünü kaplayan gökyüzüyle bir bütün oluşturmaktadır. Ancak bu gökyüzü anaforsu bir denizi andıran çizgilerden oluşmakta ve bunların aralarına serpiştirilmiş patlayan havai fişeklere benzer ışıklar parlamakta gökte parıldayan Ay sanatçının sevdiği sarı renkle betimlenmektedir. (Spence, 2000, s.25)

Güzelliğiyle tasvir edilen doğanın aynı zamanda şiddet gücünün vurgulandığı resimler de görülmektedir. Caspar David Friedrich'in Buz Denizi adlı resminde (**Res.23**) deniz bir yıkım gücüdür; enkaz halindeki bir geminin parçalanmış keresteleri, büyük buz kütlelerinin altında zar zor görünür. Yıldızlı Gece'de (**Res.22**) Vincent Van Gogh, yıldızlardan gelen dönen enerji topraklarıyla sarsılan bir gece göğünü göstermektedir. Edvard Munch'un ünlü eseri Çığlık'ın (**Res.24**) temel unsurlarından biri olan bir volkanın patlaması, tüm doğa olaylarının en güçlülerinden biri olarak tasvir edilmektedir. Munch'un "Orada korkudan titreyerek durdum ve tüm doğadan uzun, bitmeyen bir çığlığın geçtiğini hissettim." sözleriyle dramatik gün batımı ve uzaktaki volkanın şiddetle patlamasını betimlemektedir. (Wilkins, 2005, s.382-383)

Resim 23. Caspar David Friedrich, Buz Denizi, 1823-24, tüy b, 96,7x126,9 cm, Kunsthalle Hamburg. (https://en.wikipedia.org/wiki/The_Sea_of_Ice#/media/File:Caspar_David_Friedrich_-_Das_Eismeer_-_Hamburger_Kunsthalle_-_02.jpg)

Resim 24. Edvard Munch, Çığlık, 1910, tüy, 83x66 cm, Munch Museum, Oslo, Norveç (<https://www.edvardmunch.org/the-scream.jsp>)

Doğayı içeren manzara tasvirlerinin Endüstri Devrimi sonrası ekolojik ilgilerin gelişmesiyle birlikte değişmeye başladığı izlenmektedir. Bu görüntüler zamanla doğanın dengesini ve çevreyi inceleyen daha karmaşık çalışmalara dönüşürken insanların doğal dünyayla olan manevi bağlarını kaybettiği anlaşılmaktadır. Bütün kültürlerin temelinde yatan ve sanatsal uygulamalara esin kaynağı olan doğadan esinlenme, endüstrinin ihtiyaçları doğrultusunda yok sayılmaya; sanat doğanın dışında tamamen ayrı olarak düşünülen bir alan olarak yorumlanmaya başlar. Robert Morris, Denis Oppenheim, Michael Heizer, Charles Simonds ve Alice Aycock gibi az sayıda yeryüzü sanatçısı doğa ile bağlantılı çalışmalar üretmeye devam eder. (Erzen, 199, s.1941)

Yeryüzü sanatçıları doğada sanatsal düzenlemeler yaparak geniş doğal alanları dönüştürmeyi, arazinin dışına çıkmayı ve fotoğraflarla bu çalışmalarını belgelemişlerdir. **(Res.25)** Yaşamın bütünlüğünü, insanın ruhsallığını yakalayarak insan ile doğanın vazgeçilmez bir bütün olduğunu bu çalışmalarla ortaya koymuşlardır. (Matilsky, 1992, s.4)

Robert Smithson, sanatçıların, doğaya karşı sorumlu olduklarından, bunun da sanat yoluyla yapılması gerektiği hususunun altını çizerek doğanın önemini vurgular. "(Lynton, 1982, s.332-333)

Resim 25. Robert Smithson, Dalgakıran-Rozel Noktası, Büyük Tuz Gölü, Utah, 1970 (<https://holtsmithsonfoundation.org/spiral-jetty>)

Sonuç

İnsanlık tarihiyle her zaman paralel ilerleyen hatta onun ayrılmaz bir parçası olan sanat tarihinde önemli bir yer tutan resim sanatında biçimlenişi üzerinden Rönesans, Barok dönemleri ardından modern ve çağdaş sanat akımlarından örneklerle sanatın nesnesi olan doğa kavramı ele alınmaya çalışılmıştır.

Felsefenin ve sanatın temeli olan doğa antik dönemde büyük önem taşımıştır. Ortaçağda dinin egemenliğinde olan dünya görüşü ile doğadan uzaklaşmış, daha mistik bir görünüm halini almıştır. Rönesans ile birlikte tekrar saygınlığını kazanan doğa dinsel, mitolojik, tarihsel ve alegorik temalı resimlerde ve portre türünde figür, mimari unsur ve tüm detaylarla birlikte konuyu bütünsel bir kompozisyon dâhilinde ön plana çıkarmaktadır.

Modern sanatta doğa anlayışı yer yer eski anlayışları devam ettirmekle birlikte değişim katetmiştir. Cézanne bu konudaki görüşlerini; “gördüğümüz algıladığımız her şey dağınıktır, akıp geçicidir. Doğa hep aynıdır. Ama onun görünen görünüşü daima değişir. Bizim sanatımız bu değişen görünüşlere bir süreklilik, yücelik vermektir.” sözleri ile ifade etmiştir. (Ersoy, 2022, s. 52)

Soyut sanatta doğa ile insan ilişkileri iç içedir. Dışsal doğadan içsel doğaya dönen sanatçı, kendini anlatırken dolaylı olarak doğayı anlatır. Çünkü insan da doğanın bir parçasıdır.(Ersoy, 2002: 52) 20. Yüzyılda doğa görünümünün yer aldığı manzara türü nadir olarak sanatçıların eserlerinde görülür. Sanat ile doğa arasındaki ilişki azalır, çağdaş sanat yapıtlarında doğa biçim ve renk unsurlarını yaratmak için bir materyale dönüşür. (Rona, 1997, s. 1171)

Sonuç olarak, Bedri Rahmi Eyüboğlu’nun da belirttiği gibi doğayı inceleme alanı terkedildiğinde ressamın elinden sanatın en büyük ve

en geniş olanakları da ellerinden alınmış olur. Oscar Wilde'ın “sanatçı doğayı değil, doğa sanatçıyı kopya eder” sözünü sanatçılar adeta yaşama geçirmişlerdir. Oysa bugünlerde gerek ülkemizde gerek dünyada yaşanan deprem, sel, baskın gibi doğal afetler bu çabanın maalesef olumsuz sonuçları olarak gözler önüne serilmiştir.

Sözün özü büyük bir doğa sevgisine ve incelemesine dayanmayan bir resim sanatı karşılığı olmayan bir kâğıt parçasından farksız olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Alberti, L.B. (2005). Resim Sanatı Üzerine'den. *Rönesansın serüveni*, İçinde (ss. 286-293). (H. Sürsal, Çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Alpers, S. (1984). *Dutch art in the seventeenth century*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Borghesi, S. (2000). *Art book Cézanne*, (Ö. Özbek, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Cole, B. (1976). *Giotto and Florentine painting 1280-1375*, London: HarperCollins Press.
- Ersoy, A. (2002). *Sanat kavramlarına giriş*. İstanbul: Yorum Sanat Yayıncılık.
- Erzen, J.N. (1997). Resim sanatı. *Eczacıbaşı sanat ansiklopedisi*. İçinde (C.3, ss. 1549-1552). İstanbul: YEM Yayın.
- Erzen, J.N. (1997). Yeryüzü sanatı. *Eczacıbaşı sanat ansiklopedisi*. İçinde (C.3, ss. 1940-1941). İstanbul: YEM Yayın.
- Gombrich, E.H. (2004). *Sanatın öyküsü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hançerlioğlu, O. (2018). Doğa. *Felsefe sözlüğü*. İçinde (24. Baskı, s. 65). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hegel, G.W.F. (2012). *Estetik I*. (T. Altuğ - H. Ünler, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Hegel, G.W.F. (2019). *Estetik*. (T. Altuğ - H. Ünler, Çev.). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Hollingsworth, M. (2009). *Dünya sanat tarihi*. (R. Küçükdoğan-B. Ergüder, Çev.). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- İnankur, Z. (1997). *19.yüzyıl Avrupa'sında heykel ve resim sanatı*, İstanbul: Kalcı Yayınevi.
- Klee, P. (1995). *Modern sanat üzerine*. İstanbul: Altıkkırkbeş Yayın.
- Krausse, A. C. (2005). *Rönesanstan günümüze resim sanatının öyküsü*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Ling, R. (1992) *Roman painting*, Great Britain, Hampshire: Cambridge University Press.
- Lynton, N. (1982); Modern sanatın öyküsü, (C. Çapan-S. Öziş, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi
- Matilsky, B. (1992); *Fragile ecologies: Contemporary artists interpretations and solutions*. New York: Rizzoli.
- Merleau-Ponty, M. (2016). *Algının fenomenolojisi*. (E.Sarıkartal - E.Hacımuratoğlu, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Merleau-Ponty, M. (2016). *Göz ve tin*. (A. Soysal, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

- Rona, Z. (1997). Manzara. *Eczacıbaşı sanat ansiklopedisi*. (C.2, ss. 1170-1173). İstanbul: YEM Yayın.
- Silver, L. (Jun.,1999). Nature and nature's god: Landscape and cosmos of Albrecht Altdorfer, *The Art Bulletin*, Vol. (81), 2, pp. 200-211.
- Spence, D. (2000). *Büyük ressamlar Van Gogh*, (S. Aydın. Çev.) İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Stokstad, M. (2005). *Art history*, New York: Harry N. Abrams, Inc.
- Şengör, A.M.C. (2017). Toros adı nereden geliyor. *Bilgiyle sohbet. Popüler bilim yazıları* İçinde (ss. 61-73). (S. Onan-C. Öztürk, Ed.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Wilkins, D. (2005). Power of nature. *Big book of art*. New York: Harper Collins Publisher.
- Wölfflin, H. (1995). *Sanat tarihinin temel kavramları*, (H. Örs, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yetkin, S.K. (1979). *Estetik ve ana sorunları*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi.

BÖLÜM 10

COĞRAFYA VE DOĞA KAYNAKLI AFETLERİ ANLAMA, KORUNMA, YÖNETME

Çağla Melisa KAYA¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü

Coğrafya, tarih boyunca birçok farklı kültür ve medeniyet tarafından geliştirilmiş bir bilim olup çalışma odaklarının ağırlık verdiği alanların gelişimi tarih boyunca farklılıklar göstermiştir. Antik çağlarda coğrafya yeryüzünün şeklini ve boyutunu anlamak ve yeryüzü hakkında bilgi sahibi olmak (Burrough, McDonnell ve Lloyd, 2015) ile ilgili temel bilgileri keşfetmek üzerine yoğunlaşmıştır. Bu dönemde İskenderiye'deki Kütüphane'nin müdürü olan Eratosthenes'in dünya çevresini ölçmesi ve haritalandırması, Antik Yunan coğrafyasının en önemli başarılarından biri olarak kabul edilmektedir (McPhail, 2011; Irby, 2012). Orta çağda coğrafya araştırmaları daha yaygın olarak din adamları tarafından yönetilen ve özellikle Avrupa'da kutsal kitaplarda bahsedilen yerleri incelemek üzerine yoğunlaşmıştır (Engen, 1986; Balcıoğulları, 2020). Bu açıdan İslam dünyasında, coğrafya bilimi İbn Battuta ve İbn Haldun gibi dönemin önemli coğrafyacılarının çalışmalarıyla gelişmiştir (URL 1). Bu dönemde özellikle gezginlerin seyahatleri aracılığıyla yaptığı keşifler coğrafyanın gelişimine oldukça fazla katkı sağlamıştır. Rönesans döneminde ise keşiflerin de etkisiyle daha sistematik bir bilim haline gelmiştir. Keşifler, dünya haritasının yeniden çizilmesine ve daha doğru bir şekilde haritalandırılmasına olanak sağlamıştır (Hanılçe, 2010; Yavuz, 2019). İlk haritaların çizilmesi, giderek artan sayıdaki keşiflerin haritalar üzerine aktarılması coğrafi açıdan daha geniş bir anlayışın oluşmasını sağlarken bir yandan da bu dönemde, coğrafya, yerleşim yerleri, ticaret, iklim, bitki örtüsü ve hayvan yaşamı gibi konuları inceleyen çok geniş bir yelpazeye sahip bir disiplin olarak genişlemiştir. 19. yüzyılda, özellikle Ratzel, Humboldt ve Ritter gibi Alman coğrafyacıların çalışmaları Modern Coğrafya'nın gelişimini hızlandırırken (Tatham, 2015), coğrafya beşeri ve diğer sosyal faktörlerin dünya üzerindeki etkisini de ele alan, araştıran, yorumlayan bir disiplin haline gelmiş ve doğal kaynakların kullanımı, çevresel değişimler ve kentleşme gibi konularda daha fazla çalışma yapılmıştır. Son yıllarda, coğrafya gelişen teknolojik ilerlemelerin sağladığı olanaklarla çevresel değişimler, doğal kaynakların yönetimi, sürdürülebilir arazi kullanımı, endüstriyel kalkınma, afet yönetimi, sağlık, ulaşım ve diğer alanlarda insanların karşılaştığı sorunların anlaşılmasında ve çözümlenmesinde birçok disiplinin yapacağı çalışmalar için ihtiyaç duyduğu temel bilim dalıdır. Bunun yanı sıra, sınırların belirlenmesi, ülkeler arasındaki ilişkiler ve küresel politika gibi konuları da ele alması nedeniyle siyasi bir boyuta da sahiptir.

Coğrafyanın bir disiplin olarak gelişmesine Önemli katkıda bulunan kişi ve medeniyetler:

Dünyadaki ilk coğrafyacıları kesin olarak belirlemek zor olmakla birlikte kayıtlı tarihin en eski coğrafyacılarından biri, MÖ 3. yüzyılda yaşamış olan Yunan bilim insanı Eratosthenes'tir. Eratosthenes, "coğrafya"

terimini ilk kullanan kişi olduğu ve en çok Dünya'nın çevresini hesaplama konusundaki çalışmalarıyla tanınması nedeniyle genellikle “coğrafyanın babası” olarak anılmaktadır (URL 2). Eratosthenes, geometriyi ve güneşin farklı konumlarda oluşturduğu gölgelerin açılarının gözlemlerini kullanmış ve Dünya'nın çevresini dikkate değer bir doğrulukla tahmin edebilmiştir (URL 3). Eratosthenes, yaz gün dönümünde öğle saatlerinde, güneşin Mısır'ın Syene şehrinde (günümüz Asvanı) doğrudan tepede olduğunu, ancak kuzeyde bulunan İskenderiye'de olmadığını fark etmiş, İskenderiye'de güneş ışınlarının açısını ölçerek, dünyanın çevresini hesaplayabilmiştir (URL 3). Eratosthenes ayrıca dünya yüzeyindeki yerlerin kesin konumlarını sağlayan bir enlem ve boylam sistemi geliştirmiş ve Dünya'yı uzun mesafelerde gezinmeyi mümkün kılan meridyenler ve paralellerden oluşan bir ızgaraya bölümlemiştir (URL 3). Bununla birlikte, Eratosthenes, o döneme kadar keşfedilen en son bilgileri kullanarak bilinen dünyanın ilk haritalarından birini hazırlamıştır. Bu harita Avrupa, Asya ve Afrika'nın yanı sıra Atlantik Okyanusu ve Hint Okyanusu'nu içermiştir. Coğrafya biliminin babası olarak bilinen Eratosthenes çevresel determinizm kavramını tanıtmış (Özgen, 2010; Doğanay, 2011; Yavan, 2014), iklim ve coğrafya da dahil olmak üzere fiziksel çevrenin, dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan kültür ve medeniyetlerin şekillenmesinde önemli olduğuna dikkati çekmiştir. Bu fikir daha sonra Alexander von Humboldt ve Carl Ritter gibi diğer coğrafyacılar tarafından geliştirilmiştir (Tatham, 2015).

Coğrafya'ya önemli katkılarda bulunan bir diğer önemli Yunan bilim insanı ise MÖ 2. yüzyılda yaşamış olan antik çağın en büyük gökbilimcilerinden biri olan coğrafyacı Hipparchus'tur. Hipparchus, Eratosthenes'in çalışmalarına dayanarak yıldızları haritalama ve navigasyon için kullanılabilir bir enlem ve boylam sistemi geliştirme konusundaki çalışmalarıyla bilinmektedir (Crosta, 2019). Dünyayı 360 derece boylam ve enlem olarak ayıran Hipparchus'un koordinat sistemi bugün modern coğrafyada hala kullanılmaktadır (Jiao ve Feng, 2021). Hipparchus, ekinoksların konumunun zaman içinde kademeli olarak kayması olan ekinoksların devinimi olgusunu gözlemleyen, güneşin ekinokslara göre aynı konuma dönmesi için geçen süre olan tropikal yılın uzunluğunu ölçen ilk kişi olmuştur (Crosta, 2019). Bununla birlikte, Hipparchus astronomi için de oldukça değerli olan ilk yıldız haritasının temeli niteliğindeki 1.000'den fazla yıldızın konumu, parlaklığı ve hareketi hakkında bilginin yer aldığı yıldız kataloğunu geliştirmiştir (Crosta, 2019). Bu katalog navigasyon için kullanılmış ve yüzyıllarca astronominin temeli olmuştur. Hipparchus ayrıca trigonometrinin gelişimine katkı veren önemli çalışmalarda bulunmuştur; üçgenlerin açıları ve kenarları arasındaki ilişkilerin incelediği çalışmaları modern matematiğin temellerindendir (Herrmann, 2023). Bu açıdan çalış-

maları navigasyon ve ölçme için önemli kaynak niteliğindedir. Bununla birlikte, Hipparchus astronomi, matematik ve coğrafya alanlarında kalıcı bir etki yaratmış ve ardından gelen bilim insanlarına ve bilimsel çalışmalara ışık olmuştur.

MS 2. yüzyılda yaşayan Yunan-Romalı bilgin (matematikçi, astronom ve coğrafyacı) Ptolemy, en çok haritacılık alanındaki çalışmalarıyla, özellikle de bin yıldan fazla kullanımda kalan bir dünya haritası geliştirilmesiyle bilinmektedir (Shamey, Kuehni ve Shamey, 2020). Coğrafya bilim tarihinin en önemli isimlerinden biri olarak kabul edilen Ptolemy'nin en büyük katkısı, enlem ve boylam sistemine dayalı bir dünya haritası geliştirmesidir (Shamey, Kuehni ve Shamey, 2020). Bir boylam ve enlem ızgarasına dayanan haritası şehirlerin, nehirlerin ve dağların konumu da dahil olmak üzere bilinen dünyanın coğrafyası hakkında ayrıntılı bilgiler içermiştir. Ptolemy'nin dünya haritası, antik dünyanın en doğru ve kapsamlı haritalarından biridir; enlem ve boylam sistemine dayanmakla birlikte dünya çapında 8.000'den fazla yerin koordinatlarını içermektedir (Shamey, Kuehni ve Shamey, 2020). Antik Dünya'nın en etkili haritalarından biri olan bu harita seyrüsefer, ve keşif için yaygın olarak kullanılmıştır.

Ptolemy'in, coğrafi koordinat sisteminin gelişimine yaptığı katkı oldukça fazladır; «Coğrafya» adlı kitabında anlattığı enlem ve boylam kavramlarına dayalı bir coğrafi koordinat sistemi geliştirmiştir (Ducène, 2021). Öğle vakti güneşin açısına göre enlemi belirlemek için bir sistem ve belirli bir konum ile bir referans noktası arasındaki zaman farkına dayalı olarak boylamı belirlemek için bir sistem önermiştir ve bu çalışmalar haritacılık ve coğrafyanın gelişmesine oldukça katkı sağlamıştır. Koordinat sistemi, coğrafi konumları haritalarda temsil etmek için standartlaştırılmış bir yöntem sağlamış ve bu daha doğru seyrüsefer ve keşif için imkan sağlamıştır. Çalışmaları ayrıca modern coğrafi bilgi sistemlerinin (CBS) ve mekansal analiz tekniklerinin geliştirilmesinin temelini oluşturmuştur. Ptolemy ayrıca üç boyutlu bir nesnenin iki boyutlu bir yüzeye iz düşümü yöntemi olan projeksiyon kavramını ilk geliştiren bilim insanıdır (Pápay, 2022). Projeksiyon üzerine yaptığı çalışmalar modern haritacılığın gelişimi için oldukça değerlidir. Projeksiyon sisteminin oluşması birçok diğer alan için de gelişimsel katkı sağlamıştır.

Bununla birlikte coğrafi koordinat sisteminin geliştirilmesi, tarih boyunca birçok bilim insanının katkısıyla günümüze uzanan kolektif çalışmaların bütünüdür. Modern coğrafi koordinat sisteminin gelişimine katkı sağlayan en önemli bilim insanlarından biri Fransız matematikçi ve filozof René Descartes'tir (Sourin, 2021). 17. yüzyılda Descartes, dünya yüzeyindeki herhangi bir noktanın konumunu iki koordinat kullanarak belirtmek için bir yöntem önermiştir: enlem ve boylam. Bu sistem, modern coğrafi koordinat sisteminin geliştirilmesinin temelini

oluşturmuş (Sourin, 2021), daha sonra, 18. yüzyılda, İngiliz astronom ve matematikçi Sir Isaac Newton, daha doğru haritaların ve navigasyon araçlarının geliştirilmesine olanak sağlayan boylam kavramını geliştirmiştir (URL 4).

Yunanlılar dışında coğrafyaya önemli katkılarda bulunan tarihte birçok kültür ve medeniyet vardır. En etkili olanlardan biri, 14. yüzyıl gezgini ve bilim insanı İbn Battuta da dahil olmak üzere bir dizi önemli coğrafyacı yetiştiren İslam dünyasıdır. İbn Battuta, İslam dünyası, Afrika, Avrupa ve Asya'da kapsamlı seyahatler yapmış ve ziyaret ettiği bölgelerin insanları, kültürleri ve coğrafyaları hakkında ayrıntılı kayıtlar tutmuştur. "Rihla" (Yolculuk) olarak bilinen seyahatnamesi ile seyahatlerinin detaylı bir anlatımını yazıya geçirmiştir (URL 5). Rihla, Arap edebiyatının en büyük seyahatnamelerinden biri olarak kabul edilmekte ve ziyaret ettiği bölgelerin coğrafyasına, kültürüne ve siyasetine oldukça farklı bir bakış açısı sunmaktadır. İbn Battuta'nın seyahatnamesinde, seyahatlerinde kaydettiği önemli coğrafi bilgiler, gezdiği bölgelerin coğrafyası ve doğal kaynakları ile taslak harita çizimleri yer almaktadır. Ayrıca İbn Battuta'nın seyahat notları, ziyaret ettiği bölgelerin kültür ve gelenekleri hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır. Seyahatnameleri kültürler arası anlayışı geliştirmeye yardımcı olmuş ve antropolojinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Ayrıca İslam dünyasının önemli ticaret yolları hakkında da bilgi verdiği çalışmaları ticaret yolları ve ticaret yolları boyunca ticareti yapılan mallar hakkında bilgiler içerdiğinden, küresel ticaret ve ticaretin gelişimine katkı vermiştir.

Coğrafya tarihindeki bir diğer önemli isim, MS 15. yüzyılda yaşamış Çinli kaşif ve amiral Zheng He'dir. Zheng He, coğrafi bilgi topladığı ve yerel yöneticilerle ticari ilişkiler kurduğu Güneydoğu Asya, Güney Asya, Orta Doğu ve Doğu Afrika'ya yaptığı keşif gezileri ve Hint Okyanusu ve Güneydoğu Asya'nın çoğunu kapsayan kapsamlı deniz seferleriyle ünlüdür (URL 6). Çalışmaları, bu bölgelerin coğrafyası hakkındaki bilgileri genişletmeye yardımcı olmuş ve dünyanın farklı bölgeleri arasında fikir ve kültür alışverişini kolaylaştırmıştır. Coğrafya bilimine önemli katkıları arasında batılı coğrafyacıların keşfettiği bölgeleri de dahil olmak üzere seyahatler düzenlemesi, yeni bölgeleri keşfetmesi ve Çin'in dünya anlayışını genişletmesi yer almaktadır (URL 6). Maldivler, Sri Lanka ve Doğu Afrika kıyıları gibi yerleri ziyaret etmiş ve karşılaştığı insanları, kültürleri ve manzaraları kaydetmiştir. Ayrıca diğer ülkelerle ticari ilişkiler kurulmasına ve Çin'in nüfuzunun sınırlarının ötesine genişletilmesine ve seyahatlerinde kaydettiği bilgiler ile haritaların doğruluğunun arttırılmasına yardımcı olmuştur. Haritacılıktaki ilerlemelere sağladığı katkıların yanı sıra, kültürel alışverişi teşvik etmesi coğrafya bilimine kattığı değerler arasındadır.

Uygulama Alanları Açısından Coğrafya

Çevremizdeki dünyanın fiziksel ve kültürel özelliklerini anlamakla birlikte birçok bilimin özünün anlaşılabilmesinde ve ilerlemesinde coğrafya kritik bir rol oynamaktadır. İklim, yer şekilleri ve ekosistemler dahil olmak üzere dünyanın doğal özelliklerini anlamak ve bu özelliklerin sistematiğini kavrayarak doğal kaynakları daha iyi yönetmek, arazi kullanımını sağlamak, afetlerin olası zararlarından mümkün olduğunca korunmak ve kaynak yönetimi dahil tüm çevre yönetimi çalışmalarının temeli ve sürdürülebilirliği için ana aktör olarak coğrafya karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar yeryüzü özellikleri, iklim ve tabiatın oluşumu ile ilgili süreçler öncelikli olarak coğrafya ile özdeşleştirilmiş olsa da coğrafya çok geniş bir alan bilgisine sahip multidisipliner bir yelpazeye sahiptir. İnsanlar, kültür ve çevre arasındaki karmaşık ilişkilere dair bilgi ve anlayışı sağladığı gibi çevremizdeki dünyanın fiziksel ve kültürel özelliklerini anlayarak, doğal kaynakların daha iyi yönetilmesi, doğal afetlerin etkisinin azaltılması, kültürel anlayışın geliştirilmesi, ekonomik kalkınmanın desteklenmesi, şehir planlamasının geliştirmesi vb. dahil olmak üzere birçok alanın bilimsel dayanağının ve anlayışının temelini oluşturmaktadır. Aşağıda bazı temel alanlar kısaca açıklanmıştır;

Kültürel anlayışın gelişmesi: Coğrafya, dillerin, dinlerin ve geleneklerin çeşitliliği de dahil olmak üzere dünyanın tarih boyunca kültürel özelliklerini anlamamıza yardımcı olmakla birlikte farklı kültürler arasında karşılıklı anlayışı ve saygıyı teşvik etmekte ve buna bağlı çatışmanın azalmasını dolaylı olarak sağlamaktadır. Diğer bir yönüyle de beşeri faaliyetler ve psikolojik etkilerin anlaşılmasını sağlayan değerli bir mekansal bakış açısı sunmaktadır.

Ekonomik kalkınma: Ekonomik kalkınmada birçok yönüyle coğrafya önemli bir rol oynamaktadır. Bir bölgenin coğrafyasını anlayarak, doğal kaynakları, sanayi, turizm (Zeybek, Aylar ve Dinçer, 2020) veya tarım gibi potansiyel ekonomik fırsatlarını belirlemek mümkündür. Bu açıdan ekonomik büyümeyi teşvik etmekle ve bölgelerin ekonomik potansiyelini kullanarak yoksulluğu azaltmak için stratejiler geliştirmeyi sağlamaktadır. Ayrıca, coğrafi bakış açısı bölgelerde sahip olunan imkan ve kısıtların bütüncül olarak ele alınmasına da imkan vermektedir.

Şehir planlaması: Coğrafi bilgi şehirlerin ve çevrelerinin fiziksel ve kültürel özelliklerinin anlaşılmasını sağladığından şehir planlaması için kritik öneme sahiptir. Bir bölgenin coğrafyasını anlayarak, sürdürülebilir büyüme vizyonu oluşturmak (Türkoğlu, Çiçek ve Şensoy, 2012), bölge sakinlerinin yaşam kalitesini iyileştirmek, çevrenin en sağlıklı kullanım koşullarını belirlemek (Çiçek ve Doğan, 2005; Tekin, Tatlı & Koç, 2018) için yaklaşımlar geliştirmek mümkündür.

Afet çalışmaları: Doğa kaynaklı afetlerin temel nedenlerini ve meydana geldikleri alandan daha geniş sosyal ve çevresel bağlamı olduğunu anlamak için coğrafya temel bilimsel dayanakların başında gelmektedir. Mekansal verileri analiz etmek, afet riskine katkıda bulunan farklı faktörler arasındaki kalıpları ve ilişkileri belirlemek doğrudan coğrafya ile ilişkilidir. Bu açıdan sağlıklı bir afet yönetimi için temel bilimsel altyapı coğrafya biliminin bakış açısına ihtiyaç duymaktadır. Coğrafya, doğal tehlikelerin ve afetlerin mekansal ve çevresel boyutlarını anlamak (Özdemir ve Sunkar, 2003) için bir çerçeve sağladığı (Sunkar, 2010; Sunkar ve Tombul, 2011) için afet çalışmaları açısından kritik öneme sahiptir. Araştırmacılar ve uygulayıcılar, afetlerin coğrafi bağlamını analiz ederek, bu olayların altında yatan nedenler ve kalıpların yanı sıra kırılganlık ve dirençliliğe katkıda bulunan sosyal ve çevresel faktörleri daha iyi anlayabilirler.

Coğrafya ve Doğa Kaynaklı Afetler

Doğa kaynaklı afetler, jeolojik, hidrolojik, meteorolojik veya biyolojik süreçler gibi doğal olaylar tarafından tetiklenen ani ve şiddetli olaylar olup önemli hasar, can kaybı ve toplulukların - ekosistemlerin normal işleyişinin bozulmasına neden olan olaylardır. Depremler, volkanik patlamalar, tsunamiler, kasırgalar ve tayfunlar, taşkınlar, heyelanlar, orman yangınları, kuraklık, aşırı sıcak ve soğuk dalgalar, çığlar, salgınlar, vb. meydana gelmeden önce yapılacak afet yönetim çalışmaları ile afet sırasında ve sonrasında yapılacak çalışmalar için coğrafi bilgilere ve bakış açısına ihtiyaç duyulmaktadır. Aşağıda verilen afet yönetim planlamaları içerisinde ihtiyaç duyulan temel bilgi ve yaklaşımlardan olan alanların her biri, coğrafyanın temel konularını oluşturmaktadır:

Dünya'nın yer şekillerinin ve bunların ayrışma, erozyon ve tektonik aktivite gibi çeşitli süreçlerle nasıl şekillendiğinin incelenmesi (Jeomorfoloji),

İklim modellerini etkileyen faktörler ve bunların zaman içinde nasıl değiştiği de dahil olmak üzere dünya ikliminin incelenmesi (Klimatoloji),

Çeşitli çevresel faktörlerden nasıl etkilendikleri de dahil olmak üzere Dünya yüzeyindeki bitki ve hayvanların dağılımının incelenmesi (Biyocoğrafya),

Su döngüsü, yeraltı suyu ve yüzey suyu sistemleri dahil olmak üzere Dünya'nın su kaynaklarının incelenmesi (Hidroloji),

Oluşumu, bileşimi ve dağılımı dahil olmak üzere Dünya topraklarının incelenmesi (Toprak coğrafyası),

Fiziksel ve kimyasal özellikleri ile biyolojik ve ekolojik sistemleri dahil olmak üzere Dünya okyanuslarının incelenmesi (Oşinografi),

Kentleşme, nüfus, göç, ekonomik gelişme ve kültürel örüntüler gibi konular da dahil olmak üzere insan faaliyeti ve çevre ile ilişkisinin incelenmesi (Beşeri Coğrafya),

İklim değişikliği, kirlilik ve doğal kaynak yönetimi ile ilgili konuları da içeren insan toplumu ve doğal çevre arasındaki etkileşimin incelenmesi (Çevre Coğrafyası),

Kıtalar, ülkeler ve ulus altı ölçekte belirli bölgelerin fiziksel ve beşeri özelliklerinin incelenmesi (Bölgesel Coğrafya),

Kültürel, psikolojik ve sosyal faktörlerin insan davranışı üzerindeki etkisi de dahil olmak üzere, insanların çevre ile etkileşiminin incelenmesi (Davranış Coğrafyası)

Doğa kaynaklı afetler mekan ve mekansal etkileşimin olduğu varlıklar bütünü ile ilişkilidir, bu nedenle özellikle mekansal bilgilerin ve etkileşimli süreçlerle ilgili coğrafi verilerin yüksek doğrulukla elde edilmesi, depolanması ve analizi oldukça önemlidir. Afetlerin temel nedenlerini anlamak için coğrafi bilgilerin doğru anlaşılması açısından aşağıda bazı temel coğrafi datalar verilmiştir:

İklimsel veriler: İklimsel veriler, iklim değişikliğinin çevre ve insan toplulukları üzerindeki etkilerini izlemek (Şengün, 2007) ve analiz etmek için kullanılmaktadır. Sıcaklık, yağış, deniz seviyesi gibi diğer iklim değişkenlerindeki değişikliklerin haritalandırılmasının yanı sıra sel, kuraklık ve orman yangınları gibi iklimle ilgili tehlikelere karşı en duyarlı alanların belirlenmesi de bu verilerin analizi ile ilişkilidir.

Arazi kullanımı ve güvenlik açığı (kırılğanlık): Arazi kullanımının analiz edilmesi, heyelan, taşkın ve deprem gibi doğal afet riski taşıyan alanları, tehlike ve riski belirlemek için temel adımlardır. Arazi kullanım şeklinin afet riskini nasıl etkilediğini anlamak, planlamacıların ve politika yapımcıların riski azaltmak ve dirençliliği arttırmak için daha etkili stratejiler geliştirilmesine imkan sağlamaktadır.

Sosyal güvenlik açığı-sosyal kırılğanlık: Sosyal güvenlik açığını analiz etmek afet riski en yüksek olan popülasyonların belirlenmesinde etkindir. Buna yaş, gelir ve eğitim gibi demografik verilerin haritalanmasının yanı sıra sağlık ve acil durum müdahalesi gibi kritik hizmetlere erişimi olmayan alanların belirlenmesi de dahildir (Kaya, 2018). İklim değişikliğinin, arazi kullanım modellerinin ve sosyal kırılğanlığın afet riskini şekillendirmedeki rolünü anlamayı içermektedir.

Çevresel bozulma: Coğrafi bilgiler, çevresel bozulmanın afet riski üzerindeki etkilerini izlemek ve analiz etmek için kullanılmaktadır. Bu, ormansızlaşma, kıyı değişimleri (Tağıl ve Cürebal, 2005; Turoğlu, 2019) ve kentleşme gibi arazi örtüsündeki değişikliklerin haritalandırılmasının yanı sıra su kalitesinin ve afet riskini etkileyebilecek diğer çevresel faktörlerin izlenmesini de içermektedir.

Disiplinlerarası yaklaşım: Coğrafya, doğası gereği doğa bilimleri, sosyal bilimler ve mühendislik dahil olmak üzere bir dizi disiplinden gelen bilgi ve yöntemlerden yararlanan disiplinlerarası bir alandır. Bu disiplinlerarası yaklaşım, afetlerin altında yatan doğal ve beşeri sistemler arasındaki karmaşık etkileşimleri anlamak için oldukça önemlidir.

Genel olarak coğrafya, doğal afetleri anlamak için mekansal ve çevresel bir bağlam sağladığı ve bu karmaşık konuları analiz etmek için bir dizi araç ve yöntem sunduğu için afet çalışmalarında temel dayanaklardan biridir. Afet planlama yaklaşımları coğrafi veriler üzerinden mevcut ve gelecek durumu analiz ederek, afet riskini azaltmak (Utlu ve Özdemir, 2018) ve toplumlarda dirençliliği arttırmak için daha etkili stratejiler geliştirmeyi içermektedir. Örnek olarak; iklimle ilgili tehlikelere karşı en duyarlı alanların belirlenmesi, toplumları ön görülen tehlikelere hazırlanmak, yanıt verme kapasitesini arttırmak, uyum stratejileri geliştirmek - sosyal kırılganlığın haritası çıkarmak ve acil durum müdahale çalışmaları için en çok ihtiyaç duyan bölgeleri ve popülasyonlarını belirlemek üzere planlamalar yapmaya temel bilgi ve bakış açısı sağlamaktadır. Özetle, afetlerin temel nedenlerini ve meydana geldikleri alanla birlikte etki ettikleri ve etkisinde kaldıkları çok daha geniş sosyal ve çevresel bağlamı anlamak için önemli bir yaklaşım ve anlayış sağlamaktadır. Coğrafyacılar, mekansal verileri analiz ederek, afet riskini arttıran farklı faktörler arasındaki ilişkileri belirlemek, riski azaltmak ve toplumun afetlere karşı direncini arttırmak için etkili stratejilerin geliştirilmesinde temel altlık ve bakış açısına sahip olmaları nedeniyle afet çalışmalarının önemli uzmanlarındandır.

Son yıllarda, tehlike tanımlamasından müdahale ve iyileştirme çalışmalarına kadar etkili afet yönetimini desteklemede coğrafi bilginin önemi giderek daha fazla kabul görmektedir. Afetin yönetimi, planlaması ve anlaşılmasında coğrafi bilgilerin kullanıldığı temel aşamalar arasında tehlike tanımlama-değerlendirme, acil durum yönetimi ve müdahalesi, risk azaltma ve hafifletme, güvenlik açığı ve risk değerlendirmesi, afet sonrası kurtarma, acil durum planlaması, toplum katılımı, kaynak yönetimi, halk eğitimi ve bilinçlendirme ile iletişim konularının tamamı yer almaktadır. Afetlerin nedenleri ve sonuçları gereği, afet çalışmaları kuşkusuz multidisipliner bir yaklaşıma ihtiyaç duymaktadır (Varol ve Kaya (2018). Birçok bilim dalının ve bilimsel yöntemlerin bir arada kullanılması gerekliliği bu alanda çalışan bilim insanlarının ve uygulayıcıların ortak görüşü olmakla

birlikte, mekan - insan ve ilişkisel süreçleri inceleyen bilim dalı olan coğrafya bu çalışmalara temel bilgi, bilinç ve vizyon sağlamaktadır. Aşağıda afet çalışmalarında yer alan süreçler ve coğrafyanın rolü ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Güvenlik açığı ve risk değerlendirmesi: Coğrafya, afete eğilimli alanlarda güvenlik açığı ve riski analiz etmek için bir çerçeve sağlamaktadır. Kırılganlığa katkıda bulunan sosyal, ekonomik ve çevresel faktörleri belirlemek ve farklı topluluklardaki risk seviyesini değerlendirmek için mekansal veriler kullanılmaktadır. Güvenlik açığı ve risk değerlendirmesi, afet yönetiminin temel bileşenlerindendir ve, coğrafi bilgi bu değerlendirmeyi yapabilmek için temel bilgileri sağlamaktadır. Coğrafya bilimi, kırılganlığa katkıda bulunan sosyal, ekonomik ve çevresel faktörleri belirlemek ve farklı topluluklardaki risk seviyesini değerlendirmek için mekansal verileri kullanarak, afete eğilimli alanlarda duyarlılığı ve riski analiz etmek için bir çerçeve sağlamaktadır.

Güvenlik açığı ve risk değerlendirmesi için coğrafi bilgilerin kullanıldığı bazı temel alanlar:

Kırılgan popülasyonları belirleme: coğrafi bilgiler düşük gelirli topluluklar, yaşlı bireyler ve engelli insanlar gibi kırılgan popülasyonların coğrafi dağılımını belirlemek için kullanılmaktadır.

Tehlikelerin ve maruziyetin haritalanması: coğrafi bilgiler sel, heyelan ve deprem gibi tehlikelerin haritasını çıkarmak ve farklı toplulukların bu tehlikelere maruz kalma durumunu değerlendirmekte sıklıkla kullanılmaktadır. Coğrafya, tehlike altında olan alanların belirlenmesine ve uygun risk azaltma ve hafifletme stratejilerinin geliştirilmesine imkan sağlamaktadır.

Sosyal ve ekonomik kırılganlığın analizi: coğrafi bilgiler farklı topluluklardaki sosyal ve ekonomik kırılganlığı bölgesel bağlamda analiz etmeyi sağlamaktadır. Gelir ve eğitim seviyeleri gibi demografik verilerin haritalandırılmasının yanı sıra, sağlık ve acil durum müdahalesi gibi kritik hizmetlere erişimi olmayan alanların belirlenmesini de içeren bu çalışmalar, güvenlik açığına katkıda bulunan faktörlerin anlaşılmasına ve uygun müdahaleler geliştirilmesine katkı sağlamaktadır.

Afetlerin etkisinin değerlendirilmesi: coğrafi bilgiler, afetlerin etkisini değerlendirmeye ve farklı toplulukların aldığı hasarın boyutunu belirlemeye yardımcı olmaktadır. Böylelikle, coğrafi bilgiler, bir afet yaşandığında o afetin oluşumu ve gelişimi anlaşılmasına çalışılırken, müdahale ve kurtarma çalışmalarına öncelik verilmesine ve kaynakların en çok ihtiyaç duyulan yerlere tahsis edilmesine katkı sağlamaktadır.

Toplum katılımı: Coğrafi bilgiler, toplumu afet planlama ve müdahale çalışmalarına dahil etmek için kullanılmaktadır.

Afet sonrası kurtarma: Coğrafi bilgiler, afet sonrası hasarın boyutunun değerlendirilmesinde ve etkin kurtarma çalışmaları için ekiplerin koordinasyonunun sağlanmasında yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), altyapı ve binaların en çok hasar gördüğü alanları belirlemek, ekipleri ilk olarak bu alanlara sevk etmek ve yeniden inşa çalışmalarına öncelik vermek için önemli bir araçtır. Mekansal bilgi, afet yönetimi, planlaması ve anlaşılmasında kritiktir. CBS ve diğer coğrafi bilgi araçları, tehlike belirlemeden acil durum müdahalesine ve afet sonrası kurtarmaya kadar, etkili afet yönetimi çalışmalarını desteklemek ve dünya çapında toplumlarda afetlere karşı direnç oluşturmak için gereklidir. Multidisipliner bir alan olarak afet yönetiminde coğrafya önemli bir yere sahip olmakla birlikte doğal ve sosyal fenomenlerin mekansal analizine odaklanması, afetlerin risk ve etkilerinin belirlenmesi, değerlendirilmesi ve hafifletilmesi için temel bilimlerden biridir.

Tehlike belirleme ve değerlendirme: Depremler, seller, kasırgalar, heyelanlar ve volkanik patlamalar gibi potansiyel doğa kaynaklı tehlikeleri belirlemek ve analiz etmek coğrafyanın doğasında vardır. Afet çalışmaları bağlamında, olası tehlikelere açık alanların belirlenmesi, ayrıca bu tehlikelerin nüfus, altyapı ve çevre üzerindeki potansiyel etkilerinin ve/veya etkileşimlerinin ortaya konulması çalışmaları coğrafyanın konusu içerisinde yer almaktadır. Bu açıdan tehlike belirleme ve değerlendirme, afet yönetiminde coğrafya biliminin oldukça önemli bir bileşenidir. İnsanları, mülkleri ve çevreyi tehdit edebilecek doğa ve insan kaynaklı potansiyel tehlikelerin tanımlanmasını ve değerlendirilmesini de içermektedir. Meydana gelen afetleri mekan - tarihsel süreç bağlamında analizi, saha araştırmaları ve uzaktan algılama gibi teknikleriyle araştırılması coğrafi bakış açısıyla ele alınan önemli afet çalışmalarıdır.

Doğal afetlerin tarihsel kayıtlarının mekansal ölçekte analiz edilmesi, bu afetlerin meydana gelme şekilleri, konumları, büyüklükleri ve eğilimlerini belirleyerek gelecek süreçlere projeksiyon tutulmasını sağlamaktadır. Ayrıca bir bölgenin arazi kullanımı ve hidrolojik özellikleri gibi tehlikelerin oluşumunu ve tesirini etkileyebilecek fiziksel ve çevresel özellikleri hakkında veri toplamak için yapılan saha araştırmaları, coğrafyanın konusu içerisinde yer almaktadır. Bu çerçevede tehlikelerin insanlar, mülkler ve çevre üzerindeki potansiyel baskısını değerlendirmek için gerekli yaklaşımı da beraberinde oluşturmaktadır.

Acil durum yönetimi ve müdahale: Acil durumlarda karar vermeyi desteklemek için gerçek zamanlı veriler ve bu verilerin analizi oldukça kritiktir. Coğrafi verileri; nüfus yoğunluğu, tahliye yolları, altyapı ve hastaneler ve sığınaklar gibi kritik tesisler hakkında gerçek zamanlı bilgi sağlamaktadır. Bu bilgiler, acil durum müdahale ekiplerinin yönlendirilmesine ve koordinasyonun sağlanmasına en hızlı şekilde yardımcı ola-

rak, ekiplere hayat kurtarmak ve afetlerin etkisini azaltmak için gerekli araçlar için öngörü sağlamaktadır. Acil durum yönetimi ve müdahalesinde coğrafyanın kullanıldığı temel süreçler arasında; acil durum müdahale ekipleri için kritik tesislerin konumu, tahliye yolları ve potansiyel tehlikeler hakkında güncel bilgiler sağlamak, afetten etkilenen alanların gerçek zamanlı haritalarını oluşturmak (gerçek zamanlı haritalama); yüksek riskli alanları belirlemek ve müdahale çalışmalarına öncelik vermek için mekansal analiz tekniklerini kullanmak (mekansal analiz); acil durum müdahale ekiplerinin çalışmalarına öncelik verilmesi ve kaynakların en çok ihtiyaç duyulan yerlere yönlendirilmesi için afetlerin neden olduğu hasarın boyutunu değerlendirmek (hasar değerlendirmesi), hastaneler ve sığınaklar gibi kritik tesislerin yerini haritalamak ve kapasitelerini değerlendirmek (mekansal kaynak tespiti); tahliye güzergahlarını belirlemek ve bu güzergahların kapasitesini değerlendirmek, tahliye planlarına veri sağlamak (tahliye planlamasına veri temini) yer almaktadır.

Halk eğitimi ve bilinçlendirme: Halkın, afetlerin toplumlar üzerindeki potansiyel etkisini anlamasına yardımcı olmak için haritalar ve diğer coğrafi bilgiler önemli bir yere sahiptir. Ayrıca tahliye prosedürleri, acil durum malzemeleri ve iletişim stratejileri dahil olmak üzere afetlere nasıl hazırlanılacağı mekansal bakış açısıyla değerlendirilmektedir.

Tehlike değerlendirmesi: Tehlike değerlendirmesi, bölgenin arazi yapısının ve jeolojik özelliklerinin analiz edilerek, doğal afetlerin yaşanma olasılığının ve yaşandığı takdirde olası etkilerinin tahmin edilmesi ve bu bilgiler ışığında etkili zarar azaltma stratejileri geliştirmek için temel altlık oluşturacak bilgi ve yaklaşımların sağlamasını içermektedir.

Kaynak yönetimi: Doğal kaynakların mevcudiyetini ve erişilebilirliğini tanımlayarak ve anlayarak, ihtiyaç duyulan yerde ve zamanda kullanılabilir olmalarını sağlamak için bu kaynaklar iyi bilinmelidir. Kaynak yönetimi, kaynakların ihtiyaç duyulan yere ne kadar kolay taşınabileceğini belirlemek için ulaşım altyapısı, topografya ve nüfus yoğunluğu gibi faktörlerin bilgisini içermekle birlikte afet sırasında olası kaynaklar için oluşacak talebi tahmin etmek için gerekli olan mekansal ve beşeri bilgileri de içermektedir.

İletişim ve halkı bilinçlendirme: Bilinçlendirme çalışmaları, doğal afetlerle ilgili bilgilerin iletilmesinde ve bunlarla ilişkili riskler ve bu risklerin etkileri hakkında halkın bilgilendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışmalarda, haritalar ve diğer görsel yardımcıları aracılığıyla, tabiatın gerçeğe en uygun şekilde temsil edilmesi sağlanarak, karmaşık bilgilerin anlaşılması kolay ve halkın erişebileceği bir şekilde iletildiği bilgi kaynakları oluşturulmaktadır. Ayrıca, afetlere hazırlıklı olmak ve afet risklerini azaltmak için atabilecekleri adımlar konusunda

insanları bilgilendirerek mekansal bir davranış biçimi geliştirmelerine katkı verilmektedir. İletişim ve kamu bilincinin oluşturulmasında temel çalışmalar arasında;

Tehlike haritalaması (doğa kaynaklı afetlerin topluluklar üzerindeki potansiyel etkisini gösteren tehlike haritaları oluşturmak veya haritalar üzerinden doğal afetlerle ilgili riskler konusunda kamuoyunu bilinçlendirmek ve bireysel riskleri azaltmak için proaktif önlemler almaya teşvik etmek),

Sosyal yardım ve eğitim (doğal afetlerle ilişkili riskler ve bunlara nasıl hazırlanılacağı konusunda halkı eğitmek için topluluklarla birlikte çalışmak, bilgi materyalleri oluşturmayı ve insanların kendilerini ve ailelerini korumak için atabilecekleri mekansal özelliklerle uyumlu adımları öğretmek),

Risk iletişimi ve sosyal medya ve çevrimiçi araçların oluşturulması (bireylerin doğal afetlerin toplum üzerindeki potansiyel etkilerini keşfetmelerine ve başkalarıyla bilgi paylaşımlarına olanak tanıyan etkileşimli haritalar veya başka araçlar oluşturmak),

Halkı bilinçlendirerek afetlere karşı daha dirençli ve hazırlıklı toplum oluşturmaya yardımcı olmak yer almaktadır.

Bu çalışmalar sayesinde, eğitim ve öğretim yoluyla çeşitli toplulukların birlikte çalışması, risklerin azaltılarak kişilerin kendilerini ve ailelerini korumak için proaktif önlemler alma konusunda bilinçlenmesi sağlanmaktadır.

Coğrafya ve Sosyal Bilimlerin Doğa Kaynaklı Afetlerin Riskini Azaltmada Kesişimi

Doğal afetler sadece fiziksel olaylar değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel olgulardır. Doğal afetlerin insanlara ve toplumlara etkisi, cinsiyet, sınıf, etnisite ve din gibi sosyal ve kültürel faktörler tarafından şekillenilmektedir. Bu nedenle, coğrafya ve sosyal bilimlerin doğal afet risk azaltmada kesişimini anlamak son derece önemlidir. Coğrafya, afet riski olan bölgelerin fiziksel özellikleri hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır; topoğrafya, arazi kullanımı, toprak tipi, bitki örtüsü vb., bununla birlikte, toplumların doğal afetlere karşı hassasiyetine katkıda bulunan sosyal ve kültürel faktörleri anlamaya yardımcı olmaktadır. Örneğin, kadınlar, çocuklar ve özel bireyler, sınırlı kaynaklara - fiziksel kısıtlara veya karar verme gücüne sahip oldukları için doğal afetlere karşı daha savunmasızdır. Bu açıdan, coğrafya ve sosyal özelliklerin afet riski azaltmada bir arada ele alınması, toplumların direncini etkileyen sosyal ve kültürel faktörleri dikkate alan etkili afet yönetimi stratejilerinin geliştirilmesine imkan vermektedir. Bu transdisipliner yaklaşım, afet risk azaltma çalış-

malarında toplumun katılımını ve afetlere karşı direncinin arttırılmasını teşvik eden politikaların geliştirilmesine de yardımcı olması mümkündür (Varol ve Kaya, 2018).

Sonuç olarak, coğrafya ve sosyal bilimlerin kesişimi doğal kaynaklı afetlerin risklerini azaltmada son derece önemlidir. Kırılğanlığa katkıda bulunan sosyal ve kültürel faktörleri dikkate alarak daha etkili afet yönetimi stratejileri geliştirilebilir ve afet riski olan toplumların direnci arttırılabilmektedir.

Kırılğan Gruplar ve Doğa Kaynaklı Afetlerin Coğrafi Bağlamı

Düşük gelirli topluluklar, yaşlılar, çocuklar ve engelliler gibi kırılğan gruplar, doğal afetlerden daha fazla etkilenmektedirler. Bir afetin bu gruplar üzerindeki etkisi, sadece fiziksel konumlarına bağlı değildir, aynı zamanda sosyal ve ekonomik durumlarına da bağlıdır (Aksha, Juran, Resler ve Zhang, 2019). Bununla birlikte, afete yatkın bölgelerin coğrafi bağlamı, kırılğanlık seviyesini daha da artırabilmesi mümkündür (Maantay, Maroko ve Culp, 2010). Düşük gelirli toplumlar, sel eğilimli bölgeler, kıyı alanları veya yüksek seviyede sismik aktivitenin olduğu alanlar gibi daha yüksek afet riski olan bölgelerde yaşama eğilimindedirler. Bu alanlarda, güvenli inşa edilmemiş konutlar, temiz suya sınırlı erişim ve yetersiz sanitasyon tesisleri, yetersiz altyapı gibi durumların afet sonrası yaralanma, hastalık ve salgın riskini arttırması mümkündür. Bununla birlikte, kırılğan gruplar erken uyarı sistemlerine, acil servislere ve diğer afet önleme ve müdahale kaynaklarına bir çok durumda sınırlı erişime sahiptirler. Coğrafya, afet riskinin mekansal dağılımını ve kırılğanlığı artıran sosyal ve ekonomik faktörleri anlamamıza yardımcı olmaktadır. Örneğin, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), kırılğan nüfusun dağılımını haritalamak ve afet yönetimi müdahalelerinin gerektiği alanları belirlemek için kullanılmaktadır (Özdemir, 2008; Maantay, Maroko ve Culp, 2010). CBS ayrıca hastaneler, okullar ve sığınaklar gibi kritik yapıların afet riskiyle maruz kalma derecesini analiz etmek ve korunmalarını önceliklendirmek için kullanılmaktadır. Bu grupların kırılğanlığıyla etkili bir şekilde başa çıkmak için, afet yönetimi stratejileri, coğrafya ve sosyal kırılğanlık arasındaki etkileşimin derin bir anlayışını içermelidir. Özetle, kırılğan gruplar ile doğal afetlerin coğrafi bağlamı arasındaki ilişkiyi anlamak, afetlerin bu gruplar üzerindeki riskini ve etkisini azaltabilecek etkili afet yönetimi stratejileri geliştirmek için kritik öneme sahiptir.

Afet Kültürünün Şekillenmesinde Coğrafyanın Rolü

Afetler toplumu önemli ölçüde etkilemekte olup insanların afetlere nasıl tepki verdikleri nispeten kültürel inanç ve değerleriyle ilişkilidir. Mekansal özellikler insanların çevreleriyle etkileşimlerini ve doğal afetlere karşı algılarını ve tepkilerini şekillendirdiği için afet kültürünün oluşumunda önemli bir role sahiptir (Bankoff, 2013). Örneğin, bazı kültürlerde dep-

remler yaratıcının bir işi veya günahların cezası olarak algılanırken, diğer kültürlerde depremler doğal bir olgu olarak görülmektedir (Sun, Deng ve Qi, 2018). Benzer şekilde, yerli topluluklarda, afetler yaygın olarak doğal döngünün ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir ve toprakla ilişkilerini yenilemek ve yeniden inşa etmek için bir fırsat olarak algılanmaktadır. Coğrafya, insanların afetlere karşı hazırlıklı olmalarını ve nasıl tepki vermeleri gerektiğini anlamalarını etkilemektedir. Tehlike altındaki alanlarda yaşayan insanlar daha hazırlıklı olma eğilimindedir ve doğal tehlikelerle ilişkili riskleri daha iyi anlamaları mümkündür. Örneğin, kasırga tehlikesi altında yaşayan insanlar daha fazla acil durum çantasına ve tahliye planına sahip olma eğilimindedir ve fırtına öncesi mülklerini güvence altına almanın öneminin farkındadırlar. Bu açıdan coğrafya, insanların afetlere nasıl tepki verdiklerini şekillendirmede de rol oynamaktadır. Bununla birlikte bir bölgenin topografyasındaki zorlu koşullar acil durum müdahale ekiplerinin afetten etkilenen bölgeye erişimi ile yardım ve destek sağlamayı da zorlaştırıcı unsurlardır. Coğrafi özelliklerin bilinmesi bu açıdan erişim ve afet sonrası müdahale yöntemlerinin doğru karar verilmesi ve en hızlı şekilde yerine ulaşması için zorunlu öncül bilgilerdir. Afet kültürünü şekillendirmede coğrafi özelliklerin rolünü anlamak, etkili afet yönetimi için çok değerli bir öngörü oluşturmaktadır. Acil durum müdahale ekipleri ve politika yapıcılar coğrafyanın insanların algılarını ve afetlere karşı tepkilerini nasıl etkilediğini anlayarak, afete hazırlık, müdahale ve iyileştirme için daha etkili stratejiler geliştirmesi mümkündür. Böyle bir anlayış farklı toplumların benzersiz kültürel inançlarını ve değerlerini dikkate alan, kültürel özelliklere duyarlı afet yönetim planlarının geliştirilmesini sağlamaktadır.

Coğrafya disiplini zaman içinde antik medeniyetler, orta çağ bilginleri ve modern coğrafyacıların katkılarıyla evrilerek gelişmiştir. Bugün coğrafya, çeşitli uygulama alanlarını kapsayan çok disiplinli bir alandır ve insanlar ile çevreleri arasındaki ilişki konusunda önemli temel bilgiler sağlamaktadır. Bununla birlikte, doğal afetleri anlamak, korunmak ve yönetmek konusunda her planlama sürecinin ihtiyaç duyduğu bilgilerin kaynağını ve bakış açısını barındırmaktadır. Ayrıca, dezavantajlı grupların afetlere karşı hassasiyetini anlama ve yönetme konusunda önemli bir role sahip olan coğrafyanın afet kültürü üzerindeki etkisi son derece önemlidir ve coğrafya afetlere ilişkin kültürel inanç ve değerlerin oluşumunu doğrudan etkilemektedir. İnsanlar ile çevreleri arasındaki ilişkiyi anlamak ve kültürel inanç ve değerlerin oluşumunda coğrafyanın rolünü anlamak, karar vericilerin ve acil durum müdahale ekiplerinin afet öncesi hazırlık, müdahale ve kurtarma stratejileri geliştirmeleri için daha etkili bir yol sağlayacaktır. Doğal afetlerin daha sık ve şiddetli hale geldiği son elli yılda coğrafi bilgi ve yaklaşımlar toplumları korumak ve hayatları kurtarmak için giderek daha da önemli hale gelecektir.

KAYNAKÇA

- Aksha, S. K., Juran, L., Resler, L. M., & Zhang, Y. (2019). An analysis of social vulnerability to natural hazards in Nepal using a modified social vulnerability index. *International Journal of Disaster Risk Science*, 10, 103-116.
- Balcioğullari, A. (2020). Orta Çağ Türk-İslam Bilim Adamlarının Dünya'nın Şekli, Hareketi Ve Yerçekimine Dair Bulguları. *Journal of International Social Research*, 13(74).
- Bankoff, G. (2013). The Historical Geography of Disaster: 'Vulnerability' and 'Local Knowledge' in Western Discourse 1. In *Mapping vulnerability* (pp. 25-36). Routledge.
- Burrough, P. A., McDonnell, R. A., ve Lloyd, C. D. (2015). *Principles of geographical information systems*. Oxford university press.
- Crosta, M. (2019). Astrometry in the 21st century. From Hipparchus to Einstein. *La Rivista del Nuovo Cimento*, 42(10), 443-510.
- Çiçek, İ., & Doğan, U. (2005). ANKARA'DA ŞEHİR İSİ ADASININ İNCELENMESİ. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 3(1), 57-72.
- Doğanay, H. (2011). Anlamı, Tanımı, Konusu Ve Felsefesi Bakımından Coğrafya Öğlüm Hakkında Bazı Düşünceler. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16(25), 1-44.
- Ducène, J. C. (2021). Ptolemy's Geography in the Arabic-Islamic Context. In *Cartography between Christian Europe and the Arabic-Islamic World, 1100-1500* (pp. 74-90). Brill.
- Engen Van, J. (1986). The Christian Middle Ages as an historiographical problem. *The American Historical Review*, 91(3), 519-552.
- Hanılçe, M. (2010). Coğrafi keşiflerin nedenlerine yeniden bakmak. *Tarih Okulu Dergisi*, 2010(VII).
- Herrmann, D. (2023). Beginnings of Trigonometry. In *Ancient Mathematics: History of Mathematics in Ancient Greece and Hellenism* (pp. 265-277). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.
- Irby, G. L. (2012). Mapping the World: Greek Initiatives from Homer to Eratosthenes. *Ancient Perspectives: Maps and Their Place in Mesopotamia, Egypt, Greece, and Rome*, 1, 81.
- Jiao, Y., & Feng, J. (2021, February). Study on SDE Distribution of Forest Vegetation in China Based on Trapezoidal Grid Segmentation. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 658, No. 1, p. 012054). IOP Publishing.
- Kaya, Ç. M. (2018). Taşkın Riskinin Belirlenmesinde Sosyo-Demografik ve Sosyo-Ekonomik Özelliklerin Önemi. *Afet ve Risk Dergisi*, 1(1), 53-62.
- Kaya, Ç. M., & Yücel, B. (2022). Karmaşık Bir Sosyo-Ekolojik Afet Olarak Göç ve Göç Araştırmalarında CBS. *Afet ve Risk Dergisi*, 5(2), 380-394.

- Maantay, J., Maroko, A., & Culp, G. (2010). Using geographic information science to estimate vulnerable urban populations for flood hazard and risk assessment in New York City. *Geospatial techniques in urban hazard and disaster analysis*, 71-97.
- McPhail, C. K. (2011). *Reconstructing Eratosthenes' Map of the World: A Study in Source Analysis* (Doctoral dissertation, University of Otago).
- Özdemir, H. (2007) Türkiye’de Coğrafya Alanındaki Coğrafi Bilgi Sistemleri Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 17(33), 205-252.
- Özdemir, M. A., & Sunkar, M. (2003). Keban çayı havzasında (Elazığ) doğal ortam ve insan ilişkileri.
- Özgen, N. (2010). Bilim Olarak Coğrafya ve Evrimsel Paradigmaları. *Ege Coğrafya Dergisi*, 19(2), 1-26.
- Pápay, G. (2022). Ptolemy’s methodological principles in the creation of his map projections. *KN-Journal of Cartography and Geographic Information*, 72(2), 89-101.
- Shamey, R., Kuehni, R. G., & Shamey, R. (2020). Ptolemy, Claudius Ca. 87–100 to 161–180 AD.
- Sourin, A. (2021). From Ancient Greeks to Pixels. In *Making Images with Mathematics* (pp. 1-23). Cham: Springer International Publishing.
- Sun, L., Deng, Y., & Qi, W. (2018). Two impact pathways from religious belief to public disaster response: findings from a literature review. *International journal of disaster risk reduction*, 27, 588-595.
- Sunkar, M. (2010) Kovancılar-Okçular (Elazığ) depremi; yapı malzemesi ve yapı tarzının can ve mal kayıpları üzerindeki etkisi. *Türk Coğrafya Dergisi*, (56), 23-37.
- Sunkar, M., & Tonbul, S. (2011). Hydrographic analysis of Iluh River (Batman) in relation to flood and torrent events. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 19, 537-546.
- Şengün, M. T. (2007). SON DEĞERLENDİRMELER IŞIĞINDA KEBAN BARAJI’NIN ELAZIĞ İKLİMİNE ETKİSİ. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 116-121.
- Tağıl, Ş., & Cürebal, İ. (2005). Altınova sahilinde kıyı çizgisi değişimini belirlemede uzaktan algılama ve coğrafi bilgi sistemleri.
- Tatham, G. (2015). Geography in the nineteenth century. In *Geography in the twentieth century* (pp. 42-83). Routledge.
- Tekin, M. K., Tatlı, H., & Koç, T. (2018). Türkiye’deki yaşam-bölgelerinin Holdridge yaşam-zon yöntemi ile belirlenmesi. *TÜCAUM*, 30, 713-722.
- Turoğlu, H. (2019). Yapay kıyıların jeomorfolojik tanımlaması: Diliskelesi kıyıları örneği (Kocaeli, Türkiye). *Coğrafya Dergisi*, (39), 11-27.

- Utlı M. & Özdemir, H. (2018). Havza morfolometrik özelliklerinin taşkın üretmedeki rolü Biga Çayı havzası örneği. *Coğrafya Dergisi*, (36), 49-62.
- URL 1, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/176412/mod_resource/content/0/Hafta%204_%20Orta%C3%A7%C4%9Fda%20Co%C4%9Frafya.pdf Son Erişim: 15 Mart 2023
- URL 2, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/722627#:~:text=M%C4%B1s%C4%B1r'daki%20k%C3%BCt%C3%BCphanenin%20kurucusu%20olan,co%C4%9Frafyan%C4%B1n%20kurucusu%20olarak%20kabul%20edilir>
- URL 3, <https://www.britannica.com/biography/Eratosthenes> Son Erişim: 15 Mart 2023
- URL 4, <https://ethos.lps.library.cmu.edu/article/id/451/> Son Erişim: 15 Mart 2023
- URL 5, https://ia802205.us.archive.org/33/items/TheRehlaOfIbnBattuta/231448482-The-Rehla-of-Ibn-Battuta_text.pdf Son Erişim: 15 Mart 2023
- URL 6, <https://www.nationalgeographic.com/history/history-magazine/article/china-zheng-he-naval-explorer-sailed-treasure-fleet-east-africa> Son Erişim: 15 Mart 2023
- Varol, N. & Kaya, Ç. M. (2018). Afet Risk Yönetiminde Transdisipliner Yaklaşım. *Afet ve Risk Dergisi*, 1(1), 1-8.
- Yavan, N. (2014). Batı coğrafyası geleneği üzerine. *İdil Yayıncılık*.
- Yavuz, A. (2019). Keşifler ve Coğrafya. *Tarih Kritik Dergisi*, 5(1), 38-41.
- Zeybek, H. İ., Aylar, F., & Dinçer, H. (2020). Değirmendere şelalesi (Ulus/Bartın), doğal ortam özellikleri ve turizm potansiyeli. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 333-357.

BÖLÜM 11

GÜVENLİKLEŞTİRME KURAMI KAPSAMINDA SURİYELİ SIĞINMACI KRİZİ

Duhan KALKAN¹

¹ Dr. Duhan Kalkan, e-posta: kalkanduhan@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-5346-7016.

1. Giriş

İnsan hareketleri tarih boyunca bazen bireysel bazense toplu olarak yaşanmıştır. “Göç” kavramının en yalın ifadesi olan bu insan hareketleri o kadar evrensel ki tarihteki önemli olayların bazen başlangıcı bazen de sonucunu oluşturmaktadır. Ancak sınırların çizilmesi ve vatandaşlık bilincinin oluşmasıyla bu hareketler görünürlük kazanmış ve “uluslararası göç” kavramı doğmuştur. İnsanlık tarihinin başlangıcından beri varolan göç hareketleri zamanla güvenlik sorunu bağlamında ele alınmaya ve göçmenler bir tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır. Geleneksel teorisyenlerin aksine, güvenlik artık sadece devletlerin/hükümetlerin güvenliğini kapsamamakta, eleştirel teorisyenlerin çabalarıyla bu tanım genişletilmektedir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde güvenlik kavramı sadece devletin varlığını askeri olarak tehdit altında hissetmeyi kapsarken Soğuk Savaşı ile bu durum değişmeye başlamıştır. Böyle bir uluslararası ilişkiler ortamında ortaya çıkan Kopenhag Okulu, “güvenliği, özneler arasındaki ilişki sonucu inşa olan bir kavram olarak ele alarak güvenlik çalışmalarına neorealist ve konstrüktivist çerçevede bir analiz modeli” (McDonald, 2008, s. 571) sunmuştur. Kopenhag Okulu yılında güvenlik literatürüne Güvenlikleştirme Teorisi, Bölgesel Güvenlik Kompleksi (BGK) ve Sektörel Güvenlik (SG) yaklaşımları ile katkıda bulunarak farklı bir bakış açısı sunmuştur. Güvenlikleştirme kavramı, toplumların ve devletlerin güvenlik duygusunu tarihsel süreç içinde nasıl yorumladıklarını ve Westfalya düzeniyle ortaya çıkan egemenlik kavramının güvenlik duygusuyla birlikte değerlendirilmesi sonucunda devletlerin hangi koşullarda, nasıl karar aldıklarını incelemektedir.

Güvenlikleştirme sürecinde, güvenlikleştirici aktör bir söz edimi aracılığıyla ilgili hedef gruba bir sorun sunar ve referans nesnesine varoluşsal bir tehdit varsayarsa, durum artık bir güvenlik sorunu olarak “etiketlenir”. Güvenlikleştirici aktörün güvenlik sorunu olarak nitelendirdiği durum, kamuoyu tarafından kabul edilir ve güvenlikleştirici aktöre olağanüstü tedbirler uygulama yetkisi verilirse güvenlikleştirme süreci meşruiyet kazanır, yani başarılı sayılır (Buzan, Weaver, & Wilde, 1998, s. 26).

Göçün güvenlikleştirilmesi, göçün bir güvenlik sorunu olarak görülmesiyle ilgilidir. Göçün güvenlikleştirmesinde sosyal ve ekonomik boyutlar güvenlikle karşılaştırıldığında arka planda kalmaktadır. Göç zaman içinde tüm bileşenleriyle önce bir iç güvenlik sorunu, ardından bir devlet güvenlik sorunu ve nihayetinde büyük bir jeopolitik sorun haline gelmiştir. Göçün hızlı evrimi, kavramın normal bir politika olarak mı yoksa bir acil durum politikası akışı içinde bir güvenlik tehdidi olarak mı ele alınması gerektiği konusunu tartışmaya açmıştır. Göç alanında alınan tedbirler, göç hareketlerinin gerçekleştirilmesine yönelik düzenlemelerle değil, sınır güvenliğinin sağlanarak göçün önlenmesiyle ilgilidir. Göç kontrol

önlemleri artırılarak ve güçlendirilerek bu güvenlik önlemleri uygulanmaya çalışılmıştır.

2. Kavramsal Olarak Güvenlik

Uluslararası ilişkiler alanında en çok tartışılan kavramlardan biri güvenlik kavramıdır ve bu bağlamda bu alanda yanıtlanması kolay olmayan sorulardan biri de “Güvenlik nedir?” sorusudur. Güvenlik kavramının tartışmalı olmasının temel nedeni, güvenliğin ne olduğuna dair tek bir tanımın olmamasıdır. Tanım üzerinde uzlaşmanın önündeki en büyük engel, güvenlik kavramının tanımlandığı dönemde hakim olan entelektüel yapıya ve duruma bağlı olarak şekillenebilmesidir. Bu noktada terimin etimolojik kökenini ortaya çıkarmak yerine, insanlık tarafından nasıl algılandığını daha yakından incelemekte fayda vardır. Bazılarımız için güvenlik, Thales’in ilke-maddesi (arkhe) ile benzerlik gösteren, insanlığın ayrılmaz bir parçasıdır. Aynı zamanda, üremenin tüm canlıların temel içgüdü olduğu savunan Darwin’in doğal seleksiyon teorisindeki kesinliğin de altını çizmektedir. Öyle ki, teoriye göre başta insanlar olmak üzere tüm canlıların varlığının ana gücü, neslin güvenli bir şekilde devamıdır (Pianka, 2012).

Güvenlik kavramı, Latince “se / olmaksızın” ve “cura / endişe” kelimelerinin birleşiminden türetilmiştir ve “securitas” yani “endişe olmaksızın / endişeden uzak olma” anlamına gelmektedir (Ağır, 2013, s. 16). Güvenlik kavramını açıklayan birçok alan olmasına rağmen, siyasi anlamda ilk olarak Cicero ve Lucretius tarafından felsefi ve psikolojik ruh halini anlatmak için “securitas” kullanılmıştır (Brauch, 2008, s. 2). Wolfers’ın (1965, s. 484) tanımına göre güvenlik, “kazanılmış değerlerin korunması”dır. Güvenliğin güçlü etimolojik kökleri olmasına rağmen, kavramsal belirsizliği nedeniyle hala derinlemesine analizlerin konusudur. Terimin tanımının ilk derinlemesine analizini yapan Wolfers, güvenliği “güvensizlik belasının yokluğu” olarak tanımlar. Kavramın ortak bir tanımı olmamakla birlikte, güvenliğin nihayetinde bir zorunluluk olduğu kabul edilmektedir (Wolfers, 1962, s. 153). Maslow, ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisinde güvenlik ihtiyacını, insanların sosyalleşme sürecinden önceye, piramidin ikinci seviyesine yerleştirmiştir. Maslow, güvenli çevre ve aile ortamı ve düzenli bir çalışma hayatı şeklinde genişlettiği güvenlik ihtiyacını, eksik ihtiyaçlarından biri olarak kabul eder ve yoksunluğun olumsuz fizyolojik ve psikolojik sonuçlarının ortaya çıkacağına dikkat çeker (Desmet & Fokkinga, 2020, s. 5).

Booth (1991) ise güvenliği “tehditlerin olmaması” olarak tanımlar ve güvenlik ve özgürleşmenin “madalyonun iki yüzü” olduğunu belirtir. Ona göre güvenlik ancak “insanların ve grupların başkalarınca mahrum bırakılmaması” ile sağlanabilir (Booth, 1991, s. 319). Buzan (2015, s. 69-70),

literatürün dengesiz olması, askeri vurgu ile stratejik çalışmaların alt alanına sıkışması ve siyasi çıkarlar ışığında yönetilmesi nedeniyle güvenliği “az gelişmiş bir kavram” olarak tanımlamaktadır. Bu az gelişmişliğin nedenini ise beş farklı şekilde açıklamaktadır. İlki açıklama kavramın karmaşıklığının kavramın ihmal edilmesinde bir etken olduğudur. Bu nedenle güvenlik “zor” bir kavramdır (2015, s. 69-73). Soğuk Savaş sonrasında geleneksel devlet-iktidar merkezli güvenlik yaklaşımlarının parçalanarak geniş bir yelpazede tartışıldığı bilinmesine rağmen, güvenlik kavramına günümüzle benzer bir dinamik yükleyen özgün içerikler de mevcuttur. Nitekim Kant’ın “Edebi Barış”ından esinlenen Wilson, Milletler Cemiyeti’nin (1919) güvenlik perspektifini “kolektif güvenlik” ekseninde şekillendirmiştir. Dolayısıyla bu kavram ilk olarak Milletler Cemiyeti Antlaşması’nda yer alırken, BM Sözleşmesi’ne de yön vermiştir (1945). “Sosyal güvenlik”i bir terim haline getiren Roosevelt’in (1934), hükümetin amaçlarından birinin vatandaşlarının sosyal güvenliğini sağlamak olduğuna dair beyanı, Atlantik Bildirgesi’ne (1941) ve daha sonra İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’ne (1948) de yansımıştır. Sonrasında ise I. Dünya Savaşı’nda ABD’nin nükleer silahlara ve askeri yönelime odaklanan zihniyetini “ulusal güvenlik” ifadesi ile yeniden canlandırmak için kullanılan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır (Brauch, 2008, s. 3-4).

2.1. Kopenhag Okulu

İnşacı (konstruktivizm) yaklaşımlar hem teorik hem de analitik bir yöntem olarak güvenlik kavramının genişletilmesinde öncü rol oynamaktadır. Güvenliğin, paylaşılan değerlerin korunması yoluyla toplumsal bir süreç içinde geliştiğini varsayan yaklaşımın eleştirisi geleneksel yaklaşımın anarşik anlayışı üzerine inşa edilmiştir. Realizmin devletin otarşisinin ve güç siyasetinin görevlerinin sistemin anarşik yapısından kaynaklandığı varsayımına karşın yapılandırmacılık bunun yapıdan değil süreçten kaynaklandığını savunur. Devletler, kimlik ve çıkar yapısının yarattığı anarşiyi yaratır. Bu nedenle otarşi ve güç siyaseti, realizmin savunduğu gibi anarşinin ana özellikleri değil, kurumlarıdır (Wendt, 1992, s. 395). Güvenlik teorisinden ziyade güvenlik çalışmaları için geniş bir çerçeve analiz yöntemi olarak karşımıza çıkan inşaacılık, Kopenhag Okulu’nun söz edimlerine (speech acts) dayalı bir güvenlik inşası yaklaşımı geliştirmesi nedeniyle güvenlik çalışmalarında önemli bir rol oynamaktadır. Kopenhag Okulu, gerçekçi temellere dayanan güvenlik anlayışının eleştirisinden doğan bir okuldur. Kopenhag Okulu’nun tarihi 1970-1980’li yıllarda güvenlik anlayışının dar ve geniş perspektiflerden tartışılmasına dayanmaktadır. 1980’lerde bu tartışmanın ortaya çıkmasıyla birlikte, askeri konuların ötesinde güvenlik konusuna ağırlık verilip verilmeyeceği sorusu kutuplaşmaların önünü açmıştır. Genişleticiler, gelenekçilerin güvenlik konusundaki dar yaklaşımını eleştirirken, gelenekçiler “her şeyi

güvenlik olarak görmenin” güvenliği azaltacağı tezini savunmuşlardır. Kopenhag Okulu’nun meydana gelmesinin bir argümanı olarak bu sürecin orta yolu şeklinde oluşmalarından kaynaklandığı ifade edilmiştir (Wae-
ver, 2003, s. 8). Okulun temelleri, 198’te Kopenhag Üniversitesi kurulan Barış ve Çatışma Araştırma Merkezi ile atılmıştır (McSweeney, 1996, s. 81). McSweeney (1993)’in yayınladığı “Kimlik, Göç ve Yeni Güvenlik Avrupa’da Gündem” kitabında ise ilk defa “Kopenhag Okulu” tanımlaması kullanılmıştır.

Güvenlik kavramının “söylemsel olarak inşa edilmiş” bir kavram olduğunu ve ulusdevletin savunma anlayışının ötesinde çok boyutlu bir çerçevede incelenmesi gerektiğini düşüncesi “güvenlikleştirme” yaklaşımı olarak Kopenhag Okulu tarafından kuramlaştırılmıştır. McDonald, “Güvenlikleştirme, devletlerin dış politikalarını incelemenin yanı sıra göç, küresel terör, sınır aşan suçlar ve salgın hastalıklar gibi günümüzün toplumsal ve siyasal yapısını sekteye uğratma ihtimali olan alanlardaki durumu analiz etmeye yönelik kuramsal bir yaklaşımdır” şeklinde tanımlamaktadır (McDonald, 2008, s. 4). Buna göre “Bir güvenlik problemi, güvenlik problemi yapan nedir?” (Wae-
ver, 1995, s. 54) sorusuna yanıt aramak gerekir. Buzan bu soruya şu yanıtı verir: “Güvenlikleştirme, bir şeyin, değerli olduğu kabul edilen bir öznenin varlığına yönelik bir tehdit olarak kurgulanması ve bu kurgulamanın buna mukabil bulunan istisnai tedbirleri desteklemek için kullanılmasıdır” (Buzan, 2008, s. 8). Bu doğrultuda Kopenhag Okulu’nun ilk çalışması olan “Avrupa Güvenliği’nin Askeri-Olmayan Boyutları (European Security-Problems of Research Non-military Aspects)” isimli çalışmada Avrupa güvenlik unsurlarının askeri olmayan yönleri formüle edilmiştir. Jahn ve ark. bu çalışmada; güvenlik politikalarını güvenlik dışı politikalardan ayıran güvenliğin özel anlamını korurken, bir yandan da güvenlik çalışmalarını genişletmiştir. Huysmans’ın da belirttiği gibi; okul, askeri olmayan yönleri ortaya çıkarıldığında, giderek genişleyen bir güvenlik için kavramsal baskıya nasıl karşı duracağı sorunsalı karşısında hangi tehditlerin bir Avrupa güvenlik sorunu teşkil edebileceğine dair soyut bir spekülasyon yapmak yerine, belirli bir tarihsel bağlamda Avrupa güvenliği ile ilgili süregelen bir politik tartışmada dile getirilen tehdit ve birimleri sınırlandırmıştır (Huysmans, 1998, s. 487).

3. Güvenlikleştirme Yaklaşımı

Kopenhag Okulu çalışmalarının temelinde bulunan güvenlikleştirme kavramı, ilk kez 1995’de Weaver tarafından ortaya atılmıştır. Bu kavram daha çok Soğuk Savaş’tan sonra oluşan çatışma alanlarını açıklama amacıyla kullanılmıştır (Baysal & Lülecı, 2015, s. 63). Daha geniş bir teorik çerçevenin parçası olarak, güvenlikleştirme yaklaşımı, değişen güvenlik gündemlerini sosyal ve tarihsel-yapısalcı bir perspektiften inceleyerek

gündem maddelerinin kemikleşmiş yapısını sorgular (Ergül, 2014, s. 9). Geleneksel yaklaşım, güvenlik tanımlarına herhangi bir normatif değer veya siyasi anlam yüklemekten nesnel gerçekliği ele alırken, güvenikleştirme kavramı güvenliğe bir iktidar perspektifi ekleyerek iktidar-tahakküm ilişkilerini ortaya çıkarmayı amaçlar (Kaliber, 2008, s. 36).

Güvenikleştirme teorisini anlamak için bileşenlerin işlevleri ve süreci nasıl etkilediği hakkında bir fikre sahip olmak gerekir. Söz eylem, referans nesnesi ve güvenikleştirici aktör güvenikleştirmenin temellerini oluşturur. Referans nesne, tehdit altında olduğu gösterilen ve güvence altına alınması gereken nesne veya öğelerdir. Güvenikleştirici aktör ise söz ve eylemler aracılığıyla bu nesnenin tehdit edildiği algısını yaratan ve bu algıyı meşrulaştırmada etkin olan unsurdur. Siyasi liderler, bürokrasi ve hükümetler en yaygın güvenikleştirme aktörleri arasında sayılabilir. Kopenhag Okulu, güvenikleştirmeyi, “siyasi bir toplulukta bir şeyin değerli bir öznenin varlığına yönelik bir tehdit olarak kabul edilen ve bu tehdide karşı acil ve olağandışı önlemler alınması çağrısında bulunmayı sağlayan süjeler arası bir anlayışın inşa edildiği başarılı bir söz edimi” (Buzan & Wæver, 2003, s. 491) olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşımda, kavramın anlamı kullanımındadır. Kavram analitik veya felsefî olarak tanımlanamaz. Kavramın anlamı, kavramın ne anlama geldiğinin bilinçli olarak düşünülmesiyle değil, kavramın nasıl kullanıldığıyla ilgilidir. Güvenlik konularında metin analizi, bir sorunun uluslararası bir güvenlik sorunu olduğunu gösterir. Çünkü bu konunun diğer konulardan daha önemli olduğunu ve mutlak önceliğe sahip olması gerektiğini söyler. Bu nedenle sunumda konu varoluşsal tehdit gibi oldukça iddialı bir kriterle ilişkilendirilir. Eğer birisi bir meselenin rutin siyasi meselelerden daha ciddi ve önemli olduğunu iddia edecekse, bu mesele tüm gidişatı etkileyebilecek bir mesele olmalıdır. “Eğer bu sorunu çözmezsek, her şey anlamsız olacak çünkü var olmayacağız veya problemle kendi başımıza ilgilenmekte özgür olmayacağız” algısı var olmalıdır. Böylece aktör, meseleyi olağandışı bir şekilde (gizlilik, vergiler veya kanunlar, dokunulmaz haklara sınırlama getirilmesi veya toplumun enerji ve kaynaklarının belirli bir görev üzerinde yoğunlaştırılması gibi) ele alma hakkını talep edebilir (Buzan, Wæver, & Wilde, 1998, s. 29). Bu tanımlı yapan ister hükümet, ister kral ister parlamento olsun, sorunun çözümünde kendi siyasi çıkarlarını ön planda tutmaya çalışır. Bu gruplar, politika yapıcı olma güçleriyle güvenikleştirmede aktörlerdir.

Sadece elit gruplar güvenikleştirme aktörleri değildir. Dini liderler, aktivistler ve benzeri gruplar veya bireyler de güvenikleştirme aktörü olabilir. Güvenikleştirme, hem iç hem de dış faktörler için uygulanabilecek bir politika. Politika yapıcılar bu politikaların benimsenmesinde ve uygulanmasında öncü rol oynamaktadır. Güvenikleştirme girişimleri

1947'den sonra Batı'daki SSCB tehdidi örneğinde olduğu gibi yaygın ve sürekli bir başarıya sahip olabilirken, ABD'de Vietnam Savaşı'na yönelik desteğin azalması gibi başarısızlıkla da sonuçlanabilir (Buzan, 2008, s. 112).

Teoriye göre, kamu politikası ile ilgili bir konu üç farklı konumda bulunabilir. “Depolitize” konular, henüz devletin ilgilenmediği, yani kamusal tartışma ve karar alma gerektirmeyen konulardır. Konu devletin karar vermesini ve kaynak tahsisini gerektirecek şekilde gündeme geldiğinde “politize edilmiş” demektir. Sorunun normal siyasetle çözülmeyecek varoluşsal bir tehdit şeklinde sunulması, acil önlem alınmasını gerektirmesi ve normal uygulama dışında eylemi meşrulaştırması, konunun “güvenlikleştirildiğini” göstermektedir. Başka bir deyişle, güvenlikleştirme, bir konunun siyasallaşmadan güvenlik alanına veya siyasi alana aktarılması iken, güvenlikten arındırma süreci, halihazırda tehdit olarak algılanan bir konunun güvenlik alanından uzaklaştırılması ve normal siyaset çerçevesinde ele alınmasıdır (Waever, 1995, s. 56). Güvenlikleştirici aktörü bu aşamada yasal yetkiye sahipse güvenlikleştirmenin istenilen düzeyde ilerlemesini sağlar. Bahsedildiği gibi güvenlik söylemi her alanda ve tüm aktörler tarafından kullanılabilir ve her konu bu aktörlerin acilen ihtiyaç duyduğu bir sorun olarak araştırılabilir. Bu noktada herhangi bir engel bulunmamaktadır ancak güvenlikleştirmeyi başlatan aktörün toplumsal kabul görmesi bu sürecin başarısını belirleyen en önemli faktörlerden biridir (Buzan, Weaver, & Wilde, 1998, s. 31). Bu noktada söz edimleri kuramı ile güvenlikleştirme arasındaki ilişkiye de yukarıda bahsedilen bileşenler çerçevesinde değinmek gerekmektedir. Bir şeyi gerçekten güvenlik sorunu yapan nedir? Bu noktada Waever, dil teorisinden hareketle bir güvenlik teorisi önermektedir: “dil teorisinin yardımıyla güvenliği bir söz-eylem olarak kabul etmektedir” (Waever, 1995, s. 55).

Güvenlikleştirme kavramına ilişkin kriterler, yeterli politik etkililiğe sahip varoluşsal bir tehdidin özneler arası belirlenmesi ile oluşur (Buzan, Weaver, & Wilde, 1998, s. 25). Bu bağlamda güvenlikleştirme, referans nesnesine yönelik, varoluşsal bir tehdidin varlığını temsil ederken, bu sorunu ele almak veya iyileştirmek için acil ve olağanüstü önlemler gerektiren öznelerarası bir anlayış kuran söylemsel bir süreçtir (Buzan & Waever, 2003, s. 491). Kopenhag Okulu tarafından geliştirilen güvenlikleştirme kavramı, güvenlik kültüründe siyasi insanın nasıl işlediğine iyi bir örnektir (Birdişli & Başurgan, 2017, s. 71). Buna ek olarak dil kuramı, siyaset teorisi ve sosyal inşacı yaklaşımdan yararlanarak yeni bir topluluk temelli güvenlik konsepti sunar. Güvenlikleştirmenin bu özellikleri göz önüne alındığında, Kopenhag Okulu güvenliğin ilişkiselliğini vurgular ve karşılıklı etkileşim içinde sosyal olarak yapılandırıldığını gösterir (Küçüksoğak, 2012, s. 206).

4. Göç Kavramı ve Göçün Nedenleri

Göç kavramı genellikle varlıkların (insan veya hayvan) bir yerden başka bir yere hareketini ifade etmek için kullanılır. Uluslararası ilişkiler literatüründe insan hareketliliği olarak da adlandırılan ve yaşamın ilk belirtilerinden bu yana çeşitli nedenlerle yer alan göç süreci, 4. yüzyılda yaşanan Kavimler Göçü'yle tarihteki ilk kitlesel göç olayına sahne olmuştur (Deniz, 2014, s. 180). Başlangıçta nüfus artışı ile birlikte savaşlar, doğal afetler, hayvan hastalıkları, artan ekonomik sorunlar sonucunda başlayan göç, bireylerin devlet kurumu altında yaşaması nedeniyle zaman içinde ekonomik, sosyal ve politik nedenlerle de artmaya devam etmiştir.

Köklü evrensel tarihine rağmen, göç konusu, sınırların çizilmesi, vatandaşlık kavramı ve ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla daha görünür hale gelmiştir. Bunun temel nedeni göç kavramına uluslararası göç boyutunun eklenmesidir. Ancak göçle ilgili ilk çalışmalar 19. yüzyılda başlamıştır. Günümüzde birçok göç teorisinin öncüsü olarak kabul edilen Ernest George Ravenstein'in Göç Kanunları, dönemin sanayileşmesi ve kentleşmesine odaklanmaktadır. Yedi maddede açıklanan göç, genellikle emek talebini karşılamak içindir ve daha iyi ekonomik koşullar talebini içerir (Ravenstein, 1889, s. 253). 19. yüzyılda Avrupa'dan göçü inceleyen Max Weber, göçü bireysel bir bakış açısıyla inceleyen ilk kişidir. Weber göçü, ataerkil yapıdan ve toprak sahiplerinin zulmünden kaçış olarak tanımlar. Bu insani seferberliğin bir "gizli grev" olduğuna işaret eder ve bunu bireysel kurtuluşun motive ettiği "sınıf mücadelesi hareketinin başlangıcı" olarak nitelendirir (Şemşit, 2018, s. 277).

5. Göçün Güvenlikleştirilmesi

20. yy başlarından itibaren uluslararası sistemi etkisi altına alan Balkan Savaşları, Ekim Devrimi ve Birinci Dünya Savaşı gibi olaylar Avrupa'da benzeri görülmemiş göç hareketlerine yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yerinden edilenlerin sayısı elli milyonu aşmış, imparatorlukların parçalandığı, ulusdevletlerin güçlendiği, ulusal kimliklerin inşa edilmeye çalışıldığı bir dünyada, özellikle kaynaklar kısıtlıyken, dışardan gelen yabancılar hoş karşılanmaz hale gelmiştir (Leonard & Kaunert, 2019, s. 45). Göç alanında atılan ilk büyük adım, savaş devam ederken ABD'nin inisiyatifinde "BM Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi (UNRRA)" kurulması olurken, savaş sonrası (1946) yerinden edilmiş kitleye çözüm bulunamaması nedeniyle Uluslararası Mülteci Örgütü kurulmuştur. Dönüm noktası, 1951 yılında 148 devletin onayladığı "Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme"nin kabul edilmesidir. Mülteci kavramını tanımlayan sözleşmede yer alan "geri göndermeme" ilkesi, mültecilerin uluslararası hukuki dayanağını oluşturduğu için tartışılmaya devam etmektedir (Jünemann, 2017, s. 13). Samuel Huntington, 1993 yılında Mede-

niyetler Çatışması başlıklı çalışmasında, göçün ABD için en büyük ulusal güvenlik tehdidi oluşturabileceğini belirtmiştir. Bu nedenle sınırları kontrol edebilmenin önemli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Avrupa'ya kitlesel göçün burada ırkçılığı artıracağını iddia etmiştir (Huntington, 1993, s. 32). Weiner (1993, s. 97), "Security, Stability and International Migration" başlıklı makalesinde, uluslararası göçün artmasının uluslararası istikrar ve güvenliğe nasıl bir tehdit oluşturacağını ve devletin sınırlardaki gücü, nüfuzu ve otoritesini incelemiştir. Bu dönemde genel olarak literatür, sınırların denetlenmesinde ve göçün engellenmesinde devletin gücü, etkisi ve otoritesine dikkat çekmeye başlamıştır. Devletin egemenliğinin zayıflatılması ve göçün kimin menfaatine olduğu konuları gündeme gelmeye başlamıştır (Brettell & Hollifield, 2015, s. 137-139).

Batı'da göç sorununu ekonomik terimlerle yorumlayan siyasi elitler, göç dalgalarının kamu düzenini bozabileceği endişelerini artırmaktadır (Stivas, 2019, s. 42). Avrupa Birliği politikalarının Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası çerçevesinde zamanla güvenlikleşmesinin, "Avrupa Kalesi" algısına dönüşmesinin temelinde Schengen Antlaşması'yla oluşturulan sınırlar vardır. Schengen Anlaşması ile iç sınırlar işlevini yitirmiş, vatandaşlar bölge içinde özgürce hareket etme hakkını kazanmıştır. Merkezin korunmasının sağlanması sadece dışarıdan gelenlere yönelik güçlü sınır kontrolleriyle mümkün olabileceğinden, bölge ülkelerine dış sınırlar için ortak sorumluluk yüklenmektedir. Bu değişiklik, Avrupa Birliği'nin koruyucu bir devlet imajını benimsemesinin başlangıcını işaret etmektedir (Kostakopoulou, 2000, s. 503).

Göçmen hareketliliğinin güvenliğe tehdit olarak algılanması, kavramın içeriğinin genişletilmesi ile gerçekleşir. Soğuk Savaş'tan sonra realist askeri güvenlik bakışı arka plana çekilmiş ve birçok teori güvenlik alanını genişletmeye yönelmiştir. Bunlardan biri, Kopenhag Okulu yazarları Buzan ve Waewar tarafından tanıtılan ve geliştirilen güvenlikleştirme kavramıdır. Güvenlikleştirme kavramının tanıtılmasının yanı sıra, Kopenhag Okulu teorisyenleri güvenlik kavramını sektörlere ayırarak içerik açısından da farklılaştırmışlardır. Güvenliğin ekonomik, politik, sosyal, çevresel ve askeri konularla ilgili olduğunu vurgulamış ve bu alanlardaki göç sürecini değerlendirmişlerdir (Buzan, 2015, s. 38).

Göçlerin ortaya çıkmasıyla birlikte hedef ülkede güvenlik söylemleri temeline göçmenleri almış, son dönemlerde yaşanan kitlesel göç akışları bu durumun tetikleyicisi olmuştur. Bu nedenle tehdit altında oldukları için daha varlıklı bölgelere giden kişilerin bu ülkelerde tehdit olarak kabul edilmesi söz edimi olarak ilan edilmektedir. Bu bağlamda, Avrupa'da artan yabancı düşmanlığı ve aşırı sağ partilerin yükselişi, göçmenlere yönelik tutumları güvenlik odaklı bir yaklaşıma doğru değiştirmiştir. Bu açıdan bakıldığında, daha önceleri toplumsal bir yük olarak görülen,

işsizliği artıran ve demografik yapıyı etkileyen mülteciler, artık “öteki” olmuştur. Bundan böyle mülteciler “suç makineleri”, “güvenlik tehditleri” ve nihayetinde “suçlular” olarak adlandırılmaya başlanmıştır Kopenhag Okulu’nun güvenlikleştirme yaklaşımının ilk adımı olan varoluşsal tehdit böylece somutlaşmıştır. Bu varoluşsal tehdidin sonuçlarından etkilenecek kesim, yani referans nesne, doğrudan devlet olabileceği gibi, doğrudan güvenlik açısından tehlikeli ve kültürel değerlerini bozan bir yaklaşım olarak görülebilen toplum da olabilir. Referans nesnelerinin tehlikeye atılmasının içeriğini toplumsal gündeme getiren, onlara ileten ve paylaşan güvenlikleştirme aktörleridir. Bu nedenle olayı güvenlikleştirmenin merkezine koyan aktörler (hükümet, siyasi elitler, çıkar grupları, ordu) mültecileri, sınırlarının güvenliğine bir tehdit veya toplumun zayıflamasının bir nedeni olarak göstererek kamuoyu oluşturmaya çalışmaktadır. Burada aktörün siyasi elit olarak görülmesi, liderliğin niteliğinin ve olayın yönetilme ve sunulma şeklinin önemli olduğunu teyit etmektedir. Başka bir perspektiften, güvenlikleştirme aktörlerinin, genel ilkelerden, kurumsal düzenden ve büyük topluluklardan güvenlik referans nesneleri olarak bahsederek, ana çabalarını kamufle ederek hedef kitleyi elinde tutması muhtemeldir (Balcı & Kardaş, 2012, s. 417).

Fonetik olarak terim olumlu bir anlam çağrıştırıyor gibi görünse de, bir sorunun söylem yoluyla bir güvenlik sorununa dönüşmesini ifade eder. Özellikle 11 Eylül olaylarının ardından ABD Başkanı Bush’un güvenlikleştirme politikaları zamanla Avrupa’da ve diğer gelişmekte olan ülkelerde uygulanabilir hale gelmiştir. 2001 olaylarının yarattığı “Batı” ve “öteki” algısı, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa’da göçmenlerin marjinalleştirilmesine ve toplumdan dışlanmasına neden olmuştur. Huysmans, Avrupa’daki güvenlikleştirme sorunlarını üç kategoride analiz etmektedir; iç güvenlik, kültürel güvenlik ve refah devletinin krizi. Göçü bu üç noktayla bağlantılı olarak Avrupa’da bir güvenlik sorunu olarak değerlendiren Huysmans, iç güvenlik başlığında; sınır güvenliği, ekonomide serbest dolaşım imkanı, yasadışı göçmenler ve yollarında getirebilecekleri uyuşturucu ve kaçakçılık gibi konuları ele alır. Kültürel güvenlik ise; sosyal bütünlük, yapılanmanın heterojenliği ve sosyal kimliğin korunması ile ilgilidir. Hem iç güvenliğe hem de kültürel güvenliğe birlikte bakıldığında göçmenlerin Avrupa’daki refahı aşağıdaki şekilde etkileyebilecekleri görülür (Doğan, 2000, s. 80-120);

- Ekonomik yetersizlik ve buna bağlı işsizlik sorunları (iç güvenlik),
- Sosyal uyum sorunları (kültürel),
- Sosyal kimliği olumsuz etkileme sorunu (kültürel),
- Göçmenlere yönelik potansiyel terör algısının oluşması (iç güvenlik),

- Siyasi tehdit oluşturan göçmenler (devlet güvenliği),
- Yasadışı göçmenlerle meydana gelen tehlike altındaki sınır güvenliği sorunu.

Akademik çalışmalarda sıklıkla dile getirildiği gibi, insan hakları, ırkçılık ve özgürlüklerin korunması vb. temel sorunlarla göçün güvenlikleştirilmesi olumlu karşılanmamaktadır (Bigo, 2002, s. 72). Güvenlikleştirme, genellikle siyasi olarak ve siyasi aktörlerle inşa edilir. Dolayısıyla güvenlikleştirmeyi tercih eden siyasi elitler göçü değerlendirirken konunun “güvenlikleştirilmeli mi yoksa güvenlik-dışlaştırılmalı mı” gündemini belirler.

Devletler, göçle nedeniyle oluşan olumsuzlukların üstesinden gelebilmem amacıyla, güvenlikleştirme yerine güvenlikdışlaştırmayı tercih ederek konunun siyasi arenada değerlendirilmesini sağlayabilirler. 1950-1960’larda Avrupa ülkeleri yeterli iş gücüne sahip olmadıkları için ülkelere göç alma yoluna başvurmuşlardır. Bu dönemde göç, güvenlik dışı bir konu olarak ele alınmıştır. Buna karşın 2001 yılında yaşanan İkiz Kulelere saldırısı sonrası göç, güvenlik politikasının bir parçası olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Görüleceği üzere göç bazen güvenlik sorunu olarak algılanmakta bazen ise güvenlik-dışı olarak değerlendirilmektedir (Huysmans, 2002, s. 125-126).

6. Suriye Göçmen Krizi ve Güvenileştirme Politikaları

Suriye iç savaşının en önemli sonuçlarından biri uluslararası sistemdeki mülteci krizidir. BM’ye göre bugüne kadar devam eden süreç, son yirmi beş yılın en büyük göç dalgasıdır (Erdoğan, 2018, s. 1-2). Suriye’nin Arap Baharı sürecini yaşayan diğer devletlerden en büyük farkı, iç savaşın kaderini hem iç hem de dış faktörlerin etkiliyor olmasıdır. Halkın sosyo-ekonomik geri kalmışlığına ek olarak terör örgütlerinin bölgeye müdahalesi, komşu ülkenin kendi sınır güvenliklerini sağlama amacıyla sürece müdahil olması, Rusya’nın Esad hükümetine, ABD’nin ise bölgedeki bazı unsurlara destek vermesi Suriye krizinin çözümünü neredeyse imkansız hale getirmiştir. Başlayan iç savaşla sonucunda ülkelerini terk eden Suriyeliler, Türkiye, Lübnan, Ürdün, Irak ve Mısır gibi komşu ülkelere göç etmişlerdir. Türkiye ise başlangıçta Suriyelilere uyguladığı “açık kapı” politikası nedeniyle göç dalgasından en çok etkilenen ülke olmuştur. 2011 yılında başlayan Suriye krizinin uzaması ve savaşın devam etmesi Türkiye’ye sığınan Suriyelilerin sayısının her geçen gün artmasına ve sığınmacıların Türkiye’yi ciddi bir yük altında bırakmasına neden olmuştur. İlk yıllarda halkta Suriyelilerin geçici olduğu düşüncesi ve sığınmacılara yönelik “misafir” algısı hakimdir. Ancak son zamanlarda Suriye’deki çalkantıların öngörülemez bir hal almasıyla sığınmacıların kalıcı olduklarını dair bir düşünce hakim olmaya başlamıştır.

Şahin Mencütek vd. (2020)'ne göre Türkiye'nin Suriye'ye yönelik göç politikasının bir çok iç ve dış unsuru barındırdığını ve bu unsurlar arasındaki etkileşimler sonucunda oluştuğunu söylemektedir. Onlara göre bu politikalar dört döneme bölünerek incelenebilir. İlk dönem olan “açık kapı” dönemi, ikinci dönem güvenlikleştirme ve uluslararasılaşma arayışı dönemi, üçüncü dönem kapıların kapatılması ve Avrupa Birliği'ne yönelim ve son dönem geri dönüş söylemi dönemidir. Türkiye, 2011 yılında ilk kez zorunlu Suriye göçü ile karşı karşıya kaldığında ve süreci kısa vadede çözülmesi gereken bir sorun (Achilli, Yassin, & Erdoğan, 2017) olarak gördüğünde, aslında çok kararlı bir “açık kapı” (İçduygu & Nimer, 2020, s. 419) politikası sergilemiştir. Türkiye sonrasında (2012-2015), yaşanan göç dalgasının geçici olmadığını anlamış, göçün neden olduğu ekonomik yük ve Suriye sınırındaki güvenlik sorunları nedeniyle bölgesel ve uluslararası çözümler aramış fakat başlangıçta aradığı desteği bulamamıştır (Mencütek, Gökalp, & Balamir, 2020, s. 102). Suriyelilerin Türkiye'ye göç etmesi önceki uluslararası göçlerden ve bu göçlerin uygulama usullerinden bağımsız olarak zorunluluk ve kitlesellik gibi farklı dinamiklere sahiptir. Yaşanan bu göç türünün yeni olması doğal olarak bazı kafa karışıklıklarına neden olmuştur. Bu karışıklıklardan ilki göçmen, mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma ve sığınmacı gibi terimlerin yasal çerçeve bağlamında karıştırılması ve bu terimlerin Suriyeli göçmenleri tanımlamadaki yetersizliğidir. Suriye krizinin ardından Türkiye Cumhuriyeti konuyu hemen kontrol altına almış ve 6458 Sayılı “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu”nu yayımlamıştır. Bu kanunla, göç sorunları için yasal bir temel oluşturulmuş ve göç konularında kapsamlı çalışmalar yürütmek üzere Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nü kurulmuştur.

Türkiye'nin coğrafi konumu nedeniyle göç olgusuna şüpheyle yaklaştığı görülmektedir. Bu kapsamda Avrupa ülkelerinden olmayan göçmenlere “mülteci statüsü” verilmemektedir. Bu bağlamda Suriyeli göçmenler uluslararası koruma türlerinin kapsamı dışında tutulmaktadır. Ancak yaşanan kitlesel göç sebebiyle Suriyeli göçmenlere “geçici koruma” statüsü sağlamıştır. 2014 yılında YUKK'un 91. Maddesinde tanımlanan “Geçici Koruma” Bakanlar Kurulu tarafından bir yönetmelik haline gelmiştir ve bu yönetmelik 22 Ekim 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Geçici koruma, ani bir şekilde gerçekleşen kitlesel akınların, sınırların geçilmesi durumunda acil çözümler bulmak üzere oluşturulan geçici korumayı ifade etmektedir.

Geçici Koruma Yönetmeliği'ne göre; “ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara” sağlanabilecek haklar ve sorumluluklar ortaya konmuştur (GİB, 2014). Bu süreçte Türkiye'de çalışma izini verilmesi, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişim

hakkı gibi politikaların uygulanmasıyla birlikte geçici koruma altındaki Suriyeliler sisteme dahil edilmiştir. Bu gelişmeler sonucunda yerleşik nüfusun bu konudaki tepkilerinin arttığı görülmüştür (Crisis Group, 2018).

Göç süreci, göç edilen ülke açısından değerlendirildiğinde pek çok farklı alanı etkilemektedir. Süreç kısa vadeli olduğunda kapsamı daha küçüktür, ancak süreç daha uzun sürdüğünde kapsamı daha geniş ve daha karmaşık hale gelmektedir. Ekonomik sorunların ortaya çıkmasıyla birlikte göç alan ülkelerde de sosyal, kültürel ve toplumsal sorunlar da ortaya çıkmaya başlamaktadır. Türkiye coğrafi konumu nedeniyle geçmişten günümüze birçok göç hareketine başarılı bir şekilde ev sahipliği yapmış ve yapmaya devam etmektedir. Dolayısıyla hem siyasi düzen hem de sosyo-ekonomik yapı yaşanan göç hareketliliğinden etkilenmekte ve şekillenmektedir. Günümüzde Suriye'den gerçekleşen kitlesel göç hareketliliği de aynı şekilde Türk siyasal yapısını etkilemektedir (Tuncel & Ekici, 2019, s. 52). Bu dönemde Türkiye'nin göçün yükünü hafifletme isteği ve AB sınırlarında biriken mültecileri geri getirme endişesi birleşerek 2016 yılında Avrupa Birliği ve Türkiye arasında bir göç mutabakatı imzalanmasına yol açtı. Anlaşmaya göre, Türkiye'nin Suriyeli mültecilere çıkış kapılarını kapatması karşılığında Avrupa Birliği - Türkiye ilişkilerinin hızlandırılması, vize serbestisi ve mültecileri kendi topraklarında tutma yükü için proje bazlı destek alınması planlandı. Mencütek vd. (2020)'ne göre Türkiye, bu üçüncü dönemde Suriyeli mültecileri bir dış politika aracı olarak kullanmaya başlamıştır. Bugün, dördüncü dönemin başlangıcı sayılabilecek bir dönemde hükümet haklı olarak Suriyelilerin oluşturulmakta olan güvenli bölgelere geri dönebilecekleri söylemine başlamıştır.

Askeri alanda güvenlikleştirmenin en büyük etkisi, savaş kavramının güvenlikleştirilmesinde yatmaktadır. Ülkeler potansiyel savaş politikalarını belgelendirirken farklı stratejiler geliştirirler. Uluslararası koalisyonlar kuruldu, ortak eylem planları yapıldı. Türkiye de bu stratejiyi uygulayarak Suriye politikasında BM ile birlikte hareket etti. Suriye'de yaşanan iç savaş, birçok devlet-dışı aktörün yükselişine neden oldu. Bu aktörler farklı ideolojiler, mezhepler ve etnik gruplardan oluşmaktadır. Bahsedilen aktörler bir yandan rejimi devirmeye çalışırken bir yandan da kendi aralarında güç savaşına girmişlerdir. Bu aktörlerden kimileri Türkiye tarafından desteklenirken kimileri ise terör listesine alınmış ve güvenlikleştirmiştir. Türkiye'nin güvenlikleştirdiği örgütler, yalnızca Türkiye tarafından güvenlikleştirilen örgütler değildir. Özellikle IŞİD, evrensel güvenlikleştirmeye tabi tutulmuş ve bu çerçevede uluslararası bir koalisyon oluşturulmuştur. Ayrıca PKK'nın Suriye kolu olan PYD de güvenlikleştirmeye tabi tutulmuştur. Türkiye, IŞİD'le birlikte radikal örgütlerin çoğunu güvenlikleştirmiştir. Bunlar El Kaide ile bağlantısını ilan eden El-Nusra gibi silahlı örgütlerdir. Bu örgütlerin bazılarının zaman içinde yaşadıkları dönüşüm

veya gerçekleştirdikleri eylemler, uygulanacak politikaları etkilemiştir. ÖSO'ya bağlı bir grup olan El-Nusra, ÖSO'dan ayrıldıktan sonra Türkiye tarafından güvenlikleştirilen bir örgüt haline gelmiştir (BBC News, 2018).

Korkut (2017), zorunlu göç yönetimi ve siyasi söylemler arasındaki ilişki üzerine yaptığı çalışmada, Türkiye'de özellikle 2011 yılında başlatılan süreçte izlenen göç politikalarının kurumlardan çok söylemler tarafından belirlendiğini belirtmektedir. Bu süreçte Suriyeli sığınmacılar lehine işleyen “seçici” bir politika uygulandığını ifade etmektedir. Sığınmacı politikasında önemli bir rol oynayan siyasi söylemler genellikle “misafir”, “geçici” ve “tarihi sorumluluk” gibi terimleri içermektedir. Buna karşın birçok tolumda göçmenler “yabancı” olarak algılanmakta, ötekileştirilmekte ve muhalif gruplar tarafından bir güvenlik tehdidi olarak gösterilmektedir. Bunun nedenini göçmenlere yönelik olumsuz algılar ve farklı göç politikaları oluşturulmaktadır. Türkiye'de de Suriye'den göç etmek zorunda kalan halka Türk toplumu başlangıçta ‘misafir’ söylemleri ile yaklaşırsa da sürecin uzaması, sayılarının giderek artması ve muhalif grupların göçmen karşıtı söylemlerinin şiddetinin yükselmesi bu yaklaşımın olumsuz bir şekilde evrilmesine neden olmaktadır.

2019 Suriye Barometresi sonuçlarının da gösterdiği gibi, son yıllarda Suriyelilerin toplumsal algısı, önceki yıllara göre tehdit/endişe ve “ötekileştirme” yönünde giderek yoğunlaşmaktadır (Erdoğan M. , 2020, s. 14). İnsanların göçmenlere karşı kendilerini kötü hisler beslemesine neden olan bazı etkenler vardır. Bunlardan biri göçmen karşıtı konuşmalardır. Eylemlerin düşünce tarafından kontrol edildiğini iddia eden Van Dijk'e (2001, s. 469-472) göre, çoğu insan sadece çevreleriyle olan iletişimlerinde “aktif kontrol”e sahipken, politikacı, akademisyen ve gazeteciler benzeri güçlü sosyal gruplara dahil kişiler, kamusal eylem ve söylemleri kontrol edebilme gücüne sahiptir. Bu gruplar, kullandıkları kelime ve deyimler aracılığıyla hedef kitlenin düşüncelerini etkileyerek davranışlarını kontrol etmeye çalışabilirler.

Güvenlikleştirme teorisyenlerine göre, güvenlikleştirme çalışması, söylemin ve siyasi elitin incelenmesini gerektirir (Buzan, Weaver, & Wilde, 1998, s. 23). İktidar partisi politikacılarının Suriyeli mültecilere yönelik konuşmalarında “ensar”, “muhacir”, “misafir” ve “mazlum” gibi kültürel ve dini söylemler kullanılırken, bazı muhalefet partilerinin Suriyelilerle bu bağları kurmaktan kaçındığı, güvenlikleştirici bir dil kullandığı görülmektedir (Devran & Özcan, 2016, s. 45-47). Ayrıca Türkiye'deki iktidarın söylemleri özellikle Suriyeli sığınmacılara yönelik “ahlaki sorumluluğu” vurgulamaktadır (Demirtaş-Bagdonas, 2014, s. 151). Bazı muhalif politikacılar ise sığınmacıların maliyetlerini ekonomik sorunlarla ilişkilendirmektedir. Türkiye'deki muhalefet partileri öncelikle hükümeti eleştirmeye yönelik söylemlerde bulunsalar da, kullandıkları üslup toplum

nezdinde Suriyelilerin Türk toplumunu tehdit eden bir güvenlik sorunu olarak algılanmasına sebebiyet verecek niteliktedir. Muhalefet partilerinin söylemlerinde hem ekonomik yük hem de toplum kimliğini tehdit eden bir unsur olarak dile getirilmekte ve geri gönderilmelerine yönelik söylemlerine rastlanmaktadır.

7. Sonuç

Göçün güvenikleştirilmesi, göçün bir güvenlik sorunu olarak görülmesiyle ilgilidir. Güvenikleştirmenin sosyal ve ekonomik boyutunda göç tartışması güvenlikle karşılaştırıldığında arka planda kalmaktadır (Huymans, 2000, s. 758). Göçün bileşenleri öncelikle bir iç güvenlik meselesi, sonrasında bir devlet güvenliği meselesi, daha sonrasında ise jeopolitik bir mesele olarak ele alınmaya başlanmıştır. Göçün hızlı evrimi, kavramın normal bir politika olarak mı yoksa acil bir politika alanında bir güvenlik tehdidi olarak mı ele alınması gerektiği konusunda kafa karışıklığı yaratmıştır. Göçle ilgili alınan tedbirler, göç hareketlerinin gerçekleştirilmesine yönelik adımlar ile ilgili olmayıp, göçün önlenmesi, sınır güvenliğinin sağlanması ve bu boyuta odaklanması ile ilgilidir.

Bir ülkeye yönelik kitlesel göç, ülke fark etmeksizin sosyal, politik ve ekonomik bir tehdit şeklinde algılanmaktadır. İşsizlik gibi bazı sorunların yüksek olduğu az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerdeki vatandaşlar, göçmenlerin bu sorunları pekiştireceğini düşünmekte ve göçmenleri ekonomik veya kültürlerine tehdit olarak görmektedir (Faist, 2007, s. 21). 2011'deki Suriye iç savaşı sırasında Türkiye, açık kapı politikası nedeniyle Suriye'den yoğun göç almıştır. Ak Parti hükümeti başlangıçta çok başarılı bir şekilde, gelen göçmenlerin şehirlere dağılmasını önlemek için sınıra yakın şehirlerde göçmen kampları kurmuştur. Bu kamplarda göçmenler gıda, sağlık ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamıştır. Ancak Suriye iç savaşının beklenenden çok uzun sürmesi ve zaman içinde kamplara verilen yurtdışı desteklerinin/yardımlarının yetersiz kalması, göçmenlerin kampları terk etmelerini zorunlu kılmıştır.

Bazı Türk siyasetçilerin Türkiye'ye gelen göçmenlere yönelik konuşmaları uluslararası düzeyde örnek teşkil edebilecek niteliktedir. Göçün güvenikleştirmemesi ve Türkiye'nin göçmenlere yönelik insani tutumu, geleceğin göçmenleri için geliştirilecek politikaları belirleyecektir. Türkiye'de devletin Suriye'den gelen göçmenleri güvenikleştirmemesine rağmen halk, göçmenleri "Suriyeliler" diyerek güvenikleştirmeye başlamıştır. Bu güvenikleştirme 2015 yılından itibaren yoğunlaşmış ve bunda Türkiye'nin Suriye politikasını yanlış bulan muhalif grupların Suriye'den gelen göçmenlere yönelik söylemler geliştirmesinin etkisi vardır. Bu göç hareketlerinin doğal bir sonucu olarak demografik değişim iddiaları gündeme gelmiştir. Demografik değişim, göç hareketleri bağlamında hazır-

lıklı olunması gereken yapısal bir değişimdir. Kesin olan, göç hareketlerinin işgücü piyasasına, sosyal sisteme ve nüfusa ilişkin tüm verilerde değişikliklere yol açacağıdır. Kimlik ve kültür, yabancının ve ötekinin varlığında kritik faktörler olduğundan, ötekinin kimliğinin ve kültürünün bir sembolü olarak bizden olmayanı temsil eder. Avrupa genelindeyse, Türk toplumundan farklı olarak, ortak kültüre sahip olduğu iddiası ile farklı kültür ve yaşam tarzına sahip mülteciler tehdit unsuru olarak algılanmaktadır.

Türkiye'nin mülteciler konusundaki tutumu ülke ekonomisine oluşturduğu yük ve Suriye'den gelen göçün güvenlikleştirilmemesi iddialarıyla Türkiye'de de iktidara yönelik eleştirilere neden olmuş ve Suriyeli göçmenler adeta Türk toplumunun bir kesimi tarafından güvenlikleştirilmeye başlanmıştır. "Suriyeli" tanımı halk nezdinde yapılan güvenlikleştirirmenin söylemsel kısmını oluşturmaktadır. Siyasi elitlerin söylemleri incelendiğinde her ne kadar iktidarı eleştirme odaklı bir söylem gerçekleşse de toplum nezdinde karşılık bulmakta ve Suriyeliler Türk toplumunun bir kısmı tarafından tehdit olarak algılanmaktadır. İktidarın söylemlerinde ise güvenliksizleştirme söz konusu olmakta ve güvenlik kavramı gelenekselci bir yaklaşımla değerlendirilmektedir. Devlet bekasının tehdit altında olmaması beraberinde Suriyelilerin toplum için de bir tehdit oluşturamayacağını göstermektedir. Dolayısıyla başarılı bir güvenlikleştirme sürecinden söz etmek için toplumun tepkilerinin de gözden geçirilebileceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Achilli, L., Yassin, N., & Erdoğan, M. (2017). *Neighbouring HostCountries' Policies for Syrian Refugees: The Cases of Jordan, Lebanon, and Turkey*. <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/44904> adresinden alındı
- Ağır, B. S. (2013). Güvenlik Çalışmaları Alanında Kopenhag Okulu'nun Toplum-sal Güvenlik Kavramsallaştırması Çerçevesinde Bir Etnik Çatışma Örneği Olarak Kosova Sorunu. *Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aras, B., & Polat, R. K. (2008). From Conflict to Cooperation Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran. *Security Dialogue*, 39(5), 495-515.
- Balcı, A., & Kardaş, T. (2012). Türkiye'nin İsrail ile İlişkilerinin Değişen Dinamikleri: Bir "Güvenikleştirme" Analizi. *Ortadoğu Yıllığı*(7), 413-434.
- Baysal, B., & Lüleci, Ç. (2015). Kopenhag Okulu ve Güvenikleştirme Teorisi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(22), 61-96.
- BBC News. (2018). *Özgür Suriye Ordusu nedir: 2011'den 2018'e örgütün yaşadığı dönüşüm*. 07 24, 2022 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42862756> adresinden alındı
- Bigo, D. (2002). Security and immigration: toward a critique of the governmentality of unease. *Alternatives*(27), 63-92.
- Birdişli, F., & Başurğın, A. (2017). Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist Bir Unsuru Olarak Güvenlik Kültürü ve Türkiye Örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilim Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 58-78.
- Booth, K. (1991). Security and emancipation. *Review of International Studies*, 17(4), 313-326.
- Brauch, H. G. (2008). Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, 5(18), 1-47.
- Brauch, H. G. (2008). Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü. *Uluslararası İlişkiler*, 5(18), 1-47.
- Brettell, C. B., & Hollifield, J. F. (2015). *Migration Theory*. New York: Routledge.
- Buzan, B. (2008). Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 107-123.
- Buzan, B. (2015). *İnsanlar, devletler & korku*. (E. Çıtak, Çev.) İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Buzan, B., & Waeber, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buzan, B., Weaver, O., & Wilde, J. W. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Colombia: Lynne Rienner Publishers.

- Crisis Group. (2018). *Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler: Kentsel Gerilimleri Azaltmak*. 07 24, 2022 tarihinde <https://www.crisisgroup.org/tr/europe-central-asia/western-europemediterranean/turkey/248-turkeys-syrian-refugees-defusing-metropolitan-tensions> adresinden alındı
- Demirtaş-Bagdonas, Ö. (2014). Reading Turkey's Foreign Policy on Syria: The AKP's Construction of a Great Power Identity and the Politics of Grandeur. *Turkish Studies*, 15(1), 139-155.
- Deniz, T. (2014). Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18(1), 175-204.
- Desmet, P., & Fokkinga, S. (2020). Beyond Maslow's Pyramid: Introducing a Typology of Thirteen Fundamental Needs for Human-Centered Design. *Multimodal Technologies and Interaction*, 4(3), 2-22.
- Devran, Y., & Özcan, Ö. F. (2016). Söylemlerin Dilinden Suriye Sorunu. *Marmara İletişim Dergisi*(25), 35-52.
- Dijk, T. A. (2001). Critical Discourse Analysis. D. Schiffrin, D. Tannen, & H. E. Hamilton içinde, *The Handbook of Discourse Analysis* (s. 352-371). Oxford: Blackwell Publishers.
- Doğan, G. (2000). *Dünyü Bugünüyle Avrupa Birliği'nde Ekonomik Ve Parasal Birlik*. İzmir: Etki Yayınevi.
- Erdoğan, M. (2020). *Suriyeliler Barometresi 2019*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Erdoğan, M. M. (2018). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ergül, A. (2014). Türk Dış Politikasında Güvenikleştirme ve Yunan Ötekisi. G. A. Tartışıyor içinde, *Ş. Kut; Z. Alemdar; U. Azak; H. D. Bilgin* (s. 7-29). İstanbul: Okan Üniversitesi Yayınları.
- Faist, J. (2007). *Wallplug Efficiency of Quantum Cascade Lasers: Critical Parameters and Fundamental Limits*. New York: American Institute of Physics.
- GİB. (2014). *Geçici Koruma Yönetmeliği ve Getirdiği Yenilikler*. https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/gk_yon_getirdigi_yenilikler.pdf adresinden alındı
- Huntington, S. (1993). The Clash of Civilization? *Foreign Affairs*, 72(3), 22-49.
- Huymans, J. (2000). The European Union and the Securitization of Migration. *Journal of Common Market Studies*, 38(5), 751-777.
- Huysmans, J. (1998). Revisiting Copenhagen: Or, On the Creative Development of a Security Studies Agenda in Europe. *European Journal of International Relations*, 4(4), 479-505.
- Huysmans, J. (2002). *The Politics of Insecurity*. London: Routledge.
- İçduygu, A., & Nimer, M. (2020). The politics of return: exploring the future of Syrian refugees in Jordan, Lebanon and Turkey. *Third World Quarterly*, 41(3), 415-433.

- Jünemann, A. (2017). The kaleidoscope of migration: Theoretical perspectives and conceptual considerations. A. Jünemann içinde, *Fortress Europe? Challenges and Failures of Migration and Asylum Policies* (s. 1-21). Wiesbaden: Springer VS.
- Kaliber, A. (2008). Türkiye’de Güvenlikleştirilmiş Bir Alan Olarak Dış Politika-yı Yeniden Düşünmek: Kıbrıs Örneği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2(7), 31-60.
- Korkut, U. (2017). Söylem Analizi Kuramını Zorunlu Göç Yönetimine Uyarlamak. *Middle East Journal of Refugee Studies*, 2(2), 143-160.
- Kostakopoulou, T. (2000). The ‘Protective Union’; Change and Continuity in Migration Law and Policy in Post-Amsterdam Europe. *Journal of Common Market Studies*, 38(3), 497-518.
- Küçüksolak, Ö. K. (2012). Güvenlik Kavramının Realizm, Neorealizm ve Kopenhag Okulu Çerçevesinde Tartışılması. *Turan-Sam*, 4(14), 2002-208.
- Leonard, S., & Kaunert, C. (2019). *Refugees, Security and the European Union*. New York: Routledge.
- McDonald, M. (2008). Securitization and Construction of Security. *European Journal of International Relations*, 14(4), 1-36.
- McDonald, M. (2008). Securitization and the Construction of Security. *European Journal of International Relations*, 14(4), 563-587.
- Mcsweeney, B. (1996). Identity and Security: Buzan and the Copenhagen School. *Review of International Studies*, 22(1), 81-93.
- Mencütek, Z. Ş., Gökalp, N. E., & Balamir, B. C. (2020). Turkey’s Response to Syrian Mass Migration: A neoclassical Realist Analysis. *Uluslararası İlişkiler*, 17(68), 98-111.
- Pianka, E. R. (2012). *Can Human Instincts Be Controlled?* 07 24, 2022 tarihinde <http://www.zo.utexas.edu/courses/Thoc/HumanInstincts.pdf> adresinden alındı
- Ravenstein, E. G. (1889). The Law of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 52(2), 241-305.
- Stivas, D. (2019). Securitisation of Migration at the EU Level After Paris’ Attacks: The Response of the European Public. *Australian and New Zealand Journal of European Studies*, 11(1), 41-58.
- Şemşit, S. (2018). Avrupa Birliği Politikaları Bağlamında Uluslararası Göç Olgusu ve Türleri: Kavramsal Bakış. *Yönetim ve Ekonomi*, 25(1), 269-289.
- Tuncel, G., & Ekici, S. (2019). Göçün Siyasal Etkisi: Suriyeli Göçmenlerin Türk Siyasetine Etkisi. *Birey ve Toplum Dergisi*, 9(18), 50-56.
- Waever, O. (1995). Securitization and Desecuritization. R. D. Lischutz içinde, *On Security*. New York: Cambridge University Press.
- Waever, O. (2003). *Securitisation: Taking Stock of a Research Programme in Se-*

curity Studies. 07 24, 2022 tarihinde <https://docplayer.net/62037981-Securitisation-taking-stock-of-a-research-programme-in-security-studies.html>, adresinden alındı

Weiner, M. (1993). Security, Stability, and International Migration. *International Security*, 17(3), 91-126.

Wendt, A. (1992). Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46(2), 391-425.

Wolfers, A. (1962). *Discord and Collaboration*. Baltimore: The Johns Hopkins Press.

Wolfers, A. (1965). *Discord and collaboration*. Baltimore: The Johns Hopkins Press.

BÖLÜM 12

KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA İKLİM GÖÇÜ VE SOSYAL KORUMA

Aykut AYDIN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ORCID: 0000-0003-2834-1416.

Giriş

Covid-19 krizi, büyük risklerin karmaşık etkileriyle başa çıkmak için sistemlere sahip olma ve bu sistemlerin, insanları, gelirlerini ve geçim kaynaklarını korumaya hazır olması gereğini önemli bir şekilde hatırlatmıştır (Costella vd., 2021: 10). Küresel iklim değişikliği konusu da bir sisteme son derece ivedi biçimde ihtiyaç duyulacağı garanti olan bir konudur. İklim değişikliğinin yol açacağı ortada olan iklimsel göçe yönelik hazırlıklı olmanın yanında göçü bir nebze engelleyecek ya da en azından uzun dönemli bir seçenek olarak düşündürecek sosyal koruma politikalarının da hazır edilmesi önem taşımaktadır. Tüm bunlar, hızlı biçimde devlet politika ve programlarının içerisine eklenmelidir.

Son yıllarda birçok insan, ekstrem hava olaylarından veya yavaş başlayan ancak kümülatif olarak dramatik çevresel değişimden endişe etmektedir. İklim değişikliği ve kaynak gerilimleriyle çatışmaların şiddetleneceği öngörüsü, bu endişelerin kaynağını oluşturmaktadır. Bu konuda, 2015 ve 2016 yılları arasında bir dizi uluslararası girişimin yalnızca iklim değişikliğini ele alması, iklim değişikliği ve insan hareketliliğinin kesişim noktasını kabul etmesi, iklim değişikliği ve göçmenler hakkındaki küresel siyasi söylemde de bir dönüm noktası olmuştur. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri, planlı ve iyi yönetilen göç politikalarının uygulanması da dahil olmak üzere, insanların düzenli, güvenli ve sorumlu göç ve hareketliliğinin kolaylaştırılması çağrısında bulunulmuştur. Sendai Afet Riskini Azaltma Çerçevesi, iklim değişikliğini, insan hareketliliğinin itici gücü olarak kabul etmiştir. Uluslararası Göç Örgütü (IOM) ve diğerleri tarafından yazılan 2017 Dünya Bankası Raporu ve 2019 Çevresel Göç Atlası, “çevre göçmenlerinin” önemini kesin olarak kabul etmiştir (Balsari vd., 2020: 408-409).

1. Kavramsal Arka Plan

Dünyamızın iklimi değişmeye devam ettikçe, insanların yüzyıllardır keyifle kullandığı çevre koşulları ve sistemleri de değişmektedir. Dünya tarihi boyunca, sadece bizim değil, türlerin hareketi de bu değişen koşulların bir sonucu olarak zorlanmıştır. Bunun bir örneği, buzul çağı gibi olaylarda, bir türün yeni sisteme uyum sağlama yeteneğinin hayatta kalma olasılığıyla doğrudan ilişkili olmasıdır. İklim değişikliğine ve buna bağlı çevresel göçe uluslararası tepki, donanımsız siyasi tutumlar ve yasal çerçevelerden oluşan tehlikeli bir statükoyu temsil etmektedir. Bununla birlikte, insan kaynaklı iklim değişikliğinin zararını azaltmak için yenilenebilir enerji kaynakları gibi bilimlerdeki ilerlemelerin aksine, sosyal, politik ve yasal alanlar yeni duruma uyum sağlama konusunda isteksiz değilse de uyuşuk bir görüntü sergilemektedir (Nosworthy, 2018:3).

İklim değişikliğinin neden olduğu-olacağı sorunlar, toplumsal-çevresel olarak nitelendirilebilecek sorun alanlarıdır ve bu sorunların geçen yüzyılın araçlarıyla çözülemeyeceği açıktır. İklim değişikliğinin yarattığı sorunlar, ayrıca bireysel sorunlar değildir, çevresel değişimden harap olmuş toplumları, bölgeleri ve ülkeleri kapsayan etkilere sahiptir (Powers vd., 2018: 1025).

İklimle ilgili tehlikelerin birleştiği bölgeler olarak sıklıkla Afrika Sahel, Orta Doğu, Kuzey Afrika, Orta Amerika'daki "Kuru Koridor" ve Güney Asya gösterilmekte, bu bölgelerin, dünyanın en savunmasız milyarlarını içerdiği ifade edilmektedir (Balsari vd., 2020: 406). İklim değişikliğinin milyonlarca insanın yerinden olmasına neden olacağı beklendiğine göre iklimsel göçün sosyal, ekonomik ve sağlık gibi birtakım unsurlara etki etmesi kaçınılmazdır. Gelir azalması, gelir kesilmesi, yükselen gıda enflasyonu, sağlık şartlarının bozulması, potansiyel çatışmaların gerçekleşmesi, açlık, yoksulluk, gelir dağılımının bozulması gibi artırılabilir ve gerçekleşebilecek birçok muhtemel sonuca şimdiden duyarlı olmak, önlem almak gerekmektedir.

Bu önlemlerden birisi, yerinden olacak kimselere yönelik sosyal koruma önlemleridir. İklim değişikliği ve sosyal politika hakkındaki tartışma, genellikle oldukça yüksek teorik soyutlama seviyelerinde gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle, iklim değişikliği ve sosyal politikanın nasıl kesiştiğine dair hipotezler türetmek ve bu beklentileri ampirik olarak, özellikle nitel ve nicel verilere ve yöntemlere dayanan derinlemesine politika analizleri yoluyla test etmek açısından daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Daha fazla araştırma için ilginç bir alan, iklim değişikliğinin ikili (hatta üçlü) adaletsizlikleri ve sosyal politikanın en yaygın sonuçlarına çare olacak şekilde nasıl organize edilebileceğidir. Ampirik araştırmalarda daha fazla ilgiyi hak eden bir başka konu da, sosyal politika ve refah devletinin, çok fazla siyasi veya finansal tepki riski olmadan, net sıfır karbon emisyonlu bir topluma doğru hızlı bir geçişi nasıl kolaylaştırabileceğidir. Devam eden iklim kriziyle birlikte, bunun gibi sorular ve konuların gelecek yıllarda araştırma gündeminde olmaya devam edeceği beklenmektedir (Hvinden ve Schoyen, 2022: 247).

2. İklim Değişikliği

İklim değişikliği, çeşitli risk faktörlerinin bir araya gelmesinde önemli bir itici güç haline gelmektedir. Kamuoyu tarafından en bilinen örnekler arasında, Avustralya ve Kaliforniya'daki orman yangınları, Houston'daki Harvey kasırgasının 100 milyar dolarlık hasarı ve Avrupa'daki ölümcül sıcak hava dalgaları gibi giderek daha ekstrem olaylar gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, sınırlı iklim verileri, iklim riskinin tam olarak ne kadar hızlı değiştiğini belirlemeyi zorlaştırmaktadır; ancak iklim de-

ğişikliğinin artık uzun vadeli kademeli eğilimler meselesi olmadığı, artan risklerin yönetilmesi meselesi olduğu açıktır. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC)'nin dilinde, azaltımdan (sera gazı emisyonlarını azaltmak) adaptasyona (toplumlarımızı kademeli olarak değişen bir iklime uyarlamak), aynı zamanda kayıp ve hasarla karşı karşıya olduğumuz bir aşamaya (azaltma ve uyum sağlamanın ardından iklim etkilerini absorbe etme) geçilmiştir (Costella vd., 2021: 7-8).

İklim değişikliğinin okyanus akıntılarındaki değişimler ve kıta kıyılarındaki büyük hava olaylarının kasırgalar, siklonlar ve tayfunlar gibi önemli etkileri vardır. Bu fırtınalar, karaya düşmeseler bile şiddetli yağış, sel, yağmur suyu dalgalanmaları ve şiddetli rüzgarlardan dramatik bir etkiye sahip olabilir. Bu tür olaylar sadece insana ve diğer yaşam biçimlerine zarar vermekle kalmaz, aynı zamanda tüm ekosistemi ve fiziksel alanı da değiştirmektedir (Powers vd., 2018: 1029).

Doğal olaylardan kaynaklanan tehditler, çevresel bozulmanın yavaş başlamasının yanı sıra aşırı hava modelleri ve buna bağlı kuraklıklar, çölleşme, volkanik patlamalar, depremler, tsunamiler ve yükselen deniz seviyelerini de içermektedir. Bu tehditler ayrıca, insan davranışlarıyla iki şekilde şiddetlenmektedir: (a) küresel ısınmaya ve zehirli ortamlara katkımız ve (b) bu tür tehditler için risk altında olan ancak henüz bu tür tehditler için donanıma sahip olmayan alanlarda inşa edilmiş ortamlar yaratma biçimimiz (Powers vd., 2018: 1023-1024).

İklim değişikliği, üç ana faktörün etkileşimi nedeniyle yeni riskler yaratmaktadır: tehlikeler, maruz kalma ve savunmasızlık. Bu riskler doğrudan iklim değişikliğinden etkilenmektedir. Genel olarak ani sel, fırtına ve sıcak hava dalgaları gibi aşırı hava olayları şeklinde gerçekleşmektedirler. Ayrıca, artan sıcaklıklar ve deniz seviyesinin yükselmesi, biyoçeşitliliğin kaybı, çölleşme ve tarımsal üretkenlikteki azalmalar gibi diğer uzun vadeli iklim değişikliklerinden etkilenen kademeli değişiklikler olarak da gerçekleşmektedir (Costella vd., 2021: 13).

Zamanla birçok alanda toprak üzerindeki ısı stresinin, yeterli sulama sağlanmış olsa bile organik yaşamı kurutacağı ve mahsulün büyümesini engelleyeceği öne sürülmektedir. Buna ek olarak, Bangladeş şimdiden milyonlarca kıyı sakinini tehlikeye atan yükselen deniz seviyeleri ve kıyı taşkınlarının sonuçlarıyla karşı karşıya kalmaktadır (Balsari vd., 2020: 407).

Birçok mevcut iklim değişikliği uyum önlemi, projelendirilmiş veya teknokratik olmaya devam etmektedir ve kalkınma planları ve yatırımlara gerekli stratejik entegrasyondan ziyade mevcut uygulamalardaki küçük değişiklikleri temsil etmektedir (Costella vd., 2021: 10).

3. İklim Göçü

Değişen iklimin bir tehdit çoğaltıcı olacağı, göç etme ihtiyacını veya kararını şiddetlendireceği ve insanlığın zaten savunmasız olan büyük kesimlerini orantısız bir şekilde etkileyeceği artık kabul edilmektedir. İklim değişikliğine yönelik yaklaşımlardan en kötü durum senaryosuna sahip olanlar, küresel nüfusun yaklaşık üçte birinin aşırı sıcak (yaşamaya elverişsiz) iklimlerde yaşayacağını öngörmektedir. Göç, artık sadece istikrarsızlığın bir sonucu olarak değil, değişen iklime uyum sağlama stratejisi olarak kabul edilmektedir (Balsari vd., 2020: 404).

Göç, artık yaklaşık bir milyar insan için bir gerçeklik haline gelmiştir (Balsari vd., 2020: 405). Son yıllarda Asya, Afrika ve Latin Amerika en yoğun çevre sorunlarıyla karşı karşıya kaldılar ve geçimlerini çevreye en çok bağımlı olan ülkeler oldular. Dolayısıyla çevresel göçün bu bölgelerde nispeten daha yaygın olmasını beklenmektedir (Reuveny, 2007: 661).

İklim değişikliği beraberinde getirdiği birçok sonuçla çevresel göçe neden olmaktadır. Dünyanın her bölgesinde aynı anda ve hızda gerçekleşmemekle birlikte, iklim değişikliği çevresel göçü aşağıdaki tabloda ifade edilen yönlerle (fiziksel, biyolojik-ekolojik, antropojenik) tetiklemektedir.

Tablo 1. Çevresel göçe karşı savunmasızlığı artıran temel iklim değişikliği özellikleri

Belirleyici	Zamansal Ölçek
Fiziksel etkiler	
Kuraklık ve sel de dahil olmak üzere bir dizi etkiye neden olan aşırı yağış veya yıllık ortalama yağış miktarındaki değişiklikler	Çok seviyeli
Ekstrem hava olaylarının artması	Hızlı
Arazi (kıyıları dahil) erozyonu	Yavaş
Deniz seviyesinin yükselmesi	Yavaş
Ortalama sıcaklıklardaki değişiklikler ve aşırı sıcaklıklar	Yavaş
Biyolojik/ekolojik etkiler	
Çölleşme	Yavaş
Ormansızlaşma	Yavaş
Toprak bozulması	Çok seviyeli
Balık ve diğer su popülasyonları dahil olmak üzere tatlı su ekosistemlerindeki değişiklikler	Yavaş
Balık ve diğer su popülasyonları dahil olmak üzere deniz ekosistemlerindeki değişiklikler	Yavaş
Flora ve faunadaki değişiklikler ve vektör kaynaklı hastalık yayılımı dahil olmak üzere karasal ekosistemlerdeki değişiklikler	Çok seviyeli
Antropojenik etkiler	
Ürün verimi ve tarımsal verimlilikteki değişiklikler	Çok seviyeli
Balık avındaki değişiklikler	Yavaş
Su mevcudiyeti ve güvenliğindeki değişiklikler	Çok seviyeli

Kaynak: (Parrish vd., 2020: 6).

Gerçekte kimlerin çevresel göçmen olduğu, hangi koşulların onları motive edebileceği, onlara nasıl koruma ve destek sağlanabileceği veya hangi riskleri taşıdıkları konusunda bir fikir birliği bulunmamaktadır. Çevresel göçmenler ve onlara yol açan durum, sadece çevresel sonuçları olan bir çevre sorunu değil, bireyleri, toplulukların varlığını ve egemen ulusların istikrarını tehdit eden vahim bir sorundur (Nosworthy, 2018:4). İklim krizi ve göçmen krizi iç içe geçmiş olsa da çevresel göçmenler, kalıcı yeniden yerleştirme için meşru insan hakları iddialarına sahip göçmenler olarak küresel olarak çok az tanınan bir statüye sahiplerdir (Powers vd., 2018: 1025).

İklim değişikliğinin insan göçü ve hareketliliği açısından sonuçlarının olduğu ve etkisinin artacağı kabul edilse de çevresel değişim ve göç arasındaki ilişkinin karmaşıklığı göz önüne alındığında, iklimsel veya doğal tehlikelerin otomatik olarak yer değiştirmelere yol açmadığını hatırlamakta fayda söz konusudur. Doğaya karşı savunmasızlık, nihayetinde tüm toplumları şekillendiren sosyo-ekonomik güçlerin bir ürünü olduğundan, iklim değişikliğinin dünya genelinde ve ülkeler arasında çok farklı deneyimleneceği söylenebilmektedir (Piguet, 2011: 23).

4. Sosyal Koruma

İklim değişikliği, insanların evleri ve geçim kaynakları gibi özel alanlarını giderek daha sık etkilediğinden, sosyal politika ve refah devleti ile son derece ilgilidir. Bu anlamda iklim değişikliği, yirmi birinci yüzyılda önemli ve büyüyen bir sosyal risk kaynağıdır. İklim değişikliği ve sosyal politika arasındaki pek çok kesişme noktasına rağmen, iki alanın kesişme noktalarına ilişkin araştırma gündemi nispeten gençtir. İklim değişikliği ile ilgili riskler uzun yıllar boyunca artmaktadır ve bu anlamda “yeni” değildir. Bununla birlikte, bu tür risklerin artması ve ciddiyeti, refah devletleri için ek zorluklar ve potansiyel olarak sınırlı kamu kaynaklarının harcanmasına ilişkin rekabet yaratmaktadır (Hvinden ve Schoyen, 2022: 236-237).

Artan iklim riskleri, yalnızca iklim sistemindeki değişikliklerden değil, aynı zamanda sosyoekonomik etkenlerden de kaynaklanmaktadır. İklim riskleri, iklimle ilgili tehlikeler, maruz kalma ve kırılganlığın karşılıklı etkileşiminden kaynaklanan olası etkileri ifade etmektedir. Bir yandan, iklim sistemindeki tehlikeler, hava modellerindeki değişiklikleri, aşırı hava olaylarının sıklığını ve yoğunluğunu ve fiziksel ortamdaki kademeli değişiklikleri tetikleyen insan kaynaklı küresel ısınma nedeniyle değişmektedir. Öte yandan, diğerlerinin yanı sıra demografik değişiklikler ve kentleşme dahil olmak üzere sosyo-ekonomik gelişme, bir dizi iklim riskine maruz kalmanın yeni modelleriyle sonuçlanmaktadır. Bu eşzamanlı değişiklikler, daha yüksek belirsizlik ve oynaklık ile değişen bir

risk ortamına ve genellikle en savunmasız kişilerin karşı karşıya olduğu artan risklere neden olmaktadır (Costella vd., 2021: 7).

İklim değişikliğinin yarattığı sorunlarla başa çıkmada önemli bir sosyal politika yöntemi, sosyal korumadır. İklim riski yönetiminde sosyal korumanın rolünü dikkate almak aşağıdaki nedenlerden ötürü artık çok önemlidir (Costella vd., 2021: 8):

- İklim değişikliği nedeniyle, özellikle artan yoksulluk ve savunmasızlık ve dünya genelinde azalan refah açısından halihazırda önemli olumsuz sosyal ve ekonomik sonuçları olan yeni bir sosyoekonomik risk türü ortaya çıkmaktadır.

- İklim savunmasızlığını ve riskini ele almak için mevcut afet müdahalesi, uyum ve hafifletme önlemleri yetersizdir ve mevcut uluslararası insani yardımın kurumsal mimarisi zaten aşırı gerilmiştir.

- İklim riskini ve savunmasızlığı azaltmak için küresel ve ulusal düşüncede köklü bir değişime ihtiyaç vardır. Yeni sektörler arası yaklaşımların ve politikaların benimsenmesi elzemdir.

İklim değişikliği, gıda güvensizliği, gelir şokları veya kötüleşen geçim kaynakları gibi geçici ve kalıcı göçün itici güçlerini şiddetlendirmektedir. Nispeten genç bir araştırma alanı olarak, iklim kaynaklı göçü ele alan sosyal koruma programlarının potansiyel faydalarına ilişkin kanıtlar çok sınırlı olsa da bazı ampirik kanıtların gösterdiği gibi, sosyal koruma bu tehditleri ele almak için etkili bir araç olabilir (Schwan ve Yu, 2018: 44-51).

Sosyal koruma sistemleri, mali sosyal politikanın bir parçası olarak önemli kamu politikası araçlarıdır (Silchenko ve Murray, 2022: 13). Sosyal koruma; sosyal yardım, sosyal sigorta ve işgücü piyasası müdahalelerinden oluşmaktadır (Costella vd., 2021: 11). Kamu çalışma programları, iş ve gelir sağlanması yoluyla maliyetli tehlikeli göçü önlemek için etkili bir araç olabilir. Kamu istihdam programları bu nedenle göçü uzun vadede bir seçenek haline getirebilir (Schwan ve Yu, 2018: 51-52). Sosyal koruma, yaşam döngüsü ve gelir risklerinden (örn. yaşlılık, iş kaybı, hastalık) ve aynı zamanda tüm nüfusu etkileyen ortak değişken risklerden (örn. sel, salgın hastalıklar) kaynaklananlar gibi sosyal riskleri yönetmek için kilit bir politika aracıdır. Benzer şekilde, sosyal koruma, hem kronik yoksulluğu ele alarak hem de akut ekonomik ve geçim kaynaklarının kesintiye uğradığı dönemlerde geçici destek sağlayarak ve nihayetinde dayanıklılık oluşturarak iklim risklerinin yönetilmesinde merkezi bir rol oynayabilir (Costella vd., 2021: 8).

Sınırlı olmakla birlikte, mevcut araştırmalar sosyal koruma, iklim değişikliği ve göç arasındaki bağlantılara işaret etmektedir. Kilit bulgu-

lar şu şekilde özetlenebilir: iklim değişikliği bağlamında göçün önündeki mali engelleri hafifletmek için sosyal korumanın rolü; sosyal korumanın insanları son çare olarak göç etmeye zorlayan olumsuz etmenleri ele alma yeteneği; ve sosyal korumanın göç etmeyenlerin geçim kaynaklarını destekleme yeteneği. Sosyal korumanın hareketi kolaylaştırma veya uyumu destekleme becerisine dair bazı kanıtlar bulunmaktadır; kapana kısılmış nüfusları desteklemek; tehlike göçünü caydırmak; ve kadınlar için de dahil olmak üzere, göçle ilgili karar vermede aracılığı kolaylaştırmak. İklim-göç ilişkilerini kolaylaştırmak için sosyal korumanın rolüne ilişkin kanıtlar, çeşitli çalışmalarda göçü teşvik ettiği ve döngüsel kırılganlıklara ve iklim etkilerine karşı direncin bozulmasına yol açan aşındırıcı göç yollarını azalttığı gösterilmiştir. Mali engeller bazı durumlarda göçü sınırlandırırken, yeterli kaynağa sahip olmak da hareketsizliğe yol açabilmektedir. Sosyal koruma programları savunmasızlığı azaltabilir ve bazı bağlamlarda ‘son çare’ stratejisi olarak daha fazla göçü azaltabilir. Tek başına sosyal korumanın yeterli olmadığı ve diğer uyum önlemleriyle tamamlanması gerektiği açık olsa da, sosyal koruma, iklim değişikliği ve göç bağlantısı için en iyi politika tepkileri belirsizdir (Silchenko ve Murray, 2022: 12-13).

Tablo 2. İklim Risk Faktörleri ve Sosyoekonomik Etkiler

Risk Kaynağı	Başlıca Risk Etkenleri	Sosyo-Ekonomik Etkiler	Etki Örnekleri
Temel olarak iklim sistemindeki değişikliklerle ilişkili riskler (tehlikelerde artış)	Ekstrem olaylar (aşırı yağış/yağış eksikliği, fırtınalar, aşırı sıcaklıklar).	Şokların sosyal, sağlık ve ekonomik faktörler üzerindeki aniden doğrudan, dolaylı ve bileşik sonuçları: evlerin, gelirlerin, varlıkların, istihdamın/geçim kaynaklarının, hayatların kaybı.	Sel veya fırtına nedeniyle evlerin veya varlıkların hasar görmesi; Aşırı sıcaklıklar nedeniyle işçilikten elde edilen gelir kaybı; Kuraklık nedeniyle sığır veya mahsul kaybı.
	Fiziksel çevrede yavaş başlangıçlı/kademeli değişiklikler (deniz seviyesinin yükselmesi, biyoçeşitliliğin kaybı, çölleşme, zoonotik hastalıklar, vb.) Müttekip şokların kümülatif etkileri	Yavaş başlayan olayların sosyal, sağlık ve ekonomik faktörler üzerindeki kademeli doğrudan ve dolaylı sonuçları: yer değiştirme/taşınma, geçim kaynakları ve istihdam kaybı, varlık erozyonu, sağlık.	Çölleşme, haşere vb. nedenlerle tarım, hayvancılık ve geçim kaynakları sürdürülemez hale gelir; Geçim kaynaklarının çökmesi nedeniyle göç ve kentleşme; Vektör kaynaklı hastalıklar, zoonotik hastalıkların ortaya çıkması vb. nedeniyle artan sağlık sorunları ve ekonomik bozulma; Deniz seviyesinin yükselmesi veya tekrarlayan şoklar nedeniyle kıyı topluluklarından veya şehirlerden yer değiştirme; kuruyan ortamlarda artan su kıtlığı.

Temel olarak daha geniş sosyoekonomik süreçler ve iklim değişikliği ile etkileşim halindeki uygulamalarla ilişkili riskler	Fiziksel çevre ve doğal kaynaklardaki değişiklikleri etkileyen tarım, altyapı, su, doğal kaynak, arazi kullanımı ve diğer politikalar ve uygulamalar.	Artan fiziksel maruziyet, daha büyük sosyo-ekonomik kayıplara yol açan doğal afetlerle ilgili kazaların veya şokların daha büyük etkilerine dönüşür. Geçim kaynaklarının, sağlığın, gelirlerin vb. kademeli olarak bozulması.	Artan aşırı hava koşulları ve ormansızlaşma veya gayri resmi kentsel yerleşimin birleşiminden kaynaklanan heyelanlar; Giderek kıtlaşan su kaynaklarının aşırı kullanımından kaynaklanan su stresi nedeniyle tarımsal uygulamalar sürdürülemez hale gelmektedir.
	Savunmasızlığı artıran ekonomik, finansal, kalkınma, sosyal, insani gelişme ve diğer politikalar, uygulamalar ve normlar.	Artan savunmasızlık, daha büyük sosyo-ekonomik kayıplara yol açan doğal afetlerle ilgili afetlerin veya şokların daha büyük etkilerine dönüşür. Geçim kaynaklarının, sağlığın, gelirlerin vb. kademeli olarak bozulması.	Sosyal normlar veya cehalet nedeniyle daha sık fırtına veya sel baskınlarında artan kadın ölümleri; Gençler, artan kuraklık ve kırsal kalkınma veya sosyal politikaların eksikliği nedeniyle kırsal alanlardan kentsel alanlara taşınıyor.
	İklimle ilgili olmayan şoklar veya aksamalar (finansal kriz, depremler, pandemiler, çatışmalar vb.)	Bileşik riskler, savunmasızlığı ve şoklara maruz kalmayı artırır ve geçim kaynaklarının bozulmasına ve yoksullaşmaya yol açar.	Çatışmalardan ve daha sık tekrarlanan kuraklıktan etkilenen topluluklar göç etmek zorunda kalıyor.
Temel olarak iklim değişikliğine yanıt verme önlemleriyle ilişkili riskler	Küresel ısınmayı azaltmak/durdurmak için teknolojik, finansal, altyapı, fiziksel, ekonomik ve diğer politikalar ve önlemler (iklim değişikliğinin hafifletilmesi).	İstihdam üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkiler; Konut; gıda fiyatları, yer değiştirme, geçim kaynakları vb.	Yüksek emisyonlu endüstrilerde düşük vasıflı işçiler için iş kaybı; Tahılların alternatif enerji kaynakları (biyoyakıtlar) olarak kullanılmasından kaynaklanan artan gıda fiyatları; Vergiler veya sübvansiyonun sona ermesi nedeniyle artan enerji ve ulaşım fiyatları; Deniz bariyerleri veya diğer fiziksel uyum nedeniyle toplulukların yer değiştirmesi.
	Sistemlerin ve insanların iklim değişikliğine (iklim değişikliğine uyum) uyum sağlamasına yardımcı olacak fiziksel, ekonomik, finansal, teknolojik, sosyal ve diğer önlemler.		

Kaynak: (Costella vd., 2021: 14-15).

Sosyal korumanın iklim risk yönetimini destekleyen dört işlevi bulunmaktadır (Costella vd., 2021: 14-15).:

1. Yoksulluk ve savunmasızlığı azaltmak, hem temel refahı sağlamak hem de iklim şokları ve stresörlerle önceden başa çıkma yeteneğini geliştirmek.

2. Şok zamanlarında şoka duyarlı önlemlerle insanları iklim şoklarının ani etkilerinden korumak.

3. Afet riskinin azaltılmasına ve uyum kapasitesinin geliştirilmesine yardımcı olarak iklim değişikliğine uyum sağlanmasına katkıda bulunmak.

4. İklim dayanıklı bir geleceğe ve yeşil bir ekonomiye adil bir toplumsal geçişi destekleyen önlemleri teşvik etmek.

Sosyal koruma ayrıca, aşağıda ifade edilen sosyal politikalar için aracılık edebilir (Costella vd., 2021: 16):

- Gelirlerin ve gıda tüketiminin artırılması, yoksulluğun ve şoklara karşı savunmasızlığın azaltılması. Sosyal koruma, nakit veya aynı transferler şeklinde ve genellikle düzenli ve uzun vadeli olarak doğrudan gelir transferleri sağlamaktadır. Bu gelir, bireylerin ve ailelerin içinde yaşadıkları yoksulluğun derinliğini azaltmalarına ve aynı zamanda iklim şoklarının etkileriyle başa çıkmaya daha hazırlıklı olmalarına yardımcı olmaktadır.

- Şok durumunda anında destek sağlanması. Sosyal koruma, transferlerin sağlanması veya belirli bir şokla ilgili diğer doğrudan önlemler aracılığıyla, şoklar karşısında tüketimin pürüzsüzleştirilmesine ve kayıpların önlenmesine yardımcı olmaktadır.

- Artan sağlık, eğitim ve temel hizmet kullanımı aracılığıyla insani gelişmenin teşvik edilmesi. Sosyal koruma, genellikle (ancak şart değil) şartlı nakit transferleri yoluyla bu hizmetlere olan talebi artırır ve uzun vadede bir hane halkının beşerî sermaye gelişimine katkıda bulunmaktadır.

- Doğal kaynakların ve fiziksel çevrenin yönetimine katkıda bulunmak. Örneğin; Bayındırlık İşleri Programları aracılığıyla tamamlayıcı programlama veya teşviklerle sosyal koruma, afet riskinin azaltılmasını ve doğal kaynak yönetimi hedeflerini destekleyebilir.

- İyileştirilmiş istihdama, gelir ve geçim fırsatlarına katkıda bulunmak. Yeterince cömert ve tamamlayıcı programlama ile, varlık transferleri veya beceri eğitimi ile birlikte sosyal yardım programları, istihdam veya geçim kaynaklarının iyileştirilmesine yol açabilir.

- İklim değişikliği müdahale önlemlerinin neden olduğu kayıplar için tazminat sağlanması. Örneğin, sosyal koruma yaklaşımları, daha temiz enerjiye geçişten olumsuz etkilenen işçileri yeniden beceri kazanma, eğitim ve tazminat ödemeleri yoluyla desteklemeye yardımcı olabilir.

- İklim değişikliğinin yönetilmesine katkıda bulunan olumlu davranışları ve faaliyetleri teşvik etmek. Tamamlayıcı tedbirlerle birleştğinde, sosyal koruma politikaları ve programları, örneğin, bireyleri ekosistem işlevleriyle ilgilenmeye veya yeşillendirme davranışlarına katılmaya teşvik ederek, iklim risklerinin yönetilmesine yardımcı olan bireysel davranışları teşvik edebilir.

- Savunmasız grupları güçlendirerek ve vatandaş katılımını artırarak yönetişimin güçlendirilmesine katkıda bulunmak. Güçlendirilmiş yönetişim, aktif vatandaş katılımı ve artan sosyal içermeye, iklime dirençli bir geleceğe adil bir geçiş için temel unsurlar olacaktır. Sosyal korumaya yönelik hak temelli ve evrensel yaklaşımlar, bu toplumsal hedeflere ulaşmak için ilerlemeyi destekleyebilir.

Sonuç

İklim değişikliği, zamanımızın en acil sorunlarından bazılarını şiddetlendiren bir süreçtir. Az gelişmişlik, ülkeler içindeki ve arasındaki eşitsizlikler, küresel adalet ve devletler arasında dayanışma eksikliği, insan hakları veya insan güvenliği ile yakından ilişkilidir. Bir politika alanı olarak iklim değişikliği nispeten yeni olabilir, ancak bu konuların çoğu devletler ve uluslararası toplum için uzun süredir devam eden sorunları temsil etmektedir (Piguet, 2011: 23).

İklim değişikliğinin önemli sonuçlarından birisinin göç olacağı artık herkes tarafından kabul görmektedir. İklim değişikliğinin göç üzerindeki etkilerini sağlam bir şekilde araştırmak ve anlamak için kavramsal çerçeveler bazı kilit alanlarda eksiktir ve ampirik çalışmalar zayıf kalmaktadır. Bu boşluklar, politika yapıcılarının etkili kanıta dayalı politikalar, halk sağlığı müdahaleleri ve güvenli ve olumlu göç deneyimlerini desteklemek için stratejiler tasarlama becerisini baltalamaktadır. Bu zorlukların ortak sonucu, iklim kaynaklı göçe ilişkin mevcut anlayışın coğrafi olarak eşit olmaması ve çalışmaların genellikle diğer ortamlara aktarılamamasıdır. Bu durum da politika yapıcılar ve sağlık müdahalesi tasarımı için bir engel teşkil etmektedir. Müdahalelerin tasarımına yardımcı olmak için, bilim adamları ve karar vericiler (hükümetler ve insani yardım kuruluşları gibi), müdahale tasarımı ve uygulamasının tüm noktalarında birbirleriyle etkileşime geçmelidir. Bu, müdahalelerin bağlamsal olarak ilgili ve kanıta dayalı olmasını ve etkilerinin ölçülebilir ve değerlendirilebilir olmasını sağlamaya yardımcı olabilir (Parrish vd., 2020: 2-3).

Gerçekçi küresel ve bölgesel planlama, en kötü durum senaryolarını dikkate almalı ve kaynakları tükendiğinde yaşamın dayanılmaz hale geleceği kent merkezlerinden hareket etmeye çalışacak yüz milyonlarca insan için yaşamı savunulabilir kılmaya hemen hazırlanmaya başlamalıdır. Öte yandan tarım arazilerinde ve kentsel alanlarda su yönetiminin herhangi bir uyum planı için kritik hale gelmesi muhtemeldir. Geçiş şehirleri ve kasabaları ile ülke içi veya sınır ötesi nihai varış noktaları dahil olmak üzere ev sahibi topluluklar, iklim göçmeni nüfusa birlikte meydana gelecek artan gıda, su, barınma ve hizmet talebi ihtiyacına şimdiden hazırlanmaya başlamalıdır (Balsari vd., 2020: 410-411).

Sosyal koruma politikaları, iklim kaynaklı göçe yönelik ele alınabilecek önemli bir sosyal politika enstrümanıdır. Sosyal koruma, iklim değişikliği nedeniyle geliri azalan, kesilen, sağlık sorunlarına yakalanmış ve/veya yerinden olmuş insanların yine iklim değişikliği nedeniyle muhtemel göç hareketliliğini azaltmada, göçe kolaylık sağlamada, göçü uzun vadeli bir düşünmenin ürünü haline getirmede rol üstlenebilir.

Sosyal koruma ayrıca, iklim kaynaklı göçü yönetmeye yönelik proaktif bir yaklaşımın parçası olabilir. Sosyal koruma, bir yandan, sıkıntılı göçü ve yıpratıcı başa çıkma stratejilerini azaltabilir. Öte yandan, göçü, uzun vadede bir tercih haline getirebilir. Özellikle kamu istihdam programları, geçim fırsatlarını artıran ve hem kırsal hem de kentsel alanlarda ve çıkış ve varış yerlerinde iklim değişikliğinin etkilerini açıkça ele alan varlıklar yaratabilir (Schwan ve Yu, 2018: 57).

Net sıfır emisyonlu bir topluma geçişte istihdam değişikliklerinden kaynaklanan gelir kaybı gibi iklim değişikliğiyle ilişkili riskler için yeterli sosyal koruma gerekmektedir. Aktif kalmaya devam eden ancak başka bir sektöre geçmek zorunda kalan bireylere, uygun fiyatlı eğitim ve öğretim programları da dahil olmak üzere yüksek kaliteli işgücü piyasası hizmetlerine erişim sağlanmalıdır. Avrupa, 2030 ve sonrasındaki iklim hedeflerine doğru ilerlerken, insanlar kendileri için anlamlı olan yolları takip etmek için fırsatlara ihtiyaç duyacaklardır (Hvinden ve Schoyen, 2022: 247).

Etkili bir yaklaşımın koruma, uyum ve göçü desteklemek için farklı politika araçlarını birleştirmesi gerekmektedir. En önemlisi, yalnızca göçü azaltmaya odaklanmanın iklim direncini artırma olasılığı düşüktür. Politikalar, göçü hem planlamayı hem de kolaylaştırmayı bir uyum stratejisi olarak ele almalıdır. Sosyal koruma programları, önemli geçici güvenlik ağları işlevi görmek ve iklim kaynaklı farklı göç sonuçları için hızlı başlangıç desteği sağlamaktadır (Schwan ve Yu, 2018: 57-58).

KAYNAKÇA

- Balsari, S., Dresser, C., & Leaning, J. (2020). Climate Change, Migration, and Civil Strife. *Current environmental health reports*, 7(4), 404–414. <https://doi.org/10.1007/s40572-020-00291-4>.
- Bjørn Hvinden, Mi Ah Schoyen (2022). Social policy research and climate change, Chapters, in: Kenneth Nelson & Rense Nieuwenhuis & Mara A. Yerkes (ed.), Social Policy in Changing European Societies, Chapter 15, pages 236-250, Edward Elgar Publishing.
- Costella, C., McCord, A., van Aalst, M., Holmes, R., Ammoun, J., Barca, V. (2021). Social protection and climate change: scaling up ambition, Social Protection Approaches to COVID-19 Expert Advice Service (SPACE), DAI Global UK Ltd, United Kingdom.
- Nosworthy, A. W. (2018). Climate Change and Environmental Migration The Danger of the Status Quo. *Global Campus Europe*.
- Parrish, R., Colbourn, T., Lauriola, P., Leonardi, G., Hajat, S., & Zeka, A. (2020). A Critical Analysis of the Drivers of Human Migration Patterns in the Presence of Climate Change: A New Conceptual Model. *International journal of environmental research and public health*, 17(17), 6036. <https://doi.org/10.3390/ijerph17176036>.
- Piguet, E., Pécoud, A., & de Guchteneire, P. (2011). Migration and Climate Change: An Overview. *Refugee Survey Quarterly*, 30 (3): 1–23. <http://www.jstor.org/stable/45054544>.
- Powers, M.C.F., Schmitz, C.L., Nsonwu, C.Z., & Mathew, M.T. (2018). Environmental migration: Social work at the nexus of climate change and global migration. *Advances in Social Work*, 18(3), 1023-1040.
- Reuveny, R. (2007). Climate change-induced migration and violent conflict. *Political Geography*, 26: 656-673.
- Schwan, S. and Yu, X. (2018), Social protection as a strategy to address climate-induced migration, International Journal of Climate Change Strategies and Management, Vol. 10 No. 1, pp. 43-64. <https://doi.org/10.1108/IJC-CSM-01-2017-0019>.
- Silchenko, D., Murray, U. (2023). Migration and climate change – The role of social protection, *Climate Risk Management*, Volume: 39, <https://doi.org/10.1016/j.crm.2022.100472>.

BÖLÜM 13

ANTİK ÇOĞULCU MATERYALİSTLERDEN PLATON'A VARLIK VE BİLGİ KURAMLARINDA ÖNEMLİ MESELELER

Ali Sertan BEŞER¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. ORCID: 0000-0002-3859-070X

Giriş: Genel Olarak Çoğulcu Materyalistler

Evrenin temel ilkesine (arkhē) yönelik tartışmada bu ilkenin tek değil, ikiden fazla olduğuna yönelik düşünceyi savunan filozoflardır. Bunlardan en önemlileri Empedokles, Anaksagoras, Leukippos ve Demokritos'tur. Sokrates öncesi doğa felsefesini sonuncu dönemini temsil eden çoğulcu materyalistlerin felsefi yaklaşımı iki şekilde yorumlanabilir: birincisi Elea felsefesine tepki; ikincisi Elea felsefesiyle sağduyunun değişme ve çokluğun evrenin en temel gerçekliği olduğunu savunan dünya görüşü arasında bir uzlaşım. İlk yorum açısından, çoğulcu materyalistler, Elealıların, özeldede Parmenides'in, a priori argümanlarının, haklı olması durumunda bilimin açıklamaya çalıştığı fenomenlerin gerçekte var olmaması sonucunu doğurduğunu iddia etmektedirler. İkinci yorumda ise Eleacı mantığı reddetmenin imkânsız olduğu inancıyla, gerçekten var olanın varlığa glemeyeceğini ya da yok olamayacağını, çokluğun gerçekten var olan nihai birliktelikten türetilmeyeceklerine inandıklarını kabul eder. Böylece çoğulcu materyalistlerin Eleacı terimlerle tanımladıkları çok sayıda arkhēyi gerçeklik olarak tanımladıktan sonra çokluk ya da görünüşler dünyasını söz konusu çoğul gerçekliklerle açıklamışlardır (Cevizci, 2022: 77). Kısaca, Eleacı aksiyomu ihlal etmeden ve Parmenides'in varlıkla ilgili hemen hemen tüm görüşlerini kabul ederek, değişim ve çokluğun gerçekliğini ortaya koymaya çalıştıklarını söyleyebiliriz.

Atomcular dışında çoğulcu materyalistlerde gördüğümüz bir yenilik de onların, arkhēlerin kendi başlarına oluş ve bozuluşu sağlayamayacaklarını düşünmüş olmaları ki bunların yanında fail ya da hareket ettirici neden tanımlamalarıdır. Dolayısıyla Empedokles ve Anaksagoras gibi filozoflar, ilk dönem filozofların, kendi hareketini kendi açıklayan hilezoizmine (canlı madde anlayışına) karşı çıkmışlar ve ezeli fakat cansız maddeyi harekete geçirecek bir dış güç düşünmüşlerdir. Çoğulcu materyalistlerin varlık alanında Parmenidesçi öğretille oluşturdukları uzlaşımın rasyonel bilgiyle ampirik bilgi, akıl ile duyular arasında gerçekleştirmesini de belirtmemiz gerekmektedir. Mesela Empedokles, bilgi edinmede güçsüzlüğünden söz ettiği duyuyu-algısına karşın aklın da daha iyi konumda olmadığını, nesnelerle ilgili bilgi edinmede, bir anlamda Kant'ı önceleyerek, elimizdeki tüm araçları kullanmalı hem duyulardan hem de akıldan yararlanmamız gerektiğini savunmaktadır (Cevizci, 2022: 78). Çoğulcu materyalistlerden genel olarak bahsettikten sonra şimdi Empedokles'in öğretinin önemli hususlarına bakalım.

Empedokles:

İlk büyük seçmeci (eklektik) filozof aynı zamanda şair, hekim ve bilim adamı olan Akragaslı Empedokles'in düşüncesinde Parmenides, Heraklitos, Pisagor ve Miletli filozofların etkileri görülmektedir. Gün-

müze kalan iki eseri *Doğa Üzerine* ve *Arınmalar* olup bunlardan bütünü düşünüldüğünde çok azı elimize ulaşmıştır. Her iki eser de şiir formunda yazılmıştır. *Arınmalar* eseri, Kranz'a göre tamamıyla Orphikler'in ve Pisagorcular'ın etkisi altındadır ve Empedokles'in ruh öğretisi, reenkarasyon ve buna dayalı olarak ortaya çıkan vejetaryenlik düşüncelerini içermektedir (Kranz, 1994: 97). Empedokles, Arkhēyi birden fazla kabul etmesi ve maddi ilkeler yanında bir hareket ettirici ya da Aristotelesçi terimle bir fail neden kabul etmesiyle kendinden önceki filozoflardan ayrılmaktadır (Aristoteles, *Metafizik*: 985b). Parmenides gibi varlığın ezeli-ebedi, değişmez, sürekli, içine nüfuz edilemez olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Parmenides gibi o da boşluk kavramını kabul etmez. Ancak Parmenides'ten farklı olarak, oluş ve yok oluş ancak mevcut varlıklardaki değişim açısından mümkündür. Empedokles'e göre ortada birden fazla varlık olduğundan, varlıkların farklı şekillerde birleşip ayrılmalarından varlığa gelme ve ortadan kalkma mümkündür. Bu anlamda değişimi kabul eden Empedokles için temel varlıklar dört unsurdur: Ateş toprak, hava ve su. Bu dört öğeyi bazen tanrıların isimleriyle anar (sırayla Zeus, Hera, Hades ve Nestis). Empedokles'in "kökenler" olarak andığı bu dört öğeyi Platon ve sonraki düşünürler *stoikheia* olarak adlandırmış ve Latinceye *elementum* (elementler) olarak geçmiştir (Kenny, 2011: 44). Empedokles'e göre varlıklar bu dört unsurun farklı oranlardaki birleşimlerinden meydana gelmektedirler. Kenny'nin işaret ettiği üzere, on yedinci yüzyıla, yani Boyle'nin zamanına kadar, filozoflar ve bilim insanları, Empedokles'in dört öğe teorisini fizikte ve kimyada başat bir rol atfetmişlerdi. Kenny'e göre aslında bu öğretinin günümüzde farklı biçimde de hala geçerli olduğu söylenebilir. Kenny, Empedokles'in bu öğeleri maddenin dört farklı hali olarak düşündüğünü; biz de katı, sıvı, gaz olmak üzere maddenin üç halini kabul ettiğimizi hatırlatır. Empedokles'te buz, su ve buhar, sırasıyla toprak, su ve havayı örnekleyen nesnelerken, bizim için suyun farklı halleridir. Kenny'e göre ateşi, özellikle güneşin ateşini, bunlarla eşit öneme sahip olarak ele almak aykırı değildi. Kenny'e göre yirminci yüzyılda ortaya çıkan ve Güneşin yaydığı ısıdaki parçacıkların özelliklerini inceleyen plazma fiziğinin, Empedokles'in dördüncü ögesini, diğer üç öğeyle olan benzerlikleri üzerinden yeniden yorumlandığını söylemek mümkündür. Empedokles'in yazılarında, katı bir mekanistik yaklaşımla mistik ve dinsel yaklaşım arasında gidip gelmektedir (Kenny, 2011: 46). Diğer taraftan, evrendeki düzeni açıklamasında Empedokles için iki önemli unsur daha vardır: Sevgi (Philia) ve Nefret (Neikos). Bu iki kuvvet, Kenny'in çok yerinde ifadesiyle çekme ve itme kuvvetlerinin atasıdır (Kenny, 2011: 44).

Empedokles için varlıkların tözleri onların ulaşabileceğimiz temelleridir ve bunlar birden fazladır. Varlıklarda bu tözlerin birleşip ayrılmalarını sağlayan ilkeler ise sevgi ve nefrettir. Sevgi farklı türden varlıkları

ya da tözleri bir araya getiren birleştirici güç iken, buna karşılık nefret farklı varlıkları ayrıştırıcı bir güçtür. Diğer taraftan sevgi, aynı türden varlıkları birbirinden ayrıştırırken, nefret aynı türden olanları bir araya getirebilmektedir. Empedokles'e göre başlangıçta evren sevgi durumunun etkisiyle her şeyin birbirine karışmış olduğu bir haldeydi. Bu dönemin ardından, bilinmeyen bir nedenle, nefret işin içine girmeye başlar. Hâlâ sevginin hâkimiyetinde olan evrende ayrılma kısmen başlamıştır. Üçüncü dönemde ise sevgi evrenden tamamen uzaklaşmış, artık nefret hâkim olmuştur. Ayrı türden unsurlar, yani toprak, su, hava ve ateş birbirlerinden tamamen ayrılmış, aynı türden unsurlar ise bir araya gelmiştir. Bu dönemi takip eden dördüncü dönemde ise sevgi yeniden evrene yaklaşılmaya başlar ve ayrı türden unsurlar yeniden bir araya gelmeye başlar ancak nefretin hâkimiyeti sürmektedir. Empedokles'e göre en son dönemde evren tekrar sevgi durumuna dönecektir. Sevgi ve nefretin, Empedokles açısından maddi unsurlar olarak ele alındığını ancak onları tanrısal olarak adlandırdığının da altını çizelim (Arslan, 2013: 272-273). O halde şu soruyu sormak mümkündür: Empedokles'in sisteminden baktığımızda, acaba zamanımız hangi döneme denk gelmektedir? Empedokles açısından baktığımızda, bugün içinde bulunduğumuz dönem, bahsettiği dönemlerden ikincisi veya dördüncüsü olmak durumundadır. Zira dünyamız bugün her şeyin iç içe girdiği dolayısıyla hiçbir ayrımın bulunmadığı ve var olanların tam bir birlik içinde bulunduğu yani tamamıyla Sevgi'nin egemen olduğu birinci dönemde olmadığı gibi, her şeyin birbirinden tamamen ayrılmış olduğu, her ögenin kendi doğal yerine çekildiği yani tamamıyla Nefret'in egemen olduğu üçüncü dönemde de değildir. Bu sebeple ne tamamıyla Sevgi'nin ne de tamamıyla Nefret'in egemen olmadığı, her iki kuvvetin işin içinde olduğu ikinci veya dördüncü dönemde olabilir (Cevizci, 2022: 83).

Sevgi'nin Nefret karşında yeniden güç kazanmasıyla Empedokles, canlı varlıkların meydana geldiğini düşünür. Aslında en güçlüünün hayatta kalması yoluyla işleyen dikkat çekici bir evrim kuramı da ortaya atmıştır (Kenny, 2011: 44-45). Öyle görünüyor ki Empedokles, öğelerin birbirine karışması ilkesini biyoloji kuramına da uygulamıştır. Bu sebeple ilk evrelerde ortaya çıkan canlıların uyumsuz bir formda ve tesadüf eseri olduğunu belirtir. Bildiğimiz uyumlu formda insan ve hayvan türleri yine rastlantı sonucunda dönüşerek ortaya çıkmışlardır ki Empedokles'in bu kuramından Aristoteles de bahsetmektedir (Aristoteles, *Fizik*: 2.8. 198b29). Kenny, Aristoteles'in, farklı canlı organizmaların farklı parçalarının, mesela yaprak ve tüy gibi, benzer işlevlere sahip olduğu yolundaki biyolojik ilkeyi kavraması açısından Empedokles'i tebrik ederken, onun erekselliği tesadüfe bağlamasını aşağıladığına işaret etmektedir. Ancak, Kenny, Darwin'in onu "doğal seçimin müjdeleyicisi olarak selamladığında son gülünin Empedokles olduğunu da belirtir (Kenny, 2011: 45).

Empedokles'in biyolojiye dair açıklamaları kadar psikoloji üzerine teorileri de önem taşımaktadır. Mesela, onun algı teorisi tarihte algıyı açıklamak amacıyla geliştirilmiş ilk kuramdır (Cevizci, 2022: 85). Ayrıca ünlü "gözenekler teorisi" de vardır ki bu teoriye göre çevremizdeki cisimlerden maddi parçacık akımlarının yayıldığını ve bunların duyu organlarının beslendiği belirli küçük geçit ve gözeneklerden geçerek, içimizdeki elementin, elementi dışarıdan kendisine benzeyen unsur olarak tanınmasını sağlayan karakteristik duyguyu yarattığını hayal etmiştir (Benn, 2021: 64-65). Empedokles bu kuramı kısaca benzer benzeri çeker diye açıklamıştır. Empedokles'in bilim tarihinde adeta modern bilimin ilk işaretlerini verdiği başka bir konu da ışık hakkındadır. O, ışığın belli bir hızla hareket ettiğini görmüş, bir cismin diğerinin etrafındaki dönüşünün ancak iki kuvvetin, biri merkezkaç ve biri merkezci, kuvvetin bileşimi ile sürdürülebileceğini biliyordu ayrıca bitkilerin eşeyli üremesini de fark etmiştir (Benn, 2021: 65-66). Empedokles hem felsefe hem de bilim tarihi açısından zengin içeriğe sahip bir şahsiyettir ve onun bazı nokta atışı açıklamaları bir şekilde günümüzde bile karşılık bulmaktadır. Empedokles'in varlık ve bilgi alanında bu önemli katkılarından bahsettikten sonra diğer bir antik çoğulcu materyalist olan Anaksagoras'a değinmek gerekmektedir.

Anaksagoras:

Empedokles'ten ana maddenin sayısı hakkında ilkelerin sonsuz olduğunu söyleyerek ayrılan Anaksagoras düşüncesini "Her şeyde her şeyden bir parça vardır", "Bütün şeyler belli ölçüde her şeyde bulunurlar" diyerek açıklamıştır. Bu sebeple Anaksagoras için temel ilke sayısı dört değil, sonsuzdur ve atomculardan farklı olarak varlıkların sınırsızca bölünebileceğini düşünmektedir. O, Empedokles ve Anaksimandros gibi evrenin ilk durumunu "her şeyin birbiriyle karışmış olarak bulunduğu bir karışım durumu" veya kaos olarak düşünmektedir. Bu kaos durumundan evrendeki düzene (kozmosa) geçişi sağlayan ise nous'tur. Nous akıllı düzenleyici bir ilkedir. Dolayısıyla kaostan düzene geçişi sağlayan akıldır ve düzen ya da kozmos kaos durumuna göre bir iyiliktir, mükemmelliktir. Şunun altı çizilmelidir ki nous, varlıkların en saf ve incesi olması bakımından hâlâ maddi bir şeydir ancak Anaksagoras ona evreni harekete geçirici bir rol yüklemiştir. Diğer taraftan, Anaksagoras'a göre "her şeyin içinde her şeyden vardır" ancak nous diğer şeylerle karışmamıştır. Eğer karışsaydı diğerleri onu engellerdi (Kranz, 1994: 148-149), Ancak ona yüklediği amaçlılık (ereksellik) sadece ilk harekete geçirici olmak bakımından olup daha ayrıntılı bir açıklama içermemektedir ki bu sebeple Sokrates, Platon ve Aristoteles açısından bir hayal kırıklığıdır. Anaksagoras'ın tüm parçacıkların evrende saçılarak varlıkların oluşması fikrini ortaya atarak, evrenin başka yerlerinde bizimkisi gibi başka dünyaların da oluştuğu düşüncesine

ulaşmıştır (Kranz, 1994: 150). Hatta Kenny, onun bu düşüncesini, daha sonraları Giordano Bruno’nun iddia edeceği üzerine, başka evrenler fikrine ulaştırdığını da belirtmektedir (Kenny, 2011: 48).

Anaksagoras aynı zamanda bilim adamı yaklaşımıyla, Güneş’in kızgının bir maden külçesi olduğunu, yıldızların ateş olmadığını, Ay’ın, yansıyan ışıkla parlayan, düzensiz bir yüzeye sahip, topraksı bir cisim olduğunu öğretmiştir. Zamanında Atina yakınlarına düştüğü iddia edilen meteoru inceleyen Anaksagoras’ın gök cisimlerini bu şekilde ele aldığı söylenebilir (Arslan, 2013: 288). Gök cisimleri üzerine bu öğretileri, onun, mahkemeye verilmesinin önerilmesine kadar gitti ki burada amaç öğrencisi ve dostu Perikles’i vurmak da olabilir (Kranz, 1994: 145). Benn’in işaret ettiği üzereyse bazı kaynaklar Anaksagoras’ın dine hakaret suçundan yargılanıp kınandığını, bazılarının ise onun zamanında Atina’dan kaçtığını iddia etmektedirler (Benn, 2021: 76). Son olarak, Anaksagoras’ın önemli bir fikri de okul tatili fikrini önermesidir ki öldüğü ay çocuklara okul tatili yapılmasını istemiştir (Kenny, 2011: 49).

Atomcular (Leukippos ve Demokritos):

Anaksagoras’ın maddenin sonsuza dek bölünebileceğine yönelik tezi kabul edildiğinde bu bölünmenin sonunda maddenin kendisinin ortadan kalkacağı bir durumun kabul edilmesi gerektiğine dair Elealı Zenon’un itirazını hatırlamak gerekmektedir. Leukippos ve Demokritos, Elea Okulu’nun varlık anlayışını temelde kabul etmekle beraber hem deney dünyasının varlığını açıklamak hem de Zenon’un itirazlarından kurtulmak için Empedokles ve Anaksagoras’ın sistemlerinden farklı bir model önermektedirler. Leukippos’un Zenon’un ve Anaksagoras’ın maddenin sonsuza kadar bölünebileceğine yönelik açıklamasına cevap olarak fiziksel bölünme ile matematiksel bölünme arasında fark olduğunu, maddenin fiziksel bölünmesinin bir sonu olup bölünemeyen parçaların yani atomların olduğunu savunur. Bunun yanında atomcular için boşluk kavramı vardır ve o varlıkların çoklaşmasını mümkün kılan, atomların hareketini de sağlayanıdır (Arslan, 2013: 316-317). Atomculara göre ezeli ve ebedi olan atomların sayısı ve şekilleri, Leukippos ve Demokritos için sınırsız iken, daha sonraki atomcular, mesela Epikuros için şekilleri sonlu sayıdadır (Arslan, 2013: 318). Varlıkta oluş ve yok oluş atomların farklı tarzlarda ve sayılarda bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Dolayısıyla atomlar kendiliğinden hareket içinde varlıklar olarak düşünülmektedir (Arslan, 2013: 319-320). Bilgi kuramı açısından, özellikle Demokritos için, atomlar görme duyusuyla algılanamayacak kadar küçük olmaları sebebiyle duyu, varlığın gerçek özünü vermede yetersizdir. Bu Demokritos’un duyu verilerini reddettiği anlamına gelmemektedir. Ancak atom varsayımının duyudan gelmediği kesindir. Kantçı terminolojiyle Demokritos bir tarafta duyuların dünyasını ya da fenomen dünya ile duyu ötesi olan yani numen dünya arasında

bir ayrıma gittiğini söyleyebiliriz (Arslan, 2013: 325-326). Atomcuların varlığın kendisine dair açıklamalarının “zorunluluk” ilkesine dayandığını yani hiçbir şeyin rastlantısal olmadığını ve evrendeki yapıyı “mekanist nedensellik” ile açıklayan teorilere oldukça yakın bir tarzda olduğunu altının çizmek gerekmektedir.

Demokritos’un temel iddiası, maddenin sonsuza kadar bölünemeyeceğidir. Bu sonuca nereden vardığı bilinmemekle birlikte Aristoteles’in bu konuda bir tahmini vardır. Herhangi bir türden parça alıp onu bölebildiğimiz kadar böldüğümüzde, görünmeyecek kadar küçük de olsa bir yerde bölünemeyene ulaşmak zorunda kalacağız. Zaten Kenny, ‘atom’un Yunanca karşılığının ‘bölünmez’ anlamına geldiğini belirtmektedir (Kenny, 2011: 50). Atomlar, durmaksızın hareket edip çarpışmaktadır. Gündelik yaşamda rastladığımız atomların hepsi gelişi güzel çarpışmalardan meydana gelmişlerdir. Türsel farklılaşmalarsa cisimleri meydana getiren atomlar arasındaki farklılıklara dayanır (Kenny, 2011: 50; Aristoteles, *Metafizik*: A. 4. 985b 4-20). Ayrıca Anaksagoras gibi Demokritos da bizim gibi birçok evrenler bulunduğunu düşünmekteydi (Kenny, 2011: 50).

Çoğulcu materyalistlerin en önemlilerinin varlığa dair açıklamaları bu şekilde cereyan etmiştir. Çoğulcu materyalistlerin birden fazla temel ilke yanında, bir harekete geçirici ilkeyi gündeme taşıdıklarını görmekteyiz. Bu da bize maddi ilkelerin varlıklarda oluş ve yok oluşu açıklamada yeterli görülmediklerini göstermektedir. Empedokles’de ilke sayısı dört ve iki hareket ettirici ilke; Sevgi ve Nefret varken, Anaksagoras, maddenin sonsuzca bölünebileceğini iddia etmiştir. Antik çoğulcu materyalistlerde henüz enerji kavramı olmadığından, maddenin sınırsızca bölünebileceği ya da bölünmenin sadece niceliksel bakımından ele alınması oldukça doğaldır. Zaten o günlerin sadece hayale dayalı şartlarını düşündüğümüzde yine de ‘atom’ fikrine ulaşılması oldukça başarılıdır. Antik çoğulcu materyalistler, çağdaş parçacık fiziğiyle aynı soruyu cevaplamaya çalıştıklarının altını çizelim. Bu soru: “Maddenin temel parçacıkları nedir?” ya da “Madde nereye kadar bölünebilir?” gibi sorulardır ki elbette çağdaş fiziğin imkanları ve bu sorulara cevapları çok daha ayrıntılıdır ama araştırmaların devam ettiğini belirtmekle yetinelim.

Bu dönemden sonra Antik Yunan şehir devletlerinin içine düştüğü zorlu tarihi koşullar, felsefenin farklı bir dönemi ile devam etmektedir. Bu dönemde ilk olarak sahneye sofistler, onlara bir tepki olarak ise Sokrates çıkmış, bunları ise felsefe tarihinin önemli isimleri olan Platon ve Aristoteles gibi düşünürler izlemiştir. Bu isimleri genel hatlarıyla belirtmeye çalışalım.

Sofistler:

Antik Yunan şehir devletlerinin içine düştüğü karmaşa durumunda ortaya çıkan sofistler, felsefeyi bilen hitabet yetenekleri kuvvetli kimseler-

dir. Sofistlerin en göze çarpan özelliği felsefeyi belli bir ücret karşılığında vermeleridir. Onlara göre birçok sanatın ve mesleğin eğitiminin belli bir karşılığı olduğu gibi bilgeliğin eğitimi olan felsefenin de belli bir karşılığı olmalıdır ki bu düşünceleri Platon tarafından eleştirilmiştir. Aristoteles de *Metafizik*'te Sofistiği “yalnızca görünüşte bilgelik”, Sofistik akıl yürütmeyi ise “görünüşte felsefe olarak” nitelendirir (Aristoteles, *Metafizik*, 1004b 15-25). Ancak Benn'in ifade ettiği üzere sofistlerin anlamı önceki zamanlarda aşağılayıcı bir anlam içermemekteydi. Hatta Pindaros ve Herodot'un sofisti olumlu anlamda kullandıklarına işaret etmektedir (Benn, 2021: 84). Ancak eğitimlerinin retorik içermesi, mahkemelerde en haksız haklı gibi göstermeyi öğrettiklerinden olumsuz nam sağladıklarını söylemek yanlış olmaz. Genel olarak sofistler, değişik yaklaşımlara sahip bir gruptur. Kısaca onlarda gördüğümüz genel yaklaşımlar şu başlıklardadır: Eğitimcilik, profesyonizm, konvansiyonalizm, kritisizm, septsizm, fenomenalizm, ampirizm, rölativizm. Sofistlerin belki de en ön plana çıkkanı Protagoras'tır. Protagoras'ın “İnsan her şeyin ölçüsüdür” sözü onun düşüncesinin temelini oluşturmaktadır. Üstelik bu düşüncesini varlık ve bilgi alanına da taşıdığını görüyoruz. Protagoras'a göre varlık, bize görünendir. Yani fenomen dünya gerçek olup onunla yetinmemiz gerekmektedir. Dolayısıyla Protagoras, görüntü ve gerçek arasındaki farkı reddetmektedir. Dahası bütün algıların aynı hakla ve aynı ölçüde “doğruluk” talebinde bulunabileceklerini düşünen Protagoras'ın (Kranz, 1996: 194) bilgi ve hakikat konusunda bireyci olduğunu görmekteyiz. Diğer taraftan, bir insanın siyasi erdeme sahip olması gerektiğine dair düşüncesi onun siyaset alanında aynı bireyci yaklaşıma sahip olmadığını göstermektedir. Tanrıların varoluşuyla ilgili olarak, “Tanrılarla ilgili olarak ne var olduklarını söyleyebilirim ne de var olmadıklarını; çünkü bunu bilmeyi engelleyen çok şey var: belirsizlik ve insan yaşamının kısa oluşu.” (Diogenes Laertios, 2010: IX 51). Şunu diyebiliriz ki Protagoras, tıpkı Anaksagoras ve Sokrates gibi Atina'nın tanrılar hakkındaki inanışına aykırı görüş belirttiği için mahkûm edilmiş hatta kendisinin kitapları yakılmıştır (Diogenes Laertios, 2010: IX 52). Bunlar arasındaki fark ise Protagoras, Anaksagoras ve sonraları Aristoteles, şehri zamanında terk ederlerken, Sokrates'in kaçmayı reddedip ölümünü hazırladığı bilinmektedir (Arslan, 2010: 26).

Protagoras için “birbirine zıt olan iki görüş aynı derecede doğrudur” düşüncesi onun genel yaklaşımıdır. Ancak birbirine zıt olan iki görüşün aynı derecede doğru olduğunu söylemek özdeşlik ilkesinin açık ihlali gibi gözükmemektedir. Protagoras'ın “İnsan her şeyin ölçüsüdür” düşüncesine karşıt olarak “İnsan her şeyin ölçüsü değildir” de denebilir. Bu durumda her iki düşünce de aynı derece doğruluk değerine sahip olduğunu mu söyleyeceğiz? Protagoras'ın böyle bir durumu kastetmiyorsa, karşıt görüşlere imkân sağlamak için bu düşünceyi savunduğu söylenebilir (Arslan, 2010:

32-33). Onun bilgi ve hakikat konusundaki bireyci tavrı özellikle Sokrates ve Platon'un eleştirilerine uğrayacaktır.

Protagoras'tan başka Gorgias, varlık konusunda tamamıyla bilinemezci bir tavır sergileyerek "hiççilik"e (nihilizm) varmıştır. Özellikle onun varlık hakkında, "Hiçbir şey yoktur; varsa da bilinemez, bilinse de öteki insanlara bildirilemez ve anlatılamaz" şeklindeki sözü meşhurdur (Kranz, 1996: 197) Diğer sofistlerden Thrasymakhos, "Adalet gücünün işine gelendir" iddiasıyla Platon'un "Devlet" adlı eserinde ön plana çıkmaktadır. Sofistlerde göze çarpan bir husus ise onların doğa ile yasa arasında bir ayrıma gittikleridir ki bu konu felsefe tarihinin önemli konularından biri haline gelmiştir. Bu konuyla ilgili olarak önemli fikirlerin ortaya çıktığını görüyoruz. Mesela Antiphon, "bütün insanların doğa bakımından birbirine eşit olduğu" görüşünü seslendirerek, "eşitlik" kavramını ortaya atmıştır. Ona göre adalet her yerde ayrı değildir ancak doğa her yerde aynıdır (Kranz, 1996: 199-200). Başka bir sofist Kallikles'e göre eşitliğin yüceltilmesi adil olmayıp doğa bakımından adil olanın gücünün zayıftan daha fazla varlık kazanması gerektiğini savunup doğa-yasa ayrımı konusunda Thrasymakhos'u aşan bir radikallik göstererek Nietzsche'nin "Üstün insan" tanımının öncülü olduğu söylenebilir (Arslan, 2010: 66). Görüldüğü üzere sofistlerin tartıştığı konular artık insanın merkezde olduğu meseleler üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır ki onların iddialarına karşı çıkan ise bilginin erdem olduğunu savunan Sokrates'tir.

Sokrates

Kendisinden doğrudan eser kalmamış olan yani herhangi bir yazı kaleme almamış olan Sokrates'e dair bilgimiz onu anlatan farklı kaynaklara dayanmaktadır ki bunlardan en önemlileri Platon, Ksenofon, Aristoteles ve Sokrates'in eleştirmeni Aristofanes'dir. Sokrates, özellikle Sofistlerin oluşturduğu göreceli ve hatta hiççi yaklaşımlara karşı çıkarak insanların üzerinde anlaşılabilecekleri sonuçlar ya da genel yargılar olabileceğini belirtmiştir. Sokrates'e göre bir kavramı, örneğin, güzellik, adalet, cesaret, nasıl anladığımız, onun tanımını nasıl yaptığımıza bağlıdır. Eğer bir kavramın tanımında problem varsa, o tanım yeniden gözden geçirilmelidir. Farklı görüşlerin olmasının, belli bir konuda tartışmayı engellemeyeceğini düşünen Sokrates, özellikle ahlaki meselelerde verdiği örneklerle, rasyonal temelde herkesin üzerinde uzlaşılabileceği düşüncelerin olabileceğini göstermeye çalışmıştır. Herhangi bir yazı kaleme almadığı için Sokrates'in tartışmaları yaptığı form, Platon'dan gördüğümüz üzere, diyalogdur. Antik Atina şehrinin agorasında her yaştan insanla birçok meseleyi tartışmış olan Sokrates'in özellikle "...nedir?" tarzında sorularla söz konusu kavramların nasıl anlaşıldığını ve insanların belli konularda bilgi sahibi olup olmadıklarını araştırmıştır. Yaptığı diyaloglarda Sokrates'in fark ettiği en önemli husus, insanların kendi mesleklerinde dahi bilgi sahibi olmadıklarını görmüştür.

Sokrates'in temel düşüncesinde bilgi sahibi olmak bir erdemdir. İnsan ancak bilgi sahibi olarak doğruyu, iyiyi ve güzeli bilebilir. Bilgili olan erdemli ve aynı zamanda mutludur. Dolayısıyla “iyi”, “doğru” ve “güzel” olanın bilgisi vardır ve bu bilginin bilinmesiyle ancak iyiye, doğruya ve güzele ulaşmak mümkündür. Bu durumda, “Bilgisizlik Nedir?” ya da “Bilgisizlik Neye Sebep Olur?” diye sorabiliriz. İşte Sokrates'e göre bilgisizlik ya da cahillik, iyunin bilgisine sahip olmadığından, kötülüğe sebep olacaktır. Diğer bir ifadeyle Sokrates için dünyadaki kötülüğün sebebi cahillik ya da bilgisizliktir. Eğer kişi iyi olan hakkında bilgi sahibi olur yani gerçekten iyi olanı bilirse kötülük yapmayacaktır. Bu durumda şu soru akla gelebilir: O halde neden eğitilmiş insanların da kötülük yaptığını görüyoruz? Eğitilmiş insanların belli konularda uzmanlaşmış kişiler olduğunu ve belli bir kültüre sahip olduğunu bildiğimize göre neden kötülükte eğitilmiş insanlar bir istisna değildir? Burada şunu da sormak yerinde olacaktır: Acaba Sokrates, bilgi ve bilgi sahibi olmak derken neyi kastetmektedir? Sokrates'in kastettiği belli bir uzmanlık konusundaki bazı teknik bilgiler midir? Yoksa farklı bir bilgi türünden mi bahsetmektedir? Hiç şüphesiz Sokrates'in kastettiği yalnızca belli bir konudaki teknik bilgileri almış, yani belli bir alanda diploma sahibi olmak değildir. Onun kastettiği iyi hakkında bilgi sahibi olan ve bunu gerçekten bilen dolayısıyla kötülükten uzak durmasını sağlayacak ahlaki bir bilgidir söz etmektedir.

Sokrates'in diyaloglarda birçok konuyu özel örneklerden yola çıkarak genel kavramlara vardığını görmemiz, onun özelden genele giden bilimin kullandığı tümevarım yönteminin de temelini attığını da göstermektedir. Mesela cesaretli eylemlerin özel örneklerinden kalkarak, cesaretin tanımına ve kavramına ulaşmıştır. Diyaloglarda gerçekleşen tartışmalarda kullandığı genel yöntemi ise diyalektik yöntemdir. Diyalektik yöntemle Sokrates, karşısındaki kişinin iddiasını önce doğru kabul eder. Diyalogun sonunda ise bu iddianın doğru olmadığı, karşı iddianın doğru olduğunu göstermeye çalışır. Sokrates'in kabul gören her düşünceyi bir kenara bırakıp doğruyu ya da bilgiyi aradığının altını çizmemiz gerekmektedir. “Tek bildiğim şey hiçbir şey bilmediğimdir” diyerek genel anlamda şüpheli bir tavırla meselelere yaklaşmaktadır. Her şeyin akılla açıklanabileceği inancına sahip olan Sokrates'in, Anaksagoras'ın evreni yöneten akıl (Nous) ilkesi dikkatini çekmiş ancak onda istediği düzeyde açıklama bulamamıştır ki onda asıl aradığı “iyi” kavramından hareketle yapacağı ereksel bir açıklama olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Sofistlerin görecelik ve hiççilik iddialarına karşı olarak da evrende her şeyin belli bir amacı olduğunu düşünen Sokrates'in her şeyin temelinde “İyi” ya da “İyilik” ilkesi olduğunu benimseyerek temel bir varsayımda bulunmaktadır ki bu varsayım öğrencisi Platon üzerinde oldukça etkilidir (Arslan, 2010: 98). Özetle, Sokrates'in felsefî yaklaşımında kazandırdığı en önemli iki husus, tanım

ve tümellerin (genel kavramlar) önemine işaret etmesidir ki Aristoteles de bunu belirtmiştir (Aristoteles, *Metafizik*, 1078b 27-29). Bundan başka Sokrates, diyalektik yöntemi kullanarak her şeyi rasyonel temelde tartışmakla herkesin üzerinde uzlaşabileceği doğrulara ulaşabilmenin mümkün olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Platon

Hocası Sokrates'in "İyilik" varsayımını varlığın temel ilkesi olarak kabul eden Platon, bu temele dayanarak ünlü "idealar kuramı"nı oluşturmuştur. Heraklitos'un varlık âleminde her şeyin değiştiğine yönelik iddiası bir tarafta, Protagoras'ın "İnsan her şeyin ölçüsüdür" ifadesi diğer tarafta olmak üzere herhangi bir sabit temel kalmadığını gören hocası Sokrates ile birlikte Platon, belli temellerin olması gerektiği ve buna yönelik araştırmalara giriştiğini görüyoruz. Eğer Heraklitos ve Protagoras'ın düşünceleri doğru kabul edilirse ortada hiçbir temel kalmayacağından ne bilim ne felsefe yapmanın imkânı olacaktır. İşte bu sebeple Sokrates'in ortaya attığı "iyilik" varsayımı, Platon'un idealar evreninin en yukarısında bulunup tüm varlığın ondan çıktığı kabulüne götürmüştür. Dolayısıyla "İyilik" ideasının hemen altında "Varlık" ideası, varlık ideasının altında diğer idealar, mesela insan, hayvan, bitki, adalet, cesaret, yıldız gibi, bunların da altında ise özel örnekler mesela İnsan ideasının altında Ahmet, bitki ideasının altına gül, yazabilmek mümkündür. Aristoteles de Platon'un duyuların değişken dünyasının karşına sabit bir temel koymak için "İdealar Kuramı"nı ortaya attığını belirtmektedir (Aristoteles, *Metafizik* 986a 30-987b 10).

Platon'un idealar kuramında yukarıya doğru çıkıldıkça kusursuzluğun arttığı ve daha çok akılsal olan dünyaya ulaşılırken, aşağılara inildiğinde ise kusurluluğun, her türlü değişim, oluş ve yok oluşa tabi duyusal dünyaya vardığımızın altını çizelim. Bu kuramda bilgi meselesine değinmek gerekirse akılsal dünyaya ait ideaların bilgisi kesin ve net iken, duyusal dünyaya dair örneklerin bilgileri tahmin edilebileceği üzere bulanık ve şüpheli hale gelmektedir. Bu noktada "Matematiksel Nesnelerin Konumu Platon'da Nasıldır?" diye sormamız mümkündür. Platon, matematiksel varlıkları, düşünülebilen mükemmel tarzdaki varlıklar olarak görmektedir. Onların duyusal âlemlerle bir ilişkisinin olmadığını yani kendi başlarına var oldukların düşünen Platon, onları muhtemelen ideaların altına yerleştirecektir (Arslan, 2010: 292). Gerçekten Aristoteles de *Metafizik*'te matematiksel varlıklara bu tarz "aracı" gerçeklik vermektedir (987b 14-18). "İdea" düşüncesinin mantığı ise bir örnekle kısaca şöyledir: biz tek tek insanlardan bahsedebiliriz. Ancak insanların çok çeşitli örneklerinin olduğunu düşündüğümüzde tek bir örneğin, genel olarak insanı karşılamadığını, birçok örnekle bir genel "insan kavramı"na ulaşırız ki işte bu genel kavramı karşılayan, Platon'a göre insan ideası olacaktır. Bu "insan ideası"ndan onun örnekleri çıkmakta ve her bir insan örneği bu "insan

ideası”ndan pay almaktadır. Kuramın genelinde ise her varlık, “iyilik” ideasından pay alır ancak tüm iyiliği veya tekil insan olarak Ahmet’in tüm “insan ideası”nı karşılamayacağını belirtmek gerekir. Bu idealar sayesinde tekil örneklerden, genel kavramları düşünmek bir anlamda kolaylaştırılmak istenmektedir. Varlık âlemine dair kavramsal yapıda sabit ve değişmez ideaları ortaya atan Platon’un başlangıçta hiçbir ilişkide düşünmediği ideaların arasında daha sonra karşılıklı ilişkiler açısından yeniden kuramını gözden geçirdiği hatta hayatının sonuna doğru idealar kuramını daha matematiksel düşündüğünü belirtelim. Başlangıçta Heraklitos ve Protagoras’ın iddialarına karşı olarak sabit ve değişmez temeller arayan Platon’un, ironik bir şekilde zaman içinde kuramında değişikliğe gitmek zorunda kaldığını görüyoruz.

Varlık kuramında kabul ettiği “İyilik” varsayımının ve hocası Sokrates’in “iyi”, “doğru” ve “güzel” olana dair bilginin nasıl elde edileceği problemi ise Platon’un da gündemindedir. “İyilik”e dair bilgi tabii ki eğitimle elde edilecektir. Ancak gerçek hayatta ne bu “İyilik” durumu ne de buna yönelik bir eğitim sistemi mükemmel durumda olmadığından, bu tarz bir eğitimin gerçekleştirileceği bir devlet düzenini gerektirmektedir ki Platon ünlü “İdeal Devlet” tasarımını böylece yapmaya başlar. Platon’un bu devlet tasarımı aslında onun ruh öğretisinden hareket ettiğinden bu öğretisiyle beraber konuyu düşünmek gerekmektedir. Platon’a göre insan ruhu üç kısımdan oluşmaktadır: akıl, irade ve tutkular. Onun “İdeal Devlet” tasarımında akıl, yöneticileri karşılamakta, irade şehri koruyacak muhafızlar, tutkuları ise tüccarlar ya da para kazanan kesimi oluşturmaktadır. Platon’un devletinde yöneticiler ve muhafızların kesinlikle ticarete karışmamaları gerektiği vurgulanmaktadır. Çünkü Platon’a göre eğer yöneticiler ve muhafızlar ticaretle meşgul olurlarsa yönetimde bozulma gerçekleşir. Buna karşın, tüccarlar da kesinlikle yönetime katılmayacaklardır. Görüldüğü üzere, Platon’un devleti siyaset kuramını oldukça ahlaki bir bağlamda ele almaktadır. Bu devlette yönetimin birçok meseleye karar verdiği, yönetim kesiminde aile kavramı olmayıp çocukların herkesin çocuğu olduğu gibi komünist yapıya benzer özellikler taşıyan bir sistem önerdiği söylenebilir. Ancak Platon’un özel mülkiyeti, özellikle tüccarlar kesiminde yasaklamadığı, özel mülkiyete ait toprak ve malların kamulaştırılması gibi kavramların kendisinde bulunmadığını söylersek onun devletin komünist bir sistem olmadığı anlaşılmış olur. Platon’un devletinde altı çizilmesi gereken husus, yöneticilerin çok iyi yetişmiş, ruhen, ahlaken ve hatta vücutsal olarak oldukça iyi bir durumda olmaları ve bunun da aldıkları eğitim neticesinde elde edileceği vurgulanmalıdır. İdeal Devleti kuracak olan “filozof Kral” şehri adaletle ve insanları mutlu edecek şekilde yönetecektir. Bu sistemde en önemli sorun ise “filozof Kral”ın ölümünden sonra İdeal Devletin durumunun ne olacağıdır. Platon’a göre filozof

Kral'dan sonra onun bıraktığı yasalar uygulanacak zaman içerisinde onu takip eden yöneticiler bu yasalarda değişiklik ya da reform yapabileceklerdir. Ancak İdeal Devletin bozulma ihtimali Platon'un da kabul ettiği bir husustur. Dahası, böyle bir devletin yani filozofun başa geçtiği bir yönetimin çok zor ya da şansa bağlı bir durum olması da böyle bir yönetimin kurulmasını baştan zorlaştırmaktadır. Platon bu durumu kabul etmekle birlikte insanların sorunlarının ancak filozofun başa geçtiği bir İdeal Devlet ile ortadan kalkabileceğini savunmaktadır (Kenny, 2011: 81-84). Kendi hayatında, İtalya'da, İdeal Devleti hayata geçirme girişimlerinde bulunmuş olan Platon'un bu konuda başarılı olamadığını, hayatının sonuna doğru İdeal Devlet projesini gözden geçirip özellikle "Yasalar" adlı eserinde daha makul bir sistem önerdiğini de belirtelim. Platon'un İdeal Devlet'i tüm eleştirilere ve "ütopya" tanımlamasına rağmen birçok eseri ve hatta birçok devleti etkilemiştir. İdeal Devlet, Antik dünyanın ahlaka dayalı siyaset felsefesi anlayışının başlıca örneğidir. Bu örnek daha sonra özellikle Machiavelli'nin eleştirilerine maruz kalacak, Machiavelli siyaset ile ahlak kavramlarının birbirinden ayrı düşünülmesi gerektiğini savunup modern bakış açısını ancak diğer taraftan başka tartışmaları da başlatacaktır.

Son olarak Platon'un bilgi felsefesinin ana hatlarına değinelim. Platon, Protagoras'ın "bilgi duyum veya algıdır" iddiasına özellikle *Theaitetos* (157e) diyalogunda hocası Sokrates üzerinden karşı çıkmaktadır. Platon'a ya da onu temsil eden Sokrates'e göre eğer bilgi duyum veya algı ise ortada birden fazla insan olduğundan, doğru ve yanlıştan konuşulamayacağını düşünmektedir. Bunun doğal sonucu olarak ortada herkesin kabul edebileceği bir bilgiden de konuşmak imkânsız hale gelecektir. Protagoras "İnsan her şeyin ölçüsüdür" diyerek aslında Heraklitos'un sürekli değişim düşüncesini kabul etmekte ve bu sebeple varlık ve gerçekliğin de kişiden kişiye değiştiği sonucuna varmaktadır. Ancak, Platon açısından aslında bu sürekli değişimin kabulü sonucunda ortada sabit konuşabileceğimiz bir varlık ya da gerçeklik de olmayacaktır. Dahası, bilginin algı olduğu iddiasının bir başka sonucu da rüya ve gerçek hayat arasında da bir ayrımın kalmaması sonucuna varabileceğimizdir. Platon'a göre meselenin daha farklı boyutları da mevcuttur. Eğer bilgi algıysa, neden sadece insanın algısı (insanın her şeyin ölçüsü olduğu prensibinden yola çıkarak) temel alınacaktır? Bu durumda hayvanların da algısı olduğundan örneğin bir atın, bir köpeğin rüzgâr algıları da bilgi olarak kabul edilebilir. Bu sebeple, Platon, bilginin algı olduğunun kabul edilmesi durumunda, "İnsanın her şeyin ölçüsü" olamayacağını iddia etmektedir. Bunların yanında, algının duyuşal dünya açısından geçerli olduğunu, bir "adalet" kavramının nasıl algılanacağı meselesinde ise işe yaramayacağını ve Platon'a göre algı ve duyumun gelecek hakkında bir şey söylemeyeceğini belirtmektedir. Platon'a göre adalet, bütünün parçalarıyla uyumlu ilişkisi demek olup algının

ötesinde düşünülmesi gerekmektedir (Arslan, 2010: 299-303). Bunlardan başka, Protagoras'ın “İnsan her şeyin ölçüsüdür” ifadesine karşılık olarak Platon *Yasalar* eserinde “Her şeyin ölçüsü Tanrı'dır” demektedir.

Platon'un özellikle “Menon” ve “Devlet” diyaloglarında bilgi öğretisine dair konuştuğunu görüyoruz. “Menon” diyalogunda Sokrates'in erdem üzerine tartışmasının bir süre sonra bilginin ne olduğu tartışmasına dönüştüğünü ve burada temel iddianın bir insanın ne bildiği ne de bilmediği bir şeyi araştırabileceği dolayısıyla kısmen bildiği ve kısmen bilmediği konuları araştırabileceği sonucuna varır. İnsanın kısmen bilgisi nereden gelmektedir? Sokrates ve Platon açısından bu kısmen bilme durumu bildiğinin bilincinde olmayan ancak insanın ruhunda mevcut olan bilginin hatırlanması tezine dayanmaktadır. Bu düşüncede insan ruhunun ölümsüzlüğü kabul edilerek, ruhun önceki hayatlarında elde ettiği ancak daha sonra unuttuğu bilgiyi bu hayatta yeni bir uyarıcının etkisiyle yeniden hatırladığı vurgulanmaktadır. Sokrates'in bu durumu daha önceden hiç geometri öğrenimi almamış bir köleye geometri problemiyle ilgili sorular sorarak çözdürmesiyle göstermeye çalışmıştır (Arslan, 2010: 306-307). Genel olarak bakıldığında ise Platon, bilgiyi bir taraftan “doğru inanç” olarak tanımlarken, diğer taraftan hocası Sokrates'in “bilgi erdemdir, erdem bilgidir” tanımına *Menon* diyalogunda yer vermektedir (Platon, *Menon*, 86c-100b). Ancak “doğru inanç” temellendirilmediği takdirde uçup gidecektir (Platon, *Menon*, 98a). Bunların yanında Platon, dört çeşit bilgi aşamasından bahsetmektedir: a) Tahmin, nesnelerin yansımalarıyla uğraşan bir aşama olup Platon için henüz tam bir bilgi değildir, b) İnanç, tahminden farklı olarak bir konusu ve belli bir gerçekliği vardır, duyusal ve özel nesneler onun konusudur. Ancak, Platon açısından duyusal nesneler oluş ve yok oluşa tabi olduklarından bunları konu edinen algıyı bilgi olarak kabul etmediğini yukarıda da belirtmiştik, c) Çıkarımsal bilgi, akılsal bilgi alanına girmekle beraber henüz Platon'un idealindeki bilgi değildir. Çünkü bu tür bilgide de henüz duyusal unsurlar mevcuttur. Örneğin üçgen kavramından bahseden bir matematikçi, Platon'a göre aslında “ideal üçgen”den bahsetmektedir. Ancak bunu tahtaya çizdiği üçgen üzerinden anlatırken onun duyusal bir kopyası üzerinde konuşmakta, onun üzerinde çıkarımlar yapmaktadır. (d) Platon'a göre gerçek bilgi aşaması “saf akılsal bilgi” veya “Sezgi” olup apaçık ilkelere dayanan, herhangi bir duyusal öge içermeyen, hiçbir şekilde varsayımsal veya koşullu bir nitelik taşımayan, nesnesini doğrudan ve saf bir kavrayışla kavrayan bilgi ve bilimdir (Arslan, 2010: 316). Bu bilim, Platon'a göre diyalektiktir. Diyalektik, tüm varsayımları ilkeler olarak kabul etmez, onları sadece hareket noktaları olarak alır ve onlardan hareketle kendisi hiçbir varsayım içermeyen “İyi ideası”na ulaşır. Daha sonra bu “İyi ideası”nı kavrayarak ondan çıkan sonuçları göz önüne alarak sonuçlarına iner. Bütün bu süre-

cin herhangi bir duyusal şey içermediği, bir ideadan diğerine geçtiğini belirtelim. Platon'un "Devlet" diyalogundaki bu tasvirinin, tek ve değişmez bir ilke olarak kabul ettiği "İyi ideası"ndan hareketle onun aşağısında bulunan kavramlara geçtiği ve tümdengelim yöntemini kullandığı gözden kaçmamaktadır. Ana hatlarıyla vermeye çalıştığımız Platon'un düşüncesinin, varlık alanında oluşturduğu "İdealar kuramı", yalnızca bu alana ait açıklama sunmayıp bilgi ve siyaset felsefesi alanında da kullandığı temel bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç:

Antik çoğulcu materyalistlerin kendi dönemlerinde devrimsel yaklaşımlarla varlığa, özde de maddeye yönelik ayrıca evrenin oluşumuna ilişkin açıklamalar yaptıklarını görüyoruz. "Hiçbir şeyin hiçlikten gelmeyeceği" ve "hiçbir şeyin de hiçliğe gitmeyeceği" düşüncelerini temel kabul eden Empedokles, Anaksagoras ve Atomcular, tek bir ilkenin varlığın özünü açıklamada yetersiz olacağını düşünmüş olmalı ki ikiden çok ilke belirlemişler hatta Anaksagoras ve atomcularda sayı sonsuza çıkmıştır. Bu düşünürler Eleacıların genel mantığını kabul etmekle beraber, değişimin ve çokluğun yadsınamaz olduğunu düşündüler ve değişimi hareketle açıklamaya çalıştıklarını görüyoruz. Felsefe derslerinde hala Antik çoğulcu materyalistlerin anlatılmasının anlamı vardır ki o da şudur: Antik çoğulcu materyalistler, bugün çağdaş parçacık fiziğinin cevaplamaya çalıştığı "Maddenin en küçük yapı taşı nedir?", "Maddenin temelleri nedir ve nereye kadar bölünebilir?" gibi aynı soruları cevaplamaya çalışmışlardır ve çağlarının şartlarında oldukça iyi tahminlerde bulunmuşlardır. Varlıkla ilgili meseleler, sonraki tarihsel gelişmelerle kesintiye uğramış gözükmektedir. Veyahut o dönemdeki şartlarda söylenebilecek açıklamalar söylenmiştir. Sofistlerle ve akabinde Sokrates ile beraber insani meselelere daha çok yönelindiğini görmekteyiz. Sofistlerin rölativist epistemolojileri, kuşkuculukları, varlık ve bilgi meselelerinde bilinemezciliğe sebep olmuş, bu durumda özellikle Sokrates ve öğrenci Platon'u rahatsız ederek onları sofistlere mutlak bilginin, bilim ve felsefenin imkânı açısından cevap verme zorunluluğuna itmiştir. Aristoteles'in de işaret ettiği üzere, Sokrates'in en büyük katkısı tanım ve tümellere ilişkin yaptığı tespitlerdir. Platon ise fiziki dünyadaki varlığın ve bilginin değişiminin hakiki bilgi konusu olmadığını, mutlak bilginin "idealar" olarak belirlediği genel kavramlarla ilgili olduğunu göstermeye çalışarak hepsini "iyilik" kavramı açısından açıklamaya çalışmıştır. İdealar kuramıyla sadece varlık ve bilgiye değil, siyasi düzenle ilgili tasarım da sunan Platon, İdeal Devletini de küçük kozmos insanın ruhunu temel alarak tanımlamıştır.

KAYNAKÇA

- Aristoteles, *Fizik*, çeviren Saffet Babür, YKY Yayınları, Cogito-57, İstanbul 2001.
- Aristoteles, *Metafizik*, çeviren Prof. Dr. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınları, İstanbul 1996.
- Arslan, Ahmet, *İlk Çağ Felsefe Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, cilt 1, 5. Baskı.
- Arslan, Ahmet, *İlk Çağ Felsefe Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, cilt 2, 3. Baskı.
- Benn, Alfred William, *Erken Yunan Felsefesi*, çeviren Engin Delice, FOL, Ankara 2021.
- Cevizci, Ahmet, *İlkçağ Felsefesi*, Say Yayınları, 12. Baskı, İstanbul 2022.
- Empiricus, Sextus, *Kuşkuculuk*, çev. M. K. Sütçüoğlu, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2017.
- Kenny, Anthony, *Antik Felsefe*, tercüme Serdar Uslu, Küre Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2011.
- Laertios, Diogenes, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çeviren Candan Şentuna, YKY Yayınları, İstanbul 2010.
- Platon (Eflatun), *Devlet*, çevirenler Sabahattin Eyuboğlu-M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999, 1. Basım.
- Platon, *Menon*, Eski Yunancadan çeviren Furkan Akderin, SAY Yayınları, İstanbul 2018.
- Platon, *Theaitetos*, Eski Yunancadan çeviren Furkan Akderin, SAY Yayınları, İstanbul 2018.
- Platon, *Yasalar*, Türkçesi Candan Şentuna-Saffet Babür, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1998, cilt 1.
- Platon, *Yasalar*, Türkçesi Candan Şentuna-Saffet Babür, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1998, cilt 2.
- Walther, Kranz, *Antik Felsefe*, Türkçesi Suad Y. Baydur, Sosyal Yayınlar, 1994.

BÖLÜM 14

LİDERLİĞİN KARANLIK TARAFI: MAKYAVELCİ, YIKICI VE ZEHİRLİ LİDERLİK

Fatih ÖZÇALIK¹

¹ Fatih ÖZÇALIK, Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi SBMYO, ORCID ID: 0000-0001-5333-7203.

Yönetim biliminde çok sayıda değişken üzerinde çalışılmaktadır. Liderlik bu değişkenler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Yönetimde bir olumsuzluk olarak anlaşılan karanlık yönlerin genellikle liderlik davranışı çerçevesinde incelendiği görülmektedir. Söz konusu yoğunlaşmanın sebepleri çeşitlidir. Tarih boyunca büyük liderler gördü dünya. İnsanlar başları sıkıştığında kendilerini sıkıntılarından kurtaracak becerikli liderler beklediler. Ancak tarih her zaman bu beklentilerin istenilen şekilde gerçekleşmediğini göstermiştir. Avrupa tarihi bu örneklerle doludur. Günümüz tarih okumaları adı sanı bilinen büyük liderlerin bile gücü ele geçirmek ya da elde tutmak için bir dizi manipülasyona başvurmuş olabileceğini göstermektedir. Söz konusu manipülasyonun açıkça izlenebildiği ya da bilindiği ise şüphelidir. Ancak içinde bulunduğumuz yüzyılda ve kısmen bir öncekinde iletişim ve etkileşimin daha kolay ve hızlı olması, liderlerin güç mücadelesinin daha açık bir şekilde izlenmesini mümkün kılmaktadır.

Lideri lider yapan şey, kişisel özelliklerini simgeleyen davranışlarının izleyenler tarafından yorumlanmasıdır. Başka bir deyişle liderlik etiketi izleyenler tarafından yapılandırılmış bir etiket gibidir. Burada şu soru sıkça akla gelmektedir. Liderin davranışları bir yanılsamadan ibaret olabilir mi? Diğer bir ifadeyle liderlik koltuğunda oturan kişi bilişsel olarak davranışlarını yansıtmada bir manipülasyona başvurmuş mudur? Son zamanlarda yapılan araştırmalar böyle bir durumun mümkün olduğunu aynı zamanda bu tür yanıltmacaların yeni de olmadığını göstermektedir.

Liderlik yazınına bakıldığında araştırmaların çoğunun olumlu liderlik davranış ve özelliklerine odaklandığı görülmektedir. Söz gelimi dönüşümcü liderlik (Bass, 1985), etik liderlik (Brown, Trevino ve Harrison, 2005) veya otantik liderlik (Walumbwa vd., 2008) gibi kavramlar zaman içinde oldukça popüler hale gelmiştir. Ancak olumlu olarak değerlendirilebilen her liderlik davranışı, gücün elde edilmesi ve kullanılması ile ilişkilidir. Bu ilişki sebebiyle her liderlik durumunda olumsuz olarak yorumlanabilecek sonuçlar da ortaya çıkabilmektedir. Bunlar arasında ödül ve ceza uygulanması ya da iş süreçlerinde otorite ve kontrol mekanizmalarının işletilmesi sayılabilir (Yukl ve Van Fleet, 1992: 148). Uygulamaların nicelik ve nitelik bakımında kişiden kişiye değişmesi liderlik tarzının algılanmasında çeşitli sorunlara yol açmakta ve böylece hem izleyenlere ve hem de örgüte çeşitli zararlar verebilmektedir. Ortaya çıkan sorun ya da zarar algısı durumunda ise hemen her durumda liderliğin ya da liderin karanlık taraflarının olduğu sonucuna varılabilmektedir.

Liderlikle en yakın ilişkili kavram güçtür. Liderlik davranışlarının büyük bir kısmı gücü ele geçirme ve sonrasında elde tutma çabasıdır. Bu bakış açısıyla aslında liderlik gücü kazanma ve kullanma becerisidir denilebilir. Gücün ele geçirilmesi ve kullanılması ile ilgili yazılmış ilk kaynak

Nikolo Machiavelli'nin Prens (2018) isimli eseridir. Son derece becerikli bir danışman olan Machiavelli'nin yazdıklarından, zamanının yönetim mekanizmalarını iyi bildiği ve çok sayıda değişkeni doğru olarak yorumladığı anlaşılmaktadır. Yazdıklarına ilişkin “makyavelci” yakıştırmasının tarihin kendi zamanına göre yorumlanması gerekliliği düşünüldüğünde ne kadar yersiz olduğu kolayca anlaşılabılır. Eleştirilere verilecek en kestirme cevap o zamanlarda böyle yapmazsanız yönetemezsiniz olurdu. Ancak modern zamanlarda ileri sürülen katılımcı ve demokratik liderliğin makyavelizmin içindeki ana unsurları derinden sarstığı açıktır. Buna karşın son zamanlarda yapılan liderlik araştırmaları bazı davranış modelleri yanında makyavelci davranışın neredeyse masum olduğunu gördüler. Zehirli liderlik, karanlık liderlik, yıkıcı liderlik ya da kirli liderlik gibi kavramlar, liderin güç elde etme sürecinde basit bir manipülasyondan çok daha fazlasının olduğunu göstermektedir.

Liderlerin yapıcı davranışlarının toplumlar tarafından görülmesi ve onaylanması kolay görünmektedir. Toplumlarını şekillendiren büyük liderler yüzyıllardır hatırlanmakta ve hatırı sayılır bir saygıyla hala anılmaktadır. Bununla beraber karanlık tarafa ait davranışlar sergileyen liderlerin de doğası gereği toplumların ciddi bir kısmı tarafından yüceltildiği bir gerçektir. Son 20 yılda karanlık tarafın gücünü kullanarak güç elde etme çabasını inceleyen çok sayıda çalışma yapılmıştır (Ashfort, 1994; Krasikova, Green, ve LeBreton, 2013; Martinko vd.,2013; Schyns ve Scilling, 2013; Tepper, 2000; 2007; Tepper, Simon ve Park, 2017; Mackey vd., 2021). Güç kazanma dürtüsü, bazı liderler için bir bağımlılık haline gelebilir. Bu doyumsuz arzunun, bir liderin enerjisini statüsünü ve otoritesini korumak veya yükseltmek için kullanabilecek kadar yoğunlaşması da mümkündür. Anlaşılması oldukça zor olan karanlık lider davranışının örgütler açısından kalıcı bir çok sorun yarattığı artık bilinmektedir (Tepper vd., 2006). Ortaya çıkan bilgi birikimi liderliğin karanlık tarafının örgütsel maliyetinin olduğunu ve sürekli olarak etkili örgütsel süreçlerle ortaya çıkması gereken önemli işyeri sonuçlarını engellediğini göstermektedir.

Liderliğin karanlık tarafını araştırılması son zamanlarda popüler bir çaba olmasına karşın, bu alandaki araştırmalar parçalı bir yapıya sahiptir. Bunun en önemli sebebi farklı liderlik tanımlamalarında ortaya çıkan olumsuz tutum ve davranışların ayrı ayrı çalışılmış olmasıdır. Söz gelimi bir grup araştırma dönüşümcü liderlik gibi olumlu yönleri ağır basan bir liderlik tarzının karanlık taraflarının da olup olmadığı sorusuna odaklanmıştır. Başka bir grup araştırmacı ise makyavelci liderlik, zehirli liderlik, yıkıcı liderlik gibi zaten baştan olumsuz olarak değerlendirilen konulara yönelmiştir. Ayrıca lider ya da yönetici olarak tanımlananların olumlu ya da olumsuz belirli özellik ve davranışlarının nasıl ölçüleceği de ayrı bir sorun olarak tartışılmaktadır. Dahası tanımlama çalışmalarında kullanı-

lan bir takım davranış özellikleri karanlık liderlik türlerinin birçoğunda ortak özellikler olarak açıklanmaktadır. İlgili yazına ait bu parçalı görünüm tutarlı teorik çerçeve ve ampirik bakış açısı ile bir bütünleştirme çabasını ihtiyaç haline getirmiştir. Bu sebeple son yıllarda karanlık yönetim davranışlarını bir teorik temele oturtmak amacıyla meta-analiz çalışmalarının arttığı görülmektedir.

Liderlik araştırmalarının kapsamı ve ilişkili değişkenler göz önünde bulundurulduğunda ilgili yazın önemli ölçüde genişlemektedir. Bu sebeple çalışmada kapsamı sınırlandırmak amacıyla liderliğin karanlık tarafını oluşturan ve geline nokta liderlik türü olarak kabul edilmiş bulunan kavramlara odaklanılmıştır. Liderliğin karanlık tarafını oluşturan üç önemli liderlik tarzı bu çalışmanın kapsamına alınmıştır. Bunlar; makyavelci liderlik, yıkıcı liderlik ve zehirli liderliktir. Söz konusu kavramların şimdiye kadar yapılmış araştırmalarda çeşitli şekillerde tanımlandığı, ölçülmeye çalışıldığı ve çok sayıda başka kavramla ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır. Bu çalışmada sayılan liderlik türlerinin özelliklerini birbirinden ayırmaya çalışılmış ve tek bir ölçüm aracılığıyla her birinin birer boyut olarak ölçülebileceği soruna odaklanılmıştır. Bu amaçla şimdiye kadar yapılmış karanlık liderlik ve ilgili liderlik türüne ait çalışmalarda incelenen özelliklere dikkat çekilerek bir bütünleştirme çabası içine girilmiştir.

Makyavelci Liderlik

Örgütsel davranış yazınında en dikkat çekici tutumlardan biri makyavelci tutumdur. Oldukça eski bir arka plana sahip olmakla beraber ilkin kişilik özelliği olarak tanımlanan kavram zaman içinde liderlik açısından incelenmeye başlanmıştır. Derli toplu olarak ilk ortaya atıldığı şekliyle (Christie ve Geis, 1970) makyavelcilik kavramı, Niccolò Machiavelli'ye atfen, geleneksel etik yoksunluğu, başkalarına güvensizlik, fırsatçılık ve kişiler arası ilişkilerde duygu eksikliği gibi bilişsel açıdan değerlendirilmiştir. Rönesans'ın en etkili siyaset teorisyeni Machiavelli, siyasetin ahlak dışı olduğunu ve rasyonel politikacıların, gücü elde etmek ve tutmak için her türlü yolu kullanabileceğini savunmaktaydı (Christie ve Geis, 1970).

Araştırmalarda olumsuz eğilimlerin yüksek bulunduğu bireyler bir kişilik özelliği olarak “yüksek mach” olarak nitelendirilmiş ve bu bir alışkanlık haline gelmiştir. Özellikle kişilik envanterleri aracılığıyla yapılan çalışmalar makyavelci olma durumuna ait çeşitli özellikleri ortaya çıkarmıştır. Söz gelimi yüksek mach'ların başkalarını manipüle etmeye son derece eğimli bulunmuştur (Geis ve Christie, 1965). Geis, Weinheimer ve Berger (1967), yüksek mach'ların daha iyi zamanlama sezisine sahip olduğunu ve eylemlerini mevcut koşullara göre ayarlayabildiklerini buldular. Ayrıca yüksek mach'ların, belirsiz durumlarda daha etkin oldukları ve sosyal baskıya daha dirençli oldukları da ortaya atılmıştır (Fiedler, 1967;

Bogart, 1968; Epstein, 1969). Bununla beraber yüksek mach'ların yalan söyleme söz konusu olduğunda düşüklere göre daha inandırıcı olduklarına dair bulgular elde edilmiştir (Geis ve Moon, 1981). Bu özelliklerinin yüksek mach'ların lider olma çabalarını artırmakta olup olmadığı net değildir. Ancak yüksek mach'ların düşüklere göre daha çok liderlik rollerini tercih ettiği bilinmektedir (Geis, 1968).

Makyavelcilik bir kişilik özelliği olarak yaygın bir eğilim olmasına karşın, makyavelcilik ve liderliği bir arada inceleyen araştırma sayısı ise henüz azdır (Belschak vd., 2018). Yapılan çalışmalar daha çok makyavelci liderliğin sonuçlarına odaklanmış görünmektedir. Söz gelimi yüksek mach liderlerin daha fazla emir verdiği (Drory ve Gluskinos, 1980) ve ortaya çıkabilecek gerilimi azaltmayı daha az tercih ettikleri gözlenmiştir. Ayrıca makyavelci liderlik eğilimi ile görev odaklı olma arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir (Bedell vd., 2006). Makyavelizmin, düzeyine bağlı olarak farklı liderlik tarzlarıyla ilişkili olduğunu bulmuştur. Makyavelci liderliğin önemli bir özelliğinin de göreve odaklı olma olduğu iddia edilmiştir. Yüksek Mach'ların, insanlar veya ilişkilerden çok hedefe odaklandıkları bulunmuştur (Christie ve Gies 1970). Makyavelci liderin durumun kontrol altında tutmayı, işi bitirmeyi ve başarılı olmayı istedikleri tespit edilmiştir (Dahling vd., 2009).

Makyavelciliğin kötü şöhretine bakarak bu eğilimlere sahip liderlerin başarısız olduğu düşünülebilir. Ancak birçok tarihi kişilik incelendiğinde sayılan eğilimlerin, gücü uzun süreler elde tutulmasına imkân verdiği anlaşılmaktadır. Makyavelci davranışın durumsallık bakış açısıyla değerlendirilmesi de mümkündür. Bu bağlamda makyavelci davranışın sergilendiği bir ortamın uygunluğu da oldukça önemlidir. Söz gelimi Becker ve O'Hair (2007)'e göre, kuralların gerektiği gibi tanımlanmadığı durumlar makyavelcilerin en çok yararlandığı ortamları oluşturmaktadır. Ancak, kuralların kesin olarak tanımlandığı durumlarda, yüksek mach'ların düşüklere göre daha kötü performans gösterdiği de iddia edilmiştir (O'Connor ve Morrison, 2001; Shultz, 1993 ; Sparks, 1994; Gable vd., 1992).

Hangi durumlarda makyavelci liderin başarılı olabileceği sorusu da ilgili yazında dikkat çekmiştir. Bedell ve meslektaşları (2006), iş dünyası, siyaset, askeri ve dini kurumlardan 20. Yüzyılda yaşamış 120 önde gelen lideri inceleyerek yaptıkları bir çalışmada, makyavelizmin 12 ölçütünden sekizinin istenmeyen liderlik sonuçlarıyla pozitif olarak ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Diğer taraftan makyavelcilerin izleyenleri tarafından bazen karizmatik olarak tanımlandığı iddia edilmiştir (Gardner ve Avolio, 1998). Ayrıca makyavelci liderlerin, görevde daha uzun kaldıkları ve daha fazla seçim zaferi elde ettikleri de başka çalışmalarda iddia edilmiştir (Deluga, 2001; Simonton, 1986). Yine bazı kanıtlar, yüksek mach'ların yüksek statüyü elde etmede başarılı olabileceğini düşündürmektedir (Spurk vd., 2016).

Makyavelci lider davranışının liderin kişilik özellikleri dahil çeşitli davranış örüntüleri dikkate alınarak araştırmalara konu olduğu görülmektedir. Söz gelimi Mael vd., 2001’ne göre makyavelci lider güçlü bir motivasyona sahiptir. Böylece kaynakları ve bireyleri kontrol etmelerine izin veren yönetim pozisyonlarına ulaşabilirler (Dahling vd., 2009). Bu süreçte kullandıkları etik dışı manipülasyon, içselleştirdikleri güvensizlik ve sinizm eğilimi etkili olmaktadır (Genau vd., 2021). Hedefe yönelik güçlü motivasyonları onların astları ve işle ilgili ilişkilerini de şekillendirmektedir.

Makyavelci yönetim tarzının bazı durumlarda uzun dönemli çıkarlara odaklı bir şekilde sergilendiği de görülmektedir. Örneğin Amir ve Malik (2017), makyavelcilik ile stratejik liderlik arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu iddia etmiştir. Başka bir deyişle makyavelci liderlerin stratejik odaklı olabileceği ve bir takım kontrol mekanizmalarını işletmeleri mümkündür. Söz gelimi makyavelcilerin danışmanlık yaparak, ikna ederek, açıklayarak ve önererek izleyenlerini etkin bir şekilde kontrol edip yönlendirdikleri görülmektedir. Bu durum kısa vadeli fırsatçılıktan çok, bekle ve gör politikalarını tercih ettiklerini göstermektedir (Hogan ve Shelton, 1998). Hatta bu tür durumlarda makyavelci liderlik davranışlarındaki bazı örüntülerin izleyiciler tarafından olumlu olarak değerlendirilmesi de mümkün görünmektedir. Bu durum makyavelci liderliğin görünen bir yüzünün olduğunu, ancak izleyen değerlendirmelerinde algılanamayan ve gizli kalan bir yüzünün de olduğunu göstermektedir.

Dahası örtülü niyetler bir tarafa bırakıldığında, makyavelcilerin avantajlı oldukları durumlarda işbirlikçi, güvenilir ve koalisyon kurma konusunda becerikli olabildikleri (Hawley, 2003), ayrıca etik davranışlar sergileyebilecekleri (Schepers, 2003) de iddia edilmiştir. Ayrıca makyavelcilerin kendi çıkarları söz konusu olduğunda örgütsel vatandaşlık davranışı gibi olumlu sosyal davranışları kullanarak kişilerarası aldatıcı ve yıkıcı davranışlardan kaçınabildiği de tespit edilmiştir (Belschak vd., 2015). Bu durum makyavelcilerin sosyal beceriyi iyi kullandıklarının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sosyal beceriyi iyi kullanmak başkalarını ve sosyal etkileşimleri keskin bir şekilde anlama, samimi ve güvenilir görünme ve çok yönlü davranış gösterebilme yeteneklerinin kullanılmasıyla mümkündür. Böylece makyavelciler, davranışlarını başkaları tarafından iyi karşılanacak şekilde düzenleyebilmekte (Kranefeld vd., 2020) ve bu sayede muhataplarının da davranışlarını manipüle edebilmektedirler. Bununla beraber manipülasyona uğrayan takipçilerin bir kısmı lider ya da yöneticilerini olumlu bir bakış tarzıyla değerlendirebilmektedir. Dahası dönüşümcü liderlerin bile karanlık kişilik özelliklerini davranışlarına yansıtılabildikleri iddia edilmiştir (O’Reilly ve Chatman, 2020). Bir başka açıdan politik olarak yetenekli bir makyavelci liderin, dönüşümcü li-

derliğin etkinleştirilmesi için gerekli şartları oluşturabileceğini başka bir deyişle dönüştürücü liderlik yapabileceği ileri sürülmektedir (Genau vd., 2022). Özetle ifade etmek gerekirse dönüştürücü liderliğin içeriğini oluşturan etkenler makyavelci niyet açısından oldukça çekici ve kolaylaştırıcı görünmektedir.

Dönüştürücü liderlik açısından oldukça önemli bir kavram olan karizma makyavelci davranışla da ilişkilendirilmiştir. Hatta karizma makyavelci liderliğin kullanışlı bir aracı olarak önemli bir kabiliyettir denilebilir. Başka bir deyişle karizmatik liderliğin olumlu sonuçlarına ilaveten, anlaşılması gereken karanlık bir tarafı da mevcuttur. Bazı durumlarda liderin sahip olduğu karizmatik özellikler şartlara bağlı olarak izleyenlerde aşırı bağımlılık yaratan bir etken olabilmektedir. Bu bağımlılık karizmatik liderliğin geçerli şartlar oluştuğunda potansiyel olarak zararlı sonuçlarını ortaya çıkarması olasıdır (Cogner, 1990).

Genellikle hedefe yönelik makyavelci lider davranışları olumsuz örgütsel çıktılarla ilişkilendirilmektedir. Bazı araştırmalar astların makyavelci olarak nitelendirdikleri liderleriyle ilgili daha fazla tacizci denetim bildirdiklerini ortaya koymuştur (Kiazad vd., 2010; Wisse ve Sleebos, 2016). Benzer şekilde makyavelci yönetim altında daha fazla duygusal tükenme ve kariyer tatmini olduğu da bildirilmiştir (Volmer vd., 2016. Ayrıca makyavelci tarz ile üretkenlik karşıtı iş davranışları ilişkilidir (Belschak vd., 2018; Rehman ve Shahnawaz, 2018). Bu sonuçlar genel olarak makyavelci liderliğin asların bağılılığı ve pozitif iş davranışları üzerindeki olumsuz etki ettiğini gösterir niteliktedir (Den Hartog ve Belschak, 2012).

Şimdiye kadar yapılan araştırmalardan makyavelcilik ve makyavelci liderin hangi özelliklere sahip olduğunu ortaya çıkarmak kavramların tanımlanması açıklanması ve ölçülmesini kolaylaştıracağı düşünülebilir.

Yıkıcı Liderlik

Karanlık liderlik araştırmaları içinde önemli bir yere sahip olan bir başka liderlik türü yıkıcı liderliktir (destructive leadership). Makyavelci liderliğin tanımlanması ve açıklanmasındaki benzer güçlükler yıkıcı liderlik için de söz konusu olmuştur. Ancak yıkıcı liderlik ve kapsamına alınan değişkenler araştırmalara daha sık konu edilmektedir. Son 20 yılda yapılan araştırmalarla yıkıcı liderliğin uygulamada oldukça sık karşılaşılan bir durum haline geldiği anlaşılmıştır. Giderek artan çalışmalara rağmen yıkıcı liderlik kavramının neleri içerdiği, liderliğin karmaşıklığından dolayı tartışmalıdır (Schyns ve Schilling, 2013). Ancak yine de yıkıcı liderlik araştırmaları konu ile ilgili kavramların tek tek incelenmesi ile başlamış ve yakın zamanlarda bütünleştirici çalışmaların sayısı artmıştır.

Yıkıcı liderliğe olan ilginin başlıca sebepleri arasında en bariz olanı, ortaya çıkardığı maliyetlerdir. ABD’de çalışanların devamsızlığı, artan çalışan devri ve azalan etkinlik ile şirketlerde yıllık 23,8 milyar dolarlık bir maliyet ortaya çıktığı iddia edilmiştir (Tepper vd., 2006). Örgütsel çıktıların yanında yıkıcı lider davranışlarına olan ilginin bir başka sebebi de bireyler üzerindeki etkilerinin oldukça şiddetli olmasıdır. Yıkıcı liderlik davranışlarıyla ilgili olarak çok çeşitli sonuçlar incelenmiştir. Söz gelimi, iş gerilimi ve duygusal tükenme (Harvey vd., 2007), direnme (Bamberger ve Bacharach, 2006), sapkın iş davranışı (Duffy, Ganster ve Pagon, 2002), azalan aile refahı (Hoobler ve Brass, 2006), işten ayrılma niyeti ve iş tatmini (Tepper, 2000), üretkenlik karşıtı iş davranışı (Brender-İlan ve Sheaffer, 2019) yıkıcı liderlikle ilişkilendirilmiştir.

Yıkıcı liderliğin hangi davranışları içine aldığı ilgili yazında tartışılmış ve çeşitli öneriler de ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında “istismarcı yönetici” (Rafferty ve Restubog, 2011), “kötü niyetli yönetici” (Hornstein, 1996; Tepper, 2000), “sağlığı tehlikeye atan lider” (Kile, 1990), “küçük zorba” (Ashforth, 1994), “zorba” (Namie ve Namie, 2000; Einarsen, Skogstad ve Glasø, 2013), “yoldan çıkmış” (McCall ve Lombardo, 1983; Shackleton, 1995), “dayanılmaz patron” (Lombardo ve McCall, 1984), “psikopat” (Furnham ve Taylor, 2004), “tahammülsüz lider” (Brotsky, 1976), “itici ya da caydırıcı lider” (Blight vd., 2007) ve “zehirli lider” (Lipman-Blumen, 2005) sayılabilir. Görüldüğü gibi çok sayıda tutum ve davranış yıkıcı lider özelliği olarak nitelendirilebilir. Bu durum yıkıcı liderliğin genel kabul gören bir tanımını yapmayı zorlaştırmıştır.

Yıkıcı liderlik araştırmalarının başlangıcına iş yerinde zorbalık kavramını koymak mümkündür. İş yerinde zorbalık, kişisel ve işle ilgili faktörlerin etkileşimi ile belirli bir süre boyunca düzenli olarak ve tekrar tekrar ortaya çıkan, şiddetli ve zarar verici kişilerarası davranış olarak tanımlanmaktadır (Akanksha vd., 2021). Yakın zamanda yapılan araştırmalar (Hubert ve van Veldhoven, 2001; Aasland vd., 2010; Zapf ve Einarsen, 2020; Zapf vd., 2020; Özer ve Escartin, 2023) iş yerinde zorbalığın oldukça yaygın olduğunu göstermektedir. Araştırmalar aynı zamanda yıkıcı liderlik davranışı olarak iş yerinde zorbalığın yöneticiler arasında yaygın bir davranış olduğunu da ortaya çıkarmıştır (Einarsen vd., 2003; Lombardo ve McCall, 1984; Namie ve Namie, 2000). Ancak yıkıcı davranışlar çeşitlidir ve işyerinde zorbalıkla sınırlı da değildir.

Yıkıcı liderlik davranışı olarak ilk incelenen başka bir kavram ise istismardır. Genellikle istismarcı denetim olarak incelenen kavram Tepper (2000:178)’e göre, “yöneticilerin fiziksel temas dışında, sürekli olarak sözlü ve sözsüz düşmanca davranışlar sergilediğine ilişkin astların algıları”-dır. İstismarcı lider ise “başkalarını kontrol etmek amacıyla, korkutma ve yıldırma kullanan kişidir” şeklinde tanımlamıştır (Hornstein, 1996). Bu

tür çabaları gösteren kişiler zorba ya da tiran sözcükleriyle de ifade edilmiştir. Söz gelimi Ashforth (1994:126) küçük bir tiranı şu şekilde tanımlar: “gücünü ve otoritesini baskıcı, kaprisli ve belki de kinci bir şekilde kullanan kişidir”. Liderin bu tür karanlık davranışları astların sağlığıyla da ilişkilendirilmiştir. Liderin davranışları sonucu astlarının sağlığını tehlikeye sokacak ortamlar veya durumlar oluşabileceği ortaya atılmıştır ve bu tür liderlik “sağlığı tehlikeye atan liderlik” olarak nitelendirilmiştir (Kile,1990:26).

Tüm bu tanımlamalara ilave olarak liderlerin yalan söyleyerek, hile ve sabotaj yaparak veya hırsızlık yaparak ya da kişisel çıkarlarını örgütün meşru çıkarlarının önüne koyarak kendilerini yolsuzluğa bulaştırabileceklerine işaret edilmektedir (Altheide vd., 1978; Dunkelberg ve Jessup, 2001; Kellerman, 2004). Yıkıcı özelliklerin miktar ve içerik olarak oldukça geniş olduğu açıktır. Bunlara ilave olarak yıkıcı lider özellikleri açısından zehirli liderlik de incelenmiştir (Lipman-Blumen, 2005). Anlaşıyor ki üzerinde durulan üç liderlik türü de içerik bakımından birbirine geçmiş görünmektedir. Böylece liderlik türlerini açık ve kesin bir şekilde birbirinden ayrı olarak tanımlamak zorlaşmaktadır. Yine de başka çalışmalarda liderlik türlerini ayırmaya yönelik çabalara katkıda bulunacak ipuçlarına rastlamak mümkündür.

Einarsen, Aasland ve Skogstad (2013), yaptıkları meta-analizde şimdiye kadar yıkıcı liderlik özellikleri olarak ileri sürülen değişkenleri kapsayacak şekilde “bir liderin, amirin veya yöneticinin, kuruluşun amaçlarını, görevlerini, kaynaklarını ve etkililiğini ve/veya astlarının motivasyonunu, esenliğini veya iş tatminini baltalayarak ve/veya sabote ederek kuruluşun meşru çıkarlarını ihlal eden sistematik ve tekrarlanan davranışı” şeklinde bir tanım ortaya atmışlardır. Burada dikkati çeken unsur yıkıcı lider davranışlarının hem bireylere ve hem de örgütsel sisteme zarar vermeye yönelik bilinçli bir çaba olarak görülmesidir. İki unsura da yönelik olması ilk bakışta makyavelci liderlikle arasındaki farkı gösterme açısından önemlidir. Yıkıcı liderliğin, örgütsel misyonu yürüten insanları daha az dikkate alarak tüm kuruluşa odaklı olduğu iddia edilmektedir (Gandolfi ve Stone, 2022). Böylece ilgili yazında kabul edildiği gibi bir kişilik özelliği olarak makyavelci lider davranışlarının daha çok bireyin manipülasyonuna yönelik olduğunu, yıkıcı liderliğin ise örgütün zarar görmesini önceleyen bilinçli bir çaba olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca yıkıcı lider ilgili tanımlarda belirtildiği gibi bireylere zarar verici davranışlarda bulunsun bile asıl amaç örgütün bütün bir sistem olarak aksamasına yöneliktir denilebilir. Aynı zamanda yıkıcı davranışlar hemen her liderde olduğu gibi çok az ya da seyrek yapılan hatalarla ifade edilemeyecek kadar geniş kapsamlıdır. Yıkıcı liderliğin asıl yıkıcı olmasının altında yatan temel unsur bu davranışların sistematik ve sürekli olarak sürdürülmesidir.

Zehirli Liderlik

Liderliğin karanlık taraflarını ortaya çıkarmaya yönelik çalışmalarda odaklanılan noktalardan biri de lider davranışları sonucu izleyenlerin gördüğü zararlar olmuştur. Özellikle 90'lı yılların ortalarında izleyenler açısından son derece zararlı çıktılar oluşturan liderlik tarzı olarak zehirli liderlik (toxic leadership) ortaya atılmıştır. Yıkıcı liderlik araştırmaları içinde gelişen zehirli liderlik izleyen çalışmalarda yıkıcı olmanın da ötesine geçen bazı özellikleriyle ön plana çıkmaktadır. Son yıllarda konu ile ilgili araştırmalar çoğalmasına karşın hâlihazırda kavramın tanımlanmasına yönelik araştırmalar eksiktir. Henüz genel ve geçerli bir tanım üzerinde uzlaşılamamıştır. Bunun bir sebebi zehirli liderliğin çok çeşitli karanlık özelliklerinin kümülatif bir toplamı olmasıdır (Reed, 2004:67). Bir başka sebep ise kavramın içeriğinde yer alan bir takım tutum ve davranışın başka liderlik türleri içerisinde de bulunmasıdır. Başka bir deyişle karanlık liderlik türleri içinde içerik olarak belirgin bir geçirgenlik bulunmaktadır.

Zehirli liderlik karanlık bir liderlik tarzıdır. Şimdiye kadar yapılan araştırmalar makyavelci ve yıkıcı liderlik gibi türlerin çeşitli özelliklerinin diğerlerinde olduğu gibi zehirli liderlikte de bulunmakta olduğunu iddia etmektedir. Söz gelimi manipülasyon karanlık liderlik türlerinin tamamında söz konusudur. Yine hemen hepsinde istismara da rastlanmaktadır. Çok sayıda olumsuz tutum ve davranış biçiminin hangi liderlik türünde daha baskın olduğunu çözmek, ilgili yazına kavramların daha net tanımlanabilmesi ve dolayısıyla ölçülebilmesi açısından katkı vereceği açıktır.

Zehirli liderlik ilk gündeme getirildiği çalışmada memnuniyetsiz ve genellikle kötü niyetli olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca yerleşik ve örtülü bir kişisel yetersizlikle başkalarının önüne geçerek örgütsel üretkenliği durduran bir hareket tarzına sahiptirler. Bu anlamda kırmızı ışık liderliği olarak tanımlanmıştır. Bu haliyle yıkıcı liderlik özelliklerine oldukça benzerdir. Zehirli liderliğin çok sayıda çalışmada yıkıcılık ve makyavelci özellikleri vurgulanmaktadır. Söz gelimi Lipman-Blumen (2005)' a göre zehirli liderlik topluma, örgütlere ve bireylere ciddi zararlar veren işlevsiz ve yıkıcı bir liderlik yaklaşımıdır. Zehirli liderlikle en hızlı bir şekilde ilişkilendirilebilen iki anahtar kavram makyavelcilik ve narsisimdir (Webster, Brough ve Daly, 2014). Zehirli liderlerin bencil olarak algılanmaları ve manipülasyon yapma eğilimleri sebebiyle makyavelci özellikleri olduğu dile getirilmiştir (Whicker, 1996). Lipman-Blumen (2005:18) zehirli liderleri, “yozlaşma, ikiye bölme, sabotaj ve manipülasyon gibi davranışlar da dahil olmak üzere, diğer çeşitli etik dışı, yasa dışı onursuz davranışlarda dürüstlük olmaksızın bulunarak ve bunlara katılarak hareket eden liderler” şeklinde tanımlamıştır.

Karanlık kişilik özelliklerinden narsisizm de zehirli liderlik özellik-

leri arasında sayılmıştır. Narsisizm, karizma ve kişisel gücün kullanımı ile kendini büyütmeye, kibir, sürekli haklı olduğuna inanma ve zevk peşinde koşma eğilimlerinden oluşmaktadır (Padilla, Hogan ve Kaiser, 2007). Zehirli liderlerin narsist kişiliğe sahip olduğu çeşitli çalışmalarda iddia edilmiştir (Schmidt, 2008; Walton, 2007). Bu bakışla genel olarak makyavelciliğe, liderin kendi özellikleri açısından bakıldığında narsisime ve izleyenlerine yönelik tavır açısından da psikopatiye benzediği düşünülebilir. Ayrıca örgütsel süreçlerle ilgili olarak, zehirli liderliğin kapsamında, utandırma, pasif düşmanlık, ekiplerin sabote edilmesi ve başkalarına karşı gerçek bir şefkat eksikliği gibi özellikler de sayılmıştır (Williams, 2019). Bütün bu olumsuz değerlendirmeler bir yana liderin izleyenleri tarafından algılanması sırasında bir takım yanılsamalarında olabileceği ortaya atılmıştır. Söz gelimi zehirli liderlerin başlangıçta izleyenler için genellikle hoş ve yetenekli bireyler olarak ortaya çıktıkları ancak kişisel çıkar amacıyla bir şekilde başkalarını aşağılama eğiliminde oldukları iddia edilmektedir (Williams, 2019). Bu durum makyavelci liderlik araştırmalarında dikkat çekilen karizmatik özelliklerin aynı zamanda manipülasyonun başarılı bir aracı olduğunu ve zehirli liderlikte de kullanılabildiğini göstermektedir.

Geniş bir bakış açısıyla bakıldığında tüm karanlık lider tiplerinin hem örgüte hem de bireylere yönelik bir dizi olumsuz tutum ve davranışları içerdiği söylenebilir. Gandolfi ve Stone (2022), zehirli liderliği, “örgütün misyonunu ve vizyonunu gerçekten gerçekleştirmeye çalışan takipçilerin altını oyan ve cesaretlerini kıran, başarı sürecinde misyonel veya kişisel kazanç koyan bencil liderler tarafından boğulan kasıtlı veya kasıtsız eylemler dizisidir” şeklinde tanımlamaktadır. Ayrıca zehirli liderler yetenekli ve etkili olmalarına rağmen görevleri sırasındaki zararlı etkileri nedeniyle olumsuz bir örgüt iklimi oluştururlar. Diğer lider tiplerinde sıklıkla nirengi noktası olan kontrol etme isteği zehirli liderlik için de söz konusudur. Mehta ve Maheswari’ye (2014) göre, insanların zehirli lider olmalarına neden olan şey, her şeyi kontrol etmeleri gerektiğini düşünmeleridir. Diğer bir neden de zehirli liderlerin çözülmemiş psikolojik sorunları olabilir (bilinmeyenden korkma, başarısızlık korkusu, insanlara güvensizlik).

Zehirli liderlik diğer karanlık liderlik türlerinden farklı olarak daha fazla ortama bağlı görünmektedir. Başka bir deyişle makyavelci liderlik, büyük ölçüde liderin makyavelci kişiliğine bağlı olarak ve daha çok kişilere, yıkıcı liderlik ise şartlar ne olursa olsun daha çok örgütün yapısına yönelik zarar verici davranışlardır. Buna karşın zehirli liderlik şartlar müsait olduğunda harekete geçen bir yapıya sahiptir. Bu durum bir virüsün organizmanın bağışıklığı zayıf olduğunda daha hızlı ve daha çok hasar verici şekilde yayılmasına benzetilebilir. Yapp (2016)’a göre zehirli lider,

kararsızlığın hâkim olduğu, çeşitli tehditlerin algılandığı, direnç eksikliği olan ve yönetim açısından eksik ortamlarda amaçlara uygun işbirlikçiler bulunduğu zehirli eylemlerini göstermektedir. Reed (2004)'e göre ise zehirli liderlik bir hastalıktır ve üç unsurun varlığı ile ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, çalışanların refah düzeyi ile ilgili kaygı duymamaları ya da kaygı eksikliği; ikincisi, örgüt kültürünü olumsuz etkileyen bireysel veya kişilerarası ilişkilerin varlığı ve üçüncüsü de liderin kendi çıkarlarını ön planda tutmasıdır.

Zehirli liderliğin sonuçları üzerine yapılan çalışmalar, olumlu örgütsel çıktılarının tamamında onarılması güç zararların ortaya çıktığını göstermektedir. Genel olarak, zehirli liderlik, duygusal tükenme, lidere karşı olumsuz tutum, daha düşük iş performansı, psikolojik sağlıkta gerileme, yüksek işten ayrılma niyeti ve daha verimsiz iş davranışları ile ilişkili bulunmuştur (Tiware ve Jha, 2022). Ayrıca zehirli liderliğin işi bırakma ve işten ayrılma oranlarının artmasına neden olduğu belirtilmektedir (MacKlem, 2005). Nispeten yeni bir kavram olarak zehirli liderliğin başka değişkenler üzerindeki etkilerinin nasıl olduğuna ilişkin çalışmalar giderek çoğalmaktadır.

Karanlık Liderlik Özelliklerini Karşılaştırma

Karanlık liderlik ya da liderliğin karanlık tarafı başlığında tanımlama çalışmaları halen sürmektedir. İlgili yazında üzerinde en fazla çalışma yapılan karanlık liderlik türleri olarak makyavelci, yıkıcı ve zehirli liderlik dikkat çekicidir. Ancak her üç liderliği ayı ayrı açıklamak üzere yapılan çalışmalarda bir takım özellikler her türde bulunmakta ve liderlik türlerinin içerdiği özellikler oldukça geçirgen hale gelmektedir. Şimdiye kadar yapılan çalışmaların bazılarında söz konusu liderlik özellikleri Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Karanlık Liderlikle İlişkili Kavramlar

Özellik	Makyavelci Liderlik	Yıkıcı Liderlik	Zehirli Liderlik
Benmerkezcilik	X		X
Bireye yönelik olma	Çok	Az	X
Duyu eksikliği	X		
Etik davranışlar	X		
Etik yoksunluk	X	X	
Fırsatçılık	X		X
Görev odaklılık	X		
Güvenilir	X		

Güvensizlik	X	X	X
İşbirlikçi	X		
Karizma	X		
Kişisel çıkar	X		X
Kişisel motivasyon	X		
Makyavelci kişilik	X	X	X
Manipülasyon	X	X	X
Narsisim	X	X	X
Örgüte yönelik olma	Az	Çok	X
Sinizm	X		
Sosyal beceri kullanma	X		
Hırsızlık		X	
İkiyüzlülük	X	X	X
İstismar	X	X	
Kibir		X	X
Sabotaj		X	X
Sağlığı tehlikeye atma		X	X
Sistematiklik		X	
Süreklilik		X	
Yozlaşma			X
Zorbalık		X	
Pasif düşmanlık			X
Şefkat eksikliği			X
Utandırma			X
Kişisel Yetersizlik			X
İşlevsizlik			X

Bu çalışmalarda dile getirilen özelliklerden yola çıkarak makyavelci liderliği “örgütsel süreçleri çalıştırmada görünürde olumlu davranışları algılayabilen, ancak örtülü niyetlerle kişisel amaçlarına ulaşmak ya da güç elde etmek üzere daha çok astlarına yönelik her türlü bilinçli manipülasyona başvuran liderlik davranışdır” şeklinde tanımlamak mümkündür. Elbette çalışmalarda geçen tüm özellik ve kavramları tek bir tanımın içine almak mümkün değildir. Ancak tanımda ön plana çıkan özelliklere yapılan vurgu önemlidir. Makyavelci liderlikte diğerlerine göre; daha fazla astların manipülasyonu ön plana çıkmakta, aynı zamanda liderin bu davranışa daha çok kendi kişisel amaçlarına ulaşmak için başvurduğu da vurgulanmaktadır.

Yıkıcı liderliğin diğerlerine göre ön plana çıkan tarafı ise daha çok örgüte yönelik olmasıdır. Makyavelci liderlikle ortak yönleri bir tarafa bırakılırsa, sabotaj, yolsuzluk, istismar ve zorbalık gibi özelliklerini vurgulayan bir tanım yapmak gerekli görünmektedir. Bu amaçla yıkıcı liderlik “kibir, benmerkezcilik, ikiyüzlülük gibi özelliklere sahip bir yönetici ya da liderin istismar, sabotaj zorbalık gibi tutum ve davranışlarıyla daha çok örgüt yapısına ve örgütsel süreçlere sistematik ve sürekli zarar verme davranışdır” şeklinde tanımlanabilir.

Zehirli liderlik nispeten daha yeni bir kavramdır. Bu sebeple kavramın tanımlanmasında karşılaşılan sorunların birçoğu henüz tam olarak çözülememiştir. Zehirli liderliğe ait olarak değerlendirilen olumsuz tutum ve davranışların önemli bir kısmı önceden makyavelci ve yıkıcı liderlik özellikleri olarak sayılmıştır. Bu sebeple bundan sonraki tanımlama çalışmalarında yeni araştırma sonuçlarında incelenecek özellikler daha çok dikkate alınarak çaba sarf edilmesinin daha akla yatkın olacağı düşünülebilir. Şimdiye kadar incelenen özelliklerden yola çıkılarak, zehirli liderliğin birey ve örgütün her ikisine de yönelik, bilinçli bir çaba olduğu ve sabotaj, düşmanlık gibi özellikleri içerdiği yapılacak tanımlarda vurgulanmalıdır. Söz konusu değerlendirmelerden yola çıkarak zehirli liderliğe ilişkin bir tanım önerisi şu şekilde yapılabilir. “Zehirli liderlik, yoğunlaşmış kontrol etme arzusu ve bir takım psikolojik sebeplerle örgütün işleyişi ve çalışanların sağlığını tehlikeye atarak, düşmanlık, sabotaj, pasif düşmanlık gibi tutum ve davranışlarla olumsuz örgütsel çıktılara sebep olan eylemler bütünüdür.”

SONUÇ ve ÖNERİLER

Liderlik örgüt araştırmaları içinde öteden beri çok yoğun ilgi çeken bir alandır. Ancak ilgili yazında çoğunlukla liderliğe olumlu bir bakış açısıyla bakılmış ve daha çok “iyi lider” nasıl olur sorusunun cevabı bulunmaya çalışılmıştır. Zaman içinde araştırmacılar “iyi” olarak ifade edilen kavramın bir de öteki yüzü olduğunu keşfettiler. Üstelik kitleleri peşinden koşturmuş, ancak hem kendisi hem de izleyenleri açısından son derece olumsuz çıktılara sebep olmuş tarihi kişilikler ortada durmaktadır. Böylece liderliğin karanlık tarafları dikkat çeken bir inceleme alanı haline gelmiştir. Son 30 yılda bu alana yoğunlaşan çalışmalar birbirinden çok da farklı görünmeyen karanlık liderlik türleri olduğunu iddia ettiler. Halen bu türlerin tanımlama çalışmaları devam etmektedir.

Karanlık liderlik araştırmaları temelde üç yönde yoğunlaşmış görünmektedir. İlki tanımlanmaya çalışılan türlerin kapsamına hangi özelliklerin alınması gerektiği sorusu üzerine yoğunlaşmıştır. Diğer taraftan söz konusu özelliklerin ölçülmesine yönelik çalışmalar da önemli bir yer tutmaktadır. Son yıllarda ise bazı çabalar, belirli bir çerçeveye oturtulmuş

liderlik türlerinin sebep ve sonuçlarını açıklamaya odaklanmıştır. Yapılan çalışmalarda liderliğin karanlık tarafında ayrı ayrı tanımlanan ve ölçülme çalışılan üç liderlik türü ön plana çıkmaktadır. Kavramların yerli yerine oturması açısından daha fazla tanımlama ve ölçme çalışmasının gerekliliği ortadadır.

Bu çalışmada önceki çalışmalar ışığında, iddia edilen özellikleri dikkate alınarak üç liderlik davranışına ilişkin yeni tanımlar geliştirilmeye çalışılmıştır. Kavramların çok özellik içermesi ve bu özelliklerin her bir liderlik türünde ortak olması tanımların açık ve kesin olması açısından önemli bir sınırlılık yaratmaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda ayrı ayrı karanlık liderlik türlerine ya da özelliklerine odaklanmak yerine, “karanlık liderliğin” tek bir kavram olarak, adı geçen liderlik türlerini barındıracak şekilde çok boyutlu tanımlanmasının kolaylaştırıcı olacağı söylenebilir. Bu açıdan sadece ortak karanlık liderlik özelliklerinin bir arada ölçülmesine olanak sağlayan ölçek geliştirme çalışmalarının yapılması da ilgili yazına önemli katkılar sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- Aasland, M. S., Skogstad, A., Notelaers, G., Nielsen, M. B., & Einarsen, S. (2010). The prevalence of destructive leadership behavior. *British Journal of Management*, 21(2), 438–452.
- Akanksha, M., Shuchi, S., Sanjay, G. (2021). A qualitative review of 18 years of research on workplace deviance: New vectors and future research directions Human Performance, 10.1080/08959285.2021.1948548
- Altheide, D. L., Adler, P. A., Adler, P., & Altheide, D. A. (1978). The social meaning of employee theft. In J. M. Johnson & J. D. Douglas (Eds.), *Crime at the top: Deviance in business and the professions*. Philadelphia: J.B. Lipincott.
- Amir, T.S., Malik, A.A. (2017) Preference for leadership styles in high and low machiavellians. *Int J Soc Sci Hum* 7(6):419–424. <https://doi.org/10.18178/ijssh.2017.V7.859>
- Ashforth, B. (1994). Petty tyranny in organizations. *Human Relations*, 47(7), 755–778. <https://doi.org/10.1177/001872679404700701>
- Bamberger, P. A., & Bacharach, S. B. (2006). Abusive supervision and subordinate problem drinking: Taking resistance, stress and subordinate personality into account. *Human Relations*, 59(6), 723–752. <https://doi.org/10.1177/0018726706066852>
- Bass, B. M. (1985). Leadership: Good, better, best. *Organizational Dynamics*, 13(3), 26–40. [https://doi.org/10.1016/0090-2616\(85\)90028-2](https://doi.org/10.1016/0090-2616(85)90028-2)
- Becker, J. A. H., & O’Hair, H. D. (2007). Machiavellians’ motives in organizational citizenship behavior. *Journal of Applied Communication Research*, 35(3), 246–267. <https://doi.org/10.1080/00909880701434232>
- Bedell, K., Hunter, S., Angie, A., & Vert, A. (2006). A historiometric examination of Machiavellianism and a new taxonomy of leadership. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 12(4), 50–72. <https://doi.org/10.1177/107179190601200404>
- Belschak, F. D., Den Hartog, D. N., & Kalshoven, K. (2015). Leading Machiavellians: How to translate Machiavellians’ selfishness into pro-organizational behavior. *Journal of Management*, 41(7), 1934–1956.
- Belschak, F. D., Muhammad, R. S., & Den Hartog, D. N. (2018). Birds of a feather can butt heads: When Machiavellian employees work with Machiavellian leaders. *Journal of Business Ethics*, 151(3), 613–626. <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3251-2>
- Bligh, M. C., Kohles, J. C., Pearce, C. L., Justin, J. E., & Stovall, J. F. (2007). When the romance is over: Follower perspectives of aversive leadership. *Applied Psychology: An International Review*, 56(4), 528–557.
- Bogart, K. (1968). Machiavellianism and individual differences in response to

- cognitive dissonance. Unpublished doctoral dissertation, New York University.
- Brender-Ilan, Y., & Sheaffer, Z. (2019). How do self-efficacy, narcissism and autonomy mediate the link between destructive leadership and counterproductive work behaviour. *Asia Pacific Management Review*, 24(3), 212-222.
- Brodsky, C. M. (1976). *The Harassed Worker*. MA. Toronto: Lexington Books, D.C.
- Brown, M. E., Treviño, L. K., & Harrison, D. A. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 97(2), 117–134. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2005.03.002>
- Christie, R., & Geis, F. L. (1970). *Studies in Machiavellianism*. New York: Academic Press.
- Conger, J. A. (1990). The dark side of leadership. *Organizational Dynamics*, 19(2), 44–55. [https://doi.org/10.1016/0090-2616\(90\)90070-6](https://doi.org/10.1016/0090-2616(90)90070-6)
- Dahling, J. J., Whitaker, B. G., & Levy, P. E. (2009). The development and validation of a new Machiavellianism Scale. *Journal of Management*, 35(2), 219–257. <https://doi.org/10.1177/0149206308318618>
- Deluga, R. J. (2001). American presidential Machiavellianism: Implications for charismatic leadership and rated performance. *The Leadership Quarterly*, 12(3), 339–363. [https://doi.org/10.1016/S1048-9843\(01\)00082-0](https://doi.org/10.1016/S1048-9843(01)00082-0)
- Den Hartog, D. N., & Belschak, F. D. (2012). When does transformational leadership enhance employee proactive behavior? The role of autonomy and role breadth self-efficacy. *Journal of Applied Psychology*, 97(1), 194–202. <https://doi.org/10.1037/a0024903>
- Drory, A. ve Gluskinos, U.M. (1980). Machiavellianism and Leadership. *Journal of Applied Psychology*. Vol. 65, No. 1, 81-86.
- Duffy, M. K., Ganster, D., & Pagon, M. (2002). Social undermining in the workplace. *Academy of Management Journal*, 45(2), 331–351. <https://doi.org/10.2307/3069350>
- Dunkelberg, J., & Jessup, D. R. (2001). So then why did you do it? *Journal of Business Ethics*, 29(1/2), 51–63.
- Einarsen, S., Skogstad, A., & Glasø, L. (2013). When leaders are bullies: Concepts, antecedents, and consequences. In H. S. Leonard, R. Lewis, A. M. Freedman, & J. Passmore (Eds.), *The Wiley-Blackwell handbook of the psychology of leadership, change, and organizational development* (pp. 129–154). Wiley Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118326404.ch7>
- Epstein, G. F. (1969). Machiavelli and the devil's advocate. *Journal of Personality and Social Psychology*, 11(1), 38–41. <https://doi.org/10.1037/h0027027>
- Fiedler, F. E. (1967). *A theory of leadership effectiveness*. New York: McGraw-Hill,

- Furnham, A., & Taylor, J. (2004). *The dark side of behavior at work. Understanding and avoiding employees leaving, thieving and deceiving*. New York: Palgrave Macmillan.
- Gable, M., Hollon, C., & Dangelo, F. (1992). Managerial structuring of work as a moderator of the Machiavellianism and job performance relationship. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 126(3), 317–325. <https://doi.org/10.1080/00223980.1992.10543366>
- Gandolfi, F. & Stone, S. (2022). Toxic Leadership: Behaviors, Characteristics, and Consequences. *Journal of Management Research* 22(1):19-27
- Gardner, W. L., & Avolio, B. J. (1998). The charismatic relationship: A dramaturgical perspective. *The Academy of Management Review*, 23(1), 32–58. <https://doi.org/10.2307/259098>
- Geis, F. L. (1968). Machiavellianism in a semireal world. *Proceedings of the 76th Annual Convention of the American Psychological Association*, J, 407-408.
- Geis, F. L., & Christie, R. (1965). Machiavellianism and tactics of manipulation. Symposium presented at the meeting of the American Psychological Association, Chicago, September
- Geis, F. L., & Moon, T. H. (1981). Machiavellianism and deception. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41(4), 766–775. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.41.4.766>
- Geis, F. L., Weinheimer, S., & Berger, D. (1967). Playing legislature: Machiavellianism in log-rolling. Paper presented at the meeting of the American Psychological Association, New York, September 1966.
- Genau, H. A., Blickle, G., Schütte, N., & Meurs, J. A. (2022). Machiavellian leader effectiveness: The moderating role of political skill. *Journal of Personnel Psychology*, 21(1), 1–10. <https://doi.org/10.1027/1866-5888/a000284>
- Harvey, P., Stoner, J., Hochwarter, W., & Kacmar, C. (2007). Coping with abusive supervision: The neutralizing effects of ingratiation and positive affect on negative employee outcomes. *The Leadership Quarterly*, 18(3), 264–280. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2007.03.008>
- Hawley, P. H. (2003). Prosocial and coercive configurations of resource control in early adolescence: A case for the well-adapted machiavellian. *Merrill-Palmer Quarterly*, 49(3), 279–309. <https://doi.org/10.1353/mpq.2003.0013>
- Hogan, R., & Shelton, D. (1998). A socioanalytic perspective on job performance. *Human Performance*, 11(2-3), 129–144. https://doi.org/10.1207/s15327043hup1102&3_2
- Hoobler, J. M., & Brass, D. J. (2006). Abusive supervision and family undermining as displaced aggression. *Journal of Applied Psychology*, 91(5), 1125–1133. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.91.5.1125>
- Hornstein, H. A. (1996), *Brutal Bosses and their Prey*, Riverhead Books, New York.

- Hubert, A. B., & van Veldhoven, M. (2001). Risk sectors for undesirable behaviour and mobbing. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 10(4), 415–424. <https://doi.org/10.1080/13594320143000799>
- Kellerman, B. (2004). *Bad leadership. What it is, how it happens, why it matters.* Boston: Harvard Business School Press.
- Kiazad, K., Restubog, S. L. D., Zagenczyk, T. J., Kiewitz, C., & Tang, R. L. (2010). In pursuit of power: The role of authoritarian leadership in the relationship between supervisors' machiavellianism and subordinates' perceptions of abusive supervisory behavior. *Journal of Research in Personality*, 44(4), 512–519. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2010.06.004>
- Kile, S. M. (1990) Helsefarleg leiarskap. Ein eksplorerande studie (Health endangering leadership. An exploratory study). University of Bergen: Department of Psychosocial Science.
- Kranefeld, I., Blickle, G., & Meurs, J. A. (2020). Political skill at work and in careers. In: *Oxford research encyclopedia of psychology*. Oxford University Press. 10.1093/acrefore/9780190236557.013.747
- Krasikova, D. V., Green, S. G., & LeBreton, J. M. (2013). Destructive leadership: A theoretical review, integration, and future research agenda. *Journal of Management*, 39(5), 1308–1338. <https://doi.org/10.1177/0149206312471388>
- Lipman-Blumen, J. (2005). *The allure of toxic leaders. Why we follow destructive bosses and corrupt politicians — and how we can survive them.* Oxford: Oxford University Press.
- Lombardo, M. M., & McCall, M. W. J. (1984). *Coping with an intolerable boss.* Greensboro, North Carolina: Center for Creative Leadership.
- Machiavelli, N., & Atakay, K. (2018). *Prens. Can Yayınları.*
- Mackey, J. D., Parker Ellen, B. III, McAllister, C. P., & Alexander, K. C. (2021). The dark side of leadership: A systematic literature review and meta-analysis of destructive leadership research. *Journal of Business Research*, 132, 705–718. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.10.037>
- Macklem, K. (2005). The toxic workplace. *Maclean's*, 118, 34-35.
- Mael, F. A., Waldman, D. A., & Mulqueen, C. (2001). From scientific work to organizational leadership: Predictors of management aspiration among technical personnel. *Journal of Vocational Behavior*, 59(1), 132–148. <https://doi.org/10.1006/jvbe.2000.1783>
- Martinko, M. J., Harvey, P., Brees, J. R., & Mackey, J. (2013). A review of abusive supervision research. *Journal of Organizational Behavior*, 34(Suppl 1), S120–S137. <https://doi.org/10.1002/job.1888>
- McCall, M. W. J., & Lombardo, M. M. (1983). *Off the track: Why and how successful executives get derailed.* Greensboro: Center for Creative Leadership Report No. 21.
- Mehta, S. & Maheswari, G. C. (2014). *Toxic leadership: tracing the destructive*

- trail. *International Journal Of Management* 5 (10), 18-24.
- Namie, G., & Namie, R. (2000). *The bully at work: What you can do to stop the hurt and reclaim your dignity on the job*. Naperville, IL: Sourcebooks, Inc.
- O'Connor, W. E., & Morrison, T. G. (2001). A comparison of situational and dispositional predictors of perceptions of organizational politics. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 135(3), 301–312. <https://doi.org/10.1080/00223980109603700>
- O'Reilly, C. A., & Chatman, J. A. (2020). Transformational leader or narcissist? How grandiose narcissists can create and destroy organizations and institutions. *California Management Review*, 62(3), 1–23. [10.1177/0008125620914989](https://doi.org/10.1177/0008125620914989)
- Özer, G. & Escartín, J. (2023). The making and breaking of workplace bullying perpetration: A systematic review on the antecedents, moderators, mediators, outcomes of perpetration and suggestions for organizations. *Aggression and Violent Behavior*. Volume 69, March–April.
- Padilla, A., Hogan, R., & Kaiser, R. (2007). The toxic triangle: Destructive leaders, susceptible followers, and conducive environments. *The Leadership Quarterly*, (18), 176-194.
- Rafferty, A. E., & Restubog, S. L. D. (2011). The influence of abusive supervisors on followers' organizational citizenship behaviours: The hidden costs of abusive supervision. *British Journal of Management*, 22(2), 270–285. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8551.2010.00732.x>
- Reed, G. E. (2004). Toxic Leadership. *Military Review*, July-August, 67-71.
- Rehman, U., & Shah Nawaz, M. G. (2018). Machiavellianism, job autonomy, and counterproductive work behaviour among Indian managers. *Journal of Work and Organizational Psychology*, 34(2), 83–88.
- Schepers, D.H. (2003). Machiavellianism, profit, and the dimensions of ethical judgment: A study of impact. *Journal of Business Ethics* 42 (4):339 - 352.
- Schmidt, A. A. (2008). Development and validation of the toxic leadership scale. (Unpublished Master's Thesis). Faculty of The Graduate School of the University of Maryland.
- Schyns, B., & Schilling, J. (2013). How bad are the effects of bad leaders? A meta-analysis of destructive leadership and its outcomes. *The Leadership Quarterly*, 24(1), 138–158. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2012.09.001>
- Shackleton, V. (1995). Leaders who derail. In V. Shackleton (Ed.), *Business leadership*. London: Thomson
- Shultz, C. J. (1993). Situational and dispositional predictors of performance: A test of the hypothesized Machiavellianism × structure interaction among sales persons. *Journal of Applied Social Psychology*, 23(6), 478–498. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1993.tb01099.x>
- Simonton, D. K. (1986). Presidential personality: Biographical use of the Gough

- Adjective Check List. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(1), 149–160. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.1.149>
- Sparks, J. R. (1994). Machiavellianism and personal success in marketing: The moderating role of latitude for improvisation. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 22(4), 393–400. <https://doi.org/10.1177/0092070394224008>
- Spurk, D., Keller, A. C., & Hirschi, A. (2016). Do bad guys get ahead or fall behind? Relationships of the dark triad of personality with objective and subjective career success. *Social Psychological and Personality Science*, 7(2), 113–121. <https://doi.org/10.1177%2F1948550615609735>
- Tepper, B. J. (2000). Consequences of abusive supervision. *Academy of Management Journal*, 43(2), 178–190. <https://doi.org/10.2307/1556375>
- Tepper, B. J. (2007). Abusive supervision in work organizations: Review synthesis, and research agenda. *Journal of Management*, 33(3), 261–289. <https://doi.org/10.1177/0149206307300812>;
- Tepper, B. J., Duffy, M. K., Henle, C. A., & Lambert, L. S. (2006). Procedural injustice, victim precipitation, and abusive supervision. *Personnel Psychology*, 59(1), 101–123. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2006.00725.x>
- Tepper, B. J., Simon, L., & Park, H. M. (2017). Abusive supervision. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 4, 123–152. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-041015-062539>
- Tiwari, M. & Jha, R. (2022). “Narcissism, toxic work culture and abusive supervision: A double-edged sword escalating organizational deviance,” *International Journal of Organizational Analysis*, 30 (1), pp. 99-114.
- Volmer, J., Koch, I. K., & Göritz, A. S. (2017). “The bright and dark sides of leaders’ Dark Triad traits: Effects on subordinates’ career success and well-being”: Corrigendum. *Personality and Individual Differences*, 108, 226. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.12.027>
- Walton, M. (2007). Leadership toxicity an inevitable affliction of organizations? *Organizations and People*, 14(1), 19-27.
- Walumbwa, F. O., Avolio, B. J., Gardner, W. L., Wernsing, T. S., & Peterson, S. J. (2008). Authentic leadership: Development and validation of a theory-based measure. *Journal of Management*, 34(1), 89–126. <https://doi.org/10.1177/0149206307308913>
- Webster, V., Brough, P. ve Daly, K. (2014), Fight, Flight or Freeze: Common Responses for Follower Coping with Toxic Leadership, *Stress And Health*, 32(4), s.346-354.
- Whicker, M. (1996). Toxic leaders: When organizations go bad. USA, Westport, CT: Ouorum Books.
- Williams, C.K. (2019). The Cost of Tolerating Toxic Behaviors in the Department of Defense Workplace. *Military review*, 99, 54.
- Wisse, B., & Sleebos, E. (2016). When change causes stress: Effects of self-const-

ruel and change consequences. *Journal of Business and Psychology*, 31(2), 249–264. <https://doi.org/10.1007/s10869-015-9411-z>

Yapp, R., (2016). The six characteristics of toxic leaders. <http://www.lead.com.tr>, Date of access: 06.02.2023.

Yukl, G., & Van Fleet, D. D. (1992). Theory and research on leadership in organizations. In M. D. Dunnette & L. M. Hough (Eds.), *Handbook of industrial and organizational psychology* (pp. 147–197). Consulting Psychologists Press.

Zapf, D. & Einarsen, S. (2020) Individual antecedents of bullying: Personality, motives and competencies of victims and perpetrators. In: Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D. & Cooper, C.L. (Eds.) *Bullying and harassment in the workplace. Developments in theory, research, and practice* (3rd ed., pp. 269–303). Boca Raton, FL: CRC Press.

Zapf, D., Escartin, J., Scheppa-Lahyani, M., Einarsen, S.V., Hoel, H. & Vartia, M. (2020) Empirical findings on prevalence and risk groups of bullying in the workplace. In: Einarsen, S.V., Hoel, H., Zapf, D. & Cooper, C.L. (Eds.) *Bullying and harassment in the workplace. Theory, research and practice* (3rd ed., pp. 105–162). Boca Raton, FL: CRC Press.

BÖLÜM 15

BOURDİEUCÜ PERSPEKTİFTEN YEREL GAZETECİLİK ALANINDA EĞİTİMİN ETKİLERİNE BAKIŞ¹

Güney ÇEĞİN²

Merve ÇETİN³

1 Bu çalışma, Pamukkale Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde,2018 yılının Ağustos ayında tamamlanan *Denizli’de Yerel Gazetecilik Alanı: Mekanizmalar, İşleyiş ve Stratejiler*” başlıklı doktora tezine dayanılarak hazırlanmıştır.

2 Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Denizli, gcegin@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5624-4782.

3 Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Denizli, mervecetin.pau@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5950-9600.

Giriş

Sosyoloji biliminin gelişiminde iki dikotomik veçhenin varlığı bilinmektedir. Bunlardan biri makro teoriler diğeri ise mikro teoriler şeklinde varlığını sürdürmektedir. Erken dönem sosyoloji teorilerinde söz konusu dikotomiler yapı-fail üzerinden şekillenmiştir. Makro teoriler yapıya belirleyicilik erkini verirken, mikro teoriler failin belirleyici olma kabiliyetini üstün görmüşlerdir. Fakat zaman içerisinde bu iki farklı yaklaşımın bir aradalığı düşünölmeye başlanmış ve bu düşöncenin izlekleri ilişkisel sosyolojinin oluşumunu şekillendirmiştir. Dolayısıyla ilişkisel sosyoloji söz konusu dikotomiye aşarak hem yapıyı hem faili birlikte ele almayı amaç edinmiş ve toplumsal olayları bu perspektif ile açıklamaya girişmiştir. Fransız yazar Bourdieu de bahsi geçen ilişkisel sosyoloji teorisyenlerinin başında gelenlerdendir. Nitekim çalışma içerisinde Bourdieu'nün teorileri ve kavramsal repertuarından yardım alınmıştır.

İnsanlığın her döneminde iletişim gündelik hayatta var olmuştur. Medya araçları ise iletişimin kitleleşmesi ile yaratılan araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. En eski medya araçlarından biri olarak bilinen gazeteler günümüzde her ne kadar eski gücünü yitirse de varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla bir meslek olarak gazetecilik de devam etmektedir. Gazeteler yerel gazete ve yaygın gazete (ulusal gazete) olarak ayrıışmaktadır. Yaygın gazeteler görece daha fazla büyükşehirlerin haberlerine yer verirken, yerel gazeteler basıldığı yöreye, şehre ya da beldeye özgü haberlere yer verme özelliğı ile farklılaşmaktadır.

Eğitim kurumu toplumsal yaşamda önemli faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitim kurunu tek başına, doğrudan bir erk olabilmekle birlikte dolaylı olarak da pek çok alanı etkileyebilmektedir. Meslek sahibi olmadan önce söz konusu işin eğitimi almak kıymetlidir. Fakat bazı meslek gruplarında lisans eğitimi almadan da kişilerin kendini meslekte geliştirebilme fırsatları bulunabilmektedir. Gazetecilik de söz konusu meslek gruplarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gazetecilik mesleğinin eğitimi alanlar ile alaylı¹ olarak mesleğı devam ettirenlerin olduğu bilinmektedir. Bunun dışında “eğitim” özelinde farklı deneyimlerin gazetecilik alanını etkilediğı ifade edilebilir. Gazetecilik alanı ve eğitim kurumunun birbirini nasıl etkilediğine dair deneyimlerden faydalanmak kıymetli görölmüştür. Nitekim her alanın içinde çeşitli mücadelelerin varlığı bazı dayanımları gerektirmektedir. Eğitim de bireylere kültürel sermaye sağlayabilmektedir.

Bu çalışma Denizli kenti özelinde gerçekleştirilen *Denizli’de Yerel Gazetecilik Alanı: Mekanizmalar, İşleyiş ve Stratejiler* isimli doktora te-

1 Alaylı: Meslek için gerekli olan eğitimi almadan kendini geliştirmiş kişi olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2023) <https://sozluk.gov.tr/>

zinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Söz konusu çalışmada toplamda 36 yerel gazeteci ile derinlemesine görüşmeler yapılarak gerçekleştirilmiştir. Tez çalışmasında yerel gazetecilik alanını etkileyen alanın hem iç yapısı hem de dış yapısı bir arada ele alınarak alana ait mekanizmalar, işleyişler ve stratejiler ortaya konulmuştur. Bu çalışmada ise alanın hem iç yapısını etkileyen hem de dış yapısını etkileyen en önemli faktörlerden biri olan eğitim kurumuna dair bulgular ele alınmıştır. Görüşülen gazetecilerden eğitim kurumu ile ilgili edinilen deneyimlerden faydalanılmıştır. Çalışma toplamda üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Bourdieu'nün teorileri ile gazetecilik alanına yönelik yaklaşımlarına yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde yerel gazetecilik alanına yönelik ve eğitim kurumu ile yerel gazetecilik alanının ilişkisine dair teorik bilgilerden bahsedilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde eğitim kurumu ile ilintili yerel gazeteciliğe etkileri, bulgular ve analizler eklenmiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise Bourdieucü perspektiften eğitim kurumunun yerel gazetelerde ne şekilde işlediğine dair yorumlamalara ve önerilere yer verilmiştir.

1. Bourdieu'nün Teorileri ve Kavramlarına Dair

Bourdieu sosyolojisini tek başına tanımlamak oldukça zordur. Kahlılara sığdırmak, bir yere aitmiş gibi göstermek neredeyse imkânsızdır. İlişkisel sosyolojiyle olan irtibatı da burada ortaya çıkmaktadır. İlişkisel sosyolojinin neliğine dair Emirbayer'in şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Bu projede yer alanlar müşterek bir şekilde çalışmalarını sosyal bilimlerdeki hem bütüncül hem de bireyci düşüncünün karşısında konumlandırmışlardır. Dolayısıyla, örneğin Emile Durkheim'in “The Rules Of Sociological Method”da (Sosyolojik Yöntemin Kuralları) toplumsal olguları tarihin belli bir anında var olan ve bireylerden ayrı bir gerçekliğe sahip “şeyler” olarak tanımladığı yerde, ilişkisel sosyologlar toplumsal olguları ayrı bir gerçeklik düzeyinde değil bireylerin hayatına içkin bir şekilde süreçler olarak düşünürler. Buna karşın, Max Weber'in “Economy and Society” de (Ekonomi ve Toplum) sınıf, statü ve iktidar gibi toplumsal nitelikleri bireylere atfeden “yaşam şansları” gibi özellikler temelinde tanımladığı, toplumsal ilişkilerin kendisini bireyselci temelde (bireylerin davranışlarının karşılıklı olarak birbirine yönlendirilmiş olma olasılığı olarak) tanımladığı ve din, etnisite ve devlet dahil her tür kolektif olgunun bireylerin öznel açıdan anlamlı, güdülenmiş davranışları temelinde anlaşılmasını önerdiği yerde, ilişkisel sosyologlar daha ziyade bireylerin nasıl olup da neredeyse her zaman diğerleriyle karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin ağına düştüğünü ve teorik açıdan bile ilişkisel bağlamlarından ayrı bir şekilde anlaşılacaklarını vurgulamaya eğilimli olmuşlardır (Powell& Depelteau, 2015: 16-17).

Bourdieu'nün çok çeşitli çalışma alanlarına sahip olması da ilişkisel sosyolojinin neliğini açıklar niteliktedir, denilebilir. Bourdieu perspektifiyle toplumsal bir olaya yaklaşırken; toplumdaki bir takım konsensüslere

mesafeli durmak, makro ve mikro sosyolojiyi bir arada düşünmek ve dolayısıyla ilişkisel bir perspektife sahip olmak, hem eleştiren hem de eleştiriye açık ve aktivist bir yapıya sahip olmak gerekmektedir (Swartz, 2015: 42). Nitekim Bourdieu sosyolojisi sığ bir perspektifin aksine geniş bir araştırma alanı sunacaktır. Bu nedenle çalışmada Bourdieu sosyolojisinin kavramlarından alan, sermaye ve habitus ile yola çıkılmıştır.

Bourdieu'nün alan kavramını; toplumsal hayatta farklı farklı küçük sahaların olduğu ve içinde kişilerin sahip oldukları sermayeler aracılığıyla rekabet ettiği şeyler olarak ifade etmek mümkündür. Swartz'ın tanımı toparlayıcı niteliktedir:

“Alanlar malların hizmetlerin bilginin ya da statünün dolaşıma girdiği ve temellük edildiği arenaları ve aktörlerin farklı sermaye türlerini biriktirip tekelilerine alma mücadelesinde işgal ettikleri rekabete dayalı konumları ifade eder” (Swartz, 2013: 167).

Bourdieu perspektifinde araştırmaya konu edilecek mevzunun yer ettiği alanın ya da alanların belirlenmesi kıymetlidir. Zira böylelikle o alan içindeki ve alana özgü tahakküm biçimleri işleyişleri, sermayeleri ve kuralları anlamlandırmak bir strateji sunacaktır denebilir. Öte yandan alana giren kişilerde söz konusu işleyişleri bilecek ve ona göre bir takım davranış örüntüleri sergileyeceklerdir (Bourdieu & Wacquant, 2012: 103-105). Bourdieu her alanın bir mücadele içerdiğini de ifade etmektedir. Bu mücadele ile alan içinde reaksiyonerlik sağlanmakta ve eski kabullerin devamı ya da yeni uygulamaların eklenmesi gibi durumlar oluşabilmektedir. Bourdieu mücadele ve alan ilişkisine dair şunları belirtmektedir:

“Yapıtları ortaya çıkaran süreç, özgül sermayelere bağlı olarak alandaki konumlarına göre, çıkarlarını korumaktan, yani rutinden ve rutinleştirmekten yana olan eyleyciler ile çoğu zaman kaynağa, kökenlerin saflığına ve sapkın eleştiriye dönüş biçimine bürünen sapsızdan yana olan eyleyciler arasındaki mücadelelerin ürünüdür” (Bourdieu, 1997: 70).

Alan içinde bireylerin çıkarları doğrultusunda eski düzeni devam ettirme istekleri ya da yine aynı sebeplerle yeni bir düzen arayışı çeşitli mücadeleleri ortaya çıkarabilmektedir. Dolayısıyla alan içinde mücadele önemli bir yaklaşım olarak ifade edilmelidir.

Bourdieu'nün bir diğer önemli kavramı ise sermayedir. Sermaye; esasen Bourdieu'den öncede kullanılan fakat Bourdieu ile farklı anlamlara bürünen bir kavramdır (Gorski, 2015: 449). Sermaye denildiğinde öncelikle bir takım ekonomik anlamlar çağırır fakat Bourdieu kavramı ekonomi dışı kullanılmaktadır. Bourdieu her alan içinde kişilerin kıt kaynaklara ulaşmak için kullandığı pratikler ekonomisinden bahseder (Calhoun, 2007: 107-108). Esasen kastedilen, alanlarda işlerliği olan sermayelerdir. Bourdieu temelde üç farklı sermayenin varlığından bahseder. Bunlar ekonomik ser-

maye, kültürel sermaye ve sosyal sermayedir. Ekonomik sermaye maddi bir takım imkânları, kültürel sermaye eğitim donanımlarımızı ifade eder. Sosyal sermaye ise bir gruba, topluluğa, dini ya da akrabalık ilişkileri vb. durumlarda ait olma durumunu temsil etmektedir (Bourdieu, 1986: 16). Bourdieu bu durumu kumarhaneye benzetmekte, tıpkı siyah, kırmızı ve mavi fişlerle oynanan oyun gibi gündelik hayatta da ekonomik, kültürel ve sosyal sermayelerimizi işe koşarak varlığımızı sürdürürüz demektedir (Alheit akt. Field, 2008: 19). Bourdieu'nün önemli bir diğer sermaye türü ise simgesel sermayedir. Simgesel sermaye; zihinsel kabullerle birlikte var olabilen bir sermayedir. Yani, bireylerin varlığını ve işleyişini kabul etmiş olmaları gerekmektedir. Söz konusu duruma Wacquant zenginlerin bir yere zaman ya da para vermesinin hayırseverlik olarak nitelendirilmesini örnek olarak vermektedir (Wacquant, 2007: 62). Sermaye kavramı Bourdieu'de alan kavramı ile ekseriyetle birlikte kullanılır. Alan içi mücadelelerde bireylerin donandıkları sermayelerin neler olduğu önemlidir. Ayrıca her sermaye türü aslında birbiriyle girift halde birbirini beslemektedir. Bourdieu bu durumu Fransız yazınsal alanından örnekendirerek şu şekilde aktarmaktadır:

“...bilindiği üzere, kültürel sermaye açısından zengin, ekonomik sermaye açısından (görece) yoksul entelektüellerle, ekonomik sermaye açısından zengin ama kültürel sermaye açısından (görece) yoksul sanayi ve ticaret patronlarını karşı olumlayan iktidar alanının yapısıyla özdeş bir çapraz yapı vardır. Bir yanda, pazarın talebi karşısında azami bağımsızlık ve çıkar gütmemeye ilişkin değerlerin yüceltilmesi; öte yandan ise, ödülü anında gelen başarı olan, burjuva (tiyatro konusunda) ya da küçük-burjuva, hatta popüler (pembe roman konusunda) talebe doğrudan bağımlılık vardır. Bu andan itibaren, iki alt-alan, yani kendi kendisinin pazarı olan kısıtlı üretimin oluşturduğu alt-alanla, büyük üretimin oluşturduğu alt-alan arasındaki karşıtlığın bilinen tüm özellikleri mevcuttur” (Bourdieu, 1997: 73).

Bourdieu'nün bir diğer önemli kavramı ise habitus'tur. Habitus da tıpkı sermaye gibi Bourdieu'den önce kullanılan bir kavramdır fakat onunla yeniden gündeme gelmiş ve tanınmıştır, denebilir. Habitus'u Meder&Çeğin şu şekilde ifade etmektedir:

“Habitus hem bizde olan hem de bizim dışımızda olanın bileşiminin ürünüdür. Habitus sosyalizasyon süreciyle birlikte benimsediğimiz ve tarihsel süreç içinde sürekli olarak içselleştirdiğimiz eğilimlerimizdir. Habitus ayrıca bedenleşmiş yatkınlıklar algı semaları ve eylem reçeteleri kümesi olarak da tanımlanabilir. Ayrıca çocuklukta bilinçsizce edinilir ve bu yüzden yaşam boyunca süreklilik sergiler” (Meder&Çeğin, 2011: 248).

Yukarıda da ifade edildiği gibi habitus; gündelik hayatta yapıp ettiklerimizi, tercihlerimizi, düşünce yapımızı şekillendiren eğilimlerimizin toplamıdır. Habitus kavramı da alan ve sermaye kavramı ile bir arada anlamlı hale gelmektedir. Nitekim Bourdieu'nün tüm kavramsal repertuarını bir

arada düşünmek, birbirini beslediğinin farkında olmak oldukça kıymetlidir. Habitusun işlevini Bourdieu şu şekilde belirtmektedir:

“Habitus kavramının işlevlerinden biri de özel bir eyleyicinin ya da bir eyleyiciler sınıfının pratikleriyle mallarını/varlıklarını birleştiren üslup birliğini aktarabilmektir. Habitus, bir konumun içkin ve bağıntısal özelliklerini birlikçi (üniter) bir yaşam stilinde, yani insanların, malların/varlıkların, pratiklerin tercihiinde birlikli bir bütünde dile getiren can verici ve birleştirici bir kökendir” (Bourdieu, 1997: 23). “Habitus, aslında hem nesnel olarak sınıflandırılabilir pratiklerin üretici ilkesine hem de bu pratiklerin ortak kökenine götürür” (Bourdieu&Passeron, 2015: 254).

Bourdieu’nün kavramsal repertuarını toplumsal olaylara dair araştırmalarda bir arada düşünmek faydalı olacaktır. Aksi takdir de tözcü bir anlayışa düşülme riski olabilecektir. Bu nedenle alan, sermaye ve habitus kavramlarının bir arada kullanımına önem verilmiştir.

2. Bourdieu ve Gazetecilik Alanı

Bourdieu’de her alan gibi gazetecilik alanı da, kendine özgü kuralları olan, içinde bir takım sermayeleri ve habitusları barındıran araştırma nesnesidir demek yanlış olmayacaktır. Bourdieu’nün gazetecilik ile ilintili fikirleri özellikle “*Televizyon Üzerine*” isimli eserinde görülebilmektedir. Alana dair fikirlerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Pazarın taleplerine giderek daha fazla boyun eğen bir gazetecilik alanındaki mekanizmaların önce gazeteciler üzerinde sonra da kısmen onlar aracılığıyla kültürel üretimin farklı alanları edebiyat alanı sanat alanı bilim alanı üzerinde uyguladıkları baskı gücüdür” (Bourdieu, 1997: 77).

Bourdieu gazetecilik alanına eleştirel bir perspektifle yaklaşmaktadır. Gazetecilik alanını ekonomi alanı ile ilişkilendirmektedir. Ekonomi alanının bir erk olarak etkileyebildiği, dolaylı olarak sanat ve edebiyat üzerinde de güç uygulayabildiği bir alan olarak görmektedir. Öte yandan ekonominin gücüyle birlikte aslında gazetecilik alanının da etkileme kabiliyetine gönderme yapmaktadır. Meslek olarak gazeteciliğin de yine ekonomik faktörler aracılığıyla oluşan bir takım baskılara boyun eğmesinden bahsetmekte ve durumu eleştirmektedir. Bourdieu aynı eserin başka bir paragrafında gazeteciliğin özerk bir yapıya sahip olduğunu, onu salt dışarıdan anlamının imkânsızlığını, sahip olduğu kuralların varlığını belirtmektedir (Bourdieu, 1997: 45). Dolayısıyla Bourdieucü perspektifte gazetecilik alanı her toplumsal alanda olduğu gibi kendi şartları çerçevesinde ele alınması gereken bir mecra olarak ifade edilmektedir. Şunu da ifade etmek gerekir ki Bourdieu için gazetecilik salt basılı gazeteler ile ilintili değil başta televizyon olmak üzere pek çok medya aracını bir arada kapsamaktadır, denilebilir. Gazeteciliğe ekseriyetle eleştirel bir perspektifle eğilmektedir. Bourdieu’nün *Dünyanın Sefaleti* adlı eserinde Champagne gazetecilerden bahsetmekte ve hatta gazetecilerle sosyologları karşılaştırmaktadır:

“Gazeteci tipi “araştırma” ki bu, büyük gazeteciler kadar bölgesel basının mütevazı habercisi için de geçerlidir, sosyal bilimler alanında “araştırma” denilen şeyden daha ziyade, polisiye tipte bir soruşturmaya yatkındır. Araştırmacı gazeteci, bir sosyologdan daha fazla olarak bir model teşkil eder (Champagne, 2015: 109).

Bourdieu’ü bir perspektifle gazetecilik alanının eleştirildiği görülebilmektedir. Champagne gazetecilik alanında olanın olduğu şekliyle verilmemesi ve bir inşa sürecinin yaşandığını ifade ederek söz konusu durumu eleştirmektedir.

“Medya bugün gerçekliğin bütünleyici bir parçasını oluşturmaktadır. Başka bir deyişle gerçekliğe dair, tasvir etme iddiasında bulunduğu gerçekliğin üretimine katkı sağlayacak olan medyatik bir bakış açısını üretmek suretiyle gerçeklik tesirleri yaratır” (Champagne, 2015: 116).

Benzer eleştirileri Bourdieu de ifade etmektedir. Ekonomi alanının gazetecilik alanını etkileme gücüne sahip olduğunu ve hatta şekillendirdiğini söylemektedir.

“Tıpkı siyasal ve ekonomik alanlar gibi ve bilimin, sanatın ya da edebiyatın alanlarından, ya da hatta yargının alanından da daha fazla olarak, gazetecilik alanı, müşterinin doğrudan ya da dolaylı yaptırımı aracılığıyla, sürekli bir şekilde pazarın kararlarının sınanmasına tabidir” (Bourdieu, 1997: 80).

2.2. Yerel Gazetecilik Alanı ve Eğitim

Gazetelerin en eski medya araçlarından biri olması, gazetelere yönelik çok eski tanımlamalara ulaşmayı sağlamaktadır. Söz konusu tanımlar, aynı zamanda gazetelerin tarihsel süreçte kat ettiği yolculuğu da görmemizi sağlamaktadır. Tanımlardan bazıları şu şekildedir:

“**Voltaire**, “Basın, toplumun belalarından biri ve dayanılmaz bir eşkıyalık haline geldi.”

Diderot, “Tüm bu gazeteler, cahillerin yemi, okumadan konuşma ve karar vermek isteyenlerin kaynağı, çalışanların belası ve tiksintisidir. Bunlar hiçbir zaman iyi düşünülmüş iyi bir satır üretmediler, ne de kötü bir yazarın kötü bir eser vermesini engellediler.”

Rousseau, 1775’te, bir gazete çıkarttığını yeni öğrendiği Cenevre’deki bir arkadaşına şöyle yazar: “Demek ki siz de, Baylar, ‘sürelî’ yazarlar oldunuz. Projenizin bana size olduğu kadar eğlenceli gelmediğini itiraf ediyorum; büyük anıtlar dikmek için yaratılmış adamların malzeme taşımakla, mimarların el işçisi olmakla yetindiklerini görmekten üzüntü duyuyorum. Sürelî bir kitap nedir? Değersiz ve faydasız, kalıcı olmayan bir eser, kültürlü kişiler tarafından dikkate değer bulunmayan ve küçümsenen bu kitapla, kadınlara ve aptallara bilgiden yoksun bir gurur vermeye yarar; yazgıları sabah tuvalet masasının üzerinde parladıktan sonra, akşam gardırobun içinde ölmektir.”

Montesquieu ise, İran Mektupları kahramanı Uzbac'ın ağzından şöyle diyor: "Bizim İran'da bilmediğimiz ve burada çok moda olduğunu sandığım bir çeşit kitap var: Gazeteler. Bunları okurken tembelliğin ruhu okşanıyor." (Jeanneney akt. Aydeniz, 2007: 2).

Görüldüğü gibi gazetelere dair tarihsel süreçte düşünürler ağır eleştirilerde bulunmuşlardır. Fakat her medya aracında olduğu gibi gazetelerde zaman içerisinde içselleştirilerek kabul görmüş ve meşrulaşmıştır, denilebilir. Bourdieu'de çalışmasında gazeteciliğe yönelik tepkiler ve güncel etkilerinden bahsetmektedir:

"Gazetecilik alanının (...), kültürel üretimin bütün öteki alanları içinde yarattığı etkiler, yoğunluk ve genişlikleri bakımından, sanayi edebiyatının, büyük basın ve tefrika yönteminin ortaya çıkışının, Raymond Williams'a göre "kültür"ün modern tanımlarını getiren öfkeli tepkiler ya da isyanlar doğurarak yol açmış oldukları etkilerden, kıyaslanamayacak kadar daha önemlidir" (Bourdieu, 1997: 78).

En eski medya araçlarından biri olan gazeteler literatürde yaygın gazete (ulusal gazete) ve yerel gazete olarak ayrılmaktadır. Yaygın gazeteler ekseriyetle ülkedeki büyük şehirlerin haberlerine yer vermektedir bu nedenle aynı zamanda ulusal gazete ismiyle anılmaktadır. Fakat yerel gazeteciler esasen ulusallık kullanımına karşı çıkmaktadır. Konu ile ilintili olarak Nail Güreli şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Ulusal basın-yerel basın tanımlamasının yapıldığına tanık oluyoruz. Yönetim merkezi İstanbul'da olup, bütün Türkiye'ye dağıtımı yapılan gazetelere ulusal basın deniliyor. Aynı şekilde, İstanbul merkezli, ama Türkiye'nin tümünde izlenen televizyonlar da ulusal televizyon diye anılıyor. Belli bir bölgeye yayın yapanlara bölgesel, daha sınırlı bir alanda yayın yapanlara da yerel basın, yerel televizyon, yerel radyo deniliyor. Yerel basın kavramı yerli yerine oturuyor, ama ulusal basın tanımlaması kastedilen anlam ile örtüşmüyor. Yalnızca İstanbul merkezli gazetelere ve televizyonlara "ulusal" kavramını vermek bizce yanlış, bunlara "yaygın basın" demek uygundur. Yerel, bölgesel ve yaygın basının toplamı ulusal basını oluşturur (Güreli, 2007: 171-172).

Yerel gazetelerin ise haber skalası daha dardır ve basıldığı yörenin, şehrin ya da beldenin haberlerine yer vermektedir. Yerel gazeteler basıldıkları yöre halkının ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel bir takım toplumsal içerikli taleplerini dile getirmekte ve öte yandan söz konusu faktörleri yansıtmaya görevini yerine getiren medya araçları olarak ifade edilmektedir (Gezgin, 2007: 177). Söz konusu ayrım yerel gazeteciliğin farklı bir alan olarak inşasını gerektirmektedir.

Türkiye'de basılan ilk gazetelerin yerel özellikte olduğu söylenebilir (Özgen, 2007: 26). Aslında pek çok ülkede öncelikle yerel gazetelerin basıldığı daha sonra yaygın gazetelere geçildiği bilinmektedir (Öztürk, 1992:

149). Bu nedenle yerel gazeteler oldukça köklü bir geçmişe sahip medya araçlarıdır. Yerel gazetelerin varlığını idame ettirmesindeki temel faktörlerden biri yerel halkın medya araçlarında kendi ile ilgili haberlerle karşılaşması durumunda yaşadığı aidiyet hissidir, denilebilir. Sürekli olarak Ankara, İstanbul gibi büyük şehirlerin haberlerine maruz kalan yerel halkın kendi şehriyle ilintili haberleri gördüğünde yaşadığı aidiyet duygusunu yerel gazeteler doyurabilme erkine sahiptir. Bu yüzden yerel gazetelerin böyle bir role büründüğü ifade edilebilir.

Bourdieücü perspektifle her alanın kendine ait donanımları, stratejileri vardır. Bu minvalde bir alan olarak yerel gazeteciliğin donanımların, stratejilerinin neler olduğunu bilmek önemlidir. Bunlardan bazıları da eğitim ile ilintili olanlardır. Eğitim alanlarda hem kültürel sermaye sağlamakta hem de farklı ilişkileri ve dinamikleri etkileyebilmektedir. Bu çalışmada yerel gazetecilik alanında eğitime dair ne tür donanımlar mevcut ya da alan içindeki spesifik uyulması gereken kurallarla eğitimin ilişkisi ne yönde gibi sorular cevaplanmaya çalışılmıştır. Konuya yönelik yapılan derinlemesine görüşmelerden alınan cevaplar doğrultusunda üç farklı başlık işlenmiştir:

1. Bir Kültürel Sermaye Olarak Eğitim Durumunun Alana Yansımaları
2. Kurum İçi Eğitim Çalışmaları
3. Üniversitede Gazetecilik Bölümü Eksikliği ve Yerel Gazete İlişkisi

3. Eğitimin Etkilerine Dair Bulgular

3.1. Bir Kültürel Sermaye Olarak Eğitim Durumunun Alana Yansımaları

Eğitim durumu pek çok farklı alanda bireylere kültürel sermaye sunan başat faktörlerden biridir. Fakat sağladığı sermayenin etkinliği ya da etkinliğin derecesi alanın işleyişine, alan içindeki çeşitli kurallar bütününe göre değişmektedir. Çalışma içerisinde Denizli özelinde yerel gazetecilik alanında eğitim durumunun mesleğe başlarken gerekli olmadığı hatta mesleğe devam eden pek çok gazetecinin “alaylı” olarak tabir edilen ve gazetecilik eğitimi almayan bireylerden oluştuğu gözlemlenmiştir. Fakat şunu da ifade etmek gerekir ki gazetelerde gazeteci kökenli olup yöneticiliğe yükselenlerin ekseriyetle lisans mezunu kişiler oldukları gözlemlenmiştir. Öte yandan alaylı olduğu için uzun yıllar sarı basın kartı alamayan gazetecilerin varlığı da öğrenilmiştir. Ampirik veriler incelendiğinde yerel gazetecilik alanında işin eğitimini alarak devam eden genç gazeteciler ile alaylı olarak belli bir deneyimi edinmiş aktörlerin alanda eğitimin önemine dair verdikleri cevapların farklılık gösterdiği gözlemlenmiştir. Eğitimli alaylıların belli bir deneyime sahip olduklarını kabul etmekle birlikte teorik donanımlarının yetersizliğinden yakınmaktadır. Ne var ki alaylı gazeteciler de eğitilmiş

gençlerin mesleki pratik donanımlarının yetersizliklerini kabul etmediklerini söyleyerek eleştirmekte ve gazeteciliğin zamanla öğrenilen bir meslek olduğunu ifade etmektedirler. Dolayısıyla alanda alaylı-mektepli arası gizil rekabet ortamının varlığı göze çarpmaktadır. Konuyu Bourdieu'nün şu ifadeleri açıklar niteliktedir:

“İş ortamında otuz yıl önce işe elinde bir öğrenim belgesi, sertifika ve bolca kültürel çabayla başvuran, kendi kendini yetiştirmiş eski kuşakların kendilerini genç lise mezunlarıyla veya kuruma kendi kurum karşıtı mizaçlarını taşıyan yeni tarz otodidaktlarla karşı karşıya bulduklarında ortaya çıkan kuşaklar arası çatışma, çoğu zaman toplumsal düzenin temellerine dair bir hesaplaşma biçimi alır” (Bourdieu: 2015: 219).

Bourdieu'nün ifade ettiği kuşaklar arası çatışmanın yerel gazetecilik alanlarında eğitim bazlı olarak yaşandığı ifade edilebilir. Elbette söz konusu durumda gazetecilerin donandıkları habituslarının da etkisi açıktır. Bir taraf kendi bildiği kurulu düzeni devam ettirme isteğindeyken, diğer tarafın kendi doğrularını yerleştirme çabasıyla var olan düzeni eleştirdiği görülebilmektedir. İletişim fakültelerinin gazetecilik bölümlerinden mezun olan gençlerin söz konusu ast-üst ilişkilerini yaşamak yerine web tabanlı gazeteler kurarak mesleklerini icra ettikleri de gözlemlenmiştir. Yerel gazetecilik alanında eğitim durumu temelde gerekli olmamakla birlikte günümüzde iletişim fakültesi mezunu genç gazetecilerin sayısının artması alanda mektepli hâkimiyetinin zamanla artacağını göstermektedir, denilebilir.

3.2. Kurum İçi Eğitim Çalışmaları

Yerel gazetecilik alanlarında alana özgü bir takım teknik yeniliklerin ya da haberlere dair revize edilmesi gereken bilgi donanımlarının sağlanabilmesi için çeşitli eğitim çalışmalarının var olup olmadığı, varsa ne gibi çalışmaların yapıldığı merak edilmiştir. Düzenli olarak yapılan eğitim çalışmaları bulunmamaktadır. Kentteki yerel gazeteler kendi içinde herhangi bir eğitim çalışması yapmamaktadır. Denizli özelinde kurum içi eğitim çalışmalarının ekseriyetle gazeteciler cemiyeti tarafından gerçekleştirildiği ifade edilmiştir.

Gazeteciler cemiyetinin, deneyimli gazetecileri yeni gazetecilerle buluşturduğu, bir takım kitap çalışmaları yaparak bunları gazetecilere dağıttığı vb. uygulamalar gerçekleştirdikleri öğrenilmiştir. Öte yandan bazı gazeteciler kurum içi eğitimlere yönelik projelerinden bahsetmiş ve söz konusu projeler için ekonomik destek bulamamaktan yakınmıştır. Bu durum Bourdieücü perspektifle bakıldığında ekonomik sermayenin kültürel sermayeye etkisini görmemizi sağlamaktadır. Tüm bunların yanında kentin üniversitesinde gazetecilik bölümünün yokluğunun çeşitli eğitim çalışmalarını olumsuz etkilediği de ifade edilmiştir.

3.3. Üniversitede Gazetecilik Bölümü Eksikliği ve Yerel Gazete İlişkisi

Tez çalışmasına başlamadan önce kentin üniversitesindeki gazetecilik bölümünün alanı etkileyen faktörlerden biri olabileceği düşünülmemiştir. Fakat yapılan pilot görüşmelerde meselenin bahsedilmesi toplumsal konuların ilişkisel sosyolojide olduğu gibi pek çok açıdan ele alınmasının ne kadar kıymete haiz olduğunu yeniden ve yeniden kabul ettirdi. Yapılan görüşmelerde kentin üniversitesinin iletişim fakültesindeki gazetecilik bölümünün aktif olmayışının doğrudan ya da dolaylı olarak alanı etkilediği gözlemlenmiştir.

Üniversitede bölümün aktif olmayışı, öğrencisinin olmayışı çeşitli meseki konularda gazeteler ile bölümün irtibat halinde olmasını engellemektedir. Bu anlamda bir gelişim, karşılıklı çeşitli bilgi alışverişi sağlanamamaktadır. Öte yandan öğrenci olmayışı gazetelere staj için gelen öğrenci sayısını ciddi oranda düşük kılmaktadır. Bu nedenle eleman yetiştirme konusunda gazetelerin deneyim sağlayamadıkları ifade edilmiştir. Bunun yanında mezun öğrencilerin olmayışı yerel gazetelere kalifiye elemanın sağlanmasını da etkilemekte ve Denizli özelinde mecbur kalınarak farklı bölümlerden mezun kişiler gazeteci olarak işe alınmaktadır.

Kentte gazetecilik bölümünün olmamasının dolaylı olarak etkilediği kıymetli konulardan biri de işe alımlarla ilintilidir. Şöyle ki, kentte bölüm olduğunu ve yeni mezun genç gazeteci sayısı nicelik olarak arttığını varsayarsak, iş bulma konusunda gazeteciler arasında rekabet artacak ve alanın eleman seyri değişecektir. Yani yeni mezunların eski gazeteciler için bir tehdit haline gelebilme riski vardır. Öte yandan bir mobbing ya da işten çıkarılma tehdidiyle karşı karşıya kalmalarına zemin hazırlama riskine sahiptir. Nitekim alanda değişim ve dönüşümü de sağlayabilecektir. Ne var ki hâlihazırdaki durum, yani mezunların bulunmayışı gazetecilerin bir gazeteden çıkıp başka bir gazeteye kolaylıkla giderek görece rahat iş bulmasını sağlamaktadır. İş bulma konusunda kendilerini rahat hissetmelerini sağlamaktadır. Ayrıca alana dair konsensüs haline gelen bazı işleyişlerin uzun süreli olarak devamı sağlanmaktadır. Bu durum eğitimin yerel gazetecilik alanına dair dolaylı etkilerinden birini göstermektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bourdieu sosyolojisi toplumsal bir konu hakkında tözcü yaklaşımları bir kenara bırakıp geniş bir perspektifle olaylara bakmayı sağlamaktadır. Bu anlamda Bourdieu'nün kavramları kullanışlı bir alet çantası sunmaktadır.

Gazetecilik de toplumsal yaşamda var olan alanlardan biridir. Gazetelerin tarihte öncelerde kabul görmediği, yazınsal alana ket vuruyormuş-

çasına eleştirildiği fakat zaman içerisinde kabul gördüğü ve meşrulaştığı görülmektedir. Gazeteler bireylerin öğrenme ve hızlı öğrenme ihtiyaçlarını karşılayan araçlar olarak günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Günümüzde artık web tabanlı gazeteciliğin yaygınlaştığı, her şeyde olduğu gibi haberde de çabuk tüketimin türediği söylenebilir. Bu nedenle basılı gazeteler güç kaybediyor olsa da internet gazeteciliği üzerinden varlıklarını devam ettirmektedirler. Yaygın gazete ve yerel gazete olarak ayrılmaktadır ve her birinin kendi içinde farklı bir işleyişi bulunmaktadır. Yaygın gazeteler büyük şehirlerin haberlerine görece daha fazla yer vermektedir ve hatta bu nedenle ulusal gazete olarak da isimlendirildikleri görülmektedir. Yerel gazeteler ise basıldığı yöreye ait aracalardır. Hem yöre halkının sesi olan hem de aidiyet hissini tetikleyen bir rolleri vardır. Her iki gazetecilik alanının da kendine özgü yapısı bulunmaktadır.

Yerel gazetecilik alanında da çok çeşitli mekanizmalar, işleyişler ve stratejiler yer almaktadır. Tüm bunlar alanın iç yapısında olabileceği gibi dış yapısından da kaynaklanabilmektedir. Fakat son kertede her biri kendi arasında etkileşim halindedir ve birbirini etkilemektedir. Söz konusu alanı belirleyen faktörlerden biri de eğitim kurumudur. Yerel gazetecilik alanında eğitim ne gibi mekanizmalar ve stratejiler sağlamaktadır merak edilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda eğitimin alana pek çok farklı açıdan etki ettiği gözlemlenmiştir.

Alana girişte faillerin eğitim durumu önemsenmemektedir. Denizli özelindeki pek çok yerel gazetecinin alaylı oldukları gözlemlenmiştir. Fakat son yıllarda genç gazetecilerin gazetecilik eğitimi alarak işe başladıkları ve dolayısıyla zamanla alaylıların yerini mekteplilerin alacağı gözlemlenmiştir. Öte yandan alanın iç yapısında alaylı-mekteplilere dair gizil bir rekabetin varlığı fark edilmiştir. Eğitimli alaylıların teorik bilgisini eksik görürken, alaylılar da eğitimlilerin gazeteciliğin gerektirdiği pek çok donanımına sahip olmadıklarından bahsetmektedir. Alanda kurum içi eğitimlerin her gazetenin kendine özgü değil, gazeteciler cemiyeti çerçevesinde gerçekleştirildiği öğrenilmiştir.

Kentte gazetecilik bölümünün olmayışı ve öğrencinin bulunmayışı gazetelerin reaksiyoner olmasını engelleyebilmektedir. Üniversite ile irtibat hususunda bir takım eksiklikler de hissedilmektedir. Yeni mezunların olmayışı staj uygulamasının az sayıda olmasına neden olmaktadır. Nitekim söz konusu durum deneyimli gazetecilerin yeni mezunlarla rekabet halinde olmak, mobbing ve işsiz kalma tehdidi gibi tehditlere maruz kalmasını engellemekte ve eğitim kurumu alanı dolaylı olarak etkilemektedir.

Sonuç olarak; eğitim kurumu yerel gazetecilik alanını farklı açılardan etkileyebilme kabiliyetine sahiptir. Gazetecilik ile ilgili yapılacak çalışmalarda söz konusu durumun göz önüne alınması önemli görülebilir.

KAYNAKÇA

- Bourdieu, P. (1986). “The Form of Capital”. Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. (edt. Richardson, J), Westport, CT: Greenwood. 241–258.
- Bourdieu, P. (1997). Televizyon Üzerine, (çev. Turhan Ilgaz), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bourdieu, P. , Wacquant, L. (2012). Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar, (çev. Nazlı Ökten), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bourdieu P. (2015). Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi, (çev. Derya Fırat & Günce Berkkut), Heretik Yayınları, Ankara.
- Bourdieu P., Passeron J. C. (2014). Varisler: Öğrenciler ve Kültür, (çev. Levent Ünsaldı, Aslı Sümer), Heretik Yayınları, Ankara.
- Calhoun C. (2007). “Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları”, Ocak ve Zanaat, (der. Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Champagne, P. (2015). “Medyanın Bakışı”, Dünyanın Sefaleti, (der. Pierre Bourdieu vd.), (çev. Levent Ünsaldı, Aslı Sümer, Hatice Esra Mescioğlu vd.), Heretik Yayınları, Ankara.
- Field, J. (2008). Sosyal Sermaye, (çev. Bahar Bilgen, Bayram Şen), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Gorski, P. S. (2015). “Bourdieu’cü Teori ve Tarihsel Analiz: Haritalar, Mekanizmalar ve Yöntemler”, Bourdieu ve Tarihsel Analiz, (der. Philip S. Gorski), (çev. Özlem Akkaya), Heretik Yayıncılık, Ankara.
- Gürel N. (2007). “Türkiye’de Yerel Basına Dair”, Türkiye’de Yerel Basın, (der. Suat Gezgin), İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Jeanneney J. N. (2006). Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi, (çev. Esra Atuk), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Özgen M. (2004). Türkiye’de Basının Gelişimi ve Sorunları, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, Y. (1992). “Yerel Anadolu Basını”, Yerel Basın Kurultayı Bildiriler, Çukurova Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Ankara.
- Powell C., Depelteau F. (2015). İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler, (çev. Özlem Akkaya), (der. Güney Çeğin, Emrah Göker), Notabene Yayınları, Ankara.
- Swartz D. (2013). Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu’nun Sosyolojisi, (çev. Elçin Gen), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Swartz, D. (2015). “Bourdieu’cü Perspektiften Sosyolojik Analiz İçin Meta- İlkeler”, Bourdieu ve Tarihsel Analiz, (der. Philip S. Gorski), (çev. Özlem Akkaya), Heretik Yayıncılık, Ankara.

Wacquant C. (2007). “Pierre Bourdieu: Hayatı, Eserleri ve Entelektüel Gelişimi, Ocak ve Zanaat, (der. Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan), İletişim Yayınları, İstanbul.

<https://sozluk.gov.tr/>

BÖLÜM 16

HİZMETLERİN SOYUTLUK ÖZELLİĞİNİN TÜKETİCİ DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Filiz ASLAN ÇETİN¹

Alev ADA²

1 Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-8210-799X.

2 Doktora Öğrencisi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID: 0000-0002-3720-9049.

GİRİŞ

Günümüz iş dünyasının rekabetçi bir ortamda hızla gelişmesiyle birlikte hizmet sektörü de aynı oranda hızlı gelişme göstermektedir. Buna paralel olarak, tüketicilerin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda, hızla gelişen hizmet sektörü kendine ait özellikleri nedeniyle dikkat ve özen gerektiren bir sektör olarak görülmektedir. Çünkü hizmetler soyuttur, bölünemez, depolanamaz ve değişkendirler, kendine has bu özellikleri hizmet pazarlamasının, geleceksel ürün pazarlamasından ayırmaktadır. Bu nedenle hizmetlerin pazarlanması, geleneksel ürün pazarlamasından ayrı olarak sunulması, tutundurulması gibi konularda farklı uygulamalar gerekli görülmektedir.

Hizmet sektöründe faaliyet gösteren firmalar veya işletmeler sunmuş oldukları hizmetleri iyi pazarlayabilmek için tüketicinin kolay algılanabileceği somut özelliklerden yararlanmaları gerekmektedir. Basit bir örnekle açıklamak gerekirse, turizm işletmelerinin gösterdiği hizmet faaliyetlerinde mekânın düzeni, atmosferi, işlevsellik düzeyi, simge ve işaretler hizmetlerin daha iyi kavranmasına yardımcı olacak somut kanıtlar sunmaktadır. Çünkü hizmetler aynı anda üretilip tüketilmektedir. Kısaca hizmetler, manevi süreçlerdir ve satın almadan önce denenmesi mümkün değildir. Bu yüzden, tüketiciler hizmetleri satın almadan önce somut kanıtlar aramaktadırlar.

Böylece somut olan ve algılanabilmesini kolaylaştıracak fiziksel çevresine veya hizmet alanlarını değerlendirilerek memnuniyet ya da memnuniyetsizlik oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda, tüketicilerin hizmet sektöründe memnuniyet düzeyini artıracak faaliyetlerin önemi bölümün konusunu oluşturmaktadır. Bölümün konusuna uygun olarak, hizmet sektörünün tanımını ilgilendiren tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına uygun hizmet sunulabilmesinin önemi gelişen teknoloji ile birlikte sağlık hizmetlerinde de önemini baskın şekilde hissettirmektedir. Sağlık hizmetleri tüketicisi olan hastalarda, bulundukları kuruluştan tatmin olarak memnun bir şekilde ayrılmaları sağlanmalıdır.

Ülkemizde de sağlık hizmetleri gün geçtikçe önem verilen bir hizmet sektörü haline gelmektedir. Diğer yandan, tüketicilerin istek ve ihtiyacı gün geçtikçe artış görülmektedir. Bu artan istek ve ihtiyaçlara karşın sağlık alanındaki kaynakların yetersizliği, etkin kullanılamaması gibi sebepler, sunulan hizmetin kalitesini düşürmeye sebep olacaktır. Dolayısıyla, tüketicinin zihnindeki kalite algısını yakalayamaması ve tatmin edilememesi gibi güç durumlar ortaya çıkmaktadır. Bu hususta günümüzde dijitalleşmenin yaygınlaşması ve teknolojik ilerlemelerle sağlanan faydaların farkına varılması, başta sağlık hizmetleri olmak üzere birçok hizmet alanında tüketiciler için kullanım kolaylığına imkân vererek bu imkânlardan faydalanılabilmesine katkı sağlayabilecektir.

Dolayısıyla bu bölüm, hizmetlerin özelliklerinden biri olan soyut olma özelliği kapsamlı bir şekilde ele alınarak detaylı biçimde açıklamak amacı taşımaktadır. Hizmet sağlayıcılar tarafından tüketicilerin algıladıkları riskleri ve belirsizlikleri en aza indirilmeli ve satın alma davranışı arttırılmalıdır. Bu kapsamda, bölümde öncelikle hizmet kavramı ve gelişim sürecinden bahsedilmiş daha sonra hizmetlerin soyutluk özelliği kapsamlı şekilde ele alınarak güncel araştırmalar örnek gösterilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

HİZMET KAVRAMI VE GELİŞİMİ

Hizmetler, tüketicilerin günlük hayatlarında oluşabilecek ve genellikle gözle görülemeyen sorunlarını çözecek ya da bu çözümü kolaylaştırabilecek faaliyetlerin toplamı, şeklinde tanımlanabilir (İslamoğlu & Aydın, 2016).

Hizmetler, soyut yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, hizmet tanımları belli bir performans veya faaliyetler olarak tanımlanabilir. Hizmetlerin niteliği, gözle görülemeyen, elle dokunulamayan, satın almadan önce denenemeyen bir ürün olarak kabul edilmektedir. Buna ek olarak hizmetler herhangi bir şekilde görmek, paketlemek, taşımak ve saklamak zor bir durum olarak tanımlanabilir. Hizmetlerin soyutluk özelliği tüketici algılarında belirsizlikler yaratabilmektedir. Tüketicinin belirsizlik seviyesi arttıkça satın aldığı hizmetten memnuniyetsizlik düzeyi oluşmaktadır. Hizmetlerin soyutluk özelliği ile tüketiciye sunulduğunda her müşterinin hizmete atfettiği kalite standartlaştırılması zorlaşmaktadır. Sonuç olarak, hizmetlerin soyutluk özelliği dikkate alınarak hizmet veren firmalar, ortaya çıkardığı ürünlerini önceden üretmez veya ihtiyaç duyulduğu anda pazarın ihtiyaçlarını karşılayabilecek miktarda depolayamaz (Sayım & Aydın, 2011).

Daha açıklayıcı olarak; Amerikan Pazarlama Derneği'ne göre hizmetler, *"Soyut (elle tutulamayan gözle görülemeyen anlamında) mallardır. Eğer tamamen soyut iseler, üreticiden kullanıcıya direkt olarak değişimleri yapılır, taşınamazlar, depolanamazlar ve hemen hemen bozulabilir niteliktedir. Hizmet şeklindeki malların tanımlanması çoğunlukla zordur; çünkü meydana getirmeleri, satın alınmaları ve tüketilmeleri eşzamanlıdır. Onlar, birbirinden ayrılmaz nitelikteki soyut unsurlardan oluşurlar; çoğu kez önemli bir biçimde tüketici katılımını kapsarlar ve mülkiyetin devredilmesi anlamında satılamazlar ve mülkiyet hakları yoktur "* (Mucuk, 2017).

Hizmet sektörü bir kurum ve kuruluşa bağlı çalışan hastaneler, güvenlik kuruluşları, mahkemeler, üniversiteler, okullar, camiler vs. olabileceği gibi; özel kâr amacı gütmeyen hayır kurumları, vakıflar da yer almaktadır. Ayrıca bunlara ek olarak, kâr amacı güden havayolları, bankacılık, avukatlık, sigorta şirketleri, danışmanlık, özel okullar, özel üniversiteler, özel hastaneler, perakendeciler, eğlence hizmetleri gibi işletmeler de bulunmaktadır (Kotler & Armstrong, 2018).

Hizmet ve mal arasındaki en belirgin olan fark malların somut, hizmetlerin ise soyut olmalarıdır. İşletmeler tarafından tüketicilere sunulan bir faaliyetin mal mı, hizmet mi olduğunu anlamamızı sağlayan en önemli faktör ortada fiziksel olarak bir nesnenin varlığının olup olmamasıdır. Bu bağlamda, hizmet faaliyetlerinin dayanıksız, değişken ve üretim/ tüketim faaliyetinin eş zamanlı olmasının temel nedeni soyut olma özelliğine dayanmaktadır (Hoffmann & Bateson, 2011).

Hizmetlerin ürünlerden farklı olarak çeşitli özellikleri bulunmaktadır. Bunlar, fiziksel varlığının olmaması ya da cisimsiz olma, “*soyutluk*”; hizmetlerde üretim ve tüketim birbirlerinden ayrılamama, “*ayrılmazlık*”; “*çeşitlilik veya heterojenlik*” ve “*dayanıksızlık*” özellikleridir (Koç, 2021).

İlk olarak hizmetlerin ayrılmazlık özelliği; somut ürünler önce üretilir, istenirse stoklama yapılır ve daha sonra tüketilebilirler. Fakat hizmetlerde bu durum farklıdır, hizmetler ilk tüketiciler tarafından satın alınır ve daha sonra üretim ve tüketim aşaması aynı anda gerçekleşir (Özer vd., 2016). Örneğin, şeker üreten bir işletme daha önceden belli bir sayıda şeker üretir, stoklar ve sonra bu ürünün diğer işletmelere satışı yapılabilir. Daha sonra tüketiciler bu ürünü satın alabilir ve istedikleri zamanda ve şekilde tüketebilirler. Sonuç olarak, üretim malları belli bir satış, dağıtım ve tüketim sürecine tabidirler.

Fakat bir hizmet işletmesinde durum farklıdır; örneğin, bir danışmanlık hizmeti için aynı şey geçerli değildir, müşteri hizmeti satın almadığı sürece bir üretim gerçekleşmemektedir. Müşteri danışma hizmeti satın almaya karar verdiğinde üretim başlar, üretim ve tüketim aynı anda başlamış olur. Çünkü, üretim süreci (danışmanlık) sonlandırıldığı anda tüketicinin de tüketim süreci sonlandırılmış olacaktır. Yani, gözle görülemeyen mallar üretim, dağıtım, satış ve tüketim sürecine tabidirler. Buna ek olarak, sinemada veya bir müzikalde izleyicilerin eğlenmesi karşılığı sunulan hizmetin üretimi ve tüketimi eş zamanlıdır (Üner, 2019).

Hizmetler heterojenlik; değişkenlik (heterojen) özelliği göstermektedirler. Tüketicilerin almış olduğu hizmetlerden memnuniyetinin sağlanması hizmeti veren kişiye, mekâna ve hizmeti satın alan tüketiciye göre değişiklik göstermektedir. Örneğin, bir tatil beldesinde ve otel odasında konaklayan kişi ya da kişiler, bir sonraki tatil için aynı mekâna geldiklerinde, tatilden aldığı memnuniyet düzeyleri farklılık gösterebilir. Bu da hizmetlerde değişkenlik özelliği olduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir (Koç, 2021).

Hizmetlerde dayanıksız olma, iade edilememe, stoklanamama ve tekrar satılamama anlamına gelmektedir. Hizmetler mevsimlere, günlere ve hatta saate göre farklılık göstermektedirler. Hizmetler dayanıksızdır ve üretimi yapıldıktan sonra kullanılmaması durumunda geri getirmek mümkün olmadığı için ortaya bir zarar çıkmaktadır. Hizmetlerdeki talebin önceden

belirlenememesi durumu göz önüne alınarak hizmet üretimi yapılması gerekmektedir (Kılıç, 2020). Örneğin, kullanılmayan telefon paketlerindeki zamanlar, mesajlar veya uçaktaki aynı gün içinde satışı yapılmayan boş koltuklar kaybedilmiş ve geri dönülemez işleri temsil etmektedir (Üner, 2019).

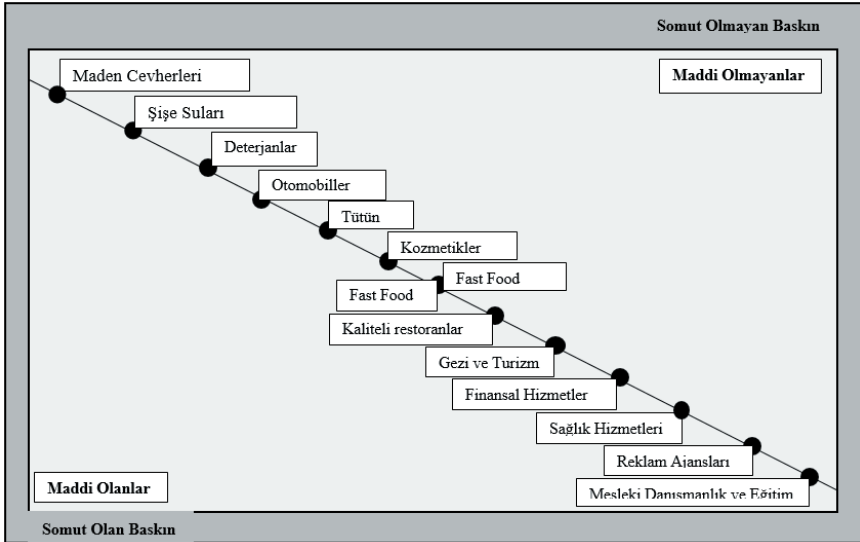
HİZMETLERİN SOYUTLUK ÖZELLİĞİ

Hizmet, gözle görülemediği için soyut bir yapıya sahip ürün olarak kabul edilmektedir. Ayrıca hizmetler belli bir performans veya faaliyetler bütünü olarak adlandırılmaktadır. Bu nedenle hizmet gözle görülemez, dokunulamaz, denenemez ve hakkında belirli ölçü birimi olmadığından dolayı soyut ürün olarak kabul edilmektedir (Sayım & Aydın, 2011).

Hizmetler, soyutluk özelliğine göre bir hizmetin diğerinin düzenlenebilmesinde farklılıklar gösterebilir. Örneğin restoran, kafe, ulaşım ve otomobil sektörü ile ilgili servis gibi yardımcı malzeme sağlanmasını içerebilen hizmetlerde bulunmaktadır. Böylece soyut özellik taşıyan hizmetler pazarlama süreci içerisinde yenilikçi bir pazarlama karması tasarlanması gerekmektedir. Bu hizmetlerin sağlanması tüketicilere memnuniyet sağlayarak, beklentilerini ve isteklerini karşılayacak şekilde sunulmasına yardımcı olan pazarlama stratejilerini ve politikalarını içermektedir (Ghaleb, 2021).

Şekil 1’de görüldüğü gibi pazarlamada mal, herhangi bir nesne gibi elle tutulan, gözle görülen, koklanan veya bir yere yerleştirilen somut unsurlardır. Fakat hizmetler ise, maddi özelliklerden ziyade, “performans” unsuru olduğu için, mallarda olduğu gibi dokunulan, görülebilen niteliklerle değerlendirilemezler.

Şekil 1: Mal ve Hizmet Bileşimleri

Kaynak: Brown, 2005.

Dolayısıyla, hizmetler soyuttur ve mal ile kıyaslandığında hizmet, müşteri için gerçekleştirilen şeyin önemli ve büyük bir kısmının somut olmayan unsurlardan oluşmaktadır. Tekrar Şekil 1'e bakıldığında bir uçta maden cevherleri, şişe sular, deterjan vb. gibi maddi (somut) ürünler; diğer uçta da finansal hizmetler, sağlık hizmetleri, mesleki danışmanlık ve eğitim faaliyetleri vb. gibi maddi olmayan (soyut) ürünlerin yer aldığı bir ürün bileşimi akışı söz konusu olabilmektedir (Brown, 2005).

Hizmetlerin soyutluk özelliği bazı sorunlar yaratmaktadır (Öztürk, 2016);

- Hizmetler stoklanamaz (depolanamaz).
- Hizmetler patent alınarak korunamaz,
- Hizmetler ürünler gibi tanıtılamaz, tespit edilemez.
- Hizmetlerde fiyatlandırma ürün pazarlamasına göre daha zordur.

Hizmetlerin sergilenmeleri ve pazarlama iletişimleri somut ürünlerle karşılaştırıldığında hizmetlerde bu durum oldukça zor bir süreçtir. Ürünler tüketiciler tarafından kolaylıkla algılanabilmektedir. Fakat hizmetlerin satın alınmasından önce soyut yani; görülemeyen, dokunulamayan bir unsur olduğu için hizmetlerin pazarlaması, hizmet tüketicie görünür ve algılanabilir hale getirilmelidir. Bunu gerçekleştirirken hizmeti sunan personelin hizmeti satın alan müşteriyle ilişkisi ve davranışının da önemli bir yer tuttuğu gözlemlenmektedir. Hizmetin performansını ve iletişimi destekleyen somut unsurlar ile birlikte hizmetin sunulduğu, işletmenin ve müşteri etkileşiminin yaşanmış olduğu ortam hizmetlerin tüketici tarafından algılanan fiziksel kanıtları oluşturmaktadır (Koç, 2021; Selvi, 2009).

Hizmetlerde fiziksel kanıtlarının unsurları iki kategoride incelenebilir. Bu kategoriler, işletme içi ve işletme dışı unsurlar ile bunların dışında kalan diğer unsurların toplamıdır. Hizmetlerin pazarlanabilmesinde fiziksel olan kanıtlar temel kanıtlar ve yan kanıtlar olmak üzere iki ayrı şekilde incelenmektedir (Öztürk, 2016).

Asıl fiziksel kanıtlar, müşterilerin sahip olmadığı, fakat müşteriye işletmeye çekmeye yarayan genel dış görünümle alakalı kanıtlardır. Bu bağlamda, bir işletmenin mimari düzeni, aydınlatılması, yön tabelaları ve şık olması tüketiciler tarafından en başta olumlu izlenim yaratması açısından çok önemlidir. Son olarak, yan kanıtlar ise, müşterilerin hizmetle birlikte eş zamanlı satın alınan hizmetlerin tümüdür. Bu yan kanıtların hizmetten bağımsız bir şekilde olması durumunda kanıtların bir değeri kalmamaktadır. Bunlar o hizmeti satın alan kişi ya da kişilerin alabileceği bir hizmettir. Bu kanıtlar satın alan kişinin sahipliğine geçer, bu da alınan hizmetleri görünür kılmakla birlikte, müşterilerin farklı ihtiyaçlarını karşılamak için tasarlanmaktadır (Evren, 2007).

Hizmet pazarlamasında, işletmeler sundukları hizmeti daha somut hale getirebilmek için marka unsurlarını (logo, sembol, karakter, slogan) kullanmaktadır (Kotler & Keller, 2012). Bu sayede tüketiciler marka unsurlarını bilinçaltı etkisiyle birlikte hizmeti deneyimlemenin ardından ne tür bir fayda göreceği konusunda tahmin yürütebilmektedir (Avan, 2015).

PAZARLAMA AÇISINDAN HİZMETLERİN SOYUT ÖZELLİĞİNİN SONUÇLARI

Hizmetler soyut bir yapıya sahip performans veya faaliyet olarak tanımlanır. Bu nedenle hizmetlerin niteliği gözle görülemeyen, elle tutulamayan satın almadan önce denenemeyen ve hakkında belli bir ölçü birimi ile ifade edilemeyen bir çıktı olarak kabul edilebilir (Sayım & Aydın, 2011). Hizmetlerin fiziksel kanıtlarının olmayışı tüketiciler açısından diğer pek çok hizmetle değerlendirme zorluğu, seçim yaparken belirsizlik hissetmesi bir takım risk algılamasına yol açmaktadır. Ayrıca, hizmetlerin üretim ve tüketiminin eş zamanlı olması sebebiyle üretici ve tüketici açısından bazı zorluklara neden olmaktadır (Rodie & Martin, 2001).

Bu bağlamda, hizmetlerin soyut olmalarından dolayı pazarlama açısından çeşitli sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (Koç, 2021);

- Hizmetlerde talep/kalite ve süreç yönetimi daha önemlidir, çünkü hizmetler stoklanamazlar.
- Hizmetlerde sahiplik duygusu yoktur, çünkü genelde hizmet kavramı soyuttur.
- Hizmetlerde tüketiciler için fiyat en önemli pazarlama bileşenidir, çünkü hizmetlerde somut karşılaştırma kriterleri yoktur.
- İşletmeler tarafından hizmetlerin farklılaşması kolay değildir.
- Hizmetlerde tüketicilerin satın alma repertuarı geniş değildir.
- Hizmetlerde gerçekleşen yenilikler yayılması ve bunların benimsenmesi kolay değildir.
- Hizmetlerde marka sadakati daha yüksektir.
- Hizmetlerde yaşanan kusur ya da tatminsizlik tamamen işletmeye yüklenmez.
- Hizmetlerin soyutluk özelliğinden dolayı tüketicilerin risk algısı daha yüksektir.

Hizmetler soyutlama özelliğine bağlı olarak kurum ve kuruluşlar bazı sonuçlarla karşılaşmaktadır. Örneğin, eğitim hizmeti soyut bir hizmettir ve bu nedenle pazarlama sürecinde sonuçları göz önüne alınmalı ve buna göre yenilikçi pazarlama karması tasarlanmalıdır. Bu hizmetlerin sağlan-

ması ve tüketicilerin memnuniyet düzeylerinin yüksek tutulması gerekmektedir (Ghaleb, 2021). Böylece hizmetlerin soyut olmalarından kaynaklı ortaya çıkan bu sonuçların etkisi azaltılarak tüketicilerin algıladıkları riskler ve belirsizlikler minimuma indirilmektedir. Ayrıca bir hizmet sunulduktan sonra tüketilmemesi durumunda ortaya çıkacak ekonomik kayıplar sonradan giderilemez (Kılıç, 2020). Dolayısıyla, hizmetlerin soyutluk etkisini azaltmak için bazı stratejiler kullanılmalıdır.

HİZMETLERİN SOYUTLUK ETKİSİNİ AZALTMADA KULLANILABİLECEK STRATEJİLER

Hizmetlerin yukarıda da değinildiği gibi soyutluk özelliğinden kaynaklanan sonuçlarının etkilerini azaltmak ve daha güçlü hizmet pazarlaması faaliyetleri gerçekleştirebilmesi için aşağıdaki stratejilere başvurulabilir (Koç, 2021);

- Hedef kitleye daha kaliteli daha uygun bilgi sağlanmalıdır. Hizmetlerin üretilmesi, dağıtımı somut olabilir fakat kendisi soyuttur. Bu yüzden, tüketiciler tarafından algılanan riskleri azaltacak sözel ifadelere ve görüntülere yer vermek etkili olacaktır.

- Dijital teknoloji sayesinde tüketiciler arası bilgi aktarımı kolaylaştırmak için web sitesi, bloglar kurularak bilgi aktarımı ortamı oluşturulmalıdır.

- Tüketicilerin bilgiye kolayca erişimi sağlanmalıdır.

- Tüketicilerin algıladıkları riski aza indirmek için almış olduğu hizmeti denemesine ve test etmesine izin verilmelidir.

- Daha önce satın alınan hizmeti deneyimleyen tüketicilerin tavsiyeleri tüketicilere daha etkili şekilde iletilmelidir.

- Pazarlama iletişim araçlarında uzman kişilerin ifadelerine yer verilmelidir.

- Müşterilerin ilgilenim düzeyini artırma stratejilerine başvurulmalıdır.

- İşletmeler arası stratejik ittifaklar yaparak daha güvenilir bir işletme imajı yaratılabilir.

- Hizmetlerin somutluk unsurlarına vurgu yaparak soyutluk unsurunun ortaya çıkarabileceği riskler azaltılabilir.

- Konu olan hizmette çalışan personelin, tüketicilerin isteklerini karşılarken soyutlukla ilgili ortaya çıkabilecek negatif sonuçları azaltan bir unsur olarak kullanılabilir.

- İşletme hakkında kamuoyuna olumlu imaj çizilmesi sağlanabi-

lir, böylece olumlu imaj çizilmesi satın alma niyetini geliştirebilir.

Hizmet faaliyetlerini yürüten işletmeler geleneksel pazarlama karması faaliyetlerinden farklı özellikler taşıdıkları için ek pazarlama faaliyetlerine gereksinim duyabilmektedir. Hizmet faaliyetlerinde tüketicilere hizmeti sunan kişiler arasında sürekli bir etkileşim söz konusudur. Bu nedenle etkili bir hizmet pazarlaması için müşterilere ve buna ek olarak çalışanlara odaklanılmalıdır (Kotler & Armstrong, 2018).

HİZMETLERDE RİSK ALGISI

Risk algısı kavramı tüketicilerin satın alma davranışına etki eden önemli bir unsurdur (Park & Jun, 2003). Hizmet ve mal satın alan tüketiciler en yüksek seviyede fayda alabilmenin aksine en az zarar görme eğilimi ile satın alma davranışını gerçekleştirmektedir (Koçoğlu, 2016). Bu nedenle tüketiciler tarafından algılanan risk kavramı satın alma karar süreci içerisinde davranışın tahmin edilebilmesi için önemli bir rol oynamaktadır (Karamustafa, 2015).

Risk kavramı altı unsurdan oluşmaktadır. Bu risk türleri tüketicilerin hizmetlerde algıladıkları riskler olarak ele alınarak açıklanmıştır. Bunlar performans riski, ‘tatil hizmeti satın alan bir tüketici için acaba her şey dâhil mi?’, ‘yemekler menülerde gösterildiği gibi taze, kaliteli ve çeşitli mi?’ düşüncesinde olması ya da banka hizmeti alan tüketici için , ‘reklamlarda gösterildiği gibi kısa sürede kredi alabilecek miyim?’, finansal risk, ‘tatil ucuz ama ya ekstra sunulan hizmetler pahalıysa?’, ‘acaba başka bir bankadan daha az faiz oranıyla kredi alabilir miyim?’, psikolojik (ego) risk, ‘bu tatili yaparken acaba kendimi hissetmek istediğim kadar iyi hissedecek miyim?’, Sosyal risk, ‘bu tatil paketini aldığım için arkadaş çevrem beni küçümser mi? ya da takdir eder mi?’ ve son olarak, zaman riski, ‘satın aldığım bu tatil paketi eğer istediğim gibi iyi geçmezse bir dahaki tatil için bir yıl beklemem gerekecek’, gibi tüketiciler tarafından sorulan sorular risk durumlarını belirlemektedir (Koç, 2021).

Bunlar, mal ve hizmet satın aldığı anda seçenekler içerisinde tercih yaparken yüzleşmek zorunda kalacağı sonuçları tahmin edemediklerinde ortaya çıkan kaygılar olarak görülmektedir (Deniz & Erciş, 2008). Pazarlamacılar bu kaygıları azaltmaya çaba göstererek tüketicileri satın almaya ikna etmeleri gerekmektedir.

HİZMET PAZARLAMASI VE TÜKETİCİ DAVRANIŞI İLİŞKİSİ

Hizmet kavramı, insan ve makineler tarafından insan çabalarıyla üretilen ve tüketicilere fayda sağlayan, fiziksel olmayan ürünler olarak tanımlanabilir (Zeithaml, Bitner & Gremer, 2012). Pazarlama kavramı için birçok tanım bulunmaktadır. Bu nedenle kavramın tanımı yönetici, yönetim ve yönetici işletme açısından farklı bakış açıları ile tanımlamaları

yapılmaktadır. Günümüzde pazarlama kavramı, müşteriye memnun etme çabası ve işletmenin devamlılığının sağlanması açısından kar sağlama sanatı olarak tanımlanmaktadır (Yukovski & Stamenkovski, 2011).

Diğer bir tanıma göre pazarlama kavramı, tüketicilerin ve işletmelerin amaçlara uygun olarak alışveriş sağlamak üzere; ürün, hizmet ve fikirlerin ortaya çıkarılması, fiyatlandırılması, dağıtımı ve tutundurulması faaliyetlerinin planlanması ve uygulamaya geçirilmesi süreci olarak da tanımlanmaktadır. Pazarlama, müşterilerin istek ve ihtiyaçlarının belirlenmesi ile kuruluşlara uzun dönemli ilişkiler ve sürdürülebilir bir satış süreci sağlayarak, hedef pazar seçimi yapılarak bu pazarda uygun ürün ve hizmet geliştirilerek yürütülen faaliyetlerin bütünü olarak görülmektedir (Öçal, 2011).

İşletmeler tarafından rakiplerine üstünlük sağlayabilmek için belli pazarlama stratejileri kullanılmaktadır. Pazarlama stratejileri oluşumunda tüketicilerin tatmin edilebilmesi en önemli husus pazarlamanın 4P'si olarak adlandırılan ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma elemanlarına odaklanmaktadır. Ancak, hizmet pazarlamasında bu elemanlar yeterli sayılmamaktadır. Bu süreçte tüketiciler, ürün pazarlamasından farklı olarak personelle doğrudan etkileşimde bulunmaktadır ve hizmet, üretim sürecinin bir parçası olarak görülmektedir (Zeithaml, Bitner & Gremer, 2012).

Buna bağlı olarak, hizmet sektöründe pazarlama faaliyetleri yürütülürken pazarlama karması elemanlarına ek olarak insan, fiziksel kanıt ve süreç olarak literatüre kazandırılan 3P eklenmektedir (Vargo & Lusch, 2004). Burada ürün pazarlamasından farklı olarak insan faktörü; bir hizmetin geliştirilmesine veya tedarik edilmesine katkıda bulunan veya dahil olan tüm kişiler olarak ifade edilir. İnsan unsuru hem sunulan hizmetin kalitesini ve tüketicinin algısını etkilemektedir (Boakye-Adjei, Thamma & Kirby, 2014).

Fiziksel kanıtlar; bir hizmetin tüm somut temsillerini, bir hizmetin sunulduğu ortama ilişkin kavramları ve satıcının veya müşterinin etkileşim kurduğu kavramları içerir. Bu faktör bir kurum veya kuruluşun mümkün olduğunca çok somut kanıt sağlayarak bir müşterinin hizmetin kalitesini belirleyebilmesine yardımcı olabileceği temel faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, müşteri, sağlanılacak olan hizmete güvenmek zorunda kalmadan hizmetleri değerlendirebilir. Böylece iyi bir hizmet anlayışı tasarlamaya odaklanan ve somut ipuçları ortaya koyan kurum ve kuruluşlar, müşterinin algısını kolayca geliştirebilir ve mükemmel bir deneyime katkıda bulunabilir (Grădinaru, Toma & Marinescu, 2016)

Süreç faktörü ise, prosedürler, mekanizmalar ve faaliyet akışının tümünü kapsamaktadır. Bu süreç, müşterinin özel ihtiyaçlarına odaklanmalı, rahatlığı için tasarlanmalı ve onun bakış açısından değerlendirilmelidir.

Dolayısıyla, kuruluşlar faaliyetlerinin verimliliklerini göz önünde tutarak süreç tasarlamaya ve güven duyulduğunda yalnızca müşteri tarafından değil, aynı zamanda personelin memnuniyet seviyesinin artırılmasında katkıda bulunulacaktır (Wirtz & Lovelock, 2022).

Görüldüğü üzere hizmetler ürünlerden ayrılmaktadır. Fakat hizmetlerin ürün üretemeyeceği düşünülmemelidir. Çünkü, hizmetler tarafından da fiziksel ürünler üretilir. Örneğin, yiyecek yenilen bir restoranda herhangi bir ekipmanın onarılması ile fiziksel bir ürün ortaya çıkarılmaktadır. Fakat asıl hizmet performansının kendisi soyuttur. Böylece ortaya konulan hizmetler sadece soyut üründen ibaret değildir. Dolayısıyla kesin bir şekilde ürün ve hizmeti birbirinden ayırmak basit değildir. Bundan dolayı günümüz dünyasında sosyal, ekonomik, teknolojik gelişmelerin iç içe geçmesiyle daha karmaşık bir süreç halinde geldiği genellemesine ulaşılabılır (Yılmaz, 2022).

Hizmeti kullanacak olan canlı insanlardır. Hizmeti insanlara yani, tüketicilere tutundurulması için satın aldıkları hizmetlerden beklentilerinin karşılanması gerekmektedir. Brown (2005) çalışmasında, tüketicinin bir hizmetten beklentilerini şu şekilde sıralamıştır;

- Güvenilirlik: tüketicilere sağlanan hizmet tutarlı, güvenilir olmalıdır. Ayrıca tüketicilere verilen sözlerin yerine getirilme ve saygın bir geçmişe sahip olma açısından güvenilir olarak görülmelidirler.
- Erişilebilirlik: Uygun zamanlarda ve çok az bekleme süresi ile sağlanmalıdır.
- Prestij: benzerleri içerisinde büyük saygı görmeli veya müşterinin imajında herhangi bir zedelenmeye neden olmamalıdır.
- Duyarlılık: tüketicilerin ihtiyaçlarına, isteklerine, sorularına ve/veya sorunlarına verilen hız ve dikkat önemlidir.
- Güvenlik: tüketici için herhangi bir risk olmamalıdır.
- Gizliliğe: tüketicinin veri gizliliğine veya kişisel bilgilerine önem verilmelidir.
- Yetkinlik: Hizmet sağlayıcıların ilgili beceri, teknik bilgi ve uzmanlık düzeyi önemlidir.
- İletişim: Hizmet sağlayıcılar müşteriyle olan iletişim düzeyi, Hizmeti doğru ve net olarak tanımlayabilmesi, hizmet sunucularının sorunların çözümünde müşterinin iyi hissetme düzeyine önem verilmelidir.
- Stressizlik: Fiziksel veya zihinsel stresten uzaklaşmış bir müşteri, hizmet sağlayıcıyla iş yaparken memnuniyetle karşılar.

- **Nezaket:** Hizmet sağlayıcıların tüketiciye karşı nezaketi/dostluğu içermelidir.

Hizmetlerinde tüketici satın alma karar süreci neredeyse diğer tüm sektörlerde son kullanıcı satın alma kararından sorumludur ve karar verici gerçekte ürün veya hizmeti tüketmektedir. Ancak bu durum genellikle hizmetlerde böyle değildir. Örneğin, sağlık hizmetlerinde, hizmetin son kullanıcısı olan (yani hasta) hizmet satın alma kararını tek başına vermemektedir. Karar vericiler, tüketicileri sağlık hizmeti kullanmaya teşvik eden aile üyeleri, danışılan yakınlar veya sağlık çalışanları olabilmektedir. Tüketicinin satın alma karar süreci pazarlama planlaması için oldukça önemlidir. Dolayısıyla, pazarlama planında tüketici satın alma modelindeki aşağıdaki adımlar dikkate alınmalıdır;

- **Problemin Farkına Varılması:** Satın alma karar sürecindeki ilk adım, tüketici bir problem veya ihtiyacı fark ettiğinde ortaya çıkmaktadır. Pazarlamacı belli bir ihtiyacı tetikleyen koşulları tanımlayarak tüketicinin ilgisini çekerek pazarlama stratejilerini geliştirmek için kullanılmalıdır. Sonrasın da eğer tüketici eksik veya yerine getirilememiş arzu tanımlamamış ise karar süreci burada tamamlanabilir. Aksi bir durumda tüketici, beliren sorunları çözmeyi ve bilgi edinme aşamasına ilerledikçe karar verme süreci sürdürülecektir (Hoffman & Bateson, 2011).

- **Bilgi Araştırılması:** Bir istek veya ihtiyacın farkında olan tüketicinin alacağı ürün veya hizmetler ile ilgili bilgi toplama aşaması olarak tanımlanmaktadır. Tüketici, içinde bulunduğu koşullara daha fazla dikkat gösterebilir veya aktif bir bilgi araştırması başlatabilmektedir.

- **Alternatif Değerlendirme:** Tüketici, ihtiyacı doğrultusunda topladığı bilgileri değerlendirmeye koymaktadır. Değerlendirme aşamasında tüketicinin deneyimleri ve çeşitli markalara karşı tutumu önemli rol oynamaktadır.

- **Satın Alma Kararı:** tüketici, tüm seçenekleri değerlendirdikten sonra satın alınacak mal veya kullanılacak hizmet ile ilgili olarak bir karar alır.

- **Satın Alma Sonrası Davranışları:** burada tüketici tüketim sonuçlarının bir tür değerlendirmesini içerir ve bu süreçte aile ve diğer taraflardan girdi içerebilmektedir. Ayrıca, satın alma sonrası davranışlar, deneyimlerle birlikte memnuniyetin değerlendirmesini içermektedir. Tüketici daha sonraki süreç içerisinde ürün ya da hizmet için bir savunucu (ya da memnun olmadığında bir dürtü) haline gelebilmektedir (Atay, 2019).

Hizmet sunan kurum ve kuruluşlar için tüketicilerin satın alma kararlarına etki eden nedenleri belirlemek ve sonrasında oluşan talebe en uygun dağıtım kanalını oluşturarak hızlı bir şekilde karşılık verebilmek büyük

öneme sahiptir. Çünkü, günümüzde genişlemiş olan rekabet ortamında tüketicilerin talebini hızlı anlayan ve cevap veren işletmeler öncü firma pozisyonunda olmaları sebebiyle piyasadaki payını arttırarak büyük bir kısmını almaktadır (Karakişla, 2019).

HİZMETLERİN SOYUTLUK ÖZELLİĞİNİN TÜKETİCİ DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE ÖRNEK UYGULAMALAR

Tüketici, faydalanmak istediği hizmetle ilgili bir beklentisi bulunmaktadır. Dolayısıyla, almış olduğu hizmetlerin karşılığında memnuniyetsizlik yaşamak istememektedir. Bu nedenle de tüketiciye sunulan hizmetlerde kullanılan somut varlıklar, tüketiciye kendilerini güvende hissettirmektedir. Hizmetlerin dokunulmaz olması, elle tutulamaz olmasının sonuçlarından biri olan fiziksel kanıtların olmaması, tüketici açısından sektörde rekabet halinde olan çoğu hizmeti değerlendirmede zorluklar ile hizmet seçiminde belirsizlik ve risk algılamasına yol açmaktadır. Tüketiciler hizmetlerin kalitesini değerlendirirken, hizmetlerin fiyat ve fiziksel unsurlarından faydalanılarak bir değerlendirme yapılmaktadır. Araştırmacılar tarafından tüketicilerin hizmet kalitesini ve beklentilerini karşılamak için birçok çalışma yapılmıştır (Koç, 2021).

Soyut olma özelliği ön plana çıkan hizmet alanlarından biride sağlık hizmetleridir. Örneğin; Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi'nde 131 yatılı ve 169 polikliniklerde bulunan 300 hasta ile bir araştırma yapılmıştır. Araştırma, sağlık kuruluşu tarafından sunulan hizmetlerin yatan hastalar tarafından kolayca algılanabileceği düşünülmüştür. Araştırmada, çalışan personelin davranışı, tutumu ve personele duyulan güven gibi başlıklar değerlendirmeye alınmıştır. Bu sağlık kuruluşunda sunulan hizmetlerin algılanma düzeyleri ve hangi hizmetlerin kaliteli, hangilerinin kalitesiz olarak algılandığının tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Araştırma sonucunda; poliklinik hizmeti alan ve yatılı hastaların algılama düzeyinin yüksek olduğu hizmetler; doktorların beceri düzeyleri, personelin nezaket seviyeleri, doktorlara duyulan güven derecesi, hastaları anlama düzeyleri, teşhis için kullanılan (EKG, MR, Röntgen vb.) aletler, çalışan personelin hastalara karşı takındığı davranışlar/ yardımcı olabilme düzeyleri, yapılan tetkikler / tedavilerin doğru olduğuna güven duyması, odaların sıcaklığı / aydınlatma düzeyi yeterli olması, koridorların geniş olması son olarak, hastane içinde ve dışında konulan levhaların yol bulmada kolaylık sağlaması hastanede sunulan hizmetin müşteride memnuniyeti artıran nedenler olarak tespit edilmiştir (Erdem, 2007).

Müşteri beklentilerini hızlı şekilde gerçekleştirmek, günümüzde hızla gelişen ve değişen bir rekabet ortamında yeterli değildir. Hizmet sunucuları müşteri ilişkilerini iyi yönetebilmenin yanında dijitalleşmenin de yardımıyla *data mining* (veri madenciliği) sistemlerine yatırım yaparak

tüketiciiyi iyi tanımalı ve beklentilerini karşılayarak memnuniyetinin artırması hedeflenmelidir (Koç, 2021).

Bu hususta 425 kişiye yapılan araştırmaya göre; tüketicinin kendi sağlığı üzerinde irade sahibi olmayı sağlayan, sağlık hizmetlerinin ulaşılabilirliğine katkı sağlayan ve aynı zamanda kişiselleştirme imkânı sunan mobil sağlık hizmetleri, tüketicinin algısını ve tutumlarını anlamakla beraber bu hizmet türünün yeniden tercihine sebep olan etkileri incelenmiştir. Ayrıca, tüketicilerin hizmetlerde memnuniyetini ve satın alma davranışını nasıl arttırılabileceğine ışık tutulmuştur. Katılımcıların sağlık açısından kendilerini iyi hissetmediği durumlarda mobil hizmet sağlayıcılar aracılığıyla sağlık bilgileri hakkında araştırma yaptığı, doktorlar tarafından teşhis edilen herhangi bir sağlık sorununun olup olmadığı durumlarda mobil hizmetleri üzerinden sağlık bilgileri hakkında inceleme yaptıkları, tüketicilerin sağlık durumları hakkında bilinçli olmaya önem gösterdikleri ve üstünlük alma eğilimine sahip oldukları görülmüştür. Bu kapsamda, sağlık durumları hakkında bilgi almak için internet kullanımını tercih etmeleri de diğer sonuçlarla beraber tüketicilerin, temelinde internet ve bilgi teknoloji sistemlerini bulunduran mobil sağlık platformlarını kullanmada çok önemli bir seviyede oldukları belirtilmiştir (Mutlu, 2021).

Sağlık hizmetleri pazarlamasının dijitalleşmesinde sağlık sektörünün en son teknolojiyi kullanması ve teknolojik gelişmelere destekçi olması etkili olmuştur. Bir diğer ifade ile, sağlık hizmetleri de son teknolojilerin güçlü bir destekçisi olarak görülmektedir. Örneğin, yapay zekâ ve makine öğrenimi, sağlık sektöründe de çeşitli uygulamalar ile faaliyet alanı bulmaktadır (Javaid vd., 2022).

Günümüz rekabet dünyasında, mal ve hizmet satın alan müşterilerin karşılaştıkları sorunlar sağlık hizmeti sağlayıcıları için önemli bulunmaktadır. Hasta memnuniyeti ve tutumu hizmet sağlayıcıların mesleki geleceğini önemli derecede etkilemektedir. Dolayısıyla, hizmet sunucuları müşteri için değer yaratmalı ve hizmet kalitesi ön plana çıkarılmalıdır. Memnuniyet kavramı günümüz rekabet ortamında kuruluşların gelişmesine olanak tanıyan önemli bir kavram olarak görülmektedir. Memnuniyet kavramına önem veren kuruluşlar sağlanan hizmetin kalitesi ve memnuniyet düzeyini artırmak için kullanılan mobil platform uygulamaları sunulan hizmetin tercih ve önerme niyeti üzerine etkileri görülmektedir (Yeşilkaya & Akalın, 2022).

Bundan dolayı müşterinin sağlık hizmetlerini tercih ederken güven duyması, müşterilerin (hastalar) uzun vadeli ilişkiler kurabilmesi ve kurumların ayakta durabilmesi bakımından önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir (Zhadko, 2014). Bugün ülkemizde, devlet tarafından geliştirilen mobil sağlık uygulamaları da sağlık okuryazarlığını arttırmak, sağ-

lık hizmetlerinin ulaşılabilirliğini sağlayabilmek ve bu sağlık hizmetleri içerisindeki etkileşimlere odaklanarak bu alandaki iletişim sürecini güven duyulan ve bu güven düzeyini en iyi seviyede tutmak öncelikli amaçlarındandır. Bu kapsamda devlet tarafından geliştirilen mobil sağlık uygulamaları aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir (Mutlu, 2021);

- Tüketiciler tarafından kullanılan başlıca mobil sağlık uygulamaları: MHRS, e-Nabız, Hava İzleme Kalitesi, Hayat Eve Sığar.
- Sağlık kuruluşundaki personeller tarafından kullanılan mobil sağlık uygulamaları: Aşı Takip Sistemi, e-BYS, Filyasyon ve İzolasyon Takibi, “EKİP”.

Literatür incelemesi yapıldığında, mobil sağlık hizmetlerinin kalitesini ölçmek için birçok yaklaşım bulunduğu görülmektedir. Geliştirilen mobil sağlık platformları, sağlık hizmetlerinin kalitesini ölçmek için yapılan çalışmalarda, hizmet sağlayıcıları tarafından sunulmuş hizmetin kalitesi ve tüketim süreci boyunca oluşan etkileşimlerin kalitesi ve sunulan ortam, geliştirilen platform veya sistemlerin sağlık hizmetlerinin kalitesi ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu platformların kalitesi, sağlık hizmetlerinin sunulduğu sistemin yapısı olarak ifade edilmektedir. Kurulan bu sistemlerin tüketiciler için güvenilir olması, verimli olması, kolay kullanılabilir olması ve gizlilik seviyesi, bu sistemlerin kalitesini belirlemeye yardımcı olan unsurlar olarak ifade edilebilir (Akter, D’Ambra & Ray, 2010). Ayrıca, sağlık hizmetlerinde tutundurma faaliyetleri, web siteleri, online işlemler ve sunulan sağlık hizmetleri sağlık kurumunun içeriğine yönelik bilgi verici bir kaynak oluşturduğu belirtilmiştir (Ravangard, Khodadad & Bastani, 2020).

Kurulan platformların güvenilirliği, mobil sağlık hizmetlerinden faydalanmak isteyen tüketicilerin sistem ile ilgili bir problem ile karşılaşp karşılaşmadığı; sistemin verimliliği, sunulan bilgilerin güncel ve tatmin edici düzeyde olması; sistemin kullanılabilirliği, hizmetin ulaşılabilirliğinin kolay olması ve kısa sürede hızlı sonuçların alınabilir olması; platformların gizliliği ise tüketicinin sağlığı ve durumuyla ilgili veya kimlik numarası, finansal veriler vb. bilgilerin korunması ile ilgili olarak ifade edilmektedir (Parasuraman, Zeithaml & Malhotra, 2005). Sağlık hizmetleri alanında geliştirilen ve geliştirilmeye devam eden bu platformlar hasta tatminini yakından ilgilendirmektedir (Erdem, 2007).

SONUÇ

Hizmetlerin sunulması ve pazarlanması somut ürünler ile karşılaş-tırıldığında oldukça zor ve çaba gerektiren bir süreç olarak görülmektedir. Tüketiciler bir ürün satın aldığı anda beş duyu organlarının yardımıyla hissedebilir ve sağlayacağı faydaya göre seçim yapması kolaylaşmaktadır.

Ayrıca, tüketiciler somut ürünler üzerinde inceleme ve araştırma yaparak bilgi sahibi olabilmektedir. Bu yüzden, somut ürünlerin satın alma faaliyetlerinin ölçülmesi ve değerlendirilmesi mümkün olmaktadır. Fakat hizmetler de bu süreç pek mümkün görülmemektedir. Hizmetler daha çok deneyim ürünleri oldukları için hizmetler çoğu kez denendiğinde, kullanıldığında veya tüketildiğinde müşteriler karşılaştırma veya değerlendirme yapabilmektedir. Ayrıca hizmetler çoğu zaman inanç ve güven sisteminin bir ürünü olarak görülmektedir.

Sağlık hizmeti alan bir hasta ameliyatının iyi geçip geçmeyeceğini kesinlikle bilememektedir. Hasta tamamen sonucun iyi olacağına inanmalı ve ameliyatını yapacak cerrahın yetenekli olduğuna güvenmelidir. Hastalar kendilerine sunulan sağlık hizmetlerinin sonucunda iyi olup olmadıklarıyla ilgilenmektedir. Bunun yanında sağlık hizmetlerinin sunulması süreci hastanın memnuniyeti üzerinde etkili olmaktadır. Sağlık kuruluşlarındaki sunulan yemek, yatak, konaklama, temizlik hizmetleri, iş akışı, teknolojik sistemler gibi fiziksel ortamda sunulmuş olan bir somut kanıt olarak değerlendirilebilmektedir ve tüketicilerin zihninde fiziksel ortam algısının oluşturulmasına yardımcı olabilmektedir. Ayrıca, hastalar tarafından kolay anlaşılabilir ve değerlendirilebilirler. Sunulan bu hizmetlerin iyi olması da hastaların memnuniyet düzeyini arttırabilmektedir.

Günümüzde küresel koşullara bakıldığında sürekli gelişim içerisinde olan birçok sektör gibi sağlık sektörü de sadece fiziksel ortamda sunulan yeme-içme, barınma ve elektronik ortamda faaliyet yürütüyor olması yeterli görülmemektedir. Gelişen dijitalleşmenin etkisiyle mobil sağlık uygulamaları tüketicilerin tatmin düzeyini arttırmada somut kanıtlar sunarak memnuniyet düzeyini arttırmada etkin bir rol oynadığı söylenebilmektedir. Ayrıca mobil sağlık uygulamaları, sağlık hizmetlerinin ulaşılabilirliğine katkı sağladığı, daha anlaşılır kıldığı, değerlendirmeyi kolaylaştırdığı hizmet kalitesini algılamaya yardımcı olma gibi faydalar birlikte sunulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akter, S., D'Ambra, J., & Ray, P. (2010). Service quality of health platforms: development and validation of a hierarchical model using PLS. *Electronic Markets*, 20 (3), 209-227.
- Atay, İ. (2019). *Sağlık hizmetlerinde algılanan hizmet kalitesinin hasta memnuniyeti ile ilişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Avan, A. (2015). *Hizmet sektöründe fiziksel kanıtların tüketici davranışlarına etkisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Boakye-Adjei, K., Thamma, R., & Kirby, E. D. (2014). Autonomation: the future of manufacturing. In *Proceedings of the IAJC-ISAM International Conference*, Orlando-Florida.
- Brown, I. (2005). *Marketing Your Service Business*. Replika Press.
- Deniz, A. & Erciş, A. (2008). Kişilik özellikleri ile algılanan risk arasındaki ilişkilerin incelenmesi üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22 (2), 301-330.
- Erdem, Ş. (2007). *Sağlık hizmetleri pazarlaması: hastaların sunulan hizmetlerin kalitesini algılamaları üzerine bir uygulama*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Evren, G. N. (2007). *Türkiye'de sigortacılık sektörünün pazarlama karması açısından incelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Ghaleb, B. (2021). *Hizmet pazarlaması faaliyetlerinin yabancı uyruklu öğrencilerin memnuniyetine etkisi: Ankara'daki üniversiteler örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Grădinaru, C., Toma, S. G., & Marinescu, P. (2016). Marketing mix in services. *Ovidius University Annals*.
- Hoffmann, K. D. & Bateson, J. E. (2011). *Services Marketing: Concepts, Strategies & Cases*. Mason, Ohio: South-Western Cengage Co.
- İslamoğlu, A. H. & Aydın K. (2016). *Hizmet Pazarlaması*. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Javaid, M., Haleem, A., Singh, R.P., Suman, R. & Rab, S., (2022). Significance of machine learning in healthcare: Features, pillars and applications. *International Journal of Intelligent Networks* 3, 58-73.
- Karakışla, İ. (2019). *Bankalarda hizmet pazarlaması ve alternatif dağıtım kanallarından olan internet bankacılığı ile mobil bankacılığın gelişiminin finansal hizmet pazarlamasına etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Karamustafa, K. (2015). *Hizmet kavramı ve otel işletmelerinde hizmet çeşitleri*.

- Akoğlu Kozak, M. (Ed.) Hizmet Tasarımı, Anadolu Üniversitesi Yayınları (3-28).
- Kılıç, H. (2020). *Belediyelerde hizmet pazarlaması ve belediye hizmetlerinden yararlanan vatandaşların memnuniyet algılarının ölçülmesi "Esenyurt belediyesi üzerine bir inceleme"* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Esenyurt Üniversitesi İstanbul.
- Koç, E. (2021). *Hizmet Pazarlaması ve Yönetimi; Global ve Yerel Yaklaşım*. Seçkin Yayıncılık.
- Koçoğlu, C. M. (2016). Risk algısının yeniden satın alma davranışı üzerindeki etkisi: havayolu sektöründe bir araştırma. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (57), 246-263.
- Kotler, P., & Armstrong, G. (2018). *Ürünler, Hizmetler ve Markalar: Müşteri Değeri Yaratmak. Pazarlama İlkeleri* (M. Arslan, Çev.). Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.
- Kotler, P. & Keller, K. L. (2012). *Marketing Management*. New Jersey: Prentice Hall.
- Mucuk, İ. (2017). *Pazarlama İlkeleri*. Türkmen Kitabevi.
- Mutlu, B. (2021). *Algılanan mobil sağlık hizmet kalitesinin yeniden kullanım niyeti üzerindeki etkisinde algılanan kullanım kolaylığının düzenleyici rolü ve mobil sağlık platformları üzerine bir uygulama*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Öçal B. (2011). *Sabit ve mobil hatların müşteri beklentileri ve rekabet üstünlüklerine yönelik pazarlama stratejileri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi) Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Özer, L., Kazancı, Ş., Yılmazel, S. E., Şen Küpeli, T., Kuş Demiray, D. & Ozanoğlu, A. M., (2016). *Hizmet Pazarlaması*. Detay Yayıncılık.
- Öztürk, S. A. (2016). *Hizmet Pazarlaması 'Kuram, Uygulama ve Örnekler'*. Ekin Basım Yayıncılık.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. & Malhotra, A. (2005). ES-QUAL: A multiple-item scale for assessing electronic service quality. *Journal Of Service Research*, 7 (3), 213-233.
- Park, C. & Jun J-K. (2003). A cross-cultural comparison of internet buying behavior; effects of internet usage, perceived risks, and innovativeness. *International Marketing Review*, 20 (5), 534-553.
- Ravangard, R., Khodadad, A., & Bastani, P. (2020). How marketing mix (7Ps) affect the patients' selection of a hospital: experience of a low-income country. *Journal of the Egyptian Public Health Association*, 95(25), 1-8.
- Rodie, A., & Martin, C. (2001). Competing in the Service Sector: The Entrepreneurial Challenge. *International Journal of Entrepreneurial Behavior and Research*, 7 (1), 5-21.

- Sayım, F., & Aydın, V. (2011). Hizmet sektörü özellikleri ve sistematik olmayan risklerin sektör menkul kıymetleri ile etkileşimine dair teorik bir çalışma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (29), 245-262.
- Selvi, M. S. (2009). *Turizm İşletmelerinin Pazarlamasında 7P ve 7C. Değişim Yayınları*.
- Üner, T. (2019). *Toplumsal pazarlama kavramı ve ölçek geliştirme çalışması: turizm sektörü uygulaması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Vargo S. L. & Lusch R. F. (2004). Evolving to A New Dominant Logic for Marketing, *Journal of Marketing*, (68), 1-17.
- Wirtz, J., Lovelock, Ch., (2022), *Services Marketing*. New Jersey: World Scientific Publishing Co. Inc.
- Yeşilkaya, B. H., & Akalın, B. (2022). Sağlık Hizmetleri Pazarlaması Üzerine Bir Model Önerisi: Kamu ve Özel Hastane Örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim*, (1), 105-120.
- Yılmaz, O. K. (2022). Hizmet Pazarlamasında Pazarlama 4.0 Yaklaşımı ve Dijital Pazarlama: Belediyelerin Yaptıkları Hizmetleri Pazarlamaları Üzerine Bir Araştırma, *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (53), 251-268.
- Yukovski. B. Stamenkovski. A. (2011). *Pazarlama ve Pazarlama Yönetimi*. F. Nezir (Çev.) Üsküp: Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı.
- Zeithaml, V. A., Bitner, M. J. & Gremler, D. (2012). *Services Marketing: Integrating Customer Focus Across The Firm*, International 6.ed. London: McGraw-Hill Companies.
- Zhadko, İ. (2014). *İnternet perakendeciliğinde güvenin satın alınmasından yararlanma etkisi*. (Yayınlanmamış Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

BÖLÜM 17

BİREYSEL HAZLARDAN TOPLUMSAL HAZLARA: JEREMY BENTHAM^{1*}

H. Aslı ÇAVUŞOĞLU AKSOY^{2*}

1 Bu çalışma Yrd.DoçDr. Aydın MÜFTÜOĞLU danışmanlığında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı'nda hazırlanmış "Jeremy Bentham'ın Felsefesinde Moral-Hukuk İlişkisi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

2 Dr.Öğr.Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, Denizli, acavusoglu@pau.edu.tr Tel: 05058147302 orcid no: 0000000177168643

Siyaset felsefesi çalışmaları genel olarak iki sorunun yanıtlanması ile işe koyulur. İlk soru; insan doğasının ne olduğudur. İkinci soru ise; insanların nasıl ve neden bir toplum halinde, bir devlet çatısı altında yaşamayı seçtikleridir. İlk soru aslında ikinci soruya verilecek cevabın da neliğini belirleyecek niteliktedir.

İnsan doğasının farklı tanımlamaları, siyaset teorilerinde farklı toplum şekilleri olarak karşılık bulmuştur. Örneğin; bireylerin doğaları gereği iyi birer varlık olduğunu düşünen filozofların siyaset teorileri güvenlik üzerinden inşa edilmezken, bireyleri birbirinin kurdu olarak tanımlayan, çıkarıcı bireyler resmeden filozofların siyaset teorileri güvenlik üzerinden inşa edilmektedir.

Siyaset felsefesinin temel problemlerinden biri insanların bir toplum içinde, bir politik yapı çatısı altında yaşamalarının nasıl mümkün olduğudur. Şüphesiz insan denilen varlık, kendi bireysel istek, çıkar, özgürlük alanının olabildiğince geniş olmasını talep etmektedir. Ancak bir arada yaşamın doğası da bu bireysel alanın bazı kısıtlamalara gitmesini zorunlu kılar. İşte bu zorunluluk toplumların üstesinden gelmesi gereken bir sorundur.

Bireylerin bir toplum halinde yaşamak ile kaybedecekleri bireysel alanlarının genişliği, üzerinde tartışmaların devam ettiği/edeceği bir konudur. Tartışmalar, siyaset felsefecilerinin bu konuyu teorik bir planda ele almasını aşan bir durumdadır. Toplumların ellerindeki çeşitli güçleri hangi alanda değerlendirmeleri gerektiği üzerinde her zaman tam bir uzlaşa sağlanamamıştır. Bu konuda sayısız örnek verilebilir. Bir toplumun eğitim sisteminde temel derslerin neler olması gerektiği, güvenlik politikalarının mı kültürel politikanın mu daha ön planda tutulması gerektiği, politik yapının sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği, birey devlet arası ilişkilerin nasıl olması gerektiği, pandemi gibi küresel salgınlarda toplumların geliştireceği aşı politikalarının nasıl olması gerektiği, gibi pek çok tartışma bu alanın konusuna örnek olarak ele alınabilir.

Bu çalışmada 1748-1832 yılları arasında yaşamış İngiliz filozof Jeremy Bentham'ın bireysel-toplumsal hazlar arasındaki gerilimin nasıl aşıldığına değinilecektir.

Bireysel hazlar

Jeremy Bentham, yukarıda sorduğumuz insan doğasının neliği ile ilgili soruya haz ve acı şeklinde cevap verir. Bentham'a göre bireyin doğasında bulunan ve ona davranışlarında hükmeden iki efendisi vardır. Bunlar; haz ve acıdır. İnsanın yaptığı, düşündüğü, söylediği her şey bunlar tarafından şekillenir. Çünkü yapılan her şeyden ya haz alınır ya da acı duyulur. (Bentham, 2005:1)

“Haz” kavramı zikredildiğinde ise hazzın ne olduğunun bir tanımlanmasının yapılması gerekmektedir. Haz denilen şey maddi midir? Fiziksel midir? Zihinsel midir? Hazları belirleyen ilkeler nelerdir?

Bentham’a göre hazların ne olduğunun tanımlanmasına gerek yoktur. Bireyler sağ duyularıyla bunları zaten bilirler. Haz ve acı dediğimiz şeyler insanların zihninde ne ise odur. Hazlar, kişilerin algılarına göre değişen, nesnel olarak tanımlayamayacağımız şeylerdir, görelilerdir. Sonuç olarak hazlar, insanın motivasyonunun gerçek kaynağını oluştururlar. Bizler hazları deneyimleriz bizim mutluluğumuzun tanımını yapmak için temel kavramlardır. Kimi insanlar daha fazla haz üretirken kimisi ise daha az haz üretir. Kimisi için tadarak haz almak önemlidir, kimisi için duyarak haz almak önemlidir. Bunun bir standardı yoktur. Bentham’a göre kişiler için tanımlanabilecek en iyi durum acıya karşı en fazla haz alınacak durumdur. (Schofield, 2007:31)

Bu noktada hazların tanımını biraz daha genişletmek en iyisi olacaktır. Kişilerin haz almaları onları mutlu kılar, bu da onların faydalarına olan bir durumdur. Hazlar sayesinde mutlu olunur, mutlu olmak da faydalıdır. Tersinden bakarak değerlendirecek olursak acı duymak mutsuzluktur ve kişiye zarar verir. Bu tanım, Bentham’ın niçin faydacı felsefenin temsilcilerinden olduğunu bize göstermektedir. Hazlar, fayda kavramıyla eşleşmektedir. Haz aldıkça bireyler fayda sağlamaktadır, mutlu olmaktadır. Bu demektir ki hazlarla elde edilen şey faydadır. Bireyler davranışlarında fayda elde etme prensibini uygulamalıdır.

Bentham’a göre hazlar fayda sağlar. O halde davranışlarımızın zihnimizde yargılanma sürecine eşlik eden şey fayda prensibidir. Davranışların yargılanması, nasıl davranılacağına karar verilmesi anlamına gelmektedir. Eğer insanlar, fayda prensibini davranışlarının yargısında kullanmazlarsa bu, onların objektif olmalarını engelleyecektir. Zira, mantıklı olan, kişinin faydalı olanı yapıyor olmasıdır. Bunun aksi bir durum zihinsel bir problemdir. Kişi, kendi bireysel davranışlarının yargıcı olarak atanmalıdır. Kendi davranışının yargıcı olan birey, yargıyı kendi fayda prensibini gözeterek verecektir. Kişiler ilgi duydukları konulardan haz alırlar, fayda sağlarlar. Kişilerin yargıçlığı bu kararı sağlayacaktır, yani bireyler ilgi duyduklarına yönelerek fayda sağlayacaklardır. Kişilerin yaptıkları yargıçlık budur.

O halde bu durumda bireysel olarak yapacağımız şey çok açıktır. İlgi duyarak fayda sağladığımız haz aldığımız şeylere yöneleceğiz, mutlu olacağız. Eğer bireyler futbola ilgi duyuyorsa futbola yönelecek, paraya ilgi duyuyorsa paraya, entelektüel faaliyetlere ilgi duyuyorsa entelektüel faaliyetlere yönelecektir. Burada yargıcın vereceği karar çok açıktır; hangisine ilgi duyuyorsa ona karar vereceğiz. Bentham’a göre zihinsel olarak karar

verme sürecinin bu noktaya kadar olan kısmında bir problem yoktur. Esas mesele, ilgi duyduğumuz konuların hepsini, aynı anda istediğimiz zaman başlayacaktır. Bentham'a göre tüm hazlarımızı aynı anda elde etme şansımız yoktur. Her ilgi ve isteğe her an ulaşmak mümkün değildir. O halde hazlar arasında bir tercih yapmamız, yargıcı buna karar vermesi için atamamız lazımdır. Bireyler bu durumda kimi haz odaklarından vazgeçmek zorundadır. Bunun adı bireysel feragattir. (Bentham, 1998:18) Hazlar için birtakım hazlardan feragat etmek, fayda prensibinin en önemli noktasıdır.

Bentham'ın bizi ilgilerimize, hazlarımıza, faydamıza yönlendirmesi, bizi onlarla tanımlaması Sokrates'ten beri salık verilen "aslında ahlaki olan, duyu dışı olan iyidir" görüşüyle uyuşmamaktadır. Bu görüşe göre yaşam ilkemiz, ilgilere yönelmek değil, ahlaki olana yönelmek olmalıdır. Bu görüşe kıyasla Bentham'ın önerdiği şey, bencilce kötü bir şey değil midir? Bentham, hazları öne çıkararak bir anlamda Hobbes'un tutkulu hayvanını mı benimsemektedir? Başka bir açıdan ele almak gerekirse, yurkarda bahsettiğimiz hazlar için kimi hazlardan feragat etme edimini Sokrates'in ilkelerine göre mi yoksa Hobbes'un ilkelerine göre mi yapacağız? Bentham'ın bireyi hangi hazlar için hangi hazlardan, faydadan fedakârlık yapacaktır?

Bentham'ın bireyi, kesinlikle Hobbes'un tanımladığı gibi birbirinin kurdu olan bireyler değildir. Bireyler iyi varlıklardır. Haz peşinde koşar gibi davranıyor olsalar da onlar, pür çıkarıcı değildirler. Ona göre bireyler, iyiye yönelik davranmalıdır. İyi olan ise zaten haz verici olan, fayda getirendir. Fayda, iyi olanı, ahlaki olanı tesis edecek olan şeydir. Faydadan, hazdan bağımsız bir tözsel iyi yoktur. O halde ahlakın kaynağı da hazdır, faydadır. Haz peşinde koşan bir doğaya sahip olmak bireyleri ahlakın dışına itmemektedir. Bilakis haz getiren, fayda getirendir ve bu da tam olarak ahlaki olan iyidir. Böylece Bentham'ın yaptığı tanımlama biraz daha genişletebilir: İyi olan davranış; haz, fayda, zevk, mutluluk veren davranıştır. Bu, doğru olanıdır. Davranışın iyiliğinin ve kötülüğünün de ölçütü hazdır. İyi ve kötünün, erdemin belirleyicisi faydadır. Erdem bu ölçütlere bağlıdır ve bu durum erdemi alçaltmak değildir. Ahlaki ilkelerin belirlenmesinde metafiziksel bir keşif yoktur. İyi ve kötünün, erdemin ahlakın ne olduğunun belirlenmesi için Sokrates'e ya da onun önerdiği türden soyut ilkelere başvurmaya gerek yoktur. Acı ya da haz yoksa iyi ya da kötü de yoktur. Kendi içinde sadece iyi ya da kötü olan bir güdü de yoktur. İyi davranışta bulunmak ahlaklı bir davranıştır ancak burada söz konusu iyiyi belirleyen şey hazdır. Bu belirleme, kişilerin bencilce çıkarlarına bir teslimiyet gibi görünse de Bentham'a göre bu bencilce bir davranış değildir. Sadece iyi olanın ölçütü soyut kavramlara değil her bir bireyin tanımlayabileceği haz kavramına yüklenmiştir. (Bentham, 2005:18)

Bentham'ın öğretisinde kişisel ahlak yasalarında otorite olan şey sa-

dece davranışı sebeplendirmedi. Bu sebep faydadır yani davranışta otorite artık haz ve acıdır. Söz konusu otoriteyi bireyin doğası vermektedir. Doğa insana, “hazlara koş acılardan kaç” demektir. Bu, kişiye doğası tarafından verilen bir görevdir bu görevi yerine getiren kişi ahlaklı bireye dönüşmüş olacaktır. Ahlaklı olma hali bir ödevdir ve hazza yöneldikçe ödev gerçekleşmiş olur. Bentham’a göre ahlakı ilkelerinin dayandığı ödev, içeriği haz ve acıyla doldurulmuş bir pratik ilkeler bütünüdür. Böylece bu pratik ilkeler ile insan davranışlarına ve ahlaka da nesnel bir ölçüt getirilebilir. Çünkü faydanın kapsayıcılığı çok yüksektir. Diğer türlü, ahlak ilkelerini soyut, biçimsel tasarlamak onları tanrı, vicdan gibi kavramlara dayandırmak nafiledir. Eğer ahlakı metafiziksel ilkelerle tesis etmeye çalışırsak ahlakın belirlenmesi, bu ilkelerin baskısıyla sonuçlanacaktır. Oysa davranışlarımızın özgürce seçimlere dayanıyor olması en önemli meselelerdendir. Ahlakın ya da doğru ve yanlışın iyi ve kötünün soyut temellendirilişinin bireyleri bir sonuca götürmeyeceği ile ilgili olarak Bentham şöyle bir örnek vermiştir. (Bentham, 2005:13)

Ahlaklı olduğu düşünülen “verilen sözün tutulması” davranışı ile ilgili bir diyalog Bentham’a göre bir kısır döngüdür:

-“Ben sözümü tutmalıyım, çünkü vicdanım bunu emrediyor”

-Bunu nereden biliyorsun?

-Çünkü içgüdüsel bir duygum var.

-Peki neden vicdanına uymalısın?

-Çünkü tanrı benim doğamın yazarıdır ve vicdanıma uymak tanrının kuralına uymaktır.

- Neden tanrıya uymalısın?

- Çünkü bu benim birinci görevim

- Bunu nereden biliyorsun?

-Çünkü bunu bana vicdanım söylüyor.

Bu diyalog Bentham’a göre söz tutma davranışını ne doğrulamaktadır ne de yanlışlamaktadır. Bu, vicdanla başlayıp vicdanla biten bir çemberdir. Böyle kapalı bir çemberden kurtulmak ancak fayda prensibinin kullanılması ile mümkündür. Savunulan davranışın peşinden gitmek için bize bir kanıt sunulmamaktadır. Doğruluk ya da yanlışlığın belirleyicisi burada vicdandır, tanrıdır. Ancak buna herkesin ikna olacağı kesin değildir. Zira, tanrı inancı herkesin aynı oranla sahip olduğu bir şey değildir. Yukarıdaki diyalogun sonuçsuzluğu bizlere daha net bir sonuca ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Aksi halde bu örnekte görüldüğü gibi açıklamaya muhtaç her konu, tanrı inancı zorunluluğunu da beraberinde ge-

tirecektir. Bu ise mümkün değildir. O halde Bentham’a göre çeşitli ahlak görüşlerini potasında eritebileceğimiz ya da uzlaştırabileceğimiz tek alan fayda prensibidir.

Bentham belirlenebilecek tek gerçek ölçütün hazlar yani fayda prensibi olduğunu belirledikten sonra bireylerin nelerden haz aldığını nelerden acı duyduğunu genel hatlarıyla listeler. (Bentham, 2005:195)

Buna göre bireyler;

- “-servet edinmekten,
- yeteneklerini kullanmaktan,
- iyi arkadaşlıklar kurmaktan,
- şan ve şöhetten,
- kuvvet sahibi olmaktan,
- yaratıcı tarafından sevimekten,
- sevdiklerinin başına gelen iyi şeylerden,
- sevmediklerinin başına gelen kötü şeylerden,
- hatıralardan,
- hayal etmekten,
- gelecekle ilgili plan yapmaktan,
- zihnindekileri gündeme getirmekten ve
- acıdan kurtulmaktan” haz alan bir varlıktır.

Bununla beraber tam tersi durumlardan;

- “-duyu yoluyla elde edilen zevklerden mahrum kalmaktan,
- duyusal acılardan,
- yeteneklerini kullanırken karşılaştığı zorluklardan,
- düşman sahibi olmaktan,
- kötü nam salmaktan,
- yaratıcı tarafından sevilmemekten,
- sevdiğinin başına gelen kötülüklerden,

- sevmediklerinin başına gelen iyiliklerden,
- hatıralarındaki acılardan,
- hayallerinin acı vermesinden,
- beklentilerinin kötü olmasından” dolayı ıstırap, acı duyar.

Bentham’ın saydığı haz odakları, kendi varlıklarının ispatı için başka bir varlığa ihtiyaç duymazlar. Bireyler, bu sıraladıklarımıza ulaşmak için davranışta bulunurlar. Bireylerin eylemlerini hazların ve acıların belirlemesi, bireylerin yukarıda saydığımız hazlara doğru yönelmeleridir.

Şimdi hazlarının neliğini netleştirdikten sonra bireylerin hangi hazzı diğerine feda edeceği sorusuna geri dönebiliriz. Yukarıda, hazza doğru yol alınan süreçte birtakım kesişmeler olabileceğinden bahsetmiştik. Bireyler aynı anda istedikleri tüm hazları elde edememektedir. Diğer yandan iki istenilen haz arasında seçim yapma zorunluluğuna bir başka zorunluluk daha ekleyebiliriz. Bireyler hazza ulaşmaya çalışırken bazen de yolları acılarla kesişir.

Yeni pozisyonda Bentham’ın bireyini iki ayrı karar arasında belirsiz beklemektedir:

- 1- Tüm hazları elde edemeyen bireyin hangi hazzı seçeceği, hangi hazzı elde etmekten feragat edeceği,
- 2- Ulaşmaya çalıştığı hazzı elde ederken kimi acılara da katlanmak zorunda olması. Bireyler, hangi haz için hangi acıya hangi oranda katlanmak durumundadır? Bu durumda çekeceği acıya ne şekilde karar verecektir? İstenilen hazzın elde edilmesi için hangi acılara karşı çıkılmalıdır?

Bireylerin davranışlarıyla ilgili karar almaları gereken kavşağa bir örnek verebiliriz. Bir kişi, haz aldığı iki durum olan konsere gitmek ve sevdikleri ile parka gitmek davranışı arasında kalabilir. Aynı anda bu istediği, haz aldığı iki pozisyona birden kavuşamayacaktır. Bu durumda bir haz için diğerinden feragat edecektir.

Diğer durumda ise kişi bir istediği haz için acı çekeceği bir durum ile karşılaşacaktır. Örneğin kişi, konsere gidebilmek için elinde az miktarda bulunan bütçesini zorlayacak, bütçesi azaldığı için de acı çekecektir.

Bentham, haz ve acının elde edilinde ister hazlardan feragat etme gerekliliği olsun, ister hazlar için acıya katlanma zorunluluğu olsun, bunların belirlenmesinde bir hesaplama önerir: Fayda hesabı, fayda kalkülüsü, ya da utility calculus. (Bentham, 2005:32)

Bireyler haz ve acılarını hesaplayarak nasıl eyleyeceklerinin kararına

varırlar. Örneğin birey, çalıştıkça para kazanacak, rahat yaşayacak, huzura kavuşacaktır. Ancak aynı birey, çalıştığı için yorulacak, eşine dostuna vakit ayıramayacak, başka türden haz alma etkinliklerinden mahrum kalacaktır. Yapılacak hesaplama ile hangisinin sonucu “artı birim” çıkarsa kişi ona göre davranacaktır. Bu aslında hemen hemen hepimizin zihninde yaptığı bir davranışı tartma olayıdır. Bizler eylemlerimizi tartarız, hesaplarız. Yukarıdaki örnekten hareketle hesaplama işlemine bakalım: birey, gideceği konserden alacağı faydanın değerini bir birim olarak belirler. Daha sonra parka gideceği zaman alacağı hazzı bir birim olarak belirler. Bu birimlerin hangisi daha büyük ise, davranışını ona göre gerçekleştirir. Seçimini yapar. Diğer taraftan kişinin gideceği konserin bilet fiyatı onu fazla miktarda ekonomik olarak zorluyorsa, yani çekeceği acının birimi alacağı hazzın biriminden fazla ise o zaman konserden vazgeçer. Başka bir hesaplama göre ise; eğer kişi konserden yüksek miktarda haz alacak ise, bu haz ekonomisindeki bütçe açığından daha önemli ise, bu konser için bütçe açığı verme acısına katlanmayı seçebilir. Bireyler bunu kendi ilgi dünyalarına göre sıralayabilir.

Bentham’ın fayda hesabında bu noktadan itibaren şöyle bir soru belirlenmektedir:

Sanat ile para, birbiriyle kıyaslanacak şeyler midir? Sanatsal bir faaliyet, örneğin konsere gitmek, kültürel, entelektüel haz iken diğeri yani para, duygusal dünyanın değersiz bir parçası değil midir? İki alanın bu farkını dikkate aldığımızda hesaplamayı neye göre yapacağız?

Bu noktada Bentham, hazları nitelik ve nicelik olarak ayırmamaktadır. Hazlar, nicelikler varlıklardır. Bir raptiye, aynı hazzı verdiği sürece bir şiirle aynı değere sahiptir. Raptiye ile şiir haz hesabında aynı birim değer ile yer alacaktır. Şiir kendi başına raptiyeden daha değerli değildir. Biz hangisinden daha fazla haz alıyorsak, bireyleri ne mutlu ediyorsa, o değerlidir. Alınan hazzın, sağlanan faydanın dışında şiiri raptiyeden daha değerli kılan bir şey yoktur. (Kymmlicka, 2004:17) Bir durumun, hazzın kalitesini belirleyen de sadece bizim ona verdiğimiz haz değeri ve miktarıdır. Bentham, niteliği nicelikten üstün tutmamaktadır. Böylece şeylerin değerinin metafiziksel ilan edilmesinin de önüne geçilebilecektir. Bu durum Bentham’a göre gerçeklikle de uyumludur. Çünkü bilindiği gibi dünyada hiçbir şey aynı değere, konuma, duruma sahip değildir. Bu sebeple evrensel olarak herkes için genel geçer iyi ya da kötüyü belirleyen kavramların belirlenmesi her zaman sıkıntılıdır. Bentham’a göre bireyler için bu türden genel geçer kavramların eşitlenmesi mümkün değildir. Onun seçeceği kavram bir tür denkliktir, denk olmaktır. Örneğin farklı ülkelerin farklı yasalara sahip olması içerik bakımından farklı oldukları için onlar eşitlemez ancak yasa olmak bakımından onlar denktirler.

Bentham'a göre bireyler hazları hesaplarlarken onlara niteliksel farklar yüklemeyecekler, ancak hesaplamada bazı kriterler kullanacaklardır. Haz hesabında hangi acıların hangi hazlar için katlanabilir olduğunu bu kriterler belirleyecektir. Böylece hesaplama bilimsel bir nitelik kazanacaktır. (Mack, 1969:17)

Ona göre hazzın değeri; onun keskinliğine, sürekliliğine, kesinliğine, yakınlığına, verimliliğine, saflığına bağlı olacaktır. (Bentham, 2005:16)

Keskinlik: bir haz veya acının miktarının bize fayda sağlama açısından gücünü göstermektedir.

Süreklilik: bireyin elde edeceği ha veya acının ne kadar süreceği ile ilgilidir.

Keskinlik: bir eylemin bireylere net bir şekilde haz veya acı getireceğinin belli olmasıyla ilgilidir. Davranışın sonucu muğlak olmadan değerlendirilebilmelidir.

Yakınlık: bir eylemin getireceği hazzın o eylem ile arasındaki mesafe, yani, fail ile hazzın uzaklığı ile ilgilidir.

Verimlilik: bir eylemin haz sağlaması ve bu hazzın yeni ve başka türden hazları da beraberinde getirmesidir.

Saflık: bir eylemin oluşturduğu hazzın arkasından acı getirmemesi, yani sadece haz ile sonuçlanmasıdır.

İşte bu değişkenlere bağlı olarak yapılacak olan bir hesaplama bir davranışın sonucundan ne miktarda haz ne miktarda acı alacağımızı belirler ve bizi davranışa yönlendirir. Herkes hesaplama yapar. Herkes kendi hazzını hesaplar. Hesaplamaya göre haz, acı doğuruyorsa haz değildir, verimli değildir, hatta belki o bir acıdır. Acı, haz doğuruyorsa acı değildir, katlanılması gereken bir acıdır ve son tahlilde o bir hazdır. Hesaplama kriterlerine göre bu kriterlerin sınavından geçmiş bir konser- bütçe ikilemi hangisi lehinde karar alınacağını bize gösterecektir.

Bu hesaplama parametreleriyle beraber Bentham'ın haz kavramının tanımı iyice genişlemektedir. Hazlarla ilgili şu adlandırmalar da yapılabilir; iyi, yararlı, uygun, avantajlı, kazançlı, karlı, mutlu... gibi. Hesaplamadan çıkan sonuç bu isimlerden birini alır ve kişinin davranışını belirler. (Vergara, 2006:73)

Bentham'ın fayda hesabı bireylere kendi özel alanlarında davranışlarının seçiminin belirlenmesinde önemli ölçüde ışık tutmaktadır. Buraya kadar Bentham'ın bireyi hesaplamada kendi başınıdır. Çünkü özel alanındadır. Ancak bireylerin atomize olmadığını, kendi başlarına birer adada yaşamadıklarını biliyoruz. Mesele, bireysel hazların toplum ölçeğinde ne derece özgürce hesaplanabileceğidir. Bireysel hesaplama bu ilkelerle

basittir. Ancak toplumsal hazlara ve hesaplamalara bakıldığında yukarıda bahsettiğimiz bireysel feragatlerin daha gerekli davranışlar olarak rol alacağını söyleyebiliriz. (Bentham, 1999:222)

Toplumsal Hazlar

Yukarıda siyaset felsefesinin sorularından biri olarak insanların hangi sebeple bir devletin çatısı altında yaşadıklarını sormuştuk. Bentham'a göre toplumun yegâne ve doğal temeli bireylerin ihtiyaçları, istekleri ve korkularıdır. Bireyler haz peşinde koşarak yaşasalar da birbirlerinin kurdur değildir. Ancak modern anlamda bir iş bölümüne ihtiyaç duyulduğu da açıktır. Toplamların oluşumunda ilk olarak yalnız aileler vardır. Bu ailelerin genişlemesiyle zamanla toplum oluşmuştur. Toplamlar gelişecek genişleyecek ve ihtiyaçları artacaktır. Bentham'a göre bu genişleme, politik yapının ilk kuruluş halidir. Toplum kuruluşunda bireyler birbirlerine toplum üyelerini korumaya yönelik söz verecektir. Bu söz, topluluk kurallarına uyulacağını da sözüdür. Böylece bir yönetim kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Bu demektir ki Bentham'a göre toplum bir kere oluştuğunda mutlaka hükümetle sonuçlanır. Her bir bireyin davranışını belirleyen şey hazdır, bu hazların da birbiriyle çatışacak olması beklenen bir şeydir. İşte bu çatışmanın önlenmesi için bir politik yapıya ihtiyaç vardır. Bu demektir ki devletin anlamı hazlarla ilgili belirsizliklerin çözüme kavuşturulmasıdır ve bunların düzenlenmesidir. İnsanlar bir hükümete, yöneticiye uymaya söz verirler buna karşılık yönetici de onlara mutluluk ve güven vermeye söz verir. Bahsi geçen bu mutluluk ve güven, hazlara doğru toplumun yol almasıdır. Aksi bir durumda taraflardan biri bu sözlere itaat etmeyi reddettiğinde hazların çatışması gerçekleşecektir. O halde karşılıklı tarafların sözünün geçerli kılındığı tek payda faydadır. Sözü geçerli kılan sadece insandır yani ona olan faydadır. Sözü fayda ölçüğünden başka bir değeri yoktur. Bu noktadan itibaren bireysel planda yapılmış olan haz tanımları toplumun da niteliğini yapısını belirleyecektir. Siyaset felsefecilerinin teorilerinde gördüğümüz; ilkeleri belirleyici kılan iyi- kötü, doğru-yanlış, doğal haklar- pozitif haklar türünden kavramlardır. Oysa Bentham'a göre bireylerin doğuştan sahip oldukları doğal haklara ya da metafizik iyi ve kötüye göre değil, hazlara göre toplumların, devletlerin sınırları çizilecektir. Siyaset teorilerinde sıklıkla karşılaştığımız bireysel doğal hakların kabulü, bu hakların sınırsız genişleme riskini de taşıyacaktır. Bentham'ın teorisinde devleti tanımlayan şey; doğal haklar gibi belirsiz tanımlanamaz kavramlar değildir. Bentham'ın her zaman ele aldığı şey hazlardır, faydalardır.

Bentham'ın bireylerin davranışlarının efendisi olarak öne sürdüğü hazların toplumdaki yansıması ise şöyle olacaktır: “en fazla sayıda insanın en fazla miktarda mutluluğu”

Bentham, toplumsal hazzın tanımını bu şekilde yaparak soyut, tanımsız, belirsiz kavramlara ihtiyaç duyulmadığını göstermiş olur. En fazla sayıda insanın en fazla miktarda mutluluğunun hedeflenmesi ile oluşacak bir toplumda tüm bireyler kendi bireysel alanlarının dışında da toplumda mutlu olacaklardır. Fayda ölçeği toplumun inşasının temel esasıdır. Bir toplum iyiliği için geçerli olan tek ahlaki hakikat, faydalı olan da bireylerin bu öğretide uzlaşısı olacaktır. O halde toplumdan önce var olduğu öne sürülen çeşitli kavramlar, değerler, doğal hak, doğa yasası gibi terimler anlamını yitirecektir. Hükümetlerin görevi toplumdaki insanların en fazla sayıda en fazla miktarda mutluluğunun gerçekleştirilmesidir. Bentham'ın toplumu bireylerin kendi taleplerini kamusal bir biçimde ortaya koyduğu politik topluluklardan teşekkül eder. Hükümet oluşmadan önce var olan hukuk ve haklar öğretileri geçerli değildir. Hakların tek varlık nedeni, onların hazların çocuğu olmasıdır. Politik yapının tek görevi ve meşruiyet alanı, hazları güvence altına almaktır. Genel olarak devletin ve toplumun tanımı böyledir.

Yukarıda yapılan tanımlamalar gereği Bentham'ın toplumunun hazlar temelinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Hazlardan kasıt hem bireysel hem de toplumsal hazlardır. Bu durumda toplum ölçeğinde kararlar nasıl alınacaktır? Ortak fayda, haz neye göre belirlenecektir? Haz denildiğinde toplumun hangi kesiminin hazları anlaşılacaktır? Tüm toplumun aynı anda aynı ilkelerden haz alıyor olması mümkün müdür? Bireylerin haz taleplerinin çatışması halinde bireylere önerilen hesaplama tüm toplum için uygulanabilecek midir? Bentham, bireysel hazlardan toplumsal hazlara doğru evrilen öğretisinde artık toplumsal hazların hesaplanmasını açıklamak durumundadır.

Bentham, bireylerin hazlarla ilgili hesap yapmasının sadece kompleks hazlarda gerekli olduğunu düşünmektedir. Basit hazlardan profesyonel bir hesaba gerek yoktur. Hem bireysel haz hesabında hem de hukuksal sistemde yani toplumsal haz hesabında kompleks hazlarla hesaplama yapılır. Bireysel hazlarla toplumun hazlarının çatışması da işte bu kompleks hazların alanında gerçekleşir. Bireylerin bir taraftan kendileri için haz alabilmesi diğer taraftan yaşadığı toplumun mutluluğuna da hizmet edebiliyor olması gerekmektedir. Bu alanda meydana gelebilecek bir çıkar çatışması sorununu yönetmek de politikanın görevidir. O halde bu çatışmanın giderilmesinin asıl sorumlusu hükümdür. Bireyler bireysel çıkar alanında özgürlerken, toplumsal çıkar alanında özgür değildirler. Bireyse alanda kişilerin kolayca hesaplama ile feragat ettikleri kimi hazlardan toplum için vazgeçmek istemeyebilirler. Oysa Bentham yöneticisine, bireylere fedakarlıklar konusunda bonkör olmalarını salık verdirir. Görüldüğü gibi bireylere düşen görev, özgür bireylerden fedakâr bireylere dönüşmektir. Aksi durumda ortak haz mümkün değildir. Toplumda en fazla sayıda in-

sanın en fazla miktarda mutlu olabilmesi, ortak bağı tesisi için bireylere bu görevler düşmektedir. Bu görevlerin en genel tanımı da fedakarlıktır. Bireyler kendi fayda hesaplarında kendi yargıçıları olarak atanmışken artık yargıç, kamusal alanının gerektirdiği kararlar için atanmış olmaktadır. İnsanların mutluluğu artık bir toplum içinde değerlendirilirken sadece kendi içinde kapalı şekilde değerlendirilemez. Bireyler, kendi mutluluklarından olduğu kadar başkalarının mutluluğundan da etkilenmektedirler. İşte başkalarının mutluluğuna da duyulan bu ilgi kişileri feragat görevi ile donatır. Bireyler birbirleri üzerinde etkilidirler ve bu yüzden de birbirlerine karşı iyi etki etmek için görevlidirler. Bu demektir ki Bentham’a göre bireyler; “bırakınız yapsınlar” mottosundaki gibi pür özgürlüğe, toplum olunduktan itibaren sahip değillerdir. Nasıl ki bireysel hazlardan bahsederken herkesin devamlı tüm hazlara sahip olamayacağı belirlendiyse, aynı durum toplumsal hazlar için de geçerli olacaktır. Bu noktada devreye bireylerin önceden sadece kendileri için yaptıkları, artık toplumlar için yapılan fedakarlıklar girecektir.

Toplum mutluluğu ve bireylerin buna fedakarlıklarıyla yaptıkları pozitif katkısı düşünüldüğünde sınırsız sonsuz hazların gerçekçi olamayacağı açıktır. Tek tek hazlar, en fazla sayıda insanın en fazla mutluluğunu mümkün kılmamaktadır. Politik yapının görevi bu noktada başlamakta ve bireyleri ortak faydaya, ortak hazzı, ortak bağa yönlendirmelidir. Toplum bazında bireyler, sanki birer yetişkin değillermiş gibi ele alınarak yasalar düzenlenmelidir ki, atomize bireylerden oluşan bir dünya değil de ortak bağ temelinde tesis edilen bir dünya kurulabilsin. Artık hesaplamayı yetişkin bir akıl olarak bireyler yerine devlet yapacaktır ve kamu çıkarını bireysel çıkarlarla uyumlu hale getirecektir. Böylece toplumun her bir bireyi, kendi mutluluğunun adil bir şekilde, daha iyisinin gerçekleşmesi amacıyla engellendiğini bilecektir. Bireysel fedakârlık ile toplum için yapılan fedakârlık aynı amaca hizmet eder olmuştur. Burada yöneticinin bireysel feragatleri sağlayabilmek için silahı, hukuk aracılığıyla uygulayacağı zorlayıcı önlemlerdir. Bentham’ın toplum ilişkilerini düzenleyen hukuk sadece düzenleyici bir hukuk değildir. O aynı zamanda inşa eden bir hukuktur. Temelini hazzdan alır, daha mutlu bireylerden oluşan bir toplum inşa eder. Bireyler kendi iyilerinden sıyrılıp toplumun iyisine çıkabildikçe aslında daha iyiye ortak iyiye ulaşabildiklerini göreceklerdir. Böylelikle tüm toplumda geçerli bir haz ahlakının tesis edilebileceği anlaşılabilecektir. Bireyler, yasaya uyarak toplum mutluluğunu arttıracak, ortak iyiye dokunmuş olacaktır. Bu, Bentham’a göre Hobbes’un Leviathan’ında olduğu gibi bireyin araçsallaştırılması değildir. Aksine hukukun birey için araçsallaştırılmasıdır. Çünkü hukuk zaten ilkelerini bireylerin iyiliği için tesis etmektedir.

Yukarıda Bentham’ın bireylerinin haz hesaplamalarına değindik. Şimdi aynı hesabın toplum için ne şekilde yapılacağına bakmak gerek-

mektedir. Bir birey, kendi hazzı için bütçesinden kısım sanatsal bir etkinlik olan konsere gidebilmektedir. Yaptığı hesaplama sonucunda sanata olan ilgisi bütçesinin değerini aşmıştır ve kişi sanatı, konseri seçmiştir. Peki aynı hesaplama, tüm toplumu düşündüğümüzde de aynı şekilde mi sonuçlanacaktır? Örneğin bir konser etkinliğinin ya da bir sanat eserinin, bir tablonun değerli olduğu herkes tarafından kabul edilebilir olsa da insanlar o tablonun, sanat etkinliğinin kendilerine mutluluk verdiğini kabul etmeyebilirler. Bu durumda değerli bir tablonun toplum bütçesiyle alınıp alınmayacağı, toplum bütçesi ile konserler düzenlemenin meşru olup olmadığı tartışma konusudur. Bentham'ın teorisinde bu gibi sorulara net cevaplar verilmez. Zira bu soruların sayısı binlerle ifade edilebilir. Her bir davranışa bir teoride net cevap bulmak imkansızdır. Ancak Bentham'a göre toplumun mutluluğuna bakılarak bazı kararlar alınabilir. Örneğin bir birey kendi ilgisinin peşinden gittiğinde mutlu oluyordur. Bu kişi aynı eğilimi toplumun davranışlarında da ortaya koyabilir. Toplumların ilgileri ve eğilim gösterdikleri alanlar tespit edildiğinde onların pek çoğunu neyi mutlu edeceği de açığa çıkmış olacaktır. Bireysel eğilimlerin toplamı toplumsal eğilimleri de bize gösterecektir. Bireyler ya da bireylerin davranışlarını düzenlemekle yükümlü olan yöneticiler, bireysel hazlardan hareketle toplumsal hazlara da ulaşılabilir. Bir toplum içinde yaşanıldığında bireysel fedakarlıkların olmak zorunda olacağını Bentham belirtmiştir. Sözü edilen fedakarlıkların meşru olup olmayacağını belirleyecek olan tek veri de sayı olacaktır. Bir davranış bir topluma zararlı oluyorsa, o, en az sayıda kişiye zararlı olmalıdır. Bir davranış fayda sağlıyorsa, o, en fazla sayıda insana fayda sağlamalıdır. Fedakarlıkları anlamlı kılacak olan budur. Çoğunluğun mutluluğu. Toplumun mutluluğu tek tek bireylerin mutluluğundan üstündür. Toplumsal mutluluğa öncelik vermek, bireysel çıkarıcılığı da karşı çıkmak anlamına gelmektedir.

Nerede iyi bir toplum varsa o, toplum üyelerinin çoğunluğunun en üst düzeyde mutlu olduğu bir toplumdur. Herkesin mutlu olması en iyisidir. Ancak bu mümkün olmadığında bazı azınlıkların mutluluğu feda edilmelidir. Bentham için buradaki azınlık kavramının içeriği dolu değildir, herhangi bir gruba vs işaret etmemektedir. Fayda gören "x" sayısının, zarar gören "y" sayısından büyük olması bu hesaplamada "y" grubunu feda etmek için yeterlidir. Bireylerin mutluluğu ancak herkesin mutluluğuyla mümkündür. Bu hesaplama yine sadece bir nicelikler hesabıdır. Raptiye ile şiirin insan sayısı karşılığında sahip olduğu değer hesaplamasıdır. Burada bir mağduriyet yaşanmaması için gereken, yöneticilerin birey-toplum çıkar çatışmasındaki hesaplama ölçeklerini doğru belirleyebilmesidir. Yöneticiler hesaplama ilkelerini soyut idealler olarak koymadıkça belirleyici olan her zaman sayı oldukça bireyler arası gerilim yaşanmayacaktır, bireyler ne için fedakârlık yaptıklarını nicelik olarak bilebilecektir.

Benthamcı kalkülüs, yani hesap makinesi bireyler için sorunsuz çalışan bir makinedir. Artık, toplumlar için de sorunsuz çalışan bir makinedir. İki hesaplama şekli arasındaki tek fark ise hesaplamaya yeni bir kavramın katılmış olmasıdır. Yukarıda hesaplamada kullandığımız keskinlik, kesinlik, yakınlık, süreklilik, verimlilik, saflık şeklinde sıraladığımız kavramlara bir yenisi eklenecektir. Toplum söz konusu olduğunda hesaplamaya eklenen ilke, kavram “kapsamdır”. Bireyler, zaten doğaları gereği başkalarının iyiliğini de düşündükleri, egoist varlıklar olmadıkları için (Copleston, 1966: 15) hesaplamayı kapsama göre yapacaklardır. Toplumun iyisini hesaba katan bireyler, hem ahlaklı davrandıkları için kendilerini iyi hissedecekler, mutlu olacaklar, hem de sergiledikleri davranışlar sonucunda iyilikle karşılaşacaklardır. Başkalarına iyilik yapmak, eylemin failini hem yaptığı iyilikten dolayı hem de eylemin aktörüne dönecek iyilikten dolayı mutlu edecektir. Bu nedenle bireysel ilgilerle toplumsal saydığı ilkesi arasında bir zıtlık karşılık çatışma olmayacaktır. Toplumsal mutluluğu desteklemenin bireysel mutluluk için en iyi yol olduğu görülecektir.

Bentham’a göre insan severlik, yardımlaşma, iyilikseverlik bireylerde nadir görülmeyen zihinsel eğilimlerdenidir. Bu eğilimler, bireylerin fedakarlıklarının önünü açacaktır. Bireylerin toplumun hayrına davranmak için fedakârlık yapmaları, onların doğalarında vardır. Doğru davranış için devletin hukuku kullanıyor olması, önemli bir araç olsa da Bentham için yeterli değildir. Toplumsal fayda sağlamak için politik yapının ceza gibi hukuki uygulamalarda bulunması toplumda gerçek bir iyileşmeyi sağlamayacaktır. Zira ceza Bentham’a göre kötüler içindir. Oysa gerçek bir iyileşme ancak duygularla olur. (Bentham, 2005:144) İşte ortak duyu denilen şey bu histir. Yönetici bu hissin oluşmasını sağlamalı, zorlayıcı tedbirleri gerekmedikçe gündeme almamalıdır. Bunun haricinde bireylerin fedakarlıklarına ket vurabilecek olan özgürlük denilen kavram, geniş ütöpik karakterli bir tanıma sahip olmamalıdır. Tüm tanımlar gibi özgürlüğün tanımı da abartılmış bir karakter taşımamalıdır. Toplumsal hazlar için, en fazla sayıda insanın en fazla miktarda mutluluğu için bireylerin fedakârlık ediyor olmasında Bentham’ın en fazla üzerinde durduğu kavram özgürlüktür. Bentham, özgürlük kavramını toplumun daha fazla mutluluğunu tesis edebilecek bir kavram potasında eritilebileceğini düşünmektedir. Ona göre özgürlüğün olabilmesi için, güvenliğin var olması gerekmektedir. Toplumsal faydayı hedefleyen yasa, özgürlük üretmez, özgürlüğü güvence altına alır. O halde Bentham’ın sisteminde özgürlük denilen şey sınırsız bir şey değildir. Toplumun düzenini bozmaya yönelik her türden özgürlük Bentham’ın sisteminin dışındadır. (Long, 1977:6)

Sonuç olarak Bentham’ın bireysel haklarla başlayan teorisinin sınırlandırılmış özgürlükle ve insanların ortak mutluluk için fedakârlık etme-

leri ile son bulunduğunu söyleyebiliriz. Bireysel hazlar toplumsal hazlar için geri planda tutulmuştur. Başka bir ifadeyle söylersek Bentham'ın toplumunda bireysel hazzardan toplumsal hazzara doğru bir geçiş vardır. Toplumsal hazların ise, neler olduğunun içeriğini Bentham bizlere tam olarak vermese de toplum içinde nelerin daha önemli olduğuna dair yaptığı ayırım bize fedakarlıklar için bir yol göstericidir. (Duverger, 1986:54) Bentham, tek tek bireyler için kişisel hesaplamaları ön planda tutsa ve raptiye ile şiiri üstünlük bakımından birbirinden ayırmasa da toplum mutluluğu konusunda kimi alanlara öncelik vermektedir. Bu alanlar; varlık, geçim, nafaka, bolluk, bereket, eşitlik ve güvenliktir. Bentham, toplumsal hazların tespiti için bizlere net cevaplar vermese de yukarıdaki alanlarda sağlanacak hazların en fazla sayıda insanın en fazla miktarda mutluluğunu sağlayacağını söylemektedir.

KAYNAKÇA

- Bentham, J. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, London: Elibron Classics
- Bentham, J. *Principles of Legislation*, London: Clarendon Press
- Bentham, J. *A table of the Springs of Actions*, London: Elibron Classics
- Bentham, J. *Theory of Legisslation*, , London: Elibron Classics
- Bentham, J. *Political Writings*, London: Clarendon Press
- Copleston, F. *History of Philosophy Volume VIII Bentham to Russel*, Australia: Search Press
- Duverger, M. *Siyasal Rejimler*, çev: T,Tunçdoğan, İstanbul: Sosyal Yayınları
- Kymmlica, W. *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, çev:E, Kılıç, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Long, D. *Bentham on Liberty*, Toronto: University of Toronto Press
- Mack, P. *A Bentham Reader*, New York: Western Publishing Company
- Schofield, P. *Utility and Democracy*, Oxford: Oxford Press
- Vergera, F. *Liberalizmin Felsefî Temelleri*, çev: B, Arıbaş, Ankara: İletişim Yayınları

BÖLÜM 18

BAVULUNDA NELER VAR? : MARDİN SÜRYANİLERİNİN “EVE” DÖNÜŞÜ

Ayşe GÜÇ¹

¹ Ayşe Güç, Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal Antropoloji, <https://orcid.org/0000-0001-5115-6484>.

“Hayır. Bülent Ecevit Oslo’da çağrı yapmadan çok önce biz derneklerde toplanıp geri dönebilir miyiz? Bunu nasıl yaparız? diye kendi aramızda konuşuyorduk”, şeklinde karşılık verdi soruma Jakop. Bir sonbahar günü uzun bir aradan sonra Midyat’a tersine göç ile ilgili araştırmamı tamamlayabilmek için tekrar gidebilmişim. 2015 yılı Kasım ayında *Max Planck Institute for the Study of Religious and Ethnic Diversity*’de başlattığım proje önce ailevi sebepler, sonra 15 Temmuz darbe girişimi sebebi ile akamete uğramıştı. Projemin alan çalışmasını, 2016-2017 yıllarında TÜBİTAK’tan kazandığım burs ile Almanya’da yürütmeyi planlıyordum. Alan koşulları araştırma için elverişli olmadığından 2017 yılının Ekim ayı ile 2018’in Eylül-Kasım aylarında Mardin’i tekrar ziyaret edip şehre geri dönen ya da bir süreliğine Mardin’de bulunan göçmen Süryani, Ezidi ve Mıhilmiler ile görüşmeler yaptım. Avrupa ülkelerine göç etmiş Süryaniler ile irtibat kurmak ve tersine göç hikayelerini dinlemek diğer gruplara göre daha kolaydı. Bu sebeple öncelikli olarak bu grubun göç hareketlerine odaklanmaya karar verdim. 2022 yılının Haziran ayında yeniden Midyat ve köylerini ziyaret edip kentteki değişimi incelemeye ve geri dönenlerle görüşmeler yapmaya devam ettim.

Jakop Avrupa’da Süryani derneklerinin toplantılarına aktif katılan göçmenlerden biriydi. “Bülent Ecevit’in çağrısı ile mi geri dönüş başladı?”, şeklindeki sorum üzerine süreci bana aktarmıştı. Avrupa ülkelerine göç eden Süryaniler zaman içinde pek çok dernek kurmuş ve farklı ülkelerdeki dernekler arasında güçlü bağlar geliştirmişti. Bu dernekler ve sonrasında kurulan federasyonlar etkin bir şekilde çalışmaktaydı. Jakop ve görüştüğüm diğer Süryani göçmenler bu sürecin uzun bir zamana yayılan varoluşsal krizlerle ilişkisini anlattılar. Göç edilen ülkelerde dil, kültür ve din açısından pek çok dönüşüm yaşamaktaydılar ve anavatan ile bağları gittikçe zayıflıyordu. Gençler gün geçtikçe kültürlerinden ve Süryanilerin dini merkezinden uzağa düşmekteydiler. Bu durumda ne yapmaları gerekirdi? Jakop uzun bir süre bu konuları kendi aralarında tartıştıklarını aktarmıştı. Önce aynı ülkede bulunan derneklerle, daha sonra da diğer Avrupa ülkelerindeki derneklerle bir araya gelip geri dönüş sürecini başlatmışlardı. Bu toplantılarda geri dönmenin önemi konusunda görüş birliğine varan aileler dönüş kararı almış ancak bunların küçük bir kısmı bunu gerçekleştirebilmişti. Gitmek kadar geri dönmek de zorlu bir süreci imliyordu. Süryanilerin göç hareketleri bitip tükenmek bilmez bir yolculuğa dönüşmüş gibiydi.

Jakop ve eşi uzun yıllar yurtdışında elde ettikleri birikimlerini Midyat’ta aile yadigarı evi hotele çevirmek ve şarap fabrikası açmak için kullanmışlardı. Başta çocukları ile birlikte dönüş yapan bu çift zamanla bu kararın çocukları için doğru olmadığını deneyimleyeceklerdi. Bekar çocukları İsveç’e geri dönüp, evli ablalarının desteğiyle hayatlarını orada ye-

niden kurarken Jakop ve eşi Diba özverili çalışmalarına devam etmişlerdi. Geri dönen aileler ile yaptığım görüşmelerde Midyat'a dönen gençlerin eğitim ve kültürel farklardan ciddi oranda etkilendikleri vurgulanıyordu. Geri dönenlerin çocukları bir süre sonra doğdukları ülkelere dönüş yapıyor, anne ve babaları ise Midyat'ta yeniden hayatlarını kurmaya çalışıyorlardı. Pek çok hikayede erkekler geri dönüp evlerini restore ederken ya da yeni ev yaparken eşleri ve çocuklarının bu sürece kısmen katıldığı dikkati çekiyordu. Kentte dünyaya gelen Süryanilerin yeniden adapte olma süreçleri görece daha kolay olurken kültürel yapıya vakıf olmayan çocukları zorluk çekiyordu.

Jakop ve ailesinin hikayesi diğer göçmenlerin hikayesi ile kesişmektedir. Göçmenler yeni ülkelerinde hayata tutunmaya çalışırken pek çok mekanizma geliştirirler. Dernek kurma ve bu yapılar üzerinden kültürel ve dini hakları talep etme çabaları bunlardan sadece biridir. Süryanilerin göç hikayelerinde de bu husus oldukça belirgindir. Hemen her görüşmecisi ev sahibi ülkeye adapte olma çabalarında kendilerini var kılabilmek için dernekleşmenin önemini kavradıklarını aktarmışlardır. Sivil hakları elde ettikçe ve ekonomik olarak güçlendikçe göçmenlerin yeni aşamalara geçtikleri görülmektedir. Göçmenlerin birçoğu ülkelerindeki aile ve akrabalarını, ait oldukları toplulukları maddi yardımlarla desteklemeye devam etmektedir. Böylece göçmenler para transferleri ile ev sahibi ülke ve anavatan ülke arasında kompleks bağlar kurmaktadır. Bu bağlar göç araştırmalarında vurgulanmaktadır. Ev sahibi ülkedeki göçmenlere odaklanan araştırmalar birikimlerin anavatan ülkeye aktarımı ve yerel toplulukların desteklenmesi konusunu uzun bir süredir incelemektedir. Öte yandan finansal yatırım ve desteklerin anavatan ülkedeki etkileri yeterince çalışmamıştır. Ulus-aşırı hareketler ve göç alanında artan literatür bize araştırmaların eksik parçasını hatırlatmaktadır. Göçmenler anavatan ülkeye döndüklerinde neler olmaktadır? Geri dönüşleri ile ne tür değişimleri tetiklemekte ve yeniden adapte süreçlerinde neler yaşanmaktadır? Geri dönenlerin göç ettikleri ülke ile bağları da devam ettiğine göre onları tamamen dönmüş kabul edebilir miyiz? Bu durumda tersine göç bir hikayenin bitişini değil hikayenin yeni bir form almasını imlemektedir (Cassarino, 2004). Kimi göçmen hikayeleri sonu gelmez bir döngüye işaret etmektedir. Kişisel hikayelerinin bir noktasında hareket etmeye başlayanların bu bir yerden diğerine gitme durumları kalıcı gibidir. Bu sebeple göç etme ifadesi yerine hareket halinde olma vurgusu daha yerinde olabilir. Thomas Faist (2013) ulus-aşırı göç yerine hareketlilik kavramını önerirken bize bu noktada bir açılım kazandırmaktadır.

Geri dönüş sürecinde önemli bir figür olarak karşımıza çıkan Jakop'un anlatımı Çağlar (2007)'in da makalesinde işaret ettiği geri dönüşün resmi bir girişim olmadığını hatırlatmaktadır. Bu anavatan ülkeden

gelen bir talepten ziyade, göçmen Süryanilerin taleplerine karşılık olarak gelişen bir süreçtir. Avrupa çapında faaliyet gösteren Süryani dernekleri ve federasyonları birbirlerini ziyaret ederek bu konuyu istişare etmişlerdir. Bu girişimlerinin devamı olarak, görüşmecilerimin ifadesine göre, dönemin başbakanı Bülent Ecevit'e ulaşılmış, onun Oslo'da yaptığı davet üzerine bu süreç resmi bir hüviyet kazanmıştır. Bu anlatımlar bize Süryanilerin, pek çok göçmen grupta olduğu gibi, pasif olmadıklarını, aksine oldukça etkin aktörler olduklarını göstermektedir. Göçmenler süreçlerin işleyişine etki etmek için mücadele etmekte, ev sahibi ülke ve anavatan ülke arasında sosyo-politik, kültürel ve ekonomik ilişkilerin kurulmasında önemli rol oynamaktadır. Süryani nüfusun ülkeler arası hareketlilikleri ayrıca incelenmeye değer olmakla birlikte bu kitap bölümünde Midyat'a geri dönenlerin başlattığı değişime ve inşa ettikleri sosyal alanlara işaret etmek istiyorum.

Göçmenlerin yeni ülkelerinde var olma mücadelelerinin bir parçası olarak başlattıkları dernekleşme faaliyetlerinin zaman içinde onları güçlü kılan ulus-aşırı bir olguya dönüştüğü söylenebilir. Süryaniler örneğinde yeni ülkelerinde dernekleşmenin, sonrasında federasyonlaşmanın, olumlu sonuçları olduğu görülmektedir. Birbiri ile daha iyi bağlar kuran, ülkeler arası ziyaretler ya da sosyal, dini, kültürel aktiviteler düzenleyen bu grubun ulusların sınırlarında ve bu sınırların ötesinde hareket eden göçmenler olduğunu vurgulamalıyım. Yıl içinde hareket halinde olan bu göçmen Süryanilerden bir grubun iki ya da daha fazla ülkede hayat kurmaları, dolayısıyla ulus-aşırı topluluk olma süreçleri incelenmeyi hak etmektedir. Bu bölümde bu grubun hikayesini önceleyeceğim.

Etnografi metodunu kullandığım araştırmalarımda Mardin merkez ve Midyat'a odaklandığımı belirtmeliyim. 2009 yılında şehirde başladığım çalışmalarıma farklı yıllar ve zaman aralıklarında devam ettim. Gruplar-arası ilişkiler açısından mekanlar arası gidiş gelişler oldukça önemliydi, ancak Süryanilerin göç hikayelerini dinleyebilmek için Midyat ve köylerine odaklanmak gerekiyordu. Göç konusu bağlamında 2017, 2018 ve 2022 yıllarında devam ettiğim araştırmalarda geri dönüşün izlerini takip ettim. Bilhassa 2018'de yaptığım iki aylık çalışma göçmen Süryanilerin yekpare bir grup gibi alınmaması gerektiğini kavramamda oldukça etkili oldu. 2018 ve 2022 yıllarındaki ziyaretlerimde Midyat'ın köylerine dönen Süryanilerle görüşme ve yaşamlarını gözlemleme imkanı buldum. Araştırmalarımı Midyat ve köylerini esas alarak yürüttüğümde daha fazla "karşılaşma" yaşama ve pek çok göç hikayesini dinleme fırsatı yakaladım. Bunda yurtdışından gelen Süryanilerin beni köylerine davet etmeleri ya da bazı köyleri ziyaret etmemde yardımcı olmaları etkili oldu. Bu süreçte inanılmaz bir nüfus hareketliliği yaşanıyordu, kent 2009 yılında ilk ziyaret ettiğim mekandan bambaşka bir mekana dönüşmüştü. Mekanın meta-

laştırılması riskini taşıyan bu süreci daha önce bir makalemde tartışmaya açtığım için burada detaylara girmeyeceğim (Güç, 2016). Bu hızlı dönüşüm baş döndürücüydü, kentteki insan hareketliliği izlenmeye değerdi.

Köy ziyaretlerimden birini, yurtdışından bir süreliğine Midyat'a gelen Melki'in davetlisi olarak Aynverd köyüne yaptım. Süryanilerin toplumsal hafızasında önemli bir yeri olduğunu bildiğim bu köyü merak ediyordum. Midyat merkezden köye doğru yol alırken akşam karanlığı çökmeye başlamıştı, çalılıklarla kaplı oavadan ilerlerken köyün surları ve kaleyi andıran yapısı karşımızda belirdi. Oavadan bakınca dolunay kayalık yüksek bir zemine kurulu köyün üzerinde asılı gibi duruyor, köyün silueti yıllar içinde dinlediğim hikayelerin etkisi ile zamanda yolculuk yaptığım hissini uyandırıyor. Akşam yemeği için uzun bir masa kurulmuştu. Daha önce de alışık olduğum bir menü vardı, bulgur pilavı ve haşlanmış kırmızı et. Masada buluşanların, ev sahibi dışında, hepsi farklı ülkelerden gelmişti; İsveç, Almanya, Belçika, Fransa ve Amerika. Yemek masasının baş kısmında oturan Papaz da yurtdışından iki aylığına köye gelmişti. Masada yanında oturduğum, başında uçlarını çenesinin altından başladığı bir eşarp olan, geleneksel kıyafetli yaşlı hanım Belçika'dan geldiğini ve topraklarını çok özlediğini aktarırken göçmen olma tecrübesini paylaşan diğer kişilerle de sohbet etme şansı yakalamıştım. Hemen her akşam bir araya gelip yemek yiyen bu grubun çoğunluğu köydeki evlerini restore eden ya da bir süre önce ihtilafı tapu kadastro işlemleri sebebiyle ortaya çıkan karışıklığı düzeltmek üzere Midyat'a gelen ve toprak davalarını takip etmek için orada bulunan Süryanilerden oluşuyordu. Yemeğe eşlik eden sohbetlerden geri dönenlerin orada olmaktan ne kadar mutlu oldukları ve birbirleri ile hasret giderdikleri anlaşılıyordu.

Göç hikayelerinde belirginleşen geri dönme ve nostalji ilişkisi manidardır. Göçmen hikayelerinde yeri geldikçe geçmişe özlem belirtilirken geri dönmek hep bir hayal olarak ortaya çıkmaktadır. Birinci kuşak mutlaka bir gün geri döneceği inancını uzun yıllar taşımıştır. Ne var ki hayat tecrübeleri artık onlara da bunun o kadar kolay olmadığını göstermektedir. Midyat'ta dernek başkanlığı yapan Süryani görüşmecilerimden ikisi arkadaşlarının tıpkı kendileri gibi geri dönmek istediklerini ama eşlerinin kabul etmediğini ifade etmişti. Bu da geri dönüşün sadece yeni ülkelerde doğan ve yetişen gençler için değil aynı zamanda kadınlar için de güçlükler doğurduğunu hatırlatmaktadır. Pek çok kadın görüşmecim geleneksel yaşama ayak uyduramayacaklarını, kıyafet tercihlerinin burada hoş karşılanmamasından rahatsızlık duyduklarını dile getirmişti. Geleneksel yaşam biçimi ve algılayışları toplumsal değişimin ürettiği yeni formlarla birleşse de devam etmektedir. Yeni ülkelerde değişen kadın-erkek rolleri, hane-içi yaşam biçimleri geri dönüşle ilgili düşünceleri önemli ölçüde etkilemektedir. Küçük bir taşra kenti havasının hakim olduğu bir mekanda

ve bilhassa köylerde kadınlar için yaşam koşulları çok daha zorlu olacaktır. Böylesi bir durumda tamamen dönmek yerine bir süreliğini kentte kalmak ya da kısa süreli ziyaretler yapmak daha makul görünmektedir.

Göçmen ve bavulu

Göç hareketliliğini bavul imgesi üzerinden düşünebiliriz. Bavul göçmenlerin yaşadıkları süreci analiz etmek için önemli bir imge olarak görülebilir. Bireyler bavullarında neler taşımaktadır? İhtiyaçları olarak gördükleri nesnelerin yanı sıra inançlarını, değerlerini, yargılarını, hayallerini, travmalarını, anılarını da taşırlar mı? Bir ülkeden (haneden) ayrılan bir göçmen işçi ya da mülteci yeni gittiği ülkeye beraberinde neler götürmektedir? Geri dönüş sürecinde beraberinde neler getirmektedir? Yıllarca başka bir ülkede göçmen olma deneyimi yaşayan kişilerin dönerken taşıdıkları bavulda neler vardır?

Bavul imgesi gidişi sembolize ettiği kadar dönüşe de işaret etmektedir. Bir göçmen giderken götürdüğü bavulda sadece kıyafet ve ihtiyacı olan maddi şeyleri götürmemekte aynı zamanda değerlerini, alışkanlıklarını, kültürüne has kimi özellikleri, yargılarını, hayallerini, travmalarını, anılarını da götürmektedir. Geri dönerken sadece ihtiyaç duyduğu eşyalarla akraba ve arkadaşlarına hediyeler getirmemekte, aynı zamanda yeni bakış açıları, yeni hayat deneyimleri, siyasi ya da etnik kimlik ile ilgili değişen algıları, ev sahibi ülkede edinilen yeni alışkanlıkları getirmektedir.

Göçmenlerin bavullarında neler götürdükleri kadar, ülkelerini ziyaret ettiklerinde neler getirdikleri de oldukça önemlidir. *Gurbetçi* ile tanışmış hemen herkesin zihninde çikolatalar, neskafer, oyuncak bebekler yer almaktadır. Bunlarla birlikte yeni fikirler, hatıralar, yeni hayaller, yeni hayat deneyimleri de gelmektedir. Göç araştırmalarında üzerinde sıkça durulduğu gibi maddi ürünlerin dolaşımı sadece meta paylaşımı değildir, bilgi ve kültür aktarımı da gerçekleşmektedir. Göçmenler bedenlerini, fikirlerini, değerlerini, yerel ürünlerini, dillerini, dinlerini ve daha pek çok şeyi ulus-devletlerin sınırlarından geçirmektedir. Sürekli dolaşımda olan ve etkileşimleri ile yeni toplumsal mekanların inşasında önemli rol oynayan göçmenlerin hikayeleri sosyo-politik ve ekonomik etkileşimlerin çok daha ötesine geçebilmektedir.

Bavul imgesi ile bağlantılı olarak belirttiğim sorulara alandaki gözlemlerim ve değerlendirmelerimi paylaşırken yeniden değineceğim. Süryaniler gittikleri ülkelerde bavullarını açtıklarında içinden neler çıkmıştı? Geri döndüklerinde bavullarını açtıklarında neler getirdiler? Bu sorular iki ülke arasında bağ kuran, ulus-aşırı hareketlilikleri ile her iki ülke için sonuçlar doğuran göçmenlerin eylemlerinin sonuçlarını incelemek için bir başlangıç olarak görülebilir.

Antropoloji ve göç çalışmaları

Son yıllarda sosyal bilimlerde göç çalışmaları mülteci hareketleri üzerine yoğunlaşmış gibidir. Oysaki nüfus hareketlilikleri çok boyutlu bir olgudur. Çeşitli sebeplerle yerinden edilmenin doğurduğu hareketliliğin yanı sıra göçmenlerin anavatanlarına geri dönüşleri ya da yeniden kurdukları bağların da incelenmesi gerekmektedir. Tersine göçler mülteci hareketleri kadar dikkat çekmese ve sonuçları belirgin olmasa da uzun vadeli ve kalıcı değişimlere sebep olmaktadır (Cristou & Levitt, 2011). Başka bir ülkede uzun yıllar yaşayan, birikim yapan ve sonra anavatan ülkeye (home country) dönmeye karar veren göçmenlerin hikayeleri oldukça kıymetlidir. Geri dönüş sadece anavatan ülke ile yeniden bağ kurmanın ötesinde etkilere sahiptir. Geri dönenler ülkeden hiç ayrılmayanlar ile uzlaşmada sorunlar yaşayabilmekte, ev sahibi (host country) ülkede edindikleri alışkanlıkları yerel kontekste hayata geçirmeye çalışmakta, ekonomik olarak güçlendirici destekler vermekle birlikte önemli sosyo-kültürel değişimlerin habercisi olabilmektedir.

Göçmen hikayelerinin incelenmesinde önemli katkılar sunabilecek antropoloji disiplininin müstakil bir konu olarak göç olgusuna ilgisi görece geç olmuştur. Brettell (2009) antropolojinin geç kalışını ve göç çalışmalarındaki etkisinin az oluşunu kültür konusundaki yaklaşımlarına bağlamaktadır. Ona göre sınırlı kültür tanımı göç hareketlerini çalışmayı güçleştirmektedir. Benzer şekilde kültürü durağan bir yapı olarak ele alan yaklaşım göç konusuna zamanında ilgi gösterememiştir. Brettell (2009)'in de belirttiği gibi, göçmenlerin kurduğu ağlarının çalışmasında antropolojinin önemli katkıları olacaktır. Öte yandan göç teorilerinin sınanması için etnografik çalışmalara ihtiyaç vardır. Teorik açıklamaların ve öngörülerin ötesinde insan hikayeleri neler söylemektedir? Sosyo-kültürel antropolojide göç araştırmaları son birkaç on yılda hızla gelişmiş olsa da disiplinin bu alana katkısı halen belirsizliğini korumaktadır. Temel metodu etnografi olan antropolojinin göç çalışmalarına önemli katkılarının olacağı tartışma götürmezdir.

Göç kavramı, tıpkı kültür kavramında olduğu gibi, araştırma tasarılarında muğlak kalan kavramlardan biridir. En genel ifade ile bir süreliğine ya da kalıcı olarak, bir sebep ya da amaçla bir mekandan diğerine hareketi ifade eden bu kavram, farklı koşullar ve durumlar göz önüne alındığında alt kavramlarla zenginleştirilmiştir; zorunlu göç, iç göç, dış göç, uluslararası göç, ulus-aşırı göç gibi. Benzer bir çeşitliliği göçmenleri tanımlarken de görmek mümkündür. Buna İngilizce literatürde, ülke içinde hareket edenler ile başka bir ülkeye gidenler arasında ayrım yapmak üzere kullanılan migrant-immigrant ayrımı örnek olarak verilebilir. Schiller ve diğerlerinin (1992) yanı sıra Brettell'in (2003) de belirttiği gibi göçle ilgili değişen ve gelişen yeni durumlar için kavram geliştirilmesine ihtiyaç

vardır. Bunun için de bu araştırmacılar çeşitli kavramsal denemeler yapmak gerektiğini vurgulamakta ve birden fazla ülkede hareket halinde olan kişileri tanımlayan *transmigrant* gibi yeni kullanımları düşünmeyi teklif etmektedirler. Benzer şekilde Faist (2012) günümüzde yaşanan ulus-aşırı göç hareketlerini inceleyebilmek için hareketlilik (mobility) kavramını yeniden düşünmeyi önermektedir. Faist (2010)'ın de işaret ettiği gibi günümüzde kalıcı ve uzun vadeli sonuçlar doğuran, hızlı nüfus hareketliliği yaşanmaktadır. Öte yandan göçmenlerin hikayeleri, bir şekilde geri dönme ihtimalini muhafaza ettiği için, devam eden bir süre işaret etmektedir (Cassarino, 2004). Göç hareketliliği sadece bir yerden bir yere gidip yeni bir yaşam kurma şeklinde olmamaktadır. Bilim insanlarının işaret etmeye çalıştığı bu durumu uluslararası uçuş trafiğini incelediğimizde daha net kavrarız. Pek çok nedenle insanlar sürekli bir yerden diğerine gitmektedir. İş amaçlı ya da farklı bir ülkeye turistik amaçlı yapılan yolculuklar kadar aile ya da akrabalarını ziyaret için de ülkeler arası seyahatler yapılmaktadır. Savaşlar ya da bölgesel çatışmalar binlerce insanın başka ülkelere kitlesel hareket etmelerine neden olmaktadır. Ekonomik ya da toplumsal, siyasi krizler sebebiyle kişiler farklı ülkelerde iş aramaktadır. Uluslararası geçerli diploma ya da akademik işbirlikleri için bir süreliğini başka bir ülkede yaşamayı tercih eden insanların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu çeşitlilik sebebiyle sosyal bilimciler göç kavramına yeni açılımlar getirilmesi gerektiğini hatırlatmakta, 21. yüzyıl göç hareketlerinin doğurduğu sonuçlar dikkate alındığında farklı bir olgu ile karşı karşıya olduğumuzun altını çizmektedir. İnsanlık tarihinde hiç olmadığı kadar artmış ve yoğunlaşmış bu baş döndürücü süreci tanımlamak için kavramsal açılımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Antropologların göç teorilerini dikkate alarak yapacakları etnografik araştırmalar bu açılıma destek verecektir.

Yeterli düzeyde olmasa da son yıllarda antropoloji çalışmalarında göç hareketlerine yönelik ilginin arttığı söylenebilir (Schiller ve diğerleri, 1992; Hannerz, 1996; Smith & Guarnizo, 1998; Portes ve diğerleri, 1999; Çağlar, 2001; Golbert, 2001; Levitt, 2001; Brettell, 2003; Levitt ve diğerleri, 2003; Vertovec, 2007; Brettell, 2009; King ve diğerleri, 2011; Vertovec 2013). Bilhassa göçmen grupların ulus-aşırı topluluklara dönüşmesi, anavatan ülke ve yeni ülkeleri arasında kurdukları bağ, ulus-devletlerin sınırlarını aşan, bu devletlerin toplum anlayışlarına meydan okuyan yeni bir süreç olarak görülmektedir. Göçmen grupların ev sahibi ülkelere entegrasyonu, anavatan ülkeye ya da bu ülkedeki yerel topluluklarına yeni siyasi ya da kültür anlayışları getirmeleri ve 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra anavatanları ile yeniden kurdukları ilişkiler üzerinde çalışmalar gün geçtikçe artmaktadır (Çağlar, 2001; Østergaard-Nielsen, 2003; Piper, 2006; Smith, 2006; King ve diğerleri, 2011). Bu çalışmalardan bir kısmı göçmen grupların birikimlerini anavatan ülkeye yatırımlarının ya da aile

ve yerel topluluklarını maddi olarak desteklemelerinin sonuçlarını incelemektedir (Conway & Cohen, 1998; Sana, 2005; Mazzucato, 2007). Brettell (2009) göç antropolojisinin göçmenlerin kurduğu bu maddi, toplumsal, kültürel ağları inceleme potansiyeline işaret etmektedir.

Wimmer ve Schiller (2002) ulus-devletin muhafazalı toplum modelinin (container model of society) ulus-aşırı hareketliliği anlamayı güçleştirdiğini ifade etmektedir. Onlara göre göç olgusunu inceleyebilmek için yeni perspektifler kadar yeni kavramlara da ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple ulus-aşırılık ya da ulus-ötesilik olarak Türkçeye çevrilmiş *transnationalism* ve farklı ulus-devletler arasında hareket eden göçmenler için *transmigrant* kavramlarını göç çalışmaları için önermektedirler. Benzer şekilde iki ya da daha fazla ulus-devlet arasında hareket eden, ikili yaşamlar kuran göçmenler ulus-aşırı topluluk (*transnational community*) olarak incelenmektedir. Vertovec (2004a)'e göre bu hareketliliği hızlandıran gelişmeler de dikkate alınmalıdır. Onun da belirttiği gibi ucuz ulaşım ve iletişim imkanları, internetin yaygın kullanımı göçmenlerin anavatan ülke ile zayıflayan bağlarını güçlendirmelerine yardımcı olmuştur.

Vertovec (2004b, 2013)'in işaret ettiği göçmenlerin anavatan ülkeleri ile yeniden bağ kurmalarının ya da bağlarının güçlendirmelerinin sonuçları nelerdir? Bu sonuçları analiz edebilmek için daha fazla araştırmanın yapılması gerekmektedir. Bu bölümde ele almaya çalıştığım Süryanilerin geri dönüşleri Mardin'in, bilhassa Midyat'ın, yerel yapısını nasıl etkilemektedir? Bu grubun geri dönüş sürecini analiz etmek, bu süreci takip etmek yerel yapıda nelerin değiştiğini görebilmek açısından önemlidir.

2005 yılından itibaren Midyat'ta belirgin bir şekilde Süryanilerin geri dönüşü takip edilebilirken zamanla Ezidi göçmenlerin de şehre geri döndükleri, Midyat'ın köylerine yeniden yerleştikleri görülmektedir. Bu değişimi tetikleyen nedir? Fotoğrafın geneline baktığımızda ülke içi siyaset ve uluslararası gelişmelerin arka zemini oluşturduğu, ancak aktörlerin bu kararda belirleyici olduğu görülmektedir. Göçmen grupların ev sahibi ülkede edindikleri maddi birikimleri anavatan ülkeye yatırımları, bunun her iki ülke açısından sonuçları uzun yıllardır tartışılmaktadır. Peki ya yerel kontekste etkileri neler olmaktadır? Anavatan ülke ile ilgili araştırmalara ihtiyaç duyulduğuna işaret eden Faist (2010)'e göre teorik yaklaşım ve öngörülerin test edilebilmesi için daha fazla etnografik malzemeye ihtiyaç vardır. Göçmenlerin yeni ülkelerindeki yaşamlarına dair hatırı sayılır çalışma varken geri dönenlerin anavatan ülkeye etkileri yeterince incelenmemiştir.

Bu noktada iki aşamalı durumdan bahsetmek gerekir. Yoğun göç veren bölgelerde, bilhassa belirgin etnik ve dini ayrımların olduğu alanlarda o kontekstten ayrılan grupların boşluğu ne tür değişimleri tetiklemektedir?

Bu üzerinde durulması gereken noktalardan biridir. Diğerleri ise uzun yıllar yerel kontektsten ayrı kaldıktan ve yeni yaşam alışkanlıkları kazandıktan sonra grupların tekrar ayrıldıkları yere dönmelerinin ne tür değişimleri tetiklediğidir. Uzun soluklu çalışmalarla bölgesel incelemelerin yapılması bu değişimleri analiz etme imkanı sunabilir, ancak göç araştırmalarında temel ilginin uluslararası etkileri belirgin nüfus hareketliliklerine yönelmiş olması bu tür çalışmaların üretimini kısıtlamış gibidir. Bu noktada tersine göçün uzun vadede yerel kontektst ve burada yaşayan toplulukların ilişkilerini etkileme potansiyelini hatırlatmakta fayda vardır.

Bavullar toplanırken... Süryanilerin Mardin'den ayrılışı

Süryani nüfusun bölgeden ayrılışı oldukça geriye gitmektedir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren şehirdeki Süryanilerin misyonerler yardımı ile yurtdışına göç ettiği bilinmektedir (Aydın ve diğerleri, 2001). Ne var ki bu grubun şehirden ayrılışı Cumhuriyet döneminde hızlanmış ve nüfus dengesini bozacak düzeye ulaşmıştır. Bilhassa Midyat ve köylerinden dünyanın çeşitli yerlerine dağılan nüfus şehirdeki yerel güç dengelerini de değiştirmiştir. Süryaniler resmi olarak azınlık statüsünde olmasalar da nüfus açısından azınlık bir grup olarak değerlendirilebilir. Anavatan ülkede temsil gücü zayıf bir grup iken ev sahibi ülkede göçmen olmaları bu grubun göç tecrübesini incelerken dikkate alınmalıdır.

On dokuzuncu yüzyıl sonunda başlayan Süryani göç hareketinin yönelimi ile sonraki dönemlerde göçün dağılımı birbirinden farklıdır. İlk aşamada Amerikan misyonlarının da etkisi ile daha ziyade Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelen göçün 1930larda kırsaldan merkeze ve şehirden diğer şehirlere olacak şekilde iç göçe daha sonra da dış göçe evrildiği görülmektedir. 1938'de Mardin merkezdeki eşraftan Süryani aileler başka şehirlere göç etmeye zorlanmış (Aydın ve diğerleri, 2001; Özcoşar, 2009). Bu merkezden dağılım, birkaç on yıl içinde farklı etnik ve dini unsurların başka ülkelere göçü ile devam etmiştir. Mardin'deki nüfus hareketleri göçün çok katmanlı bir olgu olduğunun dikkate değer bir örneğidir. Süryani ve Ezidilerin kırsaldan başka bir ülkeye göçleri 1960larda hızlanmışken, Arap ve Kürt nüfusun kırsaldan merkeze göçleri 1990lı yıllarda hızlı bir ivme göstermiştir. Göçün yönü kadar göç etme nedenleri de çeşitlilik arz etmektedir. Şehirdeki dinsel azınlıklar olan Süryani ve Ezidi nüfusunun başka şehir ya da ülkelere dağılımında başta ekonomik faktörler olmakla birlikte zamanla dini sebeplerle ortaya çıkan gerilimler ve bölgedeki güvenlik sorunları etkili olmuştur. Müslüman gruplar ise daha ziyade ekonomik ve güvenlik sorunları sebebi ile şehir içinde göç etmiş, kimi zaman da başka şehirlere ve ülkelere gitmişlerdir. Şehir içinde devam eden göç hareketliliğinin ana aktörleri Araplar ve Kürtler iken, ülke dışına hareketlilikte Süryani ve Ezidiler öne planda yer almaktadır. 1990lı yılların sonuna gelindiğinde şehrin demografik yapısı büyük ölçüde değişmiş,

bu da yerel güç dengelerini etkilemiştir. Pek çok köy ortadan kalmış, mekandaki değişim şehrin yeni bir hüviyet kazanmasına neden olmuştur.

Şehirde tecrübe edilen nüfus hareketliliği dikkate alındığında Süryanilerin ülkeden ayrılırken bavullarında belirsizlik, travma, yeni bir hayat arayışı ve geri dönememe ihtimali yer almıştır. 1960lı yıllarda Avrupa ülkelerine göçmen işçi olarak giden Süryanilerin zamanla ailelerini yanlarına almaları ve akrabalarına yeni hayat kurma konusunda yardımcı olmaları göç hareketliliğini artırmıştır. Bu sürecin hızlanmasında toplumsal baskılar ve güvenlik sorunları etkili olmuştur. Bilhassa köylerine dönen Süryanilerin anlatımlarında ortaya çıkan güvenlik sorunu kırsaldaki yerleşim yerleri ile şehir merkezlerinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Süryanilerin ülkeden ayrılışları 1990lı yılların ortalarına kadar hızla devam etmiştir. 2000li yıllara gelindiğinde Cumhuriyet'in ilk yıllarına nazaran Mardin'deki Süryani nüfusu dramatik bir düşüş yaşamıştır. 2000li yılların ortasından itibaren ise farklı bir süreç başlamış, bu tarihlerden itibaren anavatan ülke ile bağlarını yeniden güçlendiren Süryaniler daha sık aralıklarla Türkiye ve ev sahibi ülkeleri arasında gidip gelmeye başlamışlardır. Midyat'taki evlerini restore eden ya da köylerine yeni evler inşa eden bu göçmenler geri dönüş sürecinin aktörleri olmuşlardır.

“Eve” geri dönüş

Yerel kontekst bağlamında Midyat ve köyleri Süryani nüfusunun temel dağılım noktası olması açısından önemlidir. Türkiye haritasında Midyat'ın belirginleştirildiğini tasavvur edelim. Buradan şehir merkezi ve diğer illere, yine bu mekandan Avrupa ülkeleri ve kimi Arap ülkelere göç yollarını çizelim. Buna tarihi açıdan daha geri planda ve silik kalan Amerika ve Hindistan göç yollarını da ekleyelim. Süryani nüfusu dünyanın çeşitli bölgelerine bu merkezden dağılmıştır. Dolayısıyla okların bölgeye yeniden dönüşü ve bu -oldukça büyük bir gayret ve fedakarlığı da gerektiren- tersine hareketliliğin etkileri önemli bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tersine nüfus hareketlerinin yerel topluluklar üzerinde kalıcı etkileri olmaktadır. Ekonomik getirileri sebebi ile gidenler ve kalanlar arasındaki gerilimi ilk başta tespit etmek güçtür. Halbuki geride kalanlar geleneksel hayat pratiklerini büyük oranda devam ettirmeye, kimlik ve aidiyet konularında daha tutucu davranmaya, farklı din mensubu kişilerin evliliği gibi konularda eski hassasiyetlerini devam ettirmeye çalışırken göçmen gruplar ev sahibi ülkelerinde yeni alışkanlıklar kazanmış, dini bağlılıkları azalmış ve belirgin bir şekilde üçüncü kuşaktan itibaren farklı din mensupları ile evlilikler yapmıştır. Göçmen Süryanilerin hayatlarındaki bu değişim ev sahibi ülkede nüfus açısından çözülme anlamına gelmektedir.

Topluluk yeni bir ülkede varlığını korumakta zorlanmakta, gün geçtikçe bu kontekst içinde dağılmakta ve yeni stratejiler geliştirmek zorunda kalmaktadır. Eş zamanlı olarak finansal destekler ve önemli yerel olaylara müdahaleler ile geride bıraktıkları topluluğu güçlendirmek için mücadele etmektedirler. Anavatan ülkedeki topluluğun varlığını devam ettirmesi farklı ülkelere dağılmış Süryaniler için büyük önem taşımaktadır. Şayet otantik ve kutsal görülen mekanda nüfus yitirilirse ve maddi kültür varlıkları korunamazsa bir gün geri dönebilecekleri “evleri” olmayacaktır. Hemen tüm göçmen gruplarında yeni bir kontekste adapte olma sürecinde dile getirilen “bir gün geri döneceğiz” ifadesi grupların kaygı ve travmaları ile baş çıkma süreçlerinde belirginleşmektedir. Bununla birlikte göçmenler yıllar içinde geri dönme ümitlerini kaybetmektedir. Yeni ülkede doğan çocuklar, burada eğitim alan ve bu yeni kültürü benimseyen kuşaklar anavatan ülkeye dönmeye istekli değildir. Birinci kuşak vefat ettikçe ikinci kuşak kendini daha belirsiz bir zeminde bulmaktadır. Anavatan ülkeden getirilen adetleri devam ettirmede ısrarcı aile büyüklerinin otoritesi yitirilirken genç kuşaklar yeni ülkelere daha fazla entegre olma eğilimi sergilemektedir. Göç hikayelerinde belirginleştiği üzere ikinci kuşak arada kalmışlığı daha net yaşamaktadır. Çocukluk ya da gençlik anıları onları anavatan ülkeye bağlamakta, Süryani göçmenlerin sıklıkla vurguladığı gibi, hala Türkiye’deki TV kanalları ya da ülke haberlerini takip etmektedirler. Çocuklarının yeni ülkelerinin kültürel yapılarında hızla asimile olduğunu fark eden Süryani göçmenlerin bir kısmı oldukça zor bir karar almıştır. Yeni ülkelerinde emekli olduktan sonra tüm birikimlerini bölgeye yatırmış, yeni iş yerleri açmış ve geride kalan topluluk üyeleri ile yeniden aynı mekanı paylaşmak için önemli bir adım atmıştır.

Tersine göç sonucu Midyat ve çevre köylerinde yeniden varlıklarını gösteren Süryanilerin birçok değişimi tetiklediği ya da hızlandırdığı söylenebilir. Toplumsal değişimin bu çok yönlülüğü birçok etmenle iç içe geçmektedir. Ülkenin ve bölgenin koşulları göçmenlerin ayrı kaldıkları döneme nazaran önemli bir değişim geçirmiştir. Uluslararası ulaşım ve iletişim daha hızlı, kolay ve ucuz hale gelmiştir. Toplulukla yeniden birleşme için tüm koşullar ele ele vermiş gibidir. Ancak yeni ülkelerdeki hayat standartları ile geleneksel kodların işlediği bir bölgedeki yaşam koşulları eşit değildir. Bu geri dönmeyi göze alan göçmenler için büyük bir meydan okumadır. Geri dönmeyi başaranların yeterince adapte olamamaları da bunu kanıtlamaktadır. Aile büyükleri geri dönüp şehre yerleşmiş olsalar da genç kuşaklar yeni ülkelerinde yaşamaya devam etmektedir. Geri dönenlerin ekonomik gücü ve yerel düzlemde aktör olma talepleri başta kendi toplulukları olmak üzere diğer etnik ve dini grupları huzursuz etmektedir. Zira geri dönüş hareketliliği ile birlikte Midyat’taki yerel güç dengeleri belirgin bir şekilde dönüşmektedir. Bu dönüşüm Süryani toplu-

luğunun lehine gibi görünse de uzun vadede etkileri bazı negatif sonuçlar doğurabilir. Geri dönenler sivil haklar ve siyasete katılım konusunda topluluklarının diğer üyelerinden daha aktiftir. Kendi topluluklarını teşvik etmekte, onlara sivil örgütlenme ve hak talebinde etkin olmayı hatırlatmaktadır. İlk başta geri dönenlerin finansal yatırımları sebebi ile yerel ekonominin güçlenmesi tüm Midyatlılar tarafından hoş karşılanmışken zaman içinde geride kalanlar ile gidenler arasında bazı gerilimlerin doğma riski vardır. Zira kentten hiç ayrılmamış tüm gruplardan Midyatlılar geleneksel yaşam kodlarını büyük ölçüde muhafaza ederken geri dönenler hızlı bir toplumsal değişimi talep etmektedirler.

Geride dönen ama göç ettikleri ülkedeki hayatlarını da bir şekilde devam ettiren Süryaniler ulus-aşırı topluluk olarak tanımlanabilir. Bu kişilerin açtığı yeni iş yerleri bir yandan bölgedeki Süryani varlığını yeniden canlandırıyormuş gibi görünse de pizzacılar gibi bölge mutfağı ile ilgisi olmayan yatırımlar mekanı dönüştürdüklerinin işaretçileri olmaktadır. Bir yandan turistlerin etkisi ile şarap fabrikaları ve Süryani şarabı satan dükkanlardaki artış gözlenirken diğer yandan pizza dükkanları ve butik kafeler başka bir yaşamın özelemlerini de yansıtır gibidir. Bu belirgin değişim örnekleri bölgeye artan ilgi ile canlanan turizmin ve yerel ekonomik faaliyetlerin içinde dikkatten kaçabilir. 2009 yılında ilk defa alan araştırması için bölgede olduğum süreçten bugüne değişimin baş döndürücü etkilerini bir araştırmacı olarak bizzat deneyimliyorum. İlk alan ziyaretlerimde Süryani şarabı kamusal alanda satışa açık değildi, bu konuda yerel halk adeta gizli bir anlaşma yapmıştı. Esasında bu, Süryanilerin çekingen tavırlarından kaynaklanıyor gibiydi. Nusaybin’de görev yapan bir öğretmen arkadaşım Süryanilerden gizlice şarap satın aldıklarını anlatmıştı. Bu dönemde kahve satan dükkanlar da yoktu. Henüz ne şarap ne de kahve için markalaşma söz konusu değildi. Şehri ziyarete gelenler daha ziyade telkâri tekniği ile yapılmış gümüş takılar alma eğilimindeydi. Yıllar içinde şehre akın eden yerli ve yabancı turistler, sanatçılar ve bilim insanları yerel ekonomi için müşteri potansiyelini arttırdıkça yeni mekanlar açıldı. Geleneksel yapının bu kadar hızlı ve melez dönüşümü genel itibari ile -elbette ki ekonomik canlanma uğruna- olumlu algılanmaktadır, ancak bu dönüşümün yerel kontekst ve burada yaşayan kişiler üzerindeki etkisi göz ardı edilmektedir. Bu sürecin sonuçlarını önümüzdeki yıllarda çok daha net görme imkanı doğacaktır. Bununla birlikte gruplar-arası ilişkiler açısından ve grupların mekanı sahiplenmesi konusunda gerilimli bir sürecin yaşanacağını öngörebiliriz (Güç, 2016). Midyat’taki her grup için kültürel temsil sorunu gün geçtikçe belirgin bir şekilde gündelik hayatın içinde kendini göstermektedir. “Biz ve onlar” anlatılarında belirginleşen farklar grup-içi dinamikleri başta Süryaniler, zaman içinde de Ezidiler için önemli ölçüde dönüştürebilir.

Son yıllarda dışarıdan gelen ziyaretçilerin yanı sıra Midyat ve köylerinde değişken bir nüfus hareketliliği yaşanmaktadır. Yerel halk açısından bu hareketliliğin en belirgin aktörleri Süryanilerdir. Geri dönenlerin Mardin ile bağlarını yeniden güçlendirmeleri sürecinde, görüşmelerim ve gözlemlerimde ön plana çıkan üç gruptan bahsetmek istiyorum; geri dönüp yeni bir hayat kuranlar, yılın belli dönemlerinde Midyat'ta kalanlar ve çeşitli vesilelerle kısa süreli ziyaretler yapanlar. Birinci grup şehre tam dönüş yapma kararı alan ve yerleşen ailelerden oluşmaktadır. İkinci grup ise yılın bir kısmını Türkiye'de diğer kısmını göç ettikleri ev sahibi ülkelerde geçiren göç literatüründe "ulus-aşırı topluluk" olarak kabul edilenleri kapsamaktadır. Üçüncü grup daha ziyade turistik amaçla ya da düğün ve cenaze ile bayram gibi dini törenlere katılım amacıyla Midyat'a gelenlerden oluşmaktadır. Son grubun yerel kontekste giriş çıkışları hızlı olduğu için etkileri daha ziyade kentin ekonomisine katkılarında belirgindir. Her üç grup da ulus-devletlerin sınırlarını muğlaklaştıran nüfus hareketliliği içinde değerlendirilebilir. Bu gruplar ulus-aşırı mekanların inşasında önemli rol oynarken sadece ikinci grup ulus-aşırı topluluğun temel karakteristiklerine sahip görünmektedir. Buna göre anavatan ve ev sahibi ülkeleri birbirine bağlayan, her iki ülkede yaşamları devam eden, çeşitli aralıklara iki ülkede de bulunan bu göçmen grubu yerleşik hayatı da sorgulanır kılmaktadır. İkili bir hayat kurma beraberinde pek çok belirsizliği de getirmektedir. Son yıllarda bu ikinci grupta ilgili daha fazla gelişme gözlemlendiğini belirtmeliyim.

Jakop'ın ifade ettiği üzere Avrupa ülkelerinde dernekler arası yapılan toplantılarda yaklaşık 60 aile geri dönmeyi düşünmüş, bu konuda bir araya gelip istişare yapmışlar ancak bunların bir kısmı Midyat'a gelip yerleşmiştir. Bu süreçte öncülüğü İsveç'te yaşayan Süryaniler yapmıştır. Başta devletin finansal desteğini de alarak Midyat merkez ve Kafro (Elbeğendi) köyüne gelip yerleşenlere zaman içinde Aynverd, Zaz, Üçköy, Narlı gibi köylere gelip evlerini restore eden ya da yeni ev yapanlar eklenmiştir. 2018 yılına kadar toplam 22 aile Midyat ve köylerine yerleşmişti. 2022 yılında ise birçok Süryani ailenin evlerini restore ettiğine ya da yeni ev yapmak üzere kentte olduğuna şahit olmuştum. Kente tamamen yerleşmeyi düşünmeyen bu ailelerin bir kısmı devam eden toprak davalarını takip etmekteydiler.

Midyat'ta 2008 yılında kadastro geçmesi sonrasında yaşanan tapu sorunu Süryanilerin kentte daha görünür olmalarını sağlamış gibidir. Yapılan hatalı arazi paylaşımına itiraz etmek isteyen, dava açan ya da takip edenlerin Midyat'ta daha fazla zaman geçirmek zorunda kaldıklarına bizzat şahit oldum. Toprakla yeniden kurulan bu bağ kısmi dönüşleri de artırdı. Geride kalanların evlerini ya da evlerinden bir odayı kiralayan Süryaniler kent merkezinde hukuki süreçleri takip ederken yerli halkla

daha fazla etkileşime geçti, toprak davalarını takip eden diğer Süryaniler ise köylerindeki evlerini yeniden inşa ettiler. Bu sürecin devamında Morris gibi iş yeri açmaya karar veren ve tamamen yerleşen kişiler de oldu. 2018 yılında daveti üzerine Morris'in Üçköy'de restore ettiği evini ziyaret etmiştim. Evin avlusunda Morris'in hazırladığı çeşitli kebablardan oluşan akşam yemeğini birlikte yediğimiz kişilerin bir kısmı köyden hiç ayrılmamıştı. Geride kalanlar ile geri dönenlerden oluşan ev sahiplerim Süryanilerin kentten ayrılış süreçlerini anlatmışlardı. Morris o dönemde Almanya'da bir kebab restorandı işletiyor ve kısa süreliğine Midyat'ta bulunuyordu. 2022 yılında ise Üçköy'e yakın bir noktada İzla isimli bir pide ve pizza salonu açtı.

Nüfus hareketliliğinde dikkati çeken üçüncü grup, çoğunlukla inanç ya da kültür turizmi sebebi ile bir süreliğine şehirde bulunanlardan oluşmaktadır. Avrupa ülkelerinde yaşayan ve tur düzenleyen Süryanilerin organize ettiği bu gezilere Avustralya dahil farklı ülkelerden Süryaniler katılmaktadır. 2018 yılında bu tarz turlar düzenleyen bir çift ile tanışmış ve turlarına katılan kişilerle görüşmeler yapmıştım. Görüşmecilerimden biri otuz yıl sonra Midyat'a gelmişti ve bu gezi kendisini derinden etkilemişti. Genel itibarı ile Avrupa ülkelerinde yaşayanların katıldığı bu turlar İstanbul'da başlamakta, oradaki kilise ziyaretlerinden sonra Diyarbakır, Mardin, Urfa hattında maddi kültür unsurları gezilmekte ve son olarak alışveriş için Midyat'a dönülmekteydi. Türkiye ile bağları zayıflamış, hatta göç ettikten sonra ilk defa gelen Süryanilerle yaptığım görüşmelerde vatan hasreti, farklı bir ülkede yaşanan büyük dönüşüm ve bölgede daha fazla vakit geçirme arzusu dile getirilmişti. Bu gruba Midyat'a aile büyüklerinin cenazelerini getiren ya da cenaze törenlerine katılmak için gelenler ile Paskalya gibi büyük kutlamalar için kısa ziyaretler yapanlar da eklenebilir.

Görüldüğü gibi geri dönüş kimi zaman vasiyet yolu ile olmaktadır. Yıllar içinde çeşitli cenaze törenlerinde dikkatimi çeken anlatılar oldu. Aile büyükleri, uzun yıllar anavatanlarını ziyaret etmemiş olsalar bile, vasiyetlerinde doğdukları topraklara gömülmek istediklerini belirtmektedir. 2018'de kaldığım hotele bir gece aniden ziyaretçiler gelmişti. Sabah hotel sahibinden bu Süryanilerin Belçika'dan geldiklerini ve annelerinin cenazesini getirdiklerini öğrenmiştim. Sonraki günlerde hotelin lobisinde taziye ziyaretlerini kabul ettiklerinde -hotel sahibinin daveti ile- aralarında bulundum. Burada ve daha önce yaptığım görüşmelerde dile getirildiği üzere ikinci kuşakta cenazelerin Türkiye'ye getirilmesi gibi bir talep yoktur. Birinci kuşaktan göçmenlerin vasiyetleri anavatanlarında gömülmek şeklinde belirgin bir örüntüde seyrederken ikinci kuşaktan itibaren cenaze törenlerinin ev sahibi ülkelerinde düzenlenmesi ve bu ülkelerde mezarlık sahibi olma eğilimi görülmektedir. 1990lardan sonra göçmen Süryanile-

rin farklı ülkelerde satın aldıkları mezarlıkların olması, ülkeler arası cenaze masrafları da düşünüldüğünde, doğal bir sürecin yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu aynı zamanda yeni ülkelere adaptasyonlarının önemli bir göstergesidir.

Jakop'un açıklamalarında da görüldüğü gibi Süryaniler geri dönüş için çaba sarf etmişler, bu süreci kendileri başlatmışlardır. Bu nokta, ulus-aşırı topluluk olarak nitelendirilen göçmen grupların etkin birer aktör olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Yine Süryanilerin gittikleri ülkelerde hızlı bir adaptasyon yaşadıklarını, dernekler vasıtası ile iyi organize olduklarını ve Avrupa çapında birbirileri ile iletişim halinde olduklarını göstermektedir. Bu iyi organize olma durumu, ortak hareket etme ve topluluk bilincini koruma kadar Mardin ve Midyat'taki gelişmeleri hızlı ve yakından takip etme imkanı da vermiş gibidir. Süryanilerin yerelde de kilise etrafında organize olmaları, maddi kültür unsurlarının varlığı ve etnisite için önemli olan mekan algısı üzerinde düşünülmesi gereken hususlardır.

Süryanilerin geri dönüşü Ezidilerin geri dönme kararlarını olumlu yönde etkilemiş gibidir. Bir manada Süryanilerin adımlarını takip ettikleri söylenebilir. Yerel kontekste onları birbirinden ayıran dini ve etnik farklılıklar farklı bir ülkede daha az etkili olabilmekte ve Mardinli göçmenler olarak ortak deneyim alanı yaratabilmektedirler. Süryanilerin Midyat'a gelip yerleşmeleri, iş yerleri açmaları ve her yıl Nisan-Kasım ayları arasında bölgede aktif olmaları gündelik hayatı olumlu yönde etkilemekte ve kent yaşamına canlılık getirmektedir. Bu süreci takip eden ve köylerine dönüp topraklarına sahip çıkmak isteyen Ezidiler için Süryanilerin geri dönüşü bir nevi güvence gibidir. Onlar bu süreci bölgenin daha güvenli ve yaşanabilir olduğunun bir göstergesi olarak algılamaktadır.

Geri dönenlerle yaptığım görüşmelerde ön plana çıkan hususlardan biri de göçmen ve işçi arasında yapılan ayırımdı. Görüşmecilerimin bir kısmı göçmen tanımını ülkeden bağlarını koparmayı göze alarak gidenler için kullanmaktaydı. "Göç hikayenizi ülkeden ayrılma sürecinizden başlayarak dinlemek istiyorum" şeklindeki açıklamalarıma "ben göçmen değilim, işçi olarak gittim" şeklinde dönüşler almıştım. Bu görüşmecilerin zihninde göçmenle iltica eden arasında bir ilişkisellik vardı. Bu, ülkeden ayrılış sürecinin grup içinde tartışılan konulardan biri olduğunu göstermektedir. 1960larda ülkeden işçi statüsünde ayrılanlar ile süreç içinde iltica edenlerin tecrübeleri arasındaki farklara dikkat etmek gerekmektedir. İşçi statüsünde gidenler ülke ve dini toplulukları ile bağlarını koruyabilmiş iken iltica edenler uzun yıllar ülkeye dönememişlerdir. Göçmen ile işçi arasındaki ayırıştırma aynı zamanda Süryanilerin topluluk bilincinde devletle iyi ilişkileri olan vatandaş algısını yansıtmaktadır. Bu güçlü refleks halen aktiftir ve göç hikayeleri aktarılırken gün yüzüne çıkmaktadır.

Göç eden Süryaniler ve Ezidiler arasındaki en temel ayrımı iltica konusunda görmek mümkündür. Mardin’den ayrılmış Süryanilerin göçmen kullanımına itirazlarında kendilerini diğer göçmen gruplardan ayırtma eğilimi de vardır. Göç hikayelerini dinlerken göçmen kelimesini kullandığımda, “Hayır, ben işçi olarak gittim” şeklindeki itiraz buna işaret etmektedir. Göçmenlikle iltica etmeyi bir tutan ya da yanlış anlaşılaktan korkan kişilerin bu düzeltmeleri oldukça manidardır. Bu görüşmelerde şöyle bir kanaat ortaya çıkmıştır: “İşçi olarak giden göçmen değildir.” Görüşmecilerim iltica eden ile işçi olarak gidenin geri dönüşte nasıl karşılanacağı, daha doğrusu devlet-birey ilişkilerini dikkate almaktadırlar. Tanımlara itirazları akademik çalışmalarda kullandığımız kavramların aktörlerin yaşamında ve zihninde karşılık bulmayabileceğini göstermesi bakımından da önemlidir. Yasal yollarla, bir nevi devletin izni ile ülkeden ayrılmak ile başka bir ülkeye iltica talebinde bulunarak gitmek arasında yapılan ayrım gidenleri olduğu kadar geri dönenleri de ayırtmaktadır.

Görüşmecilerin zihnindeki bu ayrım göç edenlerin anavatan ülke ile ilişkilerini göstermesi bakımından da incelenmelidir. Zira göç edenlerin Türkiye’de geride bıraktıkları akraba ve arkadaşları ile bağlantılarının korunması ve devamında ülkeden ayrılış biçimleri de etkili olmuştur. İşçi olarak gidenlerin Türkiye ile bağlantıları kısmen korunabilmiş iken iltica edenler uzun yıllar ülkeye dönememiştir. Bu sebeple bazı Süryaniler vefatlarından sonra, bilhassa vasiyetlerinde belirttilerse, anavatanlarına dönebilmişlerdir. Kentteki mezarlıklar ulus-aşırı taşınan bedenlere ev sahipliği yapmaktadır. Kimi zaman aileler iltica ettikleri için cenazeye katılamamakta, geride kalan yakınlar törenleri yapmakta ve video kayıtları ailelere gönderilmektedir.

Geri dönen yetişkinler çocuklarının uzun vadede Midyat’ta yaşamayacaklarını, yaşam kalitesi ve çeşitli imkanlara erişim anlamında gençlerin burada yaşamak istemediklerini aktarmışlardı. Jakop ve eşi ilk etapta çocukları ile birlikte Midyat’a yerleşmiş iken zamanla çocuklar için yeterli eğitim imkanının ve kültürel aktivitenin olmaması sebebiyle çocuklarını İsveç’e geri yollamaya karar verdiklerini anlatmışlardı. Pandemi döneminde kalp krizi geçirip vefat eden Jakop’ın eşine 2022 Haziran’ında taziye ziyareti yapmıştım. Sohbetimiz esnasında Diba küçük oğlunun İsveç’te eğitim alma konusunda sorunlarla karşılaştığını, bu sebeple üniversite eğitimi için Türkiye’ye geri döndüğünü anlatmıştı. “Hem kendimizi hem de çocuklarımızı mağdur ettik”, diye de eklemişti. Geri dönme kararları ile tüm enerji ve birikimlerini Midyat’taki hotel ve şarap fabrikasına harcamışlar, bu kararın çocuklarının hayatında da önemli sonuçları olmuştu. Bu ailenin yıllar içinde dönüşen hikayesi bize göç hikayelerinin uzun vadeli incelenmesinin gerekliliğini hatırlatmaktadır. Jakop ve Diba’nın hikayesine benzer anlatımlarda belirginleşen kentin sosyo-kültürel

hayat, iş ve eğitim imkanları açısından yeterli seçeneklerinin olmaması konusundaki aktarımlar geri dönüşün uzun vadeli olamayacağının dışı vurumu gibidir.

Geri dönüşün koşullarını hazırlayan bir dizi gelişmeyi de hatırlamakta fayda vardır. 2000li yılların başında Türkiye'deki siyasi değişim, Avrupa Birliği'ne tam üyelik müzakere süreci, ekonomideki canlanma ve ülkenin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde güvenlik sorunlarının azalması bunlara örnek olarak verilebilir. Süryaniler bu süreci yakından takip etmişler ve geri dönüş için koşulların hazır olduğu kanaatine sahip olmuşlardır. Daha önce belirttiğim gibi geri dönüş sürecinde Süryanilerin Avrupa ülkelerindeki süreçleri de önemli olmuştur. Göçmen olarak yeni ülkelerinde varlık kazanma süreçlerinde sivil haklar ve dernekleşme konusunu öğrenen Süryaniler kurdukları organizasyonlarla kendi içlerinde de iletişim ağları kurabilmişlerdir. Jakop'un hikayesinde de görüldüğü gibi farklı ülkelerdeki derneklere buluşup süreci tartışmışlar, kendi içlerindeki bu müzakereler grup-içi bilinçlenme sürecini hızlandırmıştır. Yeni ülkelerinde siyasete katılımın önemini fark eden Süryaniler bu konuda ciddi adımlar atmışlardır. Bugün ikinci kuşaktan Süryaniler başta İsveç olmak üzere ev sahibi ülkelerinde siyasi hayatta aktif rol almaktadır (Başer & Levin, 2017). Midyat'ta derneklerin kurulmasına ön ayak olan, topluluk bilincinin artırılması konusunda adımlar atan göçmenler siyasi konuları konuşmada ve Türk siyasi hayatında rol almada daha isteklidir. Bu noktada yaşanan önemli değişimlerden biri de geri dönen Süryani kadınların toplumda daha fazla görünür olmaları ve siyasi etkinliklere katılımlarıdır.

Göç hikayelerinde belirginleşen bir diğer nokta anavatanla bağın sürekliliğini sağlayan toprak algısıdır. Tur Abdin Bölgesi'nin, bilhassa Midyat ve köylerinin Süryaniler için önemi tartışılmazdır. Yurtdışında yaşayan Süryanilerin finansal desteği ile kutsal mekanların restore edilmesi ve hayatta kalması için gösterilen çaba dikkate değerdir. Yine son yıllarda Süryani bir arkeoloğun katkıları ile bu bölgedeki maddi kültür unsurları incelenmekte ve kayıt altına alınmaktadır. Gayri menkul ve maddi kültür unsurları ile ilgili her olumsuz gelişme geçmiş travmaların tetiklenmesine ve gelecek kaygısına neden olmaktadır. Köylerde, dini mekanlarda ya da mezarlıklarda çeşitli tahribatlar olduğunda Süryaniler kendilerini tehdit altında hissetmektedir. Bununla birlikte geri dönenlerin başlattığı değişim bölgeden hiç ayrılmamış Süryaniler açısından bir güvence olarak kabul edilmektedir.

Kısa süreli dönüşler kentte kalan Süryanilerin evlerini kiraya vermelerine imkan tanımaktadır. Geri dönüş sürecinde Midyat merkez ve kimi köylerde misafirhaneler inşa edilmiştir. Kimi zaman manastırlar da kısa süreli gelenleri misafir etmektedir. Melki ile ziyaret ettiğim köylerden birinin manastırında Süryanicelerini geliştirmek için Avrupa'dan gelen

gençler ile yurtdışından gelen ancak evlerinin durumu iyi olmadığı için kalacak yere ihtiyaç duyanlarla karşılaşmışım. Bu da maddi kültür unsurlarının önemi kadar geride kalıp mekanlara bakımını üstlenenlerin oynadıkları rolün önemine işaret etmektedir. Kent merkezinde otelde kalan ya da ev kiralayan Ezidiler bu gibi grup dinamikleri açısından dezavantajlı durumdadır. Almanya'dan cenaze getiren bir aile ile Halbube -iki Ezidi köyün ortak mezarlığı ve kutsal kabul edilen mekan- konuşurken kimi adetlerini yerine getirememenin hüznünü yaşadıklarını gözlemledim. Gördüğüm aile eskiden Ezidi adetlerine göre bu mekanda kurbanların kesildiğini, taziye için gelenlere yemekler ikram edildiğini anlattılar. Geride kalanların olduğu dönemlerde akrabaları kurbanlık koyun getirir ve cenazesi olan aileye destek olurlarmış. Ancak tanıştığım aile bu uygulamayı, kendilerine yardım edecek kimseleri olmadığı için yapamamıştı. Bunun yerine şeker, tuz, makarna yağ gibi temel ihtiyaçların yer aldığı gıda kolisi hazırlamışlar ve taziye gelenlere ölen kişinin hatırına (hayrına) dağıtmışlardı. Bu örnek geri dönenmenin hâlihazırda kentte var olan nüfusla da ilişkisini göstermektedir. Süryaniler için görece kolay olan geri dönüş Ezidiler açısından daha zorlu bir sürece işaret etmektedir.

Göçmenlerin hikayeleri özelinde ulus-aşırı sosyal ilişkilerin gelişimini analiz ederken coğrafi mekan ile toplumsal mekan arasında değişen ilişkileri ve bu ilişkilerin tarihsel bağlamını da göz önünde bulundurmalıyız. Süryaniler örneğinde geri dönüşü kısmen de olsa mümkün kılan faktörlere tekrar değinmek istiyorum. Süryaniler hem yerelde hem de göç ettikleri ülkelerde iyi organize olmuş, birbirleri ile bağları kuvvetli bir topluluktur. Midyat'ta mekânsal yakınlık içinde oldukları Mihalmi ve Ezidilerden en temel farkları kimlik bilinci ile organize olma kapasitelelidir. Yine kutsal mekanlarının ve maddi kültür miraslarının oluşu, somut unsurlar üzerinden tarih anlatılarını güçlendirmektedir. Birlikte yaşadıkları diğer gruplardan bir diğer farkları coğrafi açıdan dağınık olsalar da topluluk üyelerinin iletişim ağlarının güçlü olmasıdır. Etnisitenin temel vurgularından toprakla bağ, ortak bir dil ve din paylaşımı kadar yazılı kültürlerinin olması ve eğitim seviyelerinin diğer gruplara nazaran yüksek oluşu bu grubun kentteki varlığını da güçlendirmektedir.

Son olarak geri dönüş sürecinin bölgedeki gelişmeler ve ekonomik istikrarla ilintili olduğunu hatırlamakta fayda vardır. Suriye'deki savaş ve sonrasında kente göç akınlarının olması, İŞİD'in bölgedeki faaliyetleri sonucunda önemli bir Ezidi nüfusun Irak'tan gelip Midyat merkeze yerleşmesi gibi toplumsal belirsizlikler geri dönenlerin endişelerini artırmakta ve geri dönmeyi düşünenlerin kararlarını etkilemektedir. Geri dönüşü konuştuğum hemen her kişinin ekonomi faktörünü hatırlatması da oldukça önemlidir. Belirttiğim gelişmeler nedeni ile kente yatırım yapma konusunda çekinceleri olanlar kadar geri dönmeleri halinde sosyo-ekonomik

süreçlerden olumsuz etkileneceklerini düşünenlerin aynı noktanın altını çizmeleri dikkate alınmalıdır.

Bavul açıldıktan sonra...

Geriye dönenler göç yolculukları süresince, yeni ülkede hayatta kalma stratejileri geliştirirken ve geri dönüş yolculuğunda önemli dönüşümler geçirmektedir. Ne kendileri kentten ayrıldıkları gibidir, ne de geride bıraktıkları kişiler ve mekanlar aynı kalmıştır. Onların yokluğunda toplumsal değişim yavaş ama emin adımlarla ilerlemiş, toplumsal algılarda değişim olmuş, yerli halkın yaşam biçimlerinde değişimler meydana gelmiş ve kent bıraktıkları mekandan birçok açıdan farklı bir yere dönüşmüştür. Tüm bu değişim ve dönüşümler geri dönenlerin adaptasyon süreçlerini etkilemekte, onlara yeni varoluş stratejileri geliştirmeleri gerektiğini hatırlatmaktadır. Onlar artık “ne orada ne de buradadır.” İkili hayat deneyimi ve farklı kontekstlerde edinilen tecrübeler geri dönen göçmenleri farklı bir düzleme taşımaktadır. Bu sebeple kendilerine sınırları belirsiz bir üçüncü mekan inşa etmekte ve melez alanlar oluşturmaktadırlar.

Süryanilerin Mardin’de, özellikle de Midyat’ta yeniden görünür olmalarının bazı önemli sonuçları vardır. Geri dönenlerin etkilerini etnik milliyetçilik konusunda gözlemek mümkündür. Süryanilerin köken olarak Asuri olduğu konusundaki görüş yıllar içinde hakim olmuştur ve bu görüş geri dönenler tarafından daha net olarak ifade edilmektedir. Araştırmalarının ilk yıllarında geride kalanlarla yaptığım görüşmelerde ortaya çıkan, dini ve etnik kimliği bir kabul eden yaklaşım yıllar içinde etnik vurgunun artışı ile değişmiş gibidir. Arami ve Asuri vurguları zamanla ortadan kalmış ve Asur İmparatorluğu’na atıf yapan tarih anlatısı baskın çıkmıştır. Bugün Midyat’ta görüştüğüm Süryaniler arasında dini kimlikten ziyade etnik kimlik vurgusu dikkat çekmektedir. Tarih, mekan ve dil konusunda araştırmalar yapan ve siyasi görüşlerini daha fazla dile getiren Süryaniler grubun kimlik algısını dönüştürmeye başlamıştır. Etnik kimliğe yapılan vurgu bölgede yaşayan Mıhalmilerin kökenleri ile ilgili tartışmada gün yüzüne çıkmaktadır. Haklarında yeterli kaynak olmayan Mıhalmilerin geçmişte -coğrafi yakınlık da göz önüne alındığında- Hristiyan Araplar olma ihtimalleri yüksektir. Süryaniler bu grubun etnik olarak Asuri olduğunu, Müslümanlaştıktan sonra Arapça konuştukları için kimliklerini unuttuklarını iddia etmektedir. Bazı anlatılarda bölgedeki hemen tüm nüfusun Süryani geçmişe sahip olduğu, zamanla farklı etnik grup olduklarına inandıkları ya da Kürtler ve Arapların sonradan bu bölgeye yerleştikleri ifade edilmektedir. Bu ve buna benzer pek çok tartışmalı konunun eskiye nazaran daha fazla dile getirilmesi dikkat çekicidir. Bu dönüşüm geri dönenlerin etkisi ile hızlanan “kendilik anlatısının” kentten hiç ayrılmamış Midyatlılar arasında görüş ayrılıkları doğurması riskini gündeme getirmektedir.

Daha önce de ifade ettiğim gibi mekanda yaşanan değişim oldukça önemlidir. 2011 yılı sonrasında Mardin merkez ve Midyat ilçesinde açılan hoteller, pizzacılar, şarap dükkanları ve kafeler mekanda yaşanan hızlı dönüşümün gösterenleridir. Bu süreçte bölgeyi ziyaret eden yerli ve yabancı turistler ile kentle bağlarını yeniden aktive eden Süryani ve Ezidilerin önemli etkileri olmuştur. İnsan sayısı ve sosyalleşme talebi arttıkça yeni mekanlar açılmaya devam etmektedir. Ekonomik refah konusundaki beklentiler toplumsal algılarda da değişimin önünü açmış gibidir. Son yıllarda daha fazla melez mekanların doğuşuna şahit olunmaktadır. Geri dönenler farklı yaşam alışkanlıklarını da beraberlerinde getirmekte ve bunu kente yansıtmaktadırlar. Midyat merkezde, Kafro ve Üçköy’de açılan pizzacılar geri dönenlerin beraberlerinde getirdikleri değişimin işaretleri gibidir. İlk bakışta bu değişim olumlu karşılanmış görünmektedir, zira bölgede yaşayanlar için ekonomik rahatlatma anlamına gelmektedir. Öte yandan bu yeni mekanlar zamanla yöresel yemeklerin tanıtılmasını engelleyen ve Midyatlıların ortak kültürünü dönüştüren girişimler olarak değerlendirilebilir.

Geri dönenlerin çocukları ve torunları sadece ziyaret için gelmektedir. Bu da üzerinde düşünülmesi gereken önemli noktalardan biridir. Aile büyükleri sorularına “Gelip burada ne yapacaklar?” şeklinde karşılık vermişlerdi ve devamında şöyle eklemişlerdi: “Yol bile yok doğru düzgün.” Yüksek yaşam standardına alışmış olan Süryani gençler için geri dönüş bir nostalji olarak kalabilir. Üçüncü kuşak bölge ile bağlarını kutsal mekanların ziyaret edilmesi gibi amaçlarla koruyabilir, ancak yeni bir yaşam kurma ihtimalleri oldukça zayıf görünmektedir. Kente geri dönenlerin bavulundan -ev sahibi ülkelerde geçen yıllar sonunda ekonomik açıdan daha güçlü olmalarına, kendilerini daha rahat ifade edebilmelerine rağmen- geçmişe ait anıların, acıların ve travmaların çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla mekânsal değişimin grup travmalarını iyileştirmediği, sadece nefes alma fırsatı verdiği ifade edilebilir.

Araştırmalarımın ilk yıllarında bilhassa din görevlileri tarafından dile getirilen Süryanilerin siyasete ilgisizliği yıllar içinde büyük oranda değişti. 2011 yılından itibaren gündelik hayatta siyasi konuların daha rahat konuşabildiğini ve tartışılabildiğini gözlemledim. İlk alan ziyaretlerimde “bizim adımıza Avrupa’dan gelenler konuşsun” şeklinde dile getirilen yönlendirmeler azaldı. Dolayısıyla Süryanilerin kendini tehdit altında hissedemeyen, içe kapalı topluluk imajının değişmeye başladığını söyleyebilirim. Yıllar içinde Süryaniler daha rahat konuşma eğilimi gösterdiler ve görüşlerini dile getirirken daha az kaygılı tavırlar takındılar. Bunda daha önce dile getirdiğim pek çok ulusal ve uluslararası gelişme rol oynamakla birlikte yerel kontekstteki değişim de önemli olmuştur. Bu değişimin önemli aktörlerinden biri hiç şüphesiz ki geri dönüş yapan Süryanilerdir (Güç

Işık, 2014). Türk siyasi hayatında daha aktif rol alma talebini dile getiren Süryaniler, 2011 yılında Erol Dora'nın BDP'den milletvekili seçilmesi, 2014 seçimlerinde Mardin'deki Süryanilerin tekrar HDP'yi desteklemesi ve Mardin Büyükşehir Belediyesi'nde Februniye Akyol'un eş-başkan olarak yer alması ile grupları açısından önemli değişimleri tecrübe ettiler. Tüm bu gelişmelerle birlikte Süryaniler kendi adaylarını seçme konusunda çeşitli manipülasyonlarla karşılaştıklarını ifade etmektedirler. Daha önce eş-başkan seçiminde Avrupa'da yaşayan ve "birden fazla dil bilen" bir Süryani hanımı önerdiklerini ancak bu güçlü adayın kabul edilmediğinden dile getiren. Süryaniler 2018 yılında milletvekili seçilen, göç ve geri dönüş deneyimi olan Tuma Çelik'in HDP'den aday gösterilmesine de itiraz etmişlerdir. Bu kararın topluluk içinde gerilim meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Bu süreçte Jakop kendisinin güçlü bir aday olarak ön plana çıkmayı umduğunu ancak buna mani olunduğunu anlatmıştı. Hatta yaşananlara o kadar üzülmüştü ki kalp krizi geçirmişti. Bu ve benzeri anlatılar bize Avrupa'dan dönen Süryanilerin kendi aralarında fikir ayrılıklarının olabileceğini, bir topluluğu incelerken yekpare bir grup gibi algılamamanın eksik kalacağını hatırlatmaktadır.

Sonuç

Tur Abdin bölgesi, bilhassa Midyat ve köylerinden, dünyaya dağılan Süryani nüfusu pek çok açıdan incelenmeyi hak etmektedir. Göç hareketlerinin başlangıç noktası ortak olsa da dağılımı oldukça farklıdır. Bu sebeple bölgeden dünyanın çeşitli ülkelerine dağılan Süryanilerin tecrübeleri göç araştırmaları açısından önemli veriler sunacaktır. Bu bölümde Mardin'den Avrupa ülkelerine göç etmiş Süryanilerin tersine göç süreçlerini ve geri dönüşlerinin etkilerini ele almaya çalıştım. Araştırmamda bilhassa Mardin'in Midyat ilçesinden yurtdışına göç etmiş Süryanilerin göç hikayelerine, ülkeden ayrılış süreçlerine ve geri dönüşte yaşadıklarına odaklandım. Nüfus açısından azınlık olan bu etnik-dini grubun Türkiye'den ayrılış süreçleri, ev sahibi ülkelerinde yaşadıkları ve anavatan ülkeye dönme süreçleri göçmen grupların ulus-aşırı hareketliliğine bir örnek teşkil etmektedir. Geri dönen Süryanilerin tecrübelerinde de görüldüğü gibi tersine göç olgusunun yerel yapıya etkisi uzun vadeli sonuçlar doğurabilmektedir.

Grupların bir mekandan diğerine hareketi yeni bir olgu değildir. Süryaniler özelinde farklı olan husus nüfuslarının kutsal kabul ettikleri bir merkezden kitleler halinde dünyaya yayılması ve Avrupa ülkelerindeki göçmenlerin geri dönmeyi bilinçli bir süreç olarak yönetmeleridir. Uzun süre bölge ile bağları sınırlı kalan Süryanilerin 2000li yıllarda uluslararası gelişmelere paralel olarak anavatanları ile daha yakın ilişki kurma imkanları olmuştur. Yeni ülkelerinde deneyimledikleri toplumsal çözülme ve kutsal mekanlarıyla bağlantılarını güçlendirmeye yönelik düşünceleri

geri dönüş konusunu gündeme getirmiştir. Süryanilerin hikayelerinde geri dönüp refah içinde bir yaşam beklentisi yerine çeşitli zorluklara rağmen var olma mücadelesi ön plana çıkmaktadır.

Süryanilerin göç hikayeleri temel bazı noktalarda birleşmektedir. Çocukluk ya da gençlik yıllarını Midyat'ta geçirmiş olanların kentle duygusal bağlantısı devam etmekte, kültür kontekstini yani arka plan bilgisini muhafaza etmektedir. Mardin ve ülke ile ilgili haberleri, geride bıraktıkları toplulukların meselelerini takip etme oranları oldukça yüksektir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de yayınlanan diziler ve sinema filmlerini, tartışma programlarını izleyenlerin birinci ve ikinci kuşak göçmen olmaları şaşırtıcı değildir. Aynı zamanda önce ev sahibi ülkede, sonra da geri dönüşte tecrübe edilen arada kalmışlığı, hem burada hem orada olma durumunu, yansıtmaktadır. Göçmen gruplar ikili hayatları, sürekli ulus-devletlerin sınırlarını aşmaları, “burada ve orada” olma durumunu tecrübe etmeleri ile ulus-devletlerin muhafazalı toplum modeline meydan okumaktadır.

Süryaniler açısından önemli konulardan biri de temsildir. Grubun toplumsal temsili din adamları yerini korumakla birlikte 2011 yılı sonrasında ciddi manada siyasi temsilin dikkate alındığını söyleyebilirim. Seküler hayatın talepleri gün geçtikçe daha belirginleşirken, bu değişim geri dönen ya da bölge ile ilişkilerini güçlendiren Süryaniler tarafından hızlandırılmıştır. Geri dönüş hareketliliği Mardin'in yerel yapısını dönüştürmenin yanı sıra Süryani topluluğu için de önemli bazı değişimlere neden olmuştur. Süryanilerin birçoğu için tersine göç tam manası ile gerçekleşmemiş, ikili hayatları yani “burada ve orada olma” durumları devam etmiştir. Göçmen Süryaniler iki ülke arasındaki hareketlilikleri sonucunda anavatanlarından geleneksel-kültürel uygulamaları yeni ülkelere götürmüşler, öte yandan da Avrupa'daki hayat tecrübeleri vasıtasıyla kazandıkları yeni fikirleri, sivil, kültürel ve etnik hak arayışı için mücadele yöntemlerini Türkiye'deki akraba ve yakınlarına taşımışlardır. Süryani ulus-aşırı topluluğunun en belirgin etkilerini siyasi hayattaki gelişmelerde görmek mümkündür. Süryaniler, 2011 yılından itibaren milletvekili ve eş başkanlık yolu ile önce BDP sonra HDP vasıtasıyla siyasi hayatta daha görünür hale gelmişlerdir. Göçmen Süryanilerin geri dönüş süreci devam ederken yerel toplulukları da kendilerini dini bir grup olarak tanımlamak yerine etnik bir grup olarak sunmayı, dinleri halen kültürleri bağlamında büyük önem arz etmekle birlikte, etnik-milliyetçi bir söylemle siyaset sahnesinde olmayı daha arzu eder hale gelmiştir. Topluluklarının daha iyi temsili ve sorunlarının çözümü için yeni stratejiler geliştirilmesi gerektiğini ifade eden genç Süryaniler toplumsal, ekonomik ve siyasi meselelerde daha seküler bir tutum sergilemektedir. Bu süreçte ulusal ve uluslararası gelişmeler kadar yerel dengelerin değişimi ve bu değişimde göçmen Süryanilerin etkisi göze çarpmaktadır.

Mardin'e geri dönen ve toplumsal değişimde önemli aktörlere dönüşen Süryaniler, göç ettikleri ülkelerle de bağlarını korumaktadır. Yılın belli dönemlerinde çocuklarını görmek ya da iş için seyahat yapan bu kişilerin ülkeler arası hareketliliği göç olgusunun çok boyutluluğunu da yansıtmaktadır. Bu göçmenlerin hikayeleri yerel kontekste başlattıkları değişim kadar iki ülke açısından sonuçları itibariyle de incelenmelidir. Yurtdışında edindikleri birikimleri kente aktarmaları kadar, iki ülke arasında ticari ilişkiler geliştirmeleri de önemlidir.

Ulus-aşırı topluluklar, etnik-dini gruplar arasındaki kültürel ve sembolik sınırları aşarak yeni bir toplumsal alanın doğuşuna hizmet etmekte, bunu yaparken ulus-devletlerin muhafazalı toplum modellerine meydan okumakta, coğrafi ve sosyo-kültürel sınırları bulanıklaştırarak dini-kültürel unsurlarla zenginleştirilmiş melez yeni toplumsal alanlar inşa etmektedir. Bu sürecin başlangıcında ise hafıza ve hatıranın önemli olduğu görülmektedir. Mardin'de dünyaya gelmiş, bu mekana dair hatıraları olan göçmenlerin geri dönme konusunda istekli olsa da Avrupa'da dünyaya gelmiş çocuklarının anavatanla bağlarının sınırlı kalacağı öngörülebilir. Göçmen Süryanilerin pek çoğu için tam bir geri dönüş ne mekanın potansiyeli ne de yaşanan toplumsal ve kültürel değişim açısından mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte yaklaşık yirmi yıllık bir süreç içinde geri dönüşün önemli değişimler meydana getirdiği belirtilmelidir. Nüfus açısından büyük oranda geri dönüş olmasa da yaşanan değişim Midyat'ın mekan kapasitesi dikkate alındığında önemlidir. İlk başta pek çok ailenin geri dönmeyi planlaması ancak bu kararlarından vazgeçmeleri ve sürecin yavaş seyretmesi önemli gösterenlerdir. İkinci kuşak ya da Midyat ile bağlarını bir şekilde koruyabilmiş sonraki kuşakların bağları zayıfladıkça kentte yaşayan Süryanilerin bölgedeki varlıklarını koruma sorunsalı yeni bir boyut kazanacaktır.

Son olarak göç hikayeleri bize farklı dünyaların kapılarını açmaktadır. Göç süreci, yeni ülkeye adapte olma çabaları ve geliştirilen stratejiler, anavatan ülke ile bağların kuvvetlenmesi gibi pek çok konuda göçmenlerin hikayeleri oldukça zengin yaşam deneyimleri içermektedir. Bu deneyimlerin dinlenmesi, hikayelerin aktarımı, travmatik deneyimler yaşamış bu insanlara sadece bir araştırma nesnesi olmadıklarını ve önemsendiklerini hissettirmek açısından sosyal bilimcilerin yükümlülüğüdür.

KAYNAKÇA

- Aydın, S., Emiroğlu, K., Özel, O., & Ünsal, S. (2001). *Mardin: Aşiret, cemaat, devlet: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı*.
- Başer, B., & Levin, P. T. (2017). *Migration from Turkey to Sweden: Integration, belonging and transnational community*. Bloomsbury Publishing.
- Brettell, C. (2003). *Anthropology and migration: Essays on transnationalism, ethnicity, and identity*. Rowman Altamira.
- Brettell, C. B. (2009). Theorizing migration in Anthropology: the cultural, social, phenomenological, and embodied dimensions of human mobility. In *Migration Theory* (pp. 194-231). Routledge.
- Cassarino, J. P. (2004). Theorising return migration: The conceptual approach to return migrants revisited. *International Journal on Multicultural Societies (IJMS)*, 6(2), 253-279.
- Golbert, R. (2001). Transnational orientations from home: Constructions of Israel and transnational space among Ukrainian Jewish youth. *Journal of Ethnic and Migration studies*, 27(4), 713-731. doi: 10.1080/13691830120090467
- Conway, D., & Cohen, J. H. (1998). Consequences of migration and remittances for Mexican transnational communities. *Economic geography*, 74(1), 26-44.
- Çağlar, A. S. (2001). Constraining metaphors and the transnationalisation of spaces in Berlin. *Journal of Ethnic and Migration studies*, 27(4), 601-613. doi: 10.1080/13691830120090403.
- Çağlar, A. (2007). Rescaling cities, cultural diversity and transnationalism: Migrants of Mardin and Essen. *Ethnic and racial studies*, 30(6), 1070-1095. doi: 10.1080/01419870701599507
- Güç Işık, A. (2014). Süryani cemaatinde toplumsal dönüşüm ve siyasete dahil olma, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 739-760.
- Güç, A. (2016). Commodifying culture through representation: an analysis of the intertwined discourses on Mardin's urban space. *Turkish Studies*, 17(4), 643-665.
- Faist, T. (2010). Diaspora and transnationalism: What kind of dance partners. In *Diaspora and transnationalism: Concepts, theories and methods*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Faist, T. (2013). The mobility turn: a new paradigm for the social sciences?. *Ethnic and Racial Studies*, 36(11), 1637-1646.
- Hannerz, U. (1996). *Transnational connections: Culture, people, places*. London: Routledge
- King, R., Cristou, A. & Levitt, P. (2011). Links to the Diasporic Homeland: Second-Generation and Ancestral Return.

- Levitt, P. (2001). Transnational migration: Taking stock and future directions. *Global networks*, 1(3), 195-216. doi: 10.1111/1471-0374.00013
- Levitt, P., DeWind, J., & Vertovec, S. (2003). International perspectives on transnational migration: An introduction. *International Migration Review*, 37(3), 565-575. doi: 10.1111/j.1747-7379.2003.tb00150.x
- Mazzucato, V. (2007). The role of transnational networks and legal status in securing a living: Ghanaian migrants in the Netherlands. COMPAS working paper 43.
- Østergaard-Nielsen, E. (2003). *Transnational politics: The case of Turks and Kurds in Germany*. Routledge.
- Özcoşar, İ. (2009). *Merkezileşme sürecinde bir taşra kenti: Mardin (1800-1900)*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.
- Piper, N. (2006). Gendering the Politics of Migration. *International Migration Review*, 40(1), 133-164.
- Portes, A., Guarnizo, L. E., & Landolt, P. (1999). The study of transnationalism: Pitfalls and promise of an emergent research field. *Ethnic and racial studies*, 22(2), 217-237. doi: 10.1080/014198799329468
- Sana, M. (2005). Buying membership in the transnational community: migrant remittances, social status, and assimilation. *Population research and policy review*, 24(3), 231-261.
- Schiller, N. G., Basch, L., & Blanc-Szanton, C. (1992). Transnationalism: A new analytic framework for understanding migration. *Annals of the New York academy of sciences*, 645(1), 1-24.
- Smith, M. P., & Guarnizo, L. E. (Eds.). (1998). *Transnationalism from below* (Vol. 6). Transaction Publishers.
- Smith, R. (2006). *Mexican New York: Transnational lives of new immigrants*. Univ of California Press.
- Vertovec, S. (2001). Transnationalism and identity. *Journal of Ethnic and Migration studies*, 27(4), 573-582. doi: 10.1080/13691830120090386
- Vertovec, S. (2004a). Cheap calls: The social glue of migrant transnationalism. *Global Networks*, 4(2), 219-224.
- Vertovec, S. (2004b). Migrant transnationalism and modes of transformation. *International migration review*, 38(3), 970-1001.
- Vertovec, S. (2007). Introduction: New directions in the anthropology of migration and multiculturalism. *Ethnic and racial studies*, 30(6), 961-978.
- Vertovec, S. (Ed.). (2013). *Anthropology of migration and multiculturalism: New directions*. Routledge.
- Wimmer, A., & Glick Schiller, N. (2002). Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social sciences. *Global networks*, 2(4), 301-334.

BÖLÜM 19

**ORTA-ÜST GELİR GRUBU
ÜLKELER İÇİN MERKEZ BANKASI
BAĞIMSIZLIĞI VE ÖNEMLİ
MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER
ARASINDAKİ İLİŞKİ: 1995-2017
DÖNEMİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ**

Ahmet Gökçe AKPOLAT¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, ahmet.akpolat@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7149-6339

1. GİRİŞ

Merkez bankacılığı dünyada 100 yılı aşkın bir süredir varlığını sürdürmektedir. Tarihsel süreç içerisinde kendilerine farklı misyonlar yüklenen merkez bankalarının özellikle demokratik ülkelerde siyasi iktidarların popülist politikalarının bir aracı olmalarının olumsuz neticeleri merkez bankası bağımsızlığı fikrinin oluşmasına ve zamanla kuvvet bulmasına neden oldu. Merkez bankasının ölçüsüz biçimde para basmasının neden olduğu sonuçlara en çarpıcı örneklerden bir tanesi 1. Dünya savaşı sonrası Almanya’da yaşanan hiperenflasyon olarak gösterilebilir. Savaştan mağlup çıkan Alman hükümetinin savaş borçlarını ödeyebilmek adına merkez bankasına para bastırması bu sonuca neden olmuştur. 2. Dünya savaşı sonrası Avrupa’nın yaşadığı altın çağa damgasını vuran Keynesyen politikalar ekonominin genişletici politikalarla eksik istihdamdan tam istihdama yakınsamasına odaklanırken enflasyon hedefini ikinci planda bırakıyordu. Esasen o tarihlere kadar dünya genelinde seyreden düşük enflasyonun Keynesyen genişletici politikalarla odaklanmanın sebeplerinden bir tanesi olduğu düşünülebilir. 1970’lerde yaşanan stagflasyon olgusu her ne kadar merkez bankasının bağımsızlığıyla doğrudan ilişkili olmasa da enflasyonun önemini daha belirgin hale getirmiştir. Enflasyonun kontrol altında tutulabilmesi adına esnek bir politika türü para politikasının idaresi bu tarihlerden sonra daha da önem kazanmaya başlamıştır.

Ülke ekonomilerinin yaşadığı tecrübeler ve merkez bankası bağımsızlığı ile önemli makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi araştıran teorik ve ampirik çalışmalar tarihsel süreç içerisinde merkez bankasının bağımsızlığı fikrinin daha güçlenmesine sebep olmuştur. Türkiye özelinde ise özellikle 1990’lı yıllarda yüksek bütçe açıklarının merkez bankası kanalıyla finansmanı o yıllarda yaşanan yüksek enflasyonun en önemli sebeplerinden biri olarak ifade edilmektedir. 1994 krizinden sonra merkez bankasının bağımsızlığının kısmen de olsa sağlanmasına yönelik adımlar atılsa da Türkiye’de merkez bankası bağımsızlığının büyük ölçüde sağlanması 2001 krizi sonrasında olmuştur. Mayıs 2001’de yürürlüğe giren TCMB kanunuyla merkez bankasının temel amacının finansal istikrar olduğu hükme bağlanmıştır. TCMB’nin hazineye avans vermesi kesinlikle yasaklanmış ve TCMB’nin araç bağımsızlığına sahip olduğu net bir şekilde kanunda yer almıştır (Özatay, 2013). Türkiye gibi pek çok ülkenin de zaman içerisinde merkez bankası bağımsızlığı fikrini benimsediğini söylemek mümkündür.

Bu çalışmada merkez bankası bağımsızlığı ile en temel makroekonomik değişkenler olan enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme oranı arasındaki ilişki 1995-2017 dönemi ve 18 orta-üst gelir grubuna dahil olan ülke için panel veri analizi yoluyla incelenmiştir. Çalışmanın literatüre katkısı ise Romelli (2022)’nin yakın zamanda geliştirmiş olduğu merkez

bankası bağımsızlığı endeksi ile bu ülke grubu için bu değişkenlerin ilişkisini inceleyen ilk çalışma olmasıdır.

Çalışmanın 2. bölümünde literatür taramasına yer verilecektir. 3. bölümde ise ekonometrik analiz yapılacaktır. 4. ve son bölümde ise sonuçlara yer verilecektir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Merkez bankaları tarafından yürütülen para politikalarının siyasi amaçlar için kullanabileceğini gösteren öncü çalışmalardan bir tanesi Nordhaus (1975) modelidir. Nordhaus (1975) enflasyon ve işsizlik arasında değiş-tokuşun (trade-off) yaşandığı bir ekonomide hükümetlerin seçimi kazanmak uğruna seçim sonrasında ortaya çıkacak olumsuz sonuçlar pahasına da olsa para politikasını bir araç olarak kullandıklarını göstermiştir. Daha sonraki süreçte ise Bade ve Parkin (1982), Grilli vd. (1991), Cukierman vd. (1992), Alesina ve Summers'ın (1993) çalışmalarında merkez bankası bağımsızlığının başta enflasyon olmak üzere önemli makro-ekonomik değişkenlere olumlu yönde etki ettiğini ortaya koymuştur. Bu bahsi geçen çalışmalar ilgili literatürün öncü çalışmalarıdır. Bu bölümde merkez bankası bağımsızlığı ile ilgili ampirik literatüre yer verilecektir.

Bade ve Parkin (1988) 12 sanayileşmiş ülke için 1972-1986 döneminde para politikalarıyla merkez bankasını kuran ve gücünü sınırlayan kurallar arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırmanın ampirik bulgularına göre politika yapımında ve başkanın atanmasında merkezi hükümetten bağımsız olan merkez bankalarına sahip olan ülkeler diğer ülkelere kıyasla daha düşük enflasyon oranına sahiptir. İkincisi, bu tür merkez bankaları daha düşük enflasyon değişkenliğine (variability) sahip değildir. Üçüncüsü, farklı merkez bankaları arasında politika farklılıklarını tetikleyen sistematik farklılıklar bulunmamaktadır. Son olarak, hükümetle merkez bankası arasındaki ilişkilerden kaynaklanan politika farklılıkları bulunmamaktadır.

Cukierman vd. (1992) 72 ülkenin 40 yıllık dönemini kapsayan çalışmalarında merkez bankası bağımsızlığı ile enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yasal bağımsızlığı sanayileşmiş ülkelerde enflasyonla ters orantılı olduğu tespit edilirken gelişmekte olan ülkelerde bir ilişki tespit edilememiştir. Gelişmekte olan ülkelerde bankanın icra kurulu başkanının fiili olarak değişim sıklığı merkez bankası bağımsızlığı açısından daha iyi bir gösterge olarak tespit edilmiştir. Enflasyona dayalı bir genel merkez bankası bağımsızlığı endeksi, enflasyon oranındaki ülkeler arası değişimleri açıklamaya önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır.

Alesina ve Summers (1993) merkez bankası bağımsızlığı ile büyüme, işsizlik ve reel faiz oranları gibi reel ekonomik değişkenlerin düzeyi ve

değişkenliği arasında bir korelasyon bulunup bulunmadığını araştırmışlardır. Ampirik sonuçlara göre, merkez bankası bağımsızlığı fiyat istikrarını olumlu etkilerken, merkez bankası bağımsızlığının reel ekonomik performans üzerinde ölçülebilir bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Leertouwer and Maier (2001) para politikasının etkisini 14 OECD ülkesi için bir panel veri modelinde değerlendirmişlerdir. Merkez bankalarının aktif olarak siyasi konjonktür dalgalanmaları yaratıp yaratmadığı sorusunu cevaplamak için, parasal araçların kullanımının bir temsilcisi olarak kısa vadeli faiz oranlarına odaklanmışlardır. Sonuçlara göre, merkez bankalarının siyasi konjonktür dalgalanmaları yaratmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, kısa vadeli faiz oranında konjonktürel davrandığına dair bir kanıt bulunamamıştır. Bu sonuç, merkez bankalarının bağımsız kabul edildiği ve edilmediği veya döviz kuru sistemi tarafından kısıtlandığı ve kısıtlanmadığı durumda da geçerlidir.

Alpanda ve Honig (2009) para politikasının seçimler sırasında siyasi amaçlarla ne ölçüde manipüle edildiğini incelemişlerdir. Ampirik bulgulara göre, gelişmiş ülkelerde veya bağımsız merkez bankalarına sahip gelişmekte olan ülkelerde para politikasının siyasi amaçlarla kullanıldığına dair yeterli kanıt bulunamamıştır. Öte yandan, merkez bankası bağımsızlığından yoksun gelişmekte olan ülkelerde bu olgunun geçerliliğine dair kanıtlara ulaşılmıştır. Bu durum, politikacıların merkez bankası üzerindeki işsizlik-enflasyon ödünleşmesini (trade-off) ortaya koyan Phillips eğrisini kullanma baskısının, para politikasının siyasi amaçlarla kullanılmasında önemli bir faktör olabileceğini düşündürmektedir.

Arnone ve Romelli (2013) daha bağımsız merkez bankalarına sahip ekonomilerin zaman içinde daha düşük enflasyon yaşadıkları hipotezinin geçerliliğini analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonuçları, bu ilişkinin merkez bankası bağımsızlık endekslerinin oluşturulduğu metodolojiye duyarlı olduğunu göstermektedir. Çalışmada, dinamik merkez bankası bağımsızlık endekslerini kullanmanın önemi iki şekilde vurgulanmıştır. İlk olarak, merkez bankası reformlarının uygulanmasının enflasyon oranı dinamikleri için yapısal bir kırılmayı temsil edip etmediğini tespit edebilmek için yapısal kırılmalı birim kök testleri uygulanmıştır. İkinci olarak, bir panel veri analizi uygulanmıştır. Ampirik bulgular, merkez bankasının bağımsızlık derecesini değiştiren yasal reformların enflasyon oranı dinamikleri üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğuna dair kanıtlar sunmuştur. Ayrıca, 10 OECD ülkesinden oluşan bir örneklem için enflasyon ile merkez bankası bağımsızlığı arasındaki negatif ilişkinin teyit edilmesi dinamik merkez bankası bağımsızlık endekslerini kullanmanın önemini ortaya koymaktadır.

Agur (2018) 1975-2012 dönemi ve 113 ülke için yaptığı panel veri analizinde popülist politikaların merkez bankası bağımsızlığına etkilerini incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre, popülizmin bir türü olarak yazarın tanımladığı ulusal kimlik siyasetinin gelişmekte olan ülkelerde merkez bankası bağımsızlığını olumsuz etkilemektedir.

Binder (2021) ülkelerin merkez bankalarının raporları dayanarak 2010'dan 2018 yılları arasındaki 3'er aylık dönemler için 118 merkez bankasının karşılaştığı siyasi baskı hakkında veri seti oluşturdum. Binder(2021) her bir merkez bankasını baskıya boyun eğen, baskıya direnen veya baskıyla karşılaşmayan şeklinde kodlayarak analizini yapmıştır. Yazarın bulgularına göre, merkez bankalarının yaklaşık %10'unun ortalama bir yılda siyasi baskıyla karşı karşıya olduğu raporlarda bildirilmektedir. Yüksek yasal bağımsızlığa sahip merkez bankaları bile daha gevşek para politikası için sık sık baskıyla karşı karşıya kalmaktadır. Merkez bankası üzerindeki baskı, daha yüksek ve kalıcı enflasyona neden olmaktadır. Merkez bankası üzerindeki baskının solcu veya milliyetçi yöneticilere, az denetim veya zayıf seçim rekabetine sahip hükümetlerden gelmesinin daha olası olduğu bildirilmektedir..

3. VERİLER VE EKONOMETRİK METODOLOJİ

Bu çalışmada 18 orta-üst gelir grubuna ait ülkenin 1995-2017 dönemi yıllık verilerine dayanarak merkez bankası bağımsızlığıyla (MBB) ekonomik büyüme oranı (BO), işsizlik oranı (İÖ) ve enflasyon (ENF) arasındaki ilişki analiz edilmiştir.¹Merkez Bankası verileri Romelli'nin (2022) geliştirmiş olduğu 154 ülkeye ait merkez bankası bağımsızlığı verilerinden elde edilmiştir (<https://davidromelli.com/cbidata/>). İşsizlik oranı, enflasyon ve ekonomik büyüme oranı verileri ise dünya bankası veri tabanından elde edilmiştir (<https://databank.worldbank.org>). Merkez bankası bağımsızlığı verileri

Çalışmada takip edilecek olan metodoloji şu şekildedir: Öncelikle serilerin yatay kesit bağımlılığına sahip olup olmadığını belirleyebilmek için 4 farklı yatay kesit bağımlılığı testi serilere uygulanmıştır. Daha sonra hem yatay kesit bağımlılığını hem de yatay yapısal kırılmaları dikkate alan Karavias ve Tzavalis (2014) tarafından geliştirilen birim kök testi yoluyla serilerin durağanlık durumları analiz edilmiştir. Son olarak dinamik panel veri analizi (GMM) yoluyla merkez bağımsızlığının enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme oranına etkileri analiz edilmiştir.

1 Bu 18 ülke sırasıyla Arnavutluk, Belarus, Brezilya, Bulgaristan, Kolombiya, Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, Ekvatoryal Gine, Kuzey Makedonya, Malezya, Meksika, Paraguay, Peru, Rusya, Güney Afrika, Tayland ve Türkiye'dir.

3.1 Yatay Kesit Bağımlılığı Analizleri

Tablo 1: Yatay Kesit Bağımlılığı Testlerinin Sonuçları

Testler	İstatistikler			
	MBB	BO	İO	ENF
- Breusch-Pagan LM (1980)	3307.082(0.00) ^a	413.1610(0.00) ^a	664.4586(0.00) ^a	784.9021(0.00) ^a
- Pesaran scaled LM (2004)	180.3069(0.00) ^a	14.87241(0.00) ^a	29.23814(0.00) ^a	36.12344(0.00) ^a
-Bias-corrected scaled LM (Baltagi et.al, 2012)	179.8978(0.00) ^a	14.46332(0.00) ^a	28.82905(0.00) ^a	35.71435(0.00) ^a
- Pesaran CD (2004)	9.032993(0.00) ^a	13.31051(0.00) ^a	4.805484(0.00) ^a	23.12062(0.00) ^a

- Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. Parantez dışındaki değerler ise test istatistikleridir.

- a ifadesi %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 1 dört farklı yatay kesit bağımlılığı testi sonuçlarını göstermektedir. Bütün testlerin sonuçları MBB, BO, İO ve ENF serilerinin tümü için %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Buna göre araştırmaya konu olan bütün seriler, yatay kesit bağımlılığına sahiptir. Bundan dolayı bundan sonraki aşamada yatay kesit bağımlılığını dikkate ve yapısal kırılmaları birlikte dikkate alan Karavias ve Tzavalis (2014) birim kök testi serilerin durağanlık özelliklerini test etmek için kullanılacaktır.

3.2. Karavias ve Tzavalis (2014) Birim Kök Testi

Ekonometrik analizin en önemli kısımlarından bir tanesi serilerin durağanlık durumlarının bilinmesidir. Seriler durağan olmadıkları halde durağan oldukları varsayımı altında regresyon analizine tabi tutuldukları sahte regresyon (spurious regression) problemiyle karşılaşmak kuvvetle muhtemeldir. Sahte regresyon probleminin mevcudiyeti durumunda açıklayıcı değişkenler ile bağımlı değişkenler arasında gerçek bir ilişki olmadığı takdirde, hesaplanan yüksek R² ve oldukça anlamlı t-istatistikleri ve olasılık değerlerinden dolayı gerçek bir ilişki varmış gibi gözükabilir. Halbuki seriler durağan değillerse anlamlı görünen bu regresyon ilişkisi gerçekte anlamlı olmayabilir.

Sahte regresyon sorununun yanında ortaya çıkabilecek otokorelasyon, değişen varyans gibi sorunların çözümü için öncelikle yapılması gereken serilerin durağanlıklarının durumlarının birim kök testleri yoluyla analiz edilmesidir. Seriler durağan çıkmadıkları takdirde yapılması serilerin fark almak, trendden ve/veya mevsimsellikten arındırmak gibi çeşitli yöntemler ile durağan hale getirilmesi sağlanmalıdır.

Literatürde serilerin durağanlıklarını test edebilmek adına birçok birim kök veya durağanlık testi geliştirilmiştir. Panel veriler için literatürde sıklıkla kullanılan birinci nesil birim kök testleri mevcuttur (Im-Pesaran, Shin (2003); Levin-Lin-Chu (2002); Breitung (2000); Maddala and

Wu (1999); Choi (2001); Hadri (2000)). Bu testler önde gelen uygulamalı iktisat ve ekonometri literatüründe sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak, bu testler yatay kesit bağımlılığı ve yapısal kırılmaları dikkate almamaktadır. Öte yandan yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil birim kök testleri de mevcuttur. Bunlara Bai ve Ng'nin (2004) PANIC ve Pesaran'ın (2007) CIPS testleri örnek olarak gösterilebilir. Ancak, bu testler de yapısal kırılmaları dikkate almamaktadır.

Yapısal kırılmayı dikkate alan zaman serilerine uygun birim kök testlerine Zivot ve Andrews (1992), Lumsdaine ve Papell (1997), Lee-Strazizich (2003), Kapetanios (2005) birim kök testleri örnek gösterilebilir. Panel verilerinde de zaman serisi verilerinde olduğu yapısal kırılmalara rastlanabilmektedir. Karavias ve Tzavalis (2014) panel verisi serilerine uygun hem yatay kesit bağımlılığını hem de yapısal kırılmaları dikkate alan bir birim kök testi geliştirmişlerdir. Bu testin çeşitli versiyonları, hem kısa hem de uzun süreli serilere uygulanabilir. Birden çok yapısal kırılmaya izin verebilir ve bu yapısal kırılmaların tarihleri içsel olarak da belirlenebilir veya araştırma tarafından önceden belirlenebilir. Hata terimleri normal dağılmayabilir. Ayrıca, alternatif hipotez altındaki otoregresif katsayılar homojen veya heterojen olabilir, yani bu katsayılar tüm yatay kesitler için aynı olabileceği ya da birimler arasında farklılık gösterebileceği anlamına gelmektedir.

Tablo 2 : Karavias ve Tzavalis (2014) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Test İstatistiği	Bootstrap kritik değeri	Olasılık değeri	Kırılma Tarihi
MBB	-9.2838	4.2852	0.0000	1996
BO	-19.1170	-8.4020	0.0000	1998
İÖ	-5.7285	-3.3304	0.0000	1996
ENF	-28.4028	-7.3296	0.0000	1998

- Hata terimleri normal dağılımlı kabul edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığı dikkate alınmıştır. Ayrıca, yapısal kırılma tarihi içsel olarak belirlenmiştir.

Tablo 2'de Karavias-Tzavalis (2014) birim kök testi sonuçları gösterilmiştir. Test sonuçlarına göre ele alınan bütün seriler seviyede durağan olarak tespit edilmiştir. Bundan sonraki analizimizde seriler durağan oldukları için farkları alınmadan analize dahil edileceklerdir.

3.3 Panel Veri Regresyon Analizleri

Panel veri analizlerinde değişkenlerden biri, birkaçı veya hepsi 1.farkları alındıklarında durağanlaşıyorlarsa bu değişkenler arasında eşbütünleşme ve eşbütünleşik regresyon ilişkilerinin varlığı analiz edilebilir. Sadece bağımlı değişken 1. mertebeden durağan olup açıklayıcı değişkenlerin 1.mertebeden ve/veya seviyede durağan oldukları takdirde panel ARDL analizi, bağımlı ve açıklayıcı değişkenlerin tümü 1. mertebeden

durağan oldukları takdirde ise panel DOLS ve panel FMOLS analizleri yapılabilir. Panel ARDL, panel DOLS ve panel FMOLS analizlerinin de önkoşulu eşbütünleşme ilişkisinin varlığının tespit edilmiş olmasıdır. Ancak, bu çalışmada analize konu olan değişkenlerin hepsi de seviyede durağan olarak tespit edildikleri için bu bahsettiğimiz türden bir analize konu olamazlar. Yani, bu değişkenlerin eşbütünleşme ilişkisi araştırılmaz ve eşbütünleşik regresyon analizleri bunlara uygulanmaz.

Analizimizin bundan sonraki kısmında her bir değişken sırasıyla bağımlı değişken kabul edilerek dört ayrı regresyon modeli kullanılacaktır.

3.3.1 Panel Regresyon Modelleri

Baltagi (2008)'in belirttiğine göre yakın özelliklere sahip yatay kesitlerin oluşturduğu panel verisi serilerinde herhangi bir teste ihtiyaç duyulmadan sabit etkiler modeli kurulabilmektedir. Sabit etkiler modeli, en küçük kareler kukla değişkenler modelinin (Least Squares Dummy Variables, kısaca LSDV) bir versiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani, en küçük kareler modeline yatay kesitlere ait kukla değişkenleri eklediğimizde sabit etkiler modeline ulaşmaktayız. Bu çalışmamızda klasik sabit etkiler modelini Model 1, en küçük kareler denkleminde herbir yıl için zaman kukla değişkeni atadığımız modeli Model 2, hem zaman hem de yatay kesitler için kukla değişken atadığımız modeli Model 3 olarak tanımlayacağız. Model1 ve Model 2 modellerden hangisinin araştırmaya konu olan değişkenler için uygun model olduğunu test edebilmek mümkün değildir. Ancak, Model 3 ile Model1 modellerini ve Model3 ile Model 2 modellerini kıyaslamamız mümkündür. Eğer Model3 modeli diğer modellere göre üstün olarak tespit edilirse analizimizi bu model üzerinden devam ettirebiliriz. Ancak, Model 2 ve Model1 modellerini birbirleriyle karşılaştırmayacağımız için, Model 2 veya Model 1 modellerinden birisi Model 3'ten daha uygun olarak tespit edilirse onu uygun model olarak kabul ederiz. Eğer Model 2 ve Model 1 modellerinin her ikisi de Model3 modelinden üstün olarak tespit edilirse biz klasik sabit etkiler modeli olan Model 1'i uygun model kabul edip, bunun üzerinden yorumlarımızı yapacağız.

Tablo 3: Uygun Model Seçimi

	Bağımlı Değişkenlere Göre Modeller			
F testleri	MBB Modeli	BO Modeli	İO Modeli	ENF Modeli
Model 1'e karşı Model 3	224.82 (0.0000)	7.30 (0.0000)	278.33 (0.0000)	2.92 (0.0000)
Model 2'e karşı Model 3	7.33 (0.0000)	2.01 (0.0048)	2.98 (0.0000)	1.59 (0.0457)
Kabul	Model 3	Model 3	Model 3	Model 3

- Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini gösterirken, parantez dışındaki değerler F istatistiklerini göstermektedir.

Tablo 3'te uygun model seçilimine ait sonuçlar yer almaktadır. Herbir değişkenin bağımlı değişken olarak kabul edildiği 4 ayrı model için Model

3-Model 1 ve Model 3-Model 2 modelleri karşılaştırıldığında F istatistiklerinin olasılık değerlerinin hepsi %5'ten küçüktür. Bu sonuçlara göre, en uygun model kurulumu Model 3 olarak belirlenmiştir. Bundan dolayı bundan sonraki analizlerimizi Model 3 model spesifikasyonu üzerinden devam ettireceğiz. Model 3 aynı zamanda zaman sabit etkiler (time fixed effects) modeli olarak da adlandırılmaktadır.

Tablo 4: MBB için Oluşturulan Zaman Sabit Etkileri Modeli

		Robust					
	I	Katsayı	std. hata.	t	P> t	[95% güven aralığı]	
BO	I	-.2389604	.0442285	-5.40	0.000	-.3322744	-.1456464
ENF	I	-.0041636	.0047714	-0.87	0.395	-.0142305	.0059033
IO	I	.3315812	.2965458	1.12	0.279	-.2940757	.9572382
yıllar	I						
1996	I	.0098024	.7113362	0.01	0.989	-1.490986	1.510591
1997	I	2.794084	1.619401	1.73	0.103	-.6225528	6.210722
1998	I	1.710892	1.681228	1.02	0.323	-1.836188	5.257972
1999	I	1.697224	1.574388	1.08	0.296	-1.624445	5.018892
2000	I	2.26807	1.559743	1.45	0.164	-1.0227	5.558841
2001	I	3.869466	1.783404	2.17	0.044	.1068125	7.632119
2002	I	5.332359	2.236259	2.38	0.029	.6142644	10.05045
2003	I	8.306828	2.721578	3.05	0.007	2.5648	14.04886
2004	I	9.059491	2.857039	3.17	0.006	3.031665	15.08732
2005	I	9.212971	3.036656	3.03	0.007	2.806186	15.61976
2006	I	9.356421	2.997644	3.12	0.006	3.031945	15.6809
2007	I	9.651403	3.08966	3.12	0.006	3.13279	16.17002
2008	I	10.81083	3.186934	3.39	0.003	4.086989	17.53467
2009	I	9.192024	3.200964	2.87	0.011	2.43858	15.94547
2010	I	10.87305	2.961694	3.67	0.002	4.624421	17.12168
2011	I	10.89343	3.054529	3.57	0.002	4.448933	17.33792
2012	I	10.68175	3.103207	3.44	0.003	4.134557	17.22894
2013	I	10.58843	3.055758	3.47	0.003	4.14134	17.03551
2014	I	10.5303	3.101612	3.40	0.003	3.986473	17.07413
2015	I	10.26286	3.203263	3.20	0.005	3.504566	17.02115
2016	I	10.23123	3.235211	3.16	0.006	3.405532	17.05693
2017	I	10.62312	3.280313	3.24	0.005	3.702264	17.54397
	I						
sabit	I	52.32181	4.251012	12.31	0.000	43.35296	61.29067
-----+-----							
R ² :	Within	= %36.78	Between	= %0.99	Overall	= %5.54	

Tablo 4'te MBB değişkeni için oluşturulan zaman sabit etkileri modelinin çıktıları gösterilmiştir. Modeldeki otokorelasyon ve değişen varyans probleminin ortadan kaldırılması için robust standart hatalar kullanılmıştır. Tabloda gösterildiği gibi açıklayıcı değişkenlerden sadece BO değişkeninin katsayısı negatif istatistiksel olarak anlamlıdır. BO değişkeninin katsayısı yaklaşık 0.24'tür. Buna göre ekonomik büyüme oranındaki 1 puanlık bir artış merkez bankası bağımsızlığını -0.24 puan azaltmaktadır. İO ve ENF değişkenlerinin katsayıları ise istatistiksel olarak anlamsızdır. Her bir yıla ait kukla değişkenin katsayılarına bakıldığında ise 1996-2000 dönemi için her bir yıla ait katsayıların anlamsız olduğu, 2001-2017 dönemi için ise her bir yıla ait katsayıların hepsinin %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif oldukları görülmektedir. Bu sonuca göre ise 2001-2017 döneminde her bir yıl için merkez bankası bağımsızlığını artırıcı bir etkinin var olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 5: BO için Oluşturulan Zaman Sabit Etkileri Modeli

		Robust					
		Katsayı	std. hata.	t	P> t	[95% güven aralığı]	
ENF		-.0222963	.0038188	-5.84	0.000	-.0303533	-.0142394
IO		-.1395552	.1400409	-1.00	0.333	-.4350158	.1559053
MBB		-.2520832	.2076861	-1.21	0.241	-.6902625	.1860961
Yıllar							
1996		1.519748	2.168929	0.70	0.493	-3.056293	6.095789
1997		4.209985	5.043488	0.83	0.415	-6.430844	14.85081
1998		-1.683246	1.924765	-0.87	0.394	-5.744146	2.377654
1999		-1.128363	1.707985	-0.66	0.518	-4.731896	2.47517
2000		.8595243	1.264073	0.68	0.506	-1.807436	3.526485
2001		.3490214	2.932182	0.12	0.907	-5.837342	6.535385
2002		.8030574	1.33906	0.60	0.557	-2.022112	3.628227
2003		1.399624	1.890593	0.74	0.469	-2.589179	5.388428
2004		4.10285	2.794714	1.47	0.160	-1.793481	9.999182
2005		2.736023	2.029179	1.35	0.195	-1.545172	7.017217
2006		2.889186	1.603811	1.80	0.089	-.4945582	6.272931
2007		3.089085	1.852102	1.67	0.114	-.8185081	6.996679
2008		2.468416	2.21234	1.12	0.280	-2.199215	7.136046
2009		-3.960148	1.709581	-2.32	0.033	-7.567049	-.3532478
2010		2.049887	.9854961	2.08	0.053	-.0293284	4.129101
2011		1.7201	1.825752	0.94	0.359	-2.131899	5.572099
2012		.5915316	1.908853	0.31	0.760	-3.435796	4.618859
2013		.1325039	1.263229	0.10	0.918	-2.532675	2.797683
2014		-.040576	1.56258	-0.03	0.980	-3.337332	3.25618
2015		-1.356767	1.250835	-1.08	0.293	-3.995798	1.282264
2016		-1.379654	1.219406	-1.13	0.274	-3.952377	1.193069
2017		-.3746165	1.162099	-0.32	0.751	-2.826431	2.077198
sabit		20.65272	12.11056	1.71	0.106	-4.898324	46.20376
R ² :		Within = %20.74	Between = %1.14	Overall = %3.35			

Tablo 5'te OB değişkeni için oluşturulan zaman sabit etkileri modelinin çıktıları gösterilmiştir. Modeldeki otokorelasyon ve değişen varyans probleminin ortadan kaldırılması için robust standart hatalar kullanılmış-

tır. Açıklayıcı değişkenlerden sadece ENF değişkeninin katsayısı negatiftir ve istatistiksel olarak anlamlıdır. ENF değişkeninin katsayısı yaklaşık -0.022'tür. Buna göre enflasyon oranındaki 1 puanlık bir artış ekonomik büyüme oranını 0.022 puan azaltmaktadır. Bu etkinin de çok yüksek bir etki olmadığını söylemek mümkündür. İÖ ve MBB değişkenlerinin katsayıları ise istatistiksel olarak anlamsızdır. Her bir yıla ait kukla değişkenin katsayılarına bakıldığında ise sadece 2009 yılına ait katsayının -3.96 ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. 2009 yılı küresel finansal krizin dünyada en etkili olduğu yıldır. Bu katsayı bu yılda bu 18 ülkenin ortalama büyüme oranının ortalama %3.96 düştüğünü göstermektedir. 2006 ve 2010 yılına ait katsayıların ise %10 düzeyinde anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir. Yıllara ait katsayılarının çoğunun anlamsız olması bu 18 ülkenin ekonomik büyüme oranı üzerinde zamanın etkisinden başka faktörlerin etkili olduğunu göstermektedir.

Tablo 6: ENF için Oluşturulan Zaman Sabit Etkileri Modeli

			Robust			
	Katsayı	std. hata	t	P> t	[95% güven aralığı]	
MBB	-.4627211	.647088	-0.72	0.484	-1.827957	.9025152
IO	3.668711	2.582512	1.42	0.174	-1.779914	9.117336
BO	-2.348898	1.981185	-1.19	0.252	-6.528834	1.831038
yıllar						
1996	-44.8887	39.55482	-1.13	0.272	-128.3421	38.56468
1997	10.81092	71.89426	0.15	0.882	-140.8727	162.4946
1998	-58.22651	36.02029	-1.62	0.124	-134.2227	17.76966
1999	-47.66579	24.13548	-1.97	0.065	-98.58719	3.255612
2000	-49.31001	29.82126	-1.65	0.117	-112.2274	13.60735
2001	-58.85133	35.09841	-1.68	0.112	-132.9025	15.19983
2002	-61.87886	35.77371	-1.73	0.102	-137.3548	13.59706
2003	-61.43654	36.00985	-1.71	0.106	-137.4107	14.53761
2004	-55.30502	35.01423	-1.58	0.133	-129.1786	18.56854
2005	-59.1806	34.84818	-1.70	0.108	-132.7038	14.34264
2006	-56.50265	33.95777	-1.66	0.114	-128.1473	15.14198
2007	-54.57789	33.03901	-1.65	0.117	-124.2841	15.12833
2008	-51.71195	32.34257	-1.60	0.128	-119.9488	16.52491
2009	-74.11723	37.48263	-1.98	0.064	-153.1987	4.964208
2010	-59.94846	34.08918	-1.76	0.097	-131.8703	11.97342
2011	-56.64668	31.25482	-1.81	0.088	-122.5886	9.295214
2012	-59.08397	31.27657	-1.89	0.076	-125.0718	6.903823
2013	-62.8568	33.7512	-1.86	0.080	-134.0656	8.352019
2014	-63.36492	33.8194	-1.87	0.078	-134.7176	7.987772
2015	-66.30729	34.99829	-1.89	0.075	-140.1472	7.532657
2016	-67.21181	35.13523	-1.91	0.073	-141.3407	6.917052
2017	-63.35126	33.57922	-1.89	0.076	-134.1972	7.494711
sabit	72.17234	40.75635	1.77	0.095	-13.81604	158.1607
R ² :						
Within = %16.48		Between = %0.44		Overall = %7.44		

Tablo 6’te ENF değişkeni için oluşturulan zaman sabit etkileri modelinin çıktıları gösterilmiştir. Modeldeki otokorelasyon ve değişen varyans probleminin ortadan kaldırılması için robust standart hatalar kullanılmıştır. Açıklayıcı değişkenlerden hiçbirisinin katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Her bir yıla ait kukla değişkenin katsayılarına bakıldığında ise 1999 yılına ve 2009 yılı ve sonrasına ait katsayıların negatif ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre küresel kriz sonrasında her bir yılın zayıf da enflasyonu azaltacak bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 7: İÖ için Oluşturulan Zaman Sabit Etkileri Modeli

		Robust				
	Katsayı	std. hata	t	P> t	[95% güven aralığı]	
MEB	.0441627	.0375372	1.18	0.256	-.0350338	.1233592
ENF	.0043967	.0034279	1.28	0.217	-.0028355	.011629
EO	-.0176195	.0170294	-1.03	0.315	-.0535484	.0183094
yıllar						
1996	1.227616	.7432939	1.65	0.117	-.3405967	2.795829
1997	.5198366	.414103	1.26	0.226	-.3538444	1.393518
1998	.9210805	.5594207	1.65	0.118	-.2591939	2.101355
1999	1.240526	.8204976	1.51	0.149	-.4905723	2.971625
2000	1.074746	.8476417	1.27	0.222	-.7136213	2.863114
2001	.8263016	.7435846	1.11	0.282	-.7425248	2.395128
2002	.9330027	.7292426	1.28	0.218	-.6055647	2.47157
2003	.6203443	.6012306	1.03	0.317	-.6481413	1.88883
2004	.387819	.5920128	0.66	0.521	-.861219	1.636857
2005	-.0882026	.6056358	-0.15	0.886	-1.365982	1.189577
2006	-.6304844	.6296542	-1.00	0.331	-1.958939	.6979699
2007	-1.08952	.6653764	-1.64	0.120	-2.493341	.3143018
2008	-1.468899	.7228266	-2.03	0.058	-2.993929	.056132
2009	-.7555589	.8103167	-0.93	0.364	-2.465178	.9540599
2010	-.6887382	.7470125	-0.92	0.369	-2.264797	.8873204
2011	-.9904911	.8199348	-1.21	0.244	-2.720402	.7394202
2012	-1.165441	.8293787	-1.41	0.178	-2.915277	.584395
2013	-1.113282	.8211107	-1.36	0.193	-2.845674	.6191102
2014	-1.071186	.8612673	-1.24	0.230	-2.888301	.7459291
2015	-1.220013	.9558144	-1.28	0.219	-3.236605	.7965788
2016	-1.144228	1.127806	-1.01	0.325	-3.523691	1.235235
2017	-1.539914	1.222836	-1.26	0.225	-4.119873	1.040045
Sabit	7.122541	2.178013	3.27	0.005	2.527335	11.71775
R ² :	Within = %18.15	Between = %2.52	Overall = %3.70			

Tablo 7’de İÖ değişkeni için oluşturulan zaman sabit etkileri modelinin çıktıları gösterilmiştir. Modeldeki otokorelasyon ve değişen varyans probleminin ortadan kaldırılması için robust standart hatalar kullanılmıştır. Açıklayıcı değişkenlerden hiçbirisinin katsayısının istatistiksel olarak

anlamli olmadığı görülmektedir. Her bir yıla ait kukla değişkenlerden sadece 2008 yılına katsayı %10 düzeyinde anlamlıdır.

4.SONUÇLAR

Bu çalışmada Türkiye'nin de içinde bulunduğ 18 orta-üst gelir grubuna ait ülkenin 1995-2017 dönemi yıllık verilerine dayanarak merkez bankası bağımsızlığı, ekonomik büyüme oranı, işsizlik oranı ve enflasyon arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışmanın analiz yöntemi olarak panel sabit etkiler modeli benimsenmiştir.

Çalışmanın sonuçlarına göre ekonomik büyüme oranının merkez bankası bağımsızlığına negatif ve anlamlı bir etkisi mevcuttur. Ayrıca 2001 yılından sonra ise her geçen yılın merkez bankası bağımsızlığını artırıcı etkisi gözlemlenmiştir. Öte yandan enflasyon ve işsizlik oranının merkez bankası bağımsızlığına anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir. Büyüme oranının bağımlı değişken olduğu modelde ise açıklayıcı değişkenlerden sadece enflasyon oranının anlamlı ve negatif etkisi tespit edilmiştir. Buna göre enflasyon oranındaki artışlar ekonomik büyüme oranını düşürücü etkiye sahiptir. Yıllara ait kukla değişkenler arasında ise küresel finansal krizin etkisini hissettirdiği 2009 yılına ait kukla değişkenin %5 düzeyinde anlamlı ve negatif olması ise dünya ekonomik konjonktürü ile oldukça uyumludur. Enflasyon oranının bağımlı değişken olduğu modelde açıklayıcı değişkenlerden hiçbirinin anlamlı etkisi tespit edilememiştir. Öte yandan, 1999 yılına ve 2009 yılı ve sonrasına ait kukla değişkenlerin katsayıları negatif ve %10 düzeyinde anlamlıdır. Bu durum ise küresel kriz ve daha sonrasında her bir yılda enflasyonu zayıf da olsa düşürecek bir etkinin var olduğunu göstermektedir. İşsizlik oranının bağımlı değişken olduğu modelde ise açıklayıcı değişkenlerin ve yıllara ait kukla değişkenlerin bir tanesi dışında hiçbirinin anlamlı etkisi olmadığı görülmektedir. Bu durum ise işsizlik oranının model dışındaki başka faktörlere bağlı olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Modellerin bulgularına göre merkez bankası bağımsızlığına ekonomik büyüme oranının azaltıcı etkisi mevcuttur. Ayrıca, 2001 yılı sonrası her bir yılın merkez bankasının bağımsızlığını artırıcı etkisi olduğu görülmektedir. Öte yandan, merkez bankası bağımsızlığının işsizlik, enflasyon ve ekonomik büyüme oranı gibi en temel makroekonomik göstergeler üzerinde araştırılan zaman dilimi ve ülke grubu için anlamlı etkisinin olmadığı görülmektedir. Bu sonuçlar ise, merkez bankası bağımsızlığının tek başına makroekonomik göstergelere etki edemediğini ortaya koymaktadır. Yani en temel makroekonomik hedeflere giden yolda merkez bankası bağımsızlığı bu hedeflere ulaşmayı garanti etmemektedir. Bu hedeflere ulaşmanın birbiriyle uyumlu para ve maliye politikalarının yanı sıra kalkınma politikalarının bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Agur, I. (2018). Populism and central bank independence: Comment. *Open Economies Review*, 29(3), 687-693.
- Alpanda, S., & Honig, A. (2009). The impact of central bank independence on political monetary cycles in advanced and developing nations. *Journal of Money, Credit and Banking*, 41(7), 1365-1389.
- Arnone, M., & Romelli, D. (2013). Dynamic central bank independence indices and inflation rate: A new empirical exploration. *Journal of Financial Stability*, 9(3), 385-398.
- Bade, R., & Parkin, M. (1982). Central Bank Laws and Monetary Policy. Mimeo, University of Western Ontario
- Bade, R., & Parkin, M. (1988). Central bank laws and monetary policy. Ontario, Canadá: Department of Economics, University of Western Ontario.
- Bai, J., & Ng, S. (2004). A PANIC attack on unit roots and cointegration. *Econometrica*, 72(4), 1127-1177.
- Baltagi, B. H., & Baltagi, B. H. (2008). *Econometric analysis of panel data* (Vol. 4). Chichester: Wiley.
- Baltagi, B. H., Feng, Q., & Kao, C. (2012). A Lagrange Multiplier test for cross-sectional dependence in a fixed effects panel data model. *Journal of Econometrics*, 170(1), 164-177.
- Binder, C. C. (2021). Political pressure on central banks. *Journal of Money, Credit and Banking*, 53(4), 715-744.
- Breitung, J. (2000) The Local Power of Some Unit Root Tests for Panel Data, in B. Baltagi (ed.): Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels, *Advances in Econometrics*, Vol. 15, Amsterdam: JAI Press, pp.161-178
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The review of economic studies*, 47(1), 239-253.
- Choi, I. (2001). Unit root tests for panel data. *Journal of international money and Finance*, 20(2), 249-272.
- Cukierman, A., Web, S. B., & Neyapti, B. (1992). Measuring the independence of central banks and its effect on policy outcomes. *The world bank economic review*, 6(3), 353-398.
- Grilli, V., Masciandaro, D., & Tabellini, G. (1991). Political and monetary institutions and public financial policies in the industrial countries. *Economic policy*, 6(13), 341-392.
- Hadri, K. (2000). Testing for stationarity in heterogeneous panel data. *The Econometrics Journal*, 3(2), 148-161.

- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of econometrics*, 115(1), 53-74.
- Kapetanios, G. (2005). Unit-root testing against the alternative hypothesis of up to m structural breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 26(1), 123-133.
- Karavias, Y., & Tzavalis, E. (2014). Testing for unit roots in short panels allowing for a structural break. *Computational Statistics & Data Analysis*, 76, 391-407.
- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *Review of economics and statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Leertouwer, E., & Maier, P. (2001). Who creates political business cycles: should central banks be blamed?. *European Journal of Political Economy*, 17(3), 445-463.
- Levin, A., Lin, C. F., & Chu, C. S. J. (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of econometrics*, 108(1), 1-24.
- Lumsdaine, R. L., & Papell, D. H. (1997). Multiple trend breaks and the unit-root hypothesis. *Review of economics and Statistics*, 79(2), 212-218.
- Maddala, G. S., & Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 61(S1), 631-652.
- Nordhaus, W. D. (1975). The political business cycle. *The review of economic studies*, 42(2), 169-190.
- Özatay, F. (2013). Parasal iktisat: Kuram ve politika. Efil Yayınevi.
- Pesaran, H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels (working paper in Economics No. 0435). USA: University of Cambridge.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-sectional dependence. *Journal of applied econometrics*, 22(2), 265-312.
- Romelli, D. (2022). The political economy of reforms in Central Bank design: evidence from a new dataset. *Economic Policy*, 37(112), 641-688.
- Zivot, E., & Andrews, D. W. K. (2002). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of business & economic statistics*, 20(1), 25-44.

BÖLÜM 20

DOĞAL AFETLERE BAĞLI GELİŞEN POST TRAVMATİK STRESLE İLİŞKİLİ BOZUKLUKLAR (ASB, TSSB) VE PSİKOLOJİK MÜDAHALEDE YÖNTEMLER

Güliden Akkan MACAR¹

Mehmet Ali TOMBALAK²

Selami Varol ÜLKER³

1 ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Bölümü. g.akkanmacar@gmail.com. ORCID ID: 0000-0003-4180-477X

2 ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Bölümü. mehmet.tombalak@fineksus.com, ORCID ID: 0009-0005-3303-6637

3 Dr. Öğr. Üyesi, ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü. selamivarol.ulker@uskudar.edu.tr ORCID ID:0000-0002-6385-6418

*6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depreminde
hayatını kaybedenlerin anısına saygıyla..*

*“Hala mümkün olan bir şeyden dakika dakika artık mümkün olmayan bir
şeye geçişte, insanın göz yumup kendi eliyle derinleştirdiği bir acı var.”*

PROUST

GİRİŞ

Fars şair Sadi – i Şirazi’ ye insan nedir, diye sorarlar. Şair “ Yek katre- i hünest, sad hezaran endişe” yani “İnsan bir damla kan, bin bir endişedir” diye cevap verir. İnsan yaşamı boyunca şairin söylediği gibi türlü endişelerle sınanır. Bireysel konular kadar toplumsal yaşamın getirdiği tehditler de birey için oldukça kaygı vericidir. Özellikle insanın doğa ile olan ilişkisi tarih boyunca diğer türlere göre biraz daha farklı ilerlemiştir. Milyonlarca türün varolduğu doğada insan, diğer türlerde olmayan bir çaba ile doğaya hükmetme isteğini varetmiştir. Doğanın ihtişamı ve gücü insanın bir tür olarak varolmasında en temel yapıyı oluştursa da, zaman zaman vuku bulan doğa olayları, insan türünün ayağının altındakini çekip alması ölçüsünde yıkıcıdır. Deleuze, bu anlamda makinasallığa vurgu yapar. (Deleuze ve Guattari, 2020) . Ona göre evrende herşey belirli ölçüde makinasaldır ve bu makinalar belirli bir uyumu yakalayabildiği ölçüde varolabilir. Ona göre insan doğanın makinasallığına teslim olmalı ve doğa içerisindeki diğer makinalarla uyumlu olmalıdır. Tıpkı bir saatin içinde dönen dişliler gibi. İnsan doğanın bir parçasıdır ve parçası olduğu makinayla belirli bir uyumu yakalayabildiğinde ancak herşey yolunda ilerleyecektir. Bu noktada doğa ile kurulan ilişki belirli bir karşı çıkışla çatışmacı bir varoluşa sahip olmamalı, tam tersine doğaya içkin ve bütünsellik içermelidir. Deleuze ‘ ün bu yaklaşımı günümüzde insanoğlunun doğaya verdiği zararların tekrar felaketlerle insana dönecek olma olasılığını doğrular. Örneğin küresel ısınmanın dünya için oluşturduğu tehditler hiç de azımsanacak gibi değildir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda insan doğa ile belirli bir uyum yakalaması ölçüsünde kendi türünü var edebilir diyebiliriz. Antik Yunan ‘ da felsefenin başlangıç aşamalarında filozoflar daha çok doğa üzerine akıl yürütmelerini yapmışlar ve çoğu “ doğa filozofları” olarak tanınmışlardır. Doğa ve insan ilişkisi üzerine düşünmek o dönemin geleneği gibidir. 19. yüzyıl’ ın doğa kavramı ile öne çıkan önemli isimlerinden Alexander von Humboldt (1769 - 1859) doğanın bütünlüğüne ve her bir parçanın diğeri ile uyumuna vurgu yaparken Deleuze ile uzlaşmış gibidir (05.03.2023/ İnsan ve Doğa İlişkisi: Rakip mi ? Parça mı? – Prof Dr. Kemal Arıkan) Peki bütünlüğün kaybolduğu ve uyumun bozulduğu durumlarda neler olur? Gerçeğin istilası.. Günlük yaşam içinde her birimiz belirli ölçüde bireysel problem ve çatışmalarla sınanırız. Yaşamın getirdiği bu olağan durumları karşılama gücümüz belirli oranda hepimizde bulunur.

Eğer patolojik bir arka plan bulunmuyor ise belirli bir sürenin ardından günlük yaşamsal olayları kendi başımıza çözebilir ve belirli bir süreden sonra rutinlerimize dönebiliriz.

Fakat yaşamı tehdit edici, büyük çaplı, toplumsal olaylarda karşılaştığımız durumlar bu anlamda bir diğerinden oldukça farklı çıktılar oluşturur. Tarihin Bilinçdışı adlı kitabında Bülent Somay bu durumu ‘ ‘ Gerçeğin İstilasası ‘ ‘ olarak tanımlar ve şu açıklamayı getirir ‘ ‘ ***Ama bazen, bir ömürde birkaç kere olan türden bir Gerçek İstilasası yaşanır; Dev bir depresyon, savaş, devrim. Bu durumlarda alışlagelmiş yırtık teyelleme, çatlak açılma yöntemleri sökmeyiz; simgesel düzen tuzla buz olur. Sonradan bu simgesel düzen yeniden kurulacaktır kuşkusuz; yeniden inşa çalışmaları, uzun barış görüşmeleri, antlaşmalar ve uluslararası kurumlar, düzen değişiklikleri ve yeniden yapılanma çabaları, simgesel düzeni rötuşlar, bazense radikal değişikliklerle yeniden kurar. Ancak simgesel düzenin tamlığına ve sağlamlığına duyulan katıksız güvenin yeniden kurulması o kadar kolay değildir***’ (Somay, 2021: 48).

Somay ‘ ın da özellikle vurguladığı gibi akut, beklenmeyen, büyük çaplı, yaşamı tehdit edici toplumsal olaylarda en önemli sorun ‘ ‘ güvenli alanların ‘ ‘ yok olmasıdır. Dünya artık eskisi kadar güvenli bir yer değildir. Yarının getireceklerine dair kaygılar ön plandadır. Geçmiş ile gelecek arasında bağlantı kopmuştur, geçmiş geride kalmış gelecek ise belirsizdir. Fiziksel ve ruhsal manada güvenli alanlar yok olmuştur. İnsan hiç kuşkusuz güçlü bir varlıktır ve yeniden güvenli alanları inşaa edecektir. Fakat bakıldığında tek hücreli amipte oldukça güçlüdür. Amip yaşama tutunmak için sitoplazmasını uzatarak ve çökerterek yakın bir alana damlatılan besin maddesine uzanır ve onu içine alır ya da bazen yaşamak adına yakınına damlatılan asitten uzağa kaçır. Yani aslında evrende yer alan tüm canlılar Spinoza’ nın dediği gibi (conatus kavramı) yaşama tutunmak ister ve bunun için mevcut donanımlarını sonuna kadar kullanır ve doğa karşısında belirli oranda güçlüdür (Ethica, 2014) .Fakat insanı diğer türlerden ayıran ve belki de yıkıcı etkiyi yaratan en temel özellik insanın ‘ ‘gelecek planları’ ’ ile birlikte anı yaşamasıdır. Ancak bu tip yıkıcı olaylarda insan için gelecek karanlık ve belirsizdir. Dolayısıyla bu manada insan da yıkıcı etki fiziksel olduğu kadar da ruhsaldır. Gelecekte neler olacaktır, yaşam nasıl ilerleyecektir, geçmiş ve gelecek arasındaki bağ nasıl yeniden güvenle kurulacaktır? Dolayısıyla ortaya çıkan tüm bu soruların tek tek rasyonel olarak yanıtlanması oldukça önemlidir. Bireylerde ruhsal sorunlara yol açan psikozun üçlüsü, benlik algısındaki bozulmalar, uyumlu ve güven duyulan bir çevreye sahip olamama ve gelecek konusundaki karamsarlıktır (Türkçapar, 2018). Travmatik durumlar karşısında, her üç alanda olumsuz etki altındadır. Bu olumsuz çıktılardan en belirgin travmatik olaya bağlı stres bozukluklarıdır ve baş etme yöntemlerinin yanlış uygulanması ile beraber

bireylerde kalıcı ruhsal problemlere dönüşebilecek stres kaynaklı psikiyatrik bozukluklardır. Bu sebeple travmatik olaylarda bireylere uygulanacak desteğin her aşaması oldukça değerli ve bireyin gelecekteki ruhsal sağlığı için kritiktir. Bu noktada travmatik olayın belirlenmesi, etkilerinin tanımlanması, müdahale yöntemlerinin doğru seçilmesi, sağlıklı bir toplumu yeniden inşaa etmek adına oldukça önemli ve değerlidir.

Tanımlar

Travma, “Amerikan Psikiyatri Birliği’nin Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM)-IV-TR’deki tanımına göre, kişinin gerçek bir ölüm ya da ölüm tehdidi yaşaması, kendisinin ya da bir başka kişinin fiziksel bütünlüğüne karşı bir tehdit olayı yaşaması ya da tanıklık etmesi ya da ailesinden birinin veya başka bir yakınının beklenmedik ölümünü, şiddete maruz kalarak öldürülmesini, ağır yaralanmasını öğrenmesi sonucunda kişide dehşete düşme, korku ve çaresizlik benzeri duygularının ortaya çıkmasıdır (APA, 2000).” **Psikolojik travma**, kişinin hayatında değişiklik yapmasını gerektiren ve kişi için yeniden uyumu gerektiren olay olarak tanımlanmıştır (Coddington, 1972).”

Travmatik Olayların Bireylerde Yaratığı Olumsuz Çıktılar

Yaşanan travmatik olaylar hiç kuşkusuz bireylerde bir takım olumsuz çıktıları neden olacaktır. Bu olumsuz çıktıların erken fark edilmemesi, bireylerin uzun süreli bir takım ruhsal bozukluklar ile sağlıklarını kaybetmelerine neden olabilir. Travmatik olay sonucunda bireylerin tümünde aynı belirtiler eş zamanlı çıkmayabilir bununla beraber zaman içinde bir takım olumsuz çıktılar benzer şekilde paylaşılabilir. Her bireyin acı ile kurduğu ilişki farklı olabilir ya da bazen zaman alabilir. Bu sebeple travmatik olayların, bireylerdeki çıktılarını standardize etmek mümkün değildir. Bununla beraber yapılan araştırma ve gözlemler travmatik olayların sonucunda bireylerde sıklıkla görülen bazı bozukluklara işaret etmektedir. “Bunlar, doğrudan travma ile ilişkilendirilen ruhsal bozukluklar, ASB, TSSB, Uyum Bozuklukları iken, dolaylı olarak travma ile ilişkilendirilen ruhsal bozukluklar, Dissosiyatif Bozukluk, Borderline Kişilik Bozukluğu, Konversiyon Bozukluğu, Somatizasyon Bozukluğu, Yeme Bozuklukları, Depresyon, Diğer Anksiyete Bozuklukları (yaygın anksiyete bozukluğu, panik bozukluğu, vb.), Psikotik Bozukluklardır (Baysak, 2010).” Her travmatik olay ruhsal bir bozukluğa dönüşmemekle birlikte, bireylerde olayın etki ve büyüklüğü çapında birtakım psikolojik tepkiler görülebilir (Işıklı, 2003). Deprem gibi büyük afetlerden sonra ortaya çıkan çok şiddetli travma tepkilerinin normal olduğu unutulmamalıdır (MEB / Travma Sonrası Normal Tepkiler Psiko eğitim El Kitabı, 2001). Bazı kaynaklara göre özellikle deprem sonrası bireylerde görülen psikolojik çıktılar aşağıdaki gibidir (Türk Psikiyatri Derneği Bilgilendirme Broşürü, 2022) ;

- Aşırı korku
- Nerede / Ne yaptığını bilememe
- Düşünmeden otomatikleşmiş hareket
- Duyguları hissedememe
- Tepki verememe

Büyük kayıplardan sonra kişilerde görülen psikolojik tepkilere yas denilmektedir. Yas tepkisi kayba uğramış herkeste görülür ancak kişiden kişiye değişebileceği gibi kültürlerarasında da farklılık gösterir (M.E.B Afetlerde ve Travmatik Olaylarda Psikolojik Destek, 2011, Arıcı, 2014). Bu kapsamda yas olgusu ile ilgili olarak kimi aşamalardan bahsetmek mümkündür (Kukuoğlu, 2018). Travma sonrası yaşanan kayıplar ve ölüm, sevdikleri kişilerin kaybına dair duyulan korkular bireylerde patolojik yas sürecini başlatabilmektedir, bu sebeple travma sonrası verilecek Psikolojik İlk Yardım (PİY) ilk etapta oldukça kıymetlidir (Kukuoğlu, 2018). Bu kapsamda yas olgusu ile ilgili olarak kimi aşamalardan bahsetmek mümkündür (Kukuoğlu, 2018);

Şekil- 1: Kübler – Ros’ un Beş Aşamalı Yas Kuramı (Kukuoğlu, 2018)

Travma Etkileri ve Müdahale Adımları

Akut travmatik olaylardan hemen sonra bireylere yapılacak ilk ve sonraki müdahaleler oldukça önemli ve kritiktir. Krize müdahale yaklaşımlarında kısa süreli, çözüm odaklı ve şimdiye odaklanan yaklaşımlar sergilemek önemlidir (Yıldırım, 2008). Söz konusu travmatik olaylarda

ruh sağlığı uzmanlarınca takip edilmesi gereken adımlar ilgili olayın yarattığı etkilerin bireylerdeki farklı çıktılarına karşı duyarlı olmalıdır ve ihtiyaca yönelik olmalıdır. Bu noktada öncelik, travmaya maruz kalan bireylerin ruhsal açıdan neye ihtiyacı olduğunun anlaşılması ile ilişkilidir. Unutulmamalıdır ki her birey biriciktir ve her bireyin mevcut olaya verdiği yanıt bir diğerinden farklı olabilecektir. Ruh sağlığı uzmanları sahip oldukları teknik bilgi ve donanımı kullanma konusunda aceleci olmamalı ve öncelikle bireylerin ihtiyaçlarını doğru tespit etmelidirler. Bu noktada farkında olunması gereken husus şudur ki, ruh sağlığı uzmanı kendisine iyi gelecek yaklaşımı değil, travmaya maruz kalan bireye iyi gelecek davranışı önceliklendirmelidir. Travmatik olayların sonucunda bireyler çaresiz, suçlu hissedebilir ve olumsuz başetme yöntemlerine başvurabilirler. Jane Crisp' e göre kriz müdahalesi duygusal ilk yardım olarak da tanımlanabilir ve minimum bu müdahalenin süresi 8 seansı kapsar (Yıldırım, 2016). Bu açıdan doğru müdahale tekniklerinin aşamalı olarak uygulanması oldukça önemli ve değerlidir (Taytaş, 2022). Bu noktada ilk olarak yapılması gereken müdahale yöntemi Psikolojik İlk Yardım ' dır. PİY için aşağıdaki temel alanlara dikkat etmek önemlidir (Kukuoğlu, 2018);

- Olumsuz duyguları tolere etmek,
- Gerçekliğin farkında olmak,
- Bilişsel olarak doğru değerlendirme yapmak,
- Yeniden çerçeveleme,
- Sosyal destek arama ve verme,
- Öz yetkinlik inancına sahip olmak,
- İyimser bakış açısı,
- Hareketli olmak (yürüyüş, egzersiz vs.),
- Yaşamın değeri ve anlamlılığının farkında olmak,
- Amaç oluşturmak,
- Yardım arama ve yardım sunma,
- Stres altında sakin olabilmek,
- Problemlerle aktif olarak başa çıkabilmek

Psikolojik İlk Yardım Uygulamalarında özellikle bazı uygulamalar bireylerin travmatik yas süreçlerine veya daha sonrasında gelişebilecek TSSB gibi ruhsal bozukluklara etki etmesi bakımından anlamlıdır (Yüksel, 2016). PİY uygulamalarında dikkat edilmesi gereken hususlar aşağıdaki gibidir (Yüksel, 2016);

DOĞRU UYGULAMALAR	YANLIŞ UYGULAMALAR
İnsanların gıda ve barınma gibi temel gereksinimlerini acil tıbbi ihtiyaçları sağlanır. Yineleyen, basit, doğru bilgi sağlanır (güvenlik). • Kendi öykü ve duygularını aktarmak istediklerinde dinle. İyi hissetmenin tek bir biçimi yoktur (sükûnet), • Kişiler kötü hissettiğinde bile şefkatle dostane ol (sükûnet), • Afet veya travmanın etkilerinin giderilmesi ile ilgili çalışmalar hakkında doğru bilgi verin (sükûnet), • Afetzedelere yakın arkadaşları ve sevdikleri ile ilişki kurmalarında yardım edin (diğerleriyle bağ) • Aileyi, çocukları, ana-babaları, diğer yakınlarını mümkün olduğunda bir araya getirin (diğerleriyle bağ), • Kendi ihtiyaçlarını karşılamakta kendine yeterli hissetmesini cesaretlendirin, • Kişileri devlet veya devlet dışı organizasyonlara yönlendirin. Onların nasıl ve neleri sağlayabileceği ve ne şekilde ulaşabileceği konusunda bilgi verin (umut), • Kişiler farklı korku ve endişe ifade ederler ve farklı ihtiyaçlar bildirirlerse gerekli servislerin olduğunu belirtin (umut).	Kişileri öykülerini anlatmaya, hele kişisel detaylara girmeye zorlamayın (sükûneti azaltır), • “Her şey iyi olacak” veya “en azından sen hayattasın gibi basit güvenceler vermeyin (özyeterliliğini azaltır), • Kişilere şunu hissedeceksin, şunu yap gibi ne yapacağını dikte etmeyin (özyeterliliğini azaltır), Afetzedelere, onların kişisel davranışları veya inançlarıyla ilgili olarak niye bu olayları yaşadıklarını söylemeyin (özyeterliliğini azaltır), • Tutamayacağınız sözler vermeyin (umudu azaltır) • Kişiler bu servislere ihtiyaç duyduğu devrede var olan servis ve kurtarma aktivitelerini uluorta eleştirmeyin (umudu ve sükûneti azaltır)

Yaşanan afetlerden sonra psikolojik tepkiler birtakım aşamalar gösterir. Bu aşamalardan ilki, ilk dakikalardan 48 saate kadar olan birinci kırsımdır. Bu aşama fizyolojik uyarılma, algıda hassasiyet, hafıza sorunları, duygusal küntlük, donma reaksiyonları veya bazen panik, dissosiyasyon, acıyı hissedememe şeklinde belirtiler görülebilir. Bu aşamada müdahale biçimi Psikolojik İlk Yardım (PİY) ‘dır (Işıklı, 2003). Bu destek türü, afet durumunda herkesin verebileceği bir destek türüdür. Psikolojik ilk yardımda güven duygusunun yeniden tesis edilmesi, sakinleştirme, yeterlilik duygusunu teşvik etme, bağlantılı olma duygusu, umut aşılama oldukça önemli prensiplerdir. Ümit ve güven duygusu yaratmak esastır. Bu noktada bireylerle ilişki içinde olmak, temas, alana yerleştirme, acil ihtiyaçları saptama, güvenlik ve rahatlığı sağlamak önceliklidir. Özellikle bu aşamada stabilizasyon (dengeleme) kavramı öne çıkar. Aktif dinleme, rahatsız edici uyaranlardan uzaklaştırma, hizmetler hakkında bilgilendirme gibi öne çıkan müdahaleler söz konusudur (Işıklı, 2013). Afet sonrası ikinci tepki dönemi ise 2- 6 günlük süreci kapsar. Bu dönemde kişiler

neler olduğunu fark etmeye başlamıştır ve ihtiyaç duyulan müdahale psikososyal destek ve psikoeğitimidir. Kişiler bu dönemde duygusal karmaşa, kaygı, korku, dehşet verici rüyalar, kabuslar, flashbackler, titreme, bulantı, kardiyak şikayetler, adeste ağrıları, yorgunluk, yerinde duramama, uyku sorunları, iştah değışimleri, güvensizlik, kopuk ve yalnız hissetme, utanç, suçluluk gibi birtakım olumsuz tepkiler verebilirler. Bu sebeple psikososyal destek oldukça önemlidir. Bu dönemde sunulan psikososyal desteğin amaçları; paylaşım, normal yaşama dönüş, bilgilendirme, katılım- kontrol, afet sonrası olumsuz olayların azaltılmasıdır (Işıklı, 2013). Doğal afetlerden sonra bireylere sunulacak destekler kadar bireylerin kendi başlarına koşullara yeniden uyumu sağlamak adına yönlendirilecekleri eylemler de oldukça önemlidir ; Korunma, harekete geçme, temas kurma, gerek duyulması halinde acil yardımlar için en yakın sağlık tesisine başvurma, kendisi ve ailesi için işlevsel alanlara yönelme, olay hakkında durum değerlendirmesi yapma, yaşanan süreci anlamlandırmaya çalışarak güçlenmek oldukça önemli adımlardır (Türk Psikologlar Derneği Özel Çalışma Grubu Bilgilendirme Broşürü, 2020). Afetlerde sunulacak olan psikososyal destek uygulamalarında kullanılacak en temel araçlar (Kızılay Afetlerde Psikososyal Destek Uygulama Rehberi, 2008) ;

- İhtiyaç ve kaynak değerlendirme
- Psikolojik İlk Yardım
- Sevk Etme ve Yönlendirme
- Bilgi Merkezi Oluşturma
- Toplum Harekete Geçirme
- Sosyal Projeler
- Eğitimler
- Çalışana Destek

“Afetlerde psikososyal destek çalışmaları afetten etkilenenlerin yaşamlarının normale dönmesi, aynı zamanda toplumun afet ve acil durumlarla başa çıkma ve toparlanma kabiliyetinin arttırılmasına yönelik güçlendirme faaliyetlerini içeren çok disiplinli hizmetler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Kızılay, 2008: 1). “ Doğal afetlerden sonra genel olarak verilen psikososyal hizmetler aşağıdaki gibidir (Altun, 2016) ;

- Çocuk Etkinlikleri
- Oyun Grupları
- İhtiyaç ve Kaynak Analizi- Hane Ziyaretleri
- Psikoteröpotik Müdahale

- Psikiyatrik Değerlendirme ve Tedavi
- Kısa Süreli Grup Psikoterapisi Uygulamaları
- Psikoeğitim Odaklı Çalışmalar
- Bilgilendirme ve Seminer (Hijyen, Çocuk Sağlık vb.)
- Afet Çalışanlarına Destek Faaliyetleri

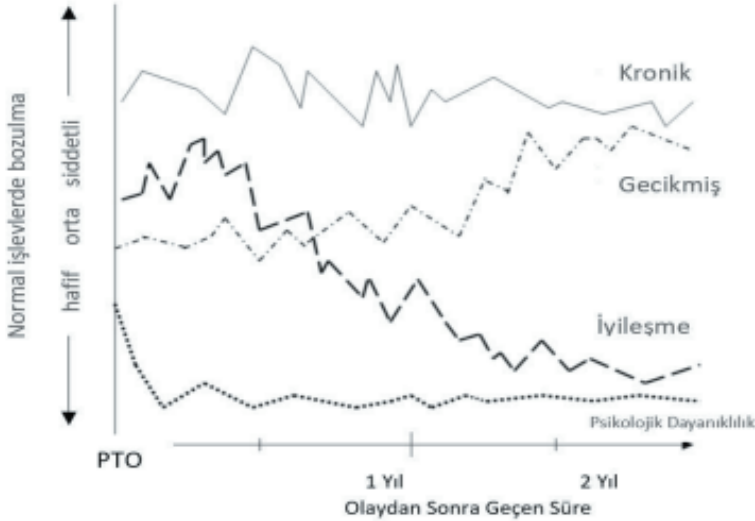
İnsani yardım gerektiren acillerde ruh sağlığı ve psikososyal müdahale piramidi aşağıdaki gibidir (Tanık& Davas, 2006).

Şekil – 2 : Psikososyal Müdahale Piramidi (Tanık& Davas, 2006)

Psikososyal destek, iyileştirme sürecinde muhataplarını rahatlatmak, yönlendirmek, olumsuzluklarla başa çıkma yöntemlerini öğretmekle toplumun kendi normaline dönmesine yardımcı olur (Aydın, 2007). Travmaya maruz kalan bireylerin 3.aşamada yaşadığı dönem zihinsel işleme ve üzerinden geçme dönemi olarak tanımlanan 1 hafta- 1 aylık dönemi kapsar. Bu dönemde bireylerin rutinlerine dönmesi için destek sunulması oldukça önemlidir. Özellikle umut aşlamak, işe dönülmesi ve işlevselliğin sağlanması ve geleceğe ilişkin perspektif yaratılması adına psikolojik destek sunulması kritiktir. Bu dönemi takiben yaşanan 4. Evre ise iyileşme ve yeniden oryantasyonun beklenildiği evredir. Bu evre 1 ay ve sonrasını kapsar. Bu dönemde bireylerin olanları kabul etmesi, tepki şiddetlerinin azalması, gelecekle ilgili planların yapılması, günlük hayata ilgi gösterilmesi, duygusal olarak daha iyi hissetmeye başlama, mevcut travmanın anıların bir parçasına dönüşmesi gibi tepkiler umulur. Ancak bazı bireylerde afet sonrası takılmalar gözlenebilir ve bu durum tüm yaşamını etkileyebilir. Söz konusu dönemde bireylerde iki tür psikolojik bozukluk görülebilir. Bunlardan ilki Akut Stres Bozukluğudur. Akut Stres Bozukluğu olaydan sonraki gün ve 4 hafta gibi bir dönemi kapsayan,

travmatik olayların yaşanmasının ardından öncelikle bireylerde olumsuz birtakım çıktılar ile kendini gösteren bir bozukluktur. Özellikle istemsiz tekrarlar, olumsuz ruh hali, dissosiyatif semptomlar, kaçınma belirtileri, uyarılma belirtileri (uyku bozuklukları gibi) gibi belirtiler ile kendini gösteren ASB ‘ nin etkileri bireylerde travmatik olaydan sonra en az 3 en fazla 30 gün devam edebilir. ASB belirtilerinin büyük bir kısmı kendiliğinden atlatılabilir. Bununla beraber söz konusu belirtilerin bireylerde 30 günden fazla sürmesi halinde artık TSSB den söz edilmeye başlanır (Akut Stres Bozukluğu / Yaşantı psikoloji. 21.02.2023). Akut Stres Bozukluğu ile TSSB arasında yakın bir ilişki vardır. Özellikle travmatik olayın yaşanmasının ardından doğru müdahale yöntemlerinin zamanında uygulanmamasının etkisi ile ASB ‘ nin kalıcı etkilerle TSSB tablosuna dönüşmesi olasıdır. Son dönemlerde psikologlar tarafından geleneksel anlamda yaygın olmayan, telepsikoloji uygulamalarında da yüz yüze uygulanan “ Türk Psikologlar Derneği Etik Yönetmeliği” inde belirtilen ilke ve kuralların baz alınması oldukça kıymetlidir (Yorulmaz vd., 2020). Literatür taramaları ışığında elde edilen bilgilere göre; afetler ve büyük olaylarda doğrudan ya da dolaylı etkilenen kişilerin %80’i kısa dönemli hafif stres yaşarken, %15-40’ı orta vadeli, orta veya daha ciddi düzeylerde stres, %20 ila 40’ı, orta vadede bir ruhsal bozukluk veya fonksiyon kaybıyla ilişkili psikolojik morbidite %0,5 ile, %5’i uzun süreli bir ruhsal hastalık yaşayabilir (NHS, 2009). Travma etkileri bireylerde belirli bir zamana yayılabilir, post travmatik süreçlerde işlevsellikte bozulmalar aşağıdaki gibi seyir izleyebilir (Civriz, 2019).

Kişilerarası Kayıp veya Potansiyel Travmatik Olayların Ardından Zaman İçinde
Görülen Normal İşlevsellikteki Bozulmanın Prototipik Eğrileri

Kaynak: Bonanno, 2004

Afetlerden sonra sunulacak olan ruh sağlığı ve psikososyal destek (RSPD) uygulamalarında aşağıdaki temel ilkelerin uygulanması oldukça önemlidir (IASC – Acil Durumlarda Ruh Sağlığı ve Psikososyal Destek Kılavuzu, 2017) ; İnsan hakları ve eşitlik, Katılım, Zarar vermeme, Mevcut kapasite ve kaynaklardan faydalanma, Bütünleşik destek Sistemleri, Çok katmanlı destekler

Yapılan bazı araştırmalar travmanın etkilerinin çok şiddetli olmadığı bireylerde yapılacak olan eğitim modüllerinin önemine vurgu yapmaktadır. Bu eğitim modülleri özellikle; aileye psikoeğitim, stres yönetimi, duygu düzenleme becerisi, iletişim becerilerini geliştirme, çatışma çözme becerileri, ilişki geliştirme becerileri üzerine odaklanmalıdır (Genç vd., 2021).

Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) Nedir?

“TSSB, kişinin aşırı travmatik bir stresörle karşılaşmasından ya da duymasından sonra, olayların kişiye sıkıntı veren bir biçimde yeniden yaşanması, kaçınma davranışı gösterme, duygulanımda küntlük ile birlikte otonomik, disforik ve bilişsel bulguların değişik derecelerde bulunması ile karakterize bir ruhsal bozukluktur (Sadock ve Sadock, 2003).” TSSB ‘ nin yaşam boyu yaygınlığı % 5 - 12 arasında saptanmıştır.Travma ile ilişkili sorunların yönetiminde olayın kendisi, maruz kalanlar ve ilişkileri, olayı ve olayın sonuçlarını etkileyen çevresel faktörler oldukça önemlidir (Tarık ve Davas, 2006). TSSB belirtileri kendisini hemen göstermeyebilir “Yapılan bir araştırma göstermektedir ki deprem üzerinden üç sene geçtikten sonra bile mağdurlar arasında %40 oranında travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) ve %18 oranında eşlik eden depresyon tespit edilmiştir (Aydın, 2007).” Travma sonrası yaşanan bir takım ruhsal sorunların etiyojisi için birtakım kuramsal yaklaşımlar mevcuttur; hazır ve kültürel korkular, stres- tepki kuramı, temel varsayımlar, korku koşullaması, bilişsel – düşünsel hatalar bunlardan bazılarıdır (Aker, 2012). Pandemi döneminde TSSB ‘ ye ilişkin olarak yapılmış bir çalışma korku temelli olarak TSSB ‘ nin şiddetindeki artışa dikkat çekmesi bakımından oldukça anlamlıdır (Günlü vd., 2021).Travma Sonrası Stres Bozukluğuna kuramsal yaklaşımlar genel olarak üç ana çerçevede şekillenir. Bunlardan ilki analitik yaklaşımdır. Analitik yaklaşıma göre “ travma bireyin geçmişte yaşadığı ancak çözümlenememiş konular ile yakından ilgilidir. Birey bu çözümlenmemiş konuları aktif bir şekilde tekrar tekrar yaşar. Bu yaklaşıma göre çocukluk travmaları represyon, yapma- bozma ve inkar gibi savunma düzenekleri ile aktif hale geçer” (Baytar, 2017). Diğer önemli kuramsal yaklaşım ise bilişsel kuramdır. Bu kurama göre TSSB, travmatik olaylardan sonra ortaya çıkan bilişsel süreçlerin beyinde tahmin ve duygusal bağlantıları ile ilgilidir. Bu görüşe göre bu bağlantılar, travmatik bir deneyimden sonra aktifleşir, uyarıcı ve tepki verici bilgiyi kaydeder. Bu bilgiler yoluyla korku ve anksiyete hatırlanarak TSSB tablosu oluşur (Foa vd.,

1989). Bir diğer ve son görüş ise biyolojik görüştür. Bu kurama göre beyinde özellikle talamus, beyin sapı, bazal gangliya, serebellum, limbik sistem çevresel uyaranlardan gelen bilgileri süzer ve işler. Bu sistemin düzgün işlemesi için uyaranlara doğru yanıtların verilmesi gerekir. TSSB tablosu ise ilgili sisteme zarar verir ve aksaklıklar ortaya çıkar (Coupland, 2000). Biyolojik yaklaşımda nöroendokrin sistem ve hipotalamik – hipofiz- adrenal (HPA) aks ile ilişkili olarak, canlıların strese adaptif tepki verme süreçleri de önemli bir diğer unsurdur (Bolu vd., 2014). Bu üç belirgin yaklaşımın dışında Fletcher Modeli de TSSB için yeni ve farklı bir açıklama getirir (Tabur, 2017). Bu modele göre, gerek biyolojik gerekse bilişsel model TSSB’ de sosyal etkileşim ve bireysel farklılıkları göz ardı etmektedir. Fletcher modeli bu açıdan TSSB ‘ nin ortaya çıkmasında ve sürmesinde farklı faktörlere değinir. Bunlar özellikle, travmatik olayın doğası, olaya dair verilen duygusal, psikobiyolojik, bilişsel, davranışsal tepki ile kişinin aile yapısı ve sosyal ekolojidir (Fletcher, 2003). TSSB ‘ nin tedavisinde psikoanalitik, bilişsel – davranışsal, ilaç terapileri ve EMDR gibi yöntemler kullanılmaktadır (Kalkanlı, 2019). Yapılan bir tez çalışmasına göre TSSB’ nin gelişiminde risk faktörleri ve travma şiddetini etkileyen unsurlar aşağıdaki gibidir (Bilgiç, 2011) ;

- Stresörün birey için öznel anlam içermesi
- Stresöre maruz kalma süresi
- Hazırlıksız olma ve aniden maruz kalma
- Stresörün katastrofik olması
- İnsanlar tarafından oluşturulması
- Stresörün ölüm tehdidi yaratması
- Fiziksel yaralanma yaşanması
- Gaddarlık/ İnsanlık dışı durumları içermesi
- Hayatta kalmış olmaya dair suçluluk yaratması
- Çok sayıda kişinin aynı anda maruz kalması

TSSB gelişiminde pretravmatik süreçlerin ele alındığı kimi meta – analizlerin sonuçları müdahalede izlenecek yöntemlerin seçimi için de anlamlıdır. Bu önemli çalışmalardan biri 2000 yılında Brewin ve arkadaşları tarafından 77 makalenin incelendiği bir meta – analizdir (Brewin vd., 2000). Bu konudaki önemli çalışmalardan bir diğeri ise Özer ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilmiş olup, TSSB ile ilgili 2647 çalışmadan 68 ‘ i meta – analiz kriterlerini karşılayarak incelenmiştir (Özer vd., 2003). Her iki çalışmanın bulgularına göre TSSB gelişiminde pretravmatik risk faktörleri aşağıdaki gibidir;

- Düşük sosyo –ekonomik koşullar

- Kadın olmak
- Düşük zeka
- Azınlık olmak
- Geçmiş psikiyatrik öykü
- Çocukluk istismarı
- Önceki travma öyküsünün varlığı
- Ailede psikiyatrik öykünün varlığı
- Travmatik olay öncesi psikolojik uyum
- Travmatik olay öncesi psikososyal uyum

TSSB ‘ ye ilişkin semptomlar ve şiddetin derecesinin belirlenmesinde ‘ ‘ Doz – Yanıt Modeli’’ literatürde sıklıkla kullanılmaktadır. Bu modele göre ‘ ‘ Semptomların şiddeti travmatik olayın şiddetinin bir fonksiyonudur’’ (Keane vd., 2006, Civriz, 2019). Yapılan bazı çalışmalar travma sonrası büyüme ve gelişim çıktılarına da işaret etmektedir. Bu yaklaşıma göre birey söz konusu olay sonrası hayatta kalması ile birlikte travma sonrası beş boyutta değişim yaşar. Bu boyutlar ; ‘ ‘kişilerarası ilişkilerde olumlu değişim, kendilik algısında olumlu değişim, yaşamın değerini anlama, yeni seçeneklerin fark edilmesi, inanç sisteminde gelişim ‘ ‘ şeklindedir (Tedeschi ve Calhoun, 1996).

Travmaya Psikolojik Destek Yardım Modeli

Türk Psikologlar Derneği tarafından yurt dışından gelen uzmanlarla oluşturulmuş olan bu modelde travma öncesi ve sonrası, travmaya bağlı gelişebilecek bazı ruhsal sorunların önüne geçmek hedeflenmektedir. Bu modelde, olay öncesi ve sonrası uygulama adımları ile travmanın yaratacağı bazı etkilerin proaktif bir yöntemle azaltılması temel alınmıştır (Korkmazlar vd., 2000). ‘ ‘Literatürde belirtildiği gibi, ‘ ‘travmatik olay/afet öncesi’’yapılacak bilgilendirme – eğitim travmanın etkilerini azaltabilir (Ayalon vd., 1999, Lahad 1997)’. Bu modelde afet öncesi primer önlemin ve bilgilendirmenin önemine vurgu yapılmaktadır. Afet öncesi yapılacak olan hazırlık ve bilgilendirmelerin yaşanacak olası bir afette travma etkisini azaltacağından söz etmek mümkündür. ‘ ‘Auerbach ve Spiritto (1986), Pynoos ve Nader (1990) felaket durumlarında önleyici müdahale dönemleri tanımlamışlar; her faz için çocuklara ve ailelere yönelik müdahale stratejilerinden söz etmişlerdir (Korkmazlar vd., 2000).

TRAVMA SONRASI STRES BOZUKLUĞU (TSSB) TEDAVİSİNDE KURAM VE UYGULAMALAR

TSSB ‘ nin Tedavisinde Hemşirelik Uygulamaları

Günümüzde depresyon, sel, savaşı ve bunun gibi doğal afetlere bağı olarak gelişen Travma Sonrası Stres Bozukluğu’ nun tedavisinde ruh sağığı hemşirelerinin yaklaşımı ve müdahaleleri de bu konudaki diğ er uzmanlar kadar önemli ve değerlidir (Çam vd., 2006). Bu konudaki yaklaşımda özellikle bireylerde “ bu olay sebebiyle herşey bitti” düşüncesinden , “ bu olayın bana öğrettiğı bişeyler var” düşüncesine geçişi sağlayabilmek oldukça önem arz etmektedir (Oflaz, 2008). Bu konudaki hemşirelik yaklaşımları özellikle, “travmatik hatıraların baskısına dayanabilme, başa çıkabilme, olaylara dair tutarlı anlam ve inanç geliştirme, doyum verici kişilerarası ilişkiler geliştirme “ hedeflerine yönelik düzenlenmelidir (Herman, 2011). Bu konuda izlenecek adımlar aşağıdaki gibidir (Çam vd., 2006) ;

- I. Hasta yakınlarından bilgi toplama
- II. Hastalara gerçekçi bilgi vermek
- III. Hasta ile güvene dayalı ilişki kurmak
- IV. TSSB sonrası hastanın yaşadığı duygu ve tepkilerin farkında olmak ve hastanın duygularını tanımlamasına yardımcı olmak
- V. Hastayı duygu ve düşünceleri hakkında konuşmaya cesaretlendirmek
- VI. Hastanın yaşadığı yasın aşamalarını değerlendirmek, yasın aşamaları , duygu ve davranışlar hakkında konuşmak
- VII. Güvenli çevre oluşturmak
- VIII. Hastanın sosyal destek sistemlerini tanımlamak
- IX. Hasta ile travma dışı gündelik konular hakkında konuşmak
- X. Hastayı travma riski konusunda değerlendirmek
- XI. Hastanın kendine zarar verici davranışlarını değerlendirmek
- XII. Hastanın baş etme stratejilerini tanımlamak ve geliştirmek.

TSSB Tedavisinde Psikofarmakoloji

TSSB ‘ nin ilaçla tedavisinde olumlu etkiyi oluşturacak faktörler, doğru tanı, doğru ilacı kullanma ve ilacı uygun dozda ve yeterli süre kullanma ile ilişkilidir. TSSB ‘ de ilaçla tedavinin ana amaçları aşağıdaki gibidir (Aker, 2012) ;

- Hastalığın ilerlemesini ve kronikleşmesini önlemek

- Belirtilerin uzun sürmesine bağlı uyum, anlama ve kavrama sorunlarını iyileştirmek
- Kişide, belirtilerle baş edebileceği düşüncesi oluşturmak
- Uykusuzluk ve kabus görmeye karşı semptomatik tedavi sağlamak
- Nüksü ortadan kaldırmak ve tedaviyi sürdürmek
- Eşlik edebilecek başka bir psikiyatrik bozukluk için önlem almak
- Yoğun kaygıyı azaltıp, işlevselliğe etkisini azaltmak.

TSSB TEDAVİSİNDE BİREYSEL VE GRUP PSİKOTERAPİ YÖNTEMLERİ

A- TSSB' DE BİREYSEL PSİKOTERAPİ YÖNTEMLERİ

a) İlk Yaklaşımlar ve Psikoanalitik / Psikodinamik Yaklaşım

Alanyazında TSSB ‘ ye yönelik ilk psikoterapötik ve sistematize yaklaşımın Pierre Janet tarafından ortaya konulduğunu görürüz. Bu yaklaşımın temel dayanağına göre kişi travma ile ilgili duygu ve düşüncelerden kaçınmacı bir yapı sergiler ve travmadan uzak duygu ve düşüncelere yönelir. Bireyin bu tutumu travma ile ilişkili düşüncelerin bilinç düzeyinden ayrışmasına (disosiasyon) neden olur. Travma ile ilişkili anılar parçalanır ve imajlar somatizasyon veya duygusal bozulmalar şeklinde bireyin yaşamında yaşantılanmaya devam eder. Bu noktada psikolojik müdahalede hasta ve terapist arasındaki terapötik bağ oldukça önemlidir. Bu müdahale yöntemi üç aşamalı olarak sürdürülür; 1) Semptomlara yönelik müdahale ve belirtilerin stabilizasyonu, 2) Travmatik anıların keşfi, belirlenmesi ve modifikasyonu 3) Kişilik bütünleştirilmesi, nüksü önleme, rezidüel belirtilerin giderilmesi ve rehabilitasyon. Janet’ in bu yaklaşımına göre TSSB bozukluğu temelde bir “bellek bozukluğu “ dur ve travmatik anıların anlamlı deneyimlere dönüştürülmesi ile elde edilecek öğrenilmiş çaresizliğin azaltılması hali, TSSB ‘ nin tedavisi için oldukça önemli bir amaçtır (Yavuz ve Karatepe, 2015)

Psikoanalitik (Freudyen) Görüş ve Disosiasyon Teorisi

Freud Janet’ in ortaya attığı disosiasyon teorisini ilk etapta detaylandırmış ancak daha sonra bu teoriden uzaklaşmıştır. Freud ‘ a göre tek başına travma deneyimi patolojik süreçlere evrilmez, ancak bireyde çocukluk çağına ilişkin bastırılmış çatışmalar var ise travma deneyimi ile birleşerek patolojize durumlara evrilebilir. Bununla beraber Freud Birinci dünya savaşı ile tekrar dışsal süreç ve etkilere yönelmiş, “ Represyon” kavramına değinmiştir. Bu yaklaşıma göre travmaya neden olacak dışsal süreçlerle beraber duygusal dağılmaya neden olan travma , “ travmatik nöroz” un kaynağını oluşturabilir (Yavuz ve Karatepe, 2015). Bu görüşe göre TSSB

‘ li bireylerde ortaya çıkan semptomlar travmatik anılara karşı geliştirilmiş egonun bir savunma düzeneğidir. Bu yaklaşımda tüm bu sebeplerle travmatik anılarla ilgili çatışmaların ortaya çıkarılıp sonlandırılması terapinin temel hedefidir. Yürütülen bazı çalışmalar psikoanalitik yaklaşımın TSSB ‘ de hipnoterapi ve duyarsızlaştırma ile benzer etkide olduğunu ortaya koymakla birlikte, bu yaklaşımın TSSB ‘ ye bağlı kişilerarası sorun çözmede ve kişilik problemlerinde tercih edilmesine vurgu yapılmaktadır.

b) Davranışçılık Temelli Yaklaşımlar

Mowrer ‘ in İki – Faktörlü Öğrenme Modeli ve Sistemik Duyarsızlaştırma

Bu yaklaşımın en temel görüşü şudur ki ‘Korkular – klasik koşullanma ile ortaya çıkar, Edimsel koşullanma ile devam ettirilir.’ 1960’ lı yıllarda geliştirilen bu modele göre birey hayatı tehdit eden bir olaya maruz kalması halinde, olay esnasındaki birçok uyarana karşı koşullanma gerçekleştirir. Normalde nötral olan uyarılar travma ile koşullanır ve birey çok hızlı bir şekilde ilgili uyarılardan kaçınma davranışı geliştirmeye başlar. Dahası bu uyarıları andıran benzer uyarılar ile de söz konusu çerçeveyi genişletmeye başlar. Durumun yaygınlaşmasına neden olan faktör kaçınma davranışının geçici bir süre stresi azaltması ve olumsuz pekiştirici olarak yerleşmesidir (Yavuz ve Karatepe, 2015).Yüksek düzey koşullanma (second – order conditioning) ve uyarı genellemesi (stimulus generalizasyon) , ortamda ilişkili olmayan uyarıların da zaman için de koşullu uyarıya dönüşmesinde etkilidir. Mowrer yaklaşımında bu sebeple tekrarlayıcı maruziyet (exposure) ve sistematik duyarsızlaştırma yöntemlerine vurgu yapar. Söz konusu yaklaşıma göre bu yöntemler ile semptomlar giderek azalarak, kaybolacaktır. Günümüzde sıklıkla kullanılan exposure ve response prevention yaklaşımları dayanağını Mowrer ‘ in bu yaklaşımından alır.

c) TSSB ‘ de Bilişsel – Davranışsal Yaklaşımlar

TSSB nin tedavisinde ilk basamak olarak kabul edilen ve başvuru alan yöntem Bilişsel Davranışçı Terapi Yöntemidir (Sütçügil ve Aslan, 2012). İlgili konuda yapılan araştırmalar akut ve kronik TSSB ‘ nin tedavisinde bilişsel davranışsal terapi uygulamalarının oldukça üstün bir yöntem olduğunu ortaya koymaktadır (Blizzard vd., 2009; Gillespie vd., 2002; Baxter 2004; Allison vd., 2003). Bilişsel Davranışsal Terapi’ nin TSSB semptomlarını % 70 oranında iyileştirdiği, depresyon ve anksiyete belirtilerini azalttığı yönünde kanıtlar mevcuttur (Ehlers ve Clark, 2007). Son yıllarda yapılan bazı araştırmalar, TSSB tedavisinde Travma odaklı BDT ve EMDR’nin diğer terapilerden daha üstün olduğunu ortaya koymaktadır (Bisson ve Andrew 2007). TSSB tedavisinde kullanılan BDT travmaya maruz bırakmayı içerir ve TSSB’ ye bağlı bilişsel – davranışsal

kaçınmayı hedef alır (Fao ve Rothbaum, 1998). TSSB ve BDT arasındaki bağlantısallık için farklı açıklamalar mevcuttur. Horowitz (1986) yaptığı çalışmada, kişinin varolan şemalarına dikkat çekmiştir, birey tehdit edici olay sırasındaki algısı ile varolan şemalarını örtüştürme çabasına girer ve travmaya maruz kalma ile ortaya çıkan uyarılmayı normal düzeye çekme isteği yaşarken çatışma yaşar. McCann, Sakheim ve Abrahamson (1988) ' e göre ise travmatik olay bireyin dünya ve kendilik hakkındaki yerleşik, bilişsel şemalarını bozar, olayın niteliğine göre bireyin uyumunu bozacak yeni şemalar yaratır. Foa ve Kozak (1986) ise farklı bir yaklaşım geliştirerek, travmatik olayın bilgi işleme süreçleri ile ilgili olduğuna dikkat çeker. Bu yaklaşıma göre , travmatik deneyimin yaşandığı andaki uyaranlara ait bilgi “ **korku yapıları**” olarak, sözel, davranışsal ve fizyolojik olarak bellekte kodlanır. Kişinin benzer bir durum ile karşılaşması halinde, ilgili bellek bölgesi aktive olur, birey ilgili durumlardan kaçınma eğilimine baş vurur. Livanou ‘ a (2003) göre travma sonrasında bireyin temel varsayımları zedelenir ancak buna rağmen bireyler anlamlı ve güvenli bir dünya inancını sürdürmek ister. Bu isteğin altında ise dünyayı tehdit edici bir yer olarak görmekten kaçınma arzusu vardır (Livanou, 2003). TSSB tedavisinde BDT travmatik olaya odaklanma temelli olduğu gibi, psikoeğitim, gevşeme ve Cognitive Restruction (CR) tekniklerini de barındıran “ yapılandırılmış” bir yöntemdir (İzci ve Ünveren, 2017). TSSB tedavisinde BDT yöntemlerinden biri, travmatik olayla ilgili görsel ve içsel uyarımlarla yüzleşmeyi hedef alan Prolonged Exposure (PE) ‘ dır. Diğer teknik ise problemlili bilişsel süreçlerin tespit edilip yerine adaptif bilişsel süreçlerin yerleştirilmesini hedef alan Cognitive Processing Therapy’dir (CRT) (İzci ve Ünveren, 2017). Akut ve kronik afet mağdurlarında BDT tedavide ilk seçenek olarak gösterilmektedir. TSSB de uygulanacak BDT süresi, tek bir olayla ilgili ise 45- 60 dk/ 8- 12 seans şeklinde planlanmalıdır. Görüşme sırasında travmatik olayla ilgili tartışmalar mevcut ise bu süre 90 dk’ ya çıkarılabilir. TSSB ‘ nin BDT ile tedavisinde danışanla terapötik ilişki, nefes eğitimi, gevşeme teknikleri, travmaya bağlı ortaya çıkabilecek tepkiler konusunda bilgilendirme, danışanı travmaya maruz bırakma tekniği konusunda bilgilendirme oldukça önemlidir (İzci ve Ünveren, 2017). Bu noktada “in vivo maruz bırakma” tekniğinde kişinin olaya dair anılarını gözünde canlandırması ve anlatması, hikaye tarzında yazması sağlanarak, güçlü duyguların ortaya çıkması, fiziksel tepkilerle beraber kaçınılan durumlarla yüzleşmenin sağlanması hedeflenir (Foa ve Kozak, 1986).

Travma Sonrası Stres Bozukluğunda Prolonged Exposure Terapisi

Travma Sonrası Stres Bozukluğunun tedavisinde alıştırma (exposure) , anksiyete ve TSSB olgularında görülen “ patolojik korku” nun tedavisinde önemli etkilere sahiptir. Bu uygulamada hastalar anksiyete düzeyinin düşürülmesi amacıyla korkulan objeler, düşünceler, durumlar , nesneler ve ben-

zer uyaranlarla kontrollü olarak karşılaştırılır. Exposure uygulaması “gerçek yaşamda alıştırma” (in vivo exposure) ya da “imgesel alıştırma” (imaginal exposure) olarak iki farklı teknikle yapılabilir. Prolonged Exposure Therapy 1980 ‘ li yıllarda ortaya çıkmış, uzun süreli alıştırma tedavisi olarak da bilinen, TSSB için özel olarak tasarlanmış bir tedavi programı olup, “duygu işleme kuramı” na dayanır. Tedavi programı 4 ana bölümden oluşmaktadır: Bunlardan birincisi (a) , TSSB sonrası ortaya çıkan bozukluklar hakkında bir psikoeğitim modülüdür. İkinci bölüm ise (b), Nefes egzersiz eğitimini kapsayan bir bölümdür. Programın üçüncü bölümü (c) Kaçınılan olay, durum, kişi, ortam, nesne gibi durumlarla yüzleştirmelerin yapıldığı bölümdür. Programın son bölümü ise (d) Söz konusu olayın bireye yüksek sesle anlatılmasını içeren bir bölümdür. Söz konusu program haftada 1 - 2 kez tekrarlanır, görüşme süresi 60- 90 dakikadan oluşur ve toplam tedavi süresi 9 - 12 hafta civarındadır. Uygulamanın amacı hastanın kaçındığı düşünce ve durumlarla yüzleşmesini sağlayarak, “duygunun işlenmesini” sağlamaktır (Fao ve Kozak, 1986). Prolonged Exposure Therapy ‘ nin etkinliği çeşitli ampirik çalışmalar ile kanıtlanmıştır. Fao ve ark. tarafından 1991 ‘ de 45 kadın hasta ile yürütülen çalışmada Prolonged Exposure Therapy, Stres aşılama tedavisi (stres inoculation therapy), destekleyici danışmanlık (supportive counseling) gruplarına ayrılarak karşılaştırılmış ve ilgili yöntemin uygulandığı hasta grubunda iyileşmeler gözlemlenirken diğer iki grupta kazanımların aynı düzeyde kaldığı görülmüştür (Sütçügil ve Aslan, 2012). Bir diğer araştırma ise 2005 yılında 179 kadın hasta üzerinde gerçekleştirilmiş olup, tedavi bilişsel yeniden yapılandırma (cognitive restructuring) terapisiyle kombine edilerek denenmiştir. Bu çalışmada da kombine tedavinin “etki büyüklüğü” (effect size) düşük bulunmuştur (Sütçügil ve Aslan, 2012). 2005 yılında Rothbaum ve arkadaşları tarafından prolonged exposure terapisi ile “Eye Movement Desensitization and Reprocessing” (EMDR) tedavilerinin etkinlikleri karşılaştırılmış olup, prolonged exposure terapisinin, EMDR’den daha üstün olduğu görülmüştür, prolonged exposure terapisinin etkisinin, uygulamadan sonra da devam ettiği ilgili araştırma ile doğrulanmıştır (Rothbaum vd., 2005). “Foa ve Kozak (1985) her anksiyete bozukluğunun kendine has özgün bir patolojik yapıya sahip olduğunu ve korku yapısındaki bu patolojik yapıların tedavi ile yeniden düzenlenmesinin, anksiyete bozukluğu belirtilerini azaltabileceğini belirtmişlerdir ki bu düşünce duygu işleme kuramının temelini oluşturur. Öne sürdükleri modele göre ise, travma sonrası “patolojik hale gelmiş korku yapısındaki” bilginin, önceki bellek sistemi içinde özümsemesi gereklidir ” (Sütçügil ve Aslan, 2012).

Foa ve Kozak ‘ ın Duygusal İşleme Teorisi (Emotional Processing Theory)

Psikoloji dünyasında 70 ‘ li yıllar bilişsel teorilerin yaygınlaşmaya başladığı dönemlerdir. Bu yaklaşım Lang ve Rachman tarafından geliştirilen “

korkunun azaltılması, korkuyla ilintili bütün bilgi, enformasyon ve davranışları içeren korku yapısının modifikasyonu ile mümkündür “ tezine bağlı olarak Foa ve Kozak tarafından geliştirilmiştir. Lang tarafından korku bellek ağları için geliştirilen teoriler ışığında fobilerin tedavisinde kullanılan yöntem Foa ve Kozak tarafından TSSB ‘ ye uyarlanmıştır. Bu teoriye göre patolojik korku yapısı bireyde korkulu uyarana psikolojik yüksek yanıt, kaçınma davranışı gibi süreçler oluşturur. Bu teoriye göre örtülü korku yapısını oluşturan bağlantıları azaltmak ve altta yatan yapıdaki “ anlamı” değiştirmek korku tepkisini azaltır. Bu noktada TSSB ‘ de “ duygusal işleme” süreçleri oldukça önemlidir. Özetle bu yaklaşımda korku yapısının değişimi için, korku belleği harekete geçirilmeli ve varolan bilgi işleme süreci yeniden tümüyle bağımsız yapılandırılmalıdır (Yavuz ve Karatepe, 2015). Foa ve arkadaşları tarafından bu çerçevede üç aşamalı Uzatılmış Maruziyet Terapisi (Prolonged Exposure Therapy) geliştirilmiştir.

Chemtob ve Bilişsel Hareket Teorisi (Cognitive Action Theory)

Bu yaklaşım da gene Lang’ ın bio- enformasyonel korku modelinden feyz alınarak Chemtob ve arkadaşları tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşıma göre zihinsel ağ uyarıcı ve travmatik olayla ilişkili duygu, düşünce, bellek ve eylemler hiyerarşik olarak birbirleri ile etkileşerek TSSB kliniğini oluştururlar. Söz konusu modele göre tehdite işaret eden bir kanıtın varlığı, tehdit algısında canlanma yaratır ve tehdit beklentisi oluşur. Bu beklenti ve canlanma dikkatin ve odaklanmanın sağlanması ile bilişsel çarpıtmalarla desteklenir. (Yavuz ve Karatepe, 2015) Bu yaklaşımda; yeni odaklar oluşturma, varolan odaklar arası bağlantı etkilerini değiştirme temel hedeftir. Sönme (Extinction) ve karşı – koşullanma (Counter – Conditioning) ile odak ve bağlantılar yaratılması hedeflenir ve uygun olmayan tepkiler değiştirilir.

Travma Sonrası Stres Bozukluğunda EMDR Yöntemi

“EMDR, bilişsel, davranışçı ve danışan merkezli yaklaşımlar gibi çok iyi bilinen farklı yaklaşımların öğelerini bir araya getiren bir yöntemdir ve aşağıdaki alanlarda kullanılır (Shapiro, 1999; Shapiro 2001).” Savaş stresi, Taciz, Doğal afetler, Çocukluk döneminde yaşanan örseleyici olaylara bağlı duygusal sorunlar, Fobi, Performans kaygısı, Panik bozukluk, Beden algısının bozukluğu, Çocuklarda travma belirtileri, Yas, Kronik ağrı. EMDR Francine Shapiro tarafından 1987 yılında geliştirilmiş bir psikoterapi yöntemi olup, özellikle travmatik yaşantıların tedavisinde kullanılmak üzere geliştirilmiştir. Yöntem Uyumsal Bilgi İşleme (UBI) adı verilen bir modele dayanır. Buna göre bir bilgi, birey için sıkıntı verici ise tam olarak işlenmez, bellekte olaya dair ilk algılar çarpıtılmış düşünce ve algılar olarak depolanır. Bu yaklaşıma göre, travmatik olay olduğunda bilgi işleme için gerekli olan uyarıcı/ engelleyici denge zarar görür (Sha-

piro, 1995). Göz hareketleri iki yönlü ses ya da dokunma uyaranları ile bilgi işlemeyi uyarır (Kavakçı vd., 2010). TSSB “ intrusive” belirtileri, işlenmemiş algı, afektif ve bilişsel süreçlerden kaynaklanır. EMDR yaklaşımına göre, travma anısı bellekte uygun olmayan biçimde kodlanır. Bu durum “ düğüm” olarak tanımlanır. Düğüm, düzeltilmesi hedeflenen, anı ağlarının merkezinde, biyolojik bir deneyimdir. Bu anılar, bireyin kendilik algısına zarar vererek, uygun olmayan tepkilerin verilmesine neden olurlar. Bireyin mevcut şundaki yaşantıları, var olan bu uygunsuz anı ağları ile bağlantıda olduğundan uygunsuz bir biçimde yerleşim sağlanabilir. Bu anılar görüntü, duyular, çeşitli düşünceler ve bilgilerden oluşur. EMDR terapi ile “ donmuş” bilginin bilgi işleme ve bütünleşmesi sağlanır. Bilgi işleme sürecinde olumsuz düşünce nötralize edilir, olumlu düşüncenin yeniden inşası sağlanır.”Bireyin tedaviye alınabilmesi için anının resimli bir imgesini oluşturabilmesi, kendine ait olumsuz ifade ya da düşüncesi ve duygusal tepkisini gösterebiliyor olması gereklidir (Gürel, 2004).” Yapılan çalışmalar TSSB ‘ da EMDR yönteminin çocuk ve ergenler üzerinde de olumlu sonuçlarını ortaya koymaktadır (Yıldız vd., 2020). TSSB’ li hastalarda yapılan bazı beyin görüntüleme çalışmaları TSSB’ ye bağlı anıların hatırlanması esnasında, hipokampal hacmin daraldığını, amigdala ve buna bağlı yapılarda etkinliğin arttığını, sağ hemisferde artışın belirgin hale geçtiğini, flashback esnasında sağ görsel kortekste etkinliğin arttığını ve sol Broca alanının tamamen kapatıldığını göstermektedir. EMDR yöntemi ile bilişsel, danışan merkezli, davranışsal yaklaşımların öğeleri biraraya getirilmektedir (Kalkanlı, 2019).EMDR, TSSB ‘ nin tedavisinde birçok sağlık kuruluşu tarafından onaylanmış (National Institute for Clinical Excellence) ve önerilen bir tedavi yöntemidir (Güçlü ve Alkar, 2021).EMDR terapi yöntemi 8 evrede gerçekleştirilir (İzci ve Ünveren, 2017).1999 depremi sonrası TSSB ‘ li 47 olguya 90 dakikalık EMDR uygulanmış ve katılımcıların belirtilerinde anlamlı düzelmeler kaydedilmiştir (Gürel, 2004). Söz konusu iyilik hali 6 ay sonra yapılan doğrulama ile ortaya konmuştur. Ayrıca bazı araştırmalara göre, EMDR TSSB ‘ nin tedavisinde BDT ile eşit derecede etkili bir yöntem olarak bulunmuştur (Seidler ve Wagner, 2006). EMDR ‘ nin TSSB ‘ de etkili bir yöntem olduğunu ortaya koyan çalışmalar ayrıca mevcuttur (Bisson ve Andrew, 2007). TSSB ‘ nin diğer yöntemlere göre avantajı, daha hızlı bir düzelme ve daha az tedavi seansı gerektirmesidir (Etten ve Taylor, 1998).

Ehlers ve Clark’ ın Bilişsel Modeli

TSSB için özel olarak geliştirilen bu modelde yaşanmış bir travma yaklaşan bir tehlike olarak işlem görmektedir. Bunun sebebi ise; travma hakkında abartılı – olumsuz düşünce, bağlamından farklı, algısal yanlışlıklar ve bozulmuş otobiyografik bellektir. Bu yaklaşımın en temel dayanağına göre birey yaşanılmış ve bitmiş bir travmayı zaman- sınırlı bir olay

olarak değerlendirmez, hayatının tamamını etkileyecek bir durum olarak kabullenir. Bu noktada bireylerdeki travma öncesi inanışlar, başa çıkma kapasitesi ve bilişsel süreçler oldukça önemlidir. Bu modele göre terapide üç ana yaklaşım oldukça anlamlıdır. 1) İntrüzif yeniden yaşantılanmaları azaltmak için anı parçaları birleştirilmelidir. 2) Tehlike algısını canlı tutan problemleri düşünceler düzenlenir.3) Fonksiyonel olmayan ve hafızanın yeniden yapılandırılmasını önleyen bilişsel süreçler terk edilmelidir (Yavuz ve Karatepe, 2015).

Üçüncü Dalga Bilişsel – Davranışçı Yaklaşımlar

Kabul ve Kararlılık Terapileri (Acceptance and Commitment Therapy – ACT)

Üçüncü dalga bilişsel – davranışçı terapilerin TSSB ‘ deki hedefi kaçınma davranışının azaltılması, TSSB ‘ ye ilişkin tüm süreçlerin kabul lenme temelinde, değiştirilmeden yaşantılanmasını sağlamaktır. TSSB ‘ li bireyler günlük yaşam içinde enerjilerinin büyük bir kısmını kaçınma odaklı olarak tüketirler, ACT yaklaşımında bu sebeple amaç, kendindelik (mindfulness) yaklaşımı ile ‘an’a odaklanmayı sağlamaktır. Bu yaklaşımda erken dönemde terapist ve danışan an içindeki bazı uyaranlara odaklanıp (müzik dinlemek gibi) , kendindelik becerilerini geliştirmeyi hedef alırlar (Yavuz ve Karatepe, 2015) Terapinin ilerleyen süreçlerinde ise travma ile ilişkili uyaranlara odaklanılıp travmanın etkileri azaltılır. Aynı zamanda an içindeki kendindelik becerilerinin geliştirilmesi ile de bireyin günlük yaşama adaptasyonu sağlanarak, işlevselliği artırılır. Bu yaklaşımın en temel düsturlarından biri danışanın yorumlamalarından ziyade yaşam deneyimlerinin sonuçlarıyla hareket ve davranış geliştirmesinin cesaretlendirilmesidir.

d) Travma Sonrası Stres Bozukluğunda Farkındalık (Mindfulness) Temelli Yaklaşımlar

Farkındalık temelli yaklaşımların kökeni Budist ve Hindu felsefelerinden, iç görü meditasyonu gibi Doğu kökenli meditasyon pratiklerine dayanır. Batı kültüründe ise yaklaşık 30 yıldır farkındalık bir psikoterapi yaklaşımı olarak kullanılmaktadır (Hayes vd., 1999, Kabat - Zinn, 2003). Ülkemizde farkındalık temelli yaklaşımların psikoterapide kullanımının henüz yetersiz olduğu görülmektedir (Demir, 2015). Bununla beraber farkındalık temelli yaklaşımların anksiyete, stres, uyku bozuklukları, yorgunluk gibi belirtilerin azaltılmasında etkili bir yöntem olduğu bildirilmektedir (Ledesma ve Kumano, 2009). Farkındalık temelli yaklaşımlarda içsel gözlem, kabullenme, yargısız davranma, şimdiye odaklı dikkat ön plana çıkmaktadır. 1982 yılında Kabat – Zinn tarafından batıda ilk yapılan psikoterapi uygulaması kronik ağrı ve stresin azaltılmasına yönelik olarak gerçekleştirilmiş olup, kaynağı farkındalık temelli yaklaşımlara dayan-

maktadır. Bu yaklaşımın temelinde kişilerin sorun yaşanan durumlara ilişkin farkındalığının artırılması ve sorun yaşanan durumların kabul edilmesi temelli, egzersizlerin yer aldığı bir terapi programıdır (Siegel vd., 2009). Farkındalık temelli yaklaşımlar özellikle depresyon, anksiyete, yeme bozuklukları, sınırda kişilik bozukluğu gibi ruhsal sorunların tedavisinde oldukça etkili bulunmaktadır (Safer vd., 2001). Özellikle travmatik deneyimlerden sonra ortaya çıkan anksiyete bozuklukları ve depresyon, stres gibi etkilerin azaltılması noktasında farkındalık temelli yaklaşımların denenebileceği göz ardı edilmemelidir. Farkındalık temelli yaklaşımlarda özellikle öne çıkan üç yöntem; farkındalık temelli stres azaltma programı, farkındalık temelli bilişsel terapi, farkındalık temelli sanat terapisi yöntemleridir (Yastıbaş ve Dirik, 2018).

Travma Sonrası Stres Bozukluğunda YOGA Etkililiği

YOGA Doğu dünyasının bir uygulaması olup, kökeni Hindistan' a dayanmaktadır. Bununla beraber son otuz yıl içinde dünya çapında kullanılan bir yöntem dönüşmüştür. Son dönemde yapılan araştırmalar YOGA' nın özellikle depresyon, duygu durum bozuklukları, TSSB, anksiyete gibi psikiyatrik bozuklukların tedavisinde etkili olduğu yönündedir ve son dönemde yapılan ampirik çalışmalar ile bu durum desteklenmiştir (Efe ve Keyvan, 2021). Bu yöntemde acıyı ve hastalıkları hafifletmeye yönelik, bütünsel bir yaklaşım ortaya konmaktadır. Yapılan kimi araştırmalar zihin - beden odaklı terapilerin psikiyatrik bozuklukların remisyonu açısından olumlu etkilerine işaret etmektedir (Chan vd., 2011). TSSB ' nin tedavisinin remisyona sürecinde YOGA tabanlı uygulamaların pozitif etkileri bildirilmektedir (Neukirch vd.,2018). YOGA uygulamasının olumlu duyguları artırıcı, olumsuz duyguları azaltıcı etkisi bozuklukların tekrarının önlenmesinde oldukça kıymetlidir. Yoga uygulamasının 8 basamağının tamamı incelendiğinde duygu durum bozuklukları, TSSB, depresyon ve anksiyete bozukluklarının özellikle remisyona süreci için olumlu etkilerinden söz edilmektedir (Knight vd., 2014). YOGA uygulamasının TSSB ' deki etkisine ilişkin kimi araştırmalar mevcuttur. Bu kapsamda YOGA' nın özellikle TSSB' nin remisyona süreci için olumlu çıktılarına değinilmekte ve umut verici etkilerinden söz edilmektedir (Gallegos vd., 2017). Yapılan bazı araştırmalar 10 haftadan daha kısa süren YOGA uygulamalarının TSSB ' li bireylerin semptomlarını azaltıcı etkisini ortaya koymuştur (Cushing vd., 2018).2020 yılında Davis ve arkadaşları tarafından TSSB tanı kriterlerini karşılayan 209 kişi üzerinde kontrollü bir çalışma yürütülmüştür (Davis vd., 2020). Bu araştırma kapsamında birinci grup " bütüncül YOGA" programına alınırken, diğer grup ise " Sağlıklı Yaşam Tarzı" adıyla farklı uygulamaların denendiği (yürüyüşler, didaktiklik, tartışmalar gibi) başka bir gruba alınmıştır. Katılımcılar 16 hafta boyunca iki haftalık müdahaleden birine randomize olarak alınmış olup,

“ bütüncül YOGA” grubunun TSSB ‘ nin semptomlarını “ Sağlıklı Yaşam Grubu” na kıyasla anlamlı düzeyde olumlu etkilediği görülmüş ve YOGA’ nın standart tedavilere ek olarak TSSB’ nin remisyonu için önemine dikkat çekilmiştir (Efe ve Keyvan, 2021). Bunların dışında YOGA uygulamasının TSSB ‘ nin tedavisindeki etkinliğine dair birtakım deneysel araştırmalar yapılmış olup, araştırmalara ait bulgular YOGA uygulamalarının TSSB’ deki olumlu etkilerini gözler önüne sermektedir (Van der Kolk vd., 2014, Mitchell vd., 2014, Jindani vd., 2015, Davis vd., 2020).

e) Travma Sonrası Stres Bozukluğunda Yeni Bir Yöntem: Tek Oturumda Uygulanan Duygusal Özgürlük Tekniği (Emotional Freedom Technique-EFT)

Duygusal Özgürlük Tekniği (Emotional Freedom Tecnique-EFT), enerji psikoterapilerinin bir türü olan, yeni ve basit bir terapi yöntemidir. Son dönemde çeşitli araştırmalara konu olan bu teknik, etkili bir psikoterapi yöntemi olarak dikkat çekmeye başlamıştır. Bu yöntem diğer enerji psikoterapileri ile benzer bir tekniğe sahiptir ancak son dönemde enerji terapileri arasında özellikle öne çıkmaktadır. Bu yöntem, bireyin sahip olduğu, sınırlayıcı her düşüncenin, rahatsızlık veren her duygunun, anının bedeninde elektrik akışının bozulması ve tıkanıklık yaratması temel inancına dayalıdır.” Bu ilkeye göre, birey rahat ve gevsek bir durumdayken meridyen sistemindeki elektriksel enerji akışı da rahat ve düzenli olmakta; öfke, üzüntü, stres, hayal kırıklığı gibi duygusal tepkiler bu akışta ani engeller yaratmaktadır. Bireyi engelleyen düşünce, rahatsız eden duygu ya da anıya odaklanarak meridyen sistemi üzerinde yapılan uyarımlar (sıklıkla dokunma yolu ile), bu akışı düzenleyerek bireyin rahatlamasını sağlar. Meridyen sistemindeki akış rahat ve düzgün olduğunda bireyin zihin, beden, duygu alanlarında da rahatlaması sağlanır (Sezgin, 2013)” Bu teknik 1980’ li yıllarda ABD’ de ve Avrupa’ da psikolojik sorunların giderilmesi amacıyla uygulanmaya başlanmış olup, geleneksel Çin tıbbı ve akupunktur yöntemleri ile geleneksel psikoterapi yöntemlerinin harmanlanması ile geliştirilmiş bir yöntemdir. İlgili yöntem stres, kaygı, fobiler, depresyon, anksiyete ve TSSB ‘ de hızlı ve etkili bir yöntem olarak kimi çalışmalar ile desteklenmiştir (Church, 2007). Bu yöntemde imgesel yüzleştirme, enerji uyarılması, enerji akışı dengelenmesi ve benzer bütünleştirme teknikleri kullanılarak şaşırtıcı ve hızlı sonuçlar alınabilmektedir (Sezgin, 2013). Söz konusu teknik, yapılan tek oturumluk çalışmalarla da oldukça hızlı sonuç vermesi bakımından önemsenmelidir ve özellikle akut stres bozukluğu gibi stresli yaşam deneyimlerinden sonra uygulanabilirliği, etkililiği kanıtlanmıştır (Sezgin, 2013). Güney Amerika’ da Dr. Andrade tarafından beş bin kişi üzerinde yapılan bir araştırmada EFT yöntemi ile yaygın olarak kullanılan BDT yöntemi karşılaştırılmış olup, anksiyete problemi yaşayan katılımcılar üzerinde EEG ile yapılan görüntüleme çalışmaları , beynin frontal lobunda ve arka

beyin bölgesinde EFT uygulanan katılımcılarda normale dönüşün çok daha kısa sürede gerçekleştiğini ortaya koymuştur (Feinstein, 2005). TSSB ‘ li bireyler üzerinde yapılan bir diğer çalışmada ise EFT’ nin çok kısa sürede etkinliği EEG ve stres göstergeleri ile ispatlanmıştır (Sezgin, 2013). Yine bu konuda ABD’ de savaş sonrası askerlerde görülen TSSB konusunda bir araştırma yapılmış olup, EFT yöntemi imgesel yüzleştirme ve bilişsel yeniden yapılandırma ile birleştirilerek, birer saatlik altı oturum gerçekleştirilmiş olup, katılımcılarda TSSB tablosunda sıkça görülen anksiyete, insomnia (uykusuzluk), kabuslar ve aşırı uyarılmışlık belirtilerinin azaldığı, bu etkinin ise altı ay ile bir yıl gibi bir sürede devam ettiği görülmüştür (Sezgin, 2013). Duygusal Özgürlük Tekniği (Emotional Freedom Tecniqe-EFT), ülkemizde BDT kadar uygulamalarda öne çıkmamakla birlikte, bu yöntemin yapılacak ampirik çalışmalarla etkinliğinin araştırılması oldukça önemli gibi gözükmektedir.

B-TSSB ‘ DE GRUP MÜDAHALE YÖNTEMLERİ

Travma Sonrası Stres Bozukluğu yaşayan bireylerin bireysel terapiler kadar grup müdahaleleri ile de destek alabilmesi oldukça önemlidir. Grup müdahaleleri maliyet açısından daha düşük olduğu gibi doğal afetlerde birçok bireye kısa sürede müdahale edebilmek adına da önemlidir. Ayrıca bireylerin benzer durumları yaşayan bireylerle paylaşacağı bu tarz deneyimler iyi oluş anlamında etkilidir (Crespo vd., 2021) Alanyazında TSSB ‘ ye yönelik grup müdahalelerinin sınırlı olduğu görülmektedir ve bu alanda çok daha fazla sayıda ampirik çalışmaya ihtiyaç vardır (Çamaş ve Anayurt, 2022). TSSB ‘ nin tedavisinde halihazırda grup müdahalelerinin bireysel terapilerin gerisinde kaldığı söylenilebilir. Bununla beraber grup müdahale tekniklerinin Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El kitabının üçüncü baskısında (DSM-III), yer almaya başladığı göze çarpmaktadır (Sloan vd., 2017). Yapılan araştırmalara göre benzer travmaları yaşayan bireylerden oluşturulmuş ve yapılandırılmış gruplarda bireyler pasiflikten aktifliğe geçişi deneyimlemekte ve çaresizlikten yetkinliğe ilerleyebilmektedir (Garland, 2010). Grup müdahalesine katılan bireyler özellikle benzer travma geçmişi olan bireylerle bağ kurarak, travmanın normalleşmesine adım atabilmektedirler. Grup müdahalelerini avantajlı kılan noktalardan biri ekonomik olması bir diğer yönü ise benzer deneyimlere sahip bireylerin özdeşim kurarak travmanın etkilerini normalleştirmeleridir (Foy vd., 2001). Grup müdahalelerini sınırlayan ve zorlayan en büyük kısıtlılıklardan bir tanesi ise bireylerin travma yaşantılarının çok farklı aşamalarda olabilmesi ve grubun bu anlamda doğru şekilde oluşturulabilmesinin zorluğudur (Kaminer ve Eagle, 2010). Bu noktada TSSB tedavisinde kullanılan grup müdahaleleri belli başlı olarak aşağıdaki gibidir, bununla beraber hangi yöntemin daha etkili olduğuna dair daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır (Çamaş ve Anayurt, 2022).

a) Destekleyici Grup Müdahaleleri

Destekleyici Grup Müdahale yönteminde daha çok uyum, normalleştirme, önleyici gibi yaklaşımlar ön plandadır ve travmatik durumun çok fazla zorlayıcı olduğu, bireyin başa çıkma yönünün zayıf olduğu durumlarda özellikle kullanılan bir grup müdahale yöntemidir (Foy vd., 2000). Bu yöntemde empatik roller, bireyler arası geribildirim mekanizmaları, kişilerarası ilişkilerin iyileştirici yönü ağırlıktadır (Çamaş ve Anayurt, 2022). Bu yöntemde travmatik deneyimin ayrıntılarından ziyade mevcut yaşama odaklanmak esastır ve psikoeğitim ile ağırlıkla birlikte kullanılır (Foy vd., 2001). Bu yöntemde bireyler travmatik olayın bedensel tepkileri konusunda bilgilendirilerek, birbirlerini desteklemek adına yönlendirilirler (Cloitre ve Koenen, 2001).

b) Psikodinamik Grup Müdahaleleri

Bu yöntem travma tedavisinde sıklıkla kullanılan bir grup müdahalesi olup, amaç bireyin sahip olduğu tüm travmaların etkisini yok etmek değil, günlük yaşamda işlevselliğini artıracak olan travmaların ortadan kaldırılması şeklindedir (Cavera, 2014). Bu yöntemde gruba katılan bireylerde travmanın ortaya çıkardığı kimi duygulara odaklanılır ve bireylerin bu duyguların farkına varmaları sağlanır (Foy vd., 2000). Bu yöntemde travmanın bireyin benliğinde oluşturduğu duygulara odaklanılır, bunların bilince getirilmesi ve farkına varılması ile etkilerinin azaltılması hedeflenir (Çamaş ve Anayurt, 2022). Bu noktada bireylere güvenli bir ortam sunulur, grubun odağı bağlantı kurmak ve içgörü kazanmaktır (Foy vd., 2000). Psikodinamik sürecin bu anlamda önemli bir kısıtlılığı şudur ki, bireyler hikayeleştirme süreçlerini deneyimlerken güçlü duygusal ve dissosiyatif tepkiler verebilmekte ve bu anlamda zaman zaman sıkıntı yaşayabilmektedirler, grup liderinin tüm bu süreci titizlikle yönetebilmesi oldukça önemlidir (Çamaş ve Anayurt, 2022).

c) Bilişsel Davranışçı Terapi (BDGT) Grup Müdahaleleri

Travma tedavisinde BDT yönteminin oldukça yaygın ve etkili olduğu yapılmış çalışmalar ile desteklenmiştir (Schnurr vd., 2003). Bu yöntem psikodinamik grup müdahalesine göre daha fazla yapılandırılmış süreçleri içerir ve bireyler hem kendi hem de diğerlerinin terapi süreçlerini destekleyecek şekilde yönlendirilirler (Çamaş ve Anayurt, 2022). Bu yöntemde gevşeme, topraklama, beceri eğitimi, bilişsel yeniden yapılandırma, hayali maruz bırakma, işlevsiz düşünce ve inançların tanımlanmasıyla beraber değiştirilmesi, kişilerarası iletişim, rol oynama gibi tekniklere başvurulur (Foy vd., 2000, Foy vd., 2001). Bu yöntemde tedavi sonlandırılmadan önce nüskü önleme ve beceri geliştirme yönünden üyeler desteklenmektedir çünkü TSSB' de semptomların tekrarlanma olasılığı mevcuttur (Çamaş ve Anayurt, 2022). Thompson ve arkadaşları (2009) tarafından yapılan bir

araştırma ile BDGT ‘ nin TSSB ve depresyon belirtilerinde azalma sağladığı gösterilmiştir (Thompson vd., 2009). Son yıllarda BDGT ekonomik olması sebebiyle de TSSB ‘ nin tedavisinde tercih edilen yöntemlerden biri haline gelmiştir (Tokgünaydın ve Sütçü, 2016).

d) Şimdi Odaklı Grup Müdahaleleri

Bu yöntemi diğerlerinden ayıran en büyük fark, bireylerin günlük yaşantılarını etkileyen travma semptomlarının azaltılmasına yönelik olarak tasarlanmış olmasıdır (Çamaş ve Anayurt, 2022). Bu yöntemde grup içinde, grubun genel destekleyici gücünden yardım alınarak, başa çıkma becerilerinin geliştirilmesi hedeflenir (Foy vd., 2005). Bu müdahale yönteminde bireyler TSSB ‘ nin günlük etkilerini görebilmek adına psikoeğitim, gündelik zorluklarla başa çıkmak adına strateji geliştirme ve yeni problemleri çözme becerileri kazandırılmak adına ev ödevleri ile desteklenirler (Çamaş ve Anayurt, 2022). Bu müdahale yönteminde en önemli amaç kişinin günlük stresli olaylar karşısında problem çözme stratejileri geliştirmesine destek olmak ve stres kaynaklarını yönetmesini sağlamaktır (Foy vd., 2005). Şimdi odaklı terapiyi diğer grup yaklaşımlarından ayıran en önemli fark travma odaklı olmamasıdır, bu yöntemde travmaya odaklanılmaz ve etkileri, semptomları tartışılmaz, bireylerin travmatik olayla yüzleşmesi için süreçler oluşturulmaz (Schnurr, 2003). Bununla beraber şimdi odaklı terapinin TSSB deki etkinliğinin değerlendirilmesi için çok daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır (Çamaş ve Anayurt, 2022).

e) EMDR Grup Müdahaleleri

EMDR ile grup müdahalesi birçok kişiye hızlı ve etkin müdahale edebilmek adına grup müdahalelerinde öne çıkan yaklaşımlardan birisidir (Çamaş ve Anayurt, 2022). Bu yöntem çocuklara, ergenlere ve yetişkinlere uygulanabilmekte olup, özellikle doğal afetler gibi çoklu kriz dönemlerinde TSSB semptomlarının azaltılmasında etkisi kanıtlanmış bir yöntemdir (Gonzalez vd., 2018). Bu yöntem 8 aşamadan oluşmaktadır, bunlar; öykü alma, hazırlık süreci, değerlendirme, duyarsızlaştırma, kelebek kucaklaması ve gelecek resmi çizme, (bir kelime ve cümle kurma da olabilir), kendi bedenlerini tarama, oturum sonlandırma, bireysel destek gerektiren bireylerin belirlenmesi ve yönlendirilmesi aşamalarından oluşmaktadır (Jarero vd., 2012).EMDR grup müdahalesi, grup müdahaleleri içinde etkili ve hızlı sonuç alınabilen yöntemlerden biri olmakla beraber bu konuda en etkin yöntemin hangisi olduğuna dair daha fazla araştırma-ya ihtiyaç vardır (Çamaş ve Anayurt, 2022).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Doğal afetlere bağlı olarak gelişen post travmatik süreçlerin en az hasarla atlatılması için birçok yaklaşımın geliştirildiği görülmektedir. Bu

noktada göz ardı edilmemesi gereken en önemli yaklaşımlardan biri, hiç kuşkusuz bireyin ilgili süreci kendi yetenekleri ile aşmasına yardımcı olacak yaklaşımların benimsenmesi şeklinde olmalıdır. En temelde Dr. Gerald Corey’ in de özellikle üzerinde durduğu bir yaklaşımla, bireylerin psikolojik olarak kendilerine sıkıntı veren süreçlerden kendi yetenekleri ve sağlamlıkları ile çıkması en sağlıklı olan yoldur ki, akut travmatik bu tarz durumlarda bunu başarabilen insan sayısı oldukça fazladır. Yine unutulmamalıdır ki bireyler uyum bozukluğu veya akut stres bozukluğunun ardından kısa bir sürede yaşamlarına dönme konusunda oldukça güçlü ve yeteneklidirler. Travmatik olaylara maruz kalan bireylerin büyük bir kısmında TSSB gelişmez. Bu noktada ruh sağlığı çalışanlarının bireyleri içinde bulunduğu acıdan kurtarma ve kendilerinde varolan bilgiyi kullanma konusunda dürtülerini dizginleyebilmesi ve sahip oldukları yara bantlarını hemen yapıştırmak konusunda aceleci bir yaklaşım izlememesi oldukça önemlidir. Bu sebeple ilk yapılacak olan destek profesyonel bir terapiden ziyade en temelde insani yaklaşım ve psikolojik ilk yardımdır. İzleyen daha sonraki süreçlerde ise önemli olan bir yaklaşım Maslow’ un ihtiyaçlar hiyerarşisi göz önünde tutularak, en temel ihtiyaçların (barınma, korunma, güvenlik vb.) giderilmesini de kapsayan psikososyal destek uygulamalarının sunulmasıdır. Uyum bozukluğu ve Akut Stres Bozukluğu tablosunun uzamasını müteakip gelişen TSSB tablosunda ise artık profesyonel terapi ve müdahale yaklaşımlarının izlenmesi önemlidir. Bakıldığında, alanyazında bu konuda oldukça kendini kanıtlamış yaklaşımlar olduğu gibi henüz yeterli ampirik çalışma ile ilgili tanındaki etkinliği belirlenememiş ancak özellikle remisyon sürecinde kullanılabilecek yaklaşımların varlığı da dikkat çekmektedir. TSSB ‘ nin tedavisinde birçok araştırma ile desteklenmiş en temel yaklaşımlardan biri Bilişsel – Davranışçı ekole ait uygulama ve tekniklerdir. Özellikle bu konuda Prolonged Exposure Therapy ve EMDR yaklaşımı diğer tedavi seçeneklerine kıyasla daha yaygın bir kullanıma sahiptir. Yaygınlığı oranında ampirik bir çok çalışma ile de söz konusu yaklaşımların etkinliği kanıtlanmış gibi gözükmektedir. Bununla beraber TSSB ‘ nin tedavisinde üçüncü dalga Bilişsel – Davranışçı Terapi yaklaşımı olarak son dönemlerde ilgi gören başka bir yaklaşım ise Kabul ve Kararlılık Terapileridir (Acceptance and Commitment Therapy – ACT). YOGA ve Farkındalık Temelli Yaklaşımlar ise TSSB ‘ nin tedavisinde tek başına etkinliği vurgulanamayan ancak hastalığın remisyonu açısından BDT temelli yaklaşımlara ek tedavi olarak kullanılabilecek, nüksü önleyecek yaklaşımlar gibi gözükmektedir. Bunun sebebi Farkındalık Temelli Yaklaşımların bireyde “ kendinelik ” algısı yaratması ve bireyin enerjisini kaçınmacı davranışlardan ziyade anın kendisine çekmesindeki gücü noktasındadır. TSSB ‘ li bireylerin büyük bir kısmı travma anılarından kaçınma davranışı ile zamanlarını ve enerjilerini olumsuz şekilde kullanırlar. ACT ve Farkındalık Temelli

Yaklaşımlar bireyi anda kalmaya ve işlevselliğe yaklaştırması noktasında güçlü terapi yaklaşımları gibi gözükmektedir. Bununla beraber bu terapi yaklaşımlarını, yüzleştirme ve sistematik duyarsızlaştırmanın temel alındığı BDT ve EMDR odaklı yaklaşımları destekleyici bir tedavi olarak bütünleştirmek oldukça kıymetli olabilir. TSSB ‘nin tedavisinde ilk yaklaşımlardan olan psikoanalitik yöntemlerin ise günümüzde TSSB’ nin değil, TSSB ile ilişkili kişilik bozuklukları ve kişilerarası problemlerin çözümü noktasında daha çok kullanıldığı ve yaygın olduğu görülmektedir. TSSB ‘nin tedavisinde ilk dönem yaklaşımlardan biri olan Bilişsel Hareket Teorisinin ve yaklaşımının ise ampirik olarak yeterince desteklenmediği ve bu nedenle etkinlik düzeyinin tam olarak belirlenemediğinin altı çizilmelidir. TSSB ‘nin tedavisinde davranışçı ekollerin ise daha çok hastalığın anksiyete ile ilişkili semptomlarını azalttığı ancak öfke, suçluluk, utanç, karamsarlık gibi emosyonel noktalarda yetersiz kaldığı yapılan çalışmalar ile vurgulanmıştır. TSSB ‘nin tedavisinde BDT temelli yaklaşımların birinci basamak tedaviler olarak yaygınlığı ve etkinliği kabul edilmiş olmakla beraber, özellikle ABD ‘de yapılan kimi ampirik çalışmaların yeni bir yaklaşıma işaret ettiği göz ardı edilmemelidir. Ülkemizde henüz deneysel paradigmlar ile TSSB’ nin tedavisinde etkinliği ortaya konulamamış olan Tek Oturumda Uygulanan Duygusal Özgürlük Tekniği (Emotional Freedom Technique-EFT) terapisinin Dr. Andrade ‘nin yaptığı çalışmalar ile desteklendiği göz ardı edilmemelidir. Bu yöntem gerek çok kısa sürede etkili olması gerekse fobiler gibi bir çok ruhsal bozuklukta kullanılabilir olması sebebiyle son dönemde özellikle yurt dışında üzerinde durulan bir terapi yaklaşımıdır. Söz konusu yaklaşımı diğerlerinden ayıran en temel fark ise Çin tıbbi ve doğu gelenekleri ile batıdan aldığı bazı teknikleri bütüncül olarak bir potada eriten enerji psikoterapisi olarak öne çıkmasıdır. Bu tekniğin, ülkemizde TSSB ‘nin tedavisinde etkinlik yönünden yeni bir yaklaşım olarak deneysel paradigmlar ile sınanması oldukça kıymetli olacaktır. TSSB ‘nin tedavisinde hemşirelik yaklaşımları ve psikofarmakolojik yaklaşımlar ise psikoterapi uygulamaları ile eşgüdümlü ve semptom azaltıcı yaklaşımlar olarak kullanılmaktadır. Ayrıca TSSB ‘de psikofarmakolojik yaklaşımlar, hastalığın kronikleşmesini önleyerek, kabuslar gibi semptomların azaltılmasına yardımcı olması sebebiyle, bireyin terapi sürecine uyumunu kolaylaştırması noktasında etkilidir. Türk Psikologlar Derneği tarafından geliştirilen ve yaygınlaştırılması hedeflenen “Travmaya Psikolojik Destek Modeli” ise farklı bir yaklaşımla, travma deneyimi öncesi bireyde yaratacağı hazır bulunuşluk etkisi ile travma deneyiminin etkilerini oluşmadan azaltma noktasında kesinlikle yaygınlaştırılmalı ve desteklenmelidir. Primer önleyici bir yaklaşımın benimsendiği bu model, özellikle doğal afetlere açık toplumlarda travma deneyiminin semptomlarını azaltıcı etkisi ile, TSSB tanılarının azaltılması noktasında toplumsal iyi oluşa kümülatif bir destek sağlayacak, etkili bir destek modelidir.

Doğal afetlere maruz kalan bireylere tek tek ulaşmanın zorluğu ve maliyetler noktasında ise TSSB ‘ de grup müdahale yöntemlerinden istifade edilmesi, daha çok kişiye daha hızlı sürede ulaşmak noktasında oldukça rasyoneldir. Grup müdahale yaklaşımlarının bir diğer avantajı ise terapi sürecini terapist- danışan modelinden çıkartarak, kişiler arası etkileşimin yüksek olduğu başka bir terapi alanına çekmesidir. Böylelikle benzer travma deneyimleri olan bireylerin karşılıklı paylaşımları travma anılarından kaçınma davranışlarını söndürerek, paylaşımın artması noktasında sistematik duyarsızlaştırma ve yüzleşme eğilimlerini destekleyerek, bireylerin işlevselliğini artırıcı etkiye sahip olmaktadır. Bu olumlu yönlerine rağmen grup müdahale yöntemlerinin bireysel yöntemler kadar etkin olmadığını ortaya koyan çalışmalar mevcuttur. Grup müdahale yöntemlerinden en etkili ve yaygın kullanıma sahip olan modeller ise, bireysel terapilerde olduğu gibi BDT temelli BDGT ve EMDR Grup Müdahale modelleridir. Grup Müdahale Yöntemleri içerisinde Şimdi Odaklı Terapilerin ise deneysel çalışmalar ile etkinliğinin ortaya konulması için daha fazla araştırılması gerekmektedir.

Özetleyecek olursak post travmatik süreçlere ilişkin olarak bir çok terapi yaklaşımı, TSSB tedavisinde etkililiği yönünden ampirik çalışmalarla desteklenmiş gibidir. Bazı yaklaşımlar günümüzde daha yaygın olmakla beraber bazılarının deneysel çalışmalar ile desteklenmesine ihtiyaç vardır. Bununla beraber eklektik yaklaşımların TSSB ‘ de nüksü önleme noktasında etkili olacağını öngörmek olasıdır. Batı geleneğinde geliştirilmiş terapi yaklaşımlarının (daha çok bilişsel – davranışçı ekollerin) doğu geleneğinden gelen farkındalık, enerji ve kabul terapileri ile desteklenmesi, remisyonu önleyici bir model olarak geliştirilebilir gibi gözükmektedir.

Sonuç olarak, tüm bu profesyonel destek modellerinin etkinliğini kabul etmekle beraber, doğal afeetlere maruz kalan travmatize olmuş bireylerin ilk ve en temel ihtiyaçlarının; anlaşılma, acıyı paylaşma, insani yaklaşım, temas, bağ kurma ve desteklenme olduğu akıllardan çıkarılmamalıdır. Güvenli bir dünyanın beraber ve yeniden inşası ile, bireylerin söz konusu travmatik süreçleri psikiyatrik bir tabloya dönüştürmeden atlatması oldukça olasılık dahilindedir. Bu noktada, umutlu bir dünyanın kapısını aralamak ve güvenli alanları yeniden inşaa etmeye dair umut yaratmak, hiç kuşkusuz en etkili tedavi yaklaşımlarının ilk adımıdır.

KAYNAKÇA

- Achenbach, T.M, & Ruffle , T, M. (1986). The Child Behavior Checklist and Related Forms for Assensing Behavioral / Emotional Problems and Competencies , Pediatrics in Review , 21 (8), 256- 271.
- Aker, T (2012). Temel Sağlık Hizmetlerinde Ruhsal Travmaya Yaklaşım. Türk Psikiyatri Derneği . Ankara
- Allison G, Harvey AG, Bryant RA, Tarriern N. Cognitive Behaviour Therapy for Posttraumatic Stress Disorder. Clinical Psychology Review 2003;23(3):501–22.
- Altun, F (2016). Afetlerde Psikososyal Hizmetler: Marmara ve Van Depremleri Karşılaştırmalı Analizi. ÇEKMECE İZÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ, Cilt 4: Sayı 8-9 2016: 183-197
- Amerikan Psikiyatri Birliği. (2000). Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı (DSM-IV-TR) (4th Ed.). (Köroğlu E, Trans.), Yeniden gözden geçirilmiş. Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Arıcı, N. (2014). Travmatik Yas Sonunda Aile Dayanıklılığı Programının Kadınlardaki Travma Sonrası Stres, Yas ve Aile Dayanıklılığı Düzeylerine Etkisi. T. C. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bilim Dalı.
- Aydın, D. (2007). Afet Sonrası Psikososyal Destek Uygulamaları. İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi.
- Ayalon, O. ve Ark. (1999). “Afet Sonrası Kriz Müdahalesi ve Stres Önleyici Rehabilitasyon” Seminer Notları, İstanbul: 27-30.8.1999.
- Ayalon, O. (1999). Helping the Helpers. Integration of Theories and Tools in Traumatherapy. Nord Internatioanal Trauma Consultancy,Tivon,Israel.
- Baxter A. Posttravmatic Stress Disorder and the İntensive Care Unit Patient. Dimens Crit Care Nurs. 2004; 23(4):145-52.
- Baysak, E. (2010). Acil ve Yoğun Bakım Çalışanlarında Travma Sonrası Stres Bozukluğu, Stresle Başa Çıkma Tarzları, Tükenmişlik ve İlişkili Etkenler (Uzmanlık Tezi, Gazi Üniversitesi).
- Baytar, B. (2017). 1999 Gölcük Depremini Çocukluğunda Yaşamış Kişilerin Günümüzdeki Kaygı, Depresyon ve TSSB Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi Yüksek Lisans Tezi. Üsküdar Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı.
- Brewin, C.R & Andrews , B & Valentine , J,D (2000). Meta – analysis of Risk Factors For Posttraumatic Stress Disorder İn Trauma – Exposed Adults Journal Of Condulting and Clinical Psychology, 68 (5), 748- 766.
- Bonanno, G.A (2004).Loss, Tauma and Human Resilience : have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? American Psychologist. 59, 20- 28.

- Bolu, A & Erdem, M & Öznur, T.(2014). Travma Sonrası Stres Bozukluğu. Uçucu Sağlığı Araştırma ve Eğitim Merkezi. Anatol J Clin İnvesting. 8 (2): 98- 104.
- Blizzard SJ, Kemppainen J, Taylor J. Posttraumatic Stress Disorder and Community Violence: An Update for Nurse Practitioners. Journal of The American Academy of Nurse Practitioners 2009;21(10):535-41.
- Bilgiç, S.(2011). Travma Sonrası Stres Bozukluğu ve Akut Stres Bozukluğu İle Uyum Bozukluğunun Klinik Açısından Karşılaştırılması. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıpta Uzmanlık Tezi.
- Bisson, J. & Andrew, M. (2007). Psychological treatment of posttraumatic stress disorder (PTSD). Cochrane Database of Systematic Review, 18(3), CD003388.
- Çam, O & Büyükbayram , A & Turgut, E , Ö (2016). Travma Sonrasında Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Yaklaşımı. Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 2016;19:3
- Çamaş, G & Anayurt , A (2022). Travma Mağdurlarına Yönelik Grup Müdahaleleri. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry 2022; 14(2):143-151
- Cavera RS (2014) Cognitive behavioral-based group therapy for post-traumatic stress symptoms following a natural disaster (Doctoral thesis). Hempstead, Hofstra University.
- Chan, A.S., Cheung, M.C. & Tsui, W.J. (2011). Dejian mind-body intervention of depressive mood of community dwelling adults: a randomized controlled trial., Evid Based Complement Alternat Med. <https://doi.org/10.1093/ecam/nep043>
- CHURCH, D., (2007). The Treatment of Combat Trauma in Veterans using EFT (Emotional Freedom Techniques): A Pilot Protocol,”*Traumatology* 15, no. 1.
- Coupland NJ.(2000).Brain Mechanism and Neurotransmitters, Posttraumatic Stress Disorder Diagnosis, Management and Treatment.69- 93 .
- Coddington, R.D. (1972). The significance of life events as etiologic factors in the diseases of children. II. A study of a normal population. Journal of Psychosomatic Research, 16, 205–13.
- Crespo M, Arinero M, Soberón C (2021) Analysis of effectiveness of individual and group trauma-focused interventions for female victims of intimate partner violence. Int J Environ Res Public Health, 18:1952.
- Cushing, R. E., Braun, K. L., Alden C-layt, S. W., & Katz, A. R. (2018). Military-Tailored Yoga for Veterans with Post-traumatic Stress Disorder. *Military medicine*, 183(5-6), e223–e231. <https://doi.org/10.1093/milmed/usx071>

- Civriz, G.A. (2019). Suriyeli Sığınmacı Kadınlarda Psikolojik Dayanıklılık ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu İlişkisinin İncelenmesi. T.C. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilimdalı Yüksek Lisans Programı Yüksek Lisans Tezi.
- Cloitre M, Koenen KC (2001) The impact of borderline personality disorder on process group outcome among women with posttraumatic stress disorder related to childhood abuse. *Int J Group Psychother*, 3:379-398.
- Davis, L. W., Schmid, A. A., Daggy, J. K., Yang, Z., O'Connor, C. E., Schalk, N., Do, A.-N. L., Maric, D., Lazarick, D., & Knock, H. (2020). Symptoms improve after a yoga program designed for PTSD in a randomized controlled trial with veterans and civilians. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12(8), 904–912.
- Demir V (2015) Bilinçli farkındalık temelli kognitif terapi programının bireylerin depresif belirti düzeyleri üzerine etkisi. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 35:15-26.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Felix. (2020) .Anti - odipus Kapitalizm ve Şizofreni.Bilim ve Sosyalizm Yayınları. 4. Baskı. Ankara.
- Ehlers, A.& Clark, D.M.(2000).A Cognitive Model Of Posttraumatic Stress Disorder. *Behaviour Research and Therapy*, 38. 319- 345.
- Ehlers A, Clark DV (2003) Early psychological interventions for adult survivors of trauma: A review. *Biol Psychiatry*. 53:817-826.
- Ehlers A, Bisson J, Clark DM, Creamer M, Pilling S, Richards D (2010). Do all psychological treatments really work the same in posttraumatic stress disorder? *Clin Psychol Rev*, 30:269-276.
- Ehlers A, Clark DM, Hackmann A, Mcmanus F, Fennell M. Cognitive Therapy for Post-Traumatic Stress Disorder: Development and Evaluation. *Behaviour Research and Therapy* 2005;43(3): 413–31.
- Efe, F& Keyvan, A (2021). Kaygı, Depresyon ve Travma Sonrası Stres Bozukluğunda Yoganın Etkililiği: Bir Gözden Geçirme. *Uluslararası Egzersiz Psikolojisi Dergisi e-ISSN: 2687-6051*
- Feinstein, D., ve ark.. (2005). *The Promise of Energy Psychology* (New-York: Tarcher Putnam).
- Fletcher, K.E. (2003).Childhood Posttraumatic Stress Disorder. *Child Psychopathology* . 330- 337. New York.
- Foa EB, Kozak MJ (1986). Emotional processing of fear: Exposure of corrective information. *Psychological Bulletin*, 99:20-35
- Foa, E.B & Steketee, G & Rothbaum, B,O (1989). Behavioral/ Cognitive Conceptualizations of Post- Traumatic Stress Disorder. *Behavior Therapy* , 20 (2).155- 176.
- Foa, E.B. & Rothbaum, B.O. (1998). Treating the trauma of rape. *Cogniti-*

ve-behavior therapy for PTSD. NewYork: Guilford.

- Foa, E.B. (2000). Psychosocial treatment of posttraumatic stress disorder. *The Journal of Clinical Psychiatry*, 61(Suppl 5), 43-8
- Foy, D.W., Eriksson, C.B. & Trice, G.A. (2001). Introduction to group interventions for trauma survivors. *Group Dynamics*, 5(4), 246-51.
- Foy DW, Unger WS, Wattenberg MS (2005) An overview of evidence-based group approaches to trauma with adults. In *Group Interventions for Treatment of Psychological Trauma*. (Eds B Buchele, H Spitz):116-166. New York, American Group Psychotherapy Association.
- Garland C (2010) *The Groups Book: Psychoanalytic Group Therapy Principles and Practice*. London, Karnac Books.
- Gallegos, A. M., Crean, H. F., Pigeon, W. R., & Heffner, K. L. (2017). Meditation and yoga for posttraumatic stress disorder: A meta-analytic review of randomized controlled trials. *Clinical Psychology Review*, 58, 115-124. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2017.10.004>
- Genç, E & Turhan, Z& Tanhan, A (2021). Koronavirüs Salgın Sürecinde ve Afet Dönemlerinde Psikolojik Destek Hizmeti: Aile – Odaklı Psikolojik Müdahale Programı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmaları Dergisi*.8. 203- 222.
- Gillespie K, Duffy MA, Hackmann A, Clark DM. Community Based Cognitive Therapy in The Treatment of Posttraumatic Stress Disorder Following the Omagh Bomb. *Behaviour Research and Therapy* 2002;40(4): 345–57.
- Gonzalez-Vazquez AI, Rodriguez-Lago L, Seoane-Pillado MT, Fernández I, García-Guerrero F, Santed-Germán MA (2018) The progressive approach to EMDR group therapy for complex trauma and dissociation: A case-control study. *Front Psychol*, 8:2377.
- Güçlü, A & Alkar , Ö, Y (2021). Travma Sonrası Stres Bozukluğunda EMDR Uygulamalarının Etkililiğine İlişkin Çalışmaların Gözden Geçirilmesi. *Türk Psikoloji Yazıları*. 24 (47) , 62- 75.
- Gürel, D. (2004). Tıbbi tedaviye karşı olumsuz tutum gösteren fiziksel ve ruhsal travmalı bir hastanın iki seanslık göz hareketleri ile duyarsızlaştırma ve yeniden yapılandırma tekniği ile iyileşme süreci: Olgu sunumu. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 24, 689-96.
- Güldü, Ö. (2017). Afetlerin Akut Dönem Psikolojik Etkilerine Yönelik Psikososyal Müdahale Yaklaşımları 1
- Günlü, A & Asıcı, E & Çetinkaya, M (2021).Türkiye ‘ de COVID 19 Salgınının İkinci Evresinde Ebeveynlerde Depresyon, Anksiyete, Stres ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu Semptomlarını Yordayan Değişkenler.Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi. 4(1), 94- 124.
- Hayes SC, Strosahl KD, Wilson KG (1999) *Acceptance and Commitment*

Therapy: An Experiential Approach to Behavior Change. New York, Guilford Press.

- Herman , J (2011). Travma ve İyileşme. Literatür Yayınları. İstanbul.
- Horowitz, M.J. (1986). Stress-response syndromes: A review of posttraumatic and adjustment disorders. Hospital and Community Psychiatry, 37, 241–9.
- Horowitz, M. J., Siegel, B., Holen, A., Bonanno, G., Milbrath, C. Ve Stinson, C. (1997). Diagnostic Criteria for Complicated Grief Disorder. American Journal of Psychiatry, 154, 904-910.
- Işıklı, Sedat (2013). Afetlerde Psikolojik İlk Yardım.Hacettepe Üniversitesi, Psikoloji Bölümü Ders Notları. Ankara.
- Işıklı, S., & Tüzün, Z. (2017). Afetlerin Akut Dönem Psikolojik Etkilerine Yönelik Psikososyal Müdahale Yaklaşımları. Türkiye Klinikleri Journal of Psychology-Special Topics, 2(3), 180-188.
- Işıklı, S (2013). Afetlerde Psikolojik İlk Yardım. Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Ders Notları. Ankara.
- IASC- Kuruluşlararası Daimi Komite (IASC) Acil Durumlarda Ruh Sağlığı ve Psikososyal Destek Kılavuzu (2017).
- İzci, F & Ünveren , G (2017). Travma Sonrası Stres Bozukluğunda Bilişsel Davranışçı Terapi. Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi 2017; 6(1):31-38
- ve Göz Hareketleri ile Duyarsızlaştırma ve Yeniden İşleme
- Jacobs, S(1999). Traumatic Grief, Diagnosis , Treatment and Prevention , USA: Brunner /Mazel Inc.
- Jindani, F., Turner, N. & Khalsa, S.B. (2015). A Yoga Intervention for Posttraumatic Stress: A Preliminary Randomized Control Trial. *Evid Based Complement Alternat Med*. <https://doi.org/10.1155/2015/351746>
- Jarero , I., Roque – Lopez , S, Gomez, J .(2012).The Position of an EMDR – based Multicomponent Trauma Treatment with Child Victims Of Severe Interpersonal Trauma.Journal of EMDR Practice and Research. 7 (1)., 17-28.
- Kabat-Zinn J (2003) Mindfulness-based interventions in context: past, present, and future. Clin Psychol Sci Pract, 10:144-156.
- Kavakçı, Ö., Doğan, O. & Kuğu, N. (2010) EMDR (göz hareketleri ile duyarsızlaştırma ve yeniden işleme): Psikoterapide farklı bir seçenek. Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi, 23, 195-205.
- Keane, T & Marshall, A.& Taft , C (2006).Posttraumatic Stress Disorder : Etiology Epidemiyoloji and Treatment Outcome . Annual Review of Clinical Psychology ,2 161- 97.
- Kalkanlı , Z.G (2019). Terör , 11 Eylül ‘ ün Psikolojik Etkileri ve İyileştirici

Terapiler. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı : 9, 275- 305.

- Kızılay Afetlerde Psikososyal Destek Uygulama Rehberi (2008). 1. Basım. Yorum Basın Yayın. Ankara.
- Knight, M., Pultinas, D., Collins, S., Sellig, C., Freeman, D.C., Strimaitis, C. & Silver, R.R. (2014), “Teaching mindfulness on an inpatient psychiatric unit”, *Mindfulness*, Vol. 5 No. 3, pp. 259-267. <https://doi.org/10.1007/s12671-012-0175-5>
- Korkmazlar, Ü & Güner, O & Konuk, E .(2000). Travmaya Psikolojik Destek Modeli – Yardım Modeli. 10. Ulusal Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi Kongresi (10-13 Mayıs 2000).
- Kukuoglu, A. (2018). Doğal Afetler Sonrası Yaşanan Travmalar ve Örnek Bir Psikoeğitim Programı. *Afet ve Risk Dergisi* 1(1), 2018, (39-52)
- Lahad, M. (1997). *Basic Ph- The Story of Coping Resources. Community Stress Prevention*, Vol:1-2Second Edition, pp. 117-145.
- Ledesma D, Kumano H (2009) Mindfulness-based stress reduction and cancer: a meta-analysis. *Psychooncology*, 18:571-579.
- Litz BT, Gibson LE (2007) Conducting research on mental health interventions. In *Interventions Following Mass Violence and Disasters: Strategies for Mental Health Practice*. (Eds EC Ritchie, PJ Watson, MJ Friedman) New York, Guilford Press.
- Livanou, M. (2003). Travma Sonrası Stres Bozukluğunun Teorik Yönleri. In: Aker T, Önder M. E. (Eds.). *Psikolojik Travma ve Sonuçları*, 5US Yayınları.
- McCann, I.L., Sakheim, D.K. & Abrahamson, D.J. (1988). Trauma and victimization: A model of psychological adaptation. *The Counseling Psychologist*, 16, 531–94.
- MEB. Afetlerde ve Travmatik Olaylarda Psikolojik Destek (2011).
- MEB / UNICEF Psikososyal Okul Projesi Travma Sonrası Normal Tepkiler Psikoeğitim El Kitabı (2001).
- Mitchell, K. S., Dick, A. M., DiMartino, D. M., Smith, B. N., Niles, B., Koenen, K. C., & Street, A. (2014). A Pilot Study of a Randomized Controlled Trial of Yoga as an Intervention for PTSD Symptoms in Women. *Journal of Traumatic Stress*, 27(2), 121–128. <https://doi.org/10.1002/jts.21903>
- Neukirch, N., Reid, S., & Shires, A. (2018). Yoga for PTSD and the role of interoceptive awareness: A preliminary mixed-methods case series study. *European Journal of Trauma & Dissociation*. <https://doi.org/10.1016/j.ejtd.2018.10.003>
- NHS (2009) Emergency planning guidance planning for the psychosocial and mental health care of people affected by major incidents and disasters: Interim national strategic guidance. Emergency Preparedness Division, <http://www.dh.gov.uk/publications>

- Oflaz F. Felaketlerin Psikolojik Etkileri ve Hemşirelik Uygulaması. C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi 2008; 12(3):70-6.
- Özer , E& Best , S& Lipsey , T.& Weiss , D .(2003). Predictors of Posttraumatic Stress Disorder and Symptoms İn Adults : A meta – analysis . Psychological Bulletin, 129: 52- 73.
- Pynoos, R.S., Nader,K. (1990). Prevention of Psychiatric Morbidity in Children After Disaster.Preventing Mental Health Disturbances in Childhood, APPI. Washington D.C. U.S
- Rothbaum BO, Astin MC, Marsteller F (2005). Prolonged Exposure versus Eye Movement Desensitization and Reprocessing (EMDR) for PTSD rape victims. J Trauma Stress, 18(6):607-616
- Sadock, B.J. & Sadock, V.A. (2003). Kaplan & Sadocks’s Synopsis of psychiatry: Behavioral Sciences, Clinical Psychiatry. (9th Ed). Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins Publishing, 623-31.
- Safer DL, Telch CF, Agras WS (2001) Dialectical behavior therapy adapted for bulimia: a case report. Int J Eat Disord, 30:101–106.
- Shapiro, F. (1995). Eye Movement Desensitization and Reprocessing.(1st ed.) New York: Guilford Press, pp.1-65.
- Schnur PP, Spiro A, Vielhauer MJ, Findler MN, (2003). Hamblen JL.Trauma in the Lives of Olders Men: Findings from The Normative Aging Study.J.Clin. Geropsychol. (8): 175- 187.
- Seidler, G.H. & Wagner, F.E. (2006). Comparing the efficacy of EMDR and trauma-focused cognitive-behavioral therapy in the treatment of PTSD: a meta-analytic study. Psychological Medicine, 36, 1515-22.
- Sezgin, N (2013). Tek Oturumda Uygulanan Duygusal Özgürlük Tekniği (EFT) ‘ nin Yaratılan Stres Durumu Üzerine Etkileri. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi53, 1 (2013) 329-348
- Shapiro, F. (1999). Eye movement desensitization and reprocessing (EMDR): Clinical and research implications of an integrated psychotherapy treatment. Journal of Anxiety Disorders, 13, 35–67.
- Shapiro, F. (2001). Eye Movement Desensitization and Reprocessing: Basic Principles, Protocols And Procedures. (2nd Ed). Newyork: Guilford Press, 4-126.
- Siegel RD, Germer CK, Olendzki A (2009) Mindfulness: what is it? where did it come from? In Clinical Handbook of Mindfulness (Eds F Didonna):17-35. New York, Springer.
- Sloan DM, Beck JG, Sawyer TG, Steven N (2017) APA handbook of trauma psychology: Trauma practice. In APA Handbooks in Psychology. (Ed SN Gold):467-482. Washington, American Psychological Association.
- Somay, Bülent.(2021). Tarihin Bilinçdışı. Metis Yayınları.1. Baskı. İstanbul.

- Spinoza (2021). *Ethica*. Alfa Yayınları.11. Baskı.İstanbul.
- Sütçigil L, Aslan S. Travma Sonrası Stres Bozukluğunda Prolonged Exposure Terapisi. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi* 2012(1); 98-104.
- Tabur, S. (2017). Şanlıurfa İli Suruç İlçesinde Yaşamakta Olan İlköğretim Öğrencilerinde Genel Psikopatoloji , Travmatik Yaşantılar ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu ile Uyumlu Yakınmaların Belirlenmesi.T.C. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı.
- Tanık, F, A & Davas, A (2006). *Kitlesel Travmalarda Halk Sağlığı Yaklaşımı*. Türkiye Psikiyatri Derneği Yayınları.
- Taytaş, M (2022). Psikolojik Danışmanların Travmaya Müdahale Becerisi. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 2022, Year 8, Volume 15
- Tedeschi, R,G& Calhoun, L.G (1996). The Posttraumatic Growth İnventory Measuring The Positive Legacy of Trauma . *Journal of Traumatic Stress* , 9 (3). 455- 71.
- Thompson, C.L & Rudolph , L.B (2009).*Counselling Children* Edition. California Brooks / Cole Publishing Company.
- Tokgünaydın S, Sütçü S (2016) Travma sonrası stres bozukluğunun tedavisinde bilişsel davranışçı grup terapisinin etkililiği: Sistematik bir gözden geçirme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 8:95-107.
- Türkçapar, Hakan (2018). *Bilişsel Davranışçı Terapi*.14. Baskı. İstanbul.
- Türk Psikiyatri Derneği Halka Yönelik Bilgilendirme Broşürü (2022).
- Türk Psikologlar Derneği Depremin Psikolojik Sonuçlarını Tanıma ve Hafifletme Broşürü (2020).
- Van Etten, M.L. & Taylor, S. (1988). Comparative efficacy of treatments for post-traumatic stress disorder: a meta analysis. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 5, 126-44.
- Van der Kolk, B., Stone, L., West, J., Rhodes, A., Emerson, D., Suvak, M. & Spinazzola, J. (2014). Yoga as an Adjunctive Treatment for Posttraumatic Stress Disorder: A Randomized Controlled Trial. *The Journal of clinical psychiatry*. 75. e559-e565. <https://doi.org/10.4088/JCP.13m08561>
- Yastibaş, C & Dirik, G (2018). Kanser ve Farkındalık Temelli Müdahale Programları: Sistematik Derleme. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry 2018; 10(3):385-403 doi: 10.18863/pgy.357261
- Yavuz, F & Karatepe , H, T. (2015) .Travma Sonrası Stres Bozukluğunun Psikoterapisi. *Türkiye Klinikleri J Psychiatry – Special Topics* . 8 (1).
- Yıldız, E, D.M , Kumpasoğlu , G.B., Eltan, S, Kışlak , Ş.T (2020). Çocuk ve Ergenlerde EMDR: Travma Sonrası Stres Bozukluğu Tedavisindeki Et-

kılılığı. Klinik Psikoloji Dergisi. 5(2).213- 228.

- Yıldırım, Ş (2008). Sosyal Hizmetlerde Krize Müdahale Yaklaşımının Kullanımı.Manisa Celal Bayar Üniversitesi.Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü.
- Yıldırım, Ş (2016). Sosyal Hizmette Krize Müdahale Yaklaşımının Kullanımı Krize Müdahale. CBU-SBED 3(4): 481- 486.
- Yorulmaz, O & Derin, S & Yorulmaz, E, G& Gültekin, G& Baş, Samet (2020). Çevrimiçi Psikolojik Müdahale ve Uygulamalar İçin Telepsikoloji Kılavuzu.Türk Psikologlar Derneği. 1. Baskı . Ankara.
- Yüksel, Ş (2016). Psikolojik İlk Yardım: Afet mağdurlarının iyi olmalarını nasıl destekleyebiliriz? Türkiye Psikiyatri Derneği Ruhsal Travma ve Afet Psikiyatrisi Çalışma Birimİ. CSTS | Department of Psychiatry | Uniformed Services University | 4301 Jones Bridge Road, Bethesda, MD 20814-4799
- Yaşantı Psikoloji. Akut Stres Bozukluğu/21.02.2023.
- <https://www.kemalarikan.com/insan-ve-doga-iliskisi-rakip-mi-parca-mi.html/21.02.2023>.

BÖLÜM 21

KONYA ÖRNEĞİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE TAŞRASINDA KUİR OLMAK DENEYİMİ¹

Erdinç KİNEŞÇİ^{2*}

1 Bu makale, yazarın, 2016'da Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı'nda tamamlanan, doktora tezine dayanmaktadır. Çalışmaların her aşamasında, katkıda bulunan ve çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan herkese, özellikle danışmanım, Prof. Dr. Aksu BORA 'ya, tez jürisinde bulunan Prof. Dr. Suavi AYDIN, Prof. Dr. Muhtar KUTLU VE Doç. Dr. H. Bahadır TÜRK'e ve hayatlarını ve anlatılarını benimle paylaşan araştırmanın değerli katılımcılarına sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

2 Erdinç Kineşçi, Dr.Öğretim Üyesi,Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,Sosyoloji Bölümü, erdinckinesci@kmu.edu.tr, ORCID 0000-0002-1367-9601

Giriş

Mekân, toplumsal olarak üretilen, olayların geçtiği yer (locus) ile toplumsal faillerin ve davranışsal birimlerin yöneldiği şey olma özellikleri arasındaki diyalektiğin bir ürünü olarak tanımlanabilir (Alkan,2009:9). Antropolog Auge, bu doğrultuda antropolojik, “yer”in üç ana vasma sahip olduğunu belirtir. Buna göre; “yerin” (mekân olarak okuyalım) kimlikleyici, ilişkisel ve tarihsel olma özellikleri vardır (1997:59). Buradan bakıldığında mekân; toplumsal eyleyicilerin etkinlikleriyle yeniden yapılanan, yeniden üretilen ve dönüştürülen bir şeydir. Toplum içindeki aktörler, nesnel ve öznel deneyimleriyle mekâna birçok anlam yüklerler ve onu yeniden tanımlarlar. Diğer yandan, mekânsal biçimler kişilerin yapıp etmelerinde belirli etkiler yaratırlar ve bütün bu süreçlerin belirli yapısal ve tarihsel koşulları bulunmaktadır. Toplumdaki aktörler, nesnel ve öznel deneyimleriyle mekâna birçok anlam yüklerler ve onu yeniden tanımlarlar. Mekânlarda, aynı zamanda bireyler tarafından sürdürülen gündelik hayatlar vardır. Gerçekte; gündelik hayat, elbette, sosyal, ekonomik, politik kültürel ve sembolik ilişkiler yumağından oluşur. Mekânlarda, gündelik yaşamlar sürdürülür. Kişiler gündelik yaşam pratikleri aracılığıyla anlamlar üretip, farklı iktidar ilişkileri oluştururlar (Connerton 2011: 29). Gündelik yaşam Lefebvre’ye göre, “insanların toplumsal varoluşunun üretilme biçimini” belirtir (1998:34). Mekân pratikleri gündelik yaşamda inşa pratikleridir de. Mekânın toplumsal cinsiyetlendirilmiş inşa süreçleri; erkek / kadın dikotomisi ve heteroseksüel/ heteroseksüel olmayan dikotomisiyle yakından ilişkilidir ve heteronormativiteyle birlikte de değerlendirilmelidir. İçinde yaşanılan heteroseksist kültür, biyolojik olarak verili kadın ve erkek cinsiyetlerinin belirli bir biçimde davranması, belirli bir biçimde hareket etmesi ve erkeğe kadını, kadınsa erkeği arzulaması dayatır. Clastres’in de (1992: 58), ifade ettiği gibi, her iktidar ilişkisi baskıcı bir yapıya sahiptir. Bundan heteroseksüelliği imtiyazlı bir hale getiren bir cinsiyet rejimine sahip olan heteronormativite de muaf değildir.

Feminist kuramcılardan biri olan, Young (2009:48-52); cinsiyet konusundaki çalışmalarda Feminist ve Queer kuramların ‘toplumsal eleştiri problemleri olduklarını vurgular. Bu kuramsal yaklaşımların, cinsiyet alanıyla ilgili birtakım haksızlıkları ve adaletsizlikleri saptamayı, onların kaynaklarını kurumlarda ve toplumsal ilişkilerde bularak açıklamayı ve bunları değiştirmek için kuramsal bir biçimde yönelmiş eylem önerileri getirmeyi hedefleyen kurumsal çabalar olduklarını belirtir. Bu bağlamda, cinsiyet çalışmalarının temelde iki problem alanı çerçevesinde araştırmalarını yoğunlaştırdıklarını belirtir. Bunlardan birincisi, ‘işin ve toplumsal uğraşın, cinsiyetin esas alınarak yapılandırılması’dır. Young (2009:50), bu olgunun, modern toplumların temel görünümlerinden biri olduğunu, yineler. Antropologlar da inceledikleri toplumların ve kültürlerin kiminde

kadınlar ve erkekler arasında benzer ayrılmanın varlığını belgelemişlerdir. Young (2009:52), toplumdaki, toplumsal cinsiyet yapılandırmasının, ikinci ekseninin; ‘normatif heteroseksüellik’ olduğunu söyler. ‘Normatif heteroseksüel sistem’, kadınların ve erkeklerin hayatlarını büyük ölçüde ‘sınırlandıran bir sistem’ özelliğini gösterir. Bu sistem, heteroseksüellik dışında, ‘farklı cinsel ve arzu eğilimleri olan kişilerin’, bazılarını, böyle bir normatiflik, yaşamlarını böyle bir cinsel rejim düzenlemesi altında, kendilerine maddi karşılık ve tanınma getireceğine inandıkları bir şekilde uyarlamaya motive eder. Diğerlerini de arzularının ve projelerinin uymadığı toplumsal ilişkilerin oyuklarından yaşamlar kurmaya ya da açıkça isyan etmeye sürükler. Bu noktada, Cheshire Calhoun (akt: Young,2009:52), heteroseksüel normları ihlal eden kişilerin “siyasi vatandaşlık”, “sivil toplum” ya da “özel alanlar”da ‘meşru’ hiçbir yerinin olmadığını iddia eder. Heteroseksüel normatifliğin yapılarının, lezbiyen ve geyleri, onlara görünmez olmayı dayatarak kısıtladığını belirtir.

Heteroseksist kültür ve bu kültürün toplumsal kurumları tarafından sürekli bir biçimde yeniden üretilen yapı, toplumsallaştırılmış cinsiyet olarak düşünülebilecek erkek ve kadın kategorilerini oluşturur ve bu kategorilerin konumlarını ayrıntılı bir biçimde tanımlar. Toplumsal cinsiyet düzeni, erkek ve kadın bedenlerini düzene sokar (Grosz 1994: 144). Bu ikili kategorinin dışındaki kategoriler geçersiz kılınır ve norm dışı olarak ilan edilir. Warner ‘ın da belirttiği üzere, (1993: xxi) heteroseksüel kültür, kendini “toplumun ta kendisi olarak” ortaya koyar. Bu durumda, zaten, eşcinselliği işaretlemek, heteroseksüelliği sosyal dünyanın mevcut oluşu yapar (Halperin 1995: 45).

Mekan tartışmasına tekrar geri dönersek; sembolik ya da fiziksel olarak belirlenen mekânsal sınırlar hem hegemonik normativitenin hatlarını belirginleştirmek, hem de hiyerarşik ilişkilere tabi farklı toplumsal grupları ayırtmak için vardır ve beden, sadece sınıf, etnisite, cinsiyet, cinsel yönelim ve yaş hiyerarşilerini değil, aynı zamanda fiziksel(uzamsal)-mekânsal sınırlar üzerindeki denetimi zorlama, sürdürme ya da (yeniden) kurmanın da yeridir (Alkan 2009: 34). Bu nedenle, kuir müdahale, mekânsal ilişkiler bağlamında, iki alanda belirginlik kazanır: Bunlardan ilki kuirliğin, mekânsal hiyerarşiler içerisinde yarattığı karşı akışın önemidir (bundan kastedilen şey, sadece aşağıya doğru giden akışlardan ziyade yukarıya doğru giden, yanlamasına ve çok yönlü akışlardır). İkinci olarak da kuir öznelliklerin, kültürlerin ve direniş biçimlerinin mekânsal hibrit (melez) doğasıdır (Knopp&Brown 2003: 414).

İşte, bu araştırma yazısı çerçevesinde, heteroseksüel olmayan cinsel yönelim ve cinsiyet kimlikler arasında, yer alan erkeklerin, yereldeki -bu kapsamda- Konya örneğinden hareket ederek gündelik durumlarının ve sorunlarının paralelinde mekâna yaptıkları kuir müdahalenin sosyal ant-

ropolojik kısmen de sosyolojik incelemesi konu edinilmektedir. Dolayısıyla, çalışmanın ana problemi; ülkede (Türkiye) belirli metropol olarak da tanımlanabilecek merkezlerin (İstanbul, Ankara, İzmir) dışında yaşayan heteroseksüellikten farklı cinsel yönelimlere sahip olan, “erkek”, “kadın” ve “trans” öznelerin gündelik kuir var oluşlarına ilişkin sorunlardır. Bu nedenle, araştırma toparlamak mümkünse, üç temel inceleme alanı kendine merkez alır. Bunlar; mekân, gündelik hayat ve cinsiyet/cinsellik olarak sıralanır.

Bu minvalde, mekân ve cinsiyet ilişkileri bağlamında, Konya’da yaşamlarını sürdüren kuir öznelerin mekân ve gündelik yaşam anlatılarına odaklanılmıştır. Bu odaklanma, nihayetinde, ilgili kentte kuir öznelerin birer “politik” özneler olarak gündelik yaşamda var olmaları ve kendilerini kurmalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Gorman-Murray ve diğerleri kuir nosyonunun, cinsel öznelerin çokluğu ve akışkanlığına işaret ettiğini, belirli cinsel ve cinsiyet pratiklerinin, öznelliklerin, ilişkilerin homojenize edilmesine ve/veya normalize etme süreçlerine meydan okumanın yollarını aradığını savunurlar (2008: 99).

Boellstorf (2006: 628); batılı olmayan kuir deneyimlerin genelde ihmal edildiğinden veya aşırı genelleştirildiğinden bahseder. Bu açıdan bakıldığında, kültürel boyut, kuir öznellikler için önemli bir unsur olarak ortaya çıkar ve kuir tecrübenin evrensel genellemelerini yapmak yerine perspektifsel ve ilişkiyel bir yaklaşım benimsenebilir. Bu çalışma kendince meselesi Konya özgülüğünde ele almaya gayret sarf etmiştir. Makalenin akışı öncelikle kullanılan yöntem ve teknikler, mekân, gündelik hayat, mekân-cinsiyet tartışmaları ve saha verilerinin değerlendirilmesi biçiminde ilerlemektedir.

1.Araştırmada Takip Edilen Yöntem ve Teknikler

Araştırma için, öncelikli olarak konuyla ilgili, literatür ve kaynak taraması yapılmıştır. Sonraki aşamada, antropoloji alanındaki etnografik bir çalışmanın bir gerekliliği olarak, bir yıla yayılan bir sürede, alan (saha) çalışması metodu kullanılmıştır. Saha çalışması, kendi gündelik yaşantılarının doğal akışında hareket eden, yaşamlarını sürdüren insanların incelenmesidir. Saha çalışanı incelediği “ötekilerin” nasıl yaşadığı, nasıl konuşup nasıl davrandığı ve onları neyin sevindirip neyin üzdüğü hakkında ilk elden bilgi edinmek için onların dünyalarına doğru bir maceraya atılır (Emerson 1988: 1). Bu macera sonunda, Alan çalışması antropologu tabii ki değiştirir. Hiçbir antropolog, Alan çalışmasının sonuna, o araştırmaya başlamadan önceki düşünsel, bilişsel ve duygusal konumunda varmaz. Araştırma boyunca, hem kendi dışında kalan yaşam ve dünya hakkında, hem de buna paralel olarak (belki de bundan daha önemli olarak) kendisi hakkında derin bir kişisel öğrenme deneyimi yaşar (Crick 1982:

20'den akt: Atay 1996: 224). Bu çalışma da bu öğrenme deneyimlerinin bir örneğini oluşturmaktadır. İlgili saha araştırmasında öncelikle, seçilen kentte (Konya) sahaya dâhil olmak ve sahayı tanımak amaçlarıyla katılımlı gözlem gerçekleştirilmiş, sahaya ilgili genel hava solunmaya çalışılmış, bireylerle bilimsel araştırma etik ilkeleri dikkate alan bağlar ve ilişkiler kurulup, sonrasında görüşme ve derinlemesine görüşmelere başlanmıştır. Söz konusu olan araştırmacının saha çalışması sonrasında farklılaşmasına şüphesiz tanık olunmuştur. Araştırmanın gerçekleştiği kentte başlangıçta, 'biyolojik' olarak erkek olup hemcinslerine arzu duyan erkekler üzerine ve doğrudan bu öznelere erkeklik mefhumu çerçevesinde yapmayı planlamaktaydım. Sonrasında yaptığım katılımlı gözlemler ve farklı 'habercilerle' tanışmam sonucunda, bu sınırlandırmayı ortadan kaldırarak farklı kuir öznellik deneyimleri çerçevesinde araştırmacının çok zaman harcayarak ulaşılabilirdiği, güven oluşturduğu kişiler çerçevesinde araştırma örülmüştür. Yapılan katılımlı gözlemin yanı sıra; yaşları 17 ile 35 yaş arasında değişen bahsi geçen 7 kişiyle Yarım saatten beş saate kadar değişen sürelerle, derinlemesine görüşme yapılmıştır. Bu araştırma için örneklem seçiminde, kartopu örneklem seçimi tercih edilmiştir. Kartopu örneklem rastlantısal olmayan bir örneklem biçimi olarak, araştırma sahasında kaynak kişilerden doğru diğer kişilere ulaşılması ve bir kartopu gibi, ilerledikçe, yeni kişilere ulaşıldıkça, örneklemin büyümesi ile oluşmasıdır. Bu araştırma, kuir metodolojiyle (queer methodology) örülmüştür. Kuir teori ve ona dayalı etnografi, antropolojideki ve etnografideki özellikle hüküm altına alınmış bilgiyle ilintili olarak bir meydan okumadır (Rooke 2010). Kuir metodoloji, alanda ve alan dışında çoklu öznelliklerin farkına varmamızı sağlaması ve bunlar üzerine düşünmeyi mümkün kılması açısından da önemlidir. Bazı sosyal bilimcilerin araştırmalarda, ana mesele olarak gördükleri tutarlılık, güvenilirlik ve genelleştirilebilirlik ölçütlerini de derinden sarsar (Browne ve Nash 2010: 12). Bu etnografide kuir öznelere ve öznellikleri çalışılması önem kazanmaktadır. Kentte yürüttüğüm alan çalışması sırasında gördüğüm kişilerin anlatılarının sadece "gey" anlatıları ya da "LGBTİ" anlatıları değil, kapsayıcı, sınırları iptal edici ve olumlayıcı bir şemsiye kavram olarak "kuir olmak" deneyiminin parçaları olduğuna ikna olduğumdan, sıklıkla kuir kelimesini, onların deneyimlerini aktarmak için yeğledim. Bu anlatıları belirli başlık altında toplamaya gayret ettim. Çünkü anlatıların bazıları tek bir başlık altında sınırlandırılmayacak kadar geniş boyut ve farklı değerlendirmeler ihtiva etmekteydi

2.Büyük Mekân ve Ötekisi: Metropol-Kent ve Taşra

Literatürde ikili zıtlık olarak kurulan "metropol/taşra" ve "merkez/çevre" uzun süre boyunca sosyal bilimlerde yaygın bir eğilim ve kabul olarak etkisini sürdürmüştür. Bu ikili zıtlık çerçevesinde, tıpkı diğer dikotomilerde olduğu gibi, birincisi olumlu nitelikleriyle diğeri üzerinde bir

tahakküm kurar. Buna göre, yaygın bir kabul olarak, kentler cinsel, politik ve entelektüel bakımdan kendisi olma özgürlüğü sunarak insanları ‘özgürleştirir’, buna karşılık banliyöler (merkezin uzağında konumlanan alanlar olarak) bu arzuları ezer ve bastırır (Lees, 2004:9). Bir mekânsal birim olarak, kentte yabancıнын varlığı bir mekânsal pratik olarak dikkate değer bir çerçevedir. Sennett’e göre (2002:20); “kent birbirinden farklı insanları bir araya getirir, toplumsal hayatın karmaşıklığını yoğunlaştırır, insanları birbirlerine yabancı olarak sunar. Bu tanımda da görüldüğü üzere, kentsel yaşamı belirleyen en önemli unsurlardan biri ‘yabancıdır’. Yani kent “yabancıların bir araya geldikleri farklı deneyimleri yaşadıkları ve paylaştıkları bir alandır. Kent buna göre, geniş yerleşime, heterojen bir nüfusa sahip olmalı, nüfus yoğun olarak bir araya toplanmış olmalı, insanlar arası mübadele bu yoğun, heterojen yığının birbiriyle etkileşimle sağlanmalıdır” (Sennett, 1996:60). Kısaca, kent yabancılarla karşılaşmanın kuvvetle muhtemel olduğu, insani yerleşim alanıdır. Bauman da zaten bu durumu, kenti “yabancılarla karşılaşılacak yer” olarak nitelendirerek belirtir (2001:199). Kentin mekânsal coğrafyası, kültürün (ticari, tarımsal, dini, etnik, cinsel, kamusal vs.) farklılığına temel teşkil eder. Bu nedenle, heteroseksüel olmayan cinselliklerin örneğin geylerin kentsel-metropol mekânla özel bir ilişkileri vardır. Sadece kentlerde yeterli sayıda eşcinsel erkekler bulunmasından dolayı değil, bununla birlikte kendi ticari alanları, sosyal ve politik örgütlenmeleri ve kendine özgü alt kültürle kendinin farkında olan topluluğunun belirlemesine imkân verir (Harry ve DeVall 1978:133-154). Bech (1997) de eşcinsellik ve kent arasında bir bağ kurar. Buna göre kent, eşcinselin uygun sosyal dünyasıdır, onun yaşam alanıdır.

LeFebvre, mekânın sosyalliği üzerine çok düşünmüş biri olarak, bize toplumsal olarak üretilen mekân ve çeşitli katmanlarda toplumsal yaşamla mekânsal görünimleri hakkında aydınlatıcı bilgiler verir. LeFebvre’e göre, kapitalist üretim tarzı veyahut kapitalist modernlik, gündelik yaşamla (genel metalaşma dolayısıyla, işte ve nesnelerde standardizasyon), homojenliğin artışı ve aynı zamanda, sosyal farklılıkların genişlemesi ve derinleşmesi (sınıf, ‘ırk’, toplumsal cinsiyet, yaş, vb. hiyerarşik farklılaşmaların yoğunlaşması) eğilimleriyle karakterize olmaktadır (LeFebvre 1984:204). Tam da bu noktada, Lefebvre, mekânın “toplumsal bir ürün” olduğunu yazar (2014:56). Lefebvre, “Mekânın Üretimi” adlı eserinde, mekânın hem sosyal sınıflandırmalar üreten hem de üretim aracı olarak işleyen özelliğine dikkatleri çeker (2014:190-191). Bir toplumsal mekân yoktur, fakat birden çok toplumsal mekân, hatta sonsuz bir çokluk vardır; dolayısıyla, “toplumsal mekân” terimi sayılabilir olmayan bir kümeyi belirtir (Lefebvre 2014:111). Farklı sınıfların, farklı grupların yansımaları ifade eden çoklu toplumsal mekânlardan bahsetmemiz gerekir. Lefebvre bu nedenle, toplumsal mekânın sabit ve değişmez olmayıp hep yeniden ta-

sarlandığına işaret eder. Ona göre; “sosyal mekân ne özne ne nesnedir, ama tarih, toplum ve kültürün elle tutulamayan sonucu olarak ortaya çıkar” (Lefebvre 2014:92). Toplumsal üretim ilişkilerinin, mekânsal bir varlıkları olduğu için toplumsal varlıkları vardır; kendilerini bir mekâna yansıtırlar, mekânı üreterek bu mekâna dâhil olurlar (Lefebvre 2014:150). Dolayısıyla mekân hem özne hem de nesne konumunda olabilmektedir. Mekân tek başına varlığı olan bir nesne değil, özellikle de kapitalist üretim tarzında toplumsal ilişkiler sonucu üretilen bir nesnedir ve toplumsal iktidar mücadelelerinin de baş aktörlerinden biridir. Her toplum, iktidar ilişkilerini korumayı ve değiştirmeyi hedeflerken mekân üzerinde bir denetim kurmayı amaçlamıştır. Ancak mekânın, politik ve ideolojik niteliği örtüktür, göze hemen görünmez; bundan dolayı da mekânsal pratiklerin deşifre edilmesi bunlara karşı çıkılması güçtür. Ancak ne kadar örtülü olsa da mekânsal pratikler öznenin oluşumunu derinden etkiler (Işık,1994:28-29). Lefebvre’nin, sosyal mekân analizinde bedeni dikkate almasına rağmen ne yazık ki onun analizinde cinsiyet ve cinsellik Conlon’un (2004:464) da belirttiği gibi, “eksik kuramsallaştırılmıştır”. Bununla birlikte Lefebvre’nin dikkat çektiği doğrultuda; mekân bir şey olmasa da şeyler (nesneler ve ürünler) arasındaki ilişki kümesidir (Lefebvre 2014:108) ve mekân asla boş değildir; daima bir anlamı vardır (Lefebvre 2014:173). Bu anlamların izini sürmek bizi farklı yerleşim birimleri hakkında düşünmemiz konusunda değerli çerçeveler sunar.

Vurguda bulunmak istediğim bir diğer önemli isim olan De Certeau’ya göre, bir “yer” (place) kullanıldığında mekâna (space) dönüşür. Bu dönüşüm aşağıda açımlayacağımız stratejiler ve taktiklerle biçimlenir. Örneğin de Certau’ya göre sokak, üzerinde yürüyen yayalar vesilesiyle bir mekân halini alır (2009:217). DeCertau’ya (2009) göre, tüm öyküler seyahat öyküleri, mekânsal pratiklerdir. Bu mekânsal pratikler ve mekân deneyimleri, çocuklar, kadınlar, alt sosyal sınıftakiler, azınlıklar vb. gibi farklı gruplar için oldukça farklı olabilir. Bu mekân ve mekânlar, içinde yaşadığımız ev, kendimize ait odamız, aylak aylak dolaştığımız caddeler, bulduğumuz kafeler, bir şeyler içip arkadaşlarla konuştuğumuz barlar, film izlemek için gittiğimiz sinemalar, her sabah gitmek zorunda olduğumuz iş yerleri, eğitim gördüğümüz okullar ve üniversiteler vs. olabilir ve hepsinin kendine ait farklı farklı anlatıları bulunmaktadır.

Metropol olarak adlandırdığımız kentsel mekânlar, farklı deneyimlerin tecrübe edildiği, farklı yaşam tarzlarının kendine alan bulabildiği, en önemlisi; bu yaşam alanı için özgürlük mücadelesi gerçekleştirebileceği ve kazanımların sürdürülebileceği mevkieleler olarak kendilerini kurarlar. Bunun karşısı olarak sunulan çevre ya da imgesel ve kavramsal çağrışımı daha zengin bir terim olarak “Taşra” merkez ol (a)mama duygusunu hep taşıyan alanlardır. Metropoldeki örnekler ve deneyimler merkez olmayan

coğrafyalarda daha sınırlı bir biçimde karşımıza çıkar. Bir dışarılık, bir yoksunluk, bir sınırlılık, bir olamama hali taşranın içini doldurur. Taşra, genel bir ruh hali ve zihniyet biçimine karşılık geliyor gibidir. Taşrayı taşra kılan dil ve söylem, merkezin dışarılıklı olduğunu iddia ettiğine ilişkin ürettiği duyguyu kurar ve üretir. Bu noktada, metropol ve taşra arasındaki ayrımı kuran, metropolün kuruculuğu ve bu kuruculuk ‘misyonu’ nedeniyle de ayrıcalıklı oluşudur. Buna karşın; taşra merkezin gölgesinde yer alan ikincilliğinin, dışarılıkların mekânıdır. Metropol, kozmopolitliği, farklı kişilerden ve gruplardan oluşan, çoklu deneyimlere açık bir yer olarak kendi ayrımını ortaya koyarken, taşra bu olumsuzlukların uzağında, tek tip, yeknesak ve boğucu sıfatlarla nitelenen bir yeri tasvir eder. Bu araştırma çerçevesinde, metropol/taşra ayrımı, kültür içerisinde eşcinseller, kuirler gibi kimi grupların kendilerini ifade etmeleri, var oluş mücadelesinin mekânsal görünümünün kültür ve zihniyet örüntüleri dolayısıyla değerlendirilmesi önemli görünmektedir. Taşra olarak bahsettiğimiz şehirler nüfus olarak büyük, ekonomik olarak kapitalistleşmiş, merkezileşmiş ve görece olarak heterojen bir nüfustan oluşan yerleşim birimleri de olabilir. Alan çalışması gerçekleştirilen Konya, küçük bir il merkezi değildir. Kaldı ki, Türkiye’nin önemli kentlerden birisini teşkil eder ve bulunduğu bölge içerisinde belirli ve önemli bir yeri bulunmaktadır. Yine de Konya’yı taşra olarak görmemizi meşru kılacak kültürel örüntüler bulunmaktadır. Böyle okunması ve değerlendirilmesi, kuir özneler gibi belirli kişilerin bu mekânlardaki gündelik yaşamlarını anlamak açısından değerlidir. Bu yüzden, taşra idari bir bölümlenmeye, idari bir birime işaret eder gibi görünürken, bunlardan daha fazla anlamlar bütününe sahiptir. Taşra, bir yere işaret ettiği halde, kendisi yersiz-yurtsuz, deyiş yerindeyse göçebe bir sözcüktür. İşaret eder, damgalar ve kaçır (Argın 2005:273). Gürbilek(2000), Taşra Sıkıntısı tanımlamasıyla, taşranın çağrışımıyla ilgili çok şey söyler. Gürbilek (a.g.e) bu makalesinde, taşralılık deneyimini şöyle ifade eder:

Taşra sözcüğüne yalnızca mekâna ilişkin bir anlam yüklemeyen, yalnızca köyü ya da kasabayı kastetmeden; onları da, ama onların ötesinde, şehirde de yaşanabilecek bir deneyimi, bir dışta kalma, bir daralma, bir evde kalma deneyimini...(..) Evin içinde, dört duvar arasında, dantelli tül perdelerin ardında yaşanan bir sıkıntı. Her gün aynı saatte geçen trenin sesinin böldüğü, tren ufukta kaybolurken yeniden bütün ağırlığıyla çöken; yolu kasabaya düşmüş bir kervanın çanlarıyla dağılan, çan sesleri sönüp gittiğinde daha da artan bir sıkıntı. Ancak taşrada bulunmuşların, hayatlarının şu ya da bu aşamasında taşranın darlığını hissetmişlerin, hayatı bir taşra olarak yaşamışların, kendi içlerinde bir şeyin daraldığını, benliklerin bir parçasının sapa ve güdük kaldığını, giderek bir taşradan ibaret kaldığını hissedenlerin anlayabileceği bir sıkıntı. Ancak küçük bir pencereden gün boyu sokaktan geçenleri seyretmenin, bütün gün deniz üstünde taş

sektirmenin, uzayıp giden dedikoduların, bütün gün kahvede tavla oynamanın, açık saçık fıkraların, horoz güreşlerinin, gizlenmek zorunda olunan cinsel düşlerin bir an için eritildiği, giderek daha çok artırdığı bir sıkıntı (Gürbilek, 2000).

Bu halet-i ruhiye, Nuri Bilge Ceylan'ın (2007:37) *Kasaba* filminde yer alan karakterlerden biri olan Saffet'in şu sözleriyle gayet dokunaklı bir biçimde belirtilir:

Çok tanıdığın toprakların üstünde de, bildiğin tanıdığın insanların içinde de yapyalınız, bomboş hissedebilir insan kendini. Hatta öylesi daha da kötüdür bana kalırsa, öbür türlü hiç olmazsa bilinmedik bir yerde yabancı insanlarlasın (Ceylan,2007:37).

3.Gündelik Hayat

Buradan mekânla birlikte düşünmeye çabaladığım Gündelik hayat nosyonu, büyük ölçüde mekânsal pratiklere bağlı olarak yaşandığından, mekânsal düzenlemelerin mantığı ile gündelik hayatın işleyiş düzeni arasında yakın bir ilişki kendiliğinden doğar. Keith ve Pile'in da ifade ettikleri gibi; “(...) gündelik yaşamın coğrafyasında göze kolay görünmeyen birtakım politik ve ideolojik öge yer almaktadır. Mekânsal pratikler hiçbir zaman ‘tarafsız’ değil, her zaman belirli bir ideolojinin taşıyıcısıdır. Mekân politiktir; çünkü toplumdaki çelişkilerin normalleştirilip sıradanlaştırıldığı gündelik yaşamın içinde eritildiği bir alandır” (Keith ve Pile,1993). Gündelik hayat, bu yüzden karmaşık iktidar ilişkilerinin yıkıcı totalitesini de çoğu zaman gizler. Gündelik rutin ilişkilerin akışına kendinizi kaptırdığınızdan genelde baskı ve iktidarın suretleri görülmez (Lefebvre,1998). Ancak, bir zorlayıcılığı, bağlayıcılığı, bir şeyleri yerinde ve zamanında yapma mecburiyeti her zaman hissedilir. De Certeau (2009: ix), gündelik hayatı brikolajın, taktiklerin ve stratejilerin pratik yetiler olarak düşünür. Ayrıca teorik alanda bir nevi “ilişkiler bilimi” oluşturmaya isteklidir. ‘Güçlü’ tarafından kurulan düzende ‘zayıfın’ çevirdiği dolaplar, ötekinin alanında Gerçekleştirilen hamle sanatı, avcılarının püf noktaları, manevraya dayalı, çok yüzlü hareketlilikler, coşku uyandıran, mücadeleci ve savaşçı buluntular bu incelemenin konuları arasındadır (a.g.e.2009:117). Giard'ın belirttiği gibi De Certau “erkler ve kurumların oluşturduğu o baskın gerçekliğin ardında, mikro-direnç hareketleri görür; bu hareketler de kendi aralarında mikro özgürlükler oluştururlar ve sıradan insanlarla olduğundan hiç kuşkulandığımızı, saklı, gizli kaynakları harekete geçirirler (a.g.e.2009:21). Gündelik yaşam, ona göre; farklı çelişkiler, taktikler ve stratejiler üzerine kuruludur. DeCertau “Günlük yaşam, düzenbazlık yapmak, dolap çevirmek yani işini kendince yürütmek için herkese binlerce yol yordam sunar insana” cümlesiyle taktikler ve stratejilerin sonsuz olanaklılığı ve olasılıklarından bahseder (a.g.e. 2009:45).

DeCerteau, gündelik hayatta kişilerin eylemlerini, yarattıkları farklı tasarımları, direniş olasılıklarını açıklarken iki kavrama başvurur. Bunlar strateji ve taktik'tir. DeCerteau, strateji kavramını “güçler arasındaki ilişkilerin ancak bir istek ya da erk öznesinin (işletme, ordu, kent, bilimsel kurum) yalıtılabilir olduğu anda gerçekleştirebileceği oyun ya da hesaplaşma (ya da manipülasyon)” olarak tanımlar (a.g.e.2009:112). Bir stratejinin var olabilmesi ve uygulanması için, öncelikle belirli bir aidiyet olarak çevresi çizilen, tanımlanmış bir alanın varlığı gerekir. DeCerteau'nun deyimiyle bu alan, “bir mülkiyet olarak çerçevesi çizilebilecek bir mekândır ve stratejik her tür usallık, öncelikle bir çevre, özel bir yer yani özel bir erk ve istek mekânı ayırt etmekle başlar işe (a.g.e.2009:112). Bu mekân, ilişkilere, belirgin bir biçimde dıştan bakılabilecek bir idareyi mümkün kılan, bu idarenin zeminini oluşturan alandır (a.g.e.2009:54). Hedef ya da tehditleri oluşturan dışarıdakilerle kurmuş olduğu ilişkiyi yönlendirebileceği bir üstür.

Taktik ise, “ne bir aidiyet üzerinden ne de ötekinin, görünür bir bütünlük olarak ayırt edilmesini sağlayan bir sınır üzerinden yapılan hesaplamadır (a.g.e.2009:54). Mekân olarak sadece ötekinin mekânını kullanır; bu yönüyle de yabancı bir güç tarafından düzenlenmiş, kendisine dayatılan alanda bir nevi, oyununa kurmak zorundadır. “Düşman görüş açısı içerisinde” ve “düşman tarafından denetlene uzam içinde gerçekleşen bir harekettir” (a.g.e.2009:113). Dolayısıyla taktikte önemli olan stratejilerdeki gibi mekân değildir, zamandır. Zamanın ustalıkla kullanımı ve ortaya çıkan fırsatlar üzerine kurulur oyun. Bu yönüyle taktik, bütüncül bir projeye sahip değildir, fırsatları değerlendirme ve hamle üstüne hamle yapar. Kazandıklarını saklayamaz; sahip olduğu avantajları toparlayabileceği daha fazla yayılmak için kendini ayarlayabileceği, koşullardan bağımsız bir hale gelebildiği bir merkezden, bir zeminden yoksundur (a.g.e.2009:54). Kendi çıkarına kullanabileceği olasılıkları yakalamak için de sürekli tektiktir ve karşılaştıklarını fırsata çevirme çabasıdadır. Mekânsızlığı, aslında ona hareketlilik de sağlar. Erkin gözetiminde açtığı çatlaklar arasında salınır; bu çatlaklar onun “kaçak avlandığı yerlerdir”. En beklenmedik anda ortaya çıkabilir. DeCerteau'ya göre; sonuç olarak taktik, “zayıfın sanatıdır”, “kurnazlıktır”, “kurnazlık, zayıfın harcıdır ve genelde sadece “kurnazlık son çare olarak ona kalandır” (a.g.e:114).

4. Mekân ve Cinsiyet İlişkileri

Massey'in vurguladığı gibi, toplumsal cinsiyet, coğrafi olanın üretiminde, derinden etkilidir (Massey, 2001:177). Bir başka ifadeyle, mekân hem doğrudan ve hem de dolaylı olarak, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin özgül sosyal inşasıyla doğrudan bağlantılıdır (Massey, 2001:2). Larry Knopp (1992:652), mekân ve cinsiyet ilişkilerini merkeze alan isimlerden biri olarak; cinselliğin imalinin, mekânın üretimi gibi, üretimin mekânsal

dinamiklerine, kapitalist gelişmenin çeşitli aşamaları altındaki tüketim ve değişim (özellikle sınıf mücadelesi dâhil), koşullarıyla doğrudan ve derinlemesine bağlıdır. Knopp açısından, cinsellik, soyulaştırma, konut ayrışması, topluluk genişlemesi ve sembolik peyzajın kreasyonu dâhil, kentleşme süreçlerini içine almaktadır. Yani, patriarkal kapitalizm ile heteroseksizm arasındaki doğrudan bir ilişkiden bahsedebiliriz. Zira “heteroseksizm” ve “homofobi”, sosyal kontrolün araçları şeklinde ortaya çıkan mekanizmalar olarak kapitalist ve patriarkal birikimin özel bir formunun hizmetinde arzuyu disiplin altına almak için kullanılmaktaydı. Gündelik yaşamlar, heteronomik rejimlerin hüküm sürdüğü heteropollerde kadın olmanın bir erkeği arzulamak, erkek olmanın buna karşılık bir kadını arzulamayı içereceği şekilde düzenlenmektedir (Şentürk 2015: 9). Toparlamak gerekirse; toplumsal yaşamdaki erkek/kadın, karşıt cinsel/eş cinsel gibi hiyerarşiler mekân düzenlenmesine yansımakta ve kimi mekânlar toplumsallık süreçlerini bu cinsiyetçi apriorilere dayandırır. Erkeklik (gerek hegemonik gerekse diğer erkeklikler) ve kadınlık yeniden inşa edilir. Toplumsallık, mekânsallık, iktidar ve güç ilişkileri cinsiyetçi kategoriler üzerinden inşa olur. Bu hiyerarşiler gerçekte toplumsallaşma sürecindeki kadın/erkek rol farkındalığına bağlı olarak oluşur ve mekânın üretimi ve mekân üzerindeki ilişkiler, pratikler toplumsal cinsiyetçi temelde kurulur. Cinsiyetlerin toplumsal düzlemde görünürlüğü, cinsiyet kimliğinin toplumdaki yeri, önceliği, mekânsal ayrışımı toplumsal koşullarca tayin edilir. Toplumsal cinsiyet, kültür ve tarihsel durumlara göre değişen, toplumsal mücadele ve müzakereler yoluyla anlamsal sınırları tayin edilen bir içerim taşır (Henderson,1994:120).

Dışarıda yaşanan gündelik gerçeklikler, heteroseksüel normlarda yansımaları bulur. Bu hakikat içerisinde kuir öznelliklerin mekânla kurdukları ilişki yakıcı bir önem sahiptir. Bir kuir topluluğu kurmak aynı zamanda hayatta kalma stratejisi olarak anlaşılabilir şekilde, kent yaşamında kuir potansiyellerinin bazı biçimlerini ortaya dökmektir. Kuir coğrafyalar, genel bir eğilim olarak, cinsel öznelerin akışkan ve melez doğalarının önemini vurgular ve bu doğrultuda bunların coğrafi boyutlarını yeniden düşünürler. Cinselliğin, insanın sosyal yaşamındaki ve kurumlarındaki önemi hakkında ve cinsel mekânsallıkların çoklu, melez ve akışkanlığı hakkında çalışmalar yürütürler ve bunların coğrafyanın diğer alanlarına da tatbik edilmesine katkı sunarlar. Geniş aralıktaki meselelerin, ama özellikle mekânsal (ve diğer) ontolojilerin, dünyada mümkün hale gelebilir “yeni eylemlilik biçimleri” (Knopp 2007:49) kuir coğrafyaların ilgi alanlarını oluşturur. Knopp’a (2007:23) göre, “bedenlenmiş ve yaşanmış kuir deneyimlerden öğrenilen kuir perspektif”, bizleri “yer, yer-sizlik ve hareketi içeren mekânsal ontolojileri yeniden düşünmeye davet eder. Sara Amed (2014:207-208); kuir birliktelik sayesinde çoklu aktivizm

formlarının oluştuğundan ve bu politikaların da mekânın sahiplenilmesi ve ele geçirilmesi mücadelesinin devreye soktuğunu vurgular.

Yukarıdaki meselelerden hareketle, heteroseksist mekânların varlığından bahsedebileceğimiz gibi, bunun tersi heteroseksüel olmayan mekânlardan, kuir mekânlardan da bahsedebiliriz. Kuir mekânlar, gay ve lezbiyenlerin ya da kuir mevcudiyeti anlamlandıran heteroseksüel mekânları ihlal edici konumda bulunan, muhalif mekânlardır (Oswin, 2008:89). Mekânlar, genel anlamıyla kuşkusuz, heteronormatif güç ilişkilerini (Brown ve diğ. 2007:5) içine alan düzeneklerdir. Bunun yanı sıra, net olarak kuir olarak tanımlanabilecek mekânlardan söz edemeyeceğimiz yerlerde, cinsiyetlendirilmiş ve heteroseksüelleştirilmiş mekânları farklı biçimde deneyimleyen ve algılayan bireylerin varlığını gözden kaçırmamak da önemlidir. Ne ki, bu nedenle bazı mekânların ne'liği konusunda tereddüde düşülebilir ki bu da mekânın politikliği, mekânda kurulan iktidar ve bunun karşısında konuşlanmış direnişlerle ilgili çok şeyler söyler.

5.Kuir Müdahale Alanı Olarak Konya

Konya, Türkiye'nin yüz ölçümü olarak değerlendirildiğinde en büyük, Konya 'da TÜİK 'in 2015 verilerine göre 2.130.544 kişi yaşamaktadır ve bu sayıyla nüfus yoğunluğu açısından da Türkiye'de yedinci sırada yer alan bir ildir. Çiçekli'nin (2007:9) aktardığına göre, dönemin ve diğer dönemlerin (1990'lı yıllar ve elbette 2000'li yıllar kastedilmektedir) belediye başkanına göre "İslam Dünyasının başkenti" olarak adlandırılmaktayken, "laikler" açısından Çiçekli'nin (2007:9) vurgusunda görülebileceği gibi; Konya Türkiye'nin "Kum şehri" gibidir. Yine Çiçekli'nin (2007:9) belirttiği üzere Konya bazı grupların tabiriyle "İslami teşebbüsün en önemli doğum yeridir ya da başka bir grupça adlandırıldığı şekliyle "Anadolu Kaplanları"nın yatağıdır. Bir zamanlar oturak âlemleriyle de ünlüyen, günümüzde bütün değişim ve kimi mahallelerinin ve köşelerinin Batılı ve modern görünümüne rağmen gece 20.00'den sonra fazla insanın hele kadınların sokaklarda pek görülmediği, sosyal yaşamın son derece sınırlı olduğu, insanların neredeyse tamamının evlerinde olduğu izlenimi veren, muhafazakâr, dindar ve deyim anlaşırsa İslami bir kent görünümündedir. Kentten derin bir ilham almış gözükten Tanpınar'ın (2001: 90) satırları arasında ise Konya şöyle anlatılır:

...Konya, bozkırın tam çocuğudur. Onun gibi kendini gizleyen esrarlı bir güzelliği vardır. Bozkır kendine bir serap çeşnisi vermekten hoşlanır. Konya'ya hangi yoldan girerseniz girin sizi bu serap vehmi karşılar. Çok arızalı bir arazinin arasından ufka daima bir ışık oyunu, bir rüya gibi takılır. Serin gölgeleri ve çeşmeleri susuzluğumuza uzaktan gülen bu rüya, yolun her dirseğinde siline kaybola büyür, genişler ve sonunda kendinizi Selçuk sultanlarının şehrinde bulursunuz (Tanpınar,2001:90).

Konya kenti, ekonomik açıdan bakıldığında, aynı zamanda, günümüz Türkiye’ sinin en önemli tarım ve sanayi kentlerinden biri konumundadır. Konya sanayisi özellikle; 80’lerden itibaren hızla gelişmekteydi ve sanayiciler kendilerini “Anadolu Kaplanları” diye adlandırırken, Çiçekli’ye göre çok öz güvenli görünmekteydiler. Konya’nın sanayi gelişiminin bir özelliği de İslami kural ve düzenlemeler içerisinde çalışmayı vaat eden hisseli şirketler oluştururken yeni bir modelin yükselmesi idi (Çiçekli 2007:51).

Konya’nın politik yapısına baktığımızda, sağ siyasetle kuşandığını görürüz. Özellikle Konya deyince, İslami siyasete dayalı politikalar yürüten partilerin ciddi oy deposu olarak ismini duyurmuş kentlerden birini anlarız. İslami ilkelere bağlılık sanısı, kentin kimliğinin temel taşı oluşturur. Dolayısıyla kent ahalisi kendini dine ve geleneklerine bağlı mütedeyyin kişiler olarak sunar. Bu kimliğin belirli sembolik göstergeleri ile kent sokaklarında yürürken karşılaşabiliriz. Adım başı karşımıza çıkan camiler, sürekli dua okuyan insanlar, kadınların kamusal kent mekânlarında başörtülü olmaları ve uzun mantolar gibi kapalı bir biçimde giyinmeleri, tespih çeken erkekler, elektronik tespih kullanan kadınlar, toplu taşıma araçlarında yan yana gelmemeye özen gösteren kadınlar ve erkekler, bunun yanı sıra birbirleriyle temas etmekten, konuşmaktan sakınan kadınlar ve erkekler, kadınlar ve erkekler arasında kamu kurumları dışında yoğun olarak gözlemlenen alkollü içkilerin satılmasındaki kısıtlılık ve alanların fişlenmesi İslami Konya kimliğinin sembollerinden ve sınırlarından bazılarını teşkil etmektedir.

Bir Konyalı olan, Çiçekli; 1993’te Konya’yı ziyaret ettiğinde, benim izlenimlerine çok yakın izlenimlere sahip görünmektedir. Yazarın, kentle ilgili o dönemlerle ilgili anlattıkları 2000’li yılların ‘gizli başkent’ ine ait değerli bilgiler içermektedir. Çiçekli, bahsi geçen dönemde, şehrin neredeyse üçe katlanacak kadar hızlı büyümüş olduğunu görmüştür. Yazar bu gezisi sırasında, yeni semtler, yeni yollar, küçük gösterişsiz dükkânları önemsizleştiren yeni dev mağazalarla karşılaşmıştır. Çiçekli’nin aktardıklarından devam edersek, bu farklılaşmaların yanında, bunun karşısı olarak yazar, insanların tek tipleşmiş gibi görünmekte olduklarını not düşer. Buna göre; “30 derece sıcaklık altında bile türban takmış, uzun pardösülü kadınlar ve takkeli, sakallı erkekler. Şehrin geneline hâkim olan görüntü buydu. Başörtülü, uzun kollu, uzun etekli olmakla beraber değişik şekillerde giyinen (tek tip değil), “normal” Konyalı kadını aradı gözlerim” (Çiçekli 2007:11). Bu bağlamda kent derin bir dönüşüm içerisindeydi veya cumhuriyetin ulus devlet politikaları doğrultusunda biçimlenen Konya’da öngörülemez bir farklılaşma yaşanmaktaydı. Etnik açıdan homojen ve seküler bir ulus projesine yaslanan fikir ve uygulamaların arzusunun tersine Konya’da bir yeniden İslamlaşma görülmekteydi. Günümüz Konya’sı bu niteliklerin yoğun olarak görüldüğü aynı zamanda neoliberal-muhafa-

zakâr kent tasarımı bir numunesi gibidir. Yani gösteriş ekonomisinin imgeleri olarak uzun ve geniş yollar, alt geçitler, üst geçişler, yoğun aydınlatmalı caddeler, sürekli inşa edilen camiler ve yüksek apartmanlar, başörtülü ve kapalı giyinen kadınlar, sakallı, tespihli erkekler ve cinsler arası mekânsal ayrışmalarla karakterize edilen yüksek nüfuslu bir kenttir.

Gelelim alan çalışmasına... Aşağıda sistematik bölümlenmelerde saha çalışması verileri yorumlanmıştır. Yeri geldiğinde gerçek isimlerin yerine rumuzlar kullanılmıştır. Okuyucu bunu metin ilerledikçe fark edecektir.

5.1.Açılma (Coming Out)

Mevcut muhafazakâr ve dinci politikaların kendine geniş bir destek bulduğu, dinci pratik ve uygulamaların memnuniyetle karşılandığı bir ortamdı burası. Bunun dışındaki fikirlere ve muhalif duruşlara karşı yoğun bir hoşgörüsüzlük ve muhalif seslerin bastırılması biçimindeki tutum ve tavır alışlara tanıklık edilir. Bu bağlamda, Konya'nın örgütsüz, sivil toplumun kentin ve ülkenin siyasetine katkıda bulunabilecek bir durumdaki organizasyonundan bahsetmemiz mümkün değildir. Kentte belirli organizasyonlar varsa bile genel olarak etkin değillerdir ve dolayısıyla tabella örgütler olmaktan kurtulamazlar. Bunun dışında mevcut muhafazakâr yapıya karşı muhalif seslerin çıkması beraberinde bu seslerin her türlü şiddetle karşılaşmalarını ve bastırılmalarını getirmektedir. Bu durumda, muhafazakâr toplumsal algıda 'günahkâr' sayılan kuirlerin örgütlenmesine kentte rastlamak imkânsızdır. Ancak kentte geniş çapta tarikatların ve cemaatlerin örgütlenmesine ve güçlenmesine rastlarız. Buradan çıkaracağımız en temel sonuç; Konya, özneler, burada politik mücadeleyi ve hak arayışını yürütecek muhalif siyasal iklimden yoksundurlar. Bir başka deyişle, kuir bireyler olarak açılmak, gizli hücrelerden kurtulmak Konya'da çok daha zorlu ve kıyasıya bir mücadele yürütmeyi gerektirir. Bu da çoğu zaman dolaplarda kalarak hayatta kalabilmeye zorlanmak anlamına da gelmektedir. Onların anlatıları çok daha uzun, çok daha ayrıntılı, çok daha bir araya gelme isteğini taşımaktaydı. Kendilerine açılan kişiler çoğu zaman ailelerine ve yakın çevrelerine açılmamakta, ama arkadaş çevresine ulaşmaya çalışmakta ve kendi sıkıntılarını paylaşmaya çalışmaktadırlar. Böyle bir ortamda kişinin kendini kabullenmesi ciddi bir zaman almaktadır. Konya'da tabir yerindeyse el yordamıyla bulduğum 'habercim', kendi tecrübesini bana şu şekilde aktardı:

Küçüklükten beri hep, şöyle diyeyim; kız arkadaşım hiç olmadı, hep erkek gibi büyüdüm. Üç kız kardeşiz. Benim deyimimle iki kız bir oğlan. Küçüklükten hep, erkeklerle oynardım. Hiçbir şekilde oyuncak bebek, evcilik durumları falan olur ya, o tür oyunlarda bulunmadım. Hep bir futbol oynama, hep bir yani oyuncak tabanca, araba, yani bu tür şeyler. Erkek

gibi büyüdüm yani o şekilde, ilerleyen zamanlarda, hissediyorum, lise 3'te türbanlı bir arkadaş kendisi meğersem biseksüelmiş. Arkadaşlığımız, arkadaşlar aracılığıyla oluştu. Öyle öyle derken ilerledi. Kız bana kendisinin biseksüel olduğunu söyledi. İşte bana karşı hisleri olduğunu söyledi. İlk öpüşmemi de o zaman yaşadım ve ben bunu yine kabul etmedim. Ha o kızla iki haftalık bir ilişkim oldu. Ben bunu yine kabul etmedim... Sonra lise bitti, tekrardan bir dersane dönemi. Orda benim gey bir arkadaşım vardı... LGBT'ye dair her şeyi bilen bir insan. Onun yanına gittim. Ben böyleyim dedim, ne yapabilirim? Ben seni zaten biliyorum dedi. Yalnız benim hiçbir şeyden hiçbir şekilde haberim yok dedim. Onlarca kitap önüme getirdi. Onlarca gazete Yani beni bilgilendirmek amacı. Ben belli bir birikime geldim yani. Hala da bilmediğim bazı noktalar var. Bu şekilde kendimi kabul etmiş oldum.

Kişinin içine doğduğu heteroseksüel dünyada heteroseksüel matrise uygun olarak ikili cinsiyet düzeni çerçevesinde, davranması ve eylemesi beklenmektedir. Bunun ötesinde, karşı cins olarak belirlenmiş kişilerle erkekse kadınlarla, kadınsa erkeklerle ilişkiye girerek kendi kimliğine bulmaya zorlanmaktadır. Bunu tekrar etmenin sebebi Konya'daki katılımcılardan biri bu heteroseksüel matrise uygun temaslardan birini yaşamış olmasıdır. Bu katılımcımın karşı cinsle girdiği ilişki kendisini tatmin etmemiş, buna karşılık hem cinsiyetle kurduğu bir temas onun ifadesiyle kendini bulmasını sağlamış, kendini tanıması ve kendine açılması sürecinde ona çok değerli bir katkıda bulunmuştur. Bu anlatıda da ailenin dindar oluşu bu nedenle aileye açılmama ve bu durumun getirdiği belirsizlik, ne yapacağını bilememe hali yer almaktadır:

Kendimi, 7 yaşlarında bayan kıyafeti giyiyordum. Ailem, iki kız kardeşim var. Bunların arasında büyüdüğüm için, sürekli bunları giyiyordum. Ailem hiç şey yapmıyordu, sıkıntı yapmıyordu. Ama ileriki yaşlarımda yani, 11-12 yaşlarında, ailem artık istememeye başladı. Yani "giyme!" felan demeye başladı. Ama içimde, hep bir kadın kıyafetleri giymek, onda olduğumu hissediyordum. 15-16 yaşlarımda kendimi fark etmeye başladım. Genelde lisede oldu. Bir de arkadaşlar arasında hep şakalaşma olurdu. Bu da benim hoşuma gidiyordu sürekli şakalaşmalar felan. Kızlara hiç ilgi duymuyorum. Bir iki defa denedim ama hiçbir şekilde kızlara ilgim olmuyor. Bir-iki defa denedim olabilir miyim? Hani ben kendim, kendimi o konuda görmek istemiyorum diyerek, sürekli, o yönde olmadığımı düşündüm. Hani denedim bir bayanla ama olmadı. Çünkü hiç mutlu değildim. Elini tutuyorum, hiç mutlu değilim, öpüyorum ama hiç mutlu değilim. Ama şöyle erkeğe baktığım zaman, karşıma bir erkek geldiği zaman, çok hoşlanıyorum. İçimde değişik bir, fırtınalar kopuyor yani. Farklı bir şey. Bu yüzden ailem bilmiyor şu an. Bilmesini de istemiyorum. Bildikleri zaman neler olacağını bilmiyorum. Çünkü benim ailem dindar olduğu için,

ağabeylerim hoca olduğu için bu durumu hoş karşılamayabilirler. Benim öyle olduğu için, biraz da açıklamak istemiyorum. Askerlikten geldikten sonra zaten, 17 yaşında başladım bir erkekle öpüşmeye başladığım zaman, yani farklı duygular vardı. Bayanla öpüştüğümde, hiçbir duygu hissetmiyordum, sanki bir tahtayı öper gibiydim. Ama erkekle öpüştüğüm zaman daha farklıydı. Ben daha çok mutlu oluyordum ve kendime hep diyordum: Sen busun. Sen artık bir eşcinselsin ve bu kimlikle yaşamalısın diyorum. Ben, 17-18 yaşlarında başladım artık bir erkek arkadaşım oldu. Bir iki yıl mutlu bir ilişkim oldu. Sürekli devam etti ve hep mutluydum yani. Hep kendimi, bayanlara itmeye çalıştım. Ama hiçbir şekilde, bayanlarla ilişkim olmadı. Olamıyo da. Napacağımızı bilmiyoruz yani.

Kabullenmeler çoğu zaman zorlukla, içsel çatışmanın yarattığı derin etki bitince, bir şeyleri anlamaya, kavramaya başlayınca gerçekleşebiliyor ve bir şeyler değişebiliyor. Farklı bir cinsel yönelime sahip bir birey ve karşısında onun cinsel yönelimine husumetle yaklaşan geniş bir toplum... Öznelerin, çevresindeki ihlal edici cinselliklere yönelik baskıların ve zorlamaların temellendiği fikirlerin tesiri altında kalarak kendini benimsemesi daha da zor bir hal alır. Tam da Karasu'nun yazdığı gibi, kuirlerin yaşamı var olmayı diretecek düşünce ve enerjiden yoksun bir biçimde devam ediyor: "Korkular, baskılar, başkaldırmalar, tepkisel gibi görünen açıklanması oldukça güç görünen birtakım davranışlar arasında geçirilen bir yaşamda birçoğumuz için düşenecek vakit de kalmıyor, güç de" (Bilge Karasu 2010:76). Konya'daki açılma öykülerinden birinde net olarak bütün bu meseleleri gözlememiz mümkündür. Sevindiren taraf bu öykünün sahibinin eşcinselliğe karşı toplumun inşa ettiği söylemlere karşı kendiyse barışması ve gelecekle ilgili iyimser olabilmesidir:

Kendimi ilk fark ettiğimde 10 yaşındaydım ben. Erkeklerle karşı sürekli hissettiğim o duygu, yakışıklı ya da normal bir erkeğin bana karşı gösterdiği ilgi karşısında işte platonik bir şekilde bağlanmak evresinden tabi yıllar ilerledikçe, etrafımda işte ailem veya çalıştığım ortamdaki insanların, baskısıyla çok sefer tabii kendini kabul etmemek de var. Çünkü benim askerden gelene kadar asla kabul etmiyordum. Askerden önce birçok bayanla, üç dört bayanla bir ilişki yaşadım. Ama hiçbirine bir şey hissetmedim yani. Gerçekten kendimi bir erkek olarak bir bayanla birlikte görmüyordum yani. Ama bir erkekle birlikte olduğum zaman kendimi çok farklı hissediyordum. Bir bayanla birlikte olmak tamamen hissiz, çok yabancı, böyle alışık olmadığın bir şey yapıyorsun. Ama bir erkekle birlikte olduğum zaman, farklı duygular, o kalbinin çırpınışı, çarpıntılarını vesaire işte o değişik şeyler hissediyorsun ve acayip derecede mutlu olduğumu hissediyordum. Bunu bir araştırmaya başladım. Bir hastalık olduğunu, yani bir rahatsızlık olabileceğini düşündüm. Herkesin bana o şekilde baktığı için. Araştırmalarımda ve gittiğim doktorlardan aldığım

tavsiyeler, işte bu ortamdan tanıdığım ağabeylerin tavsiyesi üzerine, bunun bir hastalık olmadığını çok güzel bir şekilde anladım yani. Kendimi buna ikna ettim. Gerçekten ben de öyle düşünüyorum. Bu bir yaradılıştır. Bu bir hastalık değildir. Toplumdan tamamen dışlanmış topluluğuz ama ben onu öyle görmüyorum. Aslında toplum bizi kabul edebilir. Önce, biz kendimiz kabul etmeliyiz ilk olarak. Askerden geldiğim bir sene sonra, aldığım karar boyutunda kendimi tamamen açma ben öyle yaptım. Kendimi tamamen ortaya çıkardım. Eşcinsel olduğumu kabullendim ve dış dünyaya da kabul ettirmeye çalıştım, ailem hariciyetinde. Tabi, askerden geldikten sonra hayatın çok değişiyö. Bazı insanlar, işte ailen, sen de değişiyorsun kendi başına kendimi kabullendikten sonra, o içine kapanıklık, o karamsarlık tamamen bitti bende. Daha açık, daha mutlu, daha huzur veren, etrafa neşe veren bir insan olmaya başladım.

Konya’da genel gözlemim ve görüşmelerin ışığında, açılma konusunda farkına vardığım aileye ve diğer ‘anamlı ötekilere’ açılma konusunda yoğun bir şekilde yaşanan sıkıntılardı şüphesiz. Simon Shore’un (1998) *Get Real (Gerçekçi Ol) filminde*, filmin sonlarına doğru, ana karakter Steven Carter, yazdığı makale sayesinde alacağı ödöl sırasında bir konuşma gerçekleştirir. Bu konuşmanın gerçekleştirdiği sahneden önceki sahnelerin birinde, Steven’in annesi ve babasının konuşmalarının olduğu bir sahne yer alır. Anne, oğlunun cinsel yöneliminin ayrımına varmıştır ve babaya “o bizim oğlumuz Graham. Desteğimize ihtiyacı var” der. Ödöl töreninde ise Steven, sansürlenmiş ikinci yazısında bir geyin yaşadıklarını anlattığını söyler ve ağlamaklı bir ses tonuyla ve sonrasında ağlayarak, şöyle devam eder: “bu yazıtı ben yazdım. Bunu okumuş olmanızı isterdim. Böylece anlayabilirdiniz. Böyle olmanın zorluğunu... Kendimi tamamen yalnız hissetmekten bıktım. Arkadaşlarımın olmasını isterdim. Beni ben olduğum için seven arkadaşlarım. Beni ben olduğum için, seven bir ailenin parçası olmak isterdim ve birisine olan aşkımlı saklamak istemezdim. Saklamaktan, üzgün olmaktan ve korkmaktan bıktım. Nasıl olduğunu bilir misiniz? İçininde böyle hisseden olmalı. Benim gibi söylemekten korkan... Ben geyim. Üzgünüm anne, baba. Ama emin olabilirsiniz gey çocuğa sahip aile tek siz değilsiniz. Bu sadece bir aşk. Neden herkes bundan bu kadar korkuyor?” Steven’in ailesine ve başkalarına açılması bu konuşmayla gerçekleşir. Steven bir cesaret örneğidir. Film İngiltere’nin bir taşrasında geçmektedir. Esasında, alanda görüştüğüm kişiler de benzer taşrasal sıkıntılarla boğuştuğu bir hakikat olduğu için, bu durumu söz konusu filmle birlikte düşünmek ban anlamlı gelmektedir. Elbette, Steven’in hikâyesinde görülen desteği göremeyebilir. Aksine, Konya’da tanık olduğum öyküler boyunca aktörler, aileye açılmak için çok çaba gösterebilir bile bu çabalar amaçlarına ulaşamamakta ve gereken cesareti göstermekte çekingen kalmaktadırlar. Muhafazakâr bir politik iklim ve taşranın mevcut sıkıntısı bu

cesareti daha da kırmaktadır. Zira ailelerin mevcut muhafazakâr toplumsal ve kültürel koşullara uyumlu çocuklarına uygun senaryoları vardır. Bu yapının dışında varlık göstermeye çalışan öznelere için bu koşullar önemli bir açmaz gibi duruyor. Bu açmaz heteroseksüel evlilik bağlamında daha da net gözlemlenebilmektedir:

Ailemden çok aşırı derecede evlilik baskısı gören bir insanım. Çok sefer aileme bunu açmak istedim, defalarca söylemek istedim ama söyleyemedim. Çünkü ailem çok aşırı dinci, işte böyle haberler çıktığı zaman çok aşırı tepki veren insanlar olduğu için, cesaret edemiyorum ve şu da var, ben evlenmiycem dediğim zaman, uygun görmeyeceklerini, ben eşcinselim dediğim zaman bana gösterecekleri tavrı, tahmin edebiliyorum. Korkumdan dolayı aileme açamıyorum.

İkili yaşamın en büyük sıkıntılarından biri straight olarak varsayılmaktır. Bu topraklarda en değer verilen düzenleyici kurumu olarak karşımıza heteroseksüel evlilikler çıkmaktadır. Cinsiyet rejiminin ve cinsellik söyleminin organize edilmesi hususunda evlilik bir istikrardır. Katılımcılarımdan biri bu konudaki bir anısını ve bundan ‘yırtışını’ benimle paylaşmıştır:

Evlilikten nasıl yırttım bilemezsiniz. Yaşım da ilerliyor zaten. Annem bir kız bulmuş bana. Ben de onu üzmemek için, olur dedim. Yalnız kafamda kırk tilki birden dolanmaya başladı. Neyse, akşam oldu biz çiçeği, çikolatayı aldık. Kız istemeye gittik. Yalnız beni bir korku bastı, ya kız beni beğenirse, olur derse diye. Neyse o gece güç bela bitti, biz eve döndük. Ertesi gün anneme haber gelmiş, kızımız kabul etmedi diye, ama nasıl mutlu oldum, nasıl mutlu oldum, bilemezsiniz. Gittim o mutlulukla bizim lubunyaları yemeğe götürdüm.

Konya’da açılmayıp gizli kalmış kişilerden bir diğer örnek olarak görüşme yaptığım imamlık yapan bu katılımcı, Konya’da kapalı olduğunu ama kendini keşfetme sürecinin okul yıllarında gerçekleştiğini, yaşadığı bir ilişki vasıtasıyla kendiyile bir yüzleşme yaşadığını belirtmiştir. Bu imam kendi eşcinselliğini, kendi yorumlaması çerçevesinde, dünyada bir sınanma yeri olduğu kabulü ve kendisinin de çilesinin bu olduğu noktasında değerlendirir:

Ortaöğretimde iken, İmam Hatip okuluna gittim. Ergenliğe girdikten sonra, sınıfımızda çok efendi, kibar bir çocuk vardı. Aynı zamanda sıra arkadaşım. Bir gün teneffüste bana “öğle tatilinde seninle konuşmak istiyorum” dedi. Ben de “olur” dedim. Neyse öğle arası olmuştu ve sınıfta sadece ikimiz kalmıştık. Bana en arka sıraya geçmemi söyledi, ben geçtikten sonra o da yanıma geldi. Biraz havadan sudan konuştuktan sonra, aniden beni öptü ve öpmeye devam etti. Ben şok olmuşum, lakin çok da hoşuma gitmişti. Ben de karşılık verdim ve öylelikle ilişkimiz başladı.

Sosyal hayatta birlikte olduğum kimse yok. Çünkü mesleğim icabı, pek vaktim olmuyor. Ben inançlı, Müslüman biriyim. Ben bunun bir hastalık sebebi ya da psikolojik bir sorun olduğunu düşünmüyorum. Rab, bizi böyle yaratmış. Bir imtihan sebebidir sadece. Çok uzak kalmaya çalıştım. Yalnız kendime hâkim olmadım.

Belki de önemli bir ayrıntı olarak, Konya’da görüşme yaptığım kişiler arasında, seks işçiliği yapması sebebiyle ailesinden ayrı yaşamak durumunda olan katılımcı, neredeyse görüşülenler arasında ailesine açık olan istisnai bir kişi konumundaydı.

5.2.Homofobik Şiddet

Aile ve yakın çevreden homofobi temelli şiddetle karşılaşmak, Konya’daki katılımcılarımın bana sıklıkla anlattıkları konulardan birini oluşturmaktaydı:

Az dayak yemedim ağabeylerimden, sırf “kız gibi” davrandığımdan ötürü az dayak yemedim yani. Ama okula başlayınca bazı zor durumlarla karşılaştım. İlkokul 1 ve 2.sınıfta çok zor günler yaşadım. Ben kibar ve “kız” gibi olduğum için bana “kız E” derlerdi. Yalnız bu beni hakikaten üzüyordu. Lakin 3.sınıfa geldikten sonra artık o sözü söyleyenleri kale almamaya başladım, bilakis hoşuma gitmeye başladı.

Aile bu noktada ilk şiddetin görüldüğü kurumsal yapılanmalardan biri olarak sürekli çarpılan bir duvardır. Aile iktidarın kendini yeniden ürettiği alanlardan kuşkusuz en temelini oluşturduğundan hegemonyaya karşı mevkiler her zaman rahatsız edici niteliktedirler. Konuyla ilgili bir anlatıyı burada aktarıyorum:

17 yaşımda ailem bu durumu öğrendi. Bayağı psikolojik açıdan o zaman da çöküntü oldum. Çünkü sıkıyönetime aldılar evde. Odaya kilitlediler, evden çıkarmadılar, hocalara götürdüler, okunmuş su artı muska vardı. Doktorlardı derken, tam psikolojim bozuldu o anlar en çok psikolojimin bozulduğu anlardı. İçtiğim bir su bardak da bu da okunmuş su diyordum herkese artık yani. Muska arıyordum evin içinde. Kabullenmiyordu ailem. Beni yaklaşık 6-7 ay boyunca evden çıkarmadılar. Kimseyle görüşmüyorum. Telefon yok, bilgisayar yok, hiçbir şey yok. Bir odanın içinde kapalisınız.

Can güvenliği olmadan çalışmak ve yaşamını sürdürüyor olmak Konya’da kuirlerin özellikle de trans bireylerin rastladığı ciddi homofobik şiddete dayalı problem alanlarından birini oluşturmaktadır:

Çağırıyoruz mesela çoğu evlere, işte dövülen, bıçaklanıp öldüren arkadaşlarımız da var Konya’da. Gündeme gelmiyor tabii, bunları göstermiyorlar. Neticesinde, hani biz artık dışlanmış olarak, varlığımız, yoklu-

ğumuz, bize aldırış etmiyorlar, cinsel kimliğimiz dolayısıyla. İşte bir kişi daha eksilmiş dünyadan, uyumsuz kişiler olarak görüyorlar bizleri.

Konya’da da, psikiyatristler ve psikologlar kuir öznelerin yaşamlarında homofobik toplu şiddete karşı önemli yer tutan aktörler konumdalar. Yaşanılan baskılar, cinsiyet rejiminin hastalık söyleminin yoğun etkileri beraberinde psikiyatristlere koşmayı, onlardan yardım dilemeyi eğer bu bir hastalıksa tedavi edilmeyi ve bu hücreden “heteroseksüel” olarak çıkmayı talep etmeyi rutin bir hale getirebilmektedir. Bu durum bana Bilge Karasu’nun şu bahsini hatırlatmıştı: Eşcinsel “olunmaz”. Olunmuyor. Uyanıldığı zaman eşcinsel olunmuştur (Karasu 2010:84). İlgili anlatılardan birini burada örneklendiriyorum:

Ben psikiyatrist de görmüş bir insanım. Uzun süre psikiyatriye gittikten sonra, hani şu şekilde konuşmam geçti doktorları, dedim ki yani siz beni bilim olarak görmeyin dedim. Ya içinde vicdan varsa, beni oyalamayım gerçekten bu hastalık mı? Değil mi? Bana onu söyleyin dedim. Aldığım yanıt şuydu. Sen bir hasta değilsin diyordu. Bu doğuştan var olan hislerindir senin, bu bir yaradılıştır, bunu böyle kabullenmelisin dedi. Hani, benim sana verebileceğim bir ilaç, benim sana vereceğim bir tavsiye yok. Ha istersen şunu yapabilirsin kadınlarla daha sık birlikte ol dedi. Zaten etrafımda birçok kadın var. Daha çok konuşabiliyorum, dertleşebiliyorum. Kendimi onların yanında çok rahat hissediyorum. Erkeklerin yanında da öyle. Ama birliktelik girdiği zaman, kadınlara soğuşum yani. Hiçbir şekilde birlikte olamıyorum. Kadınlarla erkekliği ispat etmek için birlikte oluyordum.

5.3.Kendilik Algısı ve “Bizlik” Kuruluşu

Konya’ya baktığımızda ise; heteroseksüel olmayanlar için dışlanmanın ve dolapta kalmanın neredeyse yaşanan temel bir gerçeklik gibi durduğunu yineleyebiliriz. Kişiler böyle bir problem coğrafyasında, grup olarak var olmak ve bir mücadelenin adımlarını atmak için, arkadaşlarıyla bir bağ bir sosyallik alanı oluşturmaya gayret etmektedirler. Konya ‘daki katılımcılardan biri, heteronormativiteye karşı direniş mekanizmalarının örnekleri olarak görülebilecek; slogan ve kahkaha atan arkadaş çevresini, “aile” olarak adlandırarak, kendilik ve grup inşasını bunun üzerinden gerçekleştirmektedir:

LGBT bireyleri benim öz ailemdir. Beni aşağılayan annem veya bana tek kurşun örneğini veren annem benim öz ailem değildir. Orda rengârenk olup da her türlü sloganı atıp, her türlü şen şakrak kahkahaları atan insanlar benim öz ailemdir. Yani diyebileceğim tek şey bu.

Konya’da heteronormativitenin bütün görünümleriyle kuir bireyleri kendilik algıları açısından düşünüldüğünde negatif olarak etkilediğini

sürekli gözlemledim. Bu durum, onların kendi varlıklarını sorgulamalarına, nerdeyse neden yaşadıkları sorusunu kendilerine sormalarına yol açıyordu. Yaşama bağlı olanlar farklı, alternatif bir yaşam arayışıyla-ki bu özellikle bu ülkeden gitme fikrinde düğümlenmekte ve kimliklerine ve yaşamlarına tutunuyorlardı:

Haklıyken haksız konuma düşürülüyorlar. Bizi insan olarak bile görmüyorlar. Ölsek bile zaten dünyadan bir pislik eksilmiş olarak görüyorlar. Bu şekilde görüyorlar bizi. İşte biz bu yüzden Türkiye’de yaşamak istemiyoruz. Daha böyle kabullenmiş bir ülkede yaşamayı istiyoruz. O yüzden Türkiye’de kalmayı hiçbir şekilde istemiyoruz. Rahat, daha özgür yaşayacağımız bir hayat istiyoruz. Çünkü dünyaya bir kere geliyoruz ve bir daha gelemeyiz. Bu yüzden hayatımızı doya doya yaşamak zorundayız. Daha rahat yaşayacağımız bir yer istiyoruz. Arkadaşımla, sevgilimle el ele tutuşup yürüyeceğim, kimsenin dönüp bakmasını da istemiyorum.

Heteronormativitenin eşcinselliği bir patoloji olarak görüp bunu politik olarak sürdürmesi, kuir bireyleri bu fikirlerin geçersizliğini ortaya dökmeye ve buna karşı bir duruş sergilemeye zorlamaktadır. Kendi kimlik iddialarını bu hastalık fikrini redderek yürütmeye çalışırlar. Foucault’nun (2014) “Doğruyu Söylemek” anlayışı bağlamında bahsettiği Parrhesianın özelliklerine uygun kendilerini ortaya koyarlar:

Bizler hasta insanlar, sapkın insanlar değiliz. Bir hetero gördüğümüz zaman gidip ona, ben eşcinselim n’olur benimle birlikte ol diye yalvaran insanlar değiliz. Eşcinselliğini kendi içimizde yaşayan insanlarız. Bizi dışlamaları hoşumuza gitmiyor. Sadece bizim istediğimiz, daha anlayışlı karşılanmak istiyoruz. Hiçbir insan belli bir yaştan sonra ben vazgeçtik eşcinsel olmaktan, demez yani, eşcinsellik doğuştan olan bir şeydir. İnsan kendisini kabul ettikten sonra, ben artık geyim’i kabullenir. Sonradan olan bir şey değildir bu. Tamamen yaradılıştır bu. Sen heteroseksüel olarak yaratıldın. Ben de eşcinsel olarak, homoseksüel olarak yaratıldım. Bu da benim yaradılışım. O da senin yaratılışın. Ben sana saygı duyuyorum. Sen de bana saygı duy. Bizler gökkuşağının renkli çocuklarıyız. Gayet de renkliyiz yani, rengârenk insanlarız.

Konya’nın bu kapalı yapısı içerisinde bireyler sürekli başka alternatifleri düşünmeye zorlanmakta, yaşamlarını ve yaşamlarının önemli parçası olarak düşünebileceğimiz cinselliklerini ve kimliklerini yaşayabilmek için neredeyse bu kapalı şehirden göçe zorlanmaktadırlar. Binnie’nin de yazdığı gibi (2004:90), taşradan metropole doğru olan göç ve hareketlilik aynı zamanda, taşra toplumunun heteronormatif kısıtlamalardan kaçmak amacını taşımaktadır. Bu hareketlilik, yani taşradan metropole göç, bir bakıma açılma meselesiyle de bağlantılı görünebilmektedir. Konya’da bu durumun yani açılma ve kendilerini koşulsuz bir biçimde ifade edebilmeleri

ve bu doğrultuda yaşamlarını sürmelerinin, imkânsızlığıyla karşı karşıya kalan bireyler, kuir deneyimleri yaşayabilecekleri ‘olanaklar diyarı’, ‘vaatler ülkesi’ olarak gördükleri metropollere veya başka ülkelere gitme isteğini taşımaktadırlar. Bu yüzden, bu kentten gitmek istemek fikri, Konya’da gerçekleştirdiğim görüşmelerde yinelenen bir tema olarak durmaktadır:

Yaşım 25-26’yı bulduktan sonra zaten, Konya’dan gitmek istiyorum. Çünkü Konya’da rahat bir hayat yok. Çünkü arkadaşımın kol kola girdiğim zaman şöyle bir dönüp bakıyorlar, bu da beni açıkçası rahatsız ediyor. Ama kimliğimin bilinmesini çok istiyorum ki, hani bilindiği zaman daha rahat bir şekilde gezicem. Özgür olacağımı hissediyorum. Çünkü sürekli, sıkıntı içerisindeyiz. Çevremden birisi görür mü? Ne yaparım?

Brown (2000) taşrada yaşayan kuirlerin izolasyon hikayelerinin temelinde, desteksiz sosyal çevrelere sahip olmanın, yapısal hizmet ve olanakların kronik yokluğunun mevcudiyeti olduğunu yazar. Aynı zamanda, bu etmenlerin gey (kuir) yaşamını sonuna kadar yaşamak için, daha iyi fırsatların sunulduğu daha büyük (kentsel) yerleşimlere göç etmeye istekli olmalarını sağlayan etmenler olduğunu belirtir. Bu çerçevede bir diğer örnek olarak, katılımcılardan biri benzeri bir şekilde kaçmanın yollarını aramakta olduğunu belirtmektedir:

Ben bir iki sene için de olmazsa, ben şu an istiyorum ama kendimi biraz rahatlattıktan sonra Konya’dan kaçmayı düşünüyorum. Ailemden uzaklaşmayı, çevremden uzaklaşmayı düşünüyorum.

Konya sahası özelinde konuştuğumuzda, yaşanan durumlar, insanların kendi doğup büyüdükları, iz bıraktığı yerlerden bireylerde gitme fikrini sürekli uyandırmaktadır. Sanki yaşadıkları yerlerin yabancıları, vatandaş sayılmayanları, haricileri olarak düşünülmekte, kriz anlarında orada bulunmayacak kişiler olarak tasavvur edilmektedir. Bu durum bir nevi mültecilik kavramıyla düşünülebilecek bir olguymuş gibi durmaktadır. Bu, kentin içinde Nilgün Marmara’nın yazdığı “yerleşik yabancılık”, ‘doğası gereği’ hareket halinde değil de sabit bir mültecilik yaşantısı gibi bir sürgünlük durumudur. Şarkıda dediği gibi: “Sürgün her nefeste yalnızdır”. Mülteci, Agamben’e (2013) göre, insan ile vatandaş, doğumluluk ile milliyet arasındaki özdeşliği bozarak egemenlik üretim kurgusunu krize sokan kişidir ve mülteci devlet/ulus/toprak teslimini menteşelerinden ayıran bir figürdür. Avrupa’daki ilk kampların mültecileri kontrol etmek üzere inşa edilen yerler olduğunu ve bu kademeli ilerleyişin (gözaltı kampları, toplama kampları, imha kampları) belirtmek önemlidir (Agamben 2013). Mülteciler, işte bu, insan ile vatandaş, doğum ile milliyet arasındaki sürekliliği koparmak suretiyle, modern egemenliğin orijinal kurgusunu krize sokan dışarılılardır. Mülteciler, doğum ile ulus arasındaki farkı açığa çıkarmakla, siyasal alanın gizli ön varsayımını –yani çıplak hayatı – göz-

ler önüne sermektedirler (Agamben 2013:158). Konya’da sohbet sırasında bana aktardıklarıyla katılımcılar, buralı olmak ama buradan göç etmek zorunda olmak fikrine sahip mülteciler gibi durmaktaydılar:

Vatanımızı çok seviyoruz ama vatanımızda yaşayamıyoruz. Mecbur ülkemiz terk etmeyi düşünüyoruz. Genelde bütün eşcinseller bizim gibi düşünüyordur yani. Sürekli baskı ve tepki halindeyiz.

5.4.Saklı Dil(ler) ve Kod(lar)

Kuir bireylerin kapalı yerleşim birimlerinde birbirlerini bulmaları için belirli kodların uydurulması zorunlu olarak gereksinilen bir şeydir. İnsanların birbirlerini tanıyıp bir araya gelebilecekleri gizil kodların kimlik iddiası ve grup tasarımı açısından önemi tartışılmazdır. Vidal’in de savunduğu gibi, “caz müzisyenleri” ve “keşler” gibi onlar da özel bir dil konuşuyorlardı (Vidal 2010:165). Bir erkeğin erkeklere bakması, bakmaktan hoşlanması, onlarla sevişmek istemesi, bütün yaşamını bu özek çevresinde kurmak istemesi, kurmuş olması ne demektir? Her şeyden önce, ayrı bir dil konuşması (Karasu 2010:77). Konya’daki katılımcılardan biri, bu farklı kodları giyim üzerinden örneklenmektedir:

Dışarda dikkat çekebiliyoruz bazen. Bu bazen giyim tarzı olabiliyo. Çok abartılı, renkli giysiler giyiniyoruz böyle şıkır şıkır giysileri seviyoruz. Ama normal hetero bir erkek bunları sevmediği için, biz direkman göze batıyoruz. Normal bir hetero erkek kırmızı pantolon giydiği zaman, hiçbir şekilde kimse bir şey demiyo, ama biz giydiğimiz zaman gören bir kişi, bize şu tabirle işte, bunlar toptur, bunlar ibnedir dediği zaman, bizim zorumuza gidiyor. Böyle dememeleri lazım. Çünkü karşı taraf da giyiyor ama ona hiçbir şekilde bir şey demiyorlar. Biz küpe taktığımız zaman sıkıntı oluyo, karşı taraftaki taktığı zaman sıkıntı olmuyor. Çünkü hetero hiçbir şeyi yok. Biz de takıyoruz ama ne alakası var ya ona bakıyorum hetero erkeğe, elinde çok tespih sallıyordur. Ben sallamıyorum. Sallayamıyorum, yapamıyorum. Hani giyim tarzlarımız farklı. Onlar biraz daha erkeksi giyiniyor. Bizler, biraz daha kadınsılığa kaçıyoruz. Konuşmalar da çok belli ediyor. Genelde hep göz göze bakışıyoruz. Bakıştığımız zaman zaten anlıyoruz ki o kişi de bizden. Göz kaş işareti. Konuşmalarda, heterolar ağızından geldiği hemen söyler ama biz hemen düşünerek konuşuyoruz, söylüyoruz. Kibar konuştuğumuz için daha çok, biz gey olarak görülüyoruz.

Kuir öznelerin ortak anlaşma sistemi olarak bir dile sahip olmaları olgusu Konya’daki katılımcıların arasında da gözlemlemem ve onların bunu dile getirmeleri, anlatmaları da söz konusu olmuştur. Böylece mekânda kendilerine ait bir dilleri olması De Certau’cu anlamda bir strateji ve taktik anlamına gelmekteydi:

Biz genelde gey olarak, diyemeyiz. Ama lubun diyoruz. Lubun dediğimiz zaman, çevremizdeki insanlar anlamıyo. Lubun'un ne olduğunu bilmedikleri, için, rahatça arkadaşına lubun diyorum, hiç kimse bakmıyo. Ama gey desem, herkes döner bir bakar. Bu dili internet üzerinden, araştırdık ve bulduk. İnternette böyle şeyleri görünce, hani kendimizi bir şekilde belli etmemek için o dili, yavaş yavaş öğrenmeye başladık.

Bu anlaşma sistemi, iktidara yönelik bir kurnazlık, bir oyun olarak, insanların kendini bir sığınak içerisinde güvende hissetmelerini e en önemlisi iktidara karşı bir noktada kendini kurmayı sağlıyor:

Toplum içinde konuştuğumuz zaman hani, bazı kelimeleri lubunca olaraktan konuşuyoruz. Rahat oluyor. Çünkü diğer insanların bizi fark etmemesini sağlıyo.

5.4.Mekân ve Kuirlik

Eşcinsellik ve kent arasında bir bağ kuran Bech'e göre (1997) kent, eşcinselin uygun sosyal dünyasıdır, onun yaşam alanıdır. Bech'in bu görüşü çerçevesinde Konya sahasındaki bir araya gelinen mekânlar bağlamında sorduğum sorulara ilk görüştüğüm katılımcım belirli mekânın adının zikredilemeyeceği gibi, konuyu daha baştan alarak Konya'nın genel durumuyla ilgili yorumlarda bulunarak kentle ilgili önemli bir anekdotu paylaştı. Buna göre, kentin dini, muhafazakâr görünümünün arkasında cevapsız bıraktığı bir sürü soru olduğunu belirtti ki bunun en önemlilerinden biri kuşkusuz Mevlâna-Şems arasında kurgulanan arkadaşlık, dostluk, hoca-öğrenci ve usta-çırak ilişkilerinin sürekli vurgulanmasıdır. Buna karşılık, ikisinin arasında homoerotik bir bağın olma ihtimalini bertaraf etmeye dönük anlatılar da fazladır. Bu durum homoerotik bağların karşısına homososyal ilişkileri ve bağlılıkları koyan homofobik politikaların yürütücüsü heteronormativitenin muhafazakârlık ideolojisiyle uzlaşısının bir örneğini sunmaktadır. Yani, Sedgwick'in (1985) de bahsettiği gibi homososyallığın iki temel amacı bulunmaktaydı. Bunlardan ilki erkekler arasındaki bağları hegemonik bir güç olarak kadınlara karşı kullanmak, ikinci olarak da erkekler arasındaki bu bağların kardeşlik ve dostluk temelinde kurulmasını ve homoerotik bağlara sivrulmaması dikkate alan bir sosyallik tasarımıydı. Bu Batı toplumlarında heteronormativitenin içsel mantığı olarak nitelendirilebileceği gibi İslamcılık temelinde şekillenen muhafazakârlığın da böyle bir mantığa sahip olduğunu ve bu ilkelere sadık olduğunu düşünmememiz için hiçbir neden yoktur.

Konya örneği üzerinden, kuirlerin bir araya gelinen mekânlar açısından durumlarına bakıldığında, bireyler, belirli kuir mekânların olmadığının üstünde sıklıkla durmaktadırlar. Kapalı ve gizli kalmalarının yanında bir araya geldikleri mekânlarda bulunan diğer kişilere açık vermeleri onları olumsuz etkileyebilecek sonuçları doğurabilir. Bir araya gelinebile-

cek, sosyalleşilebilecek, çeşitli bağların kurulabileceği spesifik mekânların da olmayışı, kuir bireyleri farklı olasılıklar, farklı projeler hakkında düşünmeye iter. Bir katılımcım mekânlarda karşılaştıkları durumları ve “kendilerine ait oda” niteliği taşıyabilecek mekânlara duydukları özlemi bana aktarmıştı:

Genel olarak Konya’da eşcinsellerin toplanabileceği bir mekân yok. Bir mekânımız yok yani. Parklar da yok. Ya Konya’da, eşcinsellere özel. Hamamlar genel olarak bilinmiyor işte, çok nadir. Bizim düşüncemiz şuydu, her zaman, konuşuyorduk. Konya’daki bütün eşcinsellerle birlik, beraberlik olabilmek. Herkesin, özellikle kendisini gizleyen arkadaşlarımızın açılması. Ben şu anda tanıyorum ama kendini tam tanımıyorum. İşte Facebook’tan falan, görüyoruz. İşte arkadaşlarımız anlatıyor. Duyuyoruz. Her zaman şunu diyorum hep bir araya gelsek, işte bizim oturacağımız alanlar olsa, herkesin bizi anlayışla karşılayabileceği bir yer olsa, orda toplanabilsek, ayda bir gün buluşsak, birbirimizi tanısak orda, kaynaşsak, birbirimizi tanısak, dertleşsek, daha güzel bir şeyler olabilir. Her zaman bunu istiyorum ama tabi Konya’da böyle bir mekân olmadığı için, birbirimizi bulamıyoruz. Konya büyük bir yer olduğu için, Kendimizi gizlemek zorunda kalıyoruz tabi. Dışarıdaki mekânlara oturduğun zaman, dikkat ediyorsun hareketlerine, konuşmana, tavırlarına. Çünkü dikkat etmek zorundasın. Mekân dışı da edilebiliyorsun. İşte, mekânda oturan insanlar rahatsız oluyor, şikâyet ediyorlar. Mekândan dışlanıyorsun ilk etapta. Kafeden veya herhangi bir restauranttan vesaire. İşte konuşmandan, oturmandan dolayı. Biraz daha rahat hissediyorsun kendini. Arkadaşlarınla berabersin, arkadaşlarınla uyum sağlıyorsun. Ama bu diğer insanların yani heteroseksüel insanların, onların dikkatini çektiği için sevmiyorlar bu tür hareketleri ve mekân sahipleri, biz rahatsızız, bunların çıkmasını istiyoruz dedikleri zaman biz dışarıya çıkartılıyor. Bunlar bizi psikolojikman çok etkiliyor. Konya’da çok aşırı derecede baskı, bir ötekileştirme var bizim için. Bunlar hep bizi rahatsız eden şeyler yani.

Maruz kalınan bütün negatifliklere karşın kuirler kentte bir araya gelmek için farklı mekânların seyrine dalmakta, deneme, yanılma yoluyla güvenli ve güvensiz mekân ayrımını yapmaya çalışmaktadırlar. Ayrıca bu mekân arayışlarının sonucunda bazı mekânları değiştirip, dönüştürmek, bir parçada olsa kendilerinin kılmak ve mekânları “kuirleştirmek” için çaba harcamaktadırlar:

Şimdi mekân sahipleri şöyle veya garsonların şu an gittiğimiz herhangi bir kafede, çünkü kafeler o kadar liberal yerler ki, yani demokrat, güzel, böyle hoşgörülü kafeler. Bu tür kafeler, yani çalışanlarıyla da işvereniyle de hiçbir şekilde biz insanları yani, biz LGBT bireylerini yargılayacak kişiler değiller. Mesela biz geçen pazar günü arkadaşlarla sinemaya gittik. Sinemadan sonra C Kafe’ye gittik. C’den çıkıp Z’ye gittik. Ondan çıkıp

yemek yediğimiz bir restoran vardı ki oranın garsonları ne kadar biraz şey baksalar da hiçbir şey diyemiyorlar. Sonuçta, onlar kendi şeylerinde, çünkü patronları çok şey bir insandır böyle, hoşgörü seven bir insandır. Bey Restoran, yani yemek yemeye sürekli oraya gideriz. Bu tür şeyler yani. Gittiğimiz kafeleri biz kendimiz seçtiğimiz için, ona göre çalışanların ve işverenlerin yaklaşımı bize belli yani. İstemediği herhangi bir kafeye gitsek, muhakkak bir aşağılanma görebiliriz yani. Deneyim sonucu. Mesela bizim burda iki eşcinsel arkadaşımız işte, bahsettiğim biri *Wine*'ı röportajı yapıp da videosu *wine* yapılan arkadaşımız. Biri de İstanbullu'ydu yanılmıyorsam. Üniversiteye giden arkadaşımız. Bunlar bir kafe açtılar. Belli bir zamandan sonra, orayı işlettiler, işlettiler sonra, devrettiler. Ha ordayken, bütün arkadaşlar hemen hemen ordaydık diyebilirim. Bir aradaydık yani sosyalleşme. Şimdi iyiyim ya kendimi az çok iyi hissediyorum. İnsanların varlığı güç veriyor tabii kesinlikle.

Konya'da kentin içinde kuir bireyler için bir araya gelinebilen mekânların azlığının yanında evlerin, kuir bireylerin bir araya gelmesinde önemli bir yeri bulunan, diğer Anadolu kentleri örneklerinde de görüldüğü gibi, neredeyse kamusal alan kavramına daha da yakın duran bir alan olarak, belirli bir öneminin bulunmasıdır. Belki de evler, kuir bireylerin hayatında, kafe, bar, park, hamam gibi yerlerden daha öncelikli ve anlamlı bir yere sahip bulunmaktadır:

Bizim şu an bazen Bosna'da öğrenci evlerinde takıldığımız oluyor. Bazen arkadaşlarla bir araya gelip, Konya'daki diğer kafelerde bir araya geldiğimiz oluyor. Yani daha pazar günü bizim lubunyalarla güzel, hani "gullüm" ortamı bayağı bir hostu yani. Yani bir araya gelebiliyoruz. Ha bir araya geldiğimiz zaman kendimizi direk belli ediyoruz. Çünkü gey arkadaşlarımız oturuyor. Konuşmalarından, hal ve hareketlerinden kendini belli ediyor. Lezbiyen aktif, Butch olanlar, benim gibi trans olanlar, oturup kendisini belli ediyorlar. Onlar geyler erkek muhabbeti yapar. Biz de oturup karı kız muhabbeti yaparız. Hani bu şekilde, karı kız biraz şey bir deyim ama demek istediğimi anladınız. Kadın muhabbeti evet.

Evler, aynı zamanda en mahrem, en özel ilişkilerin yaşandığı, belirli cinselliklerin de yaşandığı, konumlar olması sebebiyle insanın üzerinde izleri derin ve farklı anlamlara sahip mekânlardır. Dolayısıyla kuir anlatılarda Konya kenti üzerinden konuşursak yuva olarak düşünülebilecek evin önemli bir yeri vardır. Bunda kuşkusuz heteronormativitenin denetim ve uygulamalarının kamusal alanlardaki baskınlığı ve kamusal alandaki bu hegemonyanın Biricik'in (2013:190) de altını çizdiği üzere kuir bireylerin ev içi mekânla sınırlandırılmasının garanti altına alınması fikri yatmaktadır. Konya'daki görüşme gerçekleştirdiğim bir katılımcının söyledikleri de bunu doğrular nitelikteydi:

Bizler genelde ev mekânlarında yaşadık cinselliklerimizi. Biz seks işçisi olmadığımız için genelde karşılıklı duygular hissedip, uzun süreli birliktelikler olduğu için, hani duygusal olduğu için, biz genelde bekâr evlerinde, beraber yaşama ya da işte iki tarafta müsait değilse ev tutmaya, apart otel tutulup hafta sonlarını beraber geçirdiğimiz zamanlar oluyor genelde. Merkezde, Bosna tarafında daha çok yaygın apartlar otel, günlük daireler, stüdyo daireler vesaire. Buraları tercih ediyoruz genelde.

Bu bağlamda kuirler, aslında, belirli şeyleri yaşayıp, paylaşmak için kamusal alandan sürgün edilip, evlere hapsolmuş durumdalar. Bu hapso-luş, nerdeyse evin yegâne özgür mekân olarak, bir sığınak olarak algılan-masına yardım etmiştir. Güvenli bir mekân ve içinde mümkün olduğu öl-çüde bütün maskelerinden arınabileceğimiz, başka şahıslarla, maskelerini indirmiş diğerleriyle sırların paylaşıldığı ve mahrem ilişkiler içerisinde bulunabileceğimiz bir mekân olarak kamusal ve özeline kimi zaman iç içe geçebildiği ev kuir anlatılarda Konya örneği üzerinden hareketle önemli bir konum olarak durmaktadır.

Konu bağlamında daha yoğun olarak Konya’da gerçekleştirdiğim gö-rüşmelerden çıkan sonuçlardan birisi de İnternetin insanlara, yeni kişileri tanımak ve sosyallikler kurmakta yeni olanakları sağlamakta olduğuydu. Bireyler, bir grup tasarımı olarak kendilerini sanal âlemde kurmaktadır-lar:

Hep internet üzerinden evet. İşte araştırmalar, işte sürekli başka in-sanlarla muhabbete girmeler, bu şekilde ortama çıkma, eşcinsel grubun içine kendimizi atma bu şekilde oldu. Genelde bütün insanlar bu şekilde oluyor. Çok nadirdir, iki arkadaşın birbirinin eşcinsel olduğunu bilip, gelip o hiçbir şey bilmezken, bizim içimize sokulmuş ve burası da bizim eşcin-sel arkadaşlarımız, eş cinsel ortamımız diyerekten nadir girenler vardır. Diğer türlü birbirimizi hep internet sitesinde, face dünyasından bulup, ko-nuştuğumuz.

Konya’da bireylerin birbirini tanıması ve bir ilişkinin başlangıcı çoğu zaman sanal mekânlar üzerinden yani çeşitli internet siteleri ve sosyal medya kanalları üzerinden gerçekleşmektedir. Sanal mekânın verdiği anonimlik bireylerin rahatça kendilerini ifade etmeleri ve bir ilişkiye gir-meye, başlamaya cesaret etmeyi sağlamaktadır. Konya’daki katılımcıla-rımdan biri biz dilini kullanarak işin raconundan, ‘piyasasından’ bahset-miştir. Yazışmaların ardından fiziksel mekânlarda bir araya gelerek tanış-ma merasimi gerçekleşmektedir. Burada da katılımcım biz diliyle DeCer-taucu anlamda belirli taktiklerden bahsetmektedir. Daha önce gündeme geldiği gibi, bütün sağladığı olanakların yanı sıra, İnternet aynı zamanda güvensiz bir ortam da sunmakta, niyetleri belirsiz ve homofobik şiddeti amaçlayan kişilerle de karşılaşabilmektedir.

Sonuç Yerine: Tartışma ve Öneriler

Normalin sınırını çizen kurallar dışında cinsel yönelime sahip bireyler, dışlayıcı heteroseksist kavrayış içerisinde norm dışı, yasa dışı, ihlal edici olarak görülürler ve buna uygun muamelelerle karşılaşır. Connell'in bahsettiği gibi bu muameleler, kurumsallaştırılmış heteroseksüelliğin görünümüdür ve eşcinselliğin baskı altına alınmasına hizmet ederler. Warner (2013:156) bu noktada, “kuir olmanın anlamının heteronormativitenin dayattığı her şeyle mücadele etmek, uzlaşmamak olduğunun” altını çizer. Araştırmamız açısından da kuir mücadelesini gündeme getirmek önemlidir. Kuir kelimesi önceden bahsedildiği gibi önceleri bir aşağılama aracı olarak kullanılmaktaydı ve acayip, tuhaf, yamuk, anormal, iğrenç, ibne, aşağılık olana; normatif alanın dışında kalana; bu alanın dışında bırakılana; normu ihlal edene bir gönderme yapıyordu. Kuir bu “kötüyü”, “anormali” yeniden anlamlandırma imkânlarını önümüze sermekteydi. Çünkü kuir olasılıklar, bu heteroseksist rejimi sekteye uğratan, devam eden düzene kanca atan, farklılıklar yaratan oluş biçimleri olabilir. Bundan dolayıdır ki LeFebvre; mekânın bedenleri yönettiğini söyler. Bu, onun varlık nedenidir (Lefebvre 2014:121) Bu sebeple Lefebvre, *Mekânın Üretimi*'nde, “mekân politikanın sahnesi değil bizzat kendisidir” der. Bu bağlamda heteronormativitenin inşa ettiği mekânların alternatifliği sorunu heteroseksüelliğe muhalif tutum içerisinde yer alan bireyler çerçevesinde daha da anlam ve önem kazanır.

Konya'ya bakıldığında ise, orada örgütlenmiş bir sivil toplumdan bahsetmemizin son derece güç olduğunu belirtmiştik. Bu durum kuir öznelerin bu kentteki konumunu daha da zorlaştırmaktadır. Kuir öznelerin bir araya gelip örgütlenmeleri ve hak ve özgürleşme mücadelesi yürütmeleri fikri kentte yaşayan kuirler açısından, en büyük temennilerden birini oluşturmaktaydı. Kentin muhafazakâr ve kapalı havası bireylerin açılmaları ve kendilerini korkusuzca ifade etmesi yönünde büyük engel oluşturmaktadır. Çoğu zaman özneler dolaplarında saklı ve gizil kalmaktadırlar. Kuşkusuz, kapalı kapılar ardında cinselliklerini ve mahrem ilişkilerini yaşayan, her yerleşim biriminde olduğu gibi Konya'da da yoğun bir kitlenin varlığından söz edebiliriz. Ama bunlar aleni ve açık olgular değildir. Hal böyleyken, kuir özneler, gündelik yaşamlarında ikili bir hayatı daha sık yaşamak ve heteroseksüel maskelerini daha da fazla kuşanmaktadırlar. Kuir öznelerin birbirini bulması ve bir araya gelmesi sıklıkla sanal mekânlar yani belirli internet siteleri üzerinden gerçekleşmektedir. Bu, hem konuşabilecek, dostluk kurulabilecek birilerini bulmak konusunda hem de duygusal ve mahrem ilişkiler kurup sürdürmek açısından böyledir. Kentte görüştüğüm kuir öznelerin, zorlu çatışmaları ve çelişkileri yaşamalarıyla beraber en azından kendilerine açıldıklarını görürüz. Çoğu ailelerine, akrabalarına ve arkadaşlarına açık değil, gizil bir konumda yaşamlarını

sürdürmektedirler. Yaşadıkları travmalardan kurtulabilmek adına onların psikiyatriste veya psikoloğa gitme öyküleri var. Görüştüğüm kişiler, aynı zamanda inançlarıyla kendi yaşamları arasındaki belirgin bir açıklıktan bahsetmekteydiler. Bir araya gelme ve örgütlenme çabası içinde olanlar, kuirlerin nefes alışlarının bile denetlendiği bir coğrafyada belirli mekânları (burada sıklıkla kafelerden bahsediyoruz) kendilerinin bir parçası kılmaya, oraları kuirleştirmeye çalışmaktadırlar. Hoş zaten onların var oluşu esas itibarıyla heteronormativeye karşı atılmış bir çengeldir. Bu bir araya gelişler tıpkı kullanılan dil, seçilen kelimeler, giyim kuşam, bakışlar ve temaslar çerçevesinde şekillenmektedir. Bunun yanı sıra bireylere güven duyma, bir ilişki oluşturma ve bir tehdit veya bir tehlike algılandığında alınması gereken tedbirler doğrultusunda devreye sokulan strateji ve taktiklerin önemini vurgulamalıyız. Konya’da görüştüğüm özneler açısından sıklıkla gözlemlediğim bir diğer önemli nokta, yalnızlık ve bunun biriktirdiği melankoliydi. Kişiler duygusal anlamda bir şey yaşamamanın Konya’da zorluğundan bahsederek, doğdukları ve şu an yaşadıkları ülkelere karşı sevgi beslemekle birlikte, yaşadıkları deneyimler ve bunların tortusu olarak görülebilecek melankolik ruh halleri, onları yurtdışına gitmeye dair bir projeye davet ediyordu. Mekânlarda var olmak, “biz buradayız!” demek yani kısaca mekânları kuir mekânlar haline dönüştürebilmenin yanı sıra, kuir özneler açısından önemli bir diğer kritik nokta, Konya’da da tanık olduğum siber mekânların temin ettiği yeni sosyalliklerdir. Bu yeni sosyallikler heteronormativiteye karşı farklı olanak ve olasılıkları, farklı var oluş mücadelelerini gündem getirdiği için kuir özneler açısından değerli bir konumları bulunmaktadır.

Notlar

2.Heteroseksüel: Duygusal ve cinsel açıdan karşı cinsiyete ilgi duyan kadın veya erkektir. Heteroseksüellik, kendiliğinden ve zorunlu olarak toplumda egemen olan varoluştur.

3.Queer (Kuir) temelde bir şemsiye terim olarak heteronormatif olmayan herhangi bir kişi, eylem ya da fikri imlemektedir.

KAYNAKÇA

- Agamben, G. (2013). Kutsal İnsan. (İ. Türkmen Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Ahmed, S. (2014). Duyguların Kültürel Politikası. (S. Komut çev.) İstanbul: Sel.
- Alkan, A. (der.) (2009). Cins Cins Mekân. İstanbul: Varlık.
- Argın, Ş. (2005) Taşraya İçerden Bakmak Mümkün müdür? T. Bora (der.) içinde Taşraya Bakmak. İstanbul: İletişim.
- Atay, T. (1996) Sosyal Antropoloji’de Yöntem ve Etik Sorunu: Klasik Etnografi’den Diyalojik Etnografi’ye Doğru. K. Lordoğlu (der.) içinde İnsan, Toplum, Bilim-4 Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, Bildiriler. İstanbul: Kavram.
- Auge, M. (1997). Yer-Olmayanlar: Üst modernliğin Antropolojisine Giriş. (T. Ilgaz, Çev.) İstanbul: Kesit.
- Bauman, Z. (2001). Parçalanmış Hayat-Post modern Ahlak Denemeleri. (İ. Türkmen çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Bech, H. (1997). When Men Meet Homosexuality and Modernity. Cambridge: Polity.
- Binnie, J. (2004). The Globalization of Sexuality. London: Sage.
- Biricik, A. (2013). Kamusal Alanda Mahrem Taktikler. İçinde Başkaldıran Bedenler: Türkiye’de Transgender, Aktivizm ve Alt kültürel Pratikler (ed. B. Şeker), (sf. 187-200), İstanbul: Metis.
- Boellstorff, T. (2006). Queer Studies Under Ethnography’s Sign. GLQ: A Journal of Gay and Lesbian Studies 12(4) , 627-639.
- Brown, M. (2000). Closet Space: Geographies of Metaphor From The Body to The Globe. London: Routledge.
- Brown, G. Browne, K.; Lim, J. (2007). Introduction, or Why Have a Book on Geographies of Sexualities. In, K. Browne, J. Lim and G. Brown (eds.), Geographies of Sexualities: Theory, Practices and Politics. Aldershot: Ashgate, (s. 1-18).
- Browne, K.; Nast, C. J. (eds.) (2010). Queer Methods and Methodologies: Intersecting Queer Theories and Social Science. New York, London: Routledge.
- Butler, J. (2008). Cinsiyet Belası. (B. Ertür, Çev.) İstanbul: Metis.
- Ceylan, N. B. (2007). Kasaba. İstanbul: Norgunk.
- Connerton, P. (2011). Toplumlar Nasıl Anımsar? (A. Şenel, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Clastres, P. (1992). Vahşi Savaşının Mutsuzluğu. (M. A. Türker, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Çiçekli, M. (2007). Konya: Bir Şehrin İki Hikâyesi. Ankara: Dipnot.
- de Certeau, M. (2009). Gündelik Hayatın Keşfi -I. (L. A. Özcan, Çev.) Ankara: Dost.

- Emerson, R. (1988). *Contemporary Field Research*. Waveland .
- Foucault, M. (2014). *Doğruyu Söylemek*. (K.Eksen Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Gorman-Murray, A. (2007). Rethinking Queer Migration Through the Body. *Social and Cultural Geography*, 8(1) , 105-121.
- Grosz, E. (1994). *Volatile Bodies: Toward A Corporeal Bodies*. Bloomington, Indiana, USA: Indiana University.
- Guattari, F. (2014). *Kaçış Çizgileri*. (I.Ergüden, Çev.) İstanbul: Otonom.
- Gürbilek, N. (2000). *Yer Değiştiren Gölge*. İstanbul: Metis.
- Halperin, M. (1995). *Saint= Foucault: Towards A Gay Hagiography*. USA: Oxford University.
- Harry, J. & de Val, W.B. (1978). *The social organization of gay males*. New York: Praeger.
- <http://turizmbaskenti.konya.bel.tr/>. (tarih yok). Haziran 03, 2016 tarihinde alındı
- Ingraham, C. (1996). The Heterosexual Imaginary: Feminist Sociology and Theories of Gender. S. Seidman içinde, *Queer Theory/Sociology* (s. 168-194). Oxford: Blackwell.
- Karasu, B. (2010). *Öteki Metinler*. İstanbul: Metis.
- Knopp, L. (1992). Sexuality and The Spatial Dynamics of Capitalism. *Environment and Planning D: Society and Space* , 651-669.
- Knopp L., Brown, M. (2003). Queer Diffusions. *Environment and Planning D: Society and Space* volume 21 , 409-424.
- Knopp, L. (2007). From Lesbian and Gay to Queer Geographies: Pasts, Prospects and Possibilities. K. Browne içinde, *Geographies of Sexualities* (s.21-29). Ashgate.
- Lees, L.(ed.). (2004). *The Emancipatory City: Paradoxes and Possibilities*. London: Sage.
- LeFebvre, H. (1984). *The Production of Space* (D.N.Smith Çev.) USA: Blackwell.
- Lefebvre, H. (1998). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. (I. Gürbüz, Çev.) İstanbul: Metis.
- LeFebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel.
- Massey, D. (2001). *Space, Place and Gender*. Cambridge: Polity.
- Oswin, N. (2008). Critical Geographies and The Uses of Sexuality: Deconstructing Queer Space . *Progress in Human Geography* 32(1) , 89-103.
- Rooke, A. (2010). Queer in the Field: on emotions temporality and performativity in ethnography. B. K.E., & Nash J.C. içinde, *Queer Methods and Methodologies: intersecting Queer theories and Social Science Research* (s. 25-41). Surry: Ashgate.

- Rubin, G. (1975). *The Traffic in Women: Notes on the 'Political Economy' of Sex*. R. Reiter içinde, *Toward an Anthropology of Women* (s. 157-210). New York: Monthly Review.
- Sennett, R. (1996). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. (S. Durak-A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Sennett, R. (2002). *Ten ve Taş*. (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis.
- Shore, Simon. (1998). *Get Real* [Film]
- Soja, E. (1996). *Thirdspace: Journey to Los Angeles and Other Real and Imagined Places*. Oxford: Blackwell.
- Şentürk, L. (2015). *Kuir Mekân*. İstanbul: Kült Neşriyat.
- Tanpınar, A. (2001). *Beş Şehir*. İstanbul: YKY.
- Warner, M. (1993). "Introduction". M. Warner içinde, *Fear of Queer Planet: Queer Politics and Social Theory* (s. vii-xx). Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Warner, M. (2002). *Publics and Counterpublics*. Cambridge: Zone Books.
- Warner, M. (2013). "Queer Gezegen Korkusu: Queer Politika ve Toplumsal Teoriye Giriş". S. Yardımcı, Ö. Güçlü içinde, *Queer Tahayyül* (s. 149-173). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Yardımcı, S.; Bezmez, D. (2014). *Normative Sınırlarında İttifak İmkânları: Heterotopya Olarak Queer, ve/ya Sakat Bedenler ve Kamusal Beden Üzerinden Okumak*, A.B. Candan ve C. Özbay (haz.) içinde *Yeni İstanbul Çalışmaları*, İstanbul: Metis.
- Young, I. (2009). *Yaşanan Bedene Karşı Toplumsal Cinsiyet: Toplumsal Yapı ve Öznellik Üzerine Düşünceler*. Cogito (58) .

BÖLÜM 22

UZAKTAN EĞİTİMDE MESLEKİ MOTİVASYONUN İŞE TUTULMA ÜZERİNE ETKİSİ¹

Duygu Burcu GÖNÜLAÇAR GÜVENDİ²

Özlem ÇETİNKAYA BOZKURT³

1 Bu çalışma Duygu Burcu GÖNÜLAÇAR GÜVENDİ'nin, Prof. Dr. Özlem ÇETİNKAYA BOZKURT danışmanlığında yazılan “Uzaktan Eğitimde Akademisyenlerde Mesleki Motivasyonun Belirleyicileri ve Bir Ölçek Geliştirme Çalışması” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

2 Öğr. Gör. Dr. Duygu Burcu GÖNÜLAÇAR GÜVENDİ- Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Rektörlük, ORCID: 0000-0003-2340-5273

3 Prof. Dr. Özlem ÇETİNKAYA BOZKURT- Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak İşletme Fakültesi, ORCID: 0000-0002-6218-2570

GİRİŞ

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişimler bugünün dünyasında toplumsal yapıyı şekillendiren en önemli faktörlerden biri olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Zaman ve mekân algısının teknoloji ile değişmesi çalışma şekillerini de etkilemiş esnek çalışma koşullarının gündeme gelmesini ve yaygınlaşmasını hızlandırmıştır. Bununla birlikte, Aralık 2019'da Çin Wuhan kentinde ortaya çıktığı belirtilen ve SARS-CoV-2 olarak adlandırılan yeni bir virüs türü (Covid-19) tüm dünyayı etkisi altına almasıyla beraber Dünya Sağlık Örgütü tarafından Pandemi ilan edilmiş ve çeşitli kısıtlamalar uygulanmaya başlamıştır. Dünyada yaklaşık 6,5 milyon insanın ölmesine sebep olan ve global bir felaket olarak nitelendirilen Covid-19 pandemisi (World Health Organization, 2022), ülkelerin sağlık, sosyal ve ekonomik durumlarını önemli ölçüde etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Bu bağlamda alınan kararlarda, salgının yayılmasını ve bulaşmasını engellemek amacıyla üniversitelerin geçici süreyle örgün eğitimden uzaktan eğitime geçilmesi kararı verilmiştir (Nişancı ve Usta, 2021: 97). Bu hızlı değişimler, yüksek öğretimde pek çok kurumsal faaliyetleri ve işlevleri etkileyerek üniversitelerdeki eğitimin nasıl verilmesi gerektiğine dair geleneksel eğitim algısını değiştiren yeni ve yaratıcı çözüm yolları üretmeye zorlamıştır (Tabata ve Johnsrud, 2008: 626). Eğitim hayatındaki bu değişim ve dönüşüm süreci çalışanların sosyal, mental ve psikolojik açıdan hayatlarını önemli ölçüde etkilemektedir (Alpago ve Oduncu Alpago, 2020). Bu anlamda, akademisyenlerin mesleki motivasyonunun belli bir işi veya görevi tamamlamaya yönelik bir psikolojik süreç (Zeynel, 2014: 15) olduğu ifade edildiğinde, akademisyenlerin uzaktan eğitim sürecindeki mesleki motivasyonunun etkilerinin incelenmesi yüksek öğretimde uzaktan eğitimin büyümesi ve eğitim-öğretim kalitesinin artırılmasında oldukça önemlidir. Bu düşünceden yola çıkarak, uzaktan eğitim sisteminin de en kritik bileşeni olan akademisyenlerin uzaktan eğitimde mesleki motivasyonunun işe tutulma üzerine etkisinin ölçülmesi amaçlanmıştır.

Uzaktan Eğitimde Mesleki Motivasyon

Mesleki motivasyon örgütsel psikoloji ve örgütsel davranış alanlarındaki önemi oldukça büyüktür. Çünkü motivasyon çalışma hayatında başarıyı etkileyen en önemli faktörlerden birisidir. Özellikle, 1950'li yıllarda sanayi devriminin getirdiği yeniliklerle birlikte işgücündeki insanın işletmeler için önemli bir kaynak olduğu gerçeği mesleki motivasyonun önemini artırmıştır (Kayacan, 2020: 1). “Mesleki motivasyon” literatürde, çalışma motivasyonu ve iş motivasyonu olarak da ifade edilmektedir (Zeynel ve Çarıkçı, 2017: 131). DuBrin (2019: 112), çalışma ortamındaki motivasyonu, örgütsel hedefler doğrultusunda davranışın gerçekleşmesi ve sürdürülmesini kapsayan bir süreç olarak tanımlamıştır. Can ve Aykaç

(2020: 3) ise, çalışanın bireysel beklentileri karşılanarak örgütsel amaçları gerçekleştirmede istekli bir şekilde hareket etmeleri olarak ifade etmiştir.

Özellikle işle ilgili motivasyon terimlerine bakıldığında işe yaklaşım, isteklilik, kendini adanma, çalışma arzusu, iş ve çalışan uyumu gibi terimlerle ilişkilendirilmektedir. Motive olan çalışanlarda ise amaç sahibi, kararlılık, azim, beceri, enerji gibi niteliklere sahip olduğu gözlenmektedir (Adair, 2016: 11). Mesleki motivasyonda çalışanlar ile işverenlerin birbirleri arasındaki etkileşimsel bir süreçten bahsedilmektedir (Kayacan, 2020: 4). Bu süreçte yöneticilere önemli görevler düşmektedir. Burada motivasyonun iki temel özelliği unutulmamalıdır. İlki, motivasyonun kişiye özgü olmasıdır. Her bir bireyin bilgi, beceri ve yetenekleri farklı olmakla birlikte ihtiyaçları da farklı olabilmektedir. Dolayısıyla bir çalışanı motive eden unsur başka bir çalışanı aynı düzeyde veya hiç motive etmeyebilir. İkincisi ise, motivasyon düzeyinin ancak çalışanların davranışlarında izlenebilmesidir (Koçel, 2015: 731). Yöneticilerin çalışanlarının davranışlarını gözlemlemesi, yorumlaması ve yorumları sonucu onları motive edecek unsurları tespit etmesi buna göre motivasyon modelleri ve stratejileri geliştirmesi gerekmektedir (Kanbur, 2005: 16; Saracel vd., 2015: 17).

Günümüzde çalışma hayatının meydana getirdiği düzen, toplumsal yapı ve ilişkileri önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Sanayi devrimi ile gelen iş hayatındaki katı düzenin eleştirilmesi ve zamanla rekabetin artmasından dolayı çalışma hayatında birtakım esnemeler gündeme gelmiştir. Bununla birlikte teknolojik gelişmelerin hız kazanması, 90'lı yıllarda üretim, bilgi ve iletişim doğrudan etkilenmiş çalışma hayatında önemli bir dönüşümü başlatmıştır (Kıcı, 2019). 2019'da meydana gelen Covid-19 pandemisiyle de birlikte toplum sağlığının korunması ve salgının yayılmasını önlemek için alınan uygulamalar kapsamında çalışma ve sosyal hayatta önemli değişikliklere gidilmiş; sokağa çıkma yasakları, sınırların kapatılması, geçici süreyle iş yerlerinin kapanması, okulların ve üniversitelerin geçici süreyle uzaktan eğitime geçmesi gibi önemler uygulanmaya başlanmıştır (Nişancı ve Usta, 2021: 97). Bu sebeple, pek çok kurum zorunlu olarak iş yapma şekillerinde değişiklik yapmak zorunda kalmıştır (Mamacı vd., 2020: 115). Çalışma hayatını değiştiren bu durumlardan biri de uzaktan eğitimidir. Uzaktan eğitimi “öğrenme grubunun ayrıldığı ve öğrenenleri, kaynakları ve eğitmenleri birbirine bağlamak için etkileşimli telekomünikasyon sistemlerinin kullanıldığı kurum tabanlı, örgün eğitim” olarak tanımlanmaktadır (Schlosser ve Simonson, 2019: 1) Uzaktan eğitim kavramı 1880'li yıllardan bu yana günümüz İnternet ve web tabanlı öğrenme çağına ulaşana dek gelişimini sürdürmüştür. Mektupla öğretim biçiminde hayatımıza giren uzaktan eğitimle ilgili uygulamalar radyo ve televizyon, telekonferans, bilgisayar İnternet teknolojilerinin kullanımına kadar geniş bir uygulama alanında yer almaktadır (Çekerol, 2020: 1).

1960'lı yılların sonunda ise açık üniversiteler oluşmaya başlamış 1990'lı yıllardan itibaren de yüz yüze öğretim yapan yükseköğretim kurumları yoğun olarak uzaktan eğitim sunumları gerçekleştirerek kurumsal anlamda gelişime devam etmiştir. Bu süreçte akademik bir disiplin haline gelerek teoride ve pratikte gerekli olgunluğa ulaşmış olup (Fırat, 2019: 109) günümüzde yaygın kullanılan bir eğitim sistemi haline dönüşmüştür. İnternet ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ile daha yaygınlaşan uzaktan eğitim, yüz yüze, yer ve zaman kısıtlarına bağlı geleneksel eğitime alternatif olarak geliştirilmiştir. Bununla birlikte, sınırlarının gevşek olması, esnekliği, kolaylık ve fırsat eşitliği sunmasından dolayı çok daha fazla tercih edilen bir sistem haline dönüşmektedir. Uzaktan eğitim yeni bir uygulama olmamasına rağmen günümüzde sürekli gelişen teknolojilerden dolayı eğitim ve teknoloji entegrasyonunda gerekli olan bir öğretim aracı haline gelmiştir.

Ülkemizde ve dünyada ani olarak gelişen (Covid-19) pandemi, pek çok eğitim kurum ve kuruluşlarının uzaktan eğitim sistemine hızlı bir şekilde geçmesine neden olmuştur (Demir, 2021: 50). Özellikle, Covid-19 pandemisi sonrası akademisyenlerin hazırlıksız bir biçimde uzaktan öğretime katılmasıyla birlikte uzaktan eğitimin kalıcı bir öğretim yöntemi olması hem yönetsel açıdan hem de akademisyenler açısından birtakım yenilikleri ve sorumlulukları beraberinde getirmiştir. Akademisyenler hem üniversitelerin başarısı hem de uzaktan eğitim sisteminin eğitim-öğretim kalitesinin artırılması için kritik ve temel bir kaynaktır. Dolayısıyla akademisyenlerin uzaktan eğitimde motivasyonunun sağlanması uzaktan eğitim sisteminin gelişimi ve sürdürülebilirliği açısından oldukça önemli bir konu haline gelmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin eğitim-öğretim ortamlarını yeniden şekillendirdiği gerçeği öğrenciler için geleneksel motivasyon araçlarının yanı sıra potansiyel farklı motivasyon araçlarının da olabileceği düşüncesini doğurmuştur. Uzaktan eğitimde akademisyenlerin motivasyonu ile ilgili literatürde çok fazla çalışma olmamakla birlikte genellikle tutum, algı ve memnuniyet üzerine çalışmaların olduğu görülmektedir (Maguire, 2005; Bolliger vd., 2014; Marasi vd., 2020). Maguire (2005) öğretim elemanlarını uzaktan eğitime teşvik eden faktörler ile ilgili ileri boyutta bir literatür çalışması yapmış ve bu çalışmada motive eden faktörleri üç farklı kategoriye ayırmıştır. Bunları içsel faktörler, dışsal faktörler ve kurumsal faktörler olarak tanımlamış ve literatürde içsel motive edici faktörlerin öğretim elemanlarını uzaktan eğitime teşvik edici faktörler arasında en etkili faktörler olduğu sonucuna ulaşmıştır. Tabata ve Johnsrud (2008) Birleşmiş Devletler'de bir devlet üniversitesinde farklı unvanlara sahip öğretim elemanlarının uzaktan eğitime katılımını artıran faktörleri tespit etmeye yönelik bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bunlar; teknoloji kullanımı, teknoloji karşı tutumu, uzaktan eğitime karşı tutumu ve yenilik adaptasyonudur. Lorenzetti (2012)

çalışmasında öğretim elemanlarını bireysel düzeyde uzaktan eğitime motive eden faktörleri; çalışma yüküne rağmen çevrim içi ders verebilme imkânı, esnek çalışma koşulları, sağlanan maddi imkanlar olarak belirlemiştir. Bununla birlikte öğretim elemanlarının gelişen teknolojileri takip etme isteği ve sınıf içerisinde uygulayamadığı bazı eğitimsel seçenekleri çevrim içi eğitimde uygulayabilme imkanının da etkili olduğunu belirtmiştir. Bolliger vd. (2014) Amerika Birleşik Devletleri'nde yer alan bir devlet üniversitesinde öğretim elemanlarının memnuniyet algısını ölçmeyi amaçlamıştır. Bunun için daha önce Bolliger ve Wasillik (2009) çalışmasında ortaya koyduğu öğreten memnuniyeti faktörlerinden faydalanarak öz-bildirim ölçeği geliştirmeyi ve psikometrik özelliklerini doğrulamayı amaçlamışlardır. Buna göre öğreten-öğrenen etkileşimi, kolaylıklar, kurumsal destek, öğrenen-öğrenen etkileşimi ve ders tasarımı geliştirme ve öğretim faktörlerini içeren beş boyutlu bir ölçek yapısı ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde Marasi vd. (2020) ise, Birleşik Devletleri'nde bir devlet üniversitesinde görev yapan farklı unvanlara sahip akademisyenlerin online eğitimde memnuniyeti ölçmek için işle ilgili unsurları incelenmiştir. Motive edici faktörlerde; motivasyon, esneklik, yönetim, takdir ve eğitim faktörleri yer alırken, hijyen faktörlerde zaman ayırma, ders yardımı, destek, politika, öğrenci, ders yönetim sistemi ve sosyal faktörler olarak ifade etmiştir. Fakat bu geliştirilen ölçeğin yapı geçerliliği çalışmaları yapılmamıştır. Stickney vd. (2019) ise online eğitimde akademisyenlerin memnuniyetini etkileyen faktörleri üç kapsamda araştırmıştır. Bunları öğretim elemanı, yönetsel ve teknik faktörler olarak ifade etmiştir. Bu anlamda online ders verme memnuniyetin genel olarak yüksek olduğu ve eğitim gibi gerekli hazırlıkların ve esnekliğin sağlanması durumunda memnuniyetin arttığını öne sürmüştür. Aynı zamanda kurumsal desteğin ve yönetim politikaların çevrim içi öğretim çabalarını desteklediğinde uzaktan eğitimden daha memnun oldukları gözlenmiştir. Literatürdeki yapılan bu çalışmalardan yola çıkarak daha kapsamlı bir model oluşturan Gönülaçar Güvendi (2022) uzaktan eğitimde akademisyenlerde mesleki motivasyona etki eden unsurları belirleyerek uzaktan eğitimde akademisyenlerde mesleki motivasyon ölçeğini geliştirmiştir. Yapılan çalışmaya göre uzaktan eğitimde mesleki motivasyonu etkileyen yedi unsur bulunmaktadır. Bunlar uzaktan eğitim yönetimi, teknolojik altyapı ve iletişim, hazırbulunuşluk, ders içeriği tasarlama ve geliştirme, öğrenci ilgisi, kurumsal destek ve öğrenci ile etkileşim unsurları olarak ifade edilmiştir.

İşe Tutulma

İlk kez Kahn (1990) tarafından öne sürülen işe tutulma kavramı, son yıllarda insan kaynakları yönetimi tarafından önemsenmekle birlikte hem çalışan hem de örgütsel açıdan oldukça önemli bir yere sahiptir. İşe tutulma tanım olarak çalışanın kendine iş vermesi (Woodruffe, 2006), işe karşı duyduğu coşku (Robbins ve Judge, 2013), bireylerin bilişsel, duygusal

ve fiziksel kaynaklarını işine angaje etmesi (Kahn, 1990), çalışanın işine karşı pozitif duygusal bağlılık duyması olarak tanımlandığı görülmektedir. Dolayısıyla, işe tutulma çok boyutlu bir motivasyon yapısına sahiptir (Rich vd., 2010: 619). MacLach ve Leiter (2008) işe tutulma kavramını tükenmişliğin tersi olarak çalışanların işleriyle enerjik ve etkili bir bağlanma duygusuna sahip olduğunu ifade etmektedir. Buna göre işe tutulma, üç temel tükenmişlik boyutunun (tükenmişlik, sinizm ve mesleki yetersizlik) doğrudan karşıtı olan enerjik, katılma ve mesleki yeterlilikle karakterize etmektedir (Bakker ve Leiter, 2010: 182). Örgütlerde, çalışanların işini tutkuyla yapmasına önem verilmesinin sebebi doğrudan çalışanın performansı ve üretkenliğiyle ilgili olmasındandır (Asar, 2018). Yapılan bir çalışmada işine yönelik tutkuya sahip olan çalışanların örgüte bağlılığının yüksek olduğu ve dolayısıyla işten ayrılma niyetinin de daha düşük olduğu gözlenmiştir (Markos ve Sridevi, 2010). İşe tutulma, işe bağlılığın yanı sıra motivasyonla da yakında ilişkilidir. Çalışanlar, belli ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmaktadırlar. Burada yöneticilere düşen en önemli görev, çalışanların zorunluktan dolayı değil isteyerek çalışması yönünde motive etmektir. Bu anlamda, çalışanın işe tutulması için bireyin içsel olarak motive olması gerekmektedir (Macey ve Schneider, 2008). Dolayısıyla, çalışanın işini anlamlı görmesi ve tutkuyla gerçekleştirmesi örgüte katkısını olumlu yönde etkileyebilmektedir.

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın hipotezleri akademisyenlerin uzaktan eğitimde mesleki motivasyonun işe tutulma üzerinde bir etkisi olup olmadığını tespit etmek üzere kurulmuştur. İşe tutulma (work engagement) kavramı, bireylerin işlerini yaparken kendilerini dinç hissetmeleri, kendilerini işe adanmaları veya işlerinden tatmin olmaları ve işlerine yoğunlaşmaları anlamına gelmektedir (Eryılmaz ve Doğa, 2012: 50). İşe tutulma geçici değil sürekli bir durumdur. Dolayısıyla belli bir nesneye veya olguya bağlı olmayan, olumlu duygusal ve bilişsel bir durumu ifade etmektedir (Schaufeli vd., 2006). Çalışanları işe tutulması, onların yüksek enerjili, işe karşı hevesli, işlerini anlamlı bularak çalışmalarını ve isteyken akış içerisinde olarak çalışırken kendilerini mutlu hissetmelerini ifade etmektedir. İşe tutulmanın performansın üzerine olumlu etkileri olduğu çalışmalarda da görülmektedir (Güler ve Ocak, 2019; Güler, 2019). Buna göre işini şevkle ve istekle yapan çalışanların motivasyonunun da yüksek olması beklenmektedir. Dolayısıyla, akademisyenlerin uzaktan eğitimde mesleki motivasyonun ve alt boyutlarının işe tutulma üzerine olumlu etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, araştırmanın hipotezlerine aşağıda yer verilmiştir.

***H₁:** Akademisyenlerin uzaktan eğitimde mesleki motivasyonunun işe tutulma üzerine olumlu yönde anlamlı bir etkisi vardır.*

H_{1a} : Akademisyenlerin uzaktan eğitimde mesleki motivasyonunun alt boyutu olan uzaktan eğitim yönetiminin işe tutulma üzerine olumlu yönde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{1b} : Akademisyenlerin uzaktan eğitimde mesleki motivasyonunun alt boyutu olan kurumsal desteğin işe tutulma üzerine olumlu yönde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{1c} : Akademisyenlerin uzaktan eğitimde mesleki motivasyonunun alt boyutu olan öğrenci ile etkileşimin işe tutulma üzerine olumlu yönde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{1d} : Akademisyenlerin uzaktan eğitimde mesleki motivasyonunun alt boyutu olan öğrenci ilgisinin işe tutulma üzerine olumlu yönde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{1e} : Akademisyenlerin uzaktan eğitimde mesleki motivasyonunun alt boyutu olan teknolojik altyapı ve iletişimin işe tutulma üzerine olumlu yönde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{1f} : Akademisyenlerin uzaktan eğitimde mesleki motivasyonunun alt boyutu olan hazırbulunuşluğun işe tutulma üzerine olumlu yönde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{1g} : Akademisyenlerin uzaktan eğitimde mesleki motivasyonunun alt boyutu olan ders içeriği tasarlama ve geliştirmenin işe tutulma üzerine olumlu yönde anlamlı bir etkisi vardır.

Araştırmanın Örneklemi ve Sınırlılık

Araştırmada verilerin toplanmasında nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Örneklem kitlesine daha kısa bir zaman aralığında ulaşabilmek ve farklı bölgelerdeki üniversitelere ulaşabilmek için çevrim için anket tekniği kullanılarak veriler toplanmıştır. Araştırmaya katılım gönüllülük esasına göre gerçekleştirilmiştir. Ankete ilişkin veri toplama süreci gerekli etik kurul izini ve üniversitelerden veri toplama izni alınarak Mart-Mayıs 2022 ayları boyunca devam etmiştir. Veri toplama süreci gerek pandemi gerek yoğun ders dönemine gelmesi sebebiyle uzamıştır. Aynı zamanda bazı üniversitelerden anket yapılması için talep edilen veri toplama izninin alınma süreci veri toplama sürecini geciktirmiştir. Bu süreç her ne kadar bir sınırlılık olarak görünse de 2020 yılı itibarıyla yüksek öğretim kurumlarında zorunlu bir eğitim sistemi haline gelen uzaktan eğitimin bu 2 yıllık süreçte düzene girmesi, akademisyenlerin motivasyonu etkileyen unsurların ne olduğuna dair daha net bilgi edinilmesine imkân tanımıştır. Dolayısıyla araştırmanın amacı kapsamında daha güvenilir veriler edildiği düşünülmektedir. Buna ek olarak, araştırma için her bir bölgeden bir vakıf bir devlet üniversitesi seçilmesi

planlanmış ama gerekli izinlerin alınamaması ve alternatif vakıf üniversitelerinin olmaması sebebiyle Doğu Anadolu bölgesinde ve Karadeniz bölgesinde iki devlet üniversitesiyle veri toplamaya devam edilmiştir.

Araştırmanın örneklemini Türkiye'nin her bir bölgesinden iki üniversite olmak üzere toplam 14 üniversitede (devlet ve vakıf) ders veren akademisyenlerden oluşmaktadır. Araştırmada, ODTÜ Enformatik Enstitüsü bünyesinde yer alan “University Ranking by Academic Performance” (URAP) araştırma laboratuvarının üniversitelerin akademik performansa göre yapmış olduğu sıralama dikkate alınmıştır. URAP, üniversite sıralamaları her biri eşit ağırlık yüzdesine sahip dokuz gösterge kullanılarak hesaplanmaktadır. Bu göstergeler; makale sayısı, öğretim üyesi başına düşen makale sayısı, atıf sayısı, öğretim üyesi başına düşen atıf sayısı, toplam bilimsel doküman sayısı, öğretim üyesi başına düşen toplam bilimsel doküman sayısı, doktora mezun sayısı, doktora öğrenci sayısı doktora öğrenci orası ve öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısıdır (University Ranking by Academic Performance, 2022). Buna göre, URAP 2020-2021 Türkiye sıralamasında olan üniversiteler dikkate alınarak üniversiteler seçilmiştir. Aynı zamanda seçilen üniversitelerin, araştırmanın amacına hizmet ederek sonuçların genellenebilir olması için kuruluş tarihi itibarıyla dengeli olmasına dikkat edilmiş ve bu üniversiteler 1990 yılı öncesi kurulan, 1990-2000 yılları arası kurulan ve 2000 yılı sonrası kurulan üniversiteler olmak üzere üç ayrı kategoriye ayrılmıştır. 14 üniversiteden toplanan verilerin 5'i vakıf üniversitesinde 9'u ise devlet üniversitesinden elde edilmiştir.

Türkiye’de; 129’u devlet, 75’i vakıf ve 4’ü vakıf meslek yüksekokulu olmak üzere toplam 208 üniversite bulunmaktadır ve bu üniversitelerde toplam 183.073 akademisyen görev yapmaktadır (Yüksek Öğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 10.03.2022 tarihli verilerdir). Bu akademisyenlerin 172.522’si fakülte, meslek yüksekokulu ve yüksekokullarda ders vermektedir. Bunların; 30.608’i Prof. Dr., 19.036’sı Doç. Dr., 40.565’i Dr. Öğr. Üyesi, 31.387’si Öğr. Gör. ve 50.926’sı Arş. Gör. olarak görev yapmaktadır (Yüksek Öğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 10.03.2022 tarihli verilerdir). Araştırmanın hedef kitlesini ders veren akademisyenler oluşturduğu için uygulama birimlerinde görev yapan ve ders vermeyen öğretim elemanları araştırmaya dahil edilmemiştir. Araştırmanın örnekleminde ise, ders vermeyen akademisyenleri belirlemek için anketin ilk sorusu olarak “Uzaktan eğitimde ders verdiğiniz mi?” sorusu sorulmuş “Evet” cevabı verenler ankete devam ederken “Hayır” cevabını veren akademisyenlerin anketi sonlandırılmıştır. Bu soruyla birlikte elde edilen verinin güvenilirliğine olumlu katkıda bulunduğu düşünülmektedir.

Nicel araştırmalarda sonuçların evrene genellenebilmesi için seçkisiz (olasılıksız) örneklem yöntemlerinin daha çok tercih edildiği ifade edil-

mektedir (Creswell, 2017). Seçkisiz olmayan örneklem tekniklerinden basit seçkisiz örnekleme kullanılmıştır. Nicel araştırmada Türkiye genelinde geniş bir akademisyen kitlesine erişmek için ve sonuçların genellenebilmesi için bu yöntem tercih edilmiştir. Araştırmanın örneklem sayısı için, ölçekteki madde sayısının en az 5 katı veya 10 katı olmak üzere 150 ve üzeri bir örneklem büyüklüğünün yeterli bir ölçüt olacağı ileri sürülmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2015: 128). Aynı zamanda, 2022 Mart ayı Yüksek Öğretim Bilgi Yönetim Sistemindeki akademisyen sayısı göz önünde bulundurularak, ana kitleyi %95 güven aralığında temsil eden tahmini örneklem büyüklüğü 383 olarak hesaplanmıştır (Çingı, 1994: 25; Gürbüz ve Şahin, 2015: 128). Online anket formu e-posta yoluyla 750 kişiye ulaştırılmıştır. Araştırmaya katılan 614 kişiden veriler toplanmış eksik ve hatalı veri olması sebebiyle analizler 560 kişiden elde edilen veriler ile gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada akademisyenlerin uzaktan eğitimde mesleki motivasyon algısını ölçmek için Uzaktan Eğitimde Mesleki Motivasyon Ölçeği ve uzaktan eğitimde işe olan tutkunluklarını ölçmek için ise İşe Tutulma Ölçeği kullanılmıştır. Uzaktan Eğitimde Mesleki Motivasyon Ölçeği 5’li Likert tipinde hazırlanmıştır. Bu bölümde katılımcılardan verilen ifadelere önem düzeyini belirtmeleri istenmiştir. Buna göre, mesleki motivasyonum açısından; “1-Hiç Önemli Değil, 2-Önemli Değil, 3-Kısmen Önemlidir, 4-Önemlidir, 5-Çok Önemlidir” şeklinde oluşturulmuştur. İşe Tutulma Ölçeğinde ise 6’lı likert tipi kullanılmıştır. Katılımcıların verilen ifadelere uzaktan eğitim döneminde iş yerinde hangi sıklıkla yaşadıklarını belirtmeleri istenmiştir. Buna göre; “1-Asla/ Yılda birkaç kez ya da daha az, 2- Nadiren/ Ayda bir veya daha az, 3- Bazen/ Ayda birkaç kez, 4- Sıkça/ Haftada bir, 5- Çok sık/ Haftada birkaç kez, 6- Her zaman/ Her gün” şeklinde oluşturulmuştur. Anket formunda ölçeklerin dışında katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine ilişkin sorular bulunmaktadır. Ölçeklere ilişkin daha detaylı bilgiler aşağıda verilmiştir.

Akademisyenlerin Uzaktan Eğitimde Mesleki Motivasyon Ölçeği:

Akademisyenlerin uzaktan eğitimde algıladıkları mesleki motivasyonunu ölçmek için Gönülaçar Güvendi (2022) tarafından geliştirilmiş olan ve 31 ifadeden oluşan “Akademisyenlerin Uzaktan Eğitimde Mesleki Motivasyon Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek “uzaktan eğitim yönetimi”, “kurumsal destek”, “teknolojik altyapı ve iletişim”, “öğrenci ilgisi”, “ders içeriği tasarlama ve geliştirme”, “hazırbulunusluk” ve “öğrenci ile etkileşim” olmak üzere yedi boyuttan oluşmaktadır. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda ölçeğin Cronbach’s Alpha iç tutarlılık katsayısı ise 0,932 olarak hesaplanmıştır. Alt boyutların güvenirliliği ise 0,728 ile 0,932 arasında değişmektedir.

İşe Tutulma Ölçeği: Uzaktan eğitimde mesleki motivasyonun işe tutulma üzerinde etkisini tespit etmek için Schaufeli vd. (2019) tarafından geliştirilen ve 6 ifadeden oluşan “İşe Tutulma” (Utrecht Work Engagement Scale- UWES-6) ölçeği kullanılmıştır. Türkçe uyarlaması, geçerlilik ve güvenilirlikleri Güler vd. (2019) tarafından yapılmıştır. Ölçekte “enerjik”, “adama” ve “kaptırma” olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda ölçeğin Cronbach’s Alfa iç tutarlılık katsayısı 0,942 olarak tespit edilmiştir. Alt boyutların güvenilirliği ise 0,925-0,942 arasında değişmektedir.

Veri Analiz Yöntemi ve Bulgular

Araştırmada elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows (v.25) ve AMOS (v.21) programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Demografik Bulgular

Tablo 1’de verilen katılımcıların sosyo-demografik bilgileri incelendiğinde, yaş ortalamasını 40 olduğu ve yaş dağılımları incelendiğinde katılımcıların büyük bir kısmının 36-45 yaş aralığında (N=215) görülmektedir. Katılımcıların %45,7’si kadın (N=256) ve %68,4’ü (N=383) bekarıdır. Katılımcıların yarısından çoğu çocuk sahibiyken %34,6’sının çocuğu yoktur (N=194).

Katılımcıların %29,8’i doktor öğretim üyesi (N=167); %21,1’i doçent (N=118), %20’si öğretim görevlisi (N=112), %16,6’sı profesör (N=93) ve %12,5’i doktor araştırma görevlisidir (N=70). Katılımcıların akademik alan dağılımlarına bakıldığında ise; yaklaşık %60’lık kısmını sosyal bilimler ve fen bilimleri oluşturmakta olup geri kalan kısmını sağlık bilimleri ve eğitim bilimleri alanlarının oluşturduğu görülmektedir. Katılımcıların mesleki deneyimleri ve idari görevleri incelendiğinde; katılımcıların çoğunun 1-5 yıl arasında (N=169) deneyimi olduğu ve yarısından fazlasının idari görevi olmadığı tespit edilmiştir. Katılımcıların yaklaşık %65’inin devlet üniversitesinde görev yaptığı görülmektedir. Araştırmada 1990 ve öncesi kurulan toplamda 5 üniversite, 1991-2000 arası 4 üniversite ve 2000 ve sonrası 5 üniversite bulunmaktadır. Üniversite kuruluş tarihine göre akademisyenlerin dağılımına bakıldığında, 1990 ve öncesi kurulan toplam 5 üniversitede çalışanlar toplam katılımcıların %33,4’ü (N=187), 1991-2000 arası kurulan 4 üniversitede %30,2’sini (N=169) ve 2000 ve sonrası 5 üniversitede çalışanlar %36,4’ünü (N=204) oluşturmaktadır. Katılımcıların bölgesel bazda dağılımları incelendiğinde; genellikle bölgelerdeki katılımcıların birbirine yakın dağılım gösterdiği ve bunlardan çoğunun Doğu Anadolu bölgesinde görev yaptığı, diğer bölgelere göre nispeten az bir kısmının ise İç Anadolu bölgesinde görev yaptığı görülmektedir. Katılımcıların üniversitedeki görev yerleri incelendiğinde ise;

katılımcıların yaklaşık %90'ının fakültede görev yaptığı, az bir kısmının ise yüksekokul ve meslek yüksekokulunda görev yaptığı tespit edilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Bilgilerine Göre Frekans Dağılımları

		N	%			N	%
Cinsiyet	Kadın	256	45,7	İdari görev	Var	248	44,3
	Erkek	304	54,3		Yok	312	55,7
Medeni durum	Evli	177	31,6	Akademik alan	Fen Bilimleri	158	28,2
	Bekar	383	68,4		Sosyal Bilimler	176	31,4
Çocuk sayısı	0	194	34,6		Sağlık Bilimleri	119	21,3
	1	123	22		Eğitim Bilimleri	107	19,1
	2	164	29,3	Kurum	Devlet Üniversitesi	356	63,6
	3	65	11,6		Vakıf Üniversitesi	204	36,4
	4	14	2,5	Üniversite kuruluş tarihi	1990 ve öncesi	187	33,4
Akademik unvan	Prof. Dr.	93	16,6		1991-2000	169	30,2
	Doç. Dr.	118	21,1		2001 ve sonrası	204	36,4
	Dr. Öğr. Üyesi	167	29,8	Üniversite bölge	Karadeniz	79	14,1
	Öğr. Gör.	112	20		Ege	74	13,2
	Dr. Arş. Gör.	70	12,5		Akdeniz	84	15
Mesleki deneyim	1 yıldan az	15	2,7		Marmara	85	15,2
	1-5 yıl	169	30,2		İç Anadolu	65	11,6
	6-10 yıl	136	24,3		Doğu Anadolu	89	15,9
	11-15 yıl	104	18,6		Güney Doğu Anadolu	84	15
	16-20 yıl	44	7,9	Üniversite görev yeri	Fakülte	484	86,4
	21 yıl ve üzeri	92	16,4		Meslek Yüksekokulu	38	6,8
					Yüksekokul	38	6,8

N=560

Korelasyon ve Etki Analizi Bulguları

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerin incelenebilmesi için öncelikle değişkenler arasında ilişkilerin bulunması gerekmektedir. Akademisyenlerin uzaktan eğitimde mesleki motivasyonu ve alt boyutları olan uzaktan eğitim yönetimi, kurumsal destek, öğrenci ile etkileşim, öğrenci ilgisi, teknolojik altyapı ve iletişim, hazırbulunuşluk, ders içeriği tasarlama ve geliştirme ile işe tutulma değişkenleri arasındaki ilişki korelasyon analiziyle incelenmiştir. Tablo 2'de elde edilen bilgiler değişkenler arasında ilişkinin varlığını ve bu ilişkilerin anlamlı olduğunu göstermektedir. Değişkenler arasındaki ilişkinin gücü ve yönü +1 ile -1 aralığında değişen korelasyon katsayıları (r) ile ifade edilmektedir. Sosyal bilimler alanında araştırmalarda genel kabul gören ideal korelasyon aralıkları, $r \leq 0,20$ zayıf ilişki, $0,20 < r < 0,35$ dikkate değer ilişki, $0,35 \leq r < 0,50$ orta düzeyde ilişki, $0,50 \leq r < 0,70$ yüksek düzeyde ilişki, $0,70 \leq r < 1$ mükemmel düzeyde ilişki olarak ifade edilmektedir (Senthilnathan, 2019: 4).

Tablo 2. Akademisyenlerin Uzaktan Eğitimde Mesleki Motivasyonu ile İşe Tutulma Arasındaki Korelasyon Analizi

	Enerjik (İT1)	Adama (İT2)	Kaptırma (İT3)	İşe Tutulma Ölçeği
Uzaktan Eğitim Yönetimi (UEY)	,310**	,356**	,313**	,364**
Kurumsal Destek (KD)	,269**	,327**	,303**	,334**
Öğrenci ile Etkileşim (ÖE)	,316**	,346**	,306**	,360**
Öğrenci İlgisi (Öİ)	,269**	,317**	,297**	,328**
Teknolojik Altyapı ve İletişim (TAİ)	,358**	,315**	,381**	,392**
Hazırbulunuşluk (HB)	,304**	,337**	,317**	,356**
Ders İçeriği Tasarlama ve Geliştirme (DİTG)	,348**	,388**	,356**	,406**
Toplam Mesleki Motivasyon	,380**	,436**	,399**	,451**

**p<0,01

Not: İT1=İşe Tutulma 1, İT2=İşe tutulma 2, İT3=İşe Tutulma 3, TAİ: Teknolojik Altyapı ve İletişim, UEY: Uzaktan Eğitim Yönetimi, HB: Hazırbulunuşluk, DİTG: Ders İçeriği Tasarlama ve Geliştirme, Öİ: Öğrenci İlgisi, KD: Kurumsal Destek, ÖE: Öğrenci ile Etkileşim

Tablo 2’de ifade edildiği üzere, araştırma kapsamında incelenen tüm değişkenler arasındaki ilişkiler pozitif yönlü ve anlamlıdır. Hipotezler kapsamında değişkenler arası ilişkilere bakıldığında Akademisyenlerin Uzaktan Eğitimde Mesleki Motivasyon Ölçeği puanları ile İşe Tutulma Ölçeği puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü ve orta düzey bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,451$; $p<0.01$). Akademisyenlerin uzaktan eğitimde mesleki motivasyon ölçeği puanları ile işe tutulma ölçeği “Kaptırma” alt boyutu puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü ve orta düzey bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,399$; $p<0.01$). Akademisyenlerin uzaktan eğitimde mesleki motivasyon ölçeği puanları ile işe tutulma ölçeği “Adama” alt boyutu puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü ve orta düzey bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,436$; $p<0.01$). Akademisyenlerin uzaktan eğitimde mesleki motivasyon ölçeği puanları ile işe tutulma ölçeği “Enerjik” alt boyutu puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü ve orta düzey bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,380$; $p<0.01$).

Araştırmada korelasyon analizi sonucu aralarında anlamlı ilişki bulunan uzaktan eğitimde mesleki motivasyon ile işe tutulma arasındaki nedensellik ilişkisine dair regresyon modeli kurularak analizler gerçekleştirilmektedir. Regresyon modelinin kurulmasında da çoklu bağlantı sorunu, normal dağılım ve otokorelasyon gibi birtakım varsayımların sağlanması gerekmektedir (Kalaycı, 2018: 207). Normal dağılıma uygunluk verilerin Q-Q plot grafiği, histogram grafikleri ile incelenmiş ve ölçek genel puanlarının (± 3 aralığında) normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir (Ghasemi ve Zahediasl, 2012: 489). Mayers (2013: 53), örneklem büyüklüğü 50’den küçük örnekler için $\pm 1,96$ eşik, 51’den 100’e kadar olan örnekler

için $\pm 2,58$ eşik ve 100'den büyük örnekler için $\pm 3,29$ eşik değerinin kullanılması gerektiğini önermiştir. Buna göre, ölçek genel puanları ± 3 aralığında olduğu için normallik testleri ile yapılabilmektedir. Ayrıca çok değişkenli uç değerler Mahalanobis uzaklık değerleri ile incelenmiş aykırı ve uç değerlerinin olmadığı gözlenmiştir. Buna göre ölçeklerin dağılımının normal olduğu görülmüştür.

Çoklu bağlantı varsayımı, bağımsız değişkenlerin ilişki düzeyinin yüksek olmasını ifade etmektedir. Bu varsayımın sağlanabilmesi için VIF değerinin 5'in altında olması ve tolerance değerinin de 0,20'den büyük olması gerekmektedir (Garson, 2016: 71). Ayrıca VIF değerinin de 10'dan düşük olması gerektiği görüşler de bulunmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2015:264). Otokorelasyon varsayımı ise değişkenlerdeki hata terimleri arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir (Albayrak, 2014: 2). Bunun için Durbin-Watson testi yapılmaktadır. Genellikle 1,5 ile 2,5 aralığında Durbin-Watson değeri otokorelasyon olmadığını işaret eder (Kalaycı, 2018: 267).

Tablo 3. Akademisyenlerin Uzaktan Eğitimde Mesleki Motivasyonu ve Alt Boyutları ile İşe Tutulma Arasındaki İlişkiye Dair Regresyon Analizi Varsayım Tablosu

Varsayım Kontrolü	Çoklu Bağlantı		Otokorelasyon
	VIF	Tolerance	Durbin-Watson
Akademisyenlerin Uzaktan Eğitimde Mesleki Motivasyonu	1	1,00	1,529
Uzaktan Eğitim Yönetimi	2,041	0,490	1,657
Kurumsal Destek	2,424	0,413	
Öğrenci ile Etkileşim	1,641	0,609	
Öğrenci İlgisi	1,688	0,592	
Teknolojik Altyapı ve İletişim	1,092	0,916	
Hazırbulunusluk	2,258	0,443	
Ders İçeriği Tasarlama ve Geliştirme	2,202	0,454	

Araştırma kapsamında, akademisyenlerin uzaktan eğitimde mesleki motivasyonunun işe tutulma üzerine etkisini incelenmektedir. Bunun için gerekli olan çoklu bağlantı ve otokorelasyon değerleri incelenmiştir. Tablo 3'te değişkenlere ilişkin VIF ve tolerance değerleri incelendiğinde VIF değerlerinin 5'in altında, tolerance değerlerinin de 0,20'den büyük olduğu ve Durbin-Watson katsayısının 1,5 ile 2,5 arasında olduğu görülmektedir. Buna göre etki analizleri gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4. Akademisyenlerin Uzaktan Eğitimde Mesleki Motivasyonu ve Alt Boyutları ile İşe Tutulma Arasındaki Etki Analizi

Değişkenler	R ²	β	p
Akademisyenlerin Uzaktan Eğitimde Mesleki Motivasyonu	0,202	0,973	0,000
Uzaktan Eğitim Yönetimi		0,167	0,074
Kurumsal Destek		0,058	0,624
Öğrenci ile Etkileşim		0,141	0,014
Öğrenci İlgisi	İşe Tutulma 0,283	0,128	0,078
Teknolojik Altyapı ve İletişim		0,334	0,000
Hazırbulunuşluk		0,110	0,241
Ders İçeriği Tasarlama ve Geliştirme		0,168	0,031

Katılımcıların motivasyon düzeylerinin işe tutulma düzeyi üzerindeki etkisi lineer regresyon analizi ile incelenmiştir. Kurulan model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (F değeri= 142,827 p değeri=0,000). Tablo 4'te görüleceği üzere akademisyenlerin uzaktan eğitimde mesleki motivasyonu işe tutulmayı 0,20 oranında pozitif yönde açıklama gücüne sahiptir. Bununla birlikte motivasyon düzeyi bir birim arttığında işe tutulma düzeyi $\beta=0,973$ birim artmaktadır. Bu sonuca göre H_1 hipotezi doğrulanmaktadır.

Akademisyenlerin uzaktan eğitimde mesleki motivasyonunun alt boyutlarının katılımcıların işe tutulma üzerine etkisinde çoklu regresyon modeli bir bütün olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0,05$, $F=32,496$). Kurulan regresyon analizi sonucuna göre işe tutulma düzeyinde meydana gelen değişimin %28,3'ü motivasyon unsurları ile açıklandığı tespit edilmiştir. Alt boyutlardaki etkilerin anlamlılığı incelendiğinde; “Teknolojik Altyapı ve İletişim”, “Ders İçeriği Tasarlama ve Geliştirme” ve “Öğrenci ile Etkileşim” alt boyutları istatistiksel olarak anlamlı bulunurken ($p<0,05$) uzaktan eğitim yönetimi, kurumsal destek, öğrenci ilgisi ve hazırbulunuşluk boyutlarının istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı ($p>0,05$) tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, teknolojik altyapı ve iletişim boyundan meydana gelen bir birimlik artış işe tutulmayı $\beta=0,334$ birim arttırmaktadır. Ders içeriği tasarlama ve geliştirme boyutundan meydana gelen bir birimlik artış işe tutulma düzeyini $\beta=0,168$ birim arttırmaktadır. Öğrenci ile etkileşim boyutundan meydana gelen bir birimlik artış işe tutulma düzeyini $\beta=0,141$ birim arttırmaktadır. Bu durumda akademisyenlerin uzaktan eğitimde mesleki motivasyonunun alt boyutları ile ilgili regresyon analizleri sonucunda H_{1c} , H_{1e} ve H_{1g} hipotezleri kabul edilmiş, H_{1a} , H_{1b} , H_{1d} ve H_{1f} hipotezleri reddedilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, akademisyenlerin uzaktan eğitimde mesleki motivasyon ölçeğinin işe tutulma üzerine etkileri araştırılmış ve uzaktan eğitimde mesleki motivasyonunun işe tutulma üzerine anlamlı etkisinin olduğuna dair kurulan hipotez doğrulanmıştır. Akademisyenlerin uzaktan eğitimde mesleki motivasyonuna ilişkin hangi alt boyutların işe tutulmayı etkilediğine dair gerçekleştirilen hipotez testleri sonucunda teknolojik altyapı ve iletişim, öğrenci ile etkileşim ve ders içeriği tasarlama ve geliştirme boyutlarında olduğu tespit edilmiştir. En yüksek etkinin teknolojik altyapı ve iletişim boyutunda meydana gelmektedir. Elde edilen sonuçlara göre, uzaktan eğitimi oluşturan temel unsurlardan olan ve günümüzde önemli bir etkileşim aracı olarak kabul gören teknolojik altyapı ve iletişim araçlarının akademisyenlerin işe tutulmasında önemli etken olduğu düşünülmektedir. Teknolojik altyapı ve iletişim uzaktan eğitim teknolojilerini kullanılan teknolojik araçları kapsamaktadır. Teknolojik altyapı ve iletişim boyutunda teknolojik altyapı imkanlarının olması ve teknolojik araçlarının uygunluğu bir motivasyon faktörü olarak görülmüştür. Buna göre, teknolojik altyapı ve iletişim unsurlarının akademisyenlerin işlerini tutkuyla yapmalarını olumlu yönde etkilemektedir.

İşe tutulma üzerinde ikinci en yüksek etki öğrenci ile etkileşim boyutunda görülmektedir. Buna göre uzaktan eğitimi oluşturan unsurlardan biri olan ve motivasyon bağlamında sosyal ilişkilere vurgu yapan öğrenci ile etkileşim unsurunun işe tutulmada önemli bir etken olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Etkileşim boyutu, öğrenci ile duygusal bağ kurulmasını, iletişim kurulmasında göz teması, jest, mimik gibi beden dilini kullanma becerisine sahip olmayı ve öğrenci ile etkileşimde olmayı kapsamaktadır. Sel (2018) yaptığı çalışmada uzaktan eğitimde öğrenciler ile öğretim elemanları arasında etkileşim sağlanamamasından dolayı öğrenciyle bütünlük hissini oluşturamadığını ve öğretim elemanlarının motivasyonlarının düşük olduğunu ifade etmiştir. Motivasyonun düşük olması dolaylı olarak mesleklerine yükledikleri anlamı sorgulamalarına neden olmaktadır. Bu çalışmada, uzaktan eğitimde öğrenci ile etkileşimin faktörünün işe tutulmayı (işe bağlılık) arttırdığı görülmektedir. Dolayısıyla, akademisyenlerin mesleklerine olan bağlılıklarının ve motivasyonlarının eğitim ortamının veya öğrenme ortamlarının değişmesine bağlı olmaksızın aynı şevkle ve istekle öğrenciyle etkileşim içerisinde oldukları sonucuna ulaşılmaktadır.

Akademisyenlerin uzaktan eğitimde işe tutulmasını etkileyen üçüncü en yüksek etki ise ders içeriği tasarlama ve geliştirme boyutunda meydana gelmektedir. Bu boyutta, uzaktan eğitimde öğrencilerle daha fazla etkileşimli öğretme yöntemlerinin kullanılmasını, farklı materyallerin hazırlanması gibi öğretme stratejilerine ilişkin konuların etkisi olduğu görülmektedir. O'Quinn (2002) uzaktan eğitimde ders içeriği ve anlatımı ile

ilgili yeni fikirler geliştirilmesinin akademisyenlerin mesleki gelişimi için önemli olduğunu ifade etmiştir. Yine benzer şekilde Schopieray (2006) uzaktan eğitimde yeni öğretim teknikleri geliştirmenin akademisyenler için entelektüel bir gereklilik olduğu ve böylelikle hem bireysel hem de mesleki gelişime katkıda bulunduğunu ifade etmiştir. Bu anlamda akademisyenlerin işe bağlılıklarında mesleki gelişimlerine odaklanarak farklı öğretim stratejileri üzerine odaklandığı düşünülmektedir. Böylelikle akademisyenlerin mesleki olarak yeni teknik ve stratejileri kullanması işlerine bağlılıklarını arttırarak daha mutlu ve motive olmuş bir şekilde çalışmalarına katkı sağladığı ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Adair, J. (2016). Etkili motivasyon: İnsanlardan en iyi verimi nasıl alabilirsiniz? (4. baskı). (Çev. S. Uyan). Babıali Kültür Yayıncılığı. (Orijinal yayın tarihi, 2002).
- Albayrak, A. S. (2014). Otokorelasyon durumunda en küçük kareler tekniğinin alternatifi otoregresyon teknikleri ve bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 1-20.
- Alpago, H. ve Oduncu Alpago, D. (2020). Koronavirüs salgınının sosyoekonomik sonuçları. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 99-114. doi: 10.21733/ibad.716444
- Asar, R. (2018). Çalışanın işe tutulması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(2), 33-43.
- Bakker, A. B. ve Leiter, M. P. (2010). Where to go from here: Integration and future research on work engagement. A. B. Bakker ve M. P. Leiter (Eds.), *Work engagement: A handbook of essential theory and research* içinde (ss. 181-196). Psychology Press: Hove and New York.
- Bolliger, D. U., Inan, F. A. ve Wasilik, O. (2014). Development and validation of the online instructor satisfaction measure (OISM). *Journal of Educational Technology & Society*, 17(2), 183-195.
- Bolliger, D. U. ve Wasilik, O. (2009). Factors influencing faculty satisfaction with online teaching and learning in higher education. *Distance education*, 30(1), 103-116.
- Can, M. ve Aykaç, E. (2020). Mesleki bağlılığın prososyal motivasyon davranışı üzerindeki rolü: Mutfak çalışanları üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(3), 1836-1854.
- Creswell, J. W. (2017). Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları araştırma deseni (3. baskı), (Çev. Ed. S. B. Demir). Eğiten Kitap.
- Çekerol, K. (2020). Çevrimiçi eğitim: Öğreten ve öğretimi etkileyen faktörler. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çıngı, H. (1994). Örneklem kuramı. Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi Basımevi.
- Demir, G. (2021). Uzaktan eğitim: Bilişsel ve ruhsal boyut. G. Demir, A. Güneş ve H. Ç. Derviş (Eds.), *Çeşitli boyutlarıyla uzaktan eğitim* içinde (ss. 50-130). Hiper Yayın.
- DuBrin, A. J. (2019). Fundamentals of organizational behavior (6. baskı). Academic Media Solutions.
- Eryılmaz, A. ve Doğa, T. (2012). İş yaşamında öznel iyi oluş: Utrecht işe bağlılık ölçeğinin psikometrik niteliklerinin incelenmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 15(1). 49-55.

- Fırat, M. (2019). Uygulamadan kurama açık ve uzaktan öğrenme. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Garson, G. D. (2016). Partial least squares regression and structural equation models. Statistical Associates Blue Book Series.
- Ghasemi, A. ve Zahediasl, S. (2012). Normality tests for statistical analysis: a guide for non-statisticians. *International Journal of Endocrinology and Metabolism*, 10(2), 486-489. doi: 10.5812/ijem.3505
- Gönülaçar Güvendi, D. B. (2022). *Uzaktan Eğitimde Akademisyenlerde Mesleki Motivasyonun Belirleyicileri ve Bir Ölçek Geliştirme Çalışması*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi.
- Güler, M. (2019). Temel Benlik değerlendirmesi çalışanların performansını nasıl etkiler? İşe tutulmanın aracılık rolü. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 61-71.
- Güler, M. ve Ocağ, M. (2019). Yönlendirici liderliğin çalışan performansına etkisinde işe tutulmanın aracılık rolü. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 75-85.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2015). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (3. baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, 33(4), 692-724.
- Kalaycı, Ş. (2018). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri (8. baskı). Dinamik Akademi Yayın Dağıtım.
- Kanbur, E. (2005). *Toplam kalite yönetimi uygulayan işletmelerde işgören motivasyonunu etkileyen faktörler; Mobilya ve gıda sektörlerinde ampirik bir araştırma*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Balıkesir Üniversitesi.
- Kayacan, E. (2020). Motivasyon: Teoriler ve uygulamalar. Ekin Yayınevi.
- Kıcı, B. (2019). Evden çalışma: özgürlük mü esaret mi?. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 173-196. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.302154>
- Koçel, T. (2015). İşletme yöneticiliği (16. baskı). Beta Yayıncılık.
- Lorenzetti, J. P. (2012). Running a MOOC: Secrets of the World's largest distance education classes. *Distance Education Report*, 16(3), 1-7.
- Macey, W. H. ve Schneider, B. (2008). The meaning of employee engagement. *Industrial and Organizational Psychology*, 1(1), 3-30. doi: 10.1111/j.1754-9434.2007.0002.x
- Maguire, L. L. (2005). Literature review—faculty participation in online distance education: Barriers and motivators. *Online journal of distance learning administration*, 8(1), 1-16.
- Mamacı, M., Alpar, G. ve Demir, B. (2020). Pandemi iş yaşamı değerlendirme ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İş'te Davranış*

Dergisi, 5(2) , 114-124 . doi: 10.25203/idd.832347

- Marasi, S., Jones, B. ve Parker, J. M. (2020). Faculty satisfaction with online teaching: A comprehensive study with American faculty. *Studies in Higher Education*, 47(3), 513-525. doi: 10.1080/03075079.2020.1767050
- Markos, S., ve Sridevi, M. S. (2010). Employee engagement: The key to improving performance. *International Journal of Business and Management*, 5(12), 89-96. doi: 10.5539/ijbm.v5n12p89
- Maslach, C. ve Leiter, M.P. (2008). Early predictors of job burnout and engagement. *Journal of Applied Psychology*, 93(3), 498–512.
- Mayers, A. (2013). Introduction to statistics and SPSS in psychology. Pearson Education Limited.
- Nişancı, Z. N. ve Usta, A. (2021). Covid-19 dönemi uzaktan çalışmanın iş ve özel yaşama yansımaları üzerine bir değerlendirme. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 14(2) , 94-109 . doi: 10.18221/bujss.1003068
- O’Quinn, L. R. (2002). *Factors that influence community college faculty participation in distance education* (Yayın nu. 3045485). [Doktora tezi, The George Washington Üniversitesi]. PQDT Open. <https://www.proquest.com/docview/305596325?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true>
- Rich, B. L., Lepine, J. A. ve Crawford, E. R. (2010). Job engagement: Antecedents and effects on job performance. *Academy of Management Journal*, 53(3), 617–635.
- Robbins, S. P. ve Judge, T. A. (2013). Örgütsel davranış (14. Baskı), (Çev. Ed. İ. Erdem). Nobel Yayınevi.
- Saracel, N., Taşseven, Ö. ve Ay, N. (2015). Örgütsel stresin iş motivasyonu üzerine etkisi: Banka çalışanları üzerine bir uygulama. *Social Sciences Research Journal*, 4(4), 12-34.
- Schaufeli, W. B., Bakker, A. B. ve Salanova, M. (2006). The measurement of work engagement with a short questionnaire: A cross-national study. *Educational and Psychological Measurement*, 66(4), 701-716. doi: 10.1177/0013164405282471
- Schaufeli, W. B., Shimazu, A., Hakanen, J., Salanova, M. ve De Witte, H. (2019). An ultra-short measure for work engagement: The UWES-3 validation across five countries. *European Journal of Psychological Assessment*, 35(4), 577-591. doi: 10.1027/1015-5759/a000430
- Schlosser, L. A. ve Simonson, M. (2009). Distance education: Definition and glossary of terms (3. Baskı). Information Age.
- Schopieray, S. E. (2006). *Understanding faculty motivation to teach online courses* (Yayın nu. 3236419). [Doktora tezi, Michigan Devlet Üniversitesi]. PQDT Open. <https://www.proquest.com/docview/305307371?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true>
- Sel, F. (2018). *İnönü üniversitesi uzaktan eğitim öğrencilerinin çevrimiçi öğrenci*

bağlılık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi.

Senthilnathan, S. (2019). Usefulness of correlation analysis. doi.org/10.2139/ssrn.3416918

Stickney, L. T., Bento, R. F., Aggarwal, A. ve Adlakha, V. (2019). Online higher education: Faculty satisfaction and its antecedents. *Journal of Management Education*, 43(5), 509-542. doi: 10.1177/1052562919845022

Tabata, L. N. ve Johnsrud, L. K. (2008). The impact of faculty attitudes toward technology, distance education, and innovation. *Research in Higher Education*, 49(7), 625-646. doi: 10.1007/s11162-008-9094-7

University Ranking by Academic Performance (URAP) (2022). Methodoloji. Erişim tarihi: 10.03.2022, Erişim adresi: <https://newtr.urapcenter.org/Methodology>

Woodruffe, C. (2006). The crucial importance of employee engagement. *Human Resource Management International Digest*, 14(1), 3-5. doi: 10.1108/09670730610643891

World Health Organization (2022). WHO Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard. Erişim tarihi: 10 Ağustos 2022, Erişim adresi: <https://covid19.who.int/>

Yüksek Öğretim Bilgi Yönetim Sistemi (2022). Erişim tarihi: 10.03.2022, Erişim adresi: <https://istatistik.yok.gov.tr/>

Zeynel, E. (2014). *Akademisyenlere yönelik mesleki motivasyon, iş tatmini ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiler üzerine bir araştırma*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.

Zeynel, E. ve Çarıkçı, İ. H. (2017). Akademisyenlerin mesleki motivasyon algı düzeyini ölçmeye yönelik bir mesleki motivasyon ölçeğinin tasarımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 125-148. doi: 10.18037/ausbd.417286

BÖLÜM 23

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ ALANINDA GLOBAL TRENDLER: BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

Abdulkadir ALTINSOY¹

Fatih SERT^{2*}

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, SBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, ORCID 0000-0002-9631-3268.

² Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi SBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, ORCID 0000-0001-5750-1525, fatihsert@sakarya.edu.tr.

*Bu çalışma, 1st International Conference on Frontiers in Academic Research ICFAR 2023'de özet bildirisi olarak sunulmuştur.

Giriş

İş sağlığı ve güvenliği kavram olarak sanayi devrimi sonrası gelişmeler sonrasında asıl gelişimini göstermiştir. Makineleşme ve ağır sanayinin oluşumunun insan sağlığında olumsuz etkilere sebep olduğu fark edildikten sonra daha fazla dikkat çekmiştir. Sanayi devrimi ile başlayan teknolojik gelişme günümüze doğru çok daha büyük bir ivme kazanarak ilerlemiştir ve dijital çağ olarak tanımlanan günümüzde iş sağlığı ve güvenliğini ilgilendiren alanlarda da bu gelişme son sürat gerçekleşmektedir. Teknolojik gelişmelerin hızlı olduğu devirde iş sağlığı ve güvenliği çalışmaları ne derece takip edebilmekte veya literatürdeki değişim ne şekilde olmaktadır? Bu merakın giderilebilmesi ancak nicel bir çalışma ile mümkündür.

Bu çalışmada da nicel bir yöntem olan bibliyometrik analiz ile iş sağlığı ve güvenliği literatürüne ilişkin analiz yapılacaktır. Bu analiz neticesinde alanın genel görünümü, en çok çalışılan konular, en etkili yazar, makale, dergi, kurum ve ülkeler, yıllara göre trend kavramlardaki değişim ve ortak atıf ağ haritaları ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır. Analiz için bibliometrix paket programı kullanılacaktır.

1. Yöntem

Bu çalışmanın yöntemi temel olarak bibliyometrik analizdir. Bibliyometrik analiz, bir alanın makaleler, yazarlar, dergiler ve kurumlar üzerinden sayısal veriler ile incelenmesiyle entelektüel, sosyall ve kavramsal yapısını anlamayı sağlayan nicel bir yöntemdir (Aria ve Cuccurullo, 2017; Gutiérrez-Salcedo, Martínez, Moral-Munoz, Herrera-Viedma ve Cobo, 2018; Krauskopf, 2018).

Bibliyometrik analiz ilk olarak Pritchard, (1969) yazılı materyaller üzerinden analiz yapılarak literatürdeki değişim ve mevcut durum hakkında yorum yapabilmeye yarayan istatistiksel bir uygulama olarak bahsetmektedir.

Günümüz dünyasının bilgi çağı olması, internet ile dünya çapında bilginin anlık bir şekilde yayılması, bu bilginin derlenip toparlanmasını da güçleştirmektedir. Akademik çalışma üretimi de bu hızdan nasibini almış ve literatür, dünya tarihinde görülmeyen bir hızla büyümüştür. Bu da beraberinde literatüel incelemelerin nitel yöntemle değil nicel yöntemle yapılmasını mecbur bırakmıştır (Donthu, Kumar, Mukherjee, Pandey ve Lim, 2021). İleride açıklanacağı üzere çalışmada kullanılan 4737 tane bilimsel araştırma makalesinin nitel bir yöntemle tek tek ele alınıp analiz edilmesi pek mümkün değildir. Buradan hareketle nicel analiz yöntemi olarak bibliyometrik analizin yeri ve önemi daha iyi anlaşılabilir. Son yıllarda uluslararası literatürde bibliyometrik analiz ile yapılan çalışmaların sayısı da hayli artmaktadır.

Bibliyometrik analizin yapılabilmesi için bir programlama diline ihtiyaç bulunmaktadır. Bu çalışmada da R programlama dili tabanlı *bibliometrix* paket programı kullanılmıştır (Aria ve Cuccurullo, 2017; Özdemir, Yıldıztepe ve Binar, 2010).

Çalışmada analiz için iş sağlığı ve güvenliği literatürüne ilişkin araştırma soruları belirlenmiştir;

- En fazla makalesi olan yazar, dergi, kurum ve ülkeler hangileridir?
- Literatüre yön veren, etkililik bakımından önde gelen makale, yazar, dergi, kurum ve ülkeler hangileridir?
- Alanın genel görünümü hangi kavramlar etrafında oluşmuştur?
- Yıllar içinde trend kavramlardaki değişim ne yönde olmuştur?
- Alanın merkezinde yer alan makale, yazar ve dergilerin diğerleriyle ilişki ağları nasıldır ve birbirinden ayırt edici yanları nelerdir?

Yukarıdaki araştırma sorularından yola çıkarak hangi analizlerin yapılacağı belirlenecektir. Makale sayısı, atıf sayısı ve etkililik sorularına cevap bulabilmek için performans analizi yapılacaktır. Doğrudan frekans değerleri üzerinden incelenerek anlamlı sonuçlar bulunmaya çalışılacaktır. Kavramsal değişim, kelime bulutları ve trend kavramlardaki değişim üzerinden ortaya konulacaktır. Makale, yazar ve dergilerin ilişki ağ haritaları ise birlikte alıntılanma sıklığına göre oluşturulan ortak atıf ağ haritaları ile ortak atıf analizi yapılacaktır (Öztürk, 2021).

Özellikle performans analizlerinde sıralama için h indeksi kullanılacaktır. H indeksinin seçilme sebebi, etkililik değerlendirmesi yapılırken atıf sayıları ile makale sayısı arasında orantı kurduğu için (Hirsch, 2005) sadece makale sayısının fazla olması veya sadece atıf sayısının fazla olması yanlısamasına kapılmadan gerçekçi bir şekilde etkili olan makale, yazar ve dergiyi bulmak için faydalı araç olduğu düşünülmektedir.

1.1. Veri Setinin Oluşturulması

Analizde kullanılan veri setinin oluşturulması için öncelikle araştırma sorumuza yanıt vermeye çalışan en iyi veri tabanı ve kümeyi belirlemek gerekmektedir. Veri tabanı olarak uluslararası düzeyde geçerliliği en yüksek olan ve veriyi kolay bir şekilde tasnif etmeye imkan sağlayan Web of Science Core Collection seçilmiştir (Bozdemir ve Taşlı, 2018).

WOS Core Collection’da iş sağlığı ve güvenliği alanına ilişkin en genel kapsamlı ve temel düzeyde tarama yapmak, alanın genel görünümünü belirleyebilmek için yeterli bulunmuştur. Bu doğrultuda ilk olarak “Occupational Safety and Health” ve “Occupational Health and Safety”

kavramları üzerinden *Topic* kategorisinde (başlık, özet, anahtar kelimeler ve genişletilmiş anahtar kelimeler) tarama gerçekleştirilmiştir. Alanı doğrudan etkileyen ve güncelliğini sürdüren çalışmalara eğilmek istenildiğinden sadece araştırma makaleleri kapsam dahilinde tutulmuş ve son 10 yılda yayınlanan çalışmalar seçilmiştir. Bu seçim neticesinde 4737 makale veri setini oluşturmaktadır.

Burada bahsedilmesinde fayda var ki çalışmamızı takip eden araştırmacıların, farklı bir bibliyometrik analiz örneği olarak son 10 yıldaki sempozyum/kongre bildirileri üzerine yapılması, alanın geleceğe dönük gidişatını öngörebilmek için oldukça yararlı olacaktır.

Elde edilen veri setinin içerisinde tam anlamıyla temiz olmayan veriler de bulunmaktadır. WOS Core Collection ne kadar sağlıklı bir şekilde veri setini oluştursa da, veri setinin içerisinde yer alan makalelerin atfı yaptıkları eserlerin hepsinin yazarı, başlığı ve dergi isimleri temiz bir şekilde bulunamamaktadır. Başlığı veya yazarının ismi dahi bulunmayan pek çok kaynağa atfı yaptıkları görülmektedir. Performans analizinde bir soruna sebep olmasa da ortak atfı analizlerinde sonuçların yanlış çıkmasına sebep olacağı için verideki bu aksaklıkların giderilmesi gerekmektedir. Bunun için yazar ismi veya başlığı bulunmayan atıflar makalelerin kaynakçalarından kaldırılmıştır. Akabinde aynı yazara atfı verirken birbirinden farklı kısaltma, isim yazımı gibi hususların da söz konusu olduğu anlaşıldığından, veri setindeki makalelerin büyük çoğunluğunun kaynakça verisinde yazar isimlerinin aynı şekilde gösterildiğinden emin olana kadar manuel düzeltme işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu temizleme işleminden sonra veri seti analiz yapılabilir duruma gelmiştir.

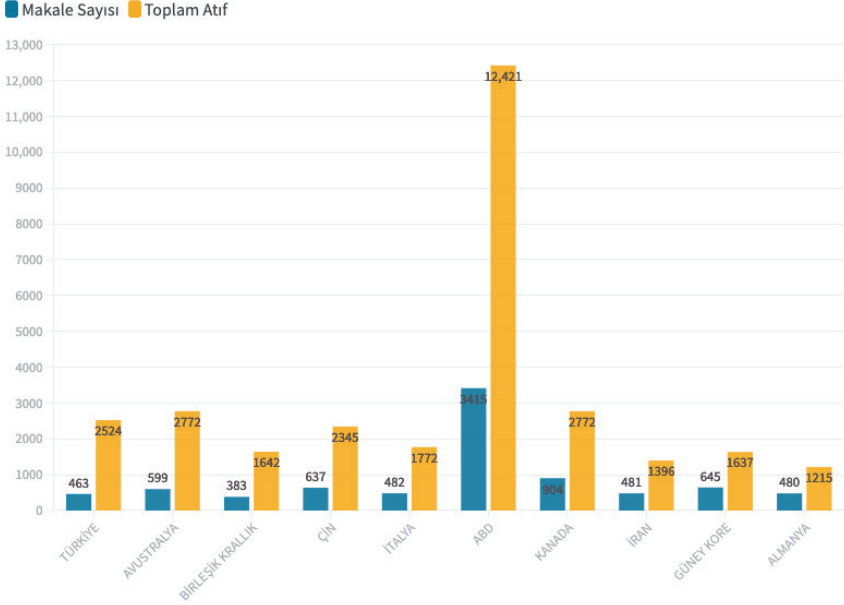
2. Bulgular

Analiz neticesinde elde edilen bulgular 3 kategoride incelenmektedir; performans analizi, genel görünüm ve trendler, ortak atfı analizi. Bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak bu üç kategorideki bulgular üzerinden literatürün kapsamlı incelemesi yapılabilmektedir.

2.1. Performans Analizi

Performans analizinde sayısal veriler incelenerek atfı sayıları ve makale sayıları üzerinden en üretken ve en etkili ülke, üniversite, yazar, dergi ve makaleler belirlenmektedir. Üretkenlik incelenirken makale sayılarına göre, etkililik incelenirken de atfı sayılarına göre karşılaştırmalar yapılmaktadır.

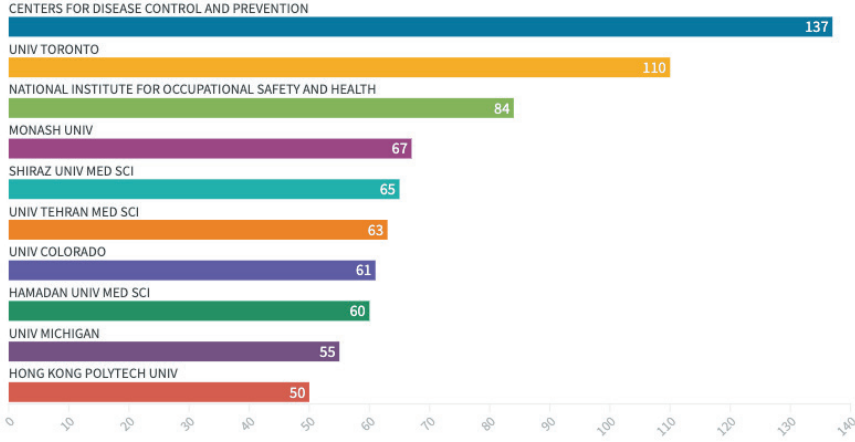
2.1.1. En Üretken Ülke ve Üniversiteler

Grafik 1. Ülkelerin Üretkenliği ve Etkililiği

Grafik 1’de görüldüğü üzere ülkelerin üretkenliği ve etkililiği üzerinden analiz yapılarak, ülkelerde yapılan çalışmaların toplam atıf sayılarının makale sayılarına oranına göre sıralanmıştır. Sadece makale sayısına bakmak veya sadece atıf sayılarına bakmak tek başına tam anlamıyla doğru sonuca ulaştırmayacaktır, bu sebeple atıf sayısı ve makale sayısı karşılaştırılarak incelemek daha yerinde olacaktır.

Buna göre en etkili çalışma üretimi yapan ülke 2524 atıf sayısı ve 463 makale sayısı ile Türkiye’dir. Sonrasında 2772 atıf sayısı ve 599 makale sayısı ile Avusturya, 1642 atıf sayısı ve 383 makale sayısı ile Birleşik Krallık, 2345 atıf sayısı ve 637 makale sayısı ile Çin, 1772 atıf sayısı ve 482 makale sayısı ile İtalya gelmektedir. En fazla atıf alan ve en fazla makale sayısı olan ülke ABD’dir.

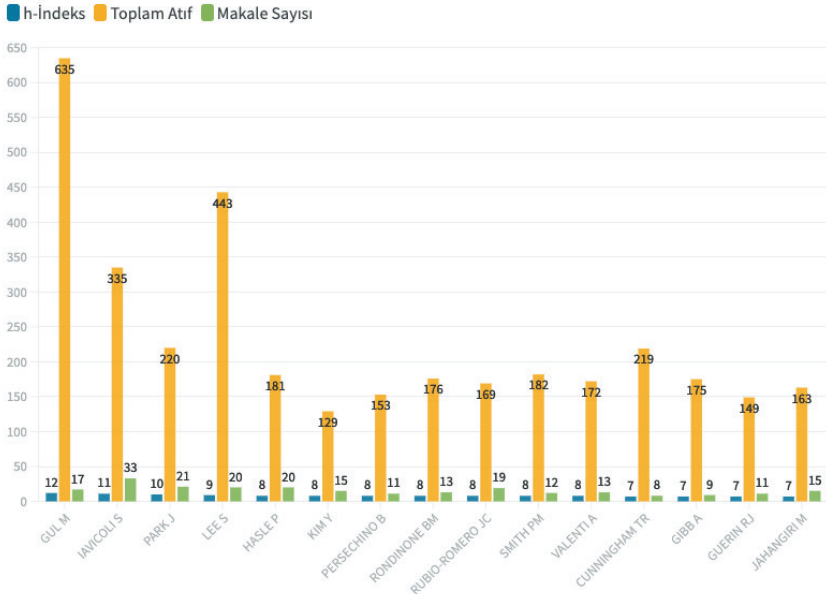

Grafik 2. En Üretken Üniversite ve Kurumlar

Grafik 2’de en üretken 10 üniversite ve kurum sıralanmıştır. Sıralama yapılırken makale sayıları dikkate alınmıştır. İş sağlığı ve güvenliği alanı kapsam olarak ulusal ve uluslararası kuruluşlar bakımından da önemle ele alınan ve çalışmalar yapılan bir alan olduğu için makalelerin yayınlanmasını sağlayan kurumların içerisinde sadece üniversiteler değil, aynı zamanda kurum ve kuruluşlar da yer almaktadır. Grafik 2’de gösterildiği üzere en fazla makale yayınlanmasını sağlayan kurum olarak Centers for Disease Control and Prevention 137 makale ile ilk sırada yer almaktadır. Sonrasında Toronto Üniversitesi 110 makale, National Institute for Occupational Safety and Health 84 makale, Monash Üniversitesi 67 makale ve Shiraz Medikal Bilimler Üniversitesi 65 makale ile listede yer almaktadır.

2.1.2. En Etkili Yazarlar ve Dergiler

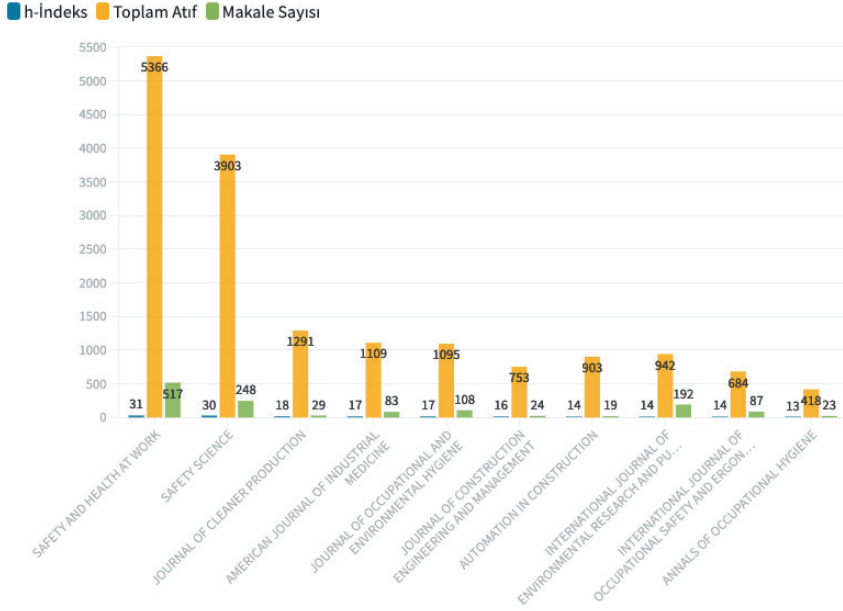
Bu başlık altında, çalışmamızın veri setinde yer alan makalelerin yazarları arasından en etkili olanlar ve yayınları en etkili olan dergiler yer almaktadır.

Grafik 3. Yazar Etkililiği

Grafik 3'te veri setinde yer alan yazarlardan en etkili ilk 15 yazar gösterilmektedir. Bu grafikte yazarların toplam atıf sayıları, makale sayıları ve h indeksi puanı verilmektedir. Sıralama h indekse göre yapılmıştır. Toplam atıf sayısı ve makale sayıları değerlendirilirken yazarların tüm atıfları ve tüm makale sayıları değil, veri setinin içerisinde yer alan makaleler ve atıflar bakımından değerlendirilmiştir. Böylece yazarların küresel etkililiği değil, doğrudan iş sağlığı ve güvenliği literatürüne ilişkin oluşturduğumuz veri seti içerisindeki, alan bakımından etkililiği ortaya çıkartılmıştır.

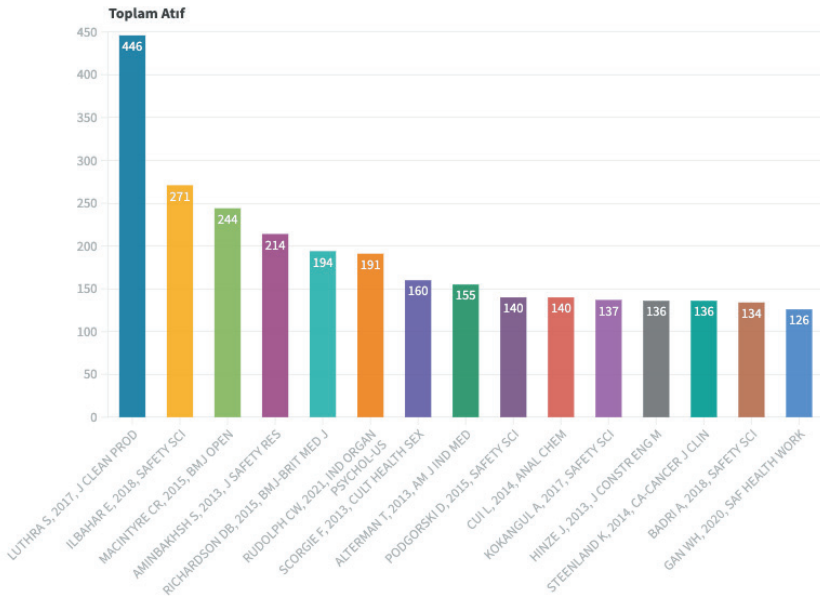
Grafikte yer alan bilgileri yazıya dökmek yerine sadece son 10 yılda alandaki en etkili yazarın GUL M olduğu belirtmekle yetinilecektir.

Grafik 4. Dergi Etkililiği

Grafik 4’te, veri setinde yer alan makalelerin yayınlandığı dergilerin, yine veri seti içerisindeki yani lokal etkililiği verilmiştir. Sıralama bu sefer dergilerin h indeks puanına göre yapılmıştır. Dergilerin hem toplam atıf sayısı, hem makale sayısı hem de h indeks puanı göz önünde bulundurularak son 10 yılda literatüre olan etki düzeyleri ortaya çıkartılmıştır. Buna göre, Safety and Health at Work dergisi toplam 5366 atıf, 517 makale ve 31 h indeks puanıyla en etkili dergi olarak ilk sırada yer almaktadır. Safety Science dergisi ise 3903 atıf, 248 makale ve 30 h indeks puanıyla ikinci sıradadır.

2.1.3. En Etkili Makaleler

Grafik 5. Makale Etkililiği

Grafik 5'te, veri setimizde yer alan makalelerin, sadece veri seti içerisinde değil küresel çapta tüm çalışmalardan aldığı atıf sayılarına göre etkililiği verilmiştir. Sıralama atıf sayıları üzerinden yapılmıştır. En etkili olarak belirlenen ilk 15 makaleye yer verilmiştir.

En etkili makalelerden ilk 5'i üzerine genel olarak çalışma konuları ifade edilecektir. Bu bölümde makalelerin detaylı bir şekilde incelemesi yapılmayacaktır. Nihayetinde bu çalışma nicel bir çalışma olup nitel analiz yapılması çalışmanın yöntemiyle bağdaşmayacaktır. Burada belirtilen makaleler üzerinden nitel bir analiz yapmak isteyen tüm araştırmacılar için de yol gösterici bir grafik olarak literatürde yer alacaktır.

En etkili makale olan Luthra, Govindan, Kannan, Mangla ve Garg, (2017)'de bir çerçeve sistem önerisi yapılmıştır, sürdürülebilir tedarikçi seçim kriterleri arasında inceleme yapılmış ve kriterler ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla ele alınmış olup iş sağlığı ve güvenliği sistemlerinin de sürdürülebilir tedarikçi seçim kriterleri arasında üst sıralarda yer aldığını tespit ettikleri için iş sağlığı ve güvenliği literatürüne katkı sağlamaktadır. Journal of Cleaner Production dergisinde yayınlanmış ve 446 atıf almıştır.

İkinci sırada yer alan Ilbahar, Karaşan, Cebi ve Kahraman, (2018) çalışmasında, iş sağlığı ve güvenliği risk değerlendirme sistemlerinden

olan Pisagor bulanık analitik hiyerarşi sürecine yeni bir yaklaşım getirmiş ve karma risk değerlendirme sistemi oluşturulmuştur. Yeni bir değerlendirme sistemi geliştirdiği için literatürde fazlasıyla yer bulmuştur. Safety Science dergisinde yayınlanmış ve 271 atıf almıştır.

Üçüncü sırada ise MacIntyre ve diğerleri, (2015) çalışmasında, sağlık çalışanlarının kullandıkları maske türüne göre etkinliği incelenmiştir. Buna göre kumaş maskelerin sağlık çalışanların risk durumlarına göre kullanılmaması, çalışmanın bulgularına dayanarak iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının sağlık çalışanlarının kullandıkları maskeler bakımından daha etkin olmasını savunmaktadır. BMJ Open dergisinde yayınlanmış ve 244 atıf almıştır.

Dördüncü sırada yer alan Aminbakhsh, Gunduz ve Sonmez, (2013) çalışmasında ise, risk değerlendirme sistemi olan analitik hiyerarşi süreci ve güvenlik maliyeti teorisi üzerinden inşaat projelerinde risk değerlendirmesine ilişkin bir risk değerlendirme çerçevesi oluşturulmuştur. Journal of Safety Research dergisinde yayınlanmış ve 214 atıf almıştır.

Beşinci olarak Richardson ve diğerleri, (2015) çalışmasında, çalışma ortamlarından dolayı radyasyona maruz kalan çalışanlarda kanser riski analiz edilerek kohort çalışması yapılmıştır. Fransa, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'nde nükleer tesislerde çalışanlar üzerine yapılan araştırma ile uzun süreli radyasyona maruz kalanların kanser riskleri tespit edilmiştir. Doğrudan net veriler veren bir çalışma olduğu için literatürde radyasyon ile kanser riski arasındaki bağıntının daha iyi anlaşılmasına sebep olmuş, bu sebeple etkili bir çalışma olmuştur. BMJ dergisinde yayınlanmış ve 194 atıf almıştır.

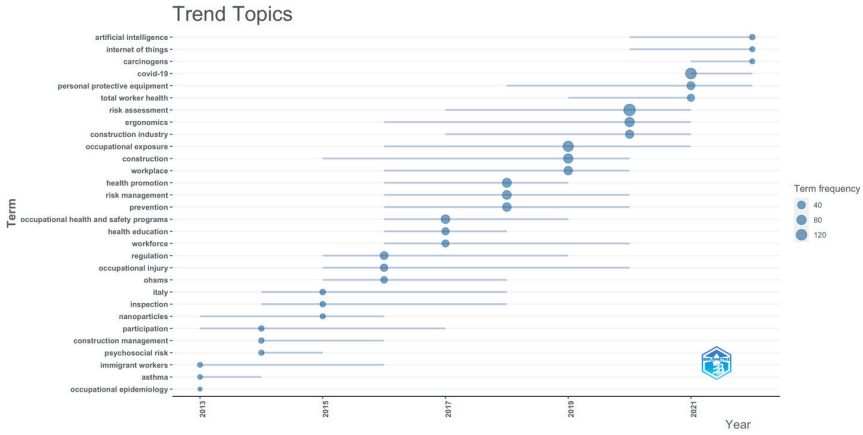
Altıncı sırada yer alan ve çok yakın süreçte tüm dünyayı etkileyen covid-19 pandemisi gündemiyle hazırlanan, pandemilerin endüstri ve örgüt psikolojisi üzerindeki etkisini inceleyen Rudolph ve diğerleri, (2021) çalışmasıdır. Bu çalışmada, pandemi dönemlerinde çalışma hayatının en çok etkilenen alanları listelenmiş ve etkilenme biçimleri, dereceleri tartışılmıştır. Sağlığı doğrudan etkileyen salgın hastalık tabiki iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları da bu çerçevede ele alınmıştır. Industrial and Organizational Psychology: Perspectives on Science and Practice dergisinde yayınlanmış ve 191 atıf almıştır.

2.2. Genel Görünüm ve Değişen Trendler

Bu bölümde, analizin yapıldığı veri setinde yer alan çalışmaların genel görünümünü belirlemek amacıyla kelime bulutlarından faydalanılmıştır. Kelime bulutları ile kavramsal merkezi odak belirlenmektedir. Trend kavramlar grafiği ile de kavramsal olarak yıllar içerisinde değişimin hangi yönde gerçekleştiği incelenmektedir.

te, risk yönetimi, işyeri ve maruz kalma kavramları aslında çalışmaların temel odağının iş sağlığı ve güvenliği bağlamında riskin yönetimi, kişiler üzerindeki etkileri ve çalışma ortamlarına ilişkin olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler bulutunda ise, “risk assessment” (157), “covid-19” (125), “occupational exposure” (111), “construction” (80), “ergonomics” (79) ve “health promotion” (71) olarak belirlenmiştir. Buna göre risk değerlendirilmesi en temel çalışma konusunu ifade etmektedir. Veri seti son 10 yılda yapılan çalışmalardan oluşmasına rağmen sadece 3 yıldan biraz fazla süredir gündemde yer alan covid-19 pandemisinin ikinci sırada olması, iş sağlığı ve güvenliği literatürünü ne kadar etkilediğini ortaya koymaktadır.

Grafik 6. Trend Konular

Grafik 6’da yıllara göre trend kavramlar belirtilmektedir. Buna göre, o yıl yapılan çalışmaların anahtar kelimeleri arasında frekans değeri en yüksek olanlar belirlenmekte ve bu kavramların hangi yıllar arasında kullanıldığı da gösterilmektedir.

Grafikten anlaşıldığı üzere ilk dikkat çeken 2013 yılından itibaren yavaş yavaş büyüyen frekans değeri son 5 yıl içerisinde daha yüksek görünmektedir. İncelenen zaman diliminin ilk yarısında toplam çalışma sayısı daha düşük olabileceği gibi literatürün odağı birden fazla yere kaymış olabileceği de anlaşılabilmektedir. Oysaki zaman diliminin ikinci yarısında frekans değeri daha yüksek olan kavramlarla karşılaşılması, ortak bir odak noktasının oluştuğu ve trend konuların geniş kapsamlı çalışıldığı düşünülebilmektedir.

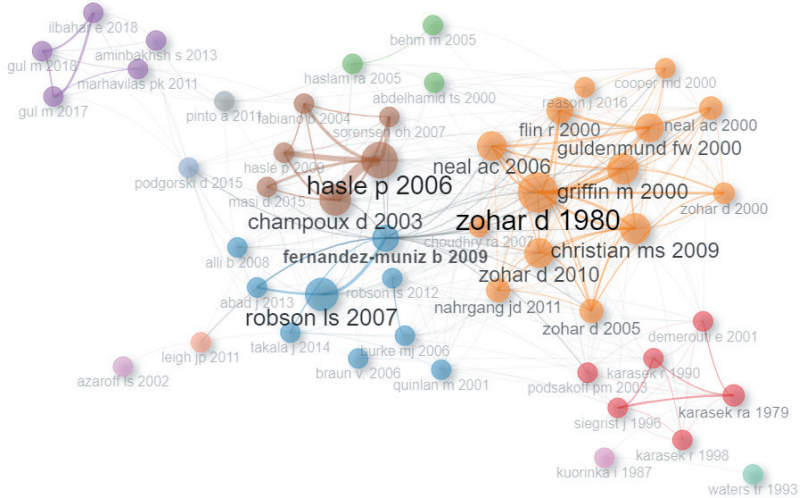
2013 yılında astım, salgın meslek hastalıkları ve göçmen işçiler kavramlarının trend olması, dünyadaki göç dalgasının incelenen literatürü de etkilediğini göstermektedir. 2018 yılından itibaren risk yönetimi ve önleme kavramlarının trend olması, iş sağlığı ve güvenliğinin artık önleyici

boyutunun çalışmaların odağı haline geldiğini göstermektedir. 2021 yılı itibariyle covid-19 kavramının trend olması beklenen bir durumdur. Ancak yıllar içinde kavramlardaki değişime dikkat edildiğinde özellikle son 2 yılda yapay zeka ve nesnelerin interneti konularının çalışmalara temel teşkil etmesi, yapay zeka ve yeni nesil teknolojilerin iş sağlığı ve güvenliği alanında kendine rahatça yer bulabildiği ve yönlendireceği anlaşılmaktadır.

2.3. Ortak Atıf Analizi

Ortak atıf analizi çalışmamızın üçüncü temel boyutunu oluşturmaktadır. Sadece frekans değerlerine bakmaksızın, ilişki ağlarını ortaya çıkarmak için bu analiz kullanılmaktadır. Ortak atıf analizi, çalışmaların birlikte alıntılanma sıklığını ifade etmektedir Small, (1973). Ortak atıf analiziyle makaleler, yazarlar ve dergilerden aynı doğrultuda çalışan veya aynı konuları çalışanların birbiriyle eşleştirilmesini sağlayarak bilimsel alanın ilişki ağları incelenebilmektedir. Temel olarak bir yazara atıf yapılırken pek çok kez başka bir yazara da atıf yapılıyorsa bu iki yazar birlikte alıntılanıyor demektir. Birlikte alıntılanma sıklıklarına bağlı olarak da ilişki ağ haritaları oluşmaktadır. Bu sayede alanın entelektüel yapısı ortaya çıkarılmaktadır. Bu çalışmada da sırasıyla makaleler, yazarlar ve dergiler arasındaki birlikte alıntılanma sıklıklarını belirten ilişki ağ haritaları incelenerek oluşan kümeler yorumlanmaya çalışılacaktır.

2.3.1. Makaleler

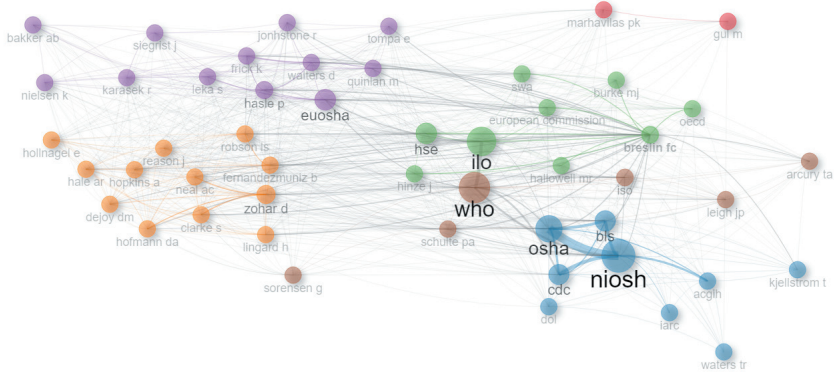
Şekil 2. Makaleler Ortak Atıf Ağ Haritası

Şekil 2’de makaleler üzerinden ortak atıf ağ haritası oluşturulmuştur. Harita incelendiğinde ilk olarak en az 6 farklı kümelenmenin olduğu görülmektedir. Fazla sayıda kümelenmenin oluşumu, alanın belirli sınırlı sayıda ki yazarlar tarafından değil geniş kapsamlı farklı bilim çevreleri tarafından çalışmalar yapıldığını, tek renkten ziyade farklı açılardan iş sağlığı ve güvenliği üzerine çalışıldığını göstermektedir. Farklı kümelenmeler ne kadar çok olsa da haritada 3 temel küme kendini göstermektedir. Bunlardan mavi renkle gösterilen ilki Robson ve diğerleri, (2007) çalışmasıdır ki iş sağlığı ve güvenliği yönetim sistemi müdahalelerindeki etkinliğin değerlendirildiği bir analiz çalışmasıdır. Aynı kümede ikinci olarak (Fernández-Muñiz, Montes-Peón ve Vázquez-Ordás, 2009) çalışmasında iş sağlığı ve güvenliği yönetimi ile şirket performansı arasındaki ilişkisi oluşturmaktadır.

İkinci olarak sağda yer alan sarı renkteki küme göze çarpmaktadır ve odak noktasını Zohar, (1980) çalışması oluşturmaktadır, endüstriyel organizasyonlarda güvenlik iklimi uygulamasına ilişkin çıkarımlarda bulunmaktadır. Yine aynı kümenin içerisinde Griffin ve Neal, (2000) çalışması da işyerindeki güvenlik algılarını güvenlik iklimi üzerinden değerlendirmektedir. Bu da göstermektedir ki sarı renkle belirtilen küme güvenlik iklimi temelinde birleşmekte ve bu konuya ilişkin birlikte alıntılanan makaleler bu kümenin içerisinde yer almaktadır.

Son olarak kahverengi ile belirtilen üçüncü kümenin merkezinde Hasle ve Limborg, (2006) çalışması yer almakta ve iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin önleyici çalışmalar üzerinedir. Üçüncü grubun önleyici iş sağlığı ve güvenliği uygulamalar etrafında toplandığı da anlaşılmaktadır.

2.3.2. Yazarlar

Şekil 3. Yazarlar Ortak Atıf Ağ Haritası

Şekil 3’de yazarlar üzerinden ortak atıf ağ haritası oluşturulmuştur. Buna göre yazarlar genel olarak 5 kümeye ayrılmışlardır. Şekilde yazar ismi olarak kurum isimleri de azımsanmayacak derecede fazla yer almıştır. Kurumların

için elde edilen veri setinin doğru sonuçlar vermesi için gerekli temizleme yapılması gerekmiş, örneğin makalelerin kaynakçalarında başlıksız veya yazar ismi olmayan kaynaklar kaldırılmış, kaynakçada yer alan yazar ve kurum isimlerinin farklı kullanım biçimleri teke düşürülmüştür. R programlama dili tabanlı *bibliometrix* paket programı kullanılmıştır.

Analizde sırasıyla performans analizi, kavramsal değişim ve ortak atıf analizleri yapılmıştır. Performans analizi ve kavramsal değişim frekans değerleri üzerinden elde edilen bulgular ile makale, yazar, dergi, kurum ve ülkelerin üretkenlik ve etkililikleri değerlendirilmiştir. Kavramsal değişim, kelime bulutları ve trend konular grafikleri üzerinden incelenmiştir. Ortak atıf analizleri ile makaleler, yazarlar ve dergiler arasındaki ayrı ayrı ilişki ağ haritaları oluşturularak değerlendirilmiştir.

Bulgular neticesinde en etkili ülke olarak atıf sayısının makale sayısına orantılanması bakımından Türkiye, en üretken kurum olarak ise Centers for Disease Control and Prevention 137 makale ile ortaya çıkmıştır. H indeks puanı bakımından 12 ile Gul M en etkili yazar, yine h indeks puanı bakımından 31 puan ile Safey and Health at Work dergisi en etkili dergi olarak belirlenmiştir. Sürdürülebilir tedarikçi seçim kriteri olarak iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin çerçeve önerisi getiren Luthra, Govindan, Kannan, Mangla ve Garg, (2017) en etkili makale olarak belirlenmiştir.

Kelime bulutlarında özet metinleri içerisinde 5246 frekans değeri ile “workers” kelimesi, anahtar kelimeler içerisinde 157 frekans değeri ile “risk assessment” kelimesi öne çıkmaktadır. Trend konularda son 10 yılda, yıllara göre değişim de frekans değerleri göz önünde bulundurularak tablollaştırılmış, özellikle son 2 yılda yapay zeka ve nesnelerin interneti kavramlarının çalışması dikkat çekmiştir.

Ortak atıf analizlerinde de makale, yazar ve dergi bakımından ağ haritaları kümeler şeklinde oluşturulmuştur. Yazar haritasında kümelerin bir kısmını kurumların oluşturduğu, kurumların raporları ve yayınları ile literatüre yön verdiği belirlenmiştir.

Sonuç olarak iş sağlığı ve güvenliği alanında uluslararası literatürde son 10 yılda nasıl gelişmeler olduğunu ve ne yöne doğru ilerlediğini ortaya çıkarmak için bu çalışma yapılmıştır. Nicel bir çalışma olduğu ve sayısal analiz yapıldığı için nitel anlamda derinlemesine bir inceleme yapılmamıştır. Bu çalışmadan iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin akademik çalışma yapacak olanlara yol haritası belirlemesi bakımından, geniş perspektiften iş sağlığı ve güvenliği okuması yapmak isteyen araştırmacılara da yön göstermesi bakımından faydalı olacağı düşünülmektedir.

Özellikle en etkili 15 makale üzerine nitel bir analiz yapılması ve derinlemesine incelemelerde bulunulması sonraki çalışmalar için araştırmacılara önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aminbakhsh, S., Gunduz, M. ve Sonmez, R. (2013). Safety risk assessment using analytic hierarchy process (AHP) during planning and budgeting of construction projects. *Journal of Safety Research*, 46, 99-105. doi:10.1016/j.jsr.2013.05.003
- Aria, M. ve Cuccurullo, C. (2017). bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975. doi:10.1016/j.joi.2017.08.007
- Bozdemir, E. ve Taşlı, M. (2018). Hastalık Maliyet Analizinin Bibliyometrik ve Doküman Açısından İncelemesi. *Konuralp Medical Journal*, 10(3), 408-419. doi:10.18521/ktd.449264
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. ve Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296. doi:10.1016/j.jbusres.2021.04.070
- Fernández-Muñiz, B., Montes-Peón, J. M. ve Vázquez-Ordás, C. J. (2009). Relation between occupational safety management and firm performance. *Safety Science*, 47(7), 980-991. doi:10.1016/j.ssci.2008.10.022
- Griffin, M. A. ve Neal, A. (2000). Perceptions of safety at work: A framework for linking safety climate to safety performance, knowledge, and motivation. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(3), 347-358. doi:10.1037//1076-8998.5.3.347
- Gutiérrez-Salcedo, M., Martínez, M. Á., Moral-Munoz, J. A., Herrera-Viedma, E. ve Cobo, M. J. (2018). Some bibliometric procedures for analyzing and evaluating research fields. *Applied Intelligence*, 48(5), 1275-1287. doi:10.1007/s10489-017-1105-y
- Hasle, P. ve Limborg, H. J. (2006). A review of the literature on preventive occupational health and safety activities in small enterprises. *Industrial Health*, 44(1), 6-12. doi:10.2486/indhealth.44.6
- Hirsch, J. E. (2005). An index to quantify an individual's scientific research output. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 102(46), 16569-16572. doi:10.1073/pnas.0507655102
- İlbahar, E., Karaşan, A., Cebi, S. ve Kahraman, C. (2018). A novel approach to risk assessment for occupational health and safety using Pythagorean fuzzy AHP & fuzzy inference system. *Safety Science*, 103, 124-136. doi:10.1016/j.ssci.2017.10.025
- Krauskopf, E. (2018). A bibliometric analysis of the Journal of Infection and Public Health: 2008–2016. *Journal of Infection and Public Health*, 11(2), 224-229. doi:10.1016/j.jiph.2017.12.011
- Li, L.-L., Ding, G., Feng, N., Wang, M.-H. ve Ho, Y.-S. (2009). Global stem cell research trend: Bibliometric analysis as a tool for mapping of trends from 1991 to 2006. *Scientometrics*, 80(1), 39-58. doi:10.1007/s11192-008-1939-5

- Luthra, S., Govindan, K., Kannan, D., Mangla, S. K. ve Garg, C. P. (2017). An integrated framework for sustainable supplier selection and evaluation in supply chains. *Journal of Cleaner Production*, 140, 1686-1698. doi:10.1016/j.jclepro.2016.09.078
- MacIntyre, C. R., Seale, H., Dung, T. C., Hien, N. T., Nga, P. T., Chughtai, A. A., ... Wang, Q. (2015). A cluster randomised trial of cloth masks compared with medical masks in healthcare workers. *BMJ Open*, 5(4), e006577. doi:10.1136/bmjopen-2014-006577
- Özdemir, A. F., Yıldıztepe, E. ve Binar, M. (2010). İstatistiksel Yazılım Geliştirme Ortamı: R, 5.
- Öztürk, O. (2021). Bibliyometrik Araştırmaların Tasarımına İlişkin Bir Çerçeve. O. Öztürk ve G. Gürler (Ed.), *Bir Literatür İncelemesi Aracı Olarak Bibliyometrik Analiz* içinde (2. bs., ss. 33-53). Ankara: Nobel Yayınları.
- Pritchard, A. (1969). Statistical Bibliography or Bibliometrics. *Journal of Documentation*, (25), 348-349.
- Richardson, D. B., Cardis, E., Daniels, R. D., Gillies, M., O'Hagan, J. A., Hamra, G. B., ... Kesminiene, A. (2015). Risk of cancer from occupational exposure to ionising radiation: Retrospective cohort study of workers in France, the United Kingdom, and the United States (INWORKS). *BMJ*, 351, h5359. doi:10.1136/bmj.h5359
- Robson, L. S., Clarke, J. A., Cullen, K., Bielecky, A., Severin, C., Bigelow, P. L., ... Mahood, Q. (2007). The effectiveness of occupational health and safety management system interventions: A systematic review. *Safety Science*, 45(3), 329-353. doi:10.1016/j.ssci.2006.07.003
- Rudolph, C. W., Allan, B., Clark, M., Hertel, G., Hirschi, A., Kunze, F., ... Zacher, H. (2021). Pandemics: Implications for research and practice in industrial and organizational psychology. *Industrial and Organizational Psychology*, 14(1-2), 1-35. doi:10.1017/iop.2020.48
- Small, H. (1973). Co-citation in the scientific literature: A new measure of the relationship between two documents. *Journal of the American Society for Information Science*, 24(4), 265-269. doi:10.1002/asi.4630240406
- Zohar, D. (1980). Safety climate in industrial organizations: Theoretical and applied implications. *Journal of Applied Psychology*, 65, 96-102. doi:10.1037/0021-9010.65.1.96

BÖLÜM 24

TÜRKİYE’DE GENEL MUTLULUK DÜZEYİNİ ETKİLEYEN MEMNUNİYET DEĞİŞKENLERİNİN WILCOXON İŞARETLİ SIRALAR TESTİ İLE İNCELENMESİ

Zeynep ÇOLAK¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İşletme Bölümü, Sayısal Yöntemler Ana Bilim Dalı

GİRİŞ

Mutluluk, antik çağlardan günümüze kadar üzerinde yoğun bir şekilde çalışılan bir kavram olmuştur. İnsanoğlunun yaşamındaki en temel amaç mutluluktur (Gilman, 2000). Mutluluk, bireyin hayatını şahsi görüşüne göre, güvenli ve rahat bir şekilde yaşama düzeyidir. Mutluluk düzeyini etkileyen çok sayıda değişken mevcuttur. Bu değişkenler kişiden kişiye değişkenlik gösterebileceği gibi, bölgesel anlamda ya da başka ilkelere sahip toplumlarda da değişkenlik göstermektedir. En sade hali ile mutluluk yaşanılan bir duygu ya da his coşkusu olarak tanımlanmaktadır. Bir bireyin mutluluk düzeyi ise, yaşamının toplam zamanını ne ölçüde olumlu geçirdiği olarak ifade edilmektedir (Öndes, 2019).

Mutluluk, bireyin hayatını anlamlı ve değerli kılan olumlu bir duygudur (Muthuri vd., 2020). Yaşam doyumu, mutluluk ve öznel iyi oluş, başta sosyal bilimler olmak üzere araştırmacıların her zaman ilgi odağı olmuştur. Uzun vadeli mutluluk, değerlerimiz veya hedeflerimiz için kazanımlar elde ettiğimizde mümkündür (Diener vd., 1998; Pollock vd., 2015).

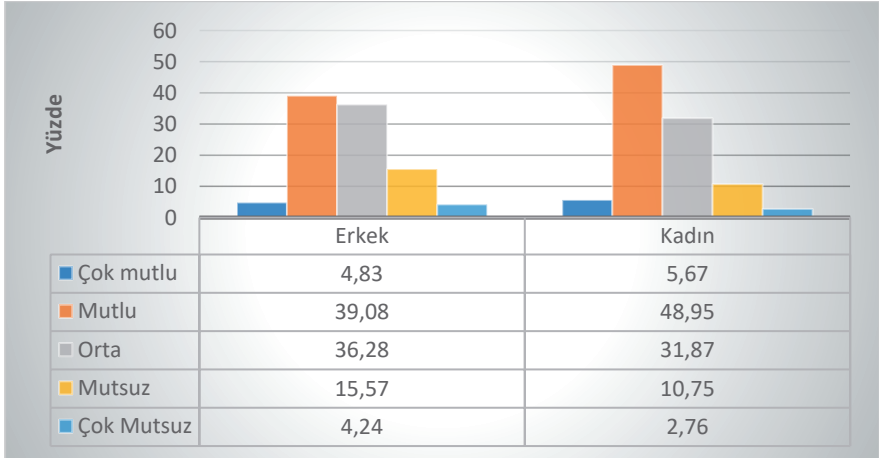
Yaşam memnuniyeti, yaşam kalitesinin önemli göstergelerinden biri olan mutluluğun bir özelliği olarak kabul edilmektedir. Diener (2016) mutluluğu, yaşam memnuniyeti için kullanılan bilimsel bir terim olarak tanımlamıştır. Mutluluğun farklı konulardaki etkisini inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Winkelmann'ın (2005) bireylerin mutluluğunu etkileyen faktörler üzerinde sıralı probit regresyon modeli ile yaptığı inceleme sonucunda; yaş ile mutluluk arasında bir ilişki olduğunu, işsizliğin mutluluğu olumsuz etkilediğini ve sağlığın mutluluğun önemli bir belirleyicisi olduğu göstermiştir. Chen ve Short (2008), yalnız bireylerin mutluluklarının daha düşük olduğunu, yakın bir aile (eş veya çocuklar) ile yaşamının mutluluğu olumlu yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Ayrıca çalışmada sağlığın, eğitimin ve finansal bağımsızlığın mutluluğu olumlu yönde etkilediği de gösterilmiştir.

Sağlık, mutluluk üzerinde en fazla etkiye sahip olduğu düşünülen temel değişkenlerden biridir. Ancak tıpkı eğitim gibi sağlık ve mutluluk ilişkisi de karmaşık bir yapıya sahiptir. Kötü sağlık koşullarının bireylerin mutluluğunu önemli ölçüde azaltacağı genel kabul gören bir görüştür (Frey ve Stutzer, 2002). Öte yandan Amerika'da yapılan bir araştırmaya göre sağlıklı insanlar her zaman mutlu olmamaktadır. Sağlıksız insanlar da her

zaman mutsuz değildir çünkü bireyler bazen rahatsız oldukları duruma uyum sağlayarak mutlu olabilmektedir (de Groot vd., 2000).

Mutluluk, açıklaması zor olan karmaşık ve soyut bir kavramdır. Ölçümü ise genellikle anketler ile yapılmaktadır Bu anketlerde bireylere sorulan sorular ile kişilerin mutluluk düzeyleri ve yaşam memnuniyetleri araştırılmaktadır (Gökdemir ve Veehoven, 2014). Türkiye'de bu alandaki ilk etkin çalışma 2003 yılında TÜİK tarafından yapılmış ve sonuçları 2004 yılında Yaşam Memnuniyeti Araştırması'nda yayınlanmıştır (tuik.gov.tr).

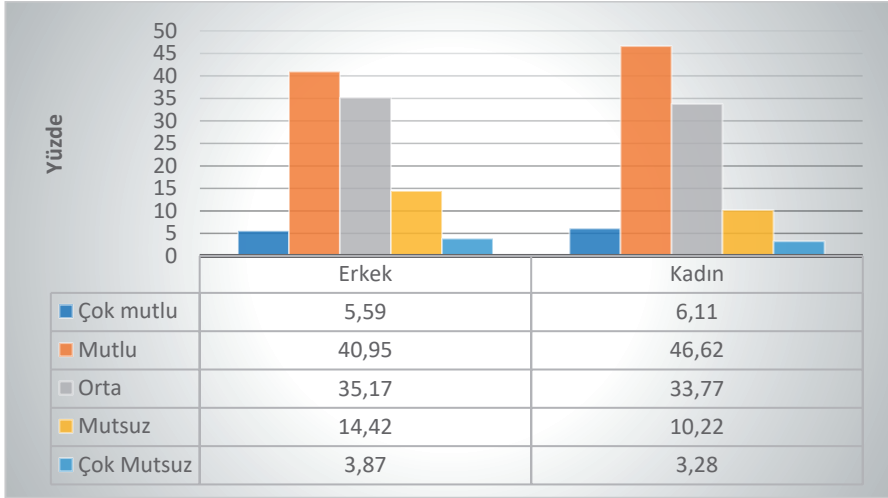
Bu araştırmanın amacı ise, TÜİK'in 2021-2022 yılları için yayınladığı yaşam memnuniyeti araştırması verileri kullanılarak, kişilerin genel mutluluk düzeyinin tespiti, temel yaşam alanları ve bu alanlardaki kamu hizmetlerine ilişkin genel memnuniyeti ölçmektir. 6714 kişi ile yüz yüze anket yoluyla gerçekleştirilen bu inceleme, geniş örneklem ve çalışma içeriği bakımından oldukça dikkat çekici bir uygulamadır. Böylece bu çalışma, bu alanlarda zaman içinde meydana gelen değişimlerin de incelenmesine olanak sağlamaktadır. TÜİK'in yayınladığı 2021 ve 2022 genel mutluluk düzeyi verilerine bakıldığında:

Grafik 1. Genel Mutluluk Düzeyi 2021

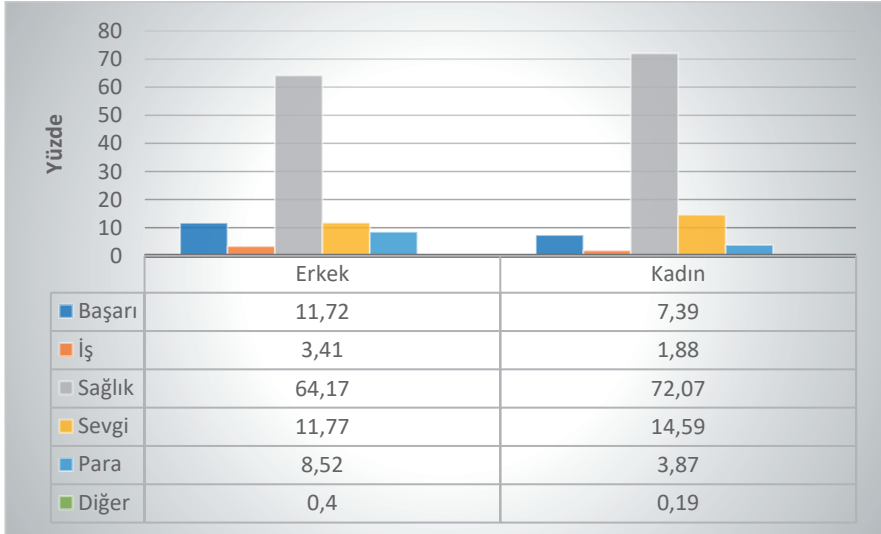
2021 yılı için genel mutluluk düzeyine göre, mutlu olduğunu ifade eden kadınların oranı erkeklerden yaklaşık %10 daha fazladır. Mutsuz

olduğunu ifade edenlerin oranına bakıldığında, erkeklerde bu oranın yaklaşık %5 daha fazla olduğu görülmektedir.

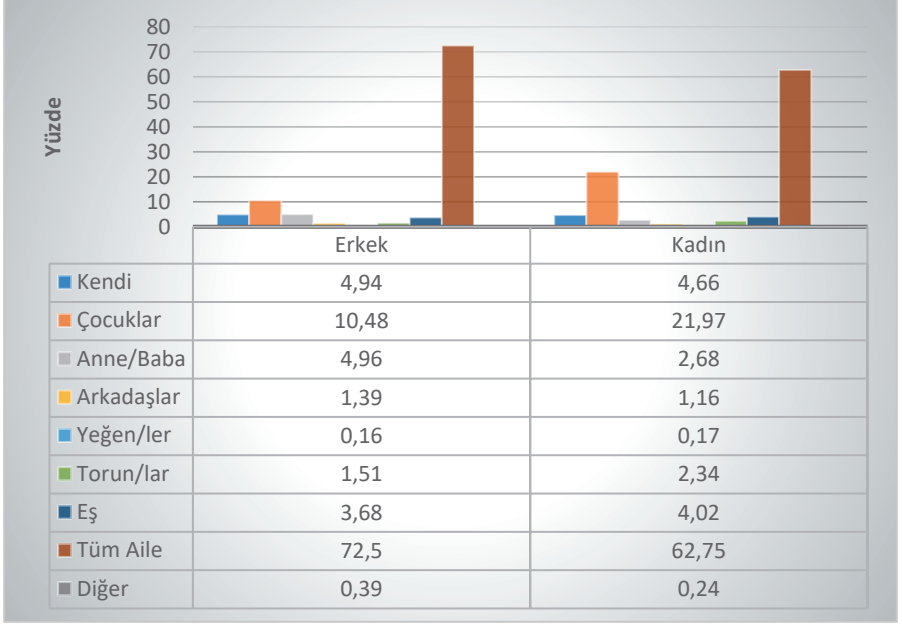
Grafik 2. Genel Mutluluk Düzeyi 2022

2022 yılı genel mutluluk düzeyine bakıldığında ise 2021 yılına benzer ancak oransal olarak biraz daha az olmak üzere, kadınlardan mutlu olduğunu ifade edenlerin oranının erkeklerden yaklaşık %6 daha fazla olduğu görülmektedir. Mutsuz olduğunu ifade edenlerin oranına bakıldığında da erkeklerde bu oranın yaklaşık %5 daha fazla olduğu görülmektedir.

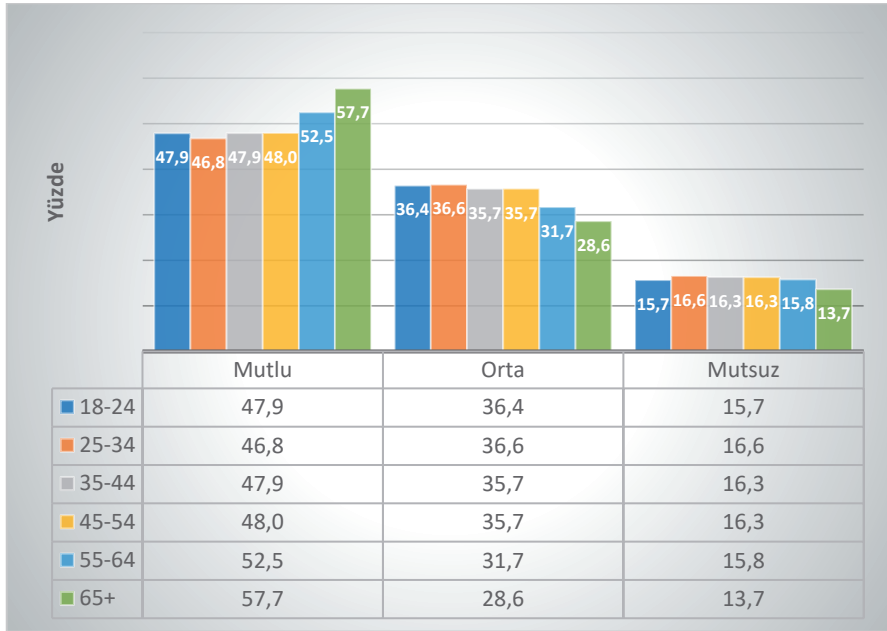
Grafik 1. Mutluluk Kaynağı Değerler

Mutluluk kaynağı değerlerinde açık ara birinci sırada sağlık vardır. Bu oran kadınlarda erkeklere göre yaklaşık %8 daha fazladır. Erkekler için ise mutluluk kaynağı olarak başarı, iş ve paranın oranı kadınlara göre daha fazladır. Kadınlarda, mutluluk kaynağı olarak sevginin oranı erkeklere göre daha yüksektir.

Grafik 2. Mutluluk Kaynağı Kişiler

Kişiler için en büyük mutluluk kaynağının aile olduğu görülmektedir. Bu oran erkeklerde yaklaşık %10 daha fazladır. Erkekler ve kadınlar arasındaki en büyük fark ise çocukların olduğu seçenektir. Çocukların mutluluk kaynağı olduğunu ifade eden kadınların oranı erkeklerin oranının iki katından fazladır.

Grafik 3. Yaşa Göre Mutluluk Düzeyleri

Yaş gruplarına göre bakıldığında yarıdan fazlasının mutlu olduğu gruplar 55-64 yaş ve 65 yaş üzeri kişilerden oluşmaktadır. Mutluların en az olduğu grup ise 25-34 yaş grubundakilerdir. Bu grup aynı zamanda az bir farkla da olsa mutsuzların oranının en fazla olduğu yaş grubudur. Mutsuzların ez az olduğu yaş grubu ise 65 yaş üzerindeki kişilerdir. Mutsuz olduğunu ifade edenlerin çoğunlukla 25-34 yaş aralığında oldukları görülmektedir.

İnsan yaşamında en önemli motivasyon olarak mutluluk görülmektedir. İnsanların mutluluğu arttıkça, hayat kaliteleri de artmakta ve yaşamdan zevk duymaya başlamaktadırlar. Mutluluk hemen herkesin ulaşmak istediği bir amaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatür incelendiğinde Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda belli bir yılda mutluluğu etkileyen değişkenlerin incelendiği görülmektedir. Mutluluğu belirleyen çalışmalar incelendiğinde verilerin eksik ya da olmaması gibi çeşitli sebepler yüzünden sadece eğitim, gelir, sağlık değişkenlerinin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca literatürde dikkat çeken bir diğer durum ise, bireyin mutluluğunu etkileyen memnuniyet değişkenlerinin toplu halde ele alınmamış olmasıdır. Çalışma literatürde bu eksiklikleri tamamlamayı amaçlamaktadır. Çalışmada, Türkiye’de 2021-2022 yılları için genel mutluluk düzeyini etkileyen memnuniyet değişkenleri incelenmiş ve yıllık olarak sorular hazırlayan TÜİK’in yaptığı anket çalışmaları temel alınmıştır. Ayrıca 2021 ve 2022 yılları arasındaki değişime dair de analizler yapılmıştır. İki yıl arasındaki değişimlerin

analizi için Wilcoxon işaretli sıralar testi kullanılmıştır. Genel mutluluk düzeyini etkileyen memnuniyet değişkenleri ise Lineer Regresyon yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Bu çerçevede çalışmanın temel sorusu, Türkiye’de farklı gruplar için genel mutluluk düzeyini etkileyen memnuniyet değişkenlerinin tespit edilmesi olarak belirlenmiştir.

YÖNTEM

Çalışmada her yıl TÜİK tarafından yapılan Yaşam Memnuniyeti Araştırmasının 2021 ve 2022 yılı verileri kullanılarak Genel mutluluk düzeyini etkileyen memnuniyet değişkenleri incelenmiştir. Ayrıca 2021 ve 2022 yılları arasındaki değişime dair de analizler yapılmıştır. İki yıl arasındaki değişimler Wilcoxon işaretli sıralar testi kullanılmıştır. Genel mutluluk düzeyini etkileyen memnuniyet değişkenleri ise Lineer Regresyon yöntemi kullanılarak yapılmıştır.

Wilcoxon işaretli sıra testi, bağımlı t-testine eşdeğer parametrik olmayan testlerden birisidir. Wilcoxon işaretli sıralar testi verilerde normallik varsayımı yapmadığından, bu varsayımın ihlal edildiği ve bağımlı t testinin kullanımının uygun olmadığı durumlarda kullanılabilir. Yapılan ölçümlerdeki herhangi bir değişikliği bir zaman noktasından diğerine karşılaştırmak istenildiğinde veya bireyler birden fazla koşula maruz kaldığında meydana gelen değişiklikleri belirlemede kullanılabilir.

Wilcoxon işaretli sıra testi istatistiği, $R_+ = \sum_{i=1}^N R_i V_i$ şeklinde doğrusal sıra istatistiğidir; burada $V_i = 1_{D_i > 0}$, farkın işaretinin göstergesidir ve $R_i, |D_i|, i = 1, \dots, N$ 'nin sırasıdır. Bu nedenle, test istatistiği pozitif işaretli sıraların toplamını temsil eder. (Test istatistiği, negatif işaretli sıraların toplamı, R_- veya her iki $R = R_+ - R_-$ 'nin farkı cinsinden de oluşturulabilir. Üç istatistik de eşdeğerdir. Teorik araştırmalar için R genellikle daha uygun kabul edilmektedir. Bununla birlikte, literatürde R_+ ve R_- daha yaygın olarak kullanılmaktadır. R_+ 'nın tam dağılımı için w_α kritik değerleri tablo halinde verilmiştir. Eğer $R_+ \geq w_{\alpha/2}$ veya $R_+ \leq \frac{N(N+1)}{2} - w_{\alpha/2}$ ise sıfır hipotezi α anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir.

Rey ve Neuhausser’a (2011) göre ilk yıllardaki test için gerekli sıfır değerlerinin karşılanması mümkün olmadığı kabul edilmelidir fakat sıfır olmayan farklar arasındaki bağlantılar kabul edilebilir. Büyük örneklem yaklaşımı için sıfır olmayan farklar durumunda ve farklar arasında bağlantılı gözlemler olduğunda, test istatistiğinin varyansı şu şekilde değişir:

$$Var_0(R_+) = \frac{1}{24} \left(N(N+1)(2N+1) - \frac{1}{2} \sum_{i=1}^c T_i(T_i-1)(T_i+1) \right)$$

Burada bağları olan grupların sayısı C ile ve bağlantılı i grubu içindeki gözlem sayısı ise $T_i \geq 1, i = 1, \dots, C$ ile gösterilmiştir.

Lineer regresyon analizi ise, bir değişkenin değerini başka bir değişkenin değerine göre tahmin etmek için kullanılır. Bu analiz biçimi, bağımlı değişkenin değerini en iyi tahmin eden bir veya daha fazla bağımsız değişkeni içeren doğrusal denklemin katsayılarını tahmin eder. Doğrusal regresyon, tahmin edilen ve gerçek çıktı değerleri arasındaki tutarsızlıkları en aza indiren düz bir doğruya uyarlar.

Basit bir lineer regresyon modelinin gösterimi şu şekildedir;

$$y = \beta_0 + \beta_1 X + \varepsilon$$

Burada y bağımlı değişken olarak, X ise bağımsız veya açıklayıcı değişken olarak adlandırılır. β_0 ve β_1 terimleri modelin katsayılarıdır. β_0 sabit katsayı olarak adlandırılır ve β_1 katsayısı ise eğim olarak adlandırılır. Gözlenemeyen hata bileşeni ε , verilerin düz bir çizgi üzerinde yer almamasını açıklar ve y 'nin gerçek ve gözlenen gerçekleşmesi arasındaki farkı temsil eder. Bu tür bir farkın birkaç nedeni olabilir, örneğin, modelden çıkarılan değişkenlerin etkisi olabileceği gibi gözlemlerdeki doğal rastlantısallık da olabilir. ε 'nin, ortalama sıfır ve sabit varyans σ^2 ile bağımsız ve aynı şekilde dağılmış bir rasgele değişken olarak gözlemlendiğini varsayılmaktadır. Ayrıca ε 'nin normal dağıldığı varsayılmaktadır (Heumann ve Shalabh, 2016).

Bazen X rastgele bir değişken de olabilir. Böyle bir durumda, y 'nin örnek ortalaması ve örnek varyansı yerine, $X = x$ olarak $E(y) = \beta_0 + \beta_1 X$ verildiğinde y 'nin koşullu ortalamasını ve $X = x$ olarak $Var(y|x) = \sigma^2$ verildiğinde y 'nin koşullu varyansı dikkate alınır. β_0 , β_1 ve σ^2 değerleri bilindiğinde, model tamamen tanımlanmış olmaktadır. İstatistiksel model $y = \beta_0 + \beta_1 X + \varepsilon$ 'nin belirlenmesi, β_0 , β_1 ve σ^2 'nin belirlenmesine (yani tahminine) bağlıdır. Bu parametrelerin değerlerini bilmek için, (X, y) üzerinde n gözlem çifti $(x_i, y_i)(i = 1, \dots, n)$ gözlemlenir/toplanır ve bu bilinmeyen parametreleri belirlemek için kullanılır.

VERİLER

Yaşam Memnuniyeti Araştırması sonuçları takip eden yılın şubat ayında açıklanmaktadır. 2022 yılı araştırma sonuçlarında yer alan memnuniyet çeşitleri ve kullanılan kısaltmalar aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Memnuniyet Çeşitleri

Kişisel		Kamusal Hizmetler	
Kişisel Sağlıktan Duyulan Memnuniyet	KslSglk	Adli Hizmetlerden Duyulan Memnuniyet	AdliHzm
Kendine Ayırdığı Zamandan Duyulan Memnuniyet	KndAyZmn	Asayiş Hizmetlerinden Duyulan Memnuniyet	AsysHzm
Oturulan Konuttan Duyulan Memnuniyet	OtrKnt	Eğitim Hizmetlerinden Duyulan Memnuniyet	EgtmHzm
Çalıştığı İşten Duyulan Memnuniyet	Clsls	Genel Olarak Sağlık Hizmetlerinden Duyulan Memnuniyet	GnSglHzm
İşten Elde Edilen Kazançtan Duyulan Memnuniyet Düzeyi	IsKznc	Sosyal Güvenlik Kurumunun Hizmetlerinden Duyulan Memnuniyet	SGKHzm
Aylık Hanehalkı Gelirinden Duyulan Memnuniyet	AyHHGlr	Ulaşım Hizmetlerinden Duyulan Memnuniyet	UlsmHzm
Alınan Eğitimden Duyulan Memnuniyet Düzeyi	AlnEgtm	Belediye Hizmetleri	
İşe Geliş-Gidiş İçin Harcanan Zamandan Duyulan Memnuniyet	IseGHZm	Belediyelere Ait Yeşil Alanların Miktarından Memnuniyet	BelYesil
Sosyal		Belediyenin Cenaze Hizmetinden Memnuniyet	BelCenz
Oturulan Semtten/Mahalleden Duyulan Memnuniyet	OtrSemt	Belediyenin Engellilere Yönelik Hizmetinden Memnuniyet	BelEngl
Akraba İlişkilerinden Duyulan Memnuniyet	Akrlls	Belediyenin Gıda Üreten Tesislerin Denetimi Hizmetinden Memnuniyet	BelGida
Arkadaş İlişkilerinden Duyulan Memnuniyet	Arklls	Belediyenin Hasta Ve Yoksullara Yardım Hizmetinden Memnuniyet	BelHast
Komşuluk İlişkilerinden Duyulan Memnuniyet	Kmslls	Belediyenin Hava Kirliliği İle Mücadelesinden Memnuniyet	BelHava
Sosyal Hayatdan Memnuniyet	SosHay	Belediyenin İmar/İskan/Ruhsat Hizmetinden Memnuniyet	Brllmar
İşyeri İlişkilerinden Duyulan Memnuniyet	Isyerils	Belediyenin İtfaiye Hizmetinden Memnuniyet	BelItf
İl Özel İdare Hizmetleri		Belediyenin Işıklandırma Hizmetinden Memnuniyet	BelIsk
İl Özel İdarenin Engellilere Yönelik Hizmetinden Memnuniyet	lIOzEng	Belediyenin Kanalizasyon Hizmetinden Memnuniyet	BelKanal
İl Özel İdarenin Hasta Ve Yoksullara Yardım Hizmetinden Memnuniyet	lIOzHst	Belediyenin Meslek Edindirme Hizmetinden Memnuniyet	BelMslk
İl Özel İdarenin İmar/İskan/Ruhsat Hizmetinden Memnuniyet	lIOzImar	Belediyenin Sergi/Festival/Kermes Hizmetinden Memnuniyet	BelSFK
İl Özel İdarenin Işıklandırma Hizmetinden Memnuniyet	lIOzIsk	Belediyenin Sokak Levhaları/Kapı Numaralama Hizmetinden Memnuniyet	BelSok
İl Özel İdarenin Kanalizasyon Hizmetinden Memnuniyet	lIOzKn	Belediyenin Spor/Sağlık Hizmetinden Memnuniyet	BelSpor
İl Özel İdarenin Meslek Edindirme Hizmetinden Memnuniyet	lIOzMslk	Belediyenin Temizlik Hizmetinden Memnuniyet	BelTemz

İl Özel İdarenin Sergi/Festival/Kermes Hizmetinden Memnuniyet	İlOzSFK	Belediyenin Toplu Taşıma Hizmetlerinden Memnuniyet	BelTopTsm
İl Özel İdarenin Sokak Levhaları/Kapı Numaralama Hizmetinden Memnuniyet	İlOzSok	Belediyenin Yol/Kaldırım Yapımı Hizmetlerinden Memnuniyet	BelYol
İl Özel İdarenin Temizlik Hizmetinden Memnuniyet	İlOzTmz	Belediyenin Zabıta Hizmetlerinden Memnuniyet	BelZbt
İl Özel İdarenin Yol Yapımı Hizmetlerinden Memnuniyet	İlOzYol	Belediyenin Çöp Toplama Hizmetinden Memnuniyet	BelCop
İl Özel İdarenin Şebeke Suyu Hizmetlerinden Memnuniyet	İlOzSbSu	Belediyenin Şebeke Suyu Hizmetlerinden Memnuniyet	BelSbkSu

Katılımcılardan yanıtlar Çok Memnun, Memnun, Orta, Memnun Değil ve Hiç Memnun Değil şeklinde alınmıştır. Genel mutluluk için ise Memnun ifadesi yerine Mutlu ifadesi kullanılmıştır. Aşağıdaki tabloda Çok Memnun ve Memnun yanıtını verenler Memnun kabul edilmiştir, Genel mutluluk için de benzer şekilde Çok Mutlu ve Mutlu yanıtını verenler Mutlu kabul edilmiştir. 2021 ve 2022 yıllarındaki Memnunların oranları ve değişim yüzdeleri ayrı tablolarda verilmiştir.

Tablo 2. Genel Mutluluk ve Kişisel Memnuniyette Değişim

	Cinsiyet	2021	2022	Değişim
Genel Mutluluk Düzeyi	Erkek	43,91	46,54	5,99
	Kadın	54,62	52,73	-3,46
Kişisel				
Kişisel Sağlıktan Duyulan Memnuniyet	Erkek	75,44	75,36	-0,11
	Kadın	63,41	63,22	-0,30
Oturlan Konuttan Duyulan Memnuniyet	Erkek	81,55	80,83	-0,88
	Kadın	78,61	77,11	-1,91
Kendine Ayırdığı Zamandan Duyulan Memnuniyet	Erkek	50,83	52,27	2,83
	Kadın	52,68	53,1	0,80
Çalıştığı İşten Duyulan Memnuniyet	Erkek	77,86	80,85	3,84
	Kadın	78,97	80,21	1,57
İşe Geliş-Gidiş İçin Harcanan Zamandan Duyulan Memnuniyet	Erkek	61,3	61,47	0,28
	Kadın	63,46	67,48	6,33
Aylık Hanehalkı Gelirinden Duyulan Memnuniyet	Erkek	36,2	39,92	10,28
	Kadın	35,01	37,6	7,40
İşten Elde Edilen Kazançtan Duyulan Memnuniyet Düzeyi	Erkek	39,71	43,85	10,43
	Kadın	39,6	42,99	8,56
Alınan Eğitimden Duyulan Memnuniyet Düzeyi	Erkek	63,61	66,29	4,21
	Kadın	52,83	55,95	5,91

Tablo 3. Sosyal Çevreyle İlgili Memnuniyetteki Değişim

Sosyal Çevre	Cinsiyet	2021	2022	Değişim
Oturlan Semtten/Mahalleden Duyulan Memnuniyet	Erkek	81,08	80,77	-0,38
	Kadın	80,76	79,41	-1,67
Akraba İlişkilerinden Duyulan Memnuniyet	Erkek	76,53	77,29	0,99
	Kadın	79,45	79,56	0,14
Arkadaş İlişkilerinden Duyulan Memnuniyet	Erkek	86,9	87,67	0,89
	Kadın	87,86	88,52	0,75
Komşuluk İlişkilerinden Duyulan Memnuniyet	Erkek	80,09	80,99	1,12
	Kadın	81,9	83,85	2,38
Sosyal Hayatdan Memnuniyet	Erkek	43,47	45,86	5,50
	Kadın	43,24	43,71	1,09
İşyeri İlişkilerinden Duyulan Memnuniyet	Erkek	86,19	88,1	2,22
	Kadın	87,36	87,71	0,40

Tablo 4. Genel Kamusal Hizmetlerden Memnuniyet

Kamusal Hizmetler	Cinsiyet	2021	2022	Değişim
Adli Hizmetlerden Duyulan Memnuniyet	Erkek	57,76	61,38	6,27
	Kadın	51,99	57,67	10,93
Asayiş Hizmetlerinden Duyulan Memnuniyet	Erkek	74,66	76,62	2,63
	Kadın	73,05	75,09	2,79
Eğitim Hizmetlerinden Duyulan Memnuniyet	Erkek	56,34	60,4	7,21
	Kadın	55,07	58,17	5,63
Genel Olarak Sağlık Hizmetlerinden Duyulan Memnuniyet	Erkek	68,01	65,04	-4,37
	Kadın	68,23	66,11	-3,11
Sosyal Güvenlik Kurumunun Hizmetlerinden Duyulan Memnuniyet	Erkek	63,82	67,29	5,44
	Kadın	54,5	60,36	10,75
Ulaşım Hizmetlerinden Duyulan Memnuniyet	Erkek	70,1	70,84	1,06
	Kadın	69,58	68,65	-1,34

Tablo 5. Belediye Hizmetlerinden Memnuniyet

Belediye Hizmetleri	Cinsiyet	2021	2022	Değişim
Belediyelere Ait Yeşil Alanların Miktarından Memnuniyet	Erkek	56,21	58,86	4,71
	Kadın	55,76	59,48	6,67
Belediyenin Cenaze Hizmetinden Memnuniyet	Erkek	77,03	77,33	0,39
	Kadın	72,15	72,99	1,16
Belediyenin Engellilere Yönelik Hizmetinden Memnuniyet	Erkek	48,39	52,74	8,99
	Kadın	45,27	49,05	8,35
Belediyenin Gıda Üreten Tesislerin Denetimi Hizmetinden Memnuniyet	Erkek	42,85	47,17	10,08
	Kadın	40,17	44,16	9,93
Belediyenin Hasta Ve Yoksullara Yardım Hizmetinden Memnuniyet	Erkek	49,83	53,72	7,81
	Kadın	48,29	52,36	8,43
Belediyenin Hava Kirliliği İle Mücadelesinden Memnuniyet	Erkek	43,98	50,87	15,67
	Kadın	42,67	49,24	15,40
Belediyenin İmar/İskan/Ruhsat Hizmetinden Memnuniyet	Erkek	42,82	48,41	13,05
	Kadın	38,07	43,92	15,37
Belediyenin İtfaiye Hizmetinden Memnuniyet	Erkek	71,05	72,23	1,66
	Kadın	66,97	68,3	1,99
Belediyenin Işıklandırma Hizmetinden Memnuniyet	Erkek	72,48	72,29	-0,26
	Kadın	73,9	73,18	-0,97
Belediyenin Kanalizasyon Hizmetinden Memnuniyet	Erkek	67,06	69,72	3,97
	Kadın	67,81	68,82	1,49
Belediyenin Meslek Edindirme Hizmetinden Memnuniyet	Erkek	46,79	53,31	13,93
	Kadın	49,21	54,31	10,36
Belediyenin Sergi/Festival/Kermes Hizmetinden Memnuniyet	Erkek	47,65	56,8	19,20
	Kadın	47	55,04	17,11
Belediyenin Sokak Levhaları/Kapı Numaralama Hizmetinden Memnuniyet	Erkek	73,87	74,03	0,22
	Kadın	74,61	73,1	-2,02
Belediyenin Spor/Sağlık Hizmetinden Memnuniyet	Erkek	47,84	53,22	11,25
	Kadın	47,68	50,98	6,92
Belediyenin Temizlik Hizmetinden Memnuniyet	Erkek	67,36	67,92	0,83
	Kadın	67,14	67,26	0,18
Belediyenin Toplu Taşıma Hizmetlerinden Memnuniyet	Erkek	55,2	59,95	8,61
	Kadın	57,58	60,15	4,46

Tablo 6. İl Özel İdare Hizmetlerinden Memnuniyet

İl Özel İdare Hizmetleri	Cinsiyet	2021	2022	Değişim
İl Özel İdarenin Engellilere Yönelik Hizmetinden Memnuniyet	Erkek	29,53	32,15	8,87
	Kadın	33,84	34,07	0,68
İl Özel İdarenin Hasta Ve Yoksullara Yardım Hizmetinden Memnuniyet	Erkek	45,55	38,69	-15,06
	Kadın	40,44	39,11	-3,29
İl Özel İdarenin İmar/İskan/Ruhsat Hizmetinden Memnuniyet	Erkek	35,48	39,99	12,71
	Kadın	32,79	36,57	11,53
İl Özel İdarenin Işıklandırma Hizmetinden Memnuniyet	Erkek	61,98	62,8	1,32
	Kadın	57,14	60,94	6,65
İl Özel İdarenin Kanalizasyon Hizmetinden Memnuniyet	Erkek	45,82	49,74	8,56
	Kadın	53,42	53,53	0,21
İl Özel İdarenin Meslek Edindirme Hizmetinden Memnuniyet	Erkek	22,67	23,78	4,90
	Kadın	21,65	27,23	25,77
İl Özel İdarenin Sergi/Festival/Kermes Hizmetinden Memnuniyet	Erkek	21,62	24,31	12,44
	Kadın	19,51	23,12	18,50
İl Özel İdarenin Sokak Levhaları/Kapı Numaralama Hizmetinden Memnuniyet	Erkek	55,4	54,63	-1,39
	Kadın	50,27	51,83	3,10
İl Özel İdarenin Temizlik Hizmetinden Memnuniyet	Erkek	49,27	52,89	7,35
	Kadın	46,04	50,36	9,38
İl Özel İdarenin Yol Yapımı Hizmetlerinden Memnuniyet	Erkek	48,33	56,26	16,41
	Kadın	52,07	58,25	11,87
İl Özel İdarenin Şebeke Suyu Hizmetlerinden Memnuniyet	Erkek	49,27	50,43	2,35
	Kadın	48,58	52,7	8,48

Açıklayıcı İstatistikler

Kullanılan değişkenlere ait açıklayıcı istatistikler aşağıda verilmiştir.

	Ortalama	Standart Sapma	Örneklem varyansı	Çarpıklık	Basıklık	Minimum	Maksimum
Cinsyt	1,50	0,527	0,278	-2,571	0,000	1	2
GnMutl	20,00	17,205	296,000	-1,718	0,528	3	47
KslSgk	20,00	22,596	510,567	0,945	1,493	1,64	65,35
OtrKnt	20,00	27,773	771,341	1,312	1,719	1,1	74,1
OtrSemt	20,00	27,848	775,499	1,314	1,728	1,21	73,02
Akrİls	20,00	27,610	762,316	1,258	1,702	1,64	72,67
Arkİls	20,00	31,655	1002,018	1,308	1,728	0,52	79,97
KndAyZmn	20,00	17,636	311,029	-0,234	0,896	2,69	50,41

	Ortalama	Standart Sapma	Örneklem varyansı	Çarpıklık	Basıklık	Minimum	Maksimum
Kmsİls	20,00	29,302	858,636	1,278	1,712	0,85	75,91
SosHay	20,00	15,137	229,117	-1,208	0,271	2,44	43,2
Clsİls	20,00	27,487	755,552	1,268	1,704	1,07	72,43
IseGGHrcZmn	20,00	21,546	464,236	0,956	1,522	4,08	62,04
İsyerİls	20,00	31,921	1018,972	1,317	1,730	0,4	81,4
AyHHGlř	20,00	13,240	175,308	-1,642	-0,194	1,98	37,12
AdliHzm	16,25	21,247	451,455	1,226	1,678	1,93	57,56
AsysHzm	18,88	27,277	744,011	1,304	1,726	1,36	70,78
EgtmHzm	18,33	20,335	413,494	0,904	1,519	3,51	56,77
GnSglHzm	19,91	22,251	495,094	0,930	1,533	3,47	61,72
SGKHzm	16,85	23,096	533,425	1,327	1,701	1,65	63,14
UlsmHzm	19,28	25,152	632,621	1,163	1,651	2,21	67,31
IsKznc	19,86	13,993	195,790	-1,368	0,205	3,39	40,21
AlnEgtm	18,84	20,804	432,822	1,179	1,546	2,68	61,51
BelYesil	19,20	19,679	387,263	0,727	1,435	3,83	55,65
BelCenz	17,60	26,486	701,497	1,332	1,736	0,81	68,7
BelEngl	16,07	17,062	291,103	0,868	1,486	3,25	48,74
BelGida	13,98	15,618	243,915	0,986	1,552	2,5	44,02
BelHast	15,77	18,032	325,148	1,001	1,573	2,74	49,3
BelHava	16,42	16,670	277,878	0,664	1,394	3,14	47,09
Brlİmar	14,44	15,532	241,229	0,965	1,527	2,83	44,86
Belİtf	17,06	25,488	649,656	1,330	1,732	0,82	66,53
Belİsk	19,41	25,472	648,801	1,254	1,699	2,35	68,02
BelKanal	19,15	23,828	567,769	1,225	1,686	3,1	63,91
BelMslk	15,05	18,775	352,489	1,072	1,612	1,38	50,53
BelSFK	15,98	19,186	368,121	1,041	1,593	1,64	52,49
BelSok	18,94	26,260	689,565	1,304	1,726	2,04	68,53
BelSpor	16,35	17,696	313,132	0,759	1,447	2,54	49,31
BelTemz	19,55	23,479	551,246	1,073	1,610	3,13	63,39
BelTopTsm	18,77	20,223	408,954	0,876	1,510	3,69	56,46
BelYol	19,45	18,896	357,052	0,683	1,413	3,79	54,73
BelZbt	16,30	20,957	439,179	1,166	1,659	1,54	55,62
BelCop	19,81	23,595	556,738	1,232	1,685	3,69	65
BelSbkSu	19,73	21,693	470,570	0,901	1,537	4,28	59,95
İlOzEng	11,83	11,060	122,322	0,123	1,139	1,61	32,46

	Ortalama	Standart Sapma	Örneklem varyansı	Çarpıklık	Basıklık	Minimum	Maksimum
IIÖzHst	13,49	12,893	166,220	0,344	1,253	2,14	36,97
IIÖzİmar	12,59	13,306	177,038	0,357	1,293	1,56	37,35
IIÖzİsk	18,24	21,502	462,320	1,067	1,615	2,57	58,37
IIÖzKn	16,41	17,465	305,039	0,882	1,501	3,24	50,29
IIÖzMslk	8,95	8,783	77,146	0,053	1,109	0,88	25,77
IIÖzSFK	8,39	7,981	63,695	-0,115	1,019	0,88	22,43
IIÖzSok	16,57	18,784	352,849	0,840	1,489	1,75	51,87
IIÖzTmz	17,12	17,623	310,571	0,775	1,442	1,44	49,56
IIÖzYol	18,99	19,480	379,488	0,628	1,360	2,54	55,71
IIÖzSbSu	17,93	17,639	311,122	0,347	1,253	1,74	50,96

Açıklayıcı istatistikler incelendiğinde verilerin gerekli asgari şartları sağladığının görülmesi üzerine analize geçilmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerlerine bakıldığında ise hiçbirinin +2,0 ve -2,0 aralığının dışında olmadığı görülmektedir. Buna göre George ve Mallery'e (2010) göre bu veriler normal dağılmaktadır.

Wilcoxon işaretli sıralar testi

Daha sonra 2021 ve 2022 yılları arasındaki değişimi değerlendirmek için parametrik olmayan testlerden Wilcoxon işaretli sıralar testi yapılmıştır.

Tablo 7. Tüm Katılımcılar İçin Wilcoxon Testi Sıra Tablosu

		N	Ortalama Sıra	Sıralamaların Ortalaması
2022 - 2021	Negatif sıralı	4 ^a	14,63	58,50
	Pozitif sıralı	40 ^b	23,29	931,50
	Eşit	8 ^c		
	Toplam	52		
a. 2022 < 2021				
b. 2022 > 2021				
c. 2022 = 2021				

Erkekler ve Kadınlar birlikte değerlendirildiğinde memnuniyet düzeylerinin 40'ında arttığı ve sadece 4 tanesinde azaldığı görülmektedir. 8 Memnuniyet düzeyinde ise bir değişiklik olmamıştır.

Tablo 8. Tüm Katılımcılar İçin Wilcoxon Testi Sonuçları

	2022 – 2021
Z	-5,117
Asimp. P değeri (çift yönlü)	,000

Wilcoxon işaretli sıralı testi sonucu 2021-2022 karşılaştırmasında $p=0,001<0,05$ sonucu çıkmış ve iki yıla ait değerler arasında anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen değer ayrıca 0,01’den de düşük çıktığı için %99 düzeyinde anlamlıdır. Tüm katılımcılar için 2022 yılı memnuniyet düzeyleri 2021 yılına göre anlamlı düzeyde fazladır.

Daha sonra 2021 ve 2022 yılları arasındaki değişim cinsiyetlere göre ayrı ayrı Wilcoxon işaretli sıralar testi kullanılarak incelenmiştir. Öncelikle Erkekler için analiz yapılmıştır.

Tablo 9. Erkekler İçin Wilcoxon Testi Sıra Tablosu

		N	Ortalama Sıra	Sıralamaların Ortalaması
2022 - 2021	Negatif sıralı	3 ^a	22,33	67,00
	Pozitif sıralı	40 ^b	21,98	879,00
	Eşit	9 ^c		
	Toplam	52		
a. 2022 < 2021				
b. 2022 > 2021				
c. 2022 = 2021				

Erkeklerin memnuniyet düzeylerinin 40’ında arttığı ve sadece üç tanesinde azaldığı görülmektedir. Dokuz Memnuniyet düzeyinde ise bir değişiklik olmamıştır.

Tablo 10. Erkekler İçin Wilcoxon Testi Sonuçları

	2022 – 2021
Z	-4,922
Asimp. P değeri (çift yönlü)	,000

Wilcoxon işaretli sıralı testi sonucu 2021-2022 karşılaştırmasında $p=0,001<0,05$ sonucu çıkmış ve iki yıla ait değerler arasında anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen değer ayrıca 0,01’den de düşük çıktığı için %99 düzeyinde anlamlıdır. Erkekler için 2022 yılı memnuniyet düzeyleri 2021 yılına göre anlamlı düzeyde fazladır.

Daha sonra 2021 ve 2022 yılları arasındaki değişim Kadınlar için Wilcoxon işaretli sıralar testi kullanılarak incelenmiştir.

Tablo 11 .Kadınlar İçin Wilcoxon Testi Sıra Tablosu

		N	Ortalama Sıra	Sıralamaların Ortalaması
2022 - 2021	Negatif sıralı	9 ^a	13,39	120,50
	Pozitif sıralı	39 ^b	27,06	1055,50
	Eşit	4 ^c		
	Toplam	52		
a. 2022 < 2021				
b. 2022 > 2021				
c. 2022 = 2021				

Kadınların memnuniyet düzeylerinin 39'unda arttığı ve dokuz tanesinde azaldığı görülmektedir. Azalan memnuniyet sayısı erkeklerin üç katı olması nedeniyle oldukça fazladır. Dört Memnuniyet düzeyinde ise bir değişiklik olmamıştır.

Tablo 12. Kadınlar İçin Wilcoxon Testi Sonuçları

	2022 – 2021
Z	-4,818
Asimp. P değeri (çift yönlü)	,000

Wilcoxon işaretli sıralı testi sonucu 2021-2022 karşılaştırmasında $p=0,001<0,05$ sonucu çıkmış ve iki yıla ait değerler arasında anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen değer ayrıca 0,01'den de düşük çıktığı için %99 düzeyinde anlamlıdır. Kadınlar için 2022 yılı memnuniyet düzeyleri 2021 yılına göre anlamlı düzeyde fazladır.

Lineer Regresyon

Daha sonra yukarıda gruplandırılan farklı memnuniyet gruplarının 2022 yılı verileri için genel mutluluk düzeyi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Öncelikle kişisel memnuniyet alt bilişenlerinin etkisine bakılmıştır. Kişisel sağlıktan duyulan memnuniyet ve alınan eğitimden duyulan memnuniyet düzeyi değişkenlerinin diğer değişkenlerle korelasyonunun çok yüksek olması nedeniyle modelden çıkarılmıştır. Diğer değişkenlerle oluşturulan Model 1'in sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 13. Kişisel Memnuniyet (Model 1) Özeti

Model	R	R ²	Uyarlanmış R ²	Tahmin Std. Ht.
1	,996 ^a	,993	,984	2,200

R² değerinin yüksek olması modelin açıklayıcılığının yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 14. Kişisel Memnuniyet (Model 1) için ANOVA Tablosu

ANOVA ^a						
Model		Kareler Toplamı	sd	Ort. Karesi	F	Sig.
1	Regresyon	2644,643	5	528,929	109,297	,000 ^b
	Artık	19,357	4	4,839		
	Toplam	2664,000	9			
a. Bağımlı Değişken: GnMutl						
b. Tahminciler: (Sabit), IsKznc, ClsIs, IseGGHrcZmn, KndAyZmn, OtrKnt						

ANOVA tablosu verilerine göre oluşturulan modelin $p=0,001<0,05$ çıkması modelin bağımlı değişkeni tahmin gücünün istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Değişkenlere ait katsayı tablosu ise aşağıda verilmiştir.

Tablo 15. Kişisel Memnuniyet (Model 1) Standardize Katsayı Tablosu

Model		Standardize Olmayan Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	Sig.
		B	Std. Hata	Beta		
1	(Sabit)	2,265	2,744		,826	,455
	OtrKnt	-3,422	,857	-5,524	-3,993	,016
	KndAyZmn	4,939	,705	5,063	7,004	,002
	ClsIs	3,239	1,003	5,175	3,229	,032
	IseGGHrcZmn	-1,698	,393	-2,126	-4,324	,012
	IsKznc	-2,188	,693	-1,779	-3,157	,034
a. Bağımlı Değişken: GnMutl						

Elde edilen sonuçlara göre oturan konuttan duyulan memnuniyet ($p=0,016$), kendine ayırdığı zamandan duyulan memnuniyet ($p=0,002$), çalıştığı işten duyulan memnuniyet ($p=0,032$), işe gelişi-gidişi için harcanan zamandan duyulan memnuniyet ($p=0,012$) ve işten elde edilen kazançtan duyulan memnuniyet ($p=0,034$) düzeyleri genel mutluluk düzeyini anlamlı düzeyde tahmin edebilmektedir. Elde edilen regresyon denklemi aşağıda verilmiştir.

Genel mutluluk

$$= 2,27 - 3,42(OtrKnt) + 4,94(KndAyZmn) \\ + 3,24(ClsIs) - 1,7(IseGGHrcZmn) - 2,19(IsKznc)$$

Oturulan konuttan duyulan memnuniyet, işe geliş-gidiş için harcanan zamandan duyulan memnuniyet ve işten elde edilen kazançtan duyulan memnuniyet düzeyi yüksek olanların genel mutluluk düzeylerinin düşük olabileceği, diğer taraftan, kendine ayırdığı zamandan duyulan memnuniyet ve çalıştığı işten duyulan memnuniyet düzeyi yüksek olanların genel mutluluk düzeylerinin yüksek olabileceği yorumu yapılabilir.

Daha sonra sosyal ilişkiler ve sosyal çevre memnuniyet alt bilişenlerinin etkisine bakılmıştır. Akraba ilişkilerinden duyulan memnuniyet düzeyi değişkeninin diğer değişkenlerle korelasyonunun çok yüksek olması nedeniyle modelden çıkarılmıştır. Diğer değişkenlerle oluşturulan Model 2'in sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 16. Sosyal Memnuniyet (Model 2) Özeti

Model	R	R ²	Uyarlanmış R ²	Tahmin Std. Ht.
2	,987	,973	,940	4,222

R² değerinin yüksek olması modelin açıklayıcılığının yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 17. Sosyal Memnuniyet (Model 2) için ANOVA Tablosu

ANOVA ^a						
Model		Kareler Toplamı	sd	Ort. Karesi	F	Sig.
2	Regresyon	2592,698	5	518,540	29,090	,003
	Artık	71,302	4	17,826		
	Toplam	2664,000	9			
a. Bağımlı Değişken: GnMutl						
b. Tahminciler: (Sabit), Isyerİls, SosHay, OtrSemt, Kmsİls, Arkİls						

ANOVA tablosu verilerine göre oluşturulan modelin $p=0,003<0,05$ çıkması modelin bağımlı değişkeni tahmin gücünün istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Değişkenlere ait katsayı tablosu ise aşağıda verilmiştir.

Tablo 18. Sosyal Memnuniyet (Model 2) Standardize Katsayı Tablosu

Model		Standardize Olmayan Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	Sig.
		B	Std. Hata	Beta		
2	(Sabit)	2,939	2,629		1,118	,326
	OtrSemt	-6,900	1,730	-11,169	-3,988	,016
	Arkİls	5,502	3,868	10,123	1,422	,228
	Kmsİls	,829	2,407	1,412	,345	,748
	SosHay	1,924	,622	1,693	3,093	,036
	İsyerİls	-,502	1,580	-,931	-,317	,767
a. Bağımlı Değişken: GnMutl						

Elde edilen sonuçlara göre oturulan semtten/mahalleden duyulan memnuniyet ($p=0,016$) ve sosyal hayattan memnuniyet ($p=0,036$) düzeyleri genel mutluluk düzeyi ile anlamlı düzeyde ilişkilidir ve genel mutluluk düzeyini tahmin edebilmektedir. Fakat arkadaş ilişkilerinden duyulan memnuniyet ($p=0,228$), komşuluk ilişkilerinden duyulan memnuniyet ($p=0,748$) ve işyeri ilişkilerinden duyulan memnuniyet ($p=0,767$) düzeyleri ise genel mutluluk düzeyini ile anlamlı düzeyde tahmin edememektedir. Elde edilen regresyon denklemi aşağıda verilmiştir.

$$\text{Genel mutluluk} = 2,94 - 6,9(\text{OtrSemt}) + 1,92(\text{SosHay})$$

Oturulan semtten/mahalleden duyulan memnuniyet düzeyi yüksek olanların genel mutluluk düzeylerinin düşük olabileceği, diğer taraftan, sosyal hayattan memnuniyet düzeyi yüksek olanların genel mutluluk düzeylerinin de yüksek olabileceği yorumu yapılabilir.

Daha sonra kamusal hizmetler memnuniyet alt bilişenlerinin etkisine bakılmıştır. Altı değişken ile oluşturulan Model 3'in sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 19. Kamusal Hizmetlerden Memnuniyet (Model 3) Özeti

Model	R	R ²	Uyarlanmış R ²	Tahmin Std. Ht.
2	,982	,964	,893	5,639

R² değerinin yüksek olması modelin açıklayıcılığının yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 20. Kamusal Hizmetlerden Memnuniyet (Model 3) için ANOVA Tablosu

ANOVA ^a						
Model		Kareler Toplamı	sd	Ort. Karesi	F	Sig.
3	Regresyon	2568,619	6	428,103	13,465	,028
	Artık	95,381	3	31,794		
	Toplam	2664,000	9			
a. Bağımlı Değişken: GnMutl						
b. Tahminciler: (Sabit), GnSgIHzm, AsysHzm, SGKHzm, UlsmHzm, EgtmHzm, AdliHzm						

ANOVA tablosu verilerine göre oluşturulan modelin $p=0,028<0,05$ çıkması modelin bağımlı değişkeni tahmin gücünün istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Değişkenlere ait katsayı tablosu ise aşağıda verilmiştir.

Tablo 21. Kamusal Hizmetlerden Memnuniyet (Model 3) Standardize Katsayı Tablosu

Model		Standardize Olmayan Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	Sig.
		B	Std. Hata	Beta		
3	(Sabit)	-4,114	4,238		-,971	,403
	AdliHzm	,644	4,902	,795	,131	,904
	AsysHzm	-1,829	2,756	-2,900	-,664	,554
	SGKHzm	4,969	2,271	6,670	2,188	,116
	UlsmHzm	-6,896	2,101	-10,082	-3,283	,046
	EgtmHzm	-2,962	5,049	-3,501	-,587	,599
	GnSglHzm	7,621	3,117	9,856	2,445	,092
a. Bağımlı Değişken: GnMutl						

Elde edilen sonuçlara göre sadece ulaşım hizmetlerinden duyulan memnuniyet ($p=0,046$) düzeyi genel mutluluk düzeyi ile anlamlı düzeyde ilişkilidir ve genel mutluluk düzeyini tahmin edebilmektedir. Fakat adli hizmetlerden duyulan memnuniyet ($p=0,904$), asayiş hizmetlerinden duyulan memnuniyet ($p=0,554$) genel olarak sağlık hizmetlerinden duyulan memnuniyet ($p=0,092$), sosyal güvenlik kurumunun hizmetlerinden duyulan memnuniyet ($p=0,116$) ve eğitim hizmetlerinden duyulan memnuniyet ($p=0,599$) düzeyleri ise genel mutluluk düzeyi ile anlamlı düzeyde tahmin edememektedir. Elde edilen regresyon denklemi aşağıda verilmiştir.

$$\text{Genel mutluluk} = -4,11 - 6,9(\text{UlsmHzm})$$

Ulaşım hizmetlerinden duyulan memnuniyet düzeyi yüksek olanların genel mutluluk düzeylerinin düşük olabileceği yorumu yapılabilir.

Daha sonra il özel idare hizmetleri memnuniyet alt bilişenlerinin etkisine bakılmıştır. İl özel idarenin meslek edindirme hizmetinden memnuniyet ve il özel idarenin engellilere yönelik hizmetinden memnuniyet düzeyi değişkenlerinin diğer değişkenlerle korelasyonunun çok yüksek olması nedeniyle modelden çıkarılmıştır. Diğer değişkenlerle oluşturulan Model 4'in sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 22. İl Özel İdare Hizmetleri Memnuniyeti (Model 4) Özeti

Model	R	R ²	Uyarlanmış R ²	Tahmin Std. Ht.
4	,999	,998	,984	2,176

R² değerinin yüksek olması modelin açıklayıcılığının yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 23. İl Özel İdare Hizmetleri Memnuniyeti (Model 4) için ANOVA Tablosu

ANOVA ^a						
Model		Kareler Toplamı	sd	Ort. Karesi	F	Sig.
4	Regresyon	2659,267	8	332,408	70,225	,092
	Artık	4,733	1	4,733		
	Toplam	2664,000	9			
a. Bağımlı Değişken: GnMutl						
b. Tahminciler: (Sabit), IIOzSbSu, IIOzImar, IIOzIsk, IIOzHst, IIOzSFK, IIOzKn, IIOzSok, IIOzTmz						

ANOVA tablosu verilerine göre oluşturulan modelin $p=0,092>0,05$ çıkması modelin bağımlı değişkeni tahmin gücünün istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir. Bu nedenle il özel idare hizmetlerinin genel mutluluk düzeyi açıklayıcılığı anlamlı değildir.

Son olarak belediye hizmetleri memnuniyet alt bilişenlerinin etkisine bakılmıştır. Belediyenin hava kirliliği ile mücadelesinden memnuniyet, belediyenin spor/sağlık hizmetinden memnuniyet, belediyelere ait yeşil alanların miktarından memnuniyet, belediyenin gıda üreten tesislerin denetimi hizmetinden memnuniyet, belediyenin hasta ve yoksullara yardım hizmetinden memnuniyet, belediyenin itfaiye hizmetinden memnuniyet, belediyenin ışıklandırma hizmetinden memnuniyet, belediyenin kanalizasyon hizmetinden memnuniyet, belediyenin sokak levhaları/kapı numaralama hizmetinden memnuniyet, belediyenin zabıta hizmetlerinden memnuniyet ve belediyenin çöp toplama hizmetinden memnuniyet düzeyi değişkenlerinin diğer değişkenlerle korelasyonunun

çok yüksek olması nedeniyle modelden çıkarılmıştır. Diğer değişkenlerle oluşturulan Model 5'in sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 24. Belediye Hizmetleri Memnuniyeti (Model 5) Özeti

Model	R	R ²	Uyarlanmış R ²	Tahmin Std. Ht.
5	1,000	1,000	,998	,841

R² değerinin yüksek olması modelin açıklayıcılığının yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 25. Belediye Hizmetleri Memnuniyeti (Model 5) için ANOVA Tablosu

ANOVA ^a						
Model		Kareler Toplamı	sd	Ort. Karesi	F	Sig.
5	Regresyon	2663,293	8	332,912	470,843	,036
	Artık	,707	1	,707		
	Toplam	2664,000	9			
a. Bağımlı Değişken: GnMutl						
b. Tahminciler: (Sabit), BelSbkSu, BelCenz, Brllmar, BelMslk, BelEngl, BelYol, BelTopTsm, BelTemz						

ANOVA tablosu verilerine göre oluşturulan modelin $p=0,036<0,05$ çıkması modelin bağımlı değişkeni tahmin gücünün istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Değişkenlere ait katsayı tablosu ise aşağıda verilmiştir.

Tablo 26. Belediye Hizmetleri Memnuniyeti (Model 5) Standardize Katsayı Tablosu

Model		Standardize Olmayan Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	Sig.
		B	Std. Hata	Beta		
5	(Sabit)	3,777	,967		3,905	,160
	BelCenz	-,839	,269	-1,292	-3,118	,198
	BelEngl	4,838	,728	4,798	6,642	,095
	BrlImar	-2,513	,419	-2,269	-5,997	,105
	BelMslk	6,093	,505	6,649	12,067	,053
	BelTemz	-3,207	,813	-4,376	-3,944	,158
	BelTopTsm	-,523	,686	-,614	-,762	,586
	BelYol	1,284	,539	1,410	2,381	,253
	BelSbkSu	-2,770	,606	-3,493	-4,571	,137
a. Bağımlı Değişken: GnMutl						

Elde edilen sonuçlara göre sadece belediyenin meslek edindirme hizmetinden memnuniyet ($p=0,053$) düzeyi genel mutluluk düzeyi ile %90 anlamlılık düzeyinde ilişkilidir ve genel mutluluk düzeyini açıklayabilmektedir. Fakat memnuniyet düzeyleri ise genel mutluluk düzeyi ile anlamlı düzeyde ilişkili değildir. İl özel idare hizmetlerine benzer şekilde belediye hizmetlerinin de genel mutluluk düzeyini tahmininde anlamlı olmadığı görülmektedir.

SONUÇ

Bireylerin mutluluğu, mutlu toplumları beraberinde getirir ve bunun doğal sonucu olarak da huzurlu bir ortam oluşur. Böyle bir sistemde ekonomiden sağlığa, eğitimden savunmaya birçok hayati konuda karar vericiler için daha az eforla daha etkin çıktılar elde etmek mümkün olabilir. Bu nedenle mutluluk çok boyutlu olarak ele alınmalı ve belki de bu konuda disiplinler arası çalışmalara daha fazla önem verilmelidir. Bireylerin mutluluğu demografik, sosyal ve ekonomik faktörler başta olmak üzere birçok faktörden etkilenmektedir. Bu çalışmada bireylerin genel mutluluk düzeyini etkileyen memnuniyet değişkenleri incelenmiştir. 2021 ve 2022 yılları arasındaki değişimler Wilcoxon işaretli sıralar testi ile, genel mutluluk düzeyini etkileyen memnuniyet değişkenleri ise Lineer Regresyon yöntemi ile incelenmiştir.

Wilcoxon işaretli sıralı testi sonucu 2021-2022 karşılaştırmasında iki yıla ait değerler arasında anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır. Tüm katılımcılar için 2022 yılı memnuniyet düzeyleri 2021 yılına göre anlamlı düzeyde fazladır. Erkekler için 2022 yılı memnuniyet düzeyleri 2021 yılına göre anlamlı düzeyde fazladır. Erkeklerin memnuniyet düzeylerinin 40'ında arttığı görülmektedir. 2021 ve 2022 yılları arasındaki değişim Kadınlar için Wilcoxon işaretli sıralar testi kullanılarak incelendiğinde; kadınlar için 2022 yılı memnuniyet düzeyleri 2021 yılına göre anlamlı düzeyde fazladır. Kadınların memnuniyet düzeylerinin 39'unda arttığı görülmektedir.

Elde edilen sonuçlara göre oturlan konuttan duyulan memnuniyet, kendine ayırdığı zamandan duyulan memnuniyet, çalıştığı işten duyulan memnuniyet, işe geliş-gidiş için harcanan zamandan duyulan memnuniyet, işten elde edilen kazançtan duyulan memnuniyet, ulaşım hizmetlerinden duyulan memnuniyet, belediyenin meslek edindirme hizmetinden memnuniyet, oturlan semtten/mahalleden duyulan memnuniyet ve sosyal hayattan memnuniyet düzeyleri genel mutluluk düzeyini anlamlı düzeyde tahmin edebilmektedir. Fakat arkadaş ilişkilerinden duyulan memnuniyet, komşuluk ilişkilerinden duyulan memnuniyet, işyeri ilişkilerinden duyulan düzeyleri, adli hizmetlerden duyulan memnuniyet, asayiş hizmetlerinden duyulan memnuniyet, genel olarak sağlık hizmetlerinden duyulan memnuniyet, sosyal güvenlik kurumunun hizmetlerinden duyulan

memnuniyet ve eğitim hizmetlerinden duyulan memnuniyet ise genel mutluluk düzeyini ile anlamlı düzeyde tahmin edememektedir. Oturulan konuttan duyulan memnuniyet, işe geliş-gidiş için harcanan zamandan duyulan memnuniyet ve işten elde edilen kazançtan duyulan memnuniyet düzeyi yüksek olanların genel mutluluk düzeylerinin düşük olabileceği, diğer taraftan, kendine ayırdığı zamandan duyulan memnuniyet ve çalıştığı işten duyulan memnuniyet düzeyi yüksek olanların genel mutluluk düzeyleri de yüksektir. Oturulan semtten/mahalleden duyulan memnuniyet düzeyi yüksek olanların genel mutluluk düzeylerinin düşük olabileceği, diğer taraftan, sosyal hayattan memnuniyet düzeyi yüksek olanların genel mutluluk düzeyleri yüksek iken; ulaşım hizmetlerinden duyulan memnuniyet düzeyi yüksek olanların genel mutluluk düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Chen, F., & Short, S. E. (2008). Household context and subjective well-being among the oldest old in China. *Journal of family issues*, 29(10), 1379-1403.
- de Groot, J. H., Smeets, M. A., Rowson, M. J., Bulting, P. J., Blonk, C. G., Wilkinson, J. E., & Semin, G. R. (2015). A sniff of happiness. *Psychological science*, 26(6), 684-700.
- Diener, E., Sapyta, J. J., & Suh, E. (1998). Subjective well-being is essential to well-being. *Psychological inquiry*, 9(1), 33-37.
- Diener, E. (2016). Happiness: The science of subjective well-being. Noba textbook series: Psychology. Champaign, IL: DEF publishers. DOI: <https://doi.org/https://doi.org/nobaproject.com>.
- Frey, B. S., Stutzer, A. (2002). The Economics of Happiness. *World Economics*, 3, 1- 17
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*, 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson.
- Gilman, R., Hübner, E.S. & Laughlin J.E. (2000). A First study of multidimensional students'life satisfaction scale with adolescents. *Social Indicators Research*. 52(1), 135-160.
- Gökdemir, Ö., Veenhoven, R. (2014). Kalkınmaya Farklı Bir Bakış: İyi Oluş. Aysan, A. F., Dumludağ, D. (Ed.), *New Approaches to Development* (pp. 337- 363).
- Heumann, C., & Shalabh, M. S. (2016). *Introduction to statistics and data analysis*. Springer.
- Öndes, H. (2019). Türkiye’de mutluluk düzeyini etkileyen faktörler: mekânsal ekonometri analizi . *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 21 (4) , 1039-1064 . DOI: 10.16953/deusosbil.453325.
- Pollock, N. C., Noser, A. E., Holden, C. J., & Zeigler-Hill, V. (2015). Do Orientations to Happiness Mediate the Associations Between Personality Traits and Subjective Well-Being? *Journal of Happiness Studies*, 17(2), 713–729.
- Rey, D., & Neuhäuser, M. (2011). Wilcoxon-signed-rank test. In *International encyclopedia of statistical science* (pp. 1658-1659). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Winkelmann, R. (2005). Subjective well-being and the family: Results from an ordered probit model with multiple random effects. *Empirical Economics*, 30(3), 749-761.